

BUKOVINIAN STATE
MEDICAL
UNIVERSITY

ȘTEFAN CEL MARE
UNIVERSITY OF
SUCEAVA

АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ СУСПІЛЬНИХ НАУК ТА ІСТОРІЇ МЕДИЦИНИ

Спільний українсько-румунський науковий журнал

CURRENT ISSUES OF SOCIAL STUDIES AND HISTORY OF MEDICINE

Joint Ukrainian-Romanian scientific journal

No. 2 (40) 2025

Print ISSN: 2311-9896 | Online ISSN: 2411-6181

Founded in 2013. Re-registered by the Ministry of Justice of Ukraine on 27 July 2015 (Certificate № 21495-11295ПП - Ser. KB). Included in the List of Scientific Professional Publications of the Ministry of Education and Science of Ukraine (Category «B», Order № 409, 17 March 2020). Included in the National Media Register (Decision № 690, 07 March 2024; Media ID R30-03090).

Editors-in-Chief

Antoniý Moysey, Dr. of History, Prof.	Bukovinian State Medical University, Ukraine
Stefan Purici, Dr. of History, Prof.	Ștefan cel Mare University of Suceava, Romania

Executive Editor

Yulia Rusnak, Ph. D., Assoc. Prof.	Bukovinian State Medical University, Ukraine
Antonina Anistratenko, Dr. of Philology, Prof.	Bukovinian State Medical University, Ukraine

Editorial Assistant

Vasile M. Demciuc, Dr., Lecturer	Ștefan cel Mare University of Suceava, Romania
Valeriia Andriiets, Lecturer	Bukovinian State Medical University, Ukraine

Responsible for Bibliographic Editing and DOI Registration

Nataliia Zhuk, Head of the Information and Bibliographic Department, Library of BSMU

Indexing & Abstracting

DOAJ | ERIH PLUS | EBSCO | CEEOL | Ulrichsweb | WorldCat | MIAR | ZEITSCHRIFTEN
DATENBANK (ZDB) | SUDOC | EZB (Electronic Journals Library) | OpenAlex

Additional databases and discovery services

Wikidata | Google Scholar | Paperity | Discovery | Index Copernicus

EDITORIAL BOARD:

History:

- Prof. **Stepan Borchuk**, Dr. of History, Vasyl Stefanyk Carpathian National University (**Ukraine**);
Research Director **Monica Brînzei**, Dr. of History, Centre National de la Recherche Scientifique – Institut de Recherche et d’Histoire des Textes (Paris, **France**);
Assoc. Prof. **Maria Amélia Campos**, Dr. of History, University of Coimbra (**Portugal**);
Prof. **Anna Maria Colavitti**, Dr., University of Cagliari (**Italy**);
Chief Researcher **Lavinia Costea**, Dr. of History, Babeş-Bolyai University (Cluj-Napoca, **Romania**);
Assoc. Prof. **Gennadii Kazakevych**, Dr. of History, Taras Shevchenko Kyiv National University (**Ukraine**);
Prof. **Petro Kostyuchok**, PhD of History, Vasyl Stefanyk Carpathian National University (**Ukraine**);
Prof. **Anatoliy Kotsur**, Dr. of History, Taras Shevchenko Kyiv National University (**Ukraine**);
Prof. **Florin Pintescu**, Dr. of History, Ştefan cel Mare University of Suceava (**Romania**);
Assoc. Prof. **Harieta Mareci Sabol**, Dr. of History, Ştefan cel Mare University of Suceava (**Romania**).

Philology:

- Assoc. Prof. **Lucian Vasile Bâgiu**, Dr. of Philology, “1 December 1918” University of Alba Iulia (**Romania**);
Prof. **Onoriu Colăcel**, Dr. of Philology, Ştefan cel Mare University of Suceava (**Romania**);
Assoc. Prof. **Daniela Hăisan**, Dr. of Philology, Ştefan cel Mare University of Suceava (**Romania**);
Prof. **Anastasiia Lepetiukha**, Dr. of Philology, H. S. Skovoroda Kharkiv National Pedagogical University (**Ukraine**);
Prof. **Felix-Narcis Nikolau**, Dr. of Philology, University of Granada (**Spain**); Technical University of Civil Engineering (Bucharest, **Romania**);
Prof. **Antoaneta Olteanu**, Dr. of Philology, Bucharest University (**Romania**);
Assoc. Prof. **Yaroslav Redkva**, Ph. D., Yuriy Fedkovych Chernivtsi National University (**Ukraine**).

Актуальні питання суспільних наук та історії медицини. Спільний українсько-румунський науковий журнал. Серія «Історичні та філологічні науки» || Current issues of Social studies and History of Medicine. Joint Ukrainian-Romanian scientific journal. Series «Historical and philological sciences» / Редакція: А. Мойсей, Ш. Пуріч. Чернівці–Сучава: БДМУ. 2025. № 2 (40). 196 с.

ISSN: 2311-9896; EISSN 2411-6181

The actual problems of world history, history of Ukraine, history of religion, ethnogenesis and traditional culture of peoples, archeology, philosophy, linguistics, literature and history of medicine are investigated in the journal. The journal is the international edition according to the sphere of extension and geography of the authors.

ББК 60я53+5г.я43

The journal is published in paper and electronic version with the resolution of the academic council of Bucovinian State Medical University (Decision № 5. Date: 25.11.2025).

The authors are responsible for the selection, accuracy of given information, citations, proper names, geographical names and other data.

Publishing: 2-4 issues a year. Languages: Ukrainian, English, Romanian.

Address: Ukraine, 58000, Chernivtsi, Heroiv Maidanu str., 3, Department of Social Sciences and Ukrainian Studies. Tel.:(0372) 520871. **E-mail:** apsnim2014@gmail.com ; society@bsmu.edu.ua

The full electronic version (abstract) of the issues are available on the **Web sites:** <http://e-apsnim.bsmu.edu.ua>; <http://doaj.org> (DOAJ); <http://www.irbis-nbuv.gov.ua> (National V. Vernadskij library web-site).

CONTENTS / ЗМІСТ

ІСТОРИЧНІ НАУКИ / HISTORICAL SCIENCE

HISTORY OF UKRAINE / ІСТОРІЯ УКРАЇНИ

- Мойсей Антоній, Геруш Ігор, Аністратенко Антоніна**
Громадські товариства передмістя Чернівців – Роша в період румунської адміністрації C. 6
Moisey Antony, Gerush Igor, Anistratenko Antonina
Public associations of the Chernivtsi suburb of Roşa during the Romanian administration
- Мойсей Антоній**
Становлення шкільної освіти в передмісті Чернівців – Роші в австрійський та румунський період C. 18
Moisey Antony
The formation of school education in the suburb of Chernivtsi – Rosha during the Austrian and Romanian periods
- Шилюк Олег**
Репрезентація історії України в міжнародному науковому дискурсі: наукометричний підхід із використанням даних dimensions C. 37
Shyliuk Oleh
The Representation of Ukraine’s History in International Scientific Discourse: A Scientometric Approach Using Dimensions Data
- Юрій Михайло**
«Розстріляне Відродження», діяльність шістдесятників, дисидентів та правозахисників як рух за збереження української ідентичності C. 43
Yuriy Mykhailo
«Shooted Revival», the activities of the sixties, dissidents and human rights activists as a movement for the preservation of Ukrainian identity

WORLD HISTORY / ВСЕСВІТНЯ ІСТОРІЯ

- Воротняк Іван**
Феномен походу як елемент світогляду та соціального престижу скандинавів доби вікінгів C. 49
Vorotniak Ivan
The Phenomenon of Expeditions as an Element of Worldview and Social Prestige among Viking-Age Scandinavians
- Стрільчук Людмила, Пасічник Юля**
Європейська політика та Україна у зовнішньополітичних концепціях польської еміграційної опозиції середовища Є. Гедройця: візії, дискусії, реалії C. 56
Strilchuk Lyudmila, Pasichnyk Yulia
European Policy and Ukraine in The Foreign Policy Concepts of the Polish Émigré Opposition Circle of Jerzy Gedroyc: Visions, Discussions, Realities

ETHNOLOGY / ЕТНОЛОГІЯ

- Кожолянко Олена**
Шлюб у Давньому Єгипті: між цивільним правом та міфологічним архетипом C. 61
Kozholianko Olena
Marriage in Ancient Egypt: Between Civil Law and Mythological Archetype

HISTORY OF MEDICINE / ІСТОРІЯ МЕДИЦИНИ

- Навчук Галина, Навчук Ігор, Собко Діана, Обревко Надія**
Василь Павлович Пішак: наукова спадщина, педагогічна майстерність і внесок у розвиток Буковинського державного медичного університету (до 85-річчя від дня народження) C. 69
Navchuk Halyna, Navchuk Ihor, Sobko Diana, Obrevko Nadiya
Vasyl Pavlovych Pishak: scientific heritage, pedagogical skills and contribution to the development of the Bukovina State Medical University (to the 85th anniversary of his birth)
- Паненко Мішель, Паненко Інна, Шевцов Олександр**
Переклад анатомічної термінології щелепно-лицевої ділянки: виклики уніфікації та візуальної адаптації C. 76

Panenko Michelle, Panenko Inna, Shevtsov Olexandr

Translation of Maxillofacial Anatomical Terminology: Challenges of Terminological Unification and Visual Adaptation

Шумко Богдан, Бодяка Володимир, Гродецький Валентин

Історичний нарис розвитку онкології на Буковині

Shumko Bohdan, Bodyka Volodymyr, Grodeckyj Valentyn

Historical outline of the development of oncology in Bukovyna

C. 82

PHILOLOGICAL SCIENCES / ФІЛОЛОГІЧНІ НАУКИ

LINGUISTICS / МОВОЗНАВСТВО

Польщак Анелія

Семантичні групи емоційної лексики в повісті «The Displaced Person» Фланнері О'коннор

Polshchak Aneliya

Semantic Groups of Emotional Vocabulary in the Story «The Displaced Person» by Flannery O'Connor

C. 86

Руснак Наталія, Руснак Юлія

Вербалізація роздуму (на основі трилогії М. Матіос «Майже ніколи не навпаки»)

Rusnak Natalia, Rusnak Yulia

Verbalization of reasoning (based on the trilogy by M. Matios «Hardly ever otherwise»)

C. 92

Ткач Алла

Явище паронімії у мові медицини як проблема терміновживання

Tkach Alla

The Phenomenon of Paronymy in Medical Language as a Terminological Usage Issue

C. 98

Шутак Лариса

Комунікативна компетентність медичного працівника: лінгвістичний аспект

Shutak Larysa

Communicative competence of healthcare providers: a linguistic perspective

C. 102

Шутак Лариса, Ткач Алла

Українська медична термінологія: історико-етимологічний аналіз та сучасні тенденції розвитку

Shutak Larysa, Tkach Alla

Ukrainian Medical Terminology: Historical and Etymological Analysis and Modern Development Trends

C. 110

GERMAN LANGUAGES / ГЕРМАНСЬКІ МОВИ

Нічий Валентина

Вплив англіцизмів на сучасну французьку мову: порівняльний аналіз

Nichyi Valentyna

The influence of anglicisms on the modern French language: a comparative analysis

C. 115

TRANSLATION STUDIES / ПЕРЕКЛАДОЗНАВСТВО

Семенко Віталій

Контекстуальний переклад та його значення

Semenko Vitalii

Contextual translation and its importance

C. 119

METHODOLOGY OF TEACHING IN HIGHER SCHOOL / МЕТОДИКА

ВИКЛАДАННЯ У ВИЩІЙ ШКОЛІ

Кульбаська Олена

Риторизація як методичний підхід до навчання української мови в різнотипних закладах освіти

Kulbabska Olena

Rhetorization as a Methodological Approach to Teaching the Ukrainian Language in Diverse Educational Institutions

C. 124

Рак Олександр, Якимчук Віра, Виклюк Анна, Чайковська Наталія

Міжнародний Erasmus+ проєкт «Perfect» в контексті розвитку науки, філології та нагальних потреб медичної освіти

Rak Oleksandr, Yakymchuk Vira, Vykliuk Anna, Chaikovska Nataliia

The International Erasmus + Project «Perfect» in the Context of the Development of Science, Philology, and the Current Needs Of Medical Education

C. 130

LITERARY STUDIES / ЛІТЕРАТУРОЗНАВСТВО

Сиваченко Галина, Аністратенко Антоніна

Проблема національної ідентифікації в творчості словацького прозаїка Павела Віліковського

C. 134

Syvachenko Galyna, Anistratenko Antonina

The Conundrum of National Identity in the Oeuvre of Slovak Prose Writer Pavel Vilikovský

Подковирофф Нанушка

Паратекст як складова драматургічного дискурсу реалізації авторських комунікативних стратегій

C. 142

Podkovyroff Nanouchk

Paratext as a component of the dramaturgical discourse of the implementation of authorial communicative strategies

UKRAINIAN LITERATURE / УКРАЇНСЬКА ЛІТЕРАТУРА

Бунчук Борис, Маркуляк Лариса, Реуцька Наталія

Про можливі джерела віршованих форм Василя Пачовського

C. 148

Bunchuk Borys, Markulyak Larysa, Reutska Natalia

On the possible sources of Vasyl Pachovsky's verse forms

Войтенко Леся

«Погані дороги» Наталії Ворожбит як жіноча драма виживання

C. 161

Voitenko Lesya

Natalia Vorozhbit's «Bad roads» as a female drama of survival

Маркуляк Лариса

Відлуння модерністського письма у новелі Миколи Корсюка «Поєдинок»

C. 167

Markulyak Larysa

Echoes of modern writing in Mykola Korsyuk's novel «DUE»

PUBLICISTIC STUDIES AND FOLKLORE / ПУБЛІЦИСТИКА І ФОЛЬКЛОР

Ковалець Лідія

Публіцистичний і науково-популярний контент «Української ластівки» – чернівецького дитячого журналу 1933-1940-х років

C. 171

Kovalets Lidiia

Publicistic and Popular Science Content of Ukrainiska Lastivka – The Chernivtsi Children's Journal of 1933-1940

Костик Василь

Народні оповіді українців Буковини про Голодомор 1932-1933 і «Голодівку» 1946-1947 років

C. 180

Kostyk Vasyl

Folk tales of Bukovyna Ukrainians about the 1932-1933 Holodomor and the 1946-1947 «Holodivka»

REVIEWS / РЕЦЕНЗІЇ

Ковалець Лідія

Рецензія на книгу «Із криївок духу», В. Вознюк, Чернівці: Друк-Арт, 2025, 368 с.

C. 189

Kovalets Lidiia

Book review «From the Hiding Places of the Spirit», V. Vozniuk, Chernivtsi: Druk-Art, 2025, 368 p

Кульбабська Олена

Рецензія на книгу: «Словник лінгвістичних термінів: лексикологія, фразеологія, лексикографія», Бабій І. Голянич М., Стефурак Р., Івано-Франківськ, 2024, 336 с.

C. 192

Kulbabska Olena

Book review: «Dictionary of linguistic terms: lexicology, phraseology, lexicography»,

Babii I., Holianych M., Stefurak R., Ivano- Frankivsk, 2024, 336 p.

ВИМОГИ ДО ОФОРМЛЕННЯ СТАТЕЙ / REQUIREMENTS FOR THE ARTICLES

C. 194

ГРОМАДСЬКІ ТОВАРИСТВА ПЕРЕДМІСТЯ ЧЕРНІВЦІВ – РОША В ПЕРІОД РУМУНСЬКОЇ АДМІНІСТРАЦІЇ

Антоній МОЙСЕЙ, Ігор ГЕРУШ, Антоніна АНІСТРАТЕНКО

Буковинський державний медичний університет,
antoniimoisei@bsmu.edu.ua, office@bsmu.edu.ua, oirak@bsmu.edu.ua

PUBLIC ASSOCIATIONS OF THE CHERNIVTSI SUBURB OF ROȘA DURING THE ROMANIAN ADMINISTRATION

Antoni MOYSEY, Igor GERUSH, Antonina ANISTRATENKO

Bukovinian State Medical University,
ORCID ID: 0000-0001-5295-2271; RESEARCHER ID: S-5261-2016;
ORCID ID: 0000-0003-2177-5158; RESEARCHER ID: HNR-7655-2023;
ORCID ID: 0000-0003-1984-4441; RESEARCHER ID: S-7158-2016.

Мойсей Антоній, Геруш Ігор, Аністратенко Антоніна. Громадські товариства передмістя Чернівців – Роша в період румунської адміністрації. У статті проаналізовано діяльність громадських товариств передмістя Чернівців – Роша в період румунської адміністрації. Дослідження виконано в межах міжнародного проєкту «**RESTORY**» (грантова програма Європейської Комісії «Горизонт-Європа», HORIZON-CL2-2023-HERITAGE-01, № 101132781) та ґрунтується на широкому комплексі архівних джерел Чернівецького обласного державного архіву, друкованих матеріалах міжвоєнної доби й мемуарній літературі. **Актуальність роботи** зумовлена необхідністю реконструкції малодосліджених аспектів повсякденного та громадського життя міського передмістя в умовах зміни державної юрисдикції, а також збереження історичної пам'яті локальних спільнот. **Хронологічні межі** дослідження охоплюють період від встановлення румунської адміністрації на Буковині до остаточного входження краю до складу СРСР у 1944 р. (1918-1940; 1941-1944). **Метою** статті є висвітлення процесу відновлення та розвитку громадських організацій у Роші в міжвоєнний період, а також аналіз ролі національних домів і культурно-освітніх інституцій у формуванні соціального простору передмістя. **Методологічну основу** дослідження становлять принципи історизму, критичного аналізу архівних джерел і порівняльного підходу.

У статті простежено діяльність румунських товариств, зокрема культурно-економічного товариства *Цецина (Țețina), Гуртка господарів (Cercul Gospodinelor), читальних кабінетів у Цецині, Роша–Стинці та Манастириській (Cabinetele de lectură Țețina, Roșa–Stânca și Mănăstiriște)*, а також нових організацій: *Стефан Великий (Ștefan cel Mare), Князь Мірча (Principele Mircea), Трезвія (Trezvia)*. У німецькій громаді передмістя всі події суспільного значення були зосереджені навколо Німецького національного дому в Роші (Deutsches Haus in Rosch). Найвпливовішим об'єднанням стало *Німецьке культурне товариство (Deutscher Kulturverein)*. У міжвоєнний період на Роші функціонував *місцевий осередок товариства Роші–Манастириська (Ortsgruppe Rosch-Manasteriska)*. Найактивнішими молодіжними організаціями були: *Айгенхорт (Jungmannschaft Eichenhort), дівочий союз Фрея (Mädchenbund Freya), католицько-німецький молодіжний союз Пінтертпроу (kath.-deutscher Jugendbund Rittertreu), католицько-німецьке дівоче товариство Edelweiß, Німецька марійська конгрегація дівчат передмість Роша–Манастириська (Deutsche marianische Jungfrauenkongregation der Vorstädte Rosch-Manasteriska)* та ін. Українське населення передмістя гуртувалося навколо філії *Українського чоловічого хору*. В. Залозецький організував у районі Цецини музей гуцульської етнографії. Показано, що громадські товариства відігравали ключову роль у культурному житті, соціальній самоорганізації населення та збереженні локальних традицій.

Наукова новизна дослідження полягає у введенні до наукового обігу раніше неопублікованих архівних матеріалів, які дозволяють реконструювати багатонаціональний характер громадського життя Роші та уточнити вплив політичних трансформацій 1930-х років на діяльність місцевих об'єднань. Зроблено висновок, що, попри ускладнення політичної ситуації наприкінці міжвоєнного періоду, рівень громадської активності в передмісті Роша залишався високим і відіграв важливу роль у формуванні міської ідентичності. **Висновки.** У центрі конфлікту – намагання міської влади Чернівців встановити орендну плату за користування пасовищами, яка суперечила багатовіковим звичаям вільного випасу, що вважалися мешканцями Роші їхнім природним правом. Запровадження цієї плати в умовах бідності, високих податкових зобов'язань і наслідків голоду 1865 року сприймалося як несправедливе та репресивне. Відмова мешканців сплачувати збір, масова непокоря та протистояння з поліцейськими й військовими підрозділами засвідчили високий рівень соціального напруження в громаді. Матеріал представляє інтерес для дослідників соціальної історії Австро-Угорщини, локальних громадських рухів, а також для вивчення механізмів фіскального тиску в імперських периферіях.

Ключові слова: Австро-Угорщина, Буковина, передмістя Чернівців, Роша, громадянська непокоря, соціальна історія, селянське заворушення, фіскальна політика.

Introduction. Readers of our journal are already familiar with the results of previous studies devoted to the history of one of the districts of Chernivtsi – Roșa – presented in earlier publications.¹ These studies are

¹ Moysey A., Gerush I., Anistratenko A. «The peasant uprising in Roșha in 1871: a reconstruction of a little-known protest from archival sources», *Current issues of social studies and history of medicine. Joint Ukrainian–Romanian scientific journal*, 2025, N:1 (39), P. 27-33 [in English]; Moysey A., Gerush I., Anistratenko A. «The village of Roșha (RoșoșA, RoșișA, Ruschiza, RosușA, Roșușe) within the Principality of Moldavia (13591774)», *Current issues of social studies and history of medicine. Joint Ukrainian–Romanian scientific journal*, 2024, N 2 (38), P. 32-45 [in English]; Moysey A., Gerush I., Anistratenko A. «The school in Roșha as a representative model of the Bukovinian educational system during the Austrian period», *Codrul Cosminului*, A. XXXI, 2025, N 2, P. 345-370 [in English].

conducted within the framework of the international research project «**RESTORY**», funded by the European Commission under the Horizon Europe programme (HORIZON-CL2-2023-HERITAGE-01, No. 101132781). The project aims at a comprehensive examination of the historical transformations of local communities within a broader European context.²

Throughout its history, the population of the southwestern outskirts of Chernivtsi experienced numerous economic, social, and ethnic changes that significantly influenced the formation of the suburb's local identity. During the «Austrian» period (1774-1918), the ethnic and confessional composition of Roșa changed considerably as a result of migration processes and the settlement of German-speaking inhabitants. In the context of intensified identity formation at the end of the nineteenth and the beginning of the twentieth century, a diverse spectrum of national civic movements emerged. A considerable number of public associations were established in the suburb and remained active until the outbreak of the First World War (1914-1918).

During the «Romanian» period (1918-1940; 1941-1944), civic life in Roșa not only continued but also developed new forms adapted to the changed political and administrative framework. The condition and development of public associations in the interwar period, as well as their role in the cultural, social, and everyday life of the suburb, constitute the central focus of this article.

The relevance of this research lies in the need to illuminate one of the most representative yet insufficiently studied aspects of Roșa's social history. For contemporary residents of the district, this period remains closely connected to the memory of relatively recent generations and is often preserved in family archives and photo albums. The chronological framework of the study extends from the beginning of Romanian administration in Bukovina in 1918 to the final incorporation of the region into the USSR in 1944. **The aim** of the study is to examine the process of the revival of public associations in Roșa during the Romanian period and to analyse the principal directions of their development. Particular attention is devoted to clarifying the role of national houses in the structure of civic life in the suburb. **The methodological foundation** of the research is based on the critical analysis of archival documents from the period under consideration, as well as relevant historiographical sources. **The scholarly novelty** of the study lies in the introduction into academic circulation of previously unpublished materials that allow for a deeper understanding of civic life in Roșa during the interwar era.

The primary source base of the research consists of archival materials from the Chernivtsi City Mayor's

Office of the respective period, preserved in the **State Archives of Chernivtsi Region (SACHR), Fond 43**. These documents make it possible to reconstruct key aspects of the functioning of public associations in the suburb, including attempts to build the National House in Roșa, the organization of cultural and educational events by Romanian and German societies, the activities of the reading room and the National House in Roșa-Stânca, as well as the emergence and legal recognition of new public associations such as the «Ștefan cel Mare» and «Principele Mircea» societies.

The analysis draws upon materials from various inventories and archival files of Fond 43 of the State Archives of Chernivtsi Region, which contain correspondence, reports, petitions, permits for public events, and other administrative documents reflecting the nature and dynamics of interaction between public associations of the suburb and the municipal authorities. The source base includes, in particular, the following archival files: Fond 43, Inventory 1, Archival file 109; F. 43, Inv. 1, Arch. file 120; F. 43, Inv. 1, Arch. file 5770; F. 43, Inv. 1, Arch. file 5445; F. 43, Inv. 2, Arch. file 727; F. 43, Inv. 2, Arch. file 728; F. 43, Inv. 3, Arch. file 54. Publications of the local interwar press constitute an important supplementary source

Historiographical Review. The political and social context of interwar Bukovina has been addressed in a number of synthetic and documentary studies. An important source for understanding the broader situation is the volume *Bukovyna: National Movements and Socio-Political Processes, 1918-1940. A Diplomatic Perspective (Documents)*³ (2007), which contains analytical reports of foreign consulates concerning socio-political, economic, and military developments in the region during its incorporation into the Kingdom of Romania. A significant contribution to the study of interwar Bukovina is made in the volume *Bukovyna 1918-1940: External Influences and Internal Development (Materials and Documents)*⁴ (2005), which examines internal trends in the development of ethnic communities, interethnic relations, state policies toward national minorities, and the impact of international factors on regional public life. Certain findings of this work are particularly relevant for understanding the civic life of the German community of the suburb of Roșa.

A general overview of Bukovina's interwar history is presented in the collective monograph by Dragnev D., Purici Ș., Ungureanu C., and Gumenăi I., *Din istoria ținutului natal (Cernăuți Region)*⁵ (2002), which provides the necessary historical background for the study of social processes in the suburbs of Chernivtsi. The activities of public associations in Roșa are partially addressed in the

² **Funded by the European Union.** The study was conducted within the project «**RESTORY**» («Recovering Past Stories for the Future: A Synergistic Approach to Textual and Oral Heritage of Small Communities») – HORIZON Research and Innovation Actions, Cluster 2 – Culture, Creativity, Inclusive Society, Pillar 2 of Horizon Europe HORIZON-CL2-2023-HERITAGE-01, № 101132781.

³ *Bukovyna: natsional'ni rukhy ta sotsial'no-politychni protsesy 1918-1940 rr. Pohliad dyplomativ (Dokumenty)* [Bukovina: National Movements and Socio-Political Processes, 1918-1940. A Diplomatic Perspective (Documents)], Upor. ta nauk. red. V. M. Zapolovskiy, S. D. Osachuk, Chernivtsi: Zelena Bukovyna, 2007, 228 p., il.

⁴ *Bukovyna 1918-1940 rr.: zovnishni vplyvy ta vnutrishni rozvytok (Materialy i dokumenty)* [Bukovina, 1918-1940: External Influences and Internal Development (Materials and Documents)], upor. ta red. S. D. Osachuka, Chernivtsi: Zelena Bukovyna, 2005, P. 89-117 [in Ukrainian].

⁵ Dragnev D., Purici Ș., Ungureanu C., Gumenăi I. *Din istoria ținutului natal (regiunea Cernăuți)* [From the History of the Native Land (Chernăuți Region)], Cernăuți: Editura Alexandru cel Bun, 2002, 192 p. [in Romanian].

work of Constantin Loghin, *Cernăuții*⁶ (1936), which offers a general characterization of civic life in the 1930s.

The most informative source regarding the establishment and activities of the cultural-economic society Țețina and the attempts to construct the National House in Roșă is the publication *Țețina. Societatea cultural-economică a românilor din Roșă-Cernăuți*⁷ (1936), prepared in the form of a report marking the fortieth anniversary of the society's activity (1896-1936). An important complement to official documentation is provided by the memoirs of Reinhold Weiser, *Roșă – mein Heim: A Historical and Local History Study*⁸ (2021), as well as by other representatives of the German community of Roșă, which reflect the everyday dimension of public life in the suburb. Certain aspects of the participation of the local intelligentsia in civic life, particularly the role of the teaching staff of the oldest educational institution in Roșă (established in 1816), are discussed in the monograph devoted to the history of School No. 10 (today Municipal Gymnasium No. 10) of the Roșă district.⁹

Main Part. As in the region more broadly, national movements and social mobilization in Roșă intensified in the second half of the nineteenth century. From 1883, the Society for Mutual Aid of the Suburb of Roșă (Societatea suburbiului Cernăuților Roșă spre sprijinire) operated in the suburb; the Volunteer Fire Brigade (Freiwillige Feuerwehr in Rosch) was active in 1890-1891; a branch of the Society of Romanian Ladies in Bukovina (filială a Societății Doamnelor Române din Bucovina) was established in 1892; the cultural-economic society Țețina was founded in 1896; the First Association for Study and the House of Prayer Beit Tora Itfilin in the suburb of Roșă was established in 1896; and the male choral society Eintracht in Roșă was founded in 1905. The Society of Christian Germans in Bukovina was also highly active and succeeded in constructing a German National House in the suburb.

During the First World War (1914-1918), the activities of most public associations were largely suspended. The collapse of the Austro-Hungarian Empire and Bukovina's incorporation into the Kingdom of Romania significantly intensified social tensions; however, the situation gradually stabilized. By the mid-1930s, Constantin Loghin had summarized the state of civic life in the suburbs of Chernivtsi, including Roșă. According to his observations, the following cultural associations operated in the suburbs: the National House of Stânca-Roșă, with its own premises; Țețina, the cultural-economic society of the Romanians of Roșă, which was constructing a monumental National House; and the reading room in Mănăsterește. The German community maintained its own association, the Deutscher Kulturverein, with branches throughout

Bukovina; Ukrainians gathered around the Narodnyi Dim (People's House); Poles around the Polish House; and Jews around the Jewish House. It was also noted that the Principele Mircea society maintained four dispensaries in Chernivtsi.

The materials currently available allow for a far more detailed and precise examination of the development of civic life in the suburb during the interwar period. The most active organization within the Romanian community of Roșă in the interwar era was Țețina – *the socio-cultural society of the Romanians of Roșă-Chernivtsi*, originally founded under Austrian administration in 1896. Following the establishment of Romanian rule, the society gained broader opportunities to implement its programmatic objectives and benefited from increased administrative and public support. The central practical focus of its activity became the preparation for the construction of the Romanian National House in Roșă. The idea of creating a dedicated community center had emerged already during the Austrian period, in the context of the strong civic activity of the German colonists of the suburb, who possessed their own National House. Within the Romanian community of Roșă, such an institution was regarded as a key condition for communal consolidation and for the advancement of cultural and educational life.

Active practical efforts began in December 1908, when the student Modest C. Scalat was elected chairman of the society. According to the publication *Țețina. Societatea cultural-economică a românilor din Roșă-Cernăuți*, he personally donated 6,000 crowns and mobilized substantial financial contributions from members of the Romanian community as well as from individuals of other nationalities and confessions. In total, more than half a million lei were raised for the purchase of an appropriate plot of land for the future National House. The accumulated contributions amounted to 22,744 crowns and 64 bani. The fundraising campaign was regularly reported in the newspaper *Foaia poporului* (Figs. 1-2).

On 5 January 1914, under sales contract No. 105/14, Modest Scalat purchased from Peter, son of Iohann Schwab (Peter a lui Iohann Schwab), and Sabina Schwab, née Hack (Sabina Schwab, născută Hack), house No. 399 together with a land plot measuring 1 hectare, 2 ares, and 93 square meters, which subsequently became the property of the society. It was on this site that Țețina operated until 1935, when construction of the National House finally commenced.¹⁰

During the First World War, the activities of the society were completely suspended. During the periods of Russian occupation, its library and archives were destroyed, and the household facilities and orchard adjacent

⁶ Loghin Const. *Cernăuții* [Chernivtsi], Cernăuți: Tipografia Mitropolitul Silvestru, 1936, 128 p. [in Romanian].

⁷ *Țețina. Societatea cultural-economică a românilor din Roșă-Cernăuți. 40 de ani de activitate cultural-economică (10 mai 1896-10 mai 1936)* [Țețina. The Cultural-Economic Society of Romanians in Roșă-Cernăuți. 40 Years of Cultural-Economic Activity (10 May 1896-10 May 1936)], Cernăuți: Editura proprie, 1936, 64 p. [in Romanian].

⁸ Weiser Rayngold, *Rosha – mii dim: istoriko-kraieznavche vydannia* [Rosha – My Home: A Historical and Local History Study], Chernivtsi: Misto, 2021, 88 p. [in Ukrainian].

⁹ Rendiuc T. Gh., Gorduna-Svijjynsca D. M. *Nesecat izvor al științei de carte. Școala nr. 10 din Cernăuți la 200 de ani de la întemeiere* [An Unfailing Source of Book Learning: School No. 10 in Cernăuți on the 200th Anniversary of Its Foundation], Cernăuți: Bukrek, 2016, 296 p.: il. [in Romanian].

¹⁰ *Țețina. Societatea cultural-economică ...*, op. cit., p. 10.

to house No. 399 were devastated. As early as 1919, Modest Scalat addressed the authorities of Chernivtsi with a request to provide building materials for the construction of the National House, emphasizing the urgency of the project for the Romanian community of approximately four thousand members. The petition stressed that the absence of a dedicated public space forced communal life to shift into taverns, which negatively affected the moral condition of the community.¹¹

As a result of numerous petitions, the Chernivtsi mayor's office sold the society 166 cubic meters of stone at a reduced price of 456 lei, which corresponded to a subsidy of at least 8,000 lei. For the transportation and measurement of the stone from the municipal forest (Țețina), the consortium of Mihai Michiciuc, George Ostafi, and Vasile Saftencu was paid 11,620 lei. At the same time, the society attempted to develop greenhouse farming by leasing for thirty years a plot of municipal common land (toloaca târgului), No. 1503/11, measuring 5 hectares, 18 ares, and 79 square meters, at a preferential rate. Scalat secured a subsidy of 40,000 lei for the development of the greenhouse.¹²

On 8 April 1922, Professor *Radu Sbiera* was elected chairman of the society. After the mayor's office terminated the land lease agreement, and following his insistence – supported by Father-Cooperator *Valerian Bocancea* – the society received 5 hectares of arable land in the locality of *Staniște*. In 1928-1929, this land was sold for 492,837 lei; by 1930, the society's savings exceeded one million lei.

According to adopted decisions, construction of the National House in Roșa was scheduled to begin in the spring of 1930. Architect *Grigore Bordian* estimated the total cost of the project at three million lei. It was planned to accumulate two million lei in a short period and cover the remaining amount through bank interest. However, the financial crisis of 1932-1934 nearly wiped out all savings; only 386,000 lei. Despite numerous court proceedings, no substantial recovery was achieved. Consequently, the budget was supported through public fundraising events; in particular, in 1929 the *Youth Section (Secția Junilor)* was reactivated.¹³

According to the memoir accounts of members of the Țețina society, having only 115,000 lei but considerable enthusiasm, construction of the National House began in the spring of 1935. Architect *Grigore Bordian* supervised the works free of charge. Excavation work was carried out by members of *Secția Junilor*, representatives of the local intelligentsia, and local householders. The transportation of 34,000 bricks, more than 150 cubic meters of gravel, railway tracks, timber, and other materials was also performed free of charge. Members of the *Liga polisportivă from Chernivtsi*, under the leadership of Professor *C. Zotta*, concreted 132 square meters of floor area. As a result of this collective mobilization, the cornerstone of the National House was laid on 2 June 1935 in the presence

of Minister Professor *I. Nistor*, a delegation of clergy, Mayor *D. Marmeliuc*, and other representatives of the municipal and civic elite.

Despite significant debts, by 15 December 1935 the building had been roofed, plastered, fitted with flooring, and equipped with double-glazed windows. At that stage, approximately one quarter of the project had been completed: a performance hall, a conference and reading hall, a restaurant hall, and three smaller rooms had been constructed. On this occasion, festive gatherings were held with the participation of the Romanian community of Roșa and distinguished guests.¹⁴ The members of the society intended to unite the inhabitants of the suburb around the completion of the construction, to furnish the interior, and to make the premises available for all public associations of Roșa. However, due to the events of the Second World War (1939-1945), the Romanian National House in Roșa remained unfinished (Fig. 3).¹⁵

The fifty-year history of the society was summarized in a monograph¹⁶ published in 1936 and signed by its chairman, *Dimitrie Sofroniuc*. During the Romanian period, the following individuals served as chairmen of the society: *Modest Scalat*, lawyer (1919); *Radu Sbiera*, professor (1922); *Valerian Bocancea*, priest (1923, 1924); *Mihai Sbiera*, teacher (1925, 1926); *Mihai Ștefaniuc*, civil servant (1928, 1929; 1934); *Gheorghe Formagiu* (1930, 1932, 1933); and *Dimitrie Sofroniuc* (1935, 1936). The monograph also highlights the long-standing committee member *Vasile Constantinovici*, an agrarian specialist who chaired the auditing commission from 1905 to 1936. As of 1936, the society counted 110 founding members.¹⁷

The society's activities were defined in its statute as cultural and economic in nature. As early as 1914, Modest Scalat established a model greenhouse, from which, even during the interwar period, residents of Roșa and neighboring villages received grafted fruit tree seedlings of various varieties. Before the First World War, a male choir operated within the society under the leadership of Dr. Octavian Voronca and Vasile Bordian. After the war, the society resumed its activities, combining the accumulation of funds and the preservation of bank deposits with cultural initiatives. Committees headed by Father Valerian Bocancea, Professor Mihai Sbiera, and Mihai Ștefaniuc organized public festivities and gatherings, which generated considerable income in the years 1928-1930.

The revival of the Youth Section (*Secția Junilor*) in 1929 resulted from the initiative of its members – Proț Nicolai, Timcu George, and Gârbu Vasile – who launched artistic programmes, including theatrical performances and recitations. At different times, the section was chaired by Nicolai Proț, Dionisie Scraba, and Ioan Ostafi. In the same year, a dance platform was constructed in the society's park, reflecting the growing scale of cultural activities. Organizational and financial matters were coordinated

¹¹ State Archives of Chernivtsi Region (SACHR), Fond 43, Inventory 1, Archival file 109.

¹² Țețina. *Societatea cultural-economică ...*, op. cit., p. 12-13.

¹³ Ibidem, p. 17-19.

¹⁴ Ibidem, p. 22-25.

¹⁵ Rendiuc T. Gh., Gorduna-Sviijnsca D. M. *Nesecat izvor al științei ...*, op. cit., p. 55.

¹⁶ Țețina. *Societatea cultural-economică ...*, op. cit.

¹⁷ Ibidem, p. 64.

by a committee led by Dr. Gheorghe Formagiu, who oversaw, among other responsibilities, the management of the greenhouse and the allocation of funds in banking institutions. At the same time, school director Vasile Bordian and teacher Dionisie Scraba organized both mixed and male choirs. In 1936, these ensembles performed on the stage of the National Theatre.¹⁸

The school gradually became a center of traditional culture for the inhabitants of Roșă. It regularly hosted gatherings and cultural events in cooperation with the Țețina society, the Society of Romanian Housewives, and the reading room of Roșă-Stânca. On the initiative of teachers, and with the participation of pupils and members of the Youth Section of Țețina, Christmas caroling, «Herod» performances, and plugușoare (traditional New Year ritual recitations) were organized throughout the suburb for the first time in 1934. In the same year, a Christmas carol festival was inaugurated in Roșă-Stânca.

It is significant that these initiatives were positively received by other communities in Roșă as well. On 6 January 1935, a large concert of Christmas carols and winter ritual songs was held in the German House, with the participation of pupils and youth; the mayor of Chernivtsi, Dimitrie Marmeliuc, was present at the event. According to contemporary recollections, the society's large choir numbered up to 250 members. One of the most attended concerts took place in the park of the National House in Roșă, which, however, remained unfinished due to the outbreak of war.¹⁹

Archival documents further confirm the intensity of mass events during this period. In 1930-1931, several applications were submitted to the mayor's office requesting permission to organize public festivities. On 25 May 1930, such an application was filed by the Youth Section; another, dated 31 August 1930, specified that the festivities would include theatrical performances, recitations, and dancing. The mayor's office also granted permission for an event on 12 July 1931 in the Țețina forest (or, in case of bad weather, on 19 July 1931 in the society's garden near the church). The documents emphasized the cultural purpose of the event and the allocation of proceeds to the construction of the National House. A protocol of the balance of expenses and revenues dated 27 April 1930 has been preserved. It records the sale of 35 tickets at 30 lei (1,050 lei) and 54 tickets at 20 lei (1,080 lei), while additional income (from the buffet, auctions, and other sources) amounted to 3,820 lei. The total revenue reached 5,950 lei, of which a net profit of 1,760 lei was transferred to the National House construction fund.²⁰

Already during the Austrian administration, three reading rooms (cabinete de lectură / cabinete de citire) operated in Roșă:

- the Țețina Reading Room – headed by Parish Priest Grigore Hostiu;
- the Stânca Reading Room – led by Cooperator Petru Popescu;

- the Mănăsterește Reading Room – administered by Priest P. Popescu.

Periodical publications from 1907 attest to the continued activity of the Țețina Reading Room. At that time, D. Piteiu served as chairman, A. Zamă as secretary, and Cantor Vasile Ostafi as an active organizer. The reading room organized theatrical performances, dances, and concerts of the village choir; among the repertoire was the play *Nunta țărănească* («The Peasant Wedding»)²¹ Archival materials confirm the uninterrupted activity of this institution during the Romanian period as well.²²

The Stânca Reading Room is documented in the press as early as 1911, when, on 5 May, a celebration was organized in the German House in Roșă featuring national dances, poetry recitations, and a concert conducted by Teacher Cojocariu and the village choir. The event was held under the honorary presidency of Deputies Dionisie cav. de Bejan, Baron Alexandru Hormuzachi, Constantin Isopescul, Florea Lupu, Aurel Onciul, and Teofil Siminovici. In 1912, the reading room organized musical and literary evenings.²³

During the interwar period, the Stânca Reading Room demonstrated activity not only in the cultural sphere but also in civic matters. A handwritten letter dated 26 September 1929, addressed to the mayor of Chernivtsi, has been preserved. It reports the consecration, on 22 September 1929, of the foundation of the National House, constructed on land belonging to the society near the primary school of Roșă-Stânca. In this appeal, the society requested financial assistance from the municipal cultural funds, referring to previous support for the first cultural house in Roșă. The document was signed by Chairman Bidnei Nicolae and Secretary Olariu Vasile; by resolution of 26 September, a grant of 15,000 lei was allocated (Fig. 4). Another letter dated 9 January 1930, containing a similar request to the mayor, has also been preserved.

On 30 October 1929, the society submitted a new petition outlining its history. It stated that the Stânca Reading Room had been founded in 1900 and that its activities were directed toward national and cultural development through gatherings, theatrical performances, and other events. The society had assembled a substantial library, regarded by contemporaries as one of the best popular libraries in Bukovina. Due to intensive use of the collection and the need for new publications, a request for financial support was submitted; on 23 October 1929, a subsidy of 15,000 lei was granted. On 9 January 1930, the reading room again petitioned for funds for the construction of the National House; however, the outcome of this request has not yet been established.²⁴

In terms of urban improvement, a notable initiative was the appeal submitted on 29 October 1934 by members of the Stânca Reading Room to the mayor's office advocating the planting of trees on the «Stânca Hill.» The

¹⁸ Ibidem, p. 16-27.

¹⁹ Rendiuc T. Gh., Gorduna-Svijynsca D. M. *Nesecat izvor al științei ...*, op. cit., p. 54-55.

²⁰ SACHR, Fond 43, Inventory 1, Archival file 5770.

²¹ *Apărarea Națională* [National Defense], 1907, Anul II, Nr. 44, 53, 54.

²² SACHR, Fond 43, Inventory 1, Archival file 8557.

²³ Foaia Poporului, 1911, N 10, Cernăuți, 5 martie, P. 24; Foaia Poporului, 1912.

²⁴ SACHR, Fond 43, Inventory 1, Archival file 5445.

initiators argued that tree planting would prevent landslides and protect the primary school, which had been built before the First World War and had already been reconstructed once from its foundations at municipal expense.²⁵ Judging from the documents, this initiative produced positive results.

The reading room in Mănăsteriște was founded in 1898 as a branch of the Society of Romanian Cantors of Bukovina «Lumina.» In periodical literature, it also appears under the name *Cabinetul de lectură «Lumina» din Mănăsteriște*. The founder and chairman of the society was Andreiu Brăteanu; the vice-president was Ion Penteleiciuc; and the secretary was Priest Petru Popescul. The board included Dionisie Clein, George Zavadovschi, Nicolai Cohut, Mihai Jemna, Vasile Jemna, Nicolai Scalat, Mihai Creiliciuc, and others.²⁶

Among the active Romanian organizations of Roșă, a particularly prominent role was played by the Housewives' Circle (*Cercul de gospodine*), founded on 27 January 1925 and financed by the Society of Romanian Ladies (*Societatea doamnelor române*). The Circle maintained close contacts with the Țețina society, although their positions did not always coincide in certain economic matters. The initiator of the Circle's establishment was Iuliana Dulgheru. Its choir numbered approximately 140 members and was conducted by Teacher Dionisie Scraba. A dance group also operated within the organization. General rehearsals were held both in the premises of the Țețina society and in the German House. Initially, the choir was composed exclusively of men, but it later developed into a mixed ensemble. Between 1935 and 1943, the group participated in choral festivals organized by the National Theatre in Chernivtsi; in 1937, it took part in a festival at the National Theatre in Bucharest; and in 1939, it won a competition of church choirs organized by the Chernivtsi Protoperbyterate.

Branches of the Society of Romanian Ladies had already existed in Roșă and in Mănăsteriște during the Austrian period. For a considerable time, the society maintained two shelters for underprivileged children – one in the suburb of Mănăsteriște and another on what is today Shepkin Street. Both institutions were established through a donation from Metropolitan Vladimir de Repta.

Archival materials also document the activity in Roșă of the archers' society (*arcășească*) Ștefan cel Mare. Its members submitted a petition requesting permission to organize public festivities (theatrical performances, recitations, and dances) on 30 December 1929 in the hall of the German House. According to the financial reports, the net profit of the event amounted to 9,017 lei. The same sources indicate that similar events were organized on 2

September 1928 and 25 October 1929 – in the Țețina forest or, in case of bad weather, in the building of the primary school on Țețina. Among the leaders of the society were Dugan Valerian, A. Zamă, and Cojocariu Gheorghe (Fig. 5).²⁷

According to the authors of *Din istoria ținutului natal* (2002), archers' societies (*arcășiiile*) were extremely widespread and active not only in Bukovina but also beyond its borders. They possessed a well-developed organizational structure comprising cultural, economic, social, and sports sections. A similar society functioned in Roșă.

During the Romanian period, the Temperance Society (*Trezvia*), whose principal aim was the борьба against alcoholism, also operated in Roșă; one of its branches functioned in Roșă-Stânca.²⁸

The landowners' register of Roșă–Mănăsteriște for 1932 records a plot belonging to the society *Principele Mircea*.²⁹ The chairwoman of the society was *Virginia Nistor* – founder of the Union of Romanian Women (1919) and of the professional school for girls in Chernivtsi (1929). The Roșă branch formed part of the network of the Bucharest-based organization of the same name and operated under the patronage of Queen Marie. The society's primary objective was maternal education and the support of young children; four dispensaries functioned in Chernivtsi, Roșă, and Kalichanka, where mothers with young children received free consultations and medication. In Mănăsteriște, a shelter for poor children existed at the Orthodox parish; there are grounds to assume that it was under the patronage of the *Principele Mircea* society.

Local press also mentions the Volunteer Fire Brigade of Roșă and Mănăsteriște (*Freiwillige Feuerwehr von Rosch und Manasteriska*), which in 1928 celebrated the twentieth anniversary of its activity in the German House. Among the leadership of the society were Commandant Johann Künzelmann and Oberrevident Karl Uhrich, a former commandant who at that time held an honorary position.³⁰

During the interwar period, several all-Romanian organizations owned land plots on Țețina, including the Benevolent Society of Printers (*Societatea de binefacere a tipografilor*), the Society of Friends of Children (*Societatea de prietenii copiilor*), the Central Society of Commercial Employees of Romania (*Societatea centrală a funcționarilor de comerț din România*), and the Central Society of Craftsmen of Romania (*Societatea centrală a Meseriașilor din România*), among others.³¹ It is likely that these organizations used their plots on Țețina primarily for recreational purposes and had no direct connection to the local communities of Roșă.

²⁵ SACHR, Fond 43, Inventory 1, Archival file 6823.

²⁶ *Patria* [Fatherland], 1899, Anul III, Nr. 291-295, 297, 299, 301, 304, 306 [in Romanian].

²⁷ SACHR, Fond 43, Inventory 2, Archival file 727.

²⁸ Dragnev D., Purici Ș., Ungureanu C., Gumenăi I. *Din istoria ținutului natal ...*, op. cit., p. 168 [in Romanian].

²⁹ The society *Principele Mircea* was named after Prince Mircea, the youngest child of King Ferdinand I of Romania and Queen Marie (21 December 1912-20 October 1916), who died during a typhus epidemic in the First World War. The tragic death of the prince profoundly affected Queen Marie. In response, and in cooperation with Lia Brătianu, she founded the charitable organization *Principele Mircea*.

The society developed into a nationwide philanthropic network, operating with the support of the American Red Cross. It established approximately 350 clinics for newborns and maternal support centres across Romania, providing medical assistance, counselling, and social support to mothers and young children in need. Within this broader national framework, the Roșă branch functioned as part of a well-organized humanitarian infrastructure aimed at improving maternal and child welfare in the interwar Romanian state.

³⁰ *Czernowitzer Morgenblatt* [Chernivtsi Morning Newspaper], 1928, 4. April, Nr. 2894, S. 3 [in German].

³¹ SACHR, Fond 43, Inventory 3, Archival file 54.

In this context, special attention should be paid to *Volodymyr Zalozetskyi-Sas* (1884-1965) – a Ukrainian politician, public figure, art historian, patron of the arts, and a pioneer of skiing in Bukovina. He owned a land plot at the foot of Mount Țețina and, between 1927 and 1940, founded the Ukrainian Museum of Ethnography. In the early 1930s, owing to his efforts, a carved Hutsul house and a wooden gate were installed at the foot of the mountain as the initial realization of a planned museum of Hutsul art. During the war, all of these structures were destroyed by fire; only the wooden gate survived and is now exhibited at the Chernivtsi Regional Museum of Folk Architecture and Rural Life (Figs. 7-8).

The German community of the Roșa suburb demonstrated a high level of civic self-organization during the interwar period. The central institution of its cultural and educational life remained the German National House in Roșa, which appears in German-language literature and local press under various names, including *German House in Rosch*, *Roscher Deutschen Hauses*, *Deutschen Hause*, and *Deutsches Volksheim*.

In 1930, the main cultural organization of the German population of the region was renamed from the *Christlicher Deutscher Verein* (Society of Christian Germans) to the *Deutscher Kulturverein* (German Cultural Association), which united 33 local branches. These changes were also implemented in Roșa. During the interwar period, the local branch *Ortsgruppe Rosch–Manasteriska*, founded in 1904, operated there and made use of the premises of the German People's House. In the 1920s and 1930s, the association was headed by Anton Leonhard, Josef Kunzelmann, and Hanns Uhrich. Among its co-founders were Christian Hack, Georg Kraus, Peter Kunzelmann, Georg Schmidt, Adolf Zieber, Josef Wolf, Martin Strobel, Jakob Zinder, Philipp Kunz, Wenzel Heer, Michael Dukett, and others.³² Particular attention should be given to Christian Hack, who donated the land plot on which the German House was built.³³ As of 1 January 1932, the association numbered 552 members.³⁴

In 1933, the governing board consisted of Josef Kunzelmann (chairman), Lorenz Hicke, Sebastian Lichtenwald, Rudolf Kunzelmann, Lorenz Reumann, Karl Strobel, and Hans Uhrich, while the auditors were Maximilian Beutler and Georg Hölzel.³⁵

The most ambitious project of the 1920s-1930s was the financing and expansion of the German House (1928-1933) and the enrichment of its inventory. In 1928, the local branch (*Ortsgruppe Rosch–Manasteriska*), acting through the Roșa branch of the Agricultural Bank, issued share certificates with a nominal value of 500 lei and a guaranteed interest rate of 12%.³⁶ In 1930, a model library was established in

the German House, encompassing all publications of the German Book Community available at the time. By the early 1930s, the library's holdings exceeded 500 volumes. The library was open to the community, and books could be ordered by mail. The association also supported the Evangelical parish of Roșa, including donations for the construction of the bell tower at the Evangelical cemetery.³⁷

Festive culture occupied an important place in the community's life. Among the most notable events were the annual *Sonnwendfeier am Cecina* (Midsummer Festival on Țețina) and the *Erntefest* (Harvest Festival), organized jointly with other associations and youth organizations and serving as central events of the German community. In 1939, a Harvest Thanksgiving (*Erntedank*) was organized, accompanied by religious services on 13 August at 9:00 a.m. in the Roman Catholic Chapel of St. Boniface in Rosch (*röm.-kath. Bonifatiuskapelle in Rosch*) and at 11:00 a.m. in the Evangelical City Parish Church.³⁸ Other events included the *Waldmeisterfest am Cecina* (Foresters' Festival on Țețina, 1929)³⁹, *Sylvesterfeier* (New Year's Eve celebrations), commemorative events marking the 150th anniversary of the death of Friedrich von Schiller, a *Goethe-Gedenkfeier* (Goethe Memorial Celebration), a historical procession dedicated to the 150th anniversary of the settlement of Germans in Bukovina, and celebrations marking the 25th anniversary of the German House.⁴⁰

The most active youth organization was the *Jungmannschaft Eichenhor* (Eichenhort Youth Association), which cooperated with and was partially subordinated to the local branch Rosch–Manasteriska (*Ortsgruppe Rosch–Manasteriska*). In 1929, the 17th General Assembly of the association was held, during which its chairman, Christian Strobel, presented a report. The organization contributed to supporting the German student boarding house (*deutsches Schülerheim*), the Evangelical orphanage (*evangelisches Waisenhaus*), and cultural events organized by the local branch.

Among its own activities were Easter, Kathrein, and Christmas celebrations (*Oster-, Kathrein- und Weihnachtsfest*), masked and costume evenings, closed dance events for members of *Freya* and *Eichenhort*, and anniversary celebrations (*Julf eier*). The association counted 110 active and 50 inactive members. Members of the executive board included Hans Uhrich, Otto Bukowiecki, Rudolf Czerny, Siegfried Uhrich, Fritz Goerz, Edmund Nowak, Artur Dietz, Siegfried Kunzelmann, Josef Kopp, Erwin Kunzelmann, Arnold Schreiber, and Siegmund Duczek.⁴¹ In 1928, the chairman of the association was Reinhold Leibrock.⁴²

³² *Czernowitzer Deutsche Tagespost* [Czernowitz German Daily Post], 1929, Jahr. 6, Nr. 1561 [in German].

³³ *Czernowitzer Deutsche Tagespost* [Czernowitz German Daily Post], 1932, Jahr. 9, Nr. 2406, S. 4 [in German].

³⁴ *Czernowitzer Deutsche Tagespost* [Czernowitz German Daily Post], 1933, Jahr. 10, Nr. 2687, S. 3 [in German].

³⁵ *Ibidem*.

³⁶ *Czernowitzer Deutsche Tagespost* [Czernowitz German Daily Post], 1928, Jahr. 5, Nr. 1370, S. 3 [in German].

³⁷ *Czernowitzer Deutsche Tagespost* [Czernowitz German Daily Post], 1935, Jahr. 12, Nr. 3419, S. 4 [in German].

³⁸ *Czernowitzer Deutsche Tagespost* [Czernowitz German Daily Post], 1939, Jahr. 16, Nr. 4617, S. 3 [in German].

³⁹ *Czernowitzer Deutsche Tagespost* [Czernowitz German Daily Post], 1929, Jahr. 6, Nr. 1582, S. 4 [in German].

⁴⁰ *Czernowitzer Deutsche Tagespost* [Czernowitz German Daily Post], 1933, Jahr. 10, Nr. 2687, S. 3 [in German].

⁴¹ *Czernowitzer Deutsche Tagespost* [Czernowitz German Daily Post], 1929, Jahr. 6, Nr. 1522, S. 3; 1930, Jahr. 7, Nr. 1781 S. 3; 1932, Jahr. 9, Nr. 2415, S. 5 [in German].

⁴² *Czernowitzer Morgenblatt* [Chernivtsi Morning Newspaper], 1928, Jahr. 5, Nr. 2894, S. 3 [in German].

In the late 1920s, *Eichenhort*, together with the association *Freya*, participated in the reconstruction of the German House, assuming responsibility for the arrangement of the stage. An interest-free loan (*zinsenlose Anleihe*) was organized, and through donations (*Spenden*), stage equipment worth 90,000 lei was acquired.

The girls' association *Freya* primarily participated in cultural events organized by the local branch and the youth association *Eichenhort*; in the late 1920s it was headed by *Else Schädle*.⁴³

The Catholic-German youth association *katholisch-deutscher Jugendbund Rittertreu* was also active. In 1928, the organization held masked balls and theatrical evenings, mostly of a closed character. Among the signatories of the permits were *Iulia Schmidt*, *Jakob Kipert*, *Alfred Lenhardt*, and *Martin Baumgartner* (Fig. 6).⁴⁴ In 1929, together with the local branch Rosch–Manasteriska and the Catholic-German girls' association *Edelweiß*, it participated in the *Waldmeisterfest am Cecina* (Foresters' Festival on Țețina)⁴⁵, and in 1932 it contributed to organizing a choral evening in the association's garden (choir director – *Franz Krzyzewski*).⁴⁶

During the interwar period, the *Deutsche marianische Jungfrauenkongregation der Vorstädte Rosch–Manasteriska* (German Marian Congregation of the Suburbs Rosch–Manasteriska) was also active. As of 1931, it owned a building at Römergasse 6 and organized family celebrations (*Familienfeier*).⁴⁷

An important participant in most cultural events was the *Roscher Gesangverein* (Roşa Choral Society). In the 1920s–1930s, among its most active figures were Columbus, Gustav Kandel, and Wuttke, who in 1932 served as director of the choral society during the Midsummer celebration.⁴⁸

At the same time, during the 1930s, significant ideological shifts occurred within the German community of Roşa, as throughout Bukovina as a whole. Reports by officials of the Polish Consulate in Chernivtsi noted that the political and public life of the Bukovinian Germans – who were distinguished by a high degree of national solidarity – was influenced by developments in Nazi Germany. These transformations affected not only civic associations but also the German clergy. The reports also emphasized the increasing dependence of the local German population on the policies of the German state.⁴⁹

In analyzing the social dynamics and political orientations of the German community of Bukovina in the interwar period, it is appropriate to refer to the works of Serhii Osachuk, who has thoroughly examined this issue. The scholar emphasized that the transformation of ideological orientations within German public life

intensified competition among organizations, particularly in the sphere of distributing financial assistance arriving from Germany for associations and political parties through the treasury of the *Deutscher Kulturverein*. In his view, without external financial support, the activities of most youth and national organizations in the 1930s would have been practically impossible, which gave access to funds an existential significance. As a result of internal conflicts within German organizations, the Ministry of Foreign Affairs in Berlin substantially reduced support for German political groupings from 1937 onward, maintaining systematic funding only for orphanages, boarding schools, and itinerant teachers.

Further changes were brought about by the establishment of King Carol II's dictatorship in Romania: on 31 March 1938, all political parties, including German ones, were dissolved. The representation of the interests of the German minority was assumed by the German section of the National Renaissance Front. The Bukovinian section of the German community was headed by Martin Runzer and, from 1939, by Franz Lomer.

An additional factor contributing to the crisis was the gradual decline of German-language schooling, which diminished year by year. Nevertheless, in Roşa the German school continued to function until 1936. During this period, the idea of repatriating the Bukovinian Germans was increasingly discussed. However, as S. Osachuk concluded, the several-month experience of life under Soviet rule dispelled any doubts among the vast majority of the German population of Northern Bukovina regarding the necessity of resettlement.⁵⁰

Despite the growing political tension, the everyday life of the Germans of Roşa retained its established rhythms. Each year on 20–21 June they celebrated the Midsummer festival on Mount Țețina. Reinhold Weiser, recalling his participation in the 1936 celebration, described the atmosphere of a mass gathering with abundant refreshments, brass music performed by the volunteer fire brigade, youth dances, and games in the forest. The culmination of the festival was the lighting of the bonfire, around which residents of all ages gathered. The head of the ethnic group of Roşa, Hans Uhrich, delivered a speech; poems were recited, songs were sung, and dances were performed. Young couples, according to long-standing custom, jumped over the fire, which, according to folk belief, was meant to bring happiness and good fortune in marriage.⁵¹

Archival documents also attest that the Ukrainian Male Choir, which actively toured in Bukovina and Bessarabia, had its branches in Chernivtsi as well as in the suburbs of Roşa and Kalichanka.⁵²

⁴³ *Ibidem*.

⁴⁴ SACHR, Fond 43, Inventory 2, Archival file 728.

⁴⁵ *Czernowitzer Deutsche Tagespost* [Czernowitz German Daily Post], 1929, Jahr. 6, Nr. 1582, S. 4 [in German].

⁴⁶ *Czernowitzer Deutsche Tagespost* [Czernowitz German Daily Post], 1932, Jahr. 9, Nr. 2480, S. 4 [in German].

⁴⁷ *Czernowitzer Deutsche Tagespost* [Czernowitz German Daily Post], 1931, Jahr. 8, Nr. 2195, S. 5 [in German].

⁴⁸ *Czernowitzer Deutsche Tagespost* [Czernowitz German Daily Post], 1932, Jahr. 9, Nr. 2485, S. 3 [in German].

⁴⁹ *Bukovyna: natsional'ni rukhy* ..., op. cit., p. 119–120.

⁵⁰ *Bukovyna 1918–1940 rr.: zovnishni vplyvy* ..., op. cit., p. 89–117.

⁵¹ Weiser Raynhold. *Rosha – My Home* ..., op. cit., p. 60.

⁵² *Bukovyna: natsional'ni rukhy* ..., op. cit., p. 109.

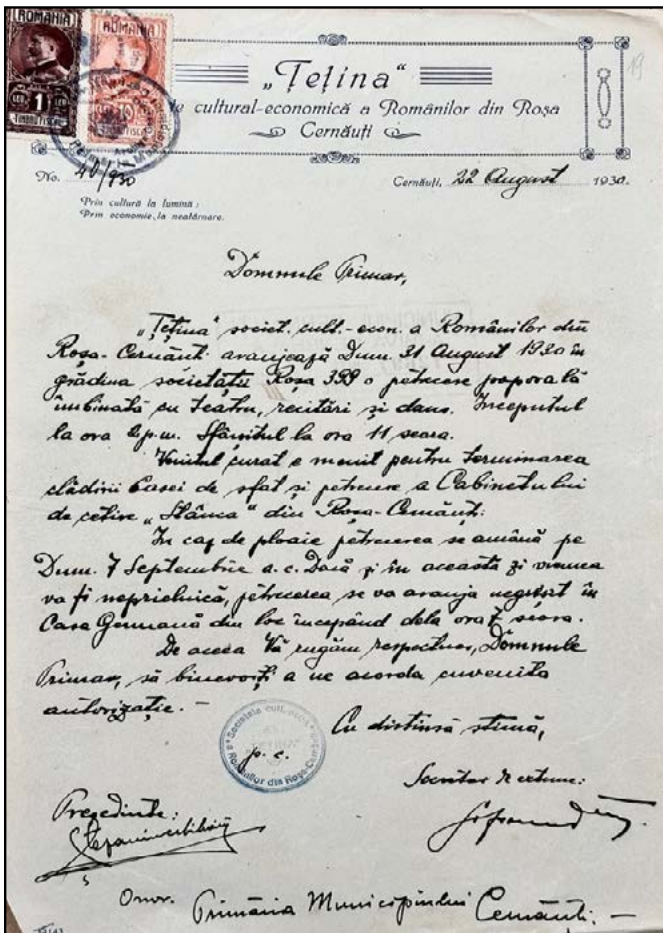

Fig. 1. Appeal of the leadership of the Tețina Association to the municipal authorities requesting permission to hold a ceremonial event. Official letterhead of the association. 1930.

Source: State Archives of Chernivtsi Region (SACHR), Fond 43, Inventory 1, Archival file 5770.

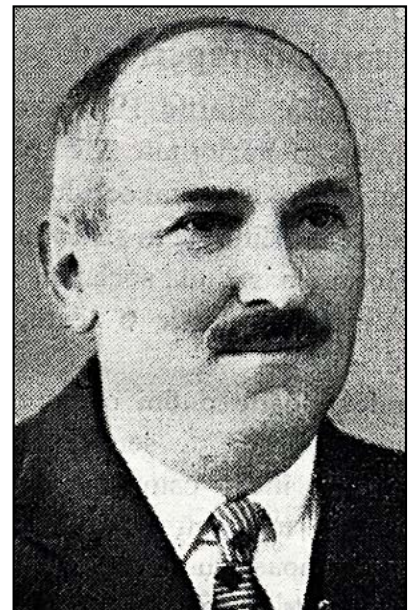

Fig. 2. Modest Scalat – Chairman of the Tețina Association (1908-1922).

Fig. 3. Building that housed the Tețina Association in Roșia during the interwar period. On the left – the foundation of the projected National House.

Source: Tețina Association, fol. 11.

Fig. 4. The Stânca Reading Room (Cabinetul de lectură Stânca) requests financial assistance from the municipal authorities for the construction of the National House. 26 September 1929.

Source: State Archives of Chernivtsi Region (SACHR), Fond 43, Inventory 1, Archival file 5445.

Fig. 5. The leadership of the Ștefan cel Mare Association petitions the municipal authorities for permission to hold public festivities. 25 October 1929.

Source: State Archives of Chernivtsi Region (SACHR), Fond 43, Inventory 2, Archival file 727.

Fig. 6. The leadership of the Catholic-German Youth Union Rittertreu (kath.-deutscher Jugendbund Rittertreu) petitions the municipal authorities for permission to hold a theatrical evening, 9 April 1928.

Source: State Archives of Chernivtsi Region (SACHR), Fond 43, Inventory 2, Archival file 728.

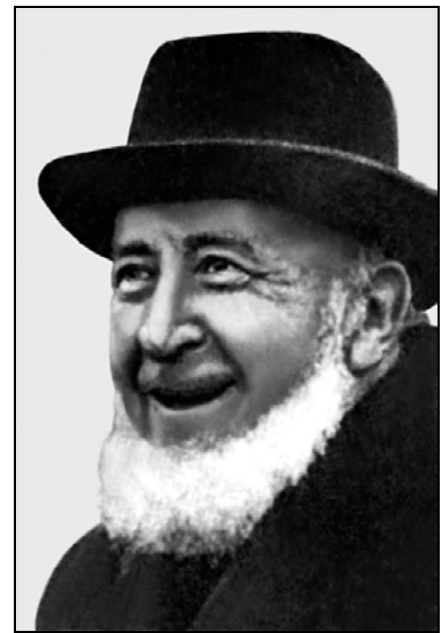

Fig. 7. Volodymyr Zalozetsky-Sas (1896-1959), art historian and historian of art.

Source: <https://zbruc.eu/node/24987>

Fig. 8. Gate from Mount Tețina, currently preserved at the Chernivtsi Regional Museum of Folk Architecture and Life.

Source: <https://zbruc.eu/node/24987>

Conclusions. The study of civic associations in the suburb of Chernivtsi – Roşa during the period of Romanian administration significantly refines our understanding of the patterns of social self-organization within a local community under conditions of changing state jurisdiction. Archival materials convincingly demonstrate that public life in the suburb during the interwar period not only maintained a high level of activity but also displayed a remarkable capacity to adapt to new political, legal, and ideological realities.

Within the Romanian community of Roşa, the leading role was played by the cultural-economic association *Țețina*, whose activities were directed, in particular, toward the construction of the Romanian National House in the suburb – a large-scale project whose completion was interrupted by the events of the Second World War. An important factor in civic mobilization was also the *Society of Romanian Ladies (Doamnele române)*, from whose initiative the *Housewives' Circle (Cercul Gospodinelor)* emerged. Cultural and educational functions were performed by the reading cabinets in *Țețina*, *Roşa-Stânca*, and *Mănăstiriște (Cabinetele de lectură Țețina, Roşa-Stânca, Mănăstiriște)*, as well as by the National House in *Stânca*, built near the local school. During the interwar period, new associations also operated in the suburb – *Ștefan cel Mare*, *Principele Mircea*, and *Trezvia* – broadening the scope of social and cultural engagement

The civic life of the German community was concentrated around the German National House in Roşa, which became the central venue for cultural, festive, and leisure activities. The most influential organization was the *Deutscher Kulturverein*. In the interwar period, its local branch, the *Ortsgruppe Rosch-Manasteriska*, functioned actively in Roşa. The most dynamic youth organizations included *Jungmannschaft Eichenhort*, *Mädchenbund Freya*, the *katholisch-deutscher Jugendbund Rittertreu*, the *Catholic German girls' association Edelweiß*, and the *Deutsche marianische Jungfrauenkongregation der Vorstädte Rosch-Manasteriska*, among others. Mass events – dance evenings, theatrical performances, Midsummer celebrations on Mount *Țețina*, and harvest festivals – had an interethnic character and created a shared space of everyday communication among different communities. At the same time, during the 1930s, the influence of National Socialist ideology became increasingly visible in the activities of some German organizations, reflecting broader European political developments of the time.

The Ukrainian population of the suburb gathered around the branch of the *Ukrainian Male Choir*, which performed an important cultural and integrative function. A significant phenomenon in the cultural landscape of Roşa was also the activity of *Volodymyr Zalozetsky*, whose initiatives in the area of Mount *Țețina* laid the foundations for a museum of Hutsul ethnography aimed at preserving and promoting traditional culture.

Overall, the civic associations of Roşa in the interwar period functioned as key centers of social integration, cultural communication, and the preservation of local identity. Despite increasing political pressure in the late 1930s and the deterioration of the international situation, the level of civic engagement in the suburb remained

consistently high and played an important role in shaping the multiethnic social space and urban identity of Roşa. The archival materials introduced into scholarly circulation provide a solid foundation for further comparative research on the civic life of the suburbs of Chernivtsi and Bukovina in the first half of the twentieth century.

Мойсей Антоній – доктор історичних наук, професор, завідувач кафедри суспільних наук та українознавства Буковинського державного медичного університету, головний редактор українсько-румунського наукового журналу «Актуальні питання суспільних наук та історії медицини». Коло наукових інтересів: Історія України та української культури, традиційна культура населення Буковини, взаємовпливи в сфері традиційної культури українського та східнороманського населення Буковини, процеси етнокультурної ідентичності у прикордонних регіонах. Автор понад 250 наукових праць, у т. ч. 9-и монографій, 2 брошури.

Moysey Antony – Doctor of Historical Sciences, Professor, Head of the Department of Social Sciences and Ukrainian Studies of the Bukovinian State Medical University, editor of the *Ukrainian-Romanian scientific journal " Current issues of social sciences and history of medicine"*. Scientific interests are such as: history of Ukraine and Ukrainian culture, traditional culture of the population of Bukovina, mutual influence in the sphere of traditional culture of the Ukrainian and East-Roman population of Bukovina, processes of ethnocultural identity in the border regions. The author of more than 250 scientific works, including 9 monographs, 14 educational aids.

Геруш Ігор – кандидат медичних наук, професор, ректор Буковинського державного медичного університету. Напрями наукових досліджень: вивчення оксидантної та антиоксидантної систем, системи утворення гідроген сульфїду за умов норми та при патології; дослідження впливу препаратів мелатонїну та ехінацеї пурпурової на організм; вивчення та впровадження нових навчальних технологій. Автор понад 275 наукових праць, зокрема: 3 монографії, 22 навчальних та навчально-методичних посібників.

Gerush Igor – PhD of Medical Sciences, Professor, Rector of the Bukovinian State Medical University. Areas of research: study of oxidative and antioxidant systems, systems of hydrogen sulfide formation under normal conditions and in pathology; study of the effects of melatonin and *Echinacea purpurea* on the body; study and implementation of new educational technologies. Author of more than 275 scientific papers, including: 3 monographs, 22 textbooks and teaching aids.

Аністратенко Антонїна – доктор філологічних наук, професор кафедри суспільних наук та українознавства Буковинського державного медичного університету. Коло наукових інтересів: сучасний арт-процес в Україні та країнах Західної Європи, літературна компаративістика, питання викладання української мови як іноземної. Автор понад 145 наукових праць, статей, розвідок, у тому числі 6 монографій, 4 навчальних посібників та 1 довідника.

Anistratenko Antonina – Dr. of Sci. (Philol.), Professor at the Department of Social Sciences and Ukrainian Studies, Bukovinian State Medical University. Research interests include: contemporary art processes in Ukraine and Western European countries, literary comparative studies, issues of teaching Ukrainian as a foreign language. An author of over than 145 scientific publications including 6 monographs, 4 manuals and 1 handbook.

Received: 17.11.2025

Advance Access Published: December, 2025

© A. Moysey, I. Gerush, A. Anistratenko, 2025

**СТАНОВЛЕННЯ ШКІЛЬНОЇ ОСВІТИ В ПЕРЕДМІСТІ
ЧЕРНІВЦІВ – РОША В АВСТРІЙСЬКИЙ
ТА РУМУНСЬКИЙ ПЕРІОД**

Антоній МОЙСЕЙ,

Буковинський державний медичний університет,
antoniiimoisei@bsmu.edu.ua.

**THE FORMATION OF SCHOOL EDUCATION IN THE
SUBURB OF CHERNIVTSI – ROSHA DURING THE
AUSTRIAN AND ROMANIAN PERIODS.**

Antony MOYSEY,

Bukovinian State Medical University,
ORCID ID: 0000-0003-2177-5158;
RESEARCHER ID AAM-2237-2020.

Antony Moyssey. The formation of school education in the suburb of Chernivtsi – Rosha during the Austrian and Romanian periods. Abstract. Within the framework of the **RESTORY** project – a grant programme of the European Commission under **Horizon Europe** (HORIZON-CL2-2023-HERITAGE-01-No. 101132781) – a comprehensive study was conducted on the formation and evolution of the school network in the suburb of Chernivtsi, Rosha. **The aim of the study** is to reconstruct the development of the system of public (elementary) schools in Rosha during the periods of Austrian and Romanian administration (1816-1918; 1918-1940), as well as under the Romanian military administration (1941-1944), taking into account institutional transformations, material infrastructure, teaching staff, student numbers, and the role of the local community in supporting education. The research focuses in particular on the Rosha School (today Gymnasium No. 10), the school in Manastyraska, the schools in Rosha-Tsetsyna and Rosha-Stynka (today Gymnasium No. 2), and the German school located near the cavalry barracks (today Gymnasium No. 8).

Unlike previous publications, which primarily examined the history of individual educational institutions, this article analyses the schools of Rosha as a **single local educational system** that developed across different spatial locations and under various administrative regimes. **The relevance** of the study lies in the need to substantially expand existing knowledge of Rosha's educational space as a multi-component phenomenon with both scholarly and practical significance for the contemporary educational environment of the microdistrict.

Scientific novelty. The study is based on an extensive body of previously unpublished archival materials from the State Archives of Chernivtsi Region, including: Fund 1 *District Administration of Bukovina, Chernivtsi* (files Nos. 875, 3639); Fund 3 *Regional Administration of Bukovina* (files Nos. 1991, 3126, 5612); Fund 39 *Chernivtsi City Magistrate* (files Nos. 535, 820, 5460, 5518, 5810); and Fund 43 *Municipality of Chernivtsi* (files Nos. 116, 1225, 2703, 2931, 5640, 6823, 8557, 8735, 12722, 12727). Of particular scholarly value are the materials collected during historical and ethnographic field research conducted in Rosha in 2024-2025. Especially important are the holdings of the archive (museum) of Chernivtsi Gymnasium No. 10, including photographic documents from the late nineteenth to the first half of the twentieth century related to school buildings and the organisation of the educational process. Some of these materials were provided to the research team by teacher Korneliia Medvid, who since the 1990s has systematically collected historical and ethnographic materials from residents of the Rosha suburb.

As a result of the research, the circumstances surrounding the establishment of individual schools have been clarified for the first time; the conditions under which private and rented premises were used for educational purposes have been reconstructed; and the names of school principals and teachers, their confessional and linguistic affiliation, as well as the size and social composition of the student body have been identified. Statistical data on student enrolment and teaching staff in Rosha's schools have been systematised for the first time on the basis of inspection reports and materials of the Chernivtsi City Magistrate. School building plans and layouts have been introduced into scholarly circulation for the first time, including drawings prepared by architect V. Hreku in 1939, along with original tables and charts presenting data on student numbers, ethnic composition, and school leadership.

The methodological framework of the study is based on a comprehensive analysis of archival sources and historiography, enabling the clarification of the identities of school founders and patrons, the conditions of school operation prior to the construction of purpose-built facilities, staff composition, student numbers and national structure, as well as the circumstances of construction, repairs, and rental of school premises.

Conclusions. The study demonstrates that the development of school education in Rosha was **systemic and dynamic**, shaped by the interaction of demographic growth in the suburb, administrative and legal transformations, and the resource capacities of the local community. Educational infrastructure evolved through continuous negotiation between local residents and authorities, as well as through practices of adapting and renting premises, conducting repairs, and gradually expanding institutional capacity in response to growing student numbers.

As a result of the research, a **coherent scholarly corpus of sources and visualisations** (charts, tables, plans, and photographic documents) has been created for the first time, together with an analytical reconstruction that allows the school network of Rosha to be understood as a complex, multi-level system integrated into the social, cultural, and administrative space of Chernivtsi from the nineteenth to the first half of the twentieth century.

Keywords: *Bukovina; suburb of Chernivtsi; Rosha; Rosha-Stynka; Rosha-Tsetsyna; school network; public schools; Austrian administration; Romanian administration; school education in Bukovina.*

Вступ. Початки шкільної освіти на Буковині тісно пов'язані з процесами адміністративної інтеграції краю до складу Габсбурзької монархії після 1774 р. Австрійська влада розглядала створення мережі народних шкіл як один із ключових інструментів культурної та соціальної модернізації. Завдяки ініціативі губернатора генерала Габріеля барона фон Енценберга та підтримці Вищої військової ради у Відні до Чернівців було скеровано перших педагогів із Семигорода. Уже 1 березня 1784 р. розпочала діяльність перша двокласна німецько-молдавська «нормальна» школа, яка заклала підвалини формування регіональної освітньої системи. Швидко зростання кількості учнів у цій школі засвідчувало наявність сталого суспільного запиту на освіту та соціальну мобільність у багатонаціональному середовищі краю.

У цьому контексті особливого значення набуває процес заснування народних шкіл у передмісті Чернівців – Роші впродовж XIX – початку XX ст. Відкриття у 1816 р. першого навчального закладу – Рошської школи – стало важливим етапом поширення освітньої інфраструктури за межі міського центру. Цей заклад був однією з перших народних шкіл Чернівців у передміських громадах і водночас символізував поступове включення периферійних територій до загальноімперського освітнього простору. Розвиток шкільної мережі в Роші відображав прагнення австрійської адміністрації поєднати імперські освітні стандарти з потребами місцевого населення – румунського, українського та німецького.

Комплексне дослідження історії мікрорайону Роша в місті Чернівці здійснюється в межах реалізації міжнародного проекту «**RESTORY**» – грантової програми Європейської Комісії «**Горизонт-Європа**» (**HORIZON-CL2-2023-HERITAGE-01-№ 101132781**)¹. Метою дослідження є реконструкція процесу становлення та еволюції шкільної освіти в Роші в періоди австрійського та румунського адміністрування (1816-1918; 1918-1940), а також румунської воєнної адміністрації (1941-1944 рр.). Актуальність теми зумовлена необхідністю доповнення наявних знань про освітній простір передмістя, що має наукову цінність і практичне значення для сучасного освітнього середовища цього мікрорайону.

Методологічну основу дослідження становить комплексний аналіз архівних джерел та історіографії, що дозволяє уточнювати персоналії засновників і опікунів шкіл, умови їхнього функціонування до спорудження власних будівель, кадровий склад, чисельність і національну структуру учнів, а також

обставини будівництва, ремонтів і оренди шкільних приміщень.

Історіографія та джерельна база. У процесі дослідження було опрацьовано значний обсяг матеріалів з фондів **Державного архіву Чернівецької області (ДАЧО)**, зокрема **Фонду 1 «Окружне управління Буковини, м. Чернівці»** (справи № 875, 3639), що відображають початковий етап формування шкільної інфраструктури в Роші та практики державного контролю за освітньою діяльністю в передміських громадах; **Ф. 3 «Крайове управління Буковини»** (№ 1991, 3126, 5612), які дають змогу простежити адміністративне підпорядкування шкіл, конфесійні впливи та мовну політику в системі початкової освіти краю; **Ф. 39 «Чернівецький міський магістрат»** (№ 535, 820, 5460, 5518, 5810), що висвітлюють фінансове забезпечення навчальних закладів, їх матеріально-технічний стан, результати навчального процесу та взаємодію міської влади з учителями й місцевою громадою; а також **Ф. 43 «Примарія м. Чернівці»** (116, 1225, 2703, 2931, 5640, 6823, 8557, 8735, 12722, 12727), які дозволяють реконструювати процеси будівництва, оренди, технічного облаштування та просторового планування шкільних приміщень у Роші, Роші-Стинці та Роші-Цецині в австрійський і румунський періоди.

Основу дослідження становлять матеріали, зібрані під час проведення історико-етнографічних досліджень на території Роші у 2024-2025 рр. Серед них особливу цінність мають джерела, що зберігаються в **архіві (музеї) Чернівецької гімназії № 10**. У ході роботи було виявлено та залучено інформаційні й фотоматеріали кінця XIX – першої половини XX ст., які стосуються шкільних будівель, організації навчального процесу, а також персонального складу вчителів і директорів шкіл у Роші. Частиною джерел дослідницькій групі передала вчителька **Корнелія Медвідь**, яка з 1990-х рр. систематично збирала історичні та етнографічні матеріали від мешканців передмістя Роші.

Важливими виявились статті шкільного інспектора **Йозефа Вотти (Wotta Josef)**, присвячені історії шкіл Роші та опубліковані в журналі *Bukowiner Schule. Zeitschrift für das Volksschulwesen* (1907)², які відображають офіційний інспекційний погляд на стан і функціонування народних шкіл на початку XX ст.; книга *Невичерпне джерело знань. Чернівецька школа № 10*³, у якій **Т. Г. Рендюк** та **Д. М. Гордуна-Свіжинська** висвітлюють передумови створення навчального закладу, основні етапи його розвитку та маловідомі

¹ Проект «**RESTORY**» «Відновлення історій минулого для майбутнього: синергійний підхід до текстової та усної спадщини малих спільнот» («**Recovering Past Stories for the Future: A Synergistic Approach to Textual and Oral Heritage of Small Communities**») фінансується Європейським Союзом. Висловлені погляди та думки є виключно позицією автора(ів) і не обов'язково відображають позицію Європейського Союзу або Виконавчого агентства з досліджень ЄС. Ані ЄС, ані орган, що надав фінансування, не несуть відповідальності за їх зміст.

² Wotta Josef. Geschichte der kommunalen Volksschulen. I. Trivial-Schule in Rosch [History of the Municipal Elementary Schools. I. Trivial School in Rosch], *Bukowiner Schule. Zeitschrift für das Volksschulwesen* [Bukovinian School. Journal of Elementary Education], Herausgeber: Maximilian Kaindl. IV. Jahrgang, 1. Heft, 1907, S. 1-11; Wotta Josef. Die 5 klassige Volksschule in Manasteriska [The Five-Class Elementary School in Manasteriska], *Bukowiner Schule. Zeitschrift für das Volksschulwesen* [Bukovinian School. Journal of Elementary Education], Herausgeber: Maximilian Kaindl., IV. Jahrgang, 2. Heft, 1907, S. 65-73.

³ Rendiuc Teofil, Gorduna-Svijinsca Domnica, *Nesecat izvor al stiintei de carte. Școala N 10 din Cernăuți – la 200 de ani de la întemeiere* [An Unfailing Source of Learning. School No. 10 in Chernivtsi – 200 Years Since Its Foundation], Cernăuți; Bukrek, 2016, p. 19, 43.

факти з повсякденного шкільного життя; серія статей історика **В. Ковальчука**, директора школи № 10, опублікованих у газеті *Zorile Bucovinei* (23, 25, 30 липня; 4, 8 серпня 1991 р.); а також праці **Константина Унгуряну** (Constantin Ungureanu) *Початкова освіта на Буковині (1774-1916)* (2007) та *Система освіти на*

Буковині в період австрійського правління (1774-1918) (2015), що містять важливі статистичні та документальні відомості про розвиток початкової освіти в регіоні.

У дослідженні також використано щорічники, календарі та матеріали періодичної преси відповідного часу.⁴

Основна частина.

РОЗВИТОК НАРОДНОГО ШКІЛЬНИЦТВА НА БУКОВИНІ.

ДЕРЖАВНА ПОЛІТИКА АВСТРІЇ У СФЕРІ ОСВІТИ

До приєднання Буковини до Габсбурзької монархії освітній простір регіону формувався в межах Молдавського князівства. Після ухвалення Господарської грамоти 1766 р. у Молдові функціонували 23 державні князівські школи, зокрема в Путні, Сереті, Сучаві, Чернівцях, Радівцях і Кимпулунзі-Молдавському. Провідну роль відігравала Путнянська академія, заснована 1470 р. та реформована у середині XVIII ст. відповідно до просвітницьких принципів. Паралельно діяли мандрівні й приватні вчителі, що частково компенсували обмежений доступ до системної освіти.⁵

Про початковий рівень писемності населення передмістя Чернівців – Роші – свідчать румуномовні написи кирилицею на стінах місцевої церкви 1768 р., а також церковна документація, яка велася цією мовою до середини XIX ст.⁶ Окремі постаті з Роші ілюструють можливості освітньої мобільності в регіоні. Зокрема, Василь Кантемир – лексикограф і автор німецько-румунсько-французького словника (1826-1827) – походив із Роші та був залучений до австрійської адміністративної служби.⁷

Системні зміни в освітній сфері розпочалися в добу освіченого абсолютизму. Реформи Марії-Терезії та Йосифа II, закріплені шкільним регламентом 1786 р., передбачали секуляризацію навчання, обов'язкове відвідування школи дітьми віком від 7 до 13 років

та розгортання мережі народних шкіл. Для сільської місцевості було запроваджено тривіальні школи з трирічним курсом, орієнтовані на навчання грамоті, письму й елементарній арифметиці. Утримання таких закладів покладалося на місцеві громади, що зумовлювало нерівномірність їх розвитку.

Важливу роль у впровадженні освітніх реформ на Буковині відіграв Антон де Маркі (Anton de Marchi), який з 1783 р. відповідав за організацію народної освіти в краї. За його участі було засновано низку шкіл, у тому числі в передмістях Чернівців, а також запроваджено систему підготовки й перепідготовки вчителів. Водночас в освітній системі виникали хронічні проблемами – низьке матеріальне забезпечення педагогів⁸, кадровий дефіцит та залежність від місцевих ресурсів, що змушувало вчителів поєднувати педагогічну діяльність із допоміжними заняттями.

З 1816 р. шкільна система Буковини була підпорядкована Львівській католицькій консисторії, що позначилося на адміністративній автономії місцевих шкіл і мовній політиці. Водночас у другій половині XIX ст. було вироблено більш гнучкий підхід до багатомовності: навчання в початкових класах здійснювалося рідною мовою учнів, а з третього класу запроваджувалося вивчення другої мови. Така практика

⁴ *Anuarul învățământului primar din regiunea Cernăuți pe anul 1929 întocmit de E. Săhleanu* [The Yearbook of Primary Education of the Chernivtsi Region for 1929, compiled by E. Săhleanu], Cernăuți: Tipografia Mitropolitul Silvestru, p. 38-43; *Bukowinaer Post*, 1905, 15 Janner, p. 1; *Bukowinaer Nachrichten*, 1890, Nr. 47, 27. April, S. 2-3; *Czernowitzer Tagblatt*, 12 Dezember 1911, P. 3; *Deșteptarea*, 1901, 11/24 martie; *Ilustrovaniy pravoslavniy calendar na rik perestupniy 1900* [Illustrated Orthodox Calendar for the Leap Year 1900], Rocinik XXVII, Chernivtsy: Rusika Rada, 1899 p.; p. 29.

⁵ Nistor Ion, *Istoria Bucovinei* [History of Bukovina], București: Humanitas, 1991, p. 74.

⁶ Derzhavnyi arkhiv Chernivetskoï oblasti (DACHO) [State Archives of Chernivtsi Region], Fond № 1245, Opys № 3, Sprava № 19. Knyha reiestratsii shliubiv meshkantsiv m. Chernivtsi (Roshka tserkva) za 1837-1885 rr. [Register Book of Marriage Records of the Citizens of the City of Chernivtsi (Roshka Church), 1837-1885].

⁷ За даними священника Димітрія Дана (1922), *Василь Кантемир* народився 23 квітня 1794 р. у Роші в родині Іоана Кантемира та Марії Горлуни; 1823 р. підтвердив шляхетський статус у Дивані Молдови, при цьому в історіографії висловлювалися припущення про його можливий родинний зв'язок із господарем Димітрієм Кантемиром. Досконало володіючи німецькою мовою, з юного віку працював на австрійські дипломатичні структури. 1809 р. його направили до Хотина для спостереження за пересуванням російських військ. Після відходу австрійців із Ясс він залишився там як представник австрійських інтересів, регулярно звітуючи перед канцлером Меттерніхом. У 1821-1827 рр. мешкав у Чернівцях, де уклав німецько-румунсько-французький словник, і, ймовірно, помер тут близько 1835 р. У 1846 р. його син Тома де Кантемир запропонував єпископській консисторії придбати рукопис словника, що сприяло зацікавленню румунської інтелігенції та стало одним із імпульсів до створення в Чернівцях «Товариства літератури та культури» за участі Євгена Гакмана. (див. праця: Dimitrie Dan, *Un autor român bucovinean din anul 1826/7* [A Romanian Author from Bukovina in the Year 1826/27], Cernăuți, Institutul de arte grafice și editură Glasul Bucovinei, 1922, 30 p.

⁸ Стипендія становила 3 гюльдени на місяць (із 1785 р. – 5). Для залучення кадрів учителям надавали пільги – звільнення від військової служби, дозвіл на приватні уроки, можливість отримати земельні ділянки. Шлюб учителя потребував дозволу шкільної влади, а кожен педагог складав присягу (див. роботу: Covalciuc Victor, *Cea mai veche școală românească la Cernăuți* [The Oldest Romanian School in Chernivtsi], *Zorile Bucovinei*, 1991, 25 iulie).

враховувала етнічну структуру регіону й рівень підготовки дітей.⁹

Соціально-освітня ситуація в передмісті Роші у XIX ст. залишалася складною. За свідченнями сучасників, значна частина населення виявляла байдужість до шкільної освіти, а соціальні конфлікти між окремими частинами передмістя негативно впливали на відвідування і дисципліну учнів. Попри

це, на початку XX ст. у передмістях Чернівців уже функціонувала розгалужена мережа народних шкіл різного мовного профілю.

Станом на 1910 р. у передмістях міста діяло вісім народних початкових шкіл: румунські (Гореча, Роша-Цецина, Роша-Стинка), німецькі (Каличанка, Роша II), німецько-румунські (Клокучка, Роша I) та німецько-українські (Манастирська).¹⁰

І. НАЙДАВНІША ШКОЛА У РОШІ (1816)

(Рошська школа; з 1872 – школа № 2; на початку XX ст. – Роша I; у міжвоєнний період – Рошська школа № 2; з 1944 р. – школа № 10; з 2025 р. – Чернівецька гімназія № 10)

1.1. Заснування школи в передмісті Роша (1816): проблеми організації навчання в орендованому приміщенні та протистояння з нелегальною євангелічною школою.

У передмісті Роша 11 серпня 1816 р. було засновано школу відповідно до зобов'язального акту (Revers), підписаного румунською та німецькою громадами, який чітко визначав обов'язки місцевого населення щодо її утримання. Мешканці зобов'язувалися безоплатно виконати «ручні» й «тяглові» роботи під час спорудження школи, делегувати одного робітника для постійної допомоги, щороку забезпечувати вчителя шістьма корцями продуктів (чотири – кукурудзи і два – хлібного зерна), заготовляти та доставляти сім клафтерів дров для школи й особистих потреб учителя, а також надати йому одну фальчу орної землі для городництва з подальшим визначенням її меж. Оскільки громади не мали змоги здійснювати додаткові грошові внески, вони клопотали про виплату заробітної плати вчителя з Буковинського релігійного фонду.¹¹

28 листопада 1816 р. Буковинська інспекція народних шкіл призначила тимчасовим учителем у Рошській школі **Деметра Сими́новича**. Уже 2 грудня розпочалися заняття, у яких взяли участь 23 учні.

20 жовтня 1817 р. **Д. Сими́нович** був затверджений на посаді штатного вчителя, де працював до 22 січня 1831 р., далі його перевели на посаду викладача першого класу у школі м. Сучави. У 1817-1819 рр. його річна заробітна плата становила від 200 до 250 флоринів. Крім того, вчитель отримував 4 кубічні клафтери дров, одну фальчу землі, дев'ять флоринів замість шести корців зерна, а також безоплатно виділену городню ділянку.

15 лютого 1831 р. на посаду тимчасового вчителя у Рошській школі було призначено **Йоганна Даналакі** (*Johann Danalaki*), який виконував ці обов'язки до

24 серпня 1834 р. Саме тоді на штатну посаду вчителя було затверджено **Йоганна Левицького** (*Johann Lewicki*).¹²

Архівна справа «Про ремонт будівлі початкової школи в передмісті Чернівців Роші (1818-1828)»¹³ детально описує обставини відкриття закладу. Ініціатива належала місцевій громаді, що звернулася до міської ради. Для школи використали будинок поміщика **Думітрескул**. Окружне управління доручило інспектору **де Маркі** провести обстеження і визначити потреби. У рапорті він вказав на необхідність придбати стіл із підставкою, три стільці, дві дошки, лави й письмове приладдя. Міській раді доручили скласти кошторис ремонту та обладнання будинку. Контроль за роботами здійснював інженер **Ла Мотт**. Інвентаризація 1823 р. засвідчила наявність у Рошській школі: 1 дошки з підставкою, 1 столу, 3 стільців, 1 шафи, 13 лав і 3 чорнильниць.¹⁴

Навчання тривало 30 годин на тиждень і велося румунською та німецькою мовами. Основні предмети: алфавіт, каліграфія, читання, орфографія, арифметика й релігієзнавство. У 1817-1868 рр. додатково викладали польську мову, оскільки школи Буковини підпорядковувалися католицькій Консисторії Львова.

Постає ціла низка імен, пов'язаних із заснуванням та першими етапами розвитку школи у передмісті Роша. Насамперед це поміщик **Георгій Думітрескул**, який надав свій будинок під навчальний заклад.¹⁵ Серед інших згаданих у джерелах осіб: майстер **Марцінек** (виготовляв шкільні лави), квартирмейстер **Марозінек**, інженер **Ла Мотт** та шкільний інспектор **Антон де Маркі**.

У навчанні використовували підручники, поширені на Буковині: «Катехізм» (1774), «Книга для рахування» (1777), «Книга для дяків» (1781), пізніше – посібники Антона де Маркі: «Декілька правил для каліграфії та суть методичної книги»,

⁹ DАChO, F. 3, O. 2, Spr. 1991, 14 ark.

¹⁰ Ungureanu Constantin, *Sistemul de învățământ din Bucovina în perioada stăpânirii austriece (1774-1918)* [The Educational System of Bukovina during the Austrian Rule (1774-1918)], Chișinău, Tipografia Centrală, 2015, p. 128.

¹¹ Wotta Josef. *Geschichte der kommunalen Volksschulen*, op. cit., p. 1.

¹² Ibid., ark. 2.

¹³ DАChO, F. 1, O. 1, Spr. 3639.

¹⁴ Ibid., ark. 8.

¹⁵ Хоча відомостей про нього обмаль, документи фіксують його родинні зв'язки з місцевою громадою. У повідомленні 1811 р. «постельник» Григораш Бушла інформував Думітрескула про смерть Василя Теутула та запрошення його матері Касандри. Касандра, донька Сімеона Теутула й дружина Михалакі Грекула, була пов'язана з родиною Думітрескулів, у 1827-1828 рр. зафіксовано їхнє листування щодо копії заповіту Сімеона Теутула (DАChO, F. 1, O. 1, Spr. 3639, ark. 128-129).

«Румуно-німецька грамати́ка» (видані німецькою або румунською мовами).¹⁶

Випускник учительських курсів 1816 р. **Деметер Сими́нович**, ставши першим учителем тривіальної школи в Роші, уже на початку своєї діяльності зіткнувся з нелегальною школою, організованою місцевим євангелістом **Йоганном Кунцельманом** (*Kunzelmann*). Архівна справа 1818-1819 рр. ілюструє складний процес формування державної системи освіти. На початку 1818 р. інспектор **Антон де Маркі** повідомив окружне управління про скаргу **Сими́новича**: **Кунцельман** відкрив у власному будинку «зимову школу» без офіційного дозволу, порушивши норми Політичного шкільного статуту. Він навчав дітей читанню, письму та основам релігії, переважно євангельського спрямування, вважаючи себе здатним до викладання попри відсутність дозволу.

Громадська рада ухвалила припинити діяльність так званої *Winkelschule* під загрозою штрафів. Клопотання пастора євангелічної громади **Ернста Карла Унгерса** було відхилене, оскільки викладання катехізису дозволялося лише офіційно призначеним духовним особам.

У січні 1819 р. **Кунцельман** відновив заняття, про що **Сими́нович** і шкільний інспектор **Йоганн Штефан** знову повідомили владу. Повторне розслідування завершилося короткочасним арештом. З огляду на чинне законодавство, яке допускало приватне релігійне навчання, **Кунцельмана** звільнили, однак діяльність нелегальної школи було остаточно заборонено, а батьків попереджено про наслідки для подальшого навчання їхніх дітей.¹⁷

1.2. Нова будівля школи (1839) та «шкільне питання».

Наступним учителем Рошської тривіальної школи став **Йоганн Левицький** (**Johann Lewicki**) — випускник курсів, організованих **Антоном де Маркі**. Походив він із села Репужинці й до призначення працював учителем у Сучаві.

Зростання населення у передмісті спричинило потребу в просторішому навчальному приміщенні: будівля, надана свого часу поміщиком **Георгієм Думітрескулом**, більше не відповідала вимогам громади. За ініціативи **Й. Левицького** у 1830 р. було підготовлено проєкт нової типової школи. Спроектвана двоповерхова споруда передбачала облаштування класних приміщень, канцелярії та житла для директора. Будівельні роботи розпочалися навесні 1838 р. і були завершені 27 листопада 1839 р. Технічний нагляд здійснював інженер міського магістрату **Адольф Марін** (рис. 1-3).

У фондах Державного архіву Чернівецької області збереглися оригінальні креслення Рошської школи, виконані архітектором **В. Греку** 1939 року. Ці плани-схеми дають змогу відтворити архітектурний вигляд

будівлі та її просторову організацію в міжвоєнний період.

На першому поверсі будівлі Рошської школи з правого боку містилася двокімнатна квартира директора з кухнею, підвалом і робочим кабінетом. Ліве крило займала класна кімната. На другому поверсі було розташовано дві навчальні кімнати та канцелярію для викладачів.

Школу в Роші, збудовану 1839 р. коштом громади, яка об'єднувала православних мешканців і колоністів інших конфесій, уже станом на 1858 р. визнано такою, що не відповідала потребам населення. Двоповерхова будівля з двома навчальними приміщеннями, житлом учителя та кімнатою для його помічника не забезпечувала можливості розміщення другого вчителя й потребувала розширення.

Архівні матеріали засвідчують тривалий конфлікт навколо правової належності шкільної будівлі, спричинений змінами в національно-конфесійному складі населення Роші. Колоністи вважали школу своєю власністю, тоді як православна громада, яка брала участь у фінансуванні будівництва та забезпечувала школу дровами, наполягала на праві співвласності. Ситуацію ускладнювала хронічна нестача коштів: дотація католицької консисторії становила лише 100 флоринів за потреби понад 400.¹⁸

«Шкільне питання» набуло загальноміського значення й вийшло за межі локального конфлікту. Львівська католицька консисторія наполягала на збереженні школи у своєму підпорядкуванні, тоді як православна консисторія, посиляючись на § 336 і § 467 Політичного шкільного статуту, аргументувала свої вимоги чисельною перевагою громади, її фінансовим внеском та відсутністю в Роші католицької парафії. У 1865 р. було визнано доцільність припинення обов'язкових внесків римо-католиків на користь нормальних шкіл і спрямування коштів православної громаді. Компромісним рішенням стала пропозиція інспектора **Бордича** про призначення двох учителів різних конфесій із використанням наявних класів.¹⁹

Остаточне врегулювання питання відбулося лише в 1865 р., коли, відповідно до розпорядження Міністерства культів і освіти від 23 лютого 1850 р., школа в Роші була фактично передана під юрисдикцію православної консисторії.

Окремий пласт джерел висвітлює систему громадських повинностей, що доповнювала заробітну плату вчителя **Йоганна Левицького**. На мешканців покладалися грошові та натуральні обов'язки, зокрема внески румунської, німецької громад і громади Монастирська на загальну суму 46 флоринів 45 крейцерів, які використовувалися для оплати опалення, прибирання та технічного обслуговування школи.

У 1860-1868 рр. учитель **Й. Левицький** неодноразово звертався до **Чернівецького міського**

¹⁶ Ungureanu Const., *Sistemul de învățământ ...*, op. cit., p. 48.

¹⁷ DACHO, F. 1, O. 2, Spr. 875.

¹⁸ DACHO, F. 3, O. 2, Spr. 3126, ark. 12, 16.

¹⁹ Ibidem, ark. 1-2, 6-7, 17.

магістрату зі скаргами на несвоєчасне та неповне виконання мешканцями передмістя грошових і натуральних повинностей. У поданні 1867 р. він зазначав, що змушений покривати витрати на опалення й утримання школи зі своєї заробітної плати, наполягаючи на запровадженні примусового порядку збору внесків. Основними боржниками залишалася румунська громада, хоча заборгованості фіксувалися також у німецької громади та громади Манастириська. Старости **Георгій Остафі** (румунська громада) та **Якоб Джурек** (німецька громада) впродовж 1860-1867 рр. уникали примусових заходів; лише у 1868 р. **Георгій Остафі** визнав п'ятимісячну затримку виплат учителів та необхідність їх примусового стягнення.²⁰

1.3. Розширення школи та нові ініціативи. Директори та вчителі Рошської школи.

За керівництва директора школи **Й. Левицького** (1834-1870) у закладі регулярно проводилися квартальні іспити. Документи за 1867-1868 навчальний рік засвідчують, що інспекцію здійснював член шкільної ради Чернівецького магістрату **С. Гвядомарський**, який відзначив лише посередній прогрес через відсутність у **Й. Левицького** помічника. У зв'язку з цим він рекомендував призначити другого вчителя з оплатою 200 флоринів на рік і забезпеченням житла, а також звернув увагу на незадовільний стан дороги до Роші, що ускладнював проведення інспекцій.²¹

23 жовтня 1869 р. на посаду допоміжного вчителя Рошської школи було призначено **Александра Кантемира** (*Alexander Kantimir*). Після смерті **Й. Левицького** 18 січня 1870 р. він виконував обов'язки вчителя, а 27 вересня 1872 р. директором став **Йоганн Камінський** (*Johann Kaminski*). Значними здобутками **Й. Камінського** стало будівництво допоміжних споруд – шкільного колодязя та лазні, які проіснували до 1969 р. За його ініціативи, було також відкрито філіальні школи: у Цецині (1891 р.) та Роша-Стинці (1899 р.).

7 травня 1872 р. міська рада ухвалила рішення про розширення Рошської школи до двокласної. У наступні роки до складу педагогічного колективу Рошської школи входили також катехити різних конфесій: римо-католицький – **Михайл Піотровський** (*Michael Piotrowski*) та православний – **Йоганн Григорович** (*Johann Grigorowicz*).²²

Невпинне зростання кількості учнів призвело до розширення школи до трикласної (1880), а згодом чотирикласної (1881), що дало змогу призначити додаткових учителів – **Василя Поклітара** (*Basil Poklitar*), **Атаназія Руснака** (*Athanasius Rusnak*), **Георгія Форгача** (*Georg Forgaci*), **Григорія Ільницького** (*Gregor Ilnicki*), **Петра Пітея** (*Peter Pitey*), **Мальвіни Паславської** (*Malwina Paslawska*), **Аспазії Капучіної** (*Aspasia Kapucina*), **Флорі Кіртюка** (*Flore Kirstiuk*),

Євгенії Рей (*Eugenie Rey*), **Йоганна Добровольського** (*Johann Dobrowolski*) та ін.

1883 р. у Рошській школі освятили шкільний прапор, подарований громадою Роші.

У 1882 р. на посаду вчителя-суплента було призначено **Константина Остафійчука** (*Konstantin Ostaficzuk*). Вже у 1883 р. до педагогічного складу школи долучилися **Ніколай Тарасієвич** (*Nikolaus Tarasiewicz*), який працював до 1884 р., та **Ніколай Міхейлеску** (*Nikolaus Mihalescul*). У 1885 р. обов'язки вчителя-суплента виконував **Ніколай Хотинчан** (*Nikolaus Hotinczan*).²³

29 листопада 1885 р. шкільний інспектор **Вільгельм Васлоуціл** провів фронтальну перевірку Рошської школи. У звіті інспектор відзначив, що уроки вчителів **Н. Камінського**, **Н. Міхейлескула**, **К. Остафійчука**, **Н. Хотинчана** та **Є. Рей** були незадовільними, особливо у класах, розміщених в орендованих приміщеннях. Водночас робота **І. Литвинюка**, **Г. Константиновича**, **Е. Палієвича**, **Д. Носієвича** та **М. Галлера** була оцінена як задовільна. Проблемою залишалася низька відвідуваність: за пропуски занять без поважних причин батькам наклали штрафи на загальну суму 1041 флорин. Разом із тим інспектор високо оцінив діяльність школи щодо розвитку пришкільної ділянки та популяризації садівництва серед місцевого населення.

У 1887 р. навчальний заклад інспектував крайовий президент у супроводі крайового шкільного інспектора **Вільгельма Васлоуціла** (*Wilhelm Vyslouzil*). У березні 1888 р. перевірку здійснив міський шкільний інспектор **Василь Рента**. **Й. Камінський** оскаржив результати перевірки, звинувативши інспектора у некомпетентності, однак його претензії були відхилені. 13 серпня 1888 р. його перевели до комунальної хлоп'ячої школи в Чернівцях. У подальшому шкільна інспекція магістратури Чернівців призначила **Й. Камінського** інспектором шкіл з румунською і німецькою мовами навчання у Манастириській, Роша-Стинці, Роша-Цецині, Роша II.

16 серпня 1888 р. вчителя **Н. Міхейлеску** призначили керівником школи, на цій посаді він працював до 9 серпня 1889 р. Відбулися нові призначення: старшим учителем став **Фердинанд Крупка** (*Ferdinand Krupka*), а **Константин Остафійчук** (*Konstantin Ostaficzuk*) – вчителем.

У 1890-1891 н.р. в Рошській школі працювали: стар. учитель **Фердинанд Крупка**; штатні вчителі – **Ніколай Міхейлеску** та **Константин Остафійчук**; підучителі – **Євгенія** та **Ніколай Хотинчан**.²⁴

У 1894 р. зафіксований такий склад педагогічного колективу: стар. учитель **Ф. Крупка** (нар. 16 серпня 1856 р., Фересінштадт); штатні вчителі – **Н. Міхейлеску** (нар. 27 квітня 1860 р., Чернівці) та **К. Остафійчук** (нар. 29 березня 1860 р., Чернівці); молодші вчителі – **Є. Хотинчан** (нар. 8 січня

²⁰ DACHO, F. 39, п. 1, Spr. 535, 35 ark.

²¹ DACHO, F. 39, O. 1, Spr. 820, 14 ark.

²² Josef Wotta, Geschichte der kommunalen ..., op. cit., p. 3-4.

²³ Ibid, p. 4-6.

²⁴ Ibid, p. 6-8.

1856 р., Чернівці) та **Н. Хотинчан** (нар. 24 листопада 1861 р., Чернівці).²⁵

Після відкриття у школі 5 класу (1897) до педагогічного колективу прийнято вчителів-суплентів **Йоганна Радомського** (*Johann Radomski*), **Діонісія Бендевського** (*Dionys Bendevschi*) та **Августу Шпербер** (*Auguste Sperber*).

17 листопада 1897 р. провінційна шкільна рада постановила, що у школах Роші, Цецина та Горечі Урбана мовою викладання має бути румунська, тоді як німецька залишалася лише предметом. У решті народних шкіл Чернівців навчання здійснювалося німецькою мовою, а румунську, українську та польську викладали окремо, якщо цього бажали щонайменше 15 учнів.

У православному календарі за 1899/1900 н.р. зафіксовано повний склад учителів цієї школи: **Ф. Крупка** (*F. Krupka*), **Є. Хотинчан** (*E. Hotinczan*), **Н. Хотинчан** (*N. Hotinczan*), **Є. Попескул** (*E. Popescul*), **Б. Брандес** (*B. Brandes*), **Й. Радомський** (*J. Radomski*), **Ю. Кавуля** (*G. Kawulia*), **Є. Глінська** (*H. Glinska*), **М. Лінденбаум** (*M. Lindenbaum*).

Наприкінці серпня **Фердинанда Крупку** було звільнено від керівництва школою в Роші та з 1 вересня відряджено до комунальної хлоп'ячої школи; обов'язки директора перебрав **Григорій Льницький**. Проте 27 лютого 1903 р. **Ф. Крупку** повернули до Рошської школи, де він знову перебрав управління, а **Льницького** перевели до педагогічної школи в Чернівцях.

У 1902-1903 н.р., у зв'язку з поділом першого класу на дві паралельні групи, було призначено провізоричного підучителя **Фрідріха Єнкнера**.²⁶

2 вересня 1904 р. стар. вчителя **Ф. Крупку** відрядили для тимчасового керівництва новозбудованою комунальною школою на Руській вулиці; керівництво школою перейшло до **Н. Хотинчана**, а з 30 листопада 1904 р., за розпорядженням міської шкільної ради, – до **Н. Міхейлескула**, переведеного з Клокучки.

Станом на 1910 р. в школі працювали вчителі: **Евгенія** та **Ніколай Хотинчан**, **Август Цеглін**, **Лоріц Хойман**, **Віктор Котик**, **Густав Кайндл**, **Міхай фон Геллер**, **Василє Хладюк**, **Георге Українець** і **Василь Софронюк**, який був єдиним корінним мешканцем і випускником школи.

Напередодні Першої світової війни директором школи призначено **Міхая фон Геллера** (*Mihai von Gheler*).

Після входження Буковини до складу Румунії школа зіткнулася з гострим браком румуномовних педагогів, нестачею підручників, а також із масштабними структурними змінами порівняно з австрійською системою освіти; виникли проблеми з опаленням та навчальними приміщеннями. **Міхая фон Геллера** перевели до німецькомовної школи (нині школа № 8). До педагогів, які володіли румунською мовою (**Василь Софронюк** (*Vasile Sofroniuc*), **Евгенія**

Попеску (*Eugenia Popescu*) і **Ніколай Хотинчан** (*Nicolai Hotincean*)), долучилися вчителі зі «Старого Королівства». У травні 1922 р. колектив школи налічував вісім педагогів: **Ніколай Хотинчан**, **Артеміє Заме**, **Сідонія** і **Валеріан Корвін**, **Евгенія Попеску**, **Флорентіє Пітрінеску**, **Думітру Лікуце** і **Євген Остафі**; а директором був **Еміл Фораш** (*Emil Foras*); у 1928 р. його змінив **Еміліан Бока** (*Emilian Boka*).²⁷

Склад педагогічного колективу з високою точністю зафіксовано у 1929 р.: директором залишався **Еміліан Бока**, серед учителів працювали: **Сорочан Алексіє** (*Sorocean Alexie*), **Остафійчук Євгенія** (*Ostaficiuc Eugenia*), **Заме Артемій** (*Zama Artemie*), **Бужор Теодор** (*Bujor Teodor*), **Остафі Євген** (*Ostafi Eugen*), **Остафі Євгенія** (*Ostafi Eugenia*), **Чуперкович Марія** (*Ciupercovici Maria*), **Менестріану Євген** (*Mănăstireanu Eugeniu*), **Гостюк Вірджінія** (*Hostiuc Virginia*), **Чернушка Іон** (*Cernuşca Ion*), **Гнідей Євфрозіна** (*Hnidei Eufrozina*), **Волошенку Ольга** (*Voloşencu Olga*), **Сідореску Станіслава** (*Sidorescu Stanislava*), **Бока Леонтіна** (*Boca Leontina*).²⁸

1940 р. більшість учителів виїхала до Румунії. У 1941-1943 рр. директором школи була **Е. І. Гросу-Балайкуца** (*E. I. Grosu-Balaicuța*), у 1943-1944 рр. – **Е. М. Вайнер**; румуномовне навчання забезпечували **І. А. Грінберг**, **М. Ш. Голінгер**, **Б. Д. Маркус** та ін.

На початку 1944-1945 н.р. школа з румунською мовою викладання отримала № 10; першим директором стала **Вікторія Павлович**. Серед вчителів згадуються: **Е. М. Вайнер**, **Г. М. Цукер**, **П. І. Білак**, **М. Я. Вайнер**, **П. Б. Шаул** та ін.²⁹ У 1945-1946 н.р. посаду директора знову обіймала **Е. І. Гросу-Балайкуца**.

1.4. Учніський контингент: чисельність, етнічна структура та проблема нестачі навчальних приміщень.

Від моменту заснування школи, коли було зараховано 23 учні, чисельність учнівського контингенту неухильно зростала, що зумовлювало поступове розширення кількості класів. За даними шкільного інспектора **С. Гвядомарського**, присутнього на іспитах 12 березня та 30 липня 1868 р., у школі навчалось 83 учні (58 хлопців і 25 дівчат), переважно римо-католики. Директор школи **Й. Левицький** наводив вищу цифру – 98 осіб, що, ймовірно, пояснюється розбіжністю між списковим і фактичним складом учнів, оскільки 15 дітей не з'явилися на іспити.³⁰

7 травня 1872 р. міська рада ухвалила рішення про розширення Рошської школи до двокласної, а навчання за новим статутом розпочалося 1 жовтня 1872 р. У 1872-1873 н.р. у школі навчалось 86 учнів (59 хлопців і 27 дівчат) різних конфесій і національностей: 59 римо-католиків, 19 греко-православних, 5 євангелістів, 2 іудеї, 1 греко-католик; за національністю – 64 німці, 19 румунів, 2 поляки і 1 українець.

²⁵ Ungureanu Const., *Învățământul primar ...* op. cit., p. 223.

²⁶ Josef Wotta, *Geschichte der kommunalen ...*, op. cit., p. 10.

²⁷ Rendiuc T. Gh., Gorduna-Svijynsca D. M. *Nesecat izvor al științei de carte ...*, op. cit., p. 52-53.

²⁸ *Anuarul învățământului primar din regiunea Cernăuți pe anul 1929 ...*, op. cit., p. 38-43.

²⁹ Covalciuc Victor, *Cea mai veche școală românească la Cernăuți* [The Oldest Romanian School in Chernivtsi], in *Zorile Bucovinei*, 1991, 9 august; Arhiv Chernivetskoï himnazii No. 10.

³⁰ DACHO, F. 39, O. 1, Spr. 820, 14 ark.

Директори Рошської школи (1816-2026 рр.)

№	ПІБ директора	Роки	№	ПІБ директора	Роки
1	Д. Симиґинович	1816–1831	15	В. Павлович	1944–1945
2	Й. Левицький	1834–1870	16	Е. І. Гросу-Балайкуца	1945–1949
3	А. Кантемир	1870–1872	17	Г. І. Токарев	1949–1953
4	Й. Камінський	1872–1888	18	Т. І. Кірничний	1953–1954
5	Н. Міхейлеску	1888–1889	19	І. С. Чебан	1954–1958
6	Ф. Крупка	1889–1900	20	В. І. Ковальчук	1958–1967
7	Г. Ільницький	1900–1903	21	І. Д. Грінчук	1967–1974
8	Ф. Крупка	1903–1904	22	Е. І. Цінтіла	1974–1976
9	Н. Міхейлеску	1904 – ?	23	Е. К. Молотинський	1976–1980
10	М. фон Геллер	1914–1919	24	Г. Н. Губчак	1980–1987
11	Є. Форааш	1919–1928	25	І. М. Гринчишин	1987–1997
12	Є. Бока	1928–1940	26	М. І. Тимку	1997–2002
13	Е. І. Гросу-Балайкуца	1941–1943	27	Д. М. Свіжинська	2002–2007
14	Е. М. Вайнер	1943–1944	28	О. А. Руснак	з 2007 р.

Починаючи з 1873 р., кількість учнів стрімко зростала: 98 осіб у 1873 р., 140 у 1874 р., 174 у 1875 р. та 241 у 1879 р., що спричинило перехід школи до трикласної (1880) і чотирьокласної (1881) структури. Під час інспекції *Вільгельма Васлоуціла* наприкінці 1885 р. у чотирьох паралельних класах навчалося вже 275 учнів.

За статистикою початкових шкіл Буковини за 1894 р., у школах передмістя Роша налічувалося 305 учнів (196 хлопців і 109 дівчат). За національною ознакою переважали німці (157) і румуни (143), за конфесією – римо-католики (148) та православні (143); мовами навчання були німецька і румунська.³¹

У 1896-1897 н.р. у Рошській школі відкрито п'ятий клас, а вже в 1897-1898 н.р. кількість учнів сягнула 500, що зумовило створення паралельних відділень у молодших класах. Станом на вересень 1899 р. у першому класі навчалося 89 учнів, у другому – 104, у третьому – 106, у четвертому – 84, у п'ятому – 45.³²

Газета *Deșteptarea* за 1901 р. фіксує 337 учнів Рошської школи, з яких 214 були румуномовними, 113 – німецькомовними, 7 – українцями та 3 – поляками.³³ За узагальненими даними *К. Унгурану*, чисельність учнів румунської та української національності становила: у 1900 р. – 428 (189 румунів, 16 українців), у 1906 р. – 704 (198 румунів, 94 українці), у 1913 р. – 584 (288 румунів, 35 українців).³⁴

Відкриття у 1902-1903 н.р. новозбудованої комунальної народної школи «**Роша II**» поблизу кавалерійських казарм зменшило навантаження на школу «**Роша I**», де було зараховано 283 учні. За конфесійною належністю серед них переважали православні та римо-католики, за мовою – румуни й німці (133 німці, 141 румун, 9 русинів). Через переповнення перший клас було поділено на дві

паралельні групи.³⁵ У 1905 р. у школі навчалося 302 учні, з яких 168 були румунами, 143 – німцями та 1 – українцем.³⁶

Згідно зі звітом директора школи *Ніколає Михайлеску*, станом на квітень 1909 р. у закладі навчалося 367 учнів, розподілених за класами та мовними відділеннями: у I класі – 41 учень у німецькому та 52 у румунському відділах; у II класі відповідно 32 і 39; у III класі (A і B) – 41 і 39; у IV класі – 68; у V класі – 55 учнів.

Навчальна статистика засвідчує подальше зростання учнівського контингенту. У 1908/09 н.р. у школі навчалося 369 дітей (167 німців, 198 румунів і 4 русини), у 1909/10 н.р. – уже 419 (192 німці, 224 румуни, 3 русини). У 1910/11 н.р. загальна чисельність залишалася стабільною – 419 учнів, хоча національний склад дещо змінився: 191 німець, 226 румунів і 2 русини.

Станом на 12 вересня 1913 р. розподіл учнів за класами був таким: I клас – 91, II – 36, III – 38, IV – 40, V – 48, VI – 25, VII – 27 учнів.³⁷ Загальна кількість становила 305 осіб, що свідчить про коливання показників, але водночас підтверджує безперервність освітнього процесу.

Тенденція посилення німецького впливу в навчанні припинилася з початком Першої світової війни. У 1914-1918 рр. шкільне навчання в передмістях Чернівців, зокрема в Роші, було фактично перерване. Воєнні події спричинили скорочення чисельності населення, що відбилося й на шкільній статистиці; після війни школа перейшла на повністю румунську мову викладання.

У 1921/22 н.р. у школі навчалося 252 учні; надалі їх кількість зростала: у 1923-1925 рр. – 289,

³¹ Ungureanu Const., *Învățământul primar ...*, op. cit., p. 223.

³² Wotta Josef, *Geschichte der kommunalen ...*, op. cit., p. 9.

³³ *Deșteptarea* [Awakening], 1901, 11/24 martie.

³⁴ Ungureanu Const., *Învățământul primar ...*, op. cit., p. 197, tab. No 25.

³⁵ Wotta Josef, *Geschichte der kommunalen ...*, op. cit., p. 10.

³⁶ *Bukowinaer Post* [Bukovina Post], 1905, 15 Janner, P. 1.

³⁷ DACHO, F. 43, O. 2, Spr. 116, 89 ark.

304 і 359 відповідно. На початку 1926/27 н.р. заклад отримав статус семикласного: у 1926 р. тут навчалось 397 учнів, у 1927 р. – 356.³⁸

Станом на 1929 р. школа мала п'ять власних класних приміщень, у яких функціонувало вісім класів; при закладі діяли дві майстерні та дитячий садок. За даними перепису, у шкільному окрузі проживало 149 хлопчиків і 162 дівчинки; до школи було записано 138 хлопців і 165 дівчат, фактично відвідували заняття по 114 учнів обох статей.³⁹

Напередодні Другої світової війни шкільним навчанням було охоплено практично всіх дітей шкільного віку. Після радянської окупації краю 28 червня 1940 р., унаслідок реалізації пакту Ріббентропа–Молотова, школу реорганізували в початкову з чотирирічним терміном навчання. Учні 1939/40 н.р. перевели на клас нижче, що призвело до різкого зростання наповнюваності перших і четвертих класів та до нетипових переведень учнів із 6-7 класів до четвертого.

Одночасно до навчального процесу було введено російську мову та літературу, а виховна робота зазнала радикальної ідеологічної трансформації: запроваджувалися радянські практики виховання й атеїстичний світогляд. Особливо травматичним для учнів стало примусове переселення німецьких однокласників до Німеччини у 1940 р.

Навчальний план передбачав вивчення рідної та російської мов, арифметики, природничих дисциплін, французької мови, малювання, музики й фізичного виховання. Школа функціонувала як чотирикласна, у ній навчався 121 учень; у навчальний процес було запроваджено кириличну графіку.

Після радянської окупації 1941 р. школа відновила свою діяльність. Директором закладу призначено *Е. І. Гросу-Балайкуцу* (*E. I. Grosu-Balaicuța*). Воєнні умови суттєво вплинули на функціонування школи: внаслідок мобілізації чоловіків на фронт відчувався гострий дефіцит педагогічних кадрів, а рівень відвідування занять помітно знизився. Додаткові труднощі спричиняла нестача транспорту – реквізиція підвід і коней для військових потреб унеможливила

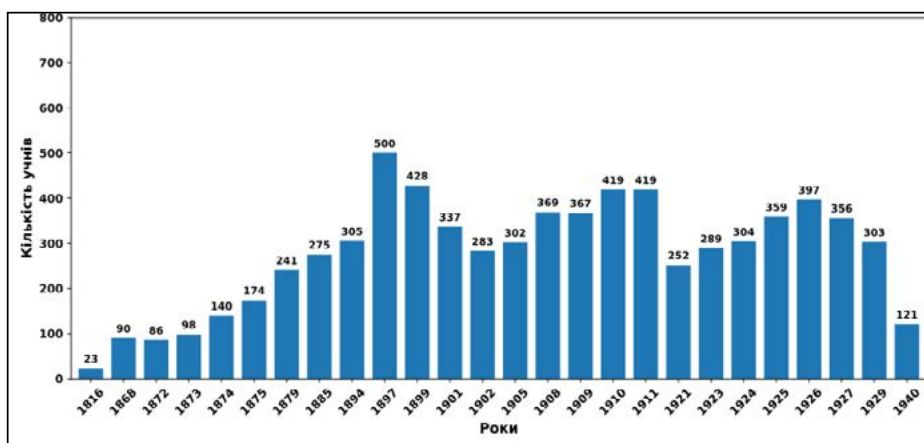
регулярне підвезення дров, що особливо позначалося на опаленні приміщень у зимовий період.

Попри складні обставини навчальний процес тривав до березня 1944 р. У міру наближення фронту значна частина мешканців Роші мігрувала до Румунії, де згодом залишилися й їхні діти шкільного віку.⁴⁰

Невпинне зростання кількості учнів зумовлювало постійну потребу в **розширенні навчальних приміщень**. Після заснування школи у **1816 р.** вона функціонувала в будинку, наданому поміщиком *Г. Думітрескулом*. Перший етап інфраструктурного розширення відбувся у **1839 р.**, коли було зведено двоповерхову будівлю нової школи. Проте вже невдовзі, внаслідок стрімкого зростання учнівського контингенту та збільшення кількості класів, навіть це приміщення виявилось недостатнім, що змусило адміністрацію вдатися до оренди кімнат у приватних будинках.

Архівні матеріали фіксують оренду приміщень у приватному будинку вже у **1896-1897 н.р.**, коли в Рошській школі було відкрито п'ятий клас. Із весни **1909 р.** керівництво школи «Роша І» систематично наголошувало на критичній нестачі навчальних площ: за наявності п'яти основних і трьох паралельних класів школа мала лише п'ять класних кімнат. У зв'язку з цим порушувалося питання або про добудову чотирьох нових приміщень, або про подальшу оренду приватних будинків.

Для розв'язання проблеми Чернівецький магістрат створив спеціальну комісію у складі міського радника *А. Брунштейна* (голова), міського шкільного інспектора *Рафаеля Кайндля*, радника з будівництва *Карла Навратіла*, магістратського комісара д-ра *Й. Шоттенфельда* та директора школи *Ніколас Міхейлеску*. Комісія оглянула будинки *Куцерека* та *Альтмана*, запропоновані для оренди. За результатами обстеження, рекомендовано після відповідної перебудови орендувати будинок *Куцерека* для розміщення двох класних кімнат. Будинок *Альтмана* (№ 217) визнано непридатним для освітніх потреб, хоча перемовини щодо його використання тривали протягом **1909 р.** і завершилися безрезультатно. Водночас зазначимо, що цей будинок упродовж восьми років уже використовувався як допоміжне приміщення школи.

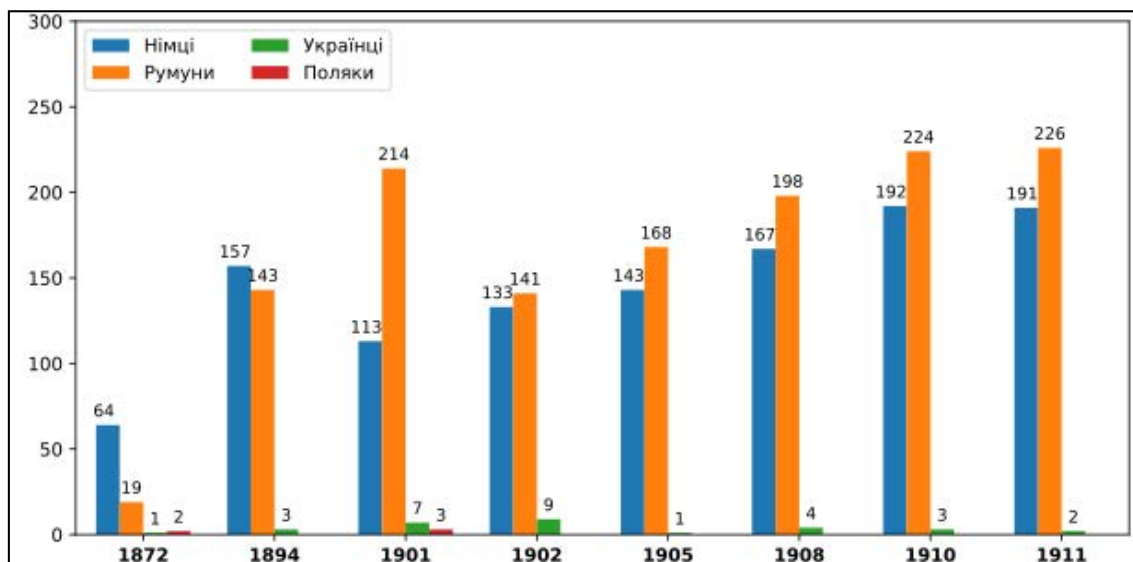

Діаграма № 1. Чисельність учнів Рошської школи (1816-1940)

³⁸ Rendiuc T. Gh., Gorduna-Svijynsca D. M. *Nesecat izvor ...*, op. cit., p. 49-50.

³⁹ *Anuarul învățământului primar din regiunea Cernăuți pe anul 1929 ...*, op. cit., p. 38-43.

⁴⁰ Rendiuc T. Gh., Gorduna-Svijynsca D. M. *Nesecat izvor ...*, op. cit., p. 57-59.

Діаграма № 2. Етнічний склад учнів Рошської школи (роки з фіксованим розподілом)

У 1912 р. керівництво закладу (директор *М. Галлер*) повторно звернулося до Чернівецької шкільної ради з клопотанням про будівництво додаткових класів або відкриття окремої школи. Як альтернативу розглядали придбання будинку № 217, який на той час належав *Теодору Андрусіву*, з подальшим переобладнанням під п'ять класних приміщень; спеціальна комісія навіть підготувала проект його реконструкції. У 1913 р. також велися перемовини щодо оренди будинку № 397 (навпроти школи), що належав *Роману Спірідону*, а згодом перейшов у власність *Філіна Рунцера*.

У міжвоєнний період школі було передано будівлю, розташовану на сучасній вулиці Горіхівській, навпроти військової частини.

1.5. У процесі подальшого розвитку школи у 1969 р. до історичної будівлі було добудовано новий навчальний корпус (архітектор Водяньський). У другій половині ХХ ст. при школі діяв інтернат, у якому в 1950-х рр. проживало близько 70 учнів. Поряд із ним функціонували шкільний розсадник, а також різноманітні навчально-виробничі майстерні, що розширювали можливості практичної підготовки учнів.

У період здобуття Україною державної незалежності в приміщенні школи було започатковано **шкільний музей**, присвячений історії та етнографії передмістя Роші (рис. 4). Його експозиція сформувалася як комплексний осередок збереження локальної культурної спадщини і включала зразки традиційного народного одягу, сакральні пам'ятки (народні ікони), предмети повсякденного побуту, а також інші матеріальні свідчення традиційної культури мешканців Роші. Поруч із музейною експозицією було облаштовано **окреме архівне приміщення**, у якому зосереджувалися документи, фотоматеріали та інші джерела, що відображають історію самої школи та її роль у житті місцевої громади (рис. 5).

Від 1993 р. систематичним вивченням історії та етнографії Роші займається вчителька географії та біології *Корнелія Медвідь*, яка відіграла ключову роль у формуванні музейного зібрання та розвитку краєзнавчого напрямку в освітньому процесі закладу. З 2000 р. вона ініціювала створення в школі гуртка «**Юний краєзнавець**», а згодом – науково-дослідницького гуртка «**Природа рідного краю**». У межах діяльності цих об'єднань спільно з учнями організовувалися польові експедиції до старожилів Роші, під час яких здійснювався збір усних свідчень, фото- та письмових матеріалів з історії поселення, його традиційної культури, звичаїв і обрядів, а також проводилися дослідження природних ресурсів гори Цецина та прилеглої території.

Корнелія Медвідь є авторкою публікацій у місцевій пресі, учасницею міжнародних науково-краєзнавчих експедицій, а її учні-гуртківці щорічно беруть участь у міських та обласних конкурсах і дослідницьких програмах із роботами, присвяченими історії Роші (зокрема «Моя земля – земля моїх батьків», «Моя Батьківщина – Україна», «Юний дослідник» та ін.).

На початку ХХІ ст. школа стала розвиненим освітнім комплексом: загальна площа закладу становила **3200 м²**, тут функціонували **12 навчальних кабінетів**, класи початкової школи, актові та спортивні зали, їдальня, **дві навчальні майстерні**, медичний кабінет, учительська, а також адміністративні приміщення. Така інфраструктура забезпечувала не лише повноцінний навчальний процес, а й можливість реалізації позакласної, дослідницької та виховної роботи.

До 2025 р. заклад функціонував як **11-річна загальноосвітня школа № 10**, а з 2025 р. у межах загальнодержавної реформи середньої освіти його було реорганізовано в **міську гімназію № 10** з **дев'ятирічним терміном навчання**, що засвідчує новий етап інституційного розвитку школи та водночас спадкоємність її освітньої, культурної й краєзнавчої місії (рис. 6).

Рис. 1. Частина школи № 10 (Роша), збудованої у 1839 р. Фото I полов. XX ст.
Джерело: Музей Чернівецької міської гімназії № 10.

Рис. 2. Добудована будівля школи. Сьогодні – Чернівецька міська гімназія № 10. 2025 р.
Фото А. Мойсея.

Рис. 3. Чернівецька міська гімназія № 10. Сучасний вигляд (2025 р.).
Фото А. Мойсея.

Рис. 4. Музей Чернівецької міської гімназії № 10 (2025 р.).

Фото зроблене під час історико-етнографічних досліджень.

Рис. 5. Історичний архів Чернівецької міської гімназії № 10 (2025 р.)
Фото зроблене під час історико-етнографічних досліджень.

Рис. 6. Сучасний педагогічний склад Чернівецької міської гімназії № 10 (2020-ті рр.).

Фото передано дирекцією гімназії.

II. ШКОЛА В МОНАСТИРИСЬКІЙ (1872)

Однокласну комунальну народну школу в Монастирській було засновано згідно з постановою Чернівецької міської ради від **25 квітня 1872 р.** Першим директором призначено вчителя **Йоганна Микитовича (Johann Mikitowicz)**. Викладання релігії здійснювали: римо-католицької – **Михайло Пьотровський (Michael Piotrowski)**, православної – парафіяльний кооператор **Теодор Полоник (Theodor Polonik)**. Уже **1 квітня 1873 р.** школу розширено до двокласної; другим учителем став **Матіаш Кантемір (Mathias Kantemir)**, який працював до 1874 р.

Після переведення **Й. Микитовича** до Кіцманя у **1874 р.** керівництво школою перебрав **Захарій Майєран (Zacharias Majeran)**. У **1874-1875 н.р.** школу відвідували **94 учні**, а подальше зростання контингенту спричинило кадрові зміни та інфраструктурний розвиток. У **1876-1877 рр.** у школі працював **Петро Пітей (Peter Pitey)**, згодом переведений до Роші; його наступником став **Григорій Льницький (Gregor Pniski)**. **8 жовтня 1876 р.** заклад урочисто переїхав до новозбудованої власної шкільної будівлі. 1877 р. вчителя **Йозефа Бараша (Josef Barasch)** затвердили юдейським релігійним учителем.

На початку **1879-1880 н.р.** у зв'язку зі зростанням кількості учнів було відкрито тимчасовий третій клас. Важливою подією стало **освячення шкільного прапора 12 вересня 1880 р.**, придбаного громадою на згадку про відвідини Чернівців імператором Францом Йосифом I.

Інспекція **1880 р.**, проведена крайовим інспектором **Вільгельмом Вислужилом**, зафіксувала складну санітарну ситуацію: протягом року від дифтерії померли **10 учнів**. Попри це, восени **1880 р.** школу відвідували вже **233 учні**, а в **1881-1882 н.р.** – **255**, що зумовило відкриття четвертого класу. Відповідно до нової організаційної структури, школа функціонувала як чотирикласний заклад із посадами старшого вчителя, двох учителів та одного підучителя. У **1883 р.** перший клас було поділено на дві паралельні групи.

У **1883 р.** директором школи став старший учитель **Еміль Попович (Emil Popowicz)**. Наприкінці 1880-х рр. педагогічний колектив включав **Еміля Поповича, Григорія Никоровича (Gregor Nikorowicz), Йоганна Веренки (Johann Werenka), Мальвіну Паславську (Malvine Paslawska)** (померла у 1891 р.) та **Розу Зауєрквелль (Rosa Sauerquell)** (звільнилась у 1891 р.), а з **1890 р.** – також **Міхая фон Геллера (Michael von Galer)**. Викладання релігії здійснювали представники різних конфесій, що відповідало багатоконфесійному складу учнів. Після катехита **Михайла Литвиновича (Michael Litwinowicz)** викладання греко-католицької релігії перебрав парафіяльний кооператор **Афанасій Левінський (Athanasius Lewinski)**; після катехита **Теодора Добоша (Theodor Dobosch)** викладання православної релігії

у **1893 р.** перейшло до парафіяльного кооператора **Самуїла Савчука (Samuil Sauciuc)**, а згодом – до парафіяльного кооператора **Петра Попеску (Petru Popescu)**. Римо-католицьке викладання у **1893 р.** перейняв **о. Карл Ноннаст (Karl Nonnast)**.

На початку **1891-1892 н.р.** до Монастирської школи було прийнято **270 учнів** (148 хлопців і 122 дівчини), з яких **131** були римо-католиками, **39** – греко-католиками, **72** – православними та **28** – юдеями. За рідною мовою переважали **німці (154)**, далі – **русини (77)**, **румунни (33)**, **поляки (5)** і **чех (1)**.

Розпорядженням міністра культів та освіти від **11 вересня 1891 р.** старшого вчителя **Еміля Поповича** було підвищено до посади окружного інспектора Серетського шкільного округу. Відповідно до постанови міської шкільної ради від **9 січня 1892 р.**, керівництво школою доручено вчителю **Миколі Тарасевичу (Nikolaus Tarasiewicz)**. Після його призначення окружним інспектором Кимпулунзького округу управління школою у **1894 р.** перебрав **Максиміліан Кайндль (Maximilian Kaindl)** – знаний на той час педагог і публіцист. Його діяльність збіглася з модернізацією навчально-матеріальної бази: на шкільному подвір'ї з'явилися гімнастичні прилади та спортивний інвентар.

Чисельність учнів і надалі зростала. У **1893-1894 н.р.** школу відвідували **306 учнів** (180 хлопців і 126 дівчат), серед яких **149** були римо-католиками, **30** – греко-католиками, **109** – православними, **1** – євангеліком і **17** – юдеями. За мовно-національною ознакою домінували **німці (154)**, **румунни (95)** та **русини (47)**. У **1896 р.** кількість учнів зросла до **366**, а у **1898 р.** – до **484**; того ж **1896 р.** було відкрито **п'ятий клас**.⁴¹

Наприкінці 1890-х рр. у школі викладали такі вчителі: **Кайндль Макс., Варенка Іван, Геллер Мих., Попескул Аспазія, Мушка Людвіка, Кисілевська М., Фішер Нухем, Безплітний Ник., Аберле Людв., Фрідман Отілія**.⁴²

На початку ХХ ст. народна школа в Монастирській була розширена до **шестикласної**; директором залишався **Максиміліан Кайндль**, мовою навчання була **німецька**, тоді як **українська, румунська та польська** викладалися як окремі предмети.

Статистичні дані за **1901 р.** засвідчують, що школа в Монастирській була однією з найбільших серед передмість Чернівців і налічувала **558 учнів**, з яких **298** – німці, **170** – українці, **49** – румунни та **41** – поляк.⁴³

Важливим етапом стало розширення шкільного приміщення: у **1902 р.** введено в експлуатацію новий флігель із **чотирма класними кімнатами, кабінетом навчальних засобів, канцелярією та допоміжними приміщеннями**. У **1902-1903 рр.** православну релігію викладав **Захарій Перчик (Zacharie Percec)**, а римо-

⁴¹ Wotta Josef. Die 5 klassige Volksschule in Manasteriska ..., op. cit., p. 65-73.

⁴² Ilustrovaniy pravoslavniy calendar ..., op. cit., p. 29.

⁴³ Deșteptarea, 1901, 11/24 martie.

католицьку – **о. Бернард Герман (Bernhard Hermann)**, який замінив **о. Антона Августина (Anton Augustyn)**.

За даними преси, у **1905 р.** у школі навчався **401 учень: 216 німців, 85 українців, 50 румунів і 50 поляків.**⁴⁴

У міжвоєнний період школа функціонувала як **семикласний навчальний заклад**. Згідно з Щорічником початкової освіти в Чернівецькій області за 1929 р., вона мала **вісім власних класних кімнат для 15 класів**, столярську, картонажну й кравецьку майстерні, а також дитячий садок із трьома групами. Педагогічний колектив був численним і багатопрофільним, що відповідало масштабам закладу.

До школи записалося **240 хлопців і 217 дівчат**, відвідували – **209 хлопців і 190 дівчат**. У дитячий садок записалося **102 хлопці і 98 дівчат**, відвідували – **52 хлопці і 54 дівчини**.

Педагогічний колектив був численним: **Попеску Євген (Popescu Eugen)** – директор, **Попеску Ема (Popescu Ema)**, **Клайн Анатолій (Clain Anatolie)**, **Палагійан Іоан (Palaghian Ioan)**, **Корвін Сідонія**

(**Corvin Sidonia**), **Русу Артемизія (Rusu Artemisia)**, **Сербу Вірджинія (Serbu Virginia)**, **Дімітріук Мінодора (Dimitriuc Minodora)**, **Турущанко Анна (Turuschanko Ana)**, **Кавуля Георгій (Cavulea George)**, **Жекнер Ольга (Jekner Olga)**, **Жекнер Фрідерік (Jekner Frideric)**, **Авербах Лазар (Auerbach Lazar)**, **Твардовські Марія (Tvardovschi Maria)**, **Колумбус Ольга (Columbus Olga)**, **Ебергарт Елена (Eberhart Elena)**, **Лемперт Роза (Lempert Rosa)**, **Губшер Куне (Hubscher Chune)**, **Корвін Веспасіан, священник (Corvin Vespasian)**, **Казієвич Вікторія (Cazievici Victoria)**, **Лоджіган Марія (Logigan Maria)**, **Дунік Габрієла (Dunic Gabriela)**, **Бужор Теодор (Bujor Teodor)**, **Вачук Глікерія (Vaciuc Glicheria)**, **Мітрік Наталія, майстриня (Mitric Natalia).**⁴⁵

У **1942 р.** директор школи в Монастирищі **Костянтин Келя** звернувся до керівництва з проханням збудувати для школи вуличний туалет; план і кошторис додано до справи. Технічний відділ оцінив будівництво у **110 тис. леїв**; примар затвердив проєкт, однак результати ліцитації залишилися невідомими.⁴⁶

III. ШКОЛА В РОШІ-ЦЕЦИНІ (1888)

Формування шкільної мережі в Роші-Цецині (Пояна-Роша) наприкінці XIX ст. було зумовлене **структурною кризою народної освіти в передмісті Роша** та тривалими дебатами в міській раді Чернівців щодо доступності навчання для дітей з віддалених районів. Питання відкриття окремої школи в Пояні-Роші систематично порушувалося з кінця 1880-х рр., що свідчить про усвідомлення міською владою демографічних змін і зростання учнівського контингенту.

Ключовим етапом цих дискусій стали дебати на засіданні міської ради від **22 квітня 1890 р.**, опубліковані в газеті «*Bukowinaer Nachrichten*» під назвою «*Czernowitz. – Debatten über den Ausbau der Volksschule in Rosch und Errichtung einer Filialschule in Pojana-Rosch*» (1890, № 47, 27 квітня, с. 2-3). У ході обговорення наголошувалося, що значна кількість дітей з Пояні-Роші (район сучасної вул. Вижицької) змушена долати великі відстані до Рошської школи, що негативно позначалося на відвідуваності та умовах навчання.

Водночас дебати зафіксували **критичний стан Рошської школи**: у класах, розрахованих на 40 учнів, навчалось до 60 дітей, що суперечило § 3 закону про народні школи. За цих умов III та V секції міської ради ініціювали як розширення Рошської школи на два класи, так і відкриття філіальної школи в Пояні-Роші. Магістрат доручив будівельному управлінню підготувати проєкт кам'яної шкільної будівлі для школи з кошторисом **7000 флоринів**; у розгляді питання активну участь брав міський радник **Камінський**.

Навчальний заклад було засновано у **1888 р.** Навчальний процес здійснювався у двох власних і одному

орендованому класному приміщенні; діяло чотири класні групи, ще одна функціонувала в дитячому садку. До школи записалося 74 хлопці та 93 дівчини, однак фактично відвідували її 45 хлопців і 53 дівчини (рис. 7).

Директором школи працював **Дулгеру Александру (Dulgheru Alexandru)**. Педагогічний колектив був нечисленним і складався з **Дулгеру Юліани (Dulgheru Iuliana)**, **Шмідта Йосифа Г. (Schmidt Iosif G.)**, **Бордіан Глікерії (Bordian Glicheria)**, **Хлушку Аврори (Hluscu Aurora)**. До навчального процесу залучалися також учителі з інших шкіл, зокрема **Чернушка Іон (Cernuşca Ion).**⁴⁷

Після тривалих дебатів 1 вересня **1891 р.** у Роші-Цецині відбулося розширення румунської народної школи до трикласної. Того року в ній навчалось 180 учнів: за конфесією – 1 римо-католик, 175 православних і 4 юдеї; за національністю – 2 німці та 178 румунів.⁴⁸ Згідно з постановою крайової шкільної ради від 29 липня 1891 р. керівництво школою було доручено **Тітусові Козаку (Titus Kozak, нар. 10 вересня 1861 р., Чернівці)**, який у короткий термін реорганізував заклад у чотирикласну школу. Помічником учителя працював **Василь Скрипнічук (нар. 5 жовтня 1872 р., Роша)**, а релігію викладав священник **Григорій Гостюк**.

Згідно з даними за **1894 р.**, у школі навчалось 157 дітей (89 хлопчиків і 66 дівчаток), з яких 146 були румунами, 9 – німцями та 2 – євреями. У чернівецькій газеті «*Deşteptarea*» за **1901 р.** опубліковано статистичні відомості про мовний склад учнів: 9 німців, 135 румунів і 2 українців (усього 146 учнів).⁴⁹

⁴⁴ *Bukowinaer Post*, 15 Jänner 1905, p. 1.

⁴⁵ *Anuarul învăţământului primar din regiunea Cernăuţi pe anul 1929 ...*, op. cit., p. 38.

⁴⁶ DACHO, F. 43, O. 6, Spr. 2931.

⁴⁷ *Anuarul învăţământului primar din regiunea Cernăuţi pe anul 1929 ...*, op. cit., p. 38-43.

⁴⁸ Ungureanu Const. *Învăţământul primar ...*, op. cit., p. 223, 264-266.

⁴⁹ *Deşteptarea*, 1901, 11/24 martie.

За дослідженнями К. Унгуряну, чисельність учнів у Роші-Цецині становила: у 1900 р. – 95 осіб (92 румуни); у 1906 р. – 93 особи (92 румуни), у 1913 р. – 180 осіб (178 румунів).⁵⁰

У 1939 р. було підготовлено проект будівництва нового приміщення школи в Пояні-Роші. Технічний відділ оцінив його в 1800 000 левів і подав на затвердження до примаря; опис робіт і кошторис видатків додавалися. Було оголошено ліcitaцію, однак її неодноразово переносили через відсутність конкуренції. Подальша реалізація проекту залишається невідомою у зв'язку з початком Другої світової війни.⁵¹

Після завершення війни школа в Роші-Цецині продовжила функціонувати; водночас радянська влада експропріювала будинок поміщика *Безучка*, розташований наприкінці сучасної вул. Вижицької (рис. 8).

Сьогодні жодна з цих будівель не використовується за освітнім призначенням. Перша будівля перебуває у стані реконструкції: здійснювалися спроби її переобладнання під ресторанно-готельний комплекс, однак на теперішній час вона залишається незадіяною. Друга будівля використовується як житлова – під приватні квартири.

Рис. 7. Сучасний стан будівлі, в якій функціонувала школа в Роша-Цецині (2024).

У наш час була зроблена спроба переобладнати її під ресторанно-готельний комплекс.
Фото А. Мойсея.

Рис. 8. Колишня будівля школи на Роші-Цецині, експропрійована радянською владою у поміщика Безучка після завершення Другої світової війни.

Історико-етнографічні дослідження, 2025 р.

⁵⁰ Ungureanu Const. *Învățământul primar ...*, op. cit., p. 197, tabl. № 25.

⁵¹ DACHO, F. 43, O. 1, Spr. 8735.

IV. ШКОЛА В РОШІ-СТИНЦІ (1899)

(Школа в Роші-Стинці; з 1944 р. – школа № 17; з 2025 р. – Чернівецька гімназія № 2)

Історія школи в Роші-Стинці розпочинається з ухвали міської ради Чернівців від 7 березня 1899 р., якою було вирішено відкрити в цій місцевості однокласну шкільну експозитуру для румунських дітей шкільного віку. Розпорядженням крайової шкільної ради № 4858 від 24 вересня 1899 р. експозитуру було підпорядковано школі в Манастириській.

Навчання розпочалося 1 жовтня 1899 р. в орендованих приміщеннях. У 1899-1900 н.р. тимчасовим підучителем, а згодом і завідувачем школи призначено *Ніколая Бесплітнього* (*Nikolaus Besplitnei*). У 1902 р. до школи було відряджено вчителя *Євгена Попеску* (*Eugen Popescu*), якого в 1903 р. перевели до школи Роша I, а в 1904 р. – повернули назад. Мовами навчання були німецька та румунська.

У чернівецькій газеті «Deșteptarea» за 1901 р. опубліковано статистичні дані щодо складу учнів за рідною мовою: школа в Роші-Стинці налічувала 112 учнів – 35 німців, 84 румуни, 2 українці та 1 поляк.⁵² У 1902 р. у школі навчалася 61 дитина, у 1903 р. – 41, у 1905 р. – 33, у 1906 р. – 35 (33 румуни та 2 українці).

Новий етап у розвитку закладу розпочався у 1908 р., коли навчання було перенесено до **новозбудованої шкільної будівлі** (рис. 9). До її спорудження активно долучилися місцеві мешканці – *Василь Хованець* (*Vasile Hovanef*), *Міхай Данилюк* (*Mihai Daniliuc*), *Георгій Гордуна* (*Gheorghe Gorduna*) та ін. 28 вересня 1908 р. школа прийняла 247 учнів (124 хлопчики та 123 дівчинки). Навчання велось румунською та німецькою мовами. Серед учителів згадуються *Василе Скрипнічук*, *Іон Палаган*, *Теодор Кожокару* та *Ніколає Чернушка*.⁵³

У 1909 р. у школі навчалася 202 учні, з яких 18 були німцями та 9 – українцями, решта – румуни. Станом на 1911 р. це була румунська чотирикласна школа. Директором працював *Василе Скрипнічук*, а шкільним хором керував учитель *Теодор Кожокару*. Контингент становив 233 учні (2 римо-католики, 230 православних і 1 юдей; 2 німці та 210 румун).⁵⁴ У 1913 р. – 233 учнів (231 румун, 2 німці).⁵⁵

У серпні 1911 р. на засіданні магістрату було повідомлено про появу значних тріщин у стінах шкільної будівлі. Для обстеження створено комісію, яка встановила, що осідання ґрунту було спричинене наявністю ставка або заболоченої ділянки між терасою школи та вулицею. Магістрат ухвалив провести укріплення цокольної частини методом анкеровки та здійснити осушення ставка. Витрати сягнули 1700 крон і були покриті з міського бюджету.⁵⁶

У 1912-1914 рр. тривали заходи з поліпшення матеріальної бази школи. Керівництво здійснило переобладнання колишньої канцелярії на класну кімнату з метою забезпечення одночасного ранкового навчання в усіх класах. Канцелярію перенесли до приміщення колишньої кухні в квартирі директора. Оскільки меблі у школі були, додатково закупили лише подіум, кафедру, учительський стіл і термометр, а також пофарбували приміщення і встановили вивіски.⁵⁷

Згідно з архівними матеріалами, у 1913-1915 рр. школа в Роші-Стинці мала чотири опалювані класні кімнати різної площі (дві – 11 × 7 м, одну – 7,85 × 7 м, одну – 7 × 4 м), канцелярію (5 × 3 м) та коридор довжиною 17,7 м.⁵⁸ У 1914-1915 рр. директором школи був *Георгій Урсуляк*.

В архівних матеріалах збереглися фрагментарні, проте показові відомості, що дають змогу реконструювати повсякденне функціонування шкіл передмість Чернівців у міжвоєнний період. Так, у 1922-1923 н.р. порушувалося питання оренди приміщення для школи в передмісті Роша-Стинка. Веліся переговори з *Міхаєм Кіселіце* (*Mihai Chiseliță*) щодо оренди найбільшої кімнати в його будинку з місячною оплатою 300 леїв. На 1923-1924 н.р. обговорювалася оренда кімнати в будинку вчителя *Георгія Іліки* (*Ilica Gheorghe*, Роша-Стинка № 1603) строком на 18 місяців. Власник вимагав попереднього надання коштів для ремонту приміщення, однак станом на 10 березня 1924 р. кошти так і не були виділені, попри неодноразові звернення до примарії (12 разів). Домовленості досягнуто не було. У листуванні *Георгія Іліки* наголошувалося, що школа в Роші-Стинці мала п'ять класів, але лише дві класні кімнати, що підтверджували й шкільні інспектори *І. Клонга* та *Т. Кожокару*.⁵⁹

У 1926-1927 рр. тривало службове листування у справі камердинера (прибиральника) школи *Іоана Мораріу* (*Morariu Ioan*). Директор школи *Василе Гирбу* (*Gârbu Vasile*) наполягав на його звільненні через аморальну поведінку та неналежне виконання обов'язків. Сам *І. Мораріу* клопотав про поновлення на посаді, водночас скаржився на низьку оплату праці (50 леїв). У 1926 р. його звільнили.⁶⁰

Згідно зі статистичними даними за 1929 р., школа в Роші-Стинці мала три власні класні кімнати, у яких навчалася п'ять навчальних груп; для дитячого садка була відведена окрема кімната. До школи було записано 94 хлопці та 91 дівчинка, а фактично відвідували заняття 70 хлопців і 55 дівчат. Педагогічний колектив

⁵² *Deșteptarea*, 1901, 11/24 martie.

⁵³ <http://lyberti.com/la-scoala-de-la-rosa-stanca-stiinta-de-carte-incepe-de-la-abecedarul-romanesc-fotoreportaj-in-stil-retro/>

⁵⁴ *Școala poporului*, Cernăuți, 1911, N 57, 31 decembrie.

⁵⁵ Ungureanu Const. *Învățământul primar ...*, op. cit., p. 197, tabl. № 25.

⁵⁶ DACHO, F. 39, O. 1, Spr. 5460.

⁵⁷ DACHO, F. 39, O. 1, Spr. 5810.

⁵⁸ DACHO, F. 39, O. 1, Spr. 5518.

⁵⁹ DACHO, F. 43, O. 1, Spr. 1225.

⁶⁰ DACHO, F. 43, O. 1, Spr. 2703.

складався з **Гирбу Васіле** (*Gârbu Vasile*) – директор, **Косташа Нестора** (*Costaş Nestor*), **Бордіана Васілія** (*Bordian Vasile*), **Іліки Георгія** (*Ilica Gheorghe*), **Зеленецького Алексія** (*Zelenețchi Alexie*), **Косташ Марії** (*Costaş Maria*).⁶¹

У заявах мешканців Роші-Стинки, поданих у межах програм озеленення та відновлення деградованих лісових ділянок, неодноразово наголошувалося на необхідності заліснення урочища «Пагорб Стинки» з метою захисту початкової школи від зсувних процесів. В одному з документів зазначалося, що школа, збудована ще до Першої світової війни, вже зазнавала ґрунтової перебудови фундаменту за значні кошти примарії, однак першопричину зсувів усунути не вдалося.⁶²

Рішенням технічного відділу примарії від 16 квітня 1938 р. початковій школі було безоплатно надано земельну ділянку площею 1000 м² поблизу читального кабінету в Пояна-Роші для заснування розсадника. Пропозицію погодив примар, однак уже 12 квітня 1940 р. тимчасову ділянку було вилучено.⁶³

Після радянської окупації Північної Буковини (1940-1941) румунська адміністрація у 1943 р. провела інвентаризацію комунального майна в передмісті Роша. Завдяки цим матеріалам зберігся детальний опис школи

в Роші-Стинці. Згідно з ситуативним планом (рис. 10), будівлю споруджено у 1908 р.; вона складалася з підвалу та партеру. У підвалі було сім приміщень (чотири погребі, кухня, майстерня та коридор); фундамент кам'яний, стіни цегляні, перекриття склепінчасті з цегли та бетону на залізних балках. Партер налічував одинадцять приміщень: три класні кімнати, кабінет директора, канцелярію, санітарні приміщення та коридори. Підлоги, вікна, двері та покрівля перебували в задовільному або доброму стані; опалювальні печі вимагали ремонту. При школі також існували склад, курник, стайня, шопа, криниця, подвір'я з бруківкою, город, частково зруйнована огорожа та фруктовий сад із 78 деревами віком від 10 до 40 років.⁶⁴

Після Другої світової війни навчальний заклад було реорганізовано та надано номер 17; школа й надалі функціонувала з **румунською мовою викладання**. До 1961 р. вона мала статус **семикласної**, а від 1961 р. – **восьмикласної** школи. На сучасному етапі заклад налічує **вісім навчальних класів**, має **спортивну залу, зал для урочистостей, бібліотеку та їдальню**, що забезпечує повноцінний освітній процес.

У 2025 р. школу реорганізовано в **Чернівецьку гімназію № 2**. Директоркою закладу є **Людмила Пушкарьова** (*Ludmila Pușcariova*).

Таблиця № 2

Директори школи в Роші-Стинці
(школи № 17; Чернівецької гімназії № 2)

№	ПІБ директора	Роки атестації в документах / роки роботи на посаді	№	ПІБ директора	Роки атестації в документах / роки роботи на посаді
1	Ніколай Бесплітний / Nikolaus Besplitnei	1899–1900 н. р.	10	Штефан Лазарович / Ștefan Lazarovici	1970–1974
2	Васіле Скрипнічук / Vasile Scărânciuc	1908	11	Василь Лаю / Vasile Laiu	1974–1976
3	Георгій Урсуляк / Gheorghe Ursuleac	1914–1915 рр.	12	Григорій Губляк / Grigore Gubleac	1976–1979
4	Васіле Гирбу / Gârbu Vasile	1926–1929 рр.	13	Емануїл Цінтіле / Emanuel Țintilă	1979–1982
5	Анна Бубеник / Ana Bubenic	1935–1944	14	Домніка Гордуна-Свіжинська / Domnica Gorduna-Svijinsca	1982–2002
6	Думітру Стинковий / Dumitru Stincovăi	1945–1948	15	Александр Руснак / Alexandru Rusnac	2002–2007
7	Міхай Кашин / Mihai Cașin	1948–1963	16	Павел Козма / Pavel Cozma	2007–2014
8	Василь Черкез / Vasile Cerchez	1963–1965	17	Людмила Пушкарьова / Ludmila Pușcariova	з 2014
9	Володимир Глуговський / Vladimir Glugovschi	1965–1970			

Рис. 9. Будівля школи в Роша-Стинці, заснована у 1908 р.; сьогодні – Чернівецька гімназія № 2. Фото поч. XXI ст. Джерело: «Libertatea Cuvântului», 28 februarie 2020.

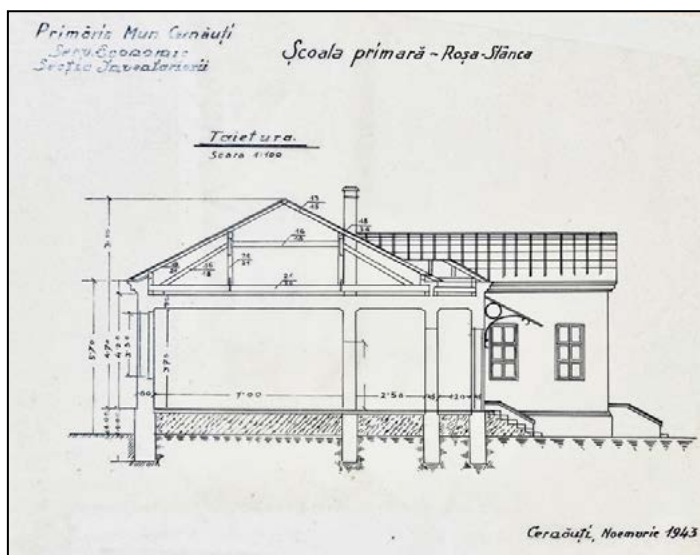
⁶¹ *Anuarul învățământului primar din regiunea Cernăuți pe anul 1929 ...*, op. cit., p. 38-43.

⁶² DACHO, F. 43, O. 1, Spr. 6823.

⁶³ DACHO, F. 43, O. 1, Spr. 8557.

⁶⁴ DACHO, F. 43, O. 6, Spr. 12722.

Рис. 10. План-схема школи Роша-Стинка. Відділ інвентаризації міської ради (1943 р.).
Джерело: ДАЧО, Ф. 46, Оп. 6, Спр. 12722.

V. НІМЕЦЬКА ШКОЛА (1902) ПОБЛИЗУ КАВАЛЕРІЙСЬКИХ КАЗАРМ (1902) (РОША-II; школа № 8; Чернівецька гімназія № 8)

Німецьку комунальну народну шестикласну школу поблизу кавалерійських казарм у Роші (нині – вул. Держика, 22) було відкрито 13 вересня 1902 р. Першим директором закладу став *Міхаель Сцелтес*. Мовою навчання була німецька, а українська, румунська та польська викладалися як окремі предмети.

План будівництва народної школи поблизу кавалерійських казарм було затверджено міською

школьною радою ще 28 березня 1899 р. Однак у зв'язку з розширенням школи в Манастирській міській магістрат відклав реалізацію проєкту до 1902 р., водночас істотно його доопрацював: заклад мав стати семикласним, включати канцелярію, учительську та квартиру для вчителя з метою розвантаження інших навчальних установ передмістя. До 1918 р. школа функціонувала як заклад із німецькою мовою навчання (рис. 11).

Рис. 11. Будівля школи Роша II, заснована у 1902 р.; сьогодні – Чернівецька гімназія № 8. Фото 2025 р.

Джерело: <https://chr8.school.org.ua>

У 1905 р. у школі навчалось 305 учнів, з яких 210 німців, 11 румунів, 68 українців і 16 поляків (*Bukowinaer Post*, 15 Jänner 1905, p. 1).

Офіційна статистика початкових шкіл Роші за 1913 р. фіксує 380 учнів, серед яких за конфесійною належністю: 279 римо-католиків, 24 греко-католики, 17 православних, 29 євангелістів і 31 юдей; за національністю – 330 німців, 8 румунів, 30 русинів і 12 поляків.

У міжвоєнний період школу було реорганізовано в семилітній навчальний заклад із румунською мовою

викладання; заняття впродовж цього часу проводилися у дві зміни.

Статистичні матеріали за 1929 р. дають змогу детально охарактеризувати діяльність школи. Заклад мав 7 власних приміщень і 12 класних комплектів; майстерні були відсутні, для дитячого садка використовувалися 2 кімнати. До школи було записано 308 хлопців і 303 дівчини, з яких заняття відвідували 224 хлопці та 192 дівчини. У дитячому садку налічувалося 114 хлопчиків і 113 дівчаток; заклад відвідували відповідно 41 і 47 дітей.

Навчальну й виховну роботу з учнівським колективом проводили: **Кожокару Теодор** (*Cojocaru Teodor*) – директор, **Кожокару Стефанія** (*Cojocaru Stefania*), **Бучевські Гортензія** (*Bucevschi Hortensia*), **Гофманн Альма** (*Hofmann Alma*), **Колумбус Іоан** (*Columbus Ioan*), **Зеглін Август** (*Zeglin August*), **Месснер Вілгельм** (*Messner Wilhelm*), **Неуманн Лоренц** (*Neumann Lorenz*), **Кандель Густав** (*Kandel Gustav*), **Коттек Віктор** (*Kottek Victor*), **Шік Рудольф** (*Schick Rudolf*), **Гакман Лідія** (*Hacman Lidia*), **Білобрам Марія** (*Bilobram Maria*), **Лорбер Адела** (*Lorber Adela*), **Орловські Клотільда** (*Orlowschi Clotilde*), **Іванович Елена** (*Ivanovici Elena*), **Бек Антон** (*Bec Anton*), **Рушак Сімон** (*Ruşeac Simion*), **Штефанеску Аре́та** (*Ştefanescu Areta*).⁶⁵

Після радянської окупації 1940-1941 рр. румунська адміністрація у 1943 р. здійснила інвентаризацію комунального майна передмість Чернівців, що дає змогу реконструювати стан школи в цей період. Заклад розміщувався на вулиці митрополита Сильвестра, що підтверджується ситуативним планом. Згідно з описом, будівля, зведена у 1880 р., складалася з підвалу, партеру та одного поверху й вирізнялася імпазантним виглядом, домінуючи на підвищенні в центральній частині передмістя поблизу головної дороги.

Фундамент будівлі був кам'яним, стіни – з каменю та цегли; зовнішні фасади пофарбовані, хоча місцями потребували оновлення штукатурки. Підвальне приміщення складалося з однієї кімнати, що використовувалася як пивниця для дирекції. Партер і поверх включали загалом 15 приміщень: класні кімнати, канцелярію, квартиру директора та санітарні вузли. Підлога в основних приміщеннях була дерев'яною (ялина) й перебувала в доброму стані, у коридорах і туалетах – з кам'яних плит і бетону. Висота стін у партері сягала 3,15 м. Опалення здійснювалося цегляними печами, більшість з яких потребували ремонту; у квартирі директора функціонували дві теракотові печі. Покрівля з оцинкованої бляхи перебувала в належному стані.

Окремо був диспансер з трьох приміщень. Господарський комплекс включав стайню, склад і кухню (1880 р.), а також шопу, криницю та вигрібний туалет із бетонною ямою. Двір був вимощений камінням і бетоном; огорожа довжиною 258 м складалася з дубових стовпів і дощок. На території школи обліковувалося 154 фруктові дерева віком від 5 до 60 років і п'ять нефруктових дерев.⁶⁶

Школа Роша II функціонувала як німецька народна школа до 1936 р., а в 1943 р. після репатріації німецького населення з Роші набула статусу

румунської. Політичний контекст цих трансформацій ґрунтовно проаналізував **Еккерхарт Лебу́тон**. За його даними, в австрійський період із 537 народних шкіл Буковини лише 81 мала німецьку мову навчання, тоді як 185 – румунську, 214 – руську (українську), 12 – польську й 5 – угорську; понад 30 шкіл функціонували з подвійною або потрійною мовою викладання. Після початку планомірної румунізації шкільництва у 1923 р. вже за рік залишилася лише 31 школа з німецькою мовою навчання, а в 1928 р. існувала лише одна державна німецькомовна народна школа – у передмісті Чернівців Роші II, під керівництвом румунського директора. Як зауважував Лебу́тон, «для євангельської церкви румунізація шкільництва означала початок кінця євангельської церкви в цьому регіоні».⁶⁷

Підрахунки чернівецького історика **Сергія Оса́чука** дещо відрізняються за абсолютними показниками, однак підтверджують загальну тенденцію: з 73 німецьких державних народних шкіл у 1919 р. залишалось 64, у 1922 р. – 47, у 1924 р. – 22, а в 1928 р. – лише одна школа в передмісті Чернівців Роші.⁶⁸

Після звільнення Буковини Червоною армією у квітні 1944 р. заклад остаточно реорганізовано в школу з українською мовою навчання. У 1949-1950 навчальному році тут діяло 10 класів, у яких навчалось 273 учні.

Відповідно до рішення Чернівецького облвиконкому № 131 від 14 травня 1959 р. «Про зміцнення зв'язку школи з життям та подальший розвиток системи освіти в області» семирічну школу було реорганізовано у восьмирічну трудову політехнічну загальноосвітню школу № 8. Власних навчально-виробничих майстерень заклад не мав, тому трудове навчання здійснювалося на базі майстерень середньої школи № 25.

У 1969 р. було завершено добудову школи: вона налічувала 14 класних кімнат, кабінети фізики та хімії, кабінет технічних засобів навчання, кабінет домоводства, спортивний і актовий зали, їдальню, кухню та бібліотеку; збудовано слюсарну й столярну майстерні та котельню. Відтоді заклад забезпечував повну середню політехнічну освіту з елементами професійної підготовки.

У 2025 р. школу реорганізовано в **Чернівецьку гімназію № 8**; директоркою закладу є **Ірина Савчук**.

Received: 3.11.2025

Advance Access Published: December, 2025

© A. Moysey, 2025

⁶⁵ *Anuarul învățământului primar din regiunea Cernăuți pe anul 1929 ...*, op. cit., p. 38-43.

⁶⁶ DACHO, F. 4, O. 6, Spr. 12727.

⁶⁷ Eckehart Lebouton, «Die Evangelische Pfarrgemeinde A. B. Czernowitz zwischen den beiden Weltkriegen», *Jahrbuch der Gesellschaft für die Geschichte des Protestantismus in Österreich*, Hauptteil, 1968, Zeitschrift. Wien – Leipzig, 1968, s. 8.

⁶⁸ *Bukovyna 1918-1940 rr.: zovnishni vplyvy ta vnutrishnii rozvytok (materialy i dokumenty)* [Bukovina, 1918-1940: External Influences and Internal Development (Materials and Documents)], upor. ta red. S. Osachuk, Chernivtsi: Zelena Bukovyna, 2005, s. 96.

РЕПРЕЗЕНТАЦІЯ ІСТОРІЇ УКРАЇНИ В МІЖНАРОДНОМУ
НАУКОВОМУ ДИСКУРСІ: НАУКОМЕТРИЧНИЙ ПІДХІД
ІЗ ВИКОРИСТАННЯМ ДАНИХ DIMENSIONS

Олег ШИЛЮК

Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича
(Україна)
o.shylyuk@chnu.edu.uaTHE REPRESENTATION OF UKRAINE'S HISTORY
IN INTERNATIONAL SCIENTIFIC DISCOURSE:
A SCIENTOMETRIC APPROACH USING DIMENSIONS DATA

Oleh SHYLIUK

Yuriy Fedkovych Chernivtsi National University (Ukraine)
ORCID ID 0000-0003-4387-3402

Shyliuk Oleh. The Representation of Ukraine's History in International Scientific Discourse: A Scientometric Approach Using Dimensions Data. The novelty of the study. The aim of the article. This study presents a scientometric analysis of how the history of Ukraine is represented in international scientific discourse, based on data retrieved from the Dimensions database. It continues a previous investigation of similar thematic orientation, which was conducted using the Web of Science platform. **Methodology.** Through the use of quantitative bibliometric indicators – including publication trends, citation analysis, co-authorship networks, and thematic clustering – this study explores the global academic visibility of Ukrainian historical scholarship. **Conclusions.** The comparative perspective enables a broader understanding of how different bibliographic databases reflect research dynamics. The findings reveal patterns in international collaboration, dominant institutions, leading subject areas, and temporal changes in scholarly attention. Particular emphasis is placed on the impact of geopolitical events on academic production. This work not only enhances insights into Ukraine's historiographical presence within global scientific dialogue but also illustrates the methodological potential of scientometric tools in humanities research. **Perspectives for future research.** The article not only outlines the current state of research on the history of Ukraine but also identifies promising new avenues of inquiry for researchers and practitioners in the field. The identified research gaps may serve as a catalyst for further scholarly work on Ukrainian history. Furthermore, it is hoped that the presented material will facilitate a broader representation of the significant body of research on Ukrainian history – ranging from archaeology to the present day – within the global academic community. This is particularly relevant in the context of the information war and targeted disinformation campaigns waged by the aggressor state regarding Ukraine and its historical narrative.

Key words: *history of Ukraine; scientometrics; bibliometric analysis; cluster analysis; Dimensions; VOSviewer.*

Постановка проблеми. У сучасній науці наукометричний аналіз стає важливим інструментом для оцінки розвитку академічних досліджень у різних галузях знань, зокрема в історії. Науковці проводять аналіз досліджень публікацій розвитку як історіографії загалом¹ так і історії окремих країн² або певного тематичного спрямування в окремих виданнях³. Попереднє дослідження, проведене автором на основі даних Web of Science Core Collection⁴ (далі WoS), дало змогу виявити ключові тенденції та динаміку публікаційної активності з історії України, а також визначити основні наукові центри, авторів і тематику досліджень. Проте, для отримання більш повного та

об'єктивного уявлення про стан досліджень необхідно врахувати й інші наукометричні бази даних.

Одним із таких ресурсів є Dimensions⁵ – глобальна бібліометрична платформа, яка пропонує широкий спектр аналітичних можливостей для вивчення академічного ландшафту. У цій статті ми проведемо аналогічний аналіз публікацій з історії України, використовуючи базу даних Dimensions, та порівняємо отримані результати з результатами попереднього дослідження. Це дасть змогу виявити схожість та відмінності в представленні досліджень з історії України в різних наукометричних базах даних, а також визначити найбільш перспективні напрями подальших

¹ Gevorgyan A., Mosinyan D. «The Nature of Historical Research and Scientometric Methodology», *Conatus – Journal of Philosophy*, 2024, Vol. 9 (1), P. 33-43 [in English].

² Soysal M. A «Bibliometric Analysis of History Researches on Turkey 1975-2023», *Istoriya-History*, 2024, Vol. 32, Issue 2, P. 157-176 [in English].

³ Renjith V., Pradeepkumar A., Rajesh S., Abhayan G. «The Top-Cited Articles of the Journal of Archaeological Science: A Scientometric Analysis», *Heritage: Journal of Multidisciplinary Studies in Archaeology*, 2024, Vol. 11.1, P. 177-200 [in English].

⁴ Shyliuk O. «Doslidnytski tendentsii v haluzi istorii Ukrainy: naukometrychnyi analiz za bazoju WoS» [Research Trends In The Field Of Ukrainian History: A Scientometric Analysis On WoS Basis], *History Journal of Yuriy Fedkovych Chernivtsi National University*, 2024, Vol. 59, P. 79-86, DOI: <https://doi.org/10.31861/hj2024.59.79-86> [in Ukrainian].

⁵ **Dimensions** – це інноваційна платформа аналітики наукових даних, розроблена британською компанією *Digital Science* та введена з 2018 року як інтегрована система знань про наукові дослідження. Вона акумулює дані з різних джерел, що забезпечує мультимодальний доступ до релевантної наукової інформації та дозволяє проводити комплексну наукометричну та альтиметричну оцінку як академічного, так і соціального впливу досліджень. На відміну від комерційних платформ типу *Web of Science* чи *Scopus*, *Dimensions* пропонує базову безкоштовну версію з подібним обсягом індексованих джерел, а для українських дослідників розширений доступ до платної версії забезпечується в межах міжнародного проекту *Research4Life*.

досліджень. Метою цього дослідження є застосування методів наукометричного аналізу для вивчення наукової продуктивності та динаміки досліджень з історії України, використовуючи базу даних Dimensions. Аналіз охоплює період з 1919 по 2025 рр., що дало можливість простежити довготривалі зміни, ключові дослідницькі напрями та взаємозв'язки між науковими спільнотами.

Методи дослідження. На першому етапі у березні 2025 р. за допомогою пошукових запитів було зібрано дані з Dimensions. Дослідження проводилось за допомогою бібліометричних методик. Дані, використані в наукометричному аналізі, були завантажені з WoS від часу створення бази даних до 1 березня 2025 р. Початково виявлено 5979 матеріалів за ключовим словом «Ukraine» (пошук за назвою та анотаціями) та обмежено тематику результатів пошуку історією.⁶ Інший етап аналізу полягав у імпорті отриманих даних у програму VOSViewer та проведенні візуалізації, зокрема створення карти ключових слів.

Виклад основного матеріалу. Для відображення динаміки публікаційної активності в базі даних

Dimensions було відібрано лише статті (**Article**) – усього 5108 назва (+2919⁷). **Кількість публікацій** досліджень з питань історії України, ймовірно, зростатиме з кожним роком. Найвищий показник кількості публікації становив 697 матеріалів у 2024 р. Перша публікація з історії України, які присутня в системі Dimensions, опублікована в 1919 р.⁸ Це рецензія на німецькомовне видання «Нариси історії українського народу» Михайла Грушевського. Помітне збільшення кількості публікацій спостерігається з 1990 р. Активізація публікаційної активності з досліджуваної проблематики відслідковується з 2012-2014 рр. (мал. 1).

Слід уточнити, що понад 58% від кількості статей за результатами пошуку в базі даних Dimensions, це матеріали опубліковані у останні 6 років (2020-2025 рр.).

Хоча всі дослідження стосуються історії загалом, спостерігається перетин з іншими напрямками, зокрема – культурна спадщина, архівознавство, філософія, релігієзнавство, археологія, історія філософії та науки, мова та літературознавство, культура тощо.

Мал. 1. Динаміка публікаційної активності з дослідження історії України за період 1976-2025 рр. (експортовано автором із бази даних Dimensions)

Таблиця 1

Дослідницькі галузі

№	Назва напрямку	Кількість публікацій	% співвідношення	+/- (з попереднім дослідженням)
1.	Heritage, Archive and Museum Studies	1230	24,0	-
2.	Philosophy and Religious Studies	1193	23,3	-
3.	Archaeology	970	18,9	+850
4.	Human Society	511	10,0	-
5.	Language, Communication and Culture	457	8,9	-
6.	History and Philosophy Of Specific Fields	266	5,2	+160
7.	Creative Arts and Writing	248	4,8	-
8.	Earth Sciences	213	4,1	-
9.	Literary Studies	196	3,8	-
10.	Political Science	185	3,6	+91

З результатів пошуку менше 50% (біля 2,3 тис.) публікацій мали метадані щодо країни авторів.

Відповідно цифри розподілу публікацій по країнах є лише орієнтовними. З іншої сторони – минуле

⁶ 43 **History, Heritage and Archaeology** OR 4303 **Historical Studies** (Fields of Research); **Ukraine** (Free text in title and abstract).

⁷ Тут і далі – збільшення або зменшення цифрових показників у порівнянні з попереднім дослідженням за БД Wo S.

⁸ Golder F. A. «Geschichte der Ukraine. Teil I. Von Michael Hruschewskyj, Professor der Geschichte an der Universität in Lemberg (Lemberg: Bund zur Befreiung der Ukraine, 1916, Pp. VIII, 224.)», *The American Historical Review*, 1919, № 4 (24), P. 666-667 [in English].

дослідження ґрунтувалось на майже 2,2 тис. публікацій з Wo S. Тому тут ми можемо порівняти пропорційність розподілу по країнах на основі майже подібної загальної кількості. Усього відслідковуються публікації із 61 країни (+8). Такий аналіз розподілу публікацій по країнах дав змогу виявити ядро найбільш прогресивних із них, на які припадає понад 86% публікацій. Однозначним лідером за кількістю документів є Україна, загалом 993 публікації (понад 43% від кількості публікацій, які містять інформацію щодо країни авторів).

Якщо проаналізувати організаційну приналежність авторів, ми виявимо, що метадані афіліції вказують на авторів з 1962 установ. Автори із 46 організацій опублікували 10 і більше статей. В 12 провідних установах, серед яких 9 з України, підготовлено 655 статей (понад 12.7% від загальної кількості) щодо досліджень з історії України.

Аналіз публікацій за назвами видань дав змогу встановити 1344 найменування, у т.ч. 10 видань, у яких опубліковано найбільшу кількість статей (разом біля 20% від загальної кількості).

Таблиця 2

Країни

№	Країна	Кількість публікацій	% співвідношення	+/- (з попереднім дослідженням)
1	Ukraine	993	43.1	-201
2	United States	383	16.6	+232
3	Poland	165	7.1	+81
4	United kingdom	134	5.8	+69
5	Germany	98	4.2	+21
6	Canada	98	4.2	
7	France	45	1.9	
8	Italy	31	1.3	
9	Australia	19	0.8	
10	Austria	18	0.7	

Таблиця 3

Афіліція авторів

№	Організаційна приналежність	Кількість публікацій	% співвідношення
1.	NATIONAL ACADEMY OF SCIENCES UKRAINE	125	2.4
2.	INSTITUTE OF ARCHEOLOGY	120	2.3
3.	TARAS SHEVCHENKO NATIONAL UNIVERSITY OF KYIV	105	2.0
4.	KYIV NATIONAL UNIVERSITY OF CULTURE AND ARTS	48	0.9
5.	IVIV UNIVERSITY	41	0.7
6.	ADAM MICKIEWICZ UNIVERSITY IN POZNAN	39	0.7
7.	ODESSA I. I. MECHNIKOV NATIONAL UNIVERSITY	37	0.7
8.	OLES HONCHAR DNIPRO NATIONAL UNIVERSITY	31	0.6
9.	V. N. KARAZIN KHARKIV NATIONAL UNIVERSITY	29	0.5
10.	BORYS GRINCHENKO KYIV UNIVERSITY	28	0.5
12.	UNIVERSITY OF ALBERTA	27	0.5
13.	POLISH ACADEMY OF SCIENCES	25	0.4

Таблиця 4

Розподіл назв журналів за кількістю публікацій

№	Назва	Кількість статей	% співвідношення
1.	SLAVIC REVIEW	305	5.9
2.	ARCHAEOLOGY AND EARLY HISTORY OF UKRAINE	141	2.7
3.	THE AMERICAN HISTORICAL REVIEW	115	2.2
4.	ARHEOLOGIA	103	2.0
5.	the russian review	90	1.7
6.	EAST EUROPEAN HISTORICAL BULLETIN	78	1.5
7.	EMINAK	54	1.0
8.	THE JOURNAL OF SLAVIC MILITARY STUDIES	43	0.8
9.	MATERIALS AND STUDIES ON ARCHAEOLOGY OF SUB-CARPATHIAN AND VOLHYNIAN AREA	41	0.7
10.	THE SLAVONIC AND EAST EUROPEAN REVIEW	38	0.7

Три видання з п'яти українських, які представлені в цій таблиці, індексуються в міжнародних реферативних базах даних цитувань. Зокрема:

- ARHEOLOGIA (Scopus. Percentile 25th; Wo S. Q4);
- EAST EUROPEAN HISTORICAL BULLETIN (Scopus. Percentile 60th; Wo S. Q2);
- EMINAK (Scopus. Percentile 49th; Wo S. Q2).

Проаналізувавши найбільш цитовані статті, виокремлено видання, де такі матеріали найчастіше публікуються, – «*JOURNAL OF ARCHAEOLOGICAL SCIENCE*» (Scopus. Percentile 98th; Wo S. Q1) – 13 статей із 100 найбільш цитованих, загальна кількість цитувань 879.

Інформативною для наукометричних досліджень вважають творчу активність та лідерство науковців –

авторів публікацій. Усього виявлено 7269 авторів. Якщо взяти до уваги загальну кількість виявлених статей (5108), то більшість публікацій підготовлено одноосібно, що характерно для гуманітарних дисциплін. Публікації

з великим колективом авторів відносяться переважно до археологічних досліджень. Серед науковців, які досліджують питання, що стосуються історії України, встановлено лідерів за кількістю публікацій (більше 10).

Таблиця 6

Автори

№	Назва	Кількість статей	Країна, організація
1.	ZAGORODNIUK, IGOR	21	France, National Museum of Natural History,
2.	KOVALCHUK, OLEKSANDR	18	Ukraine, National Academy of Sciences of Ukraine,
3.	LILLIE, MALCOLM	17	Ukraine, Institute of Archeology,
4.	REKOVETS, LEONID	16	Poland, Wroclaw University of Environmental and Life Sciences
5.	PRZEMYSŁAW, MAREK	14	Poland, Adam Mickiewicz University in Poznan,
6.	STEPANCHUK, VADIM	12	Ukraine, National Academy of Sciences of Ukraine,
7.	PÉAN, STÉPHANE	12	France, Institut de Paléontologie Humaine,
8.	VIDEIKO, MYKHAILO	12	Ukraine, Borys Grinchenko Kyiv University,
9.	DMYTRO KIOSAK	12	Italy, Ca' Foscari University of Venice,

Окремо проведений аналіз найбільш цитованих публікацій дав змогу виокремити 100 з них для подальшої більш досконалої оцінки. Окремо варто наголосити, що 81 з них опубліковані за останні 25 років, у т.ч. – 8 за період (2020-23 рр.). Судячи з тематики найбільш цитованих робіт, зацікавлення науковців спрямоване на дослідження:

- війни росії проти України (зокрема аналіз через призму російського імперіалізму, постколоніалізм, інформаційна війна, політика пам'яті й національна ідентичність);
- археологічних робіт на території України (стоянки, нумізматики, трипільська культура, культурні пам'ятки й «чорна археологія», дослідження викопних решток тварин та рослин, історія ранніх слов'ян);
- світових воєн, етнічних чисток, голокосту та геноциду мирного населення;
- України в складі Російської імперії та СРСР.

Найбільш цитована стаття (308) стосується археологічних досліджень решток тварин на території України.⁹ Також ця публікація має достатньо високий показник Altmetric Attention Score (AAS) – 119.

Другий етап дослідження був присвячений аналізу суспільного впливу наукових досліджень за допомогою показників альтметрики. Альтметричні показники відображають рівень дискурсу та згадуваності результатів наукових досліджень у онлайн-середовищі та неакадемічних джерелах інформації (блоги, форуми, соціальні мережі, патентні документи, документи публічної політики, цитування у Вікіпедії, завантаження через референс-менеджери тощо).

Індикатори AAS (Altmetric Attention Score) та візуалізація через так званий «альтметричний пончик» (Altmetric donut) призначені для оперативного визначення рівня уваги до результатів дослідження в кількісному та якісному вимірах. «Альтметричний пончик» є динамічною круговою діаграмою, що відображає розподіл згадок статті за різними платформами. Клікнувши на кольоровий сегмент, користувач отримує доступ до деталізованої статистики впливу, включаючи первинні згадки та посилання, що сприяли підвищенню рівня уваги. Відповідно, AAS являє собою зважену кількісну оцінку уваги, привернутої науковою публікацією. Розрахунок цього визначається «трьома основними факторами:

- кількість згадок (оцінка статті зростає, коли більше людей її згадують; зараховується лише одна згадка на джерело);
- джерела (кожна категорія згадок має різний внесок в остаточний бал; наприклад, новинна стаття має більший внесок, ніж повідомлення у соцмережі X (кол. Twitter));
- автори (частота, з якою автор кожної згадки висловлюється про статтю, наприклад, один обліковий запис автоматично просуває статтю).¹⁰

Важливо зазначити, що згадки, які використовуються для розрахунку AAS, можуть мати як позитивний, так і негативний характер, що зумовлює відсутність поняття «високого» або «низького» балу в альтметриці як однозначного індикатора якості дослідження. Наприклад, публікація може отримати високий показник уваги внаслідок негативного

⁹ Germonpré, M., Sablin, M. V., Stevens, R. E., Hedges, R. E. M., Hofreiter, M., Stiller, M., Després, V. R. «Fossil dogs and wolves from Palaeolithic sites», in Belgium, the Ukraine and Russia: osteometry, ancient DNA and stable isotopes, *Journal of Archaeological Science*, 2009, Vol. 36, Issue 2, P. 473-490 [in English].

¹⁰ Yaroshenko T.O., Yaroshenko O. I. «Aktualni pytannia otsiniuvannya suspilnoho vplyvu naukovykh doslidzheny» [Vital issues of evaluating the social impact of scientific research], *Nauka ta naukoznavstvo* [Science and Science of Science], 2024, N 2 (124), P. 52-82, DOI: <https://doi.org/10.15407/sofs2024.02.052> [in Ukrainian].

висвітлення в засобах масової інформації або критичних дискусій у соціальних мережах. Крім того, альтметричні показники можуть варіюватися залежно від профілю журналу: видання із широкою читацькою аудиторією можуть демонструвати вищі показники незалежно від наукової цінності опублікованих матеріалів. Проте, високий альтметричний бал може

слугувати індикатором публічної репутатії науковця та впливу його дослідницької діяльності.

Було проаналізовано 100 публікацій із найвищим показником AAS станом на березень 2025 року (Топ100 AAS). Усього виокремлено матеріали 279 авторів, серед яких 4 автори, які мають 3 і більше публікації з високим показником AAS.

Таблиця 7

Автори(Топ100 AAS)

№	Назва	Кількість статей	Країна, організація
1.	HOFMANN, ROBERT	5	Germany, Kiel University,
2.	MULLER, JOHANNES	5	Germany, Kiel University
3.	KIRLEIS, WIEBKE	3	Germany, Kiel University
4.	VIDEIKO, MYKHAILO	3	Ukraine, Borys Grinchenko Kyiv University

Автори цих публікацій представляли 40 країн, зокрема автори із 4 країн опублікували 11 й більше статей із високим показником альтметрики.

Загалом такі статті опубліковані в 50 виданнях. Зокрема, в 5 виданнях було опубліковано більше третини (36) усіх публікацій із найвищим показником AAS.

Таблиця 8

Країни (Топ100 AAS)

№	Країна	Кількість публікацій
1.	Ukraine	19
2.	United kingdom	19
3.	United States	16
4.	Germany	15

Таблиця 9

Розподіл назв журналів (Топ100 AAS)

№	Назва	Кількість статей
1.	JOURNAL OF GENOCIDE RESEARCH	10
2.	SLAVIC REVIEW	8
3.	NATURE	7
4.	PLOS ONE	6
5.	ANTIQUITY	5

5 найбільш впливових публікацій стосуються археологічних досліджень на території України: стоянка Королево¹¹ (AAS-1787); скіфські шкіряні предмети¹² (AAS-866); кам'яні знаряддя¹³ (AAS-752); генетичне походження індоєвропейців¹⁴ (AAS-721); трипільське поселення Косенівка¹⁵ (AAS-382).

Третій етап аналізу полягав проведенні імпорту отриманих результатів з Dimensions у програму VOSviewer та візуалізацією отриманих даних, зокрема створення мапи ключових слів. Dimensions має внутрішній інструмент для експорту результатів пошуку спеціально для бібліометричного картографування системою VOSviewer.¹⁶

Використання можливостей програмного забезпечення VOSviewer дало змогу розподілити

ключові терміни в основні кластери за методом щільності взаємозв'язків. Терміни вибирались із поля заголовка та анотації. П'ятдесят повторів були критерієм мінімальної кількості документів, пов'язаних із ключовими термінами. Відповідно, понад 700 термінів із більше 105 тис. досягли порогових значень. Крім того, система для кожного із 772 термінів розрахувала оцінку релевантності. На основі цієї оцінки були обрані найбільш релевантні терміни. За замовчуванням було вибрано 60% найрелевантніших термінів, що склало 463 терміни, які було згруповано в 4 кластери.¹⁷

Кластер 1. **Історія та військова справа**, 188 тем, зокрема: armed force, battle, cold war, conflict, cossack, first world war, foreign policy, genocide, historical

¹¹ Garba R., et al. «East-to-west human dispersal into Europe 1.4 million years ago», *Nature*, 2024, N. 8005 (627), P. 805-810, doi:10.1038/s41586-024-07151-3 [in English].

¹² Brandt L., et al. «Human and animal skin identified by palaeoproteomics in Scythian leather objects from Ukraine», *PLOS ONE*, 2023, 18 (12): e0294129, https://doi.org/10.1371/journal.pone.0294129 [in English].

¹³ Guglielmi G. «Oldest stone tools in Europe hint at ancient humans' route there», *Nature*, 2024, doi:10.1038/d41586-024-00627-2 [in English].

¹⁴ Lazaridis I. et al. «The genetic origin of the Indo-Europeans», *Nature*, 2025, 639(8053), P. 132-42, doi:10.1038/s41586-024-08531-5 [in English].

¹⁵ Fuchs K., et al. «Life and death in Trypillia times: Interdisciplinary analyses of the unique human remains from the settlement of Kosenivka, Ukraine (3700-3600 BCE)», *PLOS ONE*, 2024, 19(12): e0289769, doi:10.1371/journal.pone.0289769 [in English].

¹⁶ File includes data to create bibliometric networks with VOSviewer.

¹⁷ Назви кластерів авторські, на основі аналізу спільного характеру виявлених тем.

memory, holocaust, holodomor, ideology, interwar period, invasion, memoir, national identity, polish lithuania commonwealth, revolution, russian empire, second world war, soviet union, ukrainian study, victory.

Кластер 2. **Археологія**, 133 теми, зокрема: archaeological research, area, artefact, barrow, bronze age, chronology, coin, culture, decoration, discovery, excavation, fragment, hoard, migration, northern black sea region, olbia, pottery, settlement, skull, sword, temple, vessel, village, weapon.

Кластер 3. **Спадщина**, 99 тем, зокрема: architectural monument, castle, conservation, cultural heritage protect, cultural property, cultural value, destruction, digitization, exhibition, intangible cultural heritage, museum, popularization, restoration, russian ukrainian war, tourism, ukrainian culture, unesco.

Кластер 4. **Навчання та дослідження**, 43 теми, зокрема: collection, contribution, education, further development, laboratory, lecture, library, manuscript, personality, school, scientific heritage, scientific research, student, teacher, training.

Висновки. У статті виявлено низку проблем та потенційних напрямів для подальших наукових розвідок у галузі «Історія України». Отримані результати спрямовані на надання важливої інформації щодо (1) характеристик публікацій за досліджуваною тематикою, (2) найбільш релевантних цитованих джерел, (3) ключових періодичних видань для публікації результатів досліджень, та (4) провідних країн та авторів, що працюють у цій галузі, а також потенційних можливостей для наукової співпраці. Результати проведеного аналізу продемонстрували, що в системі Dimensions індексується більше журналів ніж у WoS: понад 100 тис. проти понад 22 тис. назв. Також в системі Dimensions добре представлені гуманітарні науки, на відміну від WoS, де відмічається недостатнє покриття гуманітаристики, зокрема обсяг матеріалів з історії України значно перевищує відповідний показник у Wo S.

Більше половини публікацій за цією тематикою було здійснено упродовж останніх шести років, що свідчить про виражену щорічну тенденцію до зростання кількості досліджень з історії України. Окрім кількісного зростання, спостерігається значне розширення та диверсифікація тематичних напрямів досліджень порівняно з базою даних WoS, зокрема істотне збільшення кількості публікацій з археології, історії та філософії науки, а також політології.

Спостерігаються певні зміни в пропорції кількості публікацій авторів із певних країн, однак п'ятірка лідерів країн залишається така ж сама як і в попередньому дослідженні – Україна, США,

Польща, Німеччина, Велика Британія. Спостерігається збільшення публікацій стосовно історії України із зарубіжних країн. Серед провідних установ, автори з яких сукупно підготували понад 12% всіх публікацій, спостерігаються інституції з Польщі та Канади.

Половина видань, на які приходиться разом біля 20% від загальної кількості опублікованих статей, з України. Відслідковано 9 авторів, які опублікували більше 10 публікацій, 4 з яких працюють у наукових установах України.

Незважаючи на те що метою даного дослідження є проведення комплексного огляду досліджень з історії України, інтерпретація отриманих висновків потребує обережності з огляду на певні методологічні обмеження. У зв'язку із цим, майбутні наукові розвідки можуть розширити результати цього огляду шляхом використання різноманітних наукометричних баз даних та аналізу інших форматів наукової документації. Представлені результати можуть бути корисними для практиків та науковців, забезпечуючи глибше розуміння поточного стану дослідницького поля з історії України та слугуючи відправною точкою для майбутніх досліджень. Стаття не лише окреслює сучасний стан досліджень з історії України, але і вказує на нові перспективні напрями наукових пошуків для дослідників та практиків галузі. Виявлені прогалини в дослідженнях можуть слугувати стимулом для подальшої наукової роботи за тематикою «Історія України». Крім того, існує сподівання, що представлений матеріал сприятиме ширшому представленню значного масиву досліджень з історії України, від археології до сучасності, у світовому науковому просторі. Це набуває особливої актуальності в контексті інформаційної війни та цілеспрямованої дезінформації з боку країни-агресора щодо України та її історичного наративу.

Шиліук Олег – кандидат історичних наук, асистент кафедри історії України Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича. Коло наукових інтересів: Історія України, книгознавство та історія бібліотечної справи, наукометрія, цифрові ресурси, академічна доброчесність,

Shyliuk Oleh – PhD of Historical Sciences, assistant of the Department of History of Ukraine, Yuriy Fedkovych Chernivtsi National University. Research interests: History of Ukraine, book studies and history of library affairs, scientometrics, digital resources, academic integrity.

Received: 22.11.2025

Advance Access Published: December, 2025

© O. Shyliuk, 2025

**«РОЗСТРІЛЯНЕ ВІДРОДЖЕННЯ», ДІЯЛЬНІСТЬ
ШІСТДЕСЯТНИКІВ, ДИСИДЕНТІВ
ТА ПРАВОЗАХИСНИКІВ ЯК РУХ ЗА ЗБЕРЕЖЕННЯ
УКРАЇНСЬКОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ**

Михайло ЮРІЙ

Чернівецький національний університет
імені Юрія Федьковича (Україна)
m.yuriy@chnu.edu.ua

**«SHOT-OFF REVIVAL», ACTIVITIES OF THE SIXTEENTH,
DISSIDIANS AND HUMAN RIGHTS ACTIVITIES AS
A MOVEMENT FOR THE PRESERVATION OF UKRAINIAN
IDENTITY**

Mykhailo YURIY

Chernivtsi National University named after Yuriy Fedkovych (Ukraine)
ORCID ID: 0000-0003-0965-6236

Mykhailo Yuriy. «Shot Revival», the activities of the sixties, dissidents and human rights activists as a movement for the preservation of Ukrainian identity. The aim. The 20th century went down in history as an era of totalitarianism, when in many countries of the world, primarily in the USSR, the state machine completely subjugated society and the individual. To show how, as a result of the export of the power of Russian Bolshevism to most of the Ukrainian lands and the involvement of the quasi-state of the Ukrainian SSR in the new neo-empire in the form of the USSR, a purposeful destruction of the remnants of the sovereignty of national statehood and the washing out of national consciousness unfolded, a component of which was the destruction of the foundations of Ukrainian identity. **Novelty.** The features of the development of the dissident movement are revealed, conditionally along the following lines: national-cultural, political, human rights, and religious. Attention is drawn to the fact that, initiated primarily by poets, the sixties movement soon acquired an artistic, philosophical-ideological, scientific, and socio-political direction. **Methods.** In covering this issue, methods of historicism, anthropology, systematicity, complexity, continuity, objectivity, refutation of false statements and distortions were used. The tools of Ukrainian studies as a comprehensive system of knowledge about Ukraine and Ukrainianness played a major role. **Conclusions.** The article emphasizes that the «cognitive rebellion» that arose in the 1960s witnessed the growth of the role of the intelligentsia, which began to shake the colossus called the «USSR», which turned out to be on clay feet and, naturally, fell, scattering into pieces.

Keywords: Shot Revival; Ukrainian Sixties; Dissident Movement; Human Rights Activism; Ukrainian Identity; Totalitarianism; Cultural Resistance

Постановка проблеми. Якщо XIX ст. народило модерні нації, то, за логікою, XX ст. мало б утвердити національні ідентичності цивілізаційного рівня. Однак сталися несподівані події і явища, виникли нові ідеології, вибухнула Друга світова війна, помер Й. Сталін, постали неочікувані режими в Європі, почалася «хрущовська відлига», загострилася криза тоталітаризму в часи Л. Брежнєва. Все це так чи інакше супроводжувалося розмиванням існуючих ідентичностей і конструюванням інших, передусім тоталітарних, що, цілком природно, викликало рух спротиву і боротьбу за збереження базових цінностей культурної та національної ідентичності українства. Цей рух розгортався на тлі відтворення пам'яті про жертви сталінських репресій, учасників «розстріляного відродження» та націоналістичного підпілля. Ось чому видається доцільним провести певні паралелі ідентифікаційних процесів 1920-1930 та 1960-1980 рр. передусім у сфері культури та духовності.

Історіографічною та джерельною базою досліджуваної проблематики є монографії та аналітичні статті вітчизняних науковців. Це наукові

розробки О. Бажана, В. Барана, Д. Дроздовського, О. Зарецького, І. Кошелівця, Б. Кравціва, Р. Корогодського, Ю. Лаврінєнка, Р. Мокрика, Ю. Овсяник, С. Павличко, О. Субтельного.

Мета дослідження – проаналізувати трагізм «Розстріляного відродження», діяльність дисидентів та шістдесятників як рух за збереження української ідентичності.

Виклад основного матеріалу. 1957 р. з ініціативи польського громадського діяча Єжи Гедройца була підготовлена «Антологія української поезії 1917-1933 років». У здійсненні вказаної ініціативи йому допоміг український емігрант, літературознавець і культуролог Ю. Лаврінєнко.¹ Історія формування збірника і взагалі українсько-культурні контакти відбулися в особистій переписці Ю. Лаврінєнка і Є. Гедройца, що тривали кілька років. У листі до Ю. Лаврінєнка, датованому 17 листопада 1957 р., чітко простежується мотивація створення збірника, а згодом народилася й назва Антології – «Розстріляне відродження».² Антологія представляє найкращі зразки

¹ Lavrinenko Yu. *Rozstriliane vidrodzhennia. Antolohiia 1917-1933* [Shot Revival. Anthology 1917-1933], Poetry-prose-drama-essays, Kyiv: Smoloskyp, 2007, 976 p. [in Ukrainian].

² *Giedroyc Jerzy ta ukrainska emihratsiia. Lystuvannia 1950-1982* [Jerzy Giedroyc and Ukrainian Emigration. Correspondence 1950-1982], uporiadkuvannia, peredmova i komentari Bohumily Berdykhovskoi, Kyiv: Krytyka, 2008, 340 p. [in Ukrainian].

української поезії, прози й есеїстики 1920-1930 рр. За це десятиліття (1921-1931 рр.) українська культура спромоглася компенсувати трьохсотрічне відставання й навіть переважити на теренах країни вплив інших культур, зокрема російської (на 1 жовтня 1925 р. в Україні нараховувалося 5000 письменників).

Початком масового знищення української інтелігенції вважається травень 1933 року, коли 12-13 травня відбулися арешт Михайла Ялового та самогубство Миколи Хвильового у недобрій пам'яті харківському Будинку «Слово». Кульмінацією дій советського репресивного режиму стало 3 листопада 1937 р. Тоді «на честь 20-ї річниці великого Жовтня» у Соловецькому таборі особливого призначення за вироком «трійки» розстріляний Лесь Курбас. У списку «українських буржуазних націоналістів», розстріляних 3 листопада, були також Микола Куліш, Матвій Яворський, Володимир Чеховський, Валер'ян Підмогильний, Павло Филипович, Валер'ян Поліщук, Григорій Епик, Мирослав Ірчан, Марко Вороний, Михайло Козоріс, Олекса Слісаренко, Михайло Яловий та ін. Загалом, в один день, за рішенням несудових органів, було страчено десятки представників української інтелігенції – цвіту української нації.

У творах названих письменників, поетів і митців віддзеркалювались руйнівні зміни, що відбувались в 20-30 рр. ХХ ст., унаслідок яких нова влада відтворювала стереотипи архаїчної свідомості або колективного несвідомого, витісненого друкованою культурою епохи модернізму. Образи вождів і «ворогів народу» в цю свідомість не вписувалися. Показова в цьому плані новела М. Хвильового «Я (Романтика)», ключові ідеї якої – розчарування в революції, кричущі суперечності і роздвоєння людини того часу. Головний персонаж – людина без імені, а отже, без індивідуальності, без душі. Заради революції він вбиває свою матір і карає себе думкою, чи варта була революція такої жертви.³

Звичайно, що всі представники «розстріляного відродження» репрезентували антисоветську ідентичність, але була ще одна група літературно-мистецьких представників, які стояли на конформістсько-советських позиціях. Так, якщо мати на увазі вітчизняну культуру ХХ ст., можна стверджувати, що в 20-30-ті роки вона переживала виняткову ситуацію, пов'язану з її орієнтацією на новаторство, причому не тільки в естетичних, художніх, але, першочергово, в соціальних, економічних і політичних формах. Для української культури цих десятиліть характерно те, що Л. Гумільов називав «пасіонарним вибухом», протестом проти традицій. Це не означає, що вітчизняна культура втрачала орієнтацію на традицію. Тут діяла закономірність, сформульована К. Юнгом і названа ним «компенсацією». Чим рішуче культура брала курс на творчість, що проявилось також і в революційних інверсіях, тим незаперечніше в її надрах, у несвідомих формах назрівав протест проти цієї нестримної «пасіонарної» напруги, прагнення від усього

відмовитися, все змінити і перетворити, тобто духу модернізму. В глибинах «колективного несвідомого» історії, тобто психологічної сфери ущільнення найдавніших мотивів, формул, образів і архетипів назривала зворотна реакція. Пружина традиції, як універсальний механізм будь-якої культури, стискала в період «пасіонарної» напруги, щоб потім у наступні десятиліття випрямилася і витіснити орієнтацію попереднього покоління на творчість. Ця обставина визначила поворот не тільки від космополітизму художнього авангарду до архетипів традиційних цінностей у 30-ті роки, але і від проголошуваних у період революції демократичних цінностей до нової форми монархії і диктатури, встановленої більшовиками.

Такі тенденції розвитку української історії простежувалися на різних рівнях – художньому, соціальному і політичному. Психологія «пасіонарної» напруги, що проявлялася в розриві з попередніми поколіннями, у відмові наслідувати традиції, у яскравій формі засвітилася у мистецтві. Причому ця тенденція вислизає від періодизації. Пробудження українського мистецтва почалося до 1917 року, характеризуючи культурний «ренесанс» початку ХХ ст., і дістало продовження в наступні роки. Його, однак, не варто пов'язувати виключно з політичною історією, оскільки він – прояв історії культури початку ХХ ст., вираження її «пасіонарної» напруги, що наклала на революційні перетворення особливий відбиток.

Водночас «пасіонарна» напруга проявляється не тільки в художніх формах. Психологія українських «пасіонаріїв» визначила психологію революційної інтелігенції, яка не знаходила застосування своїм силам в умовах жорсткої державності. Революційні зміни перших десятиліть ХХ ст. вивели «пасіонаріїв» на інший, соціальний рівень. Однак чим радикальніші були соціальні перетворення, чим глибше вони зачіпали культурні прошарки життя, тим невідворотнішою ставала активізація найдавніших прошарків культури, без чого художнє життя 30-40-х рр. незрозуміле.

Логіка була такою: соціальний прогрес вселяв надії та оптимізм, провокував протилежну стихію суспільства – регрес. Стає очевидним, що всі спроби зрозуміти те, що почалося на межі 20-30 рр., приречені на поразку, якщо цей «перелом» пояснювати в поняттях і категоріях політичної історії. Від оцінок «Короткого курсу історії ВКП(б)» варто перейти до історичної психології і зрозуміти, що рух історії має і соціально-психологічну та культурну детермінованість. З цієї точки зору не настільки важливо відповісти на питання, чи був сталінізм продовженням, чи запереченням ленінізму. Важливо зрозуміти, що правонаступність історії відбувалася на рівні не тільки політичних схем, а й масових настроїв суспільства, які або посилювали резонанс цих схем, або взагалі були до них нечуттєвими і несприйнятними. Якщо мати на увазі наступну за революційним потрясінням омасованість, коли всі оголошувалися «рівними», демонструючи, з точки зору патріархальної традиції,

³ Khvylovy M. *Romance*, URL: <http://ukrlitra.com.ua/165-1/html>

хаос, то подальший рух маятника в бік посилення патріархальної традиції як реакції на повстання мас стає зрозумілим. Звідси з очевидністю випливає, що сталінізм – не тільки політичне, але й соціально-психологічне явище, тобто наслідок настрою маси. Сучасні дискусії про сталінізм і думки з приводу спротиву Й. Сталіну в партії і в суспільстві не враховують правильно підміченої американським істориком С. Коеном тенденції.⁴ Вона полягає в тому, що Й. Сталін, як політичний діяч, частково виражав психологію мас, які були налаштовані на наведення порядку патріархальними методами, спираючись на фольклорні образи.

Нова хвиля українського пробудження наступила на тлі хрущовської «відлиги» на межі 50-60-х рр. ХХ ст., провісником якого стало «покоління шістдесятників». Іншими словами, викриття советських репресій дало поштовх новому руху спротиву, в авангарді якого виступили представники творчої молоді. Хрущовська «лібералізація» розбудила творчу енергію вцілілої інтелігенції старшого покоління. Водночас вона породила й нове покоління, що, за висловом поета Миколи Вінграновського, «наросли з малих, худеньких матерів в саду порубанім». Після десятиліть страшного нищення шістдесятники – це свіжий вітер у світогляді української людини. З її очей спадає пелена офіційної пропаганди, вона боляче відчуває національну образу.⁵ Є всі підстави вважати, що шістдесятники стали своєрідним духовним магнітом, навколо якого формувалася нова літературно-мистецька і культурна ідентичності, сповідуючи і відстоюючи базові українські цінності: рідну мову, літературу, правдиву історію, свободу творчості.

Як пише Г. Гучко, культурницький рух, що виник у кінці 50-х – на початку 60-х рр., невдовзі перетворився на опозицію владним структурам і набув загальнонаціонального значення. Найповніше його домагання виявилися у літературі, де відбулося оновлення художніх форм, посилення неонародницьких тенденцій та усвідомлення спадкоємності національних цінностей, патетика романтизованого гуманізму. У творчості шістдесятників людина стала суб'єктом історії і жила, здавалося б, непохитними постулатами: усвідомлювала, іронізувала, критикувала, проклинала і любила, вміла вірити, але відмовлялася сприймати на віру; зрештою, жила і не боялася. У суспільстві, що задихалося у фальші, природність цієї іронії, цієї критики, любові була безперечною мужністю. Якщо система вимагала несвідомої покори, то митці цього періоду протиставляли їй ідею свідомого бунту. Індивідуальний голос нової людини, уособлення молодості й максималізму, пролунав осудом і вироком, будив до життя творців епохи Волі. У літературі з'являється нове розуміння часу. На противагу офіційному часу, як усталеному, урочистому,

спрямованому в невизначене «світле майбутнє», байдужому до потреб і проблем особистості, відчуженому від конкретного плину життя постає екзистенційний час шістдесятників – особистісний. Він відкриває неповторність кожного моменту людського буття, його індивідуальну вартість.⁶

Рух шістдесятників започаткували письменники: М. Вінграновський, Є. Гуцало, І. Драч, І. Калинець, Л. Костенко, В. Симоненко, Д. Павличко, В. Шевчук та ін.; художники: А. Горська, В. Зарецький, Г. Севрук, Л. Семикіна, В. Кушнір, Г. Якутович, І. Остафійчук, І. Марчук; літературні критики: І. Дзюба, Є. Сверстюк, М. Коцюбинська; кіномитці й театральні діячі: Л. Танюк, С. Параджанов, Ю. Ілленко, Л. Осика, І. Миколайчук; перекладачі: Г. Кочур, М. Лукаш, із молодих – А. Пепрепадя й А. Содомора; публіцисти та правозахисники: В. Чорновіл, Л. Лук'яненко, В. Марченко, В. Мороз, О. Тихий, Ю. Литвин, М. Осадчий, Михайло та Богдан Горині, М. Зваричевська та багато інших. Євген Сверстюк у спогадах зазначає, що його друзям були притаманні «юний ідеалізм, шукання правди і чесної позиції, неприйняття, опір, протистояння офіційній літературі та всьому апаратові будівничих казарм. Водночас філософсько-ідеологічна програма шістдесятників здебільшого включала всі гуманістичні маски та псевдоніми соціалізму і десь проходила краєм філософського ідеалізму та релігії, тобто не дуже виходила за межі легальності».⁷

Отже, започатковане, насамперед поетами, шістдесятництво невдовзі набуло масштабу універсального соціокультурного феномену: літературно-мистецького, філософсько-ідеологічного, наукового, суспільно-політичного. Шістдесятники протиставляли себе офіційному догматизмові, сповідували свободу творчого самовираження, культурний плюралізм, пріоритет загальнолюдських цінностей над класовими. Найважливішим моментом у формуванні світогляду шістдесятників був український фольклор, зокрема, митцями активно запозичувалися й переосмислювалися народні мотиви й образи. Не менш важливим був вплив гуманістичної західної культури, яка різними стежками, здебільшого через переклади творів Е. Хемінгуей, А. Камю, А. Сент-Екзюпері, Ф. Кафки та ін., потрапляла в Україну. Не залишилися поза увагою здобутки української культури, зокрема «розстріляного відродження». Шістдесятники відновили традиції класичної дореволюційної національної інтелігенції, якій були притаманні прагнення до духовної незалежності, яка сповідувала ідеали громадянського суспільства та служіння народові, а також розвинули активну громадську діяльність, що виходила за межі офіціозу: влаштували неформальні літературні читання та художні виставки, вечори пам'яті репресованих митців, ставили замовчувані театральні

⁴ Cohen S. «Bol'shevizm i stalinizm» [Bolshevism and Stalinism], *Voprosy filosofii* [Questions of Philosophy], 1998, N. 7, P. 46-72 [in Ukrainian].

⁵ Guchko G. *Fenomen shistdesiatnystvya yak vyjav ukrainskoi identychnosti* [The Phenomenon of the Sixties as a Manifestation of Ukrainian Identity], URL: <http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin//cgiirbis>

⁶ Ibidem.

⁷ Sverstyuk E. *Bludni syny Ukrainy* [Prodigal Sons of Ukraine], Kyiv: Znannia, 1993, pp. 25-27 [in Ukrainian].

п'єси, склали петиції на захист української культури. Клуби творчої молоді «Сучасник» у Києві та «Пролісок» у Львові стали справжніми осередками альтернативної національної культури.

Від 1964 р. шістдесятники започатковують традицію шанування Тараса Шевченка в день його поховання у Каневі. «В цей день збиралася сила людей до парку, – згадувала Оксана Мешко. – По букетику згромаджувалися гори квітів. 22 травня 1966 р. в товаристві активних шанувальників Тараса Шевченка біля пам'ятника був і мій син».⁸ «Тоді кількох осіб, серед них Олеся, заарештували на 5 діб, відтак виключили з медінституту. Він влаштувався викладачем малювання і креслення в школу, але за виступ на похороні 8 грудня 1970 р. забитої художниці Алли Горської його звільнили з роботи».⁹

Культурницька діяльність, яка не вписувалась у рамки дозволеного, викликала незадоволення влади. «Відтак шістдесятники кидали не гранати, а квіти підсудним чи шоколад (як Ліна Костенко на львівських судах). Але Система з люттю топтала той шоколад, можливо, відчуваючи, що його вибухова сила чи не страшніша. Ті квіти й той шоколад не підривали стін. Вони примушували вибухати душі».¹⁰ Шістдесятників не вдалося втримати в офіційних ідейно-естетичних межах. Тому влада, її спецслужби почали масовий тиск на нонконформістську інтелігенцію, переслідування найбільш активних її представників. Шістдесятники не мали змоги публікувати свої твори в періодичних виданнях, позаяк їх звинувачували у «формалізмі», «безідейності», «буржуазному націоналізмі». У відповідь на утиски вони поширювали свої ідеї у самвидаві.

Наштовхнувшись на жорсткий опір партійного апарату та спецслужб, частина шістдесятників в Україні пішла на компроміс із владою, інші еволюціонували до політичного дисидентства, правозахисного руху та відкритого протистояння режимові. Не злякали шістдесятників арешти, які почалися 25 серпня 1965 р. (за ґратами опинилася 21 особа). Навпаки, з'явилися листи на захист звинувачених. Набув великого розголосу фундаментальний полемічний трактат Івана Дзюби «Інтернаціоналізм чи русифікація?».¹¹

По суті, можна говорити про покоління, яке уособлювало нову ідентичність. За спостереженням грузинського професора-літературознавця Г. Джохадзе, використання терміну «нове покоління» почалося з часів Французької революції. У 1968 р. з'явилася книга «Покоління», спрямована проти всіх поколінь і всіх форм авторитарності. Багато говорили і про те,

що покоління – це люди одного віку і однієї пам'яті». У праці вчений зачіпає також генераційну концепцію П'єра Нора, яку він тлумачить таким чином: «П'єр Нора підкреслив, що покоління є одними з місць пам'яті, місцем, яке може зберегти пам'ять подібно до гранітного меморіалу».¹²

Зрозуміло, що покоління – це важлива соціокультурна категорія, особливо в процесі усвідомлення модерністської свідомості. Важливу роль відіграє покоління в еволюції і корекції літературних процесів-канонів. Таким явищем є культурна концепція діячів літератури і мистецтва нового покоління в совєтській Україні 60-х років. Іван Драч, Микола Вінграновський, Дмитро Павличко, Ліна Костенко – абсолютно неповторні імена української літератури 60-70-х рр. «Художнику – немає скutih норм. Він норма сам, він сам у своєму стилі. У цей столітній і стобальний шторм Я кидаюсь в буремні гори-хвилі», – в цих словах видатного поета покоління, Івана Драча, добре простежується нова концепція.¹³ Новими художніми формами, новим стилем і модерністськими тенденціями поети-шістдесятники були подібні один на одного і, водночас, відрізнялися художньою індивідуальністю. Їх відмінними маркерами були чітко виражений національний наратив і інтеграція з західною культурою новими формами і змістом вірша. Те, що літературна естетика «розстріляного відродження» взяла спадковістю, з романтизму, покоління шістдесятників збагатило новими інтерпретаційними формами. У цьому відношенні особливим текстом виступає «Маруся Чурай» Ліни Костенко – це поява національного героя і нові механізми пошуку ідентичності в період панування соцреалізму.¹⁴

Поетична і літературознавча творчість Дмитра Павличка, літературознавча діяльність Євгена Сверстюка, Івана Світличного, Івана Дзюби збагатили культурну панораму. Зрозуміло, що перед комуністичною владою постала проблема стримування наступу нової культурної хвилі. В цей самий період активізувалися нові механізми ідеологічного і правового контролю над мистецтвом. Більшість шістдесятників все-таки змушені були піти на певні компроміси, хоча репресії, заборона публікацій їх творів, утиски і внутрішня еміграція (Ліна Костенко) залишалися зручними методами боротьби. Адміністративні заборони виявилися недостатніми для придушення справжніх інтелектуальних і духовних пошуків. Саме в цей період справжні культурні процеси, переплетені з політичною непокорю, перейшли у підпілля і з'явилися нові форми

⁸ Meshko O. *Mizh smertiu i zhyttiam* [Between Death and Life], Kyiv: Scientific and Production Enterprise «Yava», 1991, P. 17-18 [in Ukrainian].

⁹ Ibidem, p. 43.

¹⁰ Pakhlyovska O. *Pakhliovska O. «Ukrainski shistdesiatnyky: filosofia buntu»* [Ukrainian Sixties: Philosophy of Rebellion], *Modernity*, 2000, № . 4, P. 71 [in Ukrainian].

¹¹ Guchko G. *The Phenomenon of the Sixties ...*, op. cit.

¹² Jokhadze G. *Terra Historica*, Tbilisi: History and Literature, 2007, P. 58.

¹³ Drach I. *Soniahnyk. Poezii 1960-1970-kh rokiv* [Sunflower. Poems of the 1960s-1970s.], URL: <http://www.litres.ru/ivan-dtach/chitat-online> [in Ukrainian].

¹⁴ Mgeneladze I. *Modeli alternatyvnoho literaturnoho dyskursu v suchasni ukrainskii literaturi: poetyka protystavlen* [Models of alternative literary discourse in modern Ukrainian literature: Poetics of opposites], URL: <http://sites.utoronto.ca/tsg/Mtchedeladze> [in Ukrainian].

комунікації – самвидави, навколо яких об'єдналися шістдесятники і нонконформісти і їх заборонені твори. У самвидавах друкувалися Ліна Костенко, Іван Драч, Василь Симоненко, Василь Стус та ін. У самвидавах також публікувалася проза, поезія, мемуаристика, тексти політичного характеру, літературознавчі і культурологічні праці, а також епістолярні й особисті щоденники В. Стуса, В. Степанюка, Л. Костенко. «Інтернаціоналізм чи русифікація?» Івана Дзюби став текстом, відомим чи не кожному дисиденту в СРСР. У книзі сучасного дослідника українських самвидавів Олесь Обертаса «Український самвидав» показано колосальну роль самвидаву у формуванні української ідентичності і канонів української літератури ХХ ст.. Самвидави, як культурний *underground*, були у всіх значних регіонах України: у Львові (М. Косів, І. Гель, В. Чорновіл), в Івано-Франківську (В. Мороз, П. Заливаха) та ін. Самвидав цього періоду за проблемно-тематичним принципом Олесь Обертас розділяє на дві рівнозначні умовні моделі: захист української мови і культури і боротьба за права людини в умовах комунізму і, як наслідок,¹⁵ – утвердження української ідентичності, яка намагалася відстояти свою самобутність в умовах тоталітаризму.

Можна погодитись, що самвидав став абсолютно новим культурним явищем, породженим ХХ століттям. У цьому розумінні самвидав виступає як інша культура, або навіть альтернативна реальність – це по-перше. По-друге, поняття «самвидав» невіддільне від дефініції «суспільство». При цьому самвидав характеризується як певна суспільна активність: це феномен самоорганізації українського суспільства в сфері культури, саморефлексія суспільства і становлення його громадянськості, інтелектуальна реакція на умови радянської дійсності, а також інформаційна діяльність.

По-третє, з точки зору історичного знання, самвидав – це історичне джерело, з допомогою якого можливе вивчення замовчуваних сторінок советського тоталітарного суспільства і його реакції на конкретні політичні процеси. В цьому розумінні самвидав можна досліджувати як складну документальну систему з підсистемами (тематичними, жанровими тощо). результати тоталітарної політики 60-х рр. обумовили особливу активацію дисидентського руху. Відомий український дисидент, літературознавець і захисник прав людини, Леонід Плющ, в одному зі своїх інтерв'ю озвучив цікавий погляд про дисидентство, самвидави і взагалі, про епоху: «Я вважаю, що в широкому розумінні цього слова дисидентство – це поява ідентичності. Ми були масою, ми були «ми», ми були біомасою. (Потім я зрозумів, що це стосується і нації: українці як біомаса для майбутнього радянського, тобто російського народу)... І ось з цього індивіда почала з'являтися ідентичність». У цьому самому інтерв'ю Л. Плющ оцінює роль самвидавів в історії епохи: «Фактично, самвидав – це своєрідний інтернет до

інтернету, це діалог між різними індивідами, різними особистостями, це своєрідний персоналізм».¹⁶

У контексті руху за збереження національної ідентичності важливе місце посідає такий феномен, як рух дисидентів. Сам термін «дисиденти» (з латині «ті, що сидять окремо, або «незгідні»), який спочатку вживався в середньовічній церковній мові для позначення єретичних сект, має на увазі апофатичне самовизначення стосовно опонента дискусії. В нашому випадку основним опонентом і адресатом дисидентського слова була незгода з політикою тоталітарного режиму. Спочатку комунікація з владою справді мала на меті переконання – за допомогою мовленнєвого впливу здійснити зрушення в системі цінностей реципієнта і, відповідно, в його поведінці. Ліберально налаштована інтелігенція, що сприйняла антисталінський пафос ХХ з'їзду КПРС, справді повірила в прагнення влади до оновлення і готовності вести діалог.

Ця довіра до «нового курсу» влади – це своєрідна спроба советського інтелектуального співтовариства знайти себе в іншому – інтелігента у владі, що свідчить про двосторонній процес, який відбувався в тогочасному суспільстві. З одного боку, інспіровані ХХ з'їздом партії суспільні процеси «десталінізації» створювали ілюзію єдності прагнень влади і ліберальної інтелігенції, а з іншого, советське співтовариство української інтелігенції починає репрезентувати себе самостійним учасником соціальної комунікації – інше «Я», відмінне від «Я» влади. Іншими словами, з початком «відлиги», в умовах послаблення репресій і тотального контролю в середовищі освіченого співтовариства активізується процес внутрішньогрупової консолідації через вироблення моделей ідентифікації, які певною мірою конкурують з моделями, легітимізованими владою, і мови, що порушує монологічність спілкування останньої. Цьому сприяло, зокрема, деяке послаблення державного нагляду за сферою приватного життя і неофіційного спілкування, внаслідок чого інтелектуальний прошарок, в офіційній культурі обмежений єдинолегітимною роллю «сумлінного спеца» і «привідного паска» ідеології, у сфері приватного спілкування освоює альтернативні форми самовизначення і поведінки.

Іншим каналом консолідації освіченого співтовариства і водночас репрезентації себе у соціальному просторі стає поле літератури – спочатку, в окремих випадках, офіційної, а згодом неофіційної (самвидав). У сфері підцензурної літератури інтелектуальний прошарок робить спробу критики влади на прийнятній владою мові. Домінуючою нормою стає «езопова мова», що задає тексту деякий потенціал прохідності через цензуру до читача, покликаної розкрити таємний зміст ієратичного письма і тим самим пережити відчуття перемоги над владою. Світоспоглядання шістдесятників

¹⁵ Obertas O. *Ukrainskyi samydvav. Monohrafiia* [Ukrainian Samvidav. Monograph], Kiev: Smoloskip, 2010, P. 99-100 [in Ukrainian].

¹⁶ Plyushch L. «Sotsialistychni realizm lehko perekhodyv u natsionalizm» [Socialist realism easily passed into nationalism], Rozmovliala Olena Sharhovska, *Almanac «Lithaktsent»*, 2009, V. 2, P. 433.

можна визначити як романтичну утопію оновлення режиму і соціальної трансформації, можливих у тому випадку, якщо влада почне діалог з інтелігенцією як з рівноправним, самостійним учасником соціокультурного процесу. Коли стало зрозумілим, що влада не чує і не сприймає інших голосів у своєму культурному моноліті і лише робить вигляд, що вірить у свої слова, інакше шістдесятників знаходить два шляхи своєї трансформації: або еміграція (зовнішня чи внутрішня – занурення в приватне життя), або відкрите протистояння – дисидентство. Цей перехід певної групи в «дисент» став можливим завдяки тому, що в культурі шістдесятників сформувався комплекс уявлень, внутрішньо групових норм і поведінкових моделей, які реалізували неофіційні норми ідентифікації.

Висновки. Утверджуючи себе як людей, розбуджених совістю, які узгоджують оточуючу дійсність з ідеалами прав і свобод особистості, дисидентське співтовариство формується на підставі єдиного інформаційного поля, утвореного сферою циркуляції самвидаву. Це досить нечисленне середовище сприймалося його представниками як вогнище вільного слова, протиставлене загальній системі брехні. Саме в середовищі циркуляції самвидаву здійснюються перші спроби реалізації

форм суспільного життя, незалежних від неофіційно прописаних норм поведінки радянської людини й ініціюючих ситуацію правового суспільства. Реалізація поведінкових моделей, характерних для декларованого ідеалу соціального облаштування – це своєрідне символічне перетворення соціальної реальності у свідомості і в особистісних учинках, втілення громадянського суспільства у вузькому колі людей, покликаних стати новими ідентичностями.

Юрій Михайло – професор кафедри історії України Чернівецького національного університету ім. Ю. Федьковича. Працює над монографією «Цивілізаційна ідентичність українства». Коло наукових інтересів: філософія та методологія історії, влади, ментальності, антропологічного коду культури та цивілізації.

Yuriy Mykhailo – is a professor at the Department of History of Ukraine, Chernivtsi National University named after Yu. Fedkovych. He is working on the monograph «Civilizational Identity of Ukrainians». His scientific interests include philosophy and methodology of history, power, mentality, and the anthropological code of culture and civilization.

Received: 29.10.2025

Advance Access Published: December, 2025

© M. Yuriy, N. Khrystan, 2025

**ФЕНОМЕН ПОХОДУ ЯК ЕЛЕМЕНТ СВІТОГЛЯДУ
ТА СОЦІАЛЬНОГО ПРЕСТИЖУ СКАНДИНАВІВ ДОБИ
ВІКІНГІВ (I)**

Іван ВОРОТНЯК

Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича
(Україна)

i.vorotnyak@chnu.edu.ua

**THE PHENOMENON OF EXPEDITIONS AS AN ELEMENT
OF-WORLDVIEW AND SOCIAL PRESTIGE AMONG
VIKING-AGE SCANDINAVIANS (I)**

Ivan VOROTNIAK

Yuriy Fedkovych Chernivtsi National University, Ukraine

ORCID ID: 0000 0003 2383 0202

RESEARCHER ID: S-6242-2016

Vorotniak Ivan. The Phenomenon of Expeditions as an Element of Worldview and Social Prestige among Viking-Age Scandinavians. This article examines the expedition as a key element of the worldview and social prestige of Scandinavians in the Viking Age. **The aim and novelty of the research.** The aim of the study is to provide a comprehensive analysis of the military expedition as a specific form of social organization and a defining cultural component of the era. **The methodology of the research** combines a historical-anthropological approach with comparative analysis of epic traditions – from the *Iliad* and *Beowulf* to the Icelandic Kings' Sagas and the Eddic corpus. The novelty of the research lies in shifting the focus from the economic causes of expansion to sociocultural ones: the expedition is interpreted as a sacralized initiation practice and a mechanism for transforming military valor into symbolic capital. **Conclusions.** Participation in expeditions is shown to have been an existential norm for acquiring the status of a *drengr* and for legitimizing a leader's authority. The expedition functioned as the primary channel of vertical mobility, where risk and voyages became instruments of prestige, shaping the heroic ethos of the era in contrast to passive behavioral models.

Keywords: *Scandinavia, Viking Age, military expedition, heroic epic, Icelandic sagas, social prestige, Viking worldview, legitimization of power.*

Постановка проблеми. Військові походи скандинавів Раннього Середньовіччя були не стільки актами агресії чи способами матеріальної експропріації, скільки визначальним чинником формування тогочасного соціального устрою та ментального ландшафту. Участь у рейдах і воєнних експедиціях визначала статус правителя й воїна, формувала уявлення про честь і легітимність влади та виступала механізмом закріплення позиції воїна або правителя в соціальній ієрархії. Саме крізь призму військової мобільності скандинавське суспільство інтерпретувало біографію еліти, фіксуючи її у наративних формах і комеморативних практиках.

Набіги вікінгів мали на меті не лише матеріальний зиск шляхом грабунку та розбою. В культурі, де за вищі цінності вважали славу, звиягу і показові досягнення, інвазії також давали можливість здобути все це. Ментальність, орієнтована на війну й глибоко вкорінений мілітаризм, що супроводжував піднесення нових еліт, у поєднанні з фаталістичними уявленнями про передвизначеність долі сформували світогляд, який надавав нападам вікінгів особливого інтенсивного та ритуалізованого характеру, перетворюючи їх майже на священну війну¹.

Поряд із соціальним виміром, військові експедиції мали значну символічну та ритуальну вагу, що проявлялося в міфологічних уявленнях скандинавів. Мандрівка, ризик і загибель у бою набували сакрального значення, асоціюючись із образом Одіна як бога війни, дороги та знання, а також із концептами посмертної слави та переходу до потойбічного світу – Вальхалли, де перебували воїни, які гідно зустріли смерть на полі бою зі зброєю в руках. У цьому контексті мілітарна кампанія постає як своєрідний ритуалізований акт, що виходить за межі прагматичного насильства й містить елементи ініціації та символічного самоствердження.

Історіографія проблеми. Морські виправи в епоху вікінгів доцільно розглядати як комплексний соціокультурний процес, що поєднує політичну владу, ритуалізовану маскулітність та економічні ресурси. З метою поглиблення розуміння цього феномену необхідно звернутися до наявної історіографії², яка висвітлює організаційні, символічні та соціальні аспекти походів у добу вікінгів і водночас окреслює методологічні рамки, у межах яких можливе формування подальших аналітичних моделей.

¹ Prais N., *Dity yasena ta v'yaza. Istoriya vikiniv* [Children of the Ash and the Elm: A History of the Vikings], L'viv: Lokal'na istoriya, 2025, P. 280 [in Ukrainian].

² Детальний аналіз історіографії з даної теми див. у: Vorotnyak I., «Poklyk mecha u mandriv: ideolohiya, maskulinnist' ta motyvatsiya viys'kovykh pokhodiv vikiniv» [The call of sword and journey: ideology, masculinity, and the driving forces of Viking raids], *Aktual'ni pytannya suspil'nykh nauk ta istorii medytsyny*, 2025, № 1, P. 42-44 [in Ukrainian].

У сучасній скандинавістиці фундаментальне значення для реконструкції ментальності епохи вікінгів має монографія Дж. Джеш «Кораблі та люди в пізню епоху вікінгів»³. Авторка застосовує міждисциплінарний підхід, поєднуючи філологічний аналіз із історичною реконструкцією. Особливу увагу в дослідженні приділено епітетам, якими нагороджували учасників походів. Дослідниця детально аналізує концепт *drengr*, доводячи, що в пізню епоху вікінгів він позначав не просто «воїна» чи «юнака», а чоловіка, який відповідав певному етичному кодексу. Статус *drengr* здобувався виключно через активну дію, найчастіше – участь у далекому поході. Таким чином, похід постає як необхідна умова воїнської ініціації та набуття молодою людиною повноцінної соціальної ваги. Крім того, у монографії продемонстровано як географічні напрямки (*austr* – схід, *vestr* – захід) у рунічних написах ставали маркерами престижу. Загибель або звитяга на «Східному шляху» (*Austrvegr*) фіксувалася як найвище досягнення, яке забезпечувало пам'ять роду. Джеш підкреслює, що меморіальні камені слугували публічною демонстрацією успіху родини, конвертуючи військовий досвід походу в політичний капітал вдома.

Суттєво розширює розуміння мотивації скандинавської експансії фундаментальна праця Н. Прайса⁴, в якій вчений реконструює комплекс світоглядних уявлень скандинавського суспільства доби вікінгів і на цій основі переосмислює воєнний похід як форму сакрально осмисленої дії, що виходить за межі суто прагматичних мотивацій. Дослідник реконструює ментальний всесвіт вікінгів, доводячи, що військова агресія була невід'ємною від культу Одіна та шаманських практик (*seiðr*), а соціальний престиж лідера залежав насамперед від сили його «удачі» (*hamingja*) – персоніфікованої частини душі, яка могла передаватися його оточенню. Згідно з концепцією Прайса, успішний похід виступав формою ритуальної поведінки та духовної самореалізації, де воїн через насильство та подолання моральних кордонів трансформував свою внутрішню сутність, набуваючи вищого онтологічного статусу, що й ставало основою для формування елітних військових братств.

Для проблематики даного дослідження ключовим є характеристика американським істориком права та літературознавцем В. Я. Міллером⁵ категорії «честі» як вимірюваного соціального капіталу. Автор переконливо доводить, що в бездержавному скандинавському суспільстві здатність до насильства була не проявом хаотичної агресії, а необхідним елементом правосуб'єктності та інструментом регулювання стосунків. Міллер розглядає соціальні комунікації (взаємодії) з точки зору реципрокності

(взаємності), де обмін ударами в ході кровної помсти підкорявся тій самій логіці, що й обмін дарунками. Така концептуалізація дозволяє по-новому інтерпретувати феномен заморського походу: не лише як механізм грабунку, а як спосіб здобуття ресурсів для підтримки соціального балансу «вдома». Успішний похід забезпечував лідера матеріальною базою для щедрості (роздачі дарів) та підтверджував його статус як людини, здатної захистити свою честь силою, що, за Міллером, виступало головним критерієм соціального престижу в тогочасному соціумі. Як влучно формулює сам дослідник: «Можна сказати, що честь – це здатність змусити інших повірити, що наступного разу ви справді діятимете жорстко, незважаючи на нинішні незручності»⁶. Саме похід був тією публічною демонстрацією «жорсткості», яка конвертувалася у соціальний капітал вдома.

Метою даної публікації є комплексний аналіз феномену військового походу як специфічної форми соціальної та політичної організації в епоху вікінгів.

Виклад основного матеріалу. Аналіз походів у скандинавському контексті засвідчує, що військовий виступ постає не лише як акт насильства, а як соціально-внормована та ритуалізована практика здобуття честі, престижу та колективного визнання. Така сутнісна конструкція походу дозволяє провести типологічну паралель із архаїчними індоєвропейськими епічними традиціями, зокрема – гомерівською «Іліадою», де мобілізація воїнів теж слугувала механізмом легітимації соціального та індивідуального статусу.

Вже у індоєвропейській епічній традиції воєнний похід постає не як випадковий акт збройного насильства, а як унормована форма соціального буття воїнської спільноти і механізм колективної престижної мобільності. Показовим у цьому сенсі є так званий «Каталог кораблів» у II пісні «Іліади» Гомера⁷, де детально перелічуються загони, вожді та регіони їхнього походження; це свідчить про міжплемінний характер ахейського виступу на Трою (Іліон). Військо постає не як монолітна державна структура, а як коаліція автономних політичних суб'єктів, об'єднаних спільною метою здобуття слави (*κλέος*), трофеїв і визнання. Мотиваційна основа такого походу формулюється за допомогою категорії *κλέος*, що має надіндивідуальний і метафізичний вимір. Так, у дев'ятій пісні Ахілл зробив вибір на користь загибелі на полі бою в zenіті слави, а не на користь довголітнього життя: «В разі зостанусь я тут, // щоб битись під мурами Трої, // То не діжду повороту, лиш вічну я славу здобуду, // А як вернуся додому, до любого отчого краю, // То не діждать мені слави, зате довголітній спокійно Вік проживу, і смерть передчасна мене не спіткає»⁸. Таким чином, похід у гомерівській

³ Jesch J., *Ships and Men in the Late Viking Age. The Vocabulary of Runic Inscriptions and Skaldic Verse*, Woodbridge: The Boydell Press, 2001, 330 p. [in English].

⁴ Price N., *The Viking way. Magic and mind in Late Iron Age Scandinavia*, Oxford & Philadelphia: Oxbow books, 2017, 432 p. [in English].

⁵ Miller W., *Bloodtaking and Peacemaking: Feud, Law, and Society in Saga Iceland*, Chicago: University of Chicago Press, 1990, 407 p. [in English].

⁶ Ibidem, P. 303.

⁷ Homer, *Iliada* [Iliad], Kharkiv: Folio, P. 35-44 [in Ukrainian].

⁸ Ibidem, P. 164.

парадигмі постає як механізм конверсії воєнної активності в символічний капітал, що типологічно зближує його з пізнішими індоєвропейськими уявленнями про похід як соціально значущу практику; у скандинавській традиції ця модель отримує особливо виразне оформлення як шлях до здобуття честі (*heidr*), суспільного визнання та політичної легітимації.

В античній традиції ця логіка знаходить подальший розвиток. В «Аргонавтиці» Аполлонія Родоського описується збір героїв, які залишають домівки не через зовнішній примус, а з внутрішньої потреби довести свою доблесть⁹. Автор наголошує, що аргонавти вирушають «не за велінням Пелія, а за власним покликом», що підкреслює добровільний характер їхньої участі в експедиції. Така модель поведінки фіксує структурну подібність із пізнішими північноєвропейськими моделями воїнської честі, заснованими на добровільній участі в поході як умові соціального визнання. У цьому контексті корабель постає як сакральний простір соціальної ініціації, де реалізується героїчна доля. Добровільне «вигнанництво» заради майбутньої слави маркує похід як вищий рівень соціальної мобільності, що поєднує індивідуальну доблесть із колективним престижем. Таким чином, поема Аполлонія Родоського дозволяє окреслити універсальну індоєвропейську модель походу як соціально значущої практики, спрямованої на здобуття честі, суспільного визнання та легітимації влади.

Архаїчний концепт «соціального походу» має чіткі паралелі в інших індоєвропейських традиціях. У континентальних германців військовий похід виконував функцію механізму вертикальної мобільності та інституціоналізації статусу в межах воєнної спільноти: за свідченням Тацита, «юнаки не могли набути повноцінної чоловічої гідності без участі у воєнних виправах у складі дружини, а система *comitatus* ґрунтувалася на обміні воєнної відданості на дари, трофеї та престиж»¹⁰. У ранніх слов'ян похід виступав засобом соціальної мобільності та джерелом колективного престижу, що засвідчується як літописною традицією Русі, де успішні експедиції становили підґрунтя княжого авторитету та дружинної ієрархії¹¹, так і свідченнями візантійських авторів¹², які фіксували перманентні слов'янські рейди як легітимну форму здобуття трофеїв. Водночас такі військові виправи на практиці супроводжувалися захопленням бранців і слугували засобом політичного тиску на ромейський імперський фронтір. Отже, похід стає своєрідним засобом підвищення статусу, який зміцнює та конкретизує у соціально-нормативному просторі положення воїна чи правителя.

Особливе місце у формуванні архаїчного ідеалу походу займає кельтська традиція. У кельтському

світі, а саме – в ірландській та британській традиції, воєнний рейд (*crech*) мав не лише економічну, а й глибоку ініціативну та сакральну функцію: герой ставав повноцінним воїном лише після першого самостійного походу, а здобута у битві слава забезпечувала йому гідне місце в соціальній і міфологічній ієрархії. Типовим прикладом такого уявлення є епічний цикл Улад, зокрема центральна сага «Викрадення Біка з Куальнге», у якій похід королеви Медб із Коннахту за легендарним Бурим Биком постає як засіб соціального змагання та підтвердження власного статусу. У вступній сцені Медб і Айліл порівнюють свої володіння, і прагнення Медб зрівнятися з чоловіком у престижі спонукає її розпочати похід (*crech*) на Улад¹³; така модель поведінки демонструє тісний зв'язок між економічною мотивацією та соціальним престижем у кельтській традиції.

Подібно до даної традиції, де похід виступав не лише економічною діяльністю, а й сакральною та ініціативною практикою, в англосаксонській поемі «Беовульф» участь у поході набуває унаочненої функції формування героїчного «Я». Як у випадку Медб, чий похід за Бурим Биком слугує засобом підтвердження соціального престижу та демонстрації відваги, так і у «Беовульфі» морські мандри й організовані експедиції геатів стають випробуванням моральних та воїнських якостей героя. В обох традиціях похід не є випадковим або другорядним епізодом: він виступає механізмом соціальної ідентифікації, засобом здобуття слави та закріплення місця в міфологічній ієрархії. Проте, англосаксонська поезія також підкреслює структурованість і планованість експедицій, де герой не лише проявляє особисту відвагу, а й демонструє харизматичні лідерські та організаційні здібності, формуючи взірцевий світоглядний та етичний образ.

Походи у «Беовульфі» – не просто тло подій, а механізм побудови образу героя: саме через них герой стає символом сили, честі та гідності. Це відповідає логіці героїчного епосу, де героїзм – не вроджений, а здобута риса характеру: «Лодь він собі повелів спорядити – // краяти води; повідав, що прагне // до конунга рушити дорогою лебедів – // славного владаря, що в людях мав знадобу»¹⁴. Очільник англосаксів досить серйозно поставився до відбору своїх побратимів для участі у поході: «З народу геатів могутній той муж // героїв обрав – найхобріших воїв, // що був годен знайти; в загоні п'ятнадцятий, // чотирнадцять друзів до древа морського, // на берег повів, корабельник досвідчений»¹⁵. Тут видно, що похід не випадковий, це – організована експедиція, у котрій проявляє лідерські та воїнські якості.

Подорож у розумінні англосаксів – знакова підготовка до випробування, символ входження героя

⁹ Apollonius Rhodius, *The Argonautica*, London: Heinemann; New York: G. P. Putnam, 1912, P. 12-19 [in English].

¹⁰ Tacitus, *Germania*, Tacitus, *Dialogus*, Agricola, *Germania*, London: William Heinemann; New York: The Macmillan Co, 1915, P. 281 [in English].

¹¹ *Litopys rus'kyy* [The Rus' Chronicle], Kyiv: Dnipro, P. 38 [in Ukrainian].

¹² Maurice's Strategikon, *Handbook Of Byzantine Military Strategy*, University of Philadelphia press, 1984, P. 120-125 [in English].

¹³ *The ancient Irish epic tale, Táin bó Cúalnge. The Cualnge cattle-raid*, London: David Nutt, 1914, P. 1-4 [in English].

¹⁴ *Beovulf* [Beovulf], L'viv: Astrolabiya, 2014, P. 15 [in Ukrainian].

¹⁵ *Ibidem*, P. 17.

у світ подвигу: «Вийшла в море вітром гонима // лодь пишношия, полинула птахом, // аж на другий день, у годину слунну, // струг кільценосний їх заніс так далеко, // що корабельники побачили землю – // блискучі скелі, бескети стрімкі, // широкі миси: море перетнено, // плаванню край»¹⁶. Вочевидь, феномен походу у «Беовульфi» є не лише літературним мотивом, а й соціокультурним інструментом, що відображає цінності скандинавського світу доби вікінгів: мужність, обов'язок перед плем'ям, готовність до ризику та здобуття слави шляхом дій. Походи слугують водночас світоглядним елементом – демонструючи межі можливостей героя і його моральні якості, – та соціальним маркером, що визначає престиж воїна серед одноплемінників і побратимів. Аналіз епізодів «Беовульфа» дозволяє простежити як у скандинавській епосі соціальний престиж і світоглядні цінності реалізуються за допомогою участі у військових походах.

Водночас доречно зауважити, що англосаксонська епічна традиція, зафіксована в «Беовульфi», не існувала ізольовано, а формувалася в межах доволі широкого північного культурного простору, спорідненого зі скандинавським – як у хронотопному, так і в світоглядному вимірах. Обидві традиції апелюють до уявлення про подорож як необхідний етап героїчної унаочненої самореалізації та перевірки на особисту звитягу. Дана англосаксонська модель, звісно, не є унікальною, проте – глибоко вкорінена у ширший північногерманський контекст. Зокрема, вона знаходить своє пряме втілення у скандинавській культурі, де традиційно чіткіше проявляється фаталістичне сприйняття світу, у якому мандрівка постає не лише добровільним вибором героя, а й формою слідування наперед визначеній Долі. Саме в цьому контексті практика походу набуває додаткового смислового навантаження – як засобу осягнення прихованого порядку буття та джерел влади і престижу, що доволі повно відображено в наративних пам'ятках скандинавської міфології.

Для здобуття престижу серед скандинавів необхідною умовою було пряме, часто ризиковане, зіткнення із зовнішнім світом, котрий перебуває за межами впорядкованого простору. Такий похід ставав об'єктивним актом пізнання. Означене прагнення до пізнання за допомогою подорожі ілюструє приклад із «Видіння Гюльві» («Молодша Едда»), де конунг, не здатний збагнути причини могутності асів, обирає фізичну мандрівку для отримання знання: «Гюльві конунг був мужем мудрим і знався на чарах. Він не міг збагнути, як це аси такі могутні, що все на світі улягає їхній волі. Тоді він замислився, чи то вони роблять власними силами, а чи владою богів, яким уклоняються. Він вирушив до Асгарду, мандрував потаємно і перебрався на старого діда, аби його не впізнали»¹⁷. Ця подорож, сповнена хитрощів й маскуванню, відображає ідеал скандинавського лідера,

який не лише воює, але й ризикує у пошуках вищої сили, яка є джерелом його престижу.

Успішний похід або колонізаційна мандрівка розглядалися як матеріалізований доказ «божественної прихильності» та виняткової мудрості лідера, що автоматично трансформувалося у високий соціальний престиж і політичну владу. Саме таке архетипне уявлення відображено у розповіді про прибуття асів на чолі з Одіном у Швецію. Вже згадуваний місцевий конунг Гюльві, визнаючи їхню перевагу, одразу ж передає їм свою владу; даний акт став прямим наслідком їхньої мандрівки: «І коли він почув про прибуття цих азійських людей, яких звали асами, то вийшов їм назустріч і запросив Одіна правити в його державі на його власний розсуд. І під час їхньої подорожі у будь-якій землі, хай би де вони оселялися, наставляли мир і достаток, і всі вірили, що все це – з їхньої волі, бо всі державці бачили, що вони не подібні до решти людей за вродою й мудрістю»¹⁸.

У цьому контексті похід фігурує як демонстрація магічно-соціального престижу (*munr*), оскільки прибуття носіїв вищої культури (асів) очікувано несе із собою «мир і достаток». Кульмінацією успішного походу стає заснування міста Сігтуни – тобто «міста перемоги/переможців»¹⁹, що символізує перехід тимчасового успіху мандрівки у сталий, інституційний соціальний престиж і політичну гегемонію.

У свідомості середньовічних скандинавів набуває усталеності таке явище як подорожі, котрі входили в «програму класичного виховання» молоді людини. Тільки мандруючи можна було здобути славу, багатство й дари. Мирна праця у власній садибі сприяла накопиченню внутрішньої енергії, яка «виплескувалась» у формі цієї подорожі; остання, у свою чергу, мала і сакральний зміст. Перетворюючись на свого роду «священну дію», вона осідала у свідомості як частина усталеного світогляду. Із подорожжю було пов'язане й здобуття матеріальних благ та духовних. Особи, які багато що бачили, а потім ділилися різними історіями на бенкетах – викликали повагу у присутніх. Особи, які багато що бачили, а потім ділилися різними історіями на бенкетах – викликали повагу у присутніх. Це прагнення до динамічного освоєння простору корелює з міфологічними образами деміургів, для яких шлях є органічною формою буття, тоді як осілість та уникнення випробувань маркується як ознака слабкості або меншовартості. Яскравим прикладом цього є самопрезентація Одіна, який у розмові з вольвою зазначає: «Ім'я моє Веттам [Той, хто зник до шляху], я Вальтама [Звиклого до бою] син». Міфологічна традиція практично не фіксує бога в стані спокою, оскільки він безперервно «ходить на Схід» для боротьби з велетнями-йотунами». Стосовно домосідів у едичній традиції доречна іронія: «Буде там Хьодбродд, // серед човнів Хельгі знайде // князя, що

¹⁶ Ibidem, P. 16.

¹⁷ *Molodsha Edda* [The Younger Edda], Kyiv: Vydavnytstvo Zhupans'koho, 2024, P. 34 [in Ukrainian].

¹⁸ Ibidem, P. 28.

¹⁹ Ibidem, прим. 1.

гребував битв уникати // того, що часто орлів годував, // доки ти вдома рабинь цілував»²⁰.

Спосіб життя середньовічних скандинавів фіксує їх у двох «вимірах»: осілих землеробів та морських кочовиків. У числі інших згадується й стан «i vikingu» – «у вікінгу», тобто у морському поході, головне ж – це не ексцес, як іноді інтерпретується істориками, а буденність. У давньоскандинавській традиції перевага віддавалася «шляху», а не перебуванню на одному місці. Вона відображена, наприклад, у повчаннях Одіна: «Лиш той є розумним, // хто їздив далеко // у різні краї, // досвід його часто підкаже, // що інший замислив»²¹ (відзначимо, що «Промови Високого», тобто Одіна, – визнаний звід життєвої мудрості, до того ж – найдавніша частина «Старшої Едди»). Верховний бог скандинавів повчав, що: «Мужу не гідно // зброю забути, // в мандри зібравшись; // бо невідомо, коли на шляху // спис знадобиться»²².

Оскільки небезпека чигала всюди, готовність до загибелі була частиною світогляду. Смерть у бою вважалася почесною за будь-яких обставин – чи то у чесному поєдинку, чи під час далекого набігу на острівний монастир²³. У строфах 76-77 формулюється одна з ключових аксіом скандинавської воїнської етики – смертність людини протиставляється безсмертю здобутої у битвах слави: «Гине худоба, родичі гинуть, і смертний ти сам, // та смерти не відає слава гучна // гідних учинків. // Гине худоба, // родичі гинуть, // і смертний ти сам, // та знаю одне, // що смерти не звідає: // присуд живих про мерця»²⁴.

Сакральний вимір походу посилюється в «Пісні про Харбарда», де Одін, представлений в одній зі своїх багатьох іпостасей (давньосканд. *Hárbarðr* – «Сивобородий», який виступає в образі мандрівника, мага й провокатора), прямо зізнається у своїй ролі ініціатора воєн, підбурювача до битв і збирача загинувших воїнів. Отже, він утверджує війну як форму служіння богам: «Був я у Валланді, // бився у січах, // жодного з вепрів²⁵ // од битви не втримав; // Одін-бо ярлів // полеглих приймає, // а Тор – той рабів»²⁶. Як зауважує Н. Прайс, цей міфологічний поділ конкретизовано відображає соціальну реальність епохи: культ Одіна був аристократичним за своєю суттю, і доступ до його «потойбіччя» був привілеєм мілітарної еліти, тоді як Тор опікувався нижчими верствами населення²⁷.

Космічне виправдання воєнної моделі буття простежується у тому самому «Пророцтві вольви», де війна між надприродними силами подається як первинний стан світового порядку, а Вальгалла – як простір вічної підготовки до фінальної битви: «Один пожував // списа у військо, // війну розпочавши так // першу на світі; // знесли огорожу // твердині асів, // потиснули ворога вани // на полі борні»²⁸. Героїчний вимір походу так само яскраво відбито в «Пісні про Сігурдріву»: «Ти руни могутні пізнай, // коли перемоги шукаєш, // і вріж на руків'ї меча, // інші – на жолобі, // ті ж – на клинку, // й іменем Тюра²⁹ // двічі познач»³⁰. У даному випадку перемога в бою виступає умовою сакрального знання, політичної легітимації та соціального піднесення. У «Короткій пісні про Сігурда» подвиг прямо пов'язується зі здобуттям слави й історичної пам'яті: «Сігурд Грані // мечем острожив, // зметнувся вогонь // понад шляхетним, // жар охопив спраглою слави, // спалахи мчали // Регіна скарбом // Брюнхільд сказала: // Сігурд вбив змія, // і пам'ять про те // ніколи не вмере, // поки житимуть люди»³¹. У такий спосіб «Старша Едда» визначає похід як сакралізований шлях до честі, влади й соціального престижу, що згодом відтворюється у сагах та військових практиках доби вікінгів. Отже, міфологічний образ походу в «Старшій Едді» формує своєрідний світоглядний обрій скандинавського світу, в якому війна, рух і небезпека постають як природні й онтологічно виправдані стани буття. Проте, ця сакралізована модель не залишалася винятково у площині ритуально-поетичних уявлень: вона знаходила своє безпосереднє продовження у повсякденній життєвій практиці скандинавів, для яких перебування в дорозі ставало способом переживання власного існування, формою самоствердження, соціального випробування та зустрічі з Долею.

Стан «у дорозі», разом з Тим, сповнений для морського кочовика екзистенційним змістом на зразок «*moveo, ergo sum*». Відкриття нового шляху чи ризиковане плавання, наприклад, до Америки (Вінланду) або Білмор'я (Б'ярмії) неабияк прославляло вікінга. Небезпечна подорож Чаклунською затокою (*Gandvík*, тобто Льодовитий океан), переплітаючись з міфологією, інтегрувала його постать у простір актуалізованого міфологічного нарративу за участі чаклунів-фінів,

²⁰ Starsha Edda [The Elder Edda], Kyiv: Vydavnytstvo Zhupanskoho, 2020, P. 239 [in Ukrainian].

²¹ Ibidem, P. 41.

²² Ibidem, P. 45.

²³ Zori D., *Age of Wolf and Wind. Voyages through the Viking World*, Oxford: University press, 2024, P. 86 [in English].

²⁴ Starsha Edda..., op. cit., P. 53-54.

²⁵ Під вепрами (*jöfrum*) тут необхідно розуміти військових очільників, вождів, королів. Германська аристократично-військова поезія (зокрема і поезія скальдів) створила низку «жижих», «звірячих» кенінгів на позначення воїна: це і вовк, і ведмідь, і орел, і яструб. Вепр у цій знаковій системі посідає особове місце (і не лише у германській культурі), позначаючи вождя. *Starsha Edda* [The Elder Edda], P. 133, прим. 2.

²⁶ Ibidem.

²⁷ Price N., *The Viking way...*, op. cit., P. 108.

²⁸ Starsha Edda..., op. cit., P. 23.

²⁹ Тюр вважався покровителем чесного двобою, «правильної» війни, статусних воїнів, тому його іменем позначається меч як «біла», елітна зброя, знаряддя спеціального бойового призначення, на відміну від, скажімо, списа. Ibidem, P. 316, прим. 1

³⁰ Ibidem, P. 316.

³¹ Ibidem, P. 324-325.

троллів, драконів. Іноді міф виявлявся прообразом реального шляху, спонукаючи мореплавців відкривати та освоювати загадкові країни-міражі.

В уявленні скандинавів люди, які відвідали «особливі місця», отримували певне відчуття «надзвичайного» або сакрального для себе. Здобуті під час подорожей ексклюзивні речі, інформація та досвід мали велику силу, оскільки вони походили із загадкових далеких земель й могли підвищити політичну вагу першопрохідців. В ісландських сагах доволі часто фігурують мандрівники (як звичайні бонди, так і конунги), які після повернення з далеких подорожей отримують неабиякий авторитет серед своїх співвітчизників³². Міфологічні архетипи «вічного мандрівника» знаходили своє безпосереднє втілення в історичних постатях епохи вікінгів. Яскравим прикладом такої реалізації міфу в житті є діяльність Ейріка Рудого (бл. 950 – бл. 1003) – першовідкривача Гренландії.

Повернувшись до Ісландії після завершення трирічного терміну вигнання, він зайнявся вербуванням потенційних компаньйонів, готових разом з ним переселитись до нововідкритих земель. Ейрік розповідає співвітчизникам про чудові пасовиська і землі, привабливі для полювання³³. Принесені мандрівниками новини, з одного боку, сприймалися ісландцями як подія, варта на увагу, достойна згадки, з іншого – ставали у кінцевому результаті стимулом (або приводом) до подальших дій та нових експедицій. Справа, однак, не обмежилася лише розповідями про «чудові землі». Ейрік привіз із собою цінний вантаж: ведмежі, тюленячі й моржові шкури та інші речі – як переконливий доказ природного багатства незвіданої країни, а вся його команда готова була засвідчити м'якість її клімату.

Представники скандинавської еліти – хьовдінги, ярли і конунги, мали привілей у спілкуванні з мандрівниками, які гостювали у їхніх маєтках впродовж багатьох місяців та розповідали присутнім про побачене й почуте в далеких краях³⁴. Зазвичай, такі мандрівники жили у заможних людей тривалий час, про що, зокрема, йдеться у «Сазі про Егіля»: «Арінборн зустрів його привітно і запропонував пожити у нього. Егіль погодився. Він звелів витягнути корабель на берег і подбав про те, щоб знайти житло для своїх людей. Егіль та ще одинадцять людей оселилися біля Арінборна. Тут Егіль і провів зиму»³⁵.

Спілкуючись зі своїми гостями, господар у такий спосіб розділяв їхню славу відважних мореплавців³⁶.

Відаючи належне здобуткам мужніх й допитливих мандрівників, скандинави в ту епоху засуджували тих, хто волів вести розмірений спосіб життя. Красномовне підтвердження цієї тези міститься у «Сазі про Інґлінґів», де описуються події політичної історії Скандинавії VI-IX ст. За текстом: «Інґві та Альв, сини Альрека, стали конунгами у Швеції. Інґві був дуже войовничий і завжди здобував перемогу. Він був гарний на вигляд, добре володів різними мистецтвами, сильний, відважний у бою, щедрий і любив повеселитися. Завдяки всьому цьому його прославляли і любили. Альв, його брат, сидів удома і не ходив у походи. Його прозвали Ельвсі³⁷. Він був мовчазний, гордовитий і суворий. Матір'ю його була Дагейд, донька конунга Дага Могутнього, від якого пішов рід Дьоглінґів. Дружину Альва звали Бера. Вона була дуже вродлива й гідна жінка, і любила повеселитися. Якось восени Інґві син Альрека повернувся з вікінгського походу в Уппсалу. Він дуже тоді уславився. Він часто вечорами подовгу сидів і бенкетував. А конунг Альв зазвичай рано лягав спати. Бера, його дружина, часто проводила вечори за бесідою з Інґві. Альв не раз казав їй, щоб вона не лягала так пізно спати і що він не хоче чекати її у ліжку. А вона відповіла, що щасливою була б жінка, чиїм чоловіком був би Інґві, а не Альв. Той дуже сердився, коли вона так говорила. Одного вечора Альв увійшов до палати в той час, коли Бера та Інґві сиділи на почесній лаві й розмовляли одне з одним. У Інґві на колінах лежав меч. Люди були дуже п'яні й не помітили, як увійшов Альв. Він підійшов до почесної лави, вихопив з-під плаща меч і пронизав ним Інґві, свого брата. Той схопився, змахнув своїм мечем і зарубав Альва. Обидва впали мертві на підлогу»³⁸.

У цьому епізоді простежується протиставлення двох типів правителя та, ширше, двох моделей соціальної поведінки. Інґві постає втіленням ідеального конунга: він воює, здобуває перемоги, щедрий до своїх людей, бере участь у бенкетах і відкритий до спілкування. Саме ці риси забезпечують йому славу, любов підданих та високий статус у соціумі.

Натомість Альв зображений як антипод – правитель, який «сидить вдома», уникає походів, мовчазний і відчужений. Його прізвисько, манера поведінки та відсутність воєнних здобутків підкреслюють соціальну меншовартість у контексті воїнської культури.

³² Ashby S. «What really caused the Viking Age? The social content of raiding and exploration», *Archaeological dialogues*, 2015, Vol. 22 (1), P. 93 [in English].

³³ «Saha pro Hrenlandtsiv» [Saga of the Greenlanders], *Saha pro Vinland. Shlyakhamy Eyrika Rudogo, Torfinna Spodivanogo i Leyva Shchaslyvoho*, Kyiv: Plomin' 2025, P. 32-33 [in Ukrainian]; «Saha pro Eyrika Rudogo» [Saga of Erik the Red], *Saha pro Vinland. Shlyakhamy Eyrika Rudogo, Torfinna Spodivanogo i Leyva Shchaslyvoho*, Kyiv: Plomin' 2025, P. 63-64.

³⁴ Helms M., *Ulysses' Sail. An ethnographic odyssey of power, knowledge, and geographical distance*, Princeton, New Jersey: Princeton University Press, 1988, P. 264 [in English].

³⁵ *Saha pro Ehilia syna lysoho Hrima*, Kyiv: Vyd-vo Zhupanskoho, 2025, P. 186 [in Ukrainian].

³⁶ Helms M., *Ulysses' Sail...*, op. cit., P. 264.

³⁷ Слово *Ölvi* (або варіанти, що трансформувалися в *Elfsi*) найімовірніше походить від давньоісландського «*ölv*» – **пиво / ель**. У буквальному сенсі воно означає «**Той, хто любить випити**». Це прізвисько підкреслює його спосіб життя: поки Інґві був у походах (здобував славу та багатство мечем), Альв «сидів удома». У культурі вікінгів «сидіти вдома» часто асоціювалося з бенкетами, неробством та постійним споживанням хмільних напоїв біля вогнища.

³⁸ «Ynglinga saga, or the story of the Yngling family from Odin to Halfdan the Black», *The Heimskringla or Chronicle of the kings of Norway*, In 3 volumes, London: printed for Longman, Brown, Green, and Longmans Paternoster row, 1844, Vol. 1, P. 235-236 [in English].

Конфлікт між братами має не лише особистісний, а й символічний вимір. Напруга, що виникає у приватному просторі – у стосунках Альва з дружиною – відображає глибинний суспільний осуд пасивності. Бера відкрито наголошує на перевагах Інґві як носія престижних чеснот, повторюючи оцінку, яку йому дає воїнський загаль. Її слова стають каталізатором трагедії, водночас демонструючи, що навіть у родинному колі воєнна слава і публічна активність мають вирішальне значення.

Фінал оповіді, у якому обидва брати гинуть, підкреслює амбівалентність героїчного ідеалу. З одного боку, він утверджує соціальну ієрархію та моральні орієнтири, з іншого – несе потенціал руйнації. Це дозволяє констатувати, що сага не лише прославляє воєнну звитягу, а й застерігає від внутрішніх конфліктів у суспільстві, де честь, слава і суперництво є визначальними цінностями.

Разом з тим, наведений епізод потребує джерелознавчого застереження. «Сага про Інґлінґів» у відомій нам редакції була записана у XIII ст., в середовищі ісландської освіченої еліти; остання, як відомо, мала тяжіння до ретроспективної героїзації язичницького минулого. У даному випадку протиставлення активного, войовничого правителя та пасивного «домашнього» конунга може відображати не стільки політичні реалії VI-IX ст., скільки нормативний ідеал влади, сформований у пізнішій літературній традиції.

Реальна ж політична практика ранньосередньовічної Скандинавії, ймовірно, залишалась значно прагматичнішою і включала ширший спектр стратегій утвердження влади – від воєнної активності до контролю ресурсів, родових зв'язків і локальних комунікаційних механізмів. Саговий наратив доцільно розглядати радше як відображення ціннісних орієнтацій в епоху його фіксації, ніж як безпосереднє свідчення наявної політичної культури описуваної епохи.

Автор саги згадує також про Хуглейка сина Альва, який «став конунгом шведів після смерті братів, бо сини Інґві були тоді ще дітьми. Хуглейк конунг не був войовничий. Він любив мирно сидіти вдома. Він був дуже багатий, але скупий. У нього при дворі було багато різних скоморохів, арфістів і скрипалів. Були при ньому також чаклуни та різні чарівники»³⁹. Як бачимо, саме войовничі конунги, які здійснювали грабінницькі набіги в дусі вікінгів на сусідів та заморські території, переважали в історичній пам'яті скандинавів навіть через століття після їхньої загибелі, вже у зовсім іншій епоху; нечисленні миролюбні правителі у добу раннього Середньовіччя були рідкістю.

Варто звернути увагу й на те, як змінюється тон оповідача саги, коли йдеться про «сиднів». Хуглейк сам

по собі скупуватий, і образ його оточення, схильного до розваг та мистецтв, виглядає цілком іронічно. «Домашній» Альв протиставлений «нормальному» Інґві й трагічна розв'язка відбувається саме тому, що і в очах його дружини, і в очах усього оточення та підданих статус Альва значно нижчий за статус його брата-вікінга⁴⁰. Бути вождем звитяжної дружини, на думку всього суспільства, почесніше, ніж залишатись мирним господарником й навіть покровителем мистецтв. Від конунгів, які ходили в походи, залишаються розповіді про подвиги або, принаймні, про яскраву та епічну загибель у битві, – про мирних обивателів навіть сказати нічого, хоча мир і врожай – це дуже добре.

Дослідники акцентують на тому, що модель мілітарної поведінки скандинавів сформувалась задовго до епохи вікінгів. Між подіями (V ст.) та їх оформленням у сагу минає років 700-800, а до її запису – лише кілька століть. Проте, суспільство, на всіх етапах своєї еволюції, навіть у давно охрещеній Ісландії сприймає участь правителя в рейдах і набігах як необхідний атрибут статусного піднесення, найважливішу частину його біографії. Саме така ментальна пріоритетність північного суспільства забезпечила найширше запровадження й підтримку активної практики походів вікінгів та їхню потужну соціальну базу.

Проведений аналіз джерел дозволяє стверджувати, що в скандинавському соціумі епохи вікінгів сформувалась усталена ієрархія престижу, де мілітарна активність була визначальним критерієм. Участь у походах – на рівні утвердженої симптоматики виступала, разом з тим, як безальтернативний соціальний ліфт, що підтверджується наративними джерелами (сагами). Саме прагнення до соціального визнання, а не лише економічні чинники, сформувало мотиваційне підґрунтя для вікінгської експансії. Тим не менш, залишається відкритим питання – як ця ідеологія престижу відобразилася в епіграфічних пам'ятках та меморіальній культурі, що стане предметом нашого наступної публікації.

Воротняк Іван – кандидат історичних наук, доцент кафедри всесвітньої історії Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича. Коло наукових інтересів: етнографія Буковини, історія Скандинавії епохи вікінгів. Автор 52 наукових праць, статей і розвідок.

Vorotniak Ivan – PhD in History, Associate Professor, Department of World History, Yuriy Fedkovych Chernivtsi National University. Research interests: ethnography of Bukovina; history of Scandinavia during the Viking Age. Author of 52 scholarly publications, including articles and research studies.

Received: 9.11.2025

Advance Access Published: December, 2025

© I. Vorotniak, 2025

³⁹ *Ynglinga saga...*, op. cit., P. 236.

⁴⁰ *Ibidem*.

**ЄВРОПЕЙСЬКА ПОЛІТИКА ТА УКРАЇНА
У ЗОВНІШНЬОПОЛІТИЧНИХ КОНЦЕПЦІЯХ ПОЛЬСЬКОЇ
ЕМІГРАЦІЙНОЇ ОПОЗИЦІЇ СЕРЕДОВИЩА Є. ГЕДРОЙЦЯ:
ВІЗІЇ, ДИСКУСІЇ, РЕАЛІЇ**

Людмила СТРІЛЬЧУК, Юля ПАСІЧНИК

Волинський національний університет імені Лесі Українки

м. Луцьк (Україна)

Strilchuk.Lyudmila@vnu.edu.ua, Pasichnyk.Yulia@vnu.edu.ua

**EUROPEAN POLICY AND UKRAINE IN THE FOREIGN
POLICY CONCEPTS OF THE POLISH EMIGRANT
OPPOSITION CIRCLE OF E. GEDROYTS: VISIONS,
DISCUSSIONS, REALITIES**

Lyudmila STRILCHUK, Yulia PASICHNYK

Lesya Ukrainka Volyn National University

ORCID ID: 0000-0002-0700-6080

ORCID ID: 0000-0002-2101-9523

Strilchuk Lyudmila, Pasichnyk Yulia. European policy and Ukraine in the foreign policy concepts of the Polish émigré opposition circle of Jerzy Gedroyc: visions, discussions, realities.

The article analyses the views of the Polish émigré opposition, the so-called circle of Jerzy Giedroyc and Juliusz Meroszewski, which represented the vision of the intellectual circle of the Polish opposition in the pages of the magazine *Kultura*. **The novelty of the study** lies in a generalised analysis of ideas about European politics and Ukraine's place in it in the foreign policy concepts of the Polish émigré opposition in the late 1940s to the 1980s. **The aim of the article.** Conduct a comparative analysis of the evolution of the political views of the Polish émigré opposition. **Methodology.** To achieve the research objectives, methods of objectivity, historicism and analysis were used. **Conclusions.** The political map of Europe, which became a new political reality after the end of World War II, was at the centre of heated discussions not only among politicians but also among public intellectuals.

In the context of ongoing Russian aggression against Ukraine, the relevance of European politics and our country's place in it are becoming increasingly important. Ukrainian and Polish political elites are increasingly turning to the intellectual legacy of E. Gedroyc, finding relevance in his concepts.

An undoubted achievement of the Paris-based *Kultura* was that the Polish and Ukrainian intellectual elites embarked on a path of reconciling complex historical issues of their shared history, beginning a conversation about their difficult historical legacy, clearly realising that without this, genuine inter-ethnic reconciliation and cooperation are impossible. Most importantly, according to the authors of the article, the Paris-based *Kultura* created a clear mental map of Ukraine as a state that is a good and reliable neighbour to the Republic of Poland, a strategic partner and a reliable ally.

Perspectives for future research. Today, it is very important for Ukraine to find its own niche in European politics. Therefore, it is important to study the experience of previous decades and take it into account in the future. The prospects for research are to determine the optimal vector of Ukrainian foreign policy.

Keywords: *European politics, Jerzy Gedroyc, Ukraine, Poland, political concepts, Soviet period, Polish opposition, opposition press, émigré circles, Paris-based Kultura.*

Вступ. Друга світова війна кардинально змінила не лише політичну мапу Європи, але й польське суспільство. Попри заяви польського еміграційного уряду, що саме він представляє польське суспільство, його вплив на останнє був не значним, він стрімко втрачає підтримку поляків. Паралельно із цим, наприкінці війни, у польському суспільстві зріє незадоволення політикою польських комуністів. Після ліквідації, у 1948 році, невідконтрольної комуністам партії (Польської народної партії), було фактично знищено останній опозиційний осередок радянському режиму, після чого опозиційно налаштоване населення ПНР, остерегаючись переслідувань та репресій перейшло до вербальної форми протесту¹.

Фактично, до кінця 60-х років ХХ століття у ПНР існувало три основні течії інакodomства: ревізіонізм,

ліберальне середовище та інтелігенція пов'язана із церквою, позицію якої називають реалістичною або неопозитивістичною. Ці опозиційні середовища діяли у Польщі, їх детально вивчала українська дослідниця Х. Чушак². Кожне із згаданих опозиційних напрямів мав свої особливості у критиці існуючого режиму у ПНР, пропагуючи власні погляди через низку опозиційних видань у самій Польщі. Авторки ж статті пропонують зупинитися на аналізі позиції польської еміграційної опозиції, так званого середовища Єжи Гедройця та Юліуша Мерошевського, що крізь призму сторінок «Культури» репрезентували візію інтелектуального середовища польських опозиціонерів.

Історіографічний огляд. Тему польської еміграційної опозиції середовища Є. Гедройця

¹ Kamiński Ł. «Polacy wobec nowej rzeczywistości 1944-1948» [Poles facing the new reality, 1944-1948], *Formy pozainstytucjonalnego, żywiolowego oporu społecznego*, Toruń: Adam Marszałek, 2000, P. 245-254 [in Polish].

² Chushak KH. *Nemaye vil'noyi Pol'shchi bez vil'noyi Ukrainy: Ukraina ta ukrayintsi u politychniy dumtsi pol's'koyi opozytsiyi (1976-1989)* [There is no free Poland without a free Ukraine: Ukraine and Ukrainians in the political thought of the Polish opposition (1976-1989)], L'viv: Instytut ukrayinoznavstva im. I. Kryp'yakevycha NAN Ukrainy; Vydavnytstvo «PAIS», 2011, 304 p [in Ukrainian].

та українське питання на шпальтах паризької «Культури» вивчали вітчизняні та зарубіжні історики. Зокрема українські вчені Б. Бакула³, О. Морозова⁴, С. Стоєцький⁵, Л. Стрільчук⁶, Х. Чушак⁷ досліджували різні аспекти діяльності Є. Гедройця, його оточення та концепції польської зовнішньої політики, зокрема місця у ній України. З польських вчених найбільший внесок у вивчення спадку Є. Гедройця та праризької «Культури» здійснила варшавська дослідниця Б. Бердиховська⁸ яка не просто опублікувала низку статей, але й впорядкувала і опублікувала лисити та архіви Є. Гедройця. У статті широко цитуються праці самого Є. Гедройця, а також представників польського опозиційного середовища, які стали важливим джерелом для написання статті.

Мета дослідження проаналізувати зовнішньополітичні концепції польської еміграційної опозиції гедройцівського середовища та простежити роль України у європейській політиці за візією польських публічних інтелектуалів.

Актуальність і новизна. У сучасних умовах триваючої російської агресії супроти України питання європейської політики та місця у ній нашої країни актуалізуються. Українська та польська політичні еліти усе частіше звертаються до інтелектуального спадку Є. Гедройця, знаходячи у його концепціях важливі моменти, які сьогодні можуть бути використаними у зовнішній політиці. Саме тому вивчення та аналіз польської опозиційної думки Гедройцівського середовища є важливими та запитаними. Методологічно задля досягнення мети дослідження застосовано методи об'єктивності, історизму та аналізу.

Основна частина. Не секрет, що після завершення Другої світової війни, нова політична мапа стала політичною реальністю, опинившись в епіцентрі гострих дискусій не тільки політиків, але й публічних інтелектуалів. Фактично, на той час польська зовнішня політика була повністю кардинально переглянута, адже у нових геополітичних умовах ситуація складалася так, що всі рішення офіційної Варшави затверджувалися або ж диктувалися із Москви. Парадоксально, однак фактом залишається те, що заборона на політичні дискусії у ПНР породила,

ймовірно, найбільш важливу концепцію сучасної польської східної політики, так звану доктрину УЛБ (скорочення від назв країн – Україна, Литва, Білорусь) Єжи Гедройця та Юліуша Мерошевського. Дана ідея зводилася до двох головних моментів, які сьогодні видаються абсолютно очевидними, однак у ті дні, були далеко неоднозначними заявами для представників польської еміграції. Суть, згаданої ідеї, зводилася до того, що повоєнна Польща мала прийняти нові повоєнні кордони та відмовитися від ідей ревізйонізму, підтримавши незалежність українців, литовців і білорусів та з розумінням віднестися до їхнього бажання інтегруватися із Західною Європою⁹.

Один із співзасновників часопису «Культура», польський митець Юзеф Чапський, свого часу, виступаючи в 1950 році в Берліні на установчих зборах Конгресу свободи культури стверджував, що Європа не закінчується на Ельбі і, що Україна теж є частиною Європи. Ю. Чапський зазначав: «...Ми б хотіли почути виразний голос вільних росіян, який забезпечить народам, що входять до складу Союзу РСР, не лише автономію, не тільки згоду на внутрішню федерацію СРСР, але й на свободу вибору, як і з ким вони бажають об'єднуватися у федерацію. Ця справа не є внутрішньою справою Росії, вона стосується цілої Європи, з якою такі країни, як Україна, мають більше історичних зв'язків, аніж про це відомо пересічному європейцю»¹⁰. Вирішення піднятої проблеми вбачалося можливим через прийняття як аксіомі тези про те, що Європа не закінчується на польсько-українському кордоні. Слідуючи за даною метою у 1947 році польською еміграційною опозицією було утворено часопис «Культура»¹¹, до редколегії якого увійшли провідні, на той час, польські публічні інтелектуали.

Ідейним надхненником, засновником та головним редактором журналу «Культура» був польський еміграційний діяч, журналіст та публіцист Єжи Гедройць. На переконання авторок статті, феномен Є. Гедройця полягав у його унікальному баченні сучасного світу, адже він працював аби змінити існуючі реалії¹². Як відомо, політичні погляди останнього сформувалися під впливом пропаганди, так званої, «прометейської ідеї», що лягла в основу польської міжвоєнної політичної доктрини і мала на

³ Bakula B. «Pol'shcha i Ukrayina v diyal'nosti «Kultury» [Poland and Ukraine in the activities of «Kultury», *Suchasnist'*, 1997, § 1, P. 97-103 [in Ukrainian].

⁴ Morozova O. «Ideya nezalezhnoyi Ukrayiny v diyal'nosti Yezhy Hedroytsya» [The idea of an independent Ukraine in the activities of Jerzy Giedroyc], *Naukovi pratsi. Istoriya*, Vyp. 262, T. 274, Mykolayiv, 2016, P. 70-83 [in Ukrainian].

⁵ Stoyets'kyu S. «Ukrayina v heopolitychniy kontseptsii «Kul'tury»: istoriya i suchasnist» [Ukraine in the geopolitical concept of «Culture»: history and present], *Rol' paryz'koyi «Kul'tury» v stanovlenni ukrayins'ko-pol's'koho vzayemorozuminnya: Zbirnyk naukovykh prats' Mizhnarodnoho kruhloho stolu (25-26 travnya 2000 r.)*, Kyiv: Tsentр Ukrayins'ko-Pol's'kykh studiy, 2002, P. 73-79 [in Ukrainian].

⁶ Stril'chuk L. «Paryz'ka «Kul'tura» 1950-1980-kh rr.: pro ukrayins'ke pytannya v konteksti yevropeys'koyi polityky» [Paris «Culture» 1950-1980s: on the Ukrainian question in the context of European politics], *Litopys Volyni. Vseukrayins'kyi nakovyy chasopys*, 2022, Ch. 27, P. 176-179 [in Ukrainian]; Strilchuk L., Pasichnyk Y. *Presidential dimension of modern Ukrainian-Polish relations* [Presidential dimension of modern Ukrainian-Polish relations], Lutsk: Terezy, 2020, 360 p [in Ukrainian].

⁷ Chushak KH. *Nemaye vil'noyi Pol'shchi bez...* op. cit.

⁸ Berdykhov'ska B. «Ukrayina v zhytti Yezhy Hedroytsya ta na shpal'takh paryz'koyi «Kul'tury» [Ukraine in the life of Jerzy Giedroyc and in the columns of the Parisian «Culture»], *Prostir svobody. Ukrayina na shpal'takh paryz'koyi «Kul'tury»*, Kyiv: KrytykaYU 2005, P. 9-32 [in Ukrainian].

⁹ Strilchuk L., Pasichnyk Y. *Presidential dimension...*, op. cit., P. 35.

¹⁰ Czapski J. «W Berlinie o zjednoczonej Europie» [Berlin on a united Europe], *Kultura*, Paryż, 1951, № 9, P. 109-111 [in Polish].

¹¹ Stoyets'kyu S. *Ukrayina v heopolitychniy...* op. cit., P. 74-75.

¹² Bakula B. *Pol'shcha i Ukrayina...*, op. cit., P. 98-99.

меті боротьбу за створення незалежних радянських республік, котрі у період 1918-1921 років втрапили під контроль російських більшовиків¹³. Власне, формуванню такої позиції певною мірою сприяли й представники еміграційного уряду Української Народної Республіки, які жили у Парижі. По завершенні Другої світової війни прометеїстські ідеї ширилися і у Лондоні. Фактично, Є. Гедройць причетний до формування тут Східного інституту, котрий став видавати часопис «The Eastern Review».

Варто зауважити, що одразу після завершення Другої світової війни питання повоєнних кордонів стало предметом гострих дискусій не лише у самій Польщі, але й між представниками української та польської еміграції. Х. Чушак, досліджуючи цю проблему, дійшла висновку, що станом на 1950 рік активні спроби налагодити контакт поміж польськими та українськими еміграційними політичними інститутами майже припиняються і причиною цього стало саме питання повоєнних кордонів¹⁴.

Своєрідним «введенням» Є. Гедройця до українського світу став його візит у службових справах на Гуцульщину під час якого зав'язалися приятельські взаємини останнього із станіславівським єпископом Української греко-католицької церкви Г. Хомишиним, із редактором видання «Діло» та із прес-секретарем Українського парламентського представництва у Другій Речі Посполитій І. Кедриним-Рудницьким¹⁵.

У 1952 році паризький часопис «Культура» виходить на дискурсивну арену польсько-українських територіальних суперечок. Саме з того часу, його редактор Є. Гедройць поступово розпочинає втілювати у життя власний задум, котрий виношувався ним декілька останніх років. Суть цього задуму зводилася до того, що необхідно від імені поляків відмовитися від земель, які відійшли після Другої світової війни від Польщі до України. І як покаже практика, ці зусилля не стали марними, адже концепція часопису «Культура» мала найбільший вплив на сприйняття «східної проблематики» опозиціонерами Польщі¹⁶, і, завдяки цій позиції, тема кордонів в очах польської опозиції втратила свою гостроту. Питання польсько-українського кордону та територіальних претензій до України з боку поляків у публікаціях, надалі, піднімалися вкрай рідко, натомість, гострі суперечки, що точилися на шпальтах опозиційної преси, стосувалися інших проблем. І це було великим переломом у ставленні поляків до українського питання.

Важливою складовою орієнтації в українських справах для Є. Гедройця стала нагальна потреба пошуку дописувачів-співробітників для часопису

«Культура». Відомо, що іще в міжвоєнний період, Є. Гедройць познайомився із особою, котрій, згодом, належатиме одна із повідних ролей в українсько-польському міжнаціональному діалозі. Цією особою був С. Стемповським, що походив із, так званих, кресових земель, був, у минулому, крупним поміщиком і обіймав посаду міністра сільського господарства в Україні при С. Петлюрі. Згодом, син С. Стемповського тісно співпацюватиме із паризькою «Культурою», ставши, чи не головним експертм «Культури» в українських справах, добре відомим читачам часопису під псевдо Павел Гостовець¹⁷.

У той час, коли польське суспільство було іще абсолютно не готовим відмовитися від ідеї відродження Польської держави у кордонах Першої Речі Посполитої, Є. Гедройць стверджував, що «не буде насправді вільних поляків, чехів чи угорців без вільних українців, білорусів чи литовців»¹⁸.

Редактор часопису «Культура» зумів зібрати навколо себе інтелектуалів, які сформували інститут польської опозиційної думки, запропонувавши абсолютно нову модель міжнародних відносин після Другої світової війни. Саме це середовище напророкувало незалежність України, Білорусі та Литви. Отже, у поглядах польської еміграційної опозиції Гедройцівського середовища, вільна Україна уособлювала собою невідворотність розпаду Союзу РСР, що у 70-80-ті роки ХХ століття видавалися абсолютною фантастикою¹⁹.

Зокрема, дискусія в українському питанні розпочалася із необхідності перегляду кордону, встановленого Ризьким договором, після виходу у світ статті Ю. Лободовського – головного радника Є. Гедройця з українського питання. Згадана стаття побачила світ в березні 1952 року на шпальтах «Культури» та мала назву «Проти почвар минулого»²⁰. Публікація стала, свого роду, програмою порозуміння поміж сусідніми країнами. Фактично, програму Ю. Лободовського можна звести до декількох головних постулатів, зокрема про те, що незалежність України – є одним із життєвих інтересів Польщі, власне, як і тісна польсько-українська політична співпраця. Автор концепції вважав, що було б оптимальним, якби це співобітництво відбувалося в межах центральноєвропейської федерації, адже: «Україна, як учасник федерації, що охоплювала би країни ЦСЄ, не повинна мати побоювань щодо польського домінування. Людський та економічний потенціал недостатній, порівняно із Росією, став би у такому разі доволі високим, аби вона почувалася впевнено»²¹.

Як продемонструвала історія, важливе значення у процесі погодження із новими кордонами мав час.

¹³ Morozova O. Ideya nezalezhnoyi Ukrayiny..., op. cit., P. 75.

¹⁴ Chushak KH. Nemaye vil'noyi Pol'shchi bez..., op. cit., P. 82.

¹⁵ Stril'chuk L. Paryz'ka «Kul'tura»..., op. cit., P. 178.

¹⁶ Berdykhovs'ka B. Ukrayina v zhytti..., op. cit., P. 9-22.

¹⁷ Stril'chuk L. Paryz'ka «Kul'tura»..., op. cit., P. 177-178.

¹⁸ «Deklaracja w sprawie ukraińskiej» [Declaration on the Ukrainian Question], *Kultura*, Paryż, 1977, № 5, P. 6 [in Polish].

¹⁹ Stoyets'kyu S. Ukrayina v heopolitychniy..., op. cit., P. 78.

²⁰ Lobodowski J. «Przeciw upiorom przeszlosci» [Against the ghosts of the past], *Kultura*, Paryż, 1952, № 2-3, P. 58 [in Polish].

²¹ Lobodowski J. Przeciw..., op. cit., P. 55 [in Polish].

До середини 70-х років ХХ століття виросло нове покоління поляків, яке соціалізувалося у Польщі без «кресів»²². Однак, не слід забувати, що проблема втрати цих територій міцно закоренилася у польській суспільній історичній пам'яті. Навіть більше – опозиція підважувала майже всі постулати офіційної влади, тож, зважаючи на великий сентимент до Львова, природною реакцією опозиціонерів було б відновлення вимог повернути Польщі Східну Галичину. Проте, лінія аргументації паризької «Культури» стала для багатьох опозиціонерських середовищ доволі переконливою. У результаті, жодне із опозиційних середовищ не висувало вимог стосовно зміни польсько-українського кордону, більшість, навіть, рішуче відкидали можливість таких претензій.

Усі опозиційні польські середовища чітко усвідомлювали, що загалом погляди польського суспільства можуть дещо різнитися від опозиційних, і, що постулат про повернення Польщі її колишніх територій на сході «може ще нині розраховувати на підтримку чималої частини поляків, які все ще помічають на сході лише Росію»²³. Причиною цього, як вважали опозиціонери, була у відсутності дискусій у самосу польському суспільстві щодо форми східного кордону ПНР.

Ще одним із найважливіших запитань, яке ставила перед собою редколегія паризької «Культури», був перегляд спільного історичного спадку поляків та українців. Піддавалася критиці невдала, на думку авторів, національна політика Другої Речі Посполитої, а тому ще актуальнішим вбачався пошук шляхів до порозуміння між поляками та українцями. Окрім того, чітко декларувалася одна на двох мета: боротьба супроти спільного ворога – СРСР. Будучи симпатиком українського самостійницького руху, Є. Гедройць розумів його політичне значення, саме тому одним із найголовніших завдань ставив міжнародне примирення, налагодження польсько-українських міжнародних відносин і підтримку поляками прагнень українського народу до незалежності²⁴.

Справедливою буде і заувага про те, що польські еміграційні кола, в перші роки виходу часопису «Культури», не особливо реагували на заяви Є. Гедройця та лондонського кореспондента «Культури» Ю. Мерошевського, які наполягали на необхідності визнання незворотності територіальних змін, що відбулися у наслідок Другої світової війни. У 50-60-х роках ХХ століття такі погляди були сміливою новаторською позицією, яка йшла у розріз із тогочасною думкою політичних польських емігрантських діячів,

що перебували у США та Великій Британії. Ще більшу незгоду, позиція редакції «Культури» викликала у тієї частини польської еміграції, яка до 1939 року проживала на східних кресах²⁵.

Середовище Є. Гедройця обстоювало позицію про те, що безпека Польщі безпосередньо узалежнюється від факту наявності за її східним кордоном незалежних держав, що виключило б ситуацію перебування Польщі між наддержавами Німеччиною та СРСР, як це було, наприклад, напередодні Другої світової війни²⁶. Докрина Гедройця-Мерошевського поєднувала, фактично, постялтинську політичну реальність з польськими національними інтересами²⁷.

На початку семидесятих років ХХ століття Є. Гедройць висловився за підтримку концепції «Не може бути вільної Польщі без вільної України». Звісно ж, що озвучення подібної тези у межах комуністичної Польщі або ж на теренах СРСР просто не можна уявити. Як уже йшлося вище, паралельно Є. Гедройць висловлює ідею міжнародного примирення та порозуміння поляків та українців.

Фактично, у концепціях гедройцівського середовища простежується наступна схема: польсько-українська співпраця необхідна задля здобуття свободи Польщі, тому що українці – важливий чинник у руйнуванні СРСР. А відтак необхідно зліквідувати усе, що заважає міцному польсько-українському союзові, зокрема проблему польсько-українського кордону і проблеми, які заважають міжнародному примиренню. «Перший крок до незалежності наших націй це перекреслення давньої ненависті та претензій...»²⁸.

У дискусії про кордони України, вважаємо, що найбільшим досягненням Є. Гедройця та його прихильників стало підписання «Декларації щодо української справи», опублікованої у часописі «Культура» в 1977 році. Зокрема, у Декларації піднімалося питання про необхідність відновлення української державності з метою визволення й інших держав соціалістичного блоку. У Декларації йшлося про потерпання країн соцтабору не лише від російського, а й від польського імпералізму²⁹.

Зрозуміло, що вище охарактеризована позиція редакції часопису «Культура» наражалася на вороже сприйняття, критику та нерозуміння як у ПНР так і в СРСР, а тому логічно, що часопис «Культура» був офіційно забороненим у цих країнах, принаймні, аж до 1989 року. Разом із цим, вплив пропагандних гедройцівським інтелектуальним середовищем ідей, на

²² Chushak KH. Nemaye vil'noyi Pol'shchi bez..., op. cit., P. 82-83 [in Ukrainian].

²³ Łukaszów J. *Przyszłość ważniejsza niż przeszłość. Argumenty do dialogu polsko-białoruskiego* [The future is more important than the past. Arguments for Polish-Belarusian dialogue], Warszawa: Przedświat, 1986, P. 172 [in Polish].

²⁴ Gedroyts' YE. *Avtobiografiya u chotyry ruky* [Autobiography in Four Hands], Kyiv: Dukh i litera, 2015, P. 78 [in Ukrainian].

²⁵ Stril'chuk L. Paryz'ka «Kul'tura»..., op. cit., P. 177 [in Ukrainian].

²⁶ Gedroyts' YE. *Avtobiografiya* ..., op. cit., P. 38.

²⁷ Strilchuk L., Pasichnyk Y. *Presidential dimension*..., op. cit., P. 54.

²⁸ Markowicz P. «Granice» [Borders], *Zomorządność*, 1988, № 157, P. 3 [in Polish].

²⁹ Genyk M. «Rol' «Deklaratsiyi v ukraïns'kiy spravi» 1977 roku v dosyahnenni pol's'ko-ukraïns'koho prymyrennya» [The role of the «Declaration on the Ukrainian Affair» of 1977 in achieving Polish-Ukrainian reconciliation], *Ukrayina-Pol'sha: istorychna spadshchyna i suspil'na svidomist'*. Zbirnyk naukovykh prats', 2011, Vyp. 3-4, L'viv: Instytut ukraïnoznavstva im. I. Kryp'yakevycha NAN Ukraïny, P. 215 [in Ukrainian].

польське суспільство впробовж більш як тридцять років був доволі результативним: уже наприкінці ХХ століття ідеї Є. Гедройця та його однодумців, почали справляти відчутний вплив на польську політичну еліту, сприяючи змінам основних тенденцій у відносинах поляків із сусідами: українцями, білорусами та литовцями. З моменту здобуття незалежності Польщею Є. Гедройць почав ще активніше закликати до підтримки українського визвольного руху та наголошував на важливості визнання незалежності України³⁰.

Після перемоги «Солідарності» на виборах у червні 1989 року розпочалося формування польської східної політики, яка позначилася актуалізацією питань про форми та суть східної політики РП. Власне, нова східна політика – політика двох векторів продемонструвала, що велика праця Є. Гедройця та його інтелектуального середовища не пройшла даремно, адже сформульовані ними у попередні десятиліття постулати польської східної політики стали можливим для практичної реалізації.

І. Гирич, подаючи праці Є. Гедройця в збірці «З Нотаток Редактора», дає редактору паризької «Культури» наступну характеристику: «Поляк, який переконав інших поляків у необхідності незалежності України»³¹. Головним положенням Є. Гедройця щодо України була підтримка самостійницьких прагнень України без висування будь-яких попередніх умов та сприяння українським рухам, що спрямовані на здобуття незалежності. Є. Гедройць не допускав жодних розмов про «федерацію», вважаючи, що поява незалежної України, яка б стала потужною буферною країною між Росією та Польщею є головним завданням для РП³².

Польський опозиціонер Є. Гедройць неодноразово акцентує на важливості ролі України у площині збереження і підтримки безпеки та національної незалежності Третьої Речі Посполитої: «українці є заслоном між нами та Росією». Застерігав Є. Гедройць поляків і від проявів антиукраїнської риторики, котра мала місце на початку 90-х років ХХ століття, наполягаючи на тому, що «занепад цієї держави може знаменувати кінець нашої власної незалежності. Інтереси Польщі вимагають, щоб ми, наскільки це є можливим, допомагали українцям»³³. Нині в умовах російсько-української війни, наведені цитати лише увиразнюють актуальність поглядів Є. Гедройця та засвідчують правельність і далекоглядність його позиції.

Висновки. Публікації на українську тематику на шпальтах паризької «Культури» заклали міцний фундамет добросусідських відносин між оновленими і незалежними Україною та Республікою Польща, що, практично, паралельно на початку 90-х років ХХ століття, здобувають незалежність та розбудовують

державність. Безсумнівним здутком гедройцівського середовища стало те, що польська та українська інтелектуальні еліти ступили на шлях узгодження складних історичних питань спільної історії, приступивши до розмови про важкий історичний спадок, чітко усвідомлюючи, що без цього справжнє міжнаціональне примирення та співробітництво є неможливими.

Та найголовніше, що було зроблено середовищем паризької «Культури», на думку авторок статті, це створення чіткої ментальної мапи України – держави, що є добрим та надійним сусідом для Республіки Польща, стратегічним партнером та надійним союзником. А реалії нині триваючої російської агресії супроти України нас знову і знову повертають до переосмислення спадку Є. Гедройця і не лише в Україні, але й у РП. Фактично, Республіка Польща демонструє потужну і послідовну підтримку нашої держави, вкотре підтверджуючи далекоглядність і прагматичність концепції Є. Гедройця про те, що Польща має підтримувати незалежність українців, адже без незалежної України не може бути вільної Польщі!

Стрільчук Людмила – доктор історичних наук, професор, завідувач кафедри всесвітньої історії Волинського національного університету імені Лесі Українки. Коло наукових інтересів: сучасні українсько-польські міждержавні та міжнаціональні відносини, політика історичної пам'яті в Україні та Республіці Польща. Авторка понад 400 наукових праць, статей розвідок, у тому числі 8 монографій.

Strilchuk Lyudmila – Doctor of Historical Sciences, Professor, Head of the Department of World History at Lesya Ukrainka Volyn National University. Research interests: contemporary Ukrainian-Polish inter-state and inter-ethnic relations, historical memory policy in Ukraine and the Republic of Poland. Author of over 400 scientific works, research articles, including 8 monographs.

Пасічник Юля – кандидат політичних наук, докторант кафедри всесвітньої історії Волинського національного університету імені Лесі Українки. Коло наукових інтересів: сучасні українсько-польські міждержавні відносини, інститут президентської влади, політика історичної пам'яті. Авторка близько 30 публікацій, у тому числі однієї монографії.

Pasichnyk Yulia – Candidate of Political Sciences, doctoral student at the Department of World History at Lesya Ukrainka Volyn National University. Research interests: contemporary Ukrainian-Polish inter-state relations, the institution of presidential power, historical memory policy. Author of about 30 publications, including one monograph.

Received: 14.11.2025

Advance Access Published: December, 2025

© L. Strilchuk, Yu. Pasichnyk, 2025

³⁰ «Jerzy Giedroyc i dorobek paryskiej «Kultury» [Jerzy Giedroyc and the achievements of the Parisian «Kultura»], *Nowe ksiązki*, 1991, № 8, P. 12 [in Polish].

³¹ Gedroyts' YE. *Z notatok redaktora* [From the editor's notes], Kyiv, PrAT «Ukrayins'ka pres-hrupa», 2013, P. 3 [in Ukrainian].

³² Stril'chuk L. *Paryz'ka «Kul'tura»...*, op. cit., P. 177-178.

³³ Gedroyts' YE. *Z notatok ...*, op. cit., P. 3.

ШЛЮБ У ДАВНЬОМУ ЄГИПТІ: МІЖ ЦИВІЛЬНИМ ПРАВОМ ТА МІФОЛОГІЧНИМ АРХЕТИПОМ**Олена КОЖОЛЯНКО,**

Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича

(Україна)

o.kojolianko@chnu.edu.ua

MARRIAGE IN ANCIENT EGYPT: BETWEEN CIVIL LAW AND MYTHOLOGICAL ARCHETYPE**Olena KOZHOLIANKO**

Yuriy Fedkovych Chernivtsi National University (Ukraine)

ORCID ID: 0000-0002-3068-6416; RESEARCHER ID: IDD-4596-2017

Kozholianko Olena. Marriage in Ancient Egypt: Between Civil Law and Mythological Archetype. The aim of the article. This article investigates the legal and social status of women in Ancient Egypt through the prism of marriage and divorce proceedings. It focuses on the formation of the legal foundation that defined the Egyptian woman as an economically independent subject capable of self-sufficiency after the dissolution of marriage. The author highlights the significance of legal instruments such as the sh-n-s-ankh (annuity contracts) and the pe-she (the right to one-third of joint property), which provided substantial financial protection for wives. The study also examines various papyri and medical-legal treatises, such as the Will of Naunakhte and Papyrus Rylands 9, which contain valuable information on inheritance rights and the standard formulas of divorce documents (sh n h3). The significance of the concept of Maat in shaping the Egyptian family as a balanced system of rights and obligations, where marriage was a civil partnership and parenthood a sacred duty, is emphasized.

Methodology of the research. The research methodology is grounded in the principles of historicism, objectivity, systematicity, and interdisciplinarity. The study employs general scientific, specialized historical, and philological methods for analyzing demotic and hieratic texts. Each of these methods has proven effective in its specific context, allowing for an objective investigation into the genesis of women's legal rights during the New Kingdom and Late Period, as well as an assessment of their impact on the social stability of Ancient Egyptian civilization.

Conclusions. The era of Ancient Egypt marked a unique flourishing of legal thought regarding gender equality. Unlike many contemporary civilizations, Egypt developed a system where marriage was a secular civil contract rather than a religious sacrament, allowing for a high degree of personal freedom. Egyptian women of that time achieved significant milestones: they possessed full legal capacity, could initiate divorce, and were guaranteed economic security through pre-defined settlement formulas. The mythological archetypes, primarily the balance of Maat, became the theoretical basis for familial harmony and justice in inheritance. The widespread use of written marriage contracts was a crucial aspect of protecting women's interests. Thus, the legal system of Ancient Egypt represented a «golden age» for women's rights in the ancient world. It was during this period that the theoretical foundations were laid and practical legal methods were developed, which determined the high status of the Egyptian woman for millennia.

Keywords: *Ancient Egypt, Marriage, Divorce, Women's Rights, Maat, Sh-n-s-ankh, Will of Naunakhte, Civil Law, Economic Independence, Demotic Papyri.*

Постановка наукової проблеми та її значення.

Актуальність дослідження правового статусу жінки в Давньому Єгипті зумовлена необхідністю переосмислення еволюції прав людини та пошуком історичних прецедентів високого соціального захисту особистості. У сучасному світі, де питання гендерної рівності та економічної незалежності залишаються на порядку денному, єгипетська модель постає як унікальний приклад системи, що випередила свій час на тисячоліття. По-перше, науково-теоретична актуальність полягає у руйнуванні стереотипів про виключно патріархальний устрій стародавніх цивілізацій. Порівняно з античною Грецією чи Месопотамією, давньоєгипетське право визнавало жінку повноправним суб'єктом. По-друге, тема є значущою в контексті соціальної філософії: концепція Маат, що пов'язувала домашній спокій із глобальною

гармонією всесвіту, пропонує погляд на право як на інструмент підтримки космічного балансу.

Центральною науковою проблемою є аналіз того, як давньоєгипетська правова система забезпечувала жінці статус економічно суб'єктної фігури, здатної самостійно функціонувати поза межами шлюбу. Як зазначає Дж. Джонсон¹, цей статус базувався на чіткій юридичній деталізації: у разі розлучення чоловік мав виплатити компенсацію у розмірі третини (pe-she) спільного майна. Більше того, у контрактах sh-n-s-ankh («документи для підтримки життя») прописувалися умови аліментів, де чоловік зобов'язувався надавати колишній дружині певну кількість зерна та срібла щороку. Юридичні формули «листів про розлучення» (sh n h3), зафіксовані у Папірусі Rylands 9², гарантували жінці повну свободу дій: «Ти вільна піти... ти можеш вийти заміж за того, кого обереш твоє серце».

¹ Johnson Janet H. *Women's Legal Rights in Ancient Egypt*, University of Chicago Oriental Institute, 2004. p. 3-5 [in English].

² «The Petition of Petiese (Papyrus Rylands IX). Demotic papyrus, 26th Dynasty (reign of Darius I)», Edited and translated in: Griffith F. L. I., *Catalogue of the Demotic Papyri in the John Rylands Library, Manchester*, Vol. 3, Manchester University Press, 1909 [in English].

Значення цієї проблеми підкріплюється тим, що розлучення розглядалося як природна зміна цивільного стану (за Дж. Тілдеслі), а батьківство – як священний обов'язок перед предками (за Б. Роулінгом). Таким чином, вивчення цієї теми дозволяє з'ясувати, як поєднання релігійної концепції справедливості та прагматичного права створило одну з найпрогресивніших систем захисту прав жінки в стародавньому світі.

Аналіз останніх досліджень. Питання правового статусу єгиптянок перебуває у центрі уваги провідних єгиптологів світу. Фундаментальний внесок у розробку цієї теми зробила Джанет Джонсон у праці «*Women's Legal Rights in Ancient Egypt*»³, де вона детально реконструює майнові права жінок на основі демотичних папірусів. Соціальний аспект життя жінки та її роль у родині аналізує Джойс Тілдеслі у книзі «*Daughters of Isis*»⁴, наголошуючи на унікальній толерантності єгипетського суспільства.

Структуру єгипетської сім'ї та специфіку шлюбу як договірної партнерства досліджував Бернард Роулінг («*The Ancient Egyptian Family*»)⁵. Важливим джерелом для розуміння етико-правових настанов залишається антологія Міріам Ліхтайм «*Ancient Egyptian Literature*»⁶, яка дає змогу простежити зв'язок між літературною традицією та реальною юридичною практикою.

Виклад основного матеріалу.

Інститут шлюбу в долині Нілу був фундаментом суспільного ладу, проте він суттєво відрізнявся від сучасних релігійних чи державних канонів, функціонуючи як світська юридична угода, спрямована на продовження роду та економічну стабільність. Шлюб у єгиптян не потребував офіційної реєстрації в храмі чи присутності державного чиновника; він вважався укладеним у момент фактичного спільного проживання та об'єднання майна⁷. Вік вступу до шлюбу диктувався біологічною виживаністю: дівчата ставали дружинами у віці 12-14 років, що збігалося з настанням фертильності, тоді як чоловіки зазвичай чекали до 18-20 років, поки не здобудуть професію або стабільне джерело доходу.

Ранні шлюби були стратегічною необхідністю в умовах низької тривалості життя, адже головним соціальним та релігійним обов'язком подружжя було народження дітей, які в майбутньому мали піклуватися про поховання батьків та підтримку їхнього культу в потойбічному світі. Попри те, що батьки відігравали ключову роль у виборі партнера, особливо в елітних

колах, де шлюб слугував інструментом збереження майна, єгипетське суспільство залишало значний простір для особистих почуттів. Юридично перехід жінки до будинку чоловіка супроводжувався укладанням шлюбного контракту, що вражав своєю прогресивністю. Ці документи (відомі як *sh-n-s-ankh*) детально фіксували перелік посагу дружини та частку спільної власності, на яку вона мала право у разі розлучення. Жінка могла ініціювати розірвання шлюбу так само вільно, як і чоловік, зберігаючи при цьому свій посаг і отримуючи до третини нажитого майна, що гарантувало їй повну фінансову незалежність навіть після розлучення. Особливе місце в структурі сім'ї займав статус жінки як «Володарки дому» (*Nebet-Het*)⁸. На відміну від жінок Давньої Греції чи Месопотамії, єгиптянка була повноправним суб'єктом права: вона могла самостійно володіти землею, укладати торгові угоди, розпоряджатися спадком і навіть виступати в суді без посередництва чоловіка чи опікуна. Її роль не обмежувалася лише материнством; вона виступала менеджером родинного господарства, що забезпечувало їй високий соціальний престиж і повагу. Глибоке розуміння етичного підґрунтя цих відносин дає класика давньоєгипетської дидактичної літератури – «Повчання Птаххотепа» (бл. 2400 р. до н.е.), де міститься така настанова: «Якщо ти людина успішна, заснуй свій дім і люби свою дружину щиро. Наповнюй її життєм, одягай її тіло; масти її шкіру пахощами; радуй її серце, поки ти живий, бо вона – родюче поле для свого пана»⁹. Цей уривок розкриває три ключові рівні відносин у єгипетській сім'ї. По-перше, економічний обов'язок: заклик «наповнювати життєм та одягати тіло» вказує на юридичну відповідальність чоловіка за матеріальне благополуччя дружини, невиконання якої могло стати законною підставою для суду. По-друге, емоційна гармонія: фраза «радуй її серце» свідчить про те, що задоволеність жінки вважалася запорукою процвітання всього дому. По-третє, метафора «родючого поля» є сакральною: для аграрної цивілізації Нілу це було найвищим виявом цінності, де дружина сприймалася не як підпорядкована особа, а як джерело життя та майбутнього роду, що вимагає дбайливого захисту.

Аналіз наукових розвідок професора Джанет Джонсон (Janet H. Johnson), зокрема її засадничої праці «*Women's Legal Rights in Ancient Egypt*»¹⁰, дає змогу реконструювати унікальну для стародавнього світу правову архітектуру, що визначала статус жінки в єгипетському суспільстві. Згідно з дослідженнями, що базуються на архівах Oriental Institute of the

³ Johnson Janet H. *Women's Legal Rights in Ancient Egypt*, University of Chicago Oriental Institute, 2003/2004, 116 p. [in English].

⁴ Tyldesley Joyce. *Daughters of Isis: Women of Ancient Egypt*, Penguin Books, 1994/1995, 336 p. [in English].

⁵ Rawlings Bernhard. *The Ancient Egyptian Family: Kinship and Social Structure (Anthropological Perspectives)*, Routledge, 1996/2013, 224 p. [in English].

⁶ Lichtheim Miriam. *Ancient Egyptian Literature, Volume I: The Old and Middle Kingdoms*, University of California Press, 1973 (reprinted 2006), 245 p.; Lichtheim Miriam. *Ancient Egyptian Literature, Volume II: The New Kingdom*, University of California Press, 2006, 264 p.; Lichtheim Miriam. *Ancient Egyptian Literature, Volume III: The Late Period*, University of California Press, 2006, 248 p. [in English].

⁷ Robins Gay. *Women in Ancient Egypt*, Harvard University Press, 1993, p. 56-58 [in English].

⁸ Rowling Bernard. *The Ancient Egyptian Family: Anthropological Perspectives*, Routledge, 1996, p. 110-114 [in English].

⁹ Lichtheim Miriam. *Ancient Egyptian Literature, Volume I ...*, op. cit., p. 69.

¹⁰ Johnson Janet H. «The Legal Status of Women in Ancient Egypt», *Mistress of the House, Mistress of Heaven: Women in Ancient Egypt*, 1996; Johnson Janet H. *Women's Legal Rights in Ancient Egypt ...*, op. cit. [in English].

University of Chicago¹¹, давньоєгипетська жінка володіла повною юридичною дієздатністю «*jure proprio*», що суттєво вирізняло її на тлі тогочасних патріархальних культур Месопотамії чи Греції. Вона виступала правомочним суб'єктом, здатним самостійно укладати комерційні угоди, відчужувати нерухомість, виступати свідком у суді та ініціювати позови. Найбільш репрезентативним інструментом такої незалежності стали шлюбні контракти (відомі з демотичних текстів як *sh-n-s-ankh*), які виконували роль складних фінансових гарантів захисту майнових прав дружини та її нащадків.

Як зазначає Джонсон, типовий шлюбний документ, зразки якого зберігаються в Чиказькому інституті сходознавства, функціонував не як релігійне свідоцтво, а як цивільно-правове зобов'язання з чітко структурованими положеннями¹². По-перше, контракт фіксував перелік посагу (*S'nhk*), де чоловік офіційно підтверджував отримання активів (срібла, зерна, худоби), які юридично залишалися у власності жінки; чоловік володів лише правом користування ними для забезпечення добробуту домогосподарства. По-друге, документи часто містили пункти про «річне утримання», де регламентувалася фіксована кількість натуральних продуктів та грошових одиниць, що надавалися дружині на особисті потреби. По-третє, важливою була гарантія спадкування: формула «всі мої володіння, теперішні та майбутні, належать нашим дітям» унеможлилювала позбавлення спадщини нащадків від поточного шлюбу на користь дітей чоловіка від інших союзів. Крім того, контракти передбачали суворі штрафні санкції у разі розлучення: якщо чоловік розривав шлюб без доведеної вини дружини, він зобов'язувався повернути повну вартість її майна та виплатити додаткову компенсацію, що часто становила третину спільно нажитих активів.

Юридична автономія єгиптянки підтверджується також наявністю в жінок власних печаток та їхньою активною участю в бізнесі незалежно від чоловіків. Архівні матеріали свідчать про прецеденти, коли суди виносили рішення на користь дружин у майнових спорах проти власних чоловіків. Статус заміжньої жінки не передбачав обмеження її правоздатності або переходу під опіку чоловіка; вона продовжувала підписувати документи від власного імені та зберігала виключне право на розпорядження майном, отриманим у спадок від батьків. Таким чином, попри патріархальну фасадність державної структури, правове та економічне ядро сім'ї в Давньому Єгипті базувалося на принципах паритету, що створювало унікальний соціальний баланс і забезпечувало жінці високий рівень соціальної захищеності.

У наукових працях професора Джанет Джонсон, що базуються на ґрунтовному аналізі демотичних папірусів Пізнього періоду, зафіксовано високий

рівень юридичної деталізації давньоєгипетського договірного права. Дослідниця наводить конкретні формулювання, що підтверджують пріоритетність фінансового захисту дружини в межах шлюбного союзу. Ключовим елементом таких контрактів є «формула визнання власності», згідно з якою чоловік офіційно заявляв: «Я даю тобі [визначену суму] як срібло для твого утримання... Все майно, яким я володію або яке набуду, є заставою для забезпечення твого річного утримання»¹³. Таке формулювання свідчить про те, що всі активи чоловіка фактично набували статусу заставного забезпечення, гарантуючи жінці безперервний доступ до матеріальних ресурсів незалежно від подальших життєвих обставин.

Окрім індивідуального захисту дружини, контракти містили прецизійні норми щодо регулювання спадкових відносин, зокрема для захисту дітей від можливих претензій з боку нащадків від попередніх шлюбів чоловіка. Пункт «Твої діти, яких ти народиш мені, є єдиними спадкоємцями всього мого майна»¹⁴ був надзвичайно важливим юридичним інструментом, оскільки в Давньому Єгипті не існувало універсального закону про автоматичне право первородства, і воля, закріплена в контракті, мала визначальну силу.

Важливим компонентом документального супроводу шлюбу було також детальне регламентування процедури повернення посагу. До основних текстів додавалися розлогі «списки майна», що охоплювали широкий спектр предметів: від коштовних ювелірних виробів і мідних дзеркал до побутового текстилю та лляних тунік¹⁵. Кожна одиниця майна підлягала грошовій оцінці, що накладало на чоловіка суворе зобов'язання у разі розірвання шлюбу повернути або безпосередньо вказані речі в їхньому первісному стані, або їхню повну ринкову вартість у срібному еквіваленті.

Комплексний аналіз цих правових джерел дозволяє констатувати, що давньоєгипетський шлюб не мав характеру «акту купівлі жінки», властивого багатьом тогочасним культурам, а являв собою повноцінний партнерський союз. У межах цієї системи жінка повністю зберігала свою юридичну ідентичність та економічну суб'єктність. Такий стан справ робить цивілізацію Давнього Єгипту унікальною правовою аномалією в історії гендерних відносин античності, демонструючи рівень соціальної захищеності жінки, який був недосяжним для більшості суспільств наступних епох.

Весільна церемонія в Давньому Єгипті являла собою унікальний соціокультурний феномен, який, на відміну від сучасних традицій, був позбавлений формального релігійного таїнства та прямої участі жрецького стану. Попри відсутність «вінчання» у храмах, шлюб супроводжувався низкою сталих ритуалів, що маркували народження нової сім'ї як

¹¹ *Chicago Demotic Dictionary* (CDD), Institute for the Study of Ancient Cultures (formerly Oriental Institute), University of Chicago, URL: isac.uchicago.edu/research/projects/chicago-demotic-dictionary-cdd.

¹² Johnson Janet H. *Women's Legal Rights ...*, op. cit., p. 11-13.

¹³ *Ibidem*, p. 12-15.

¹⁴ *Ibidem*, p. 14-16.

¹⁵ *Ibidem*, p. 19-21.

автономного господарського, правового та духовного осередку. Легітимізація шлюбу відбувалася не через божественне благословення, а через публічне визнання та радикальну зміну соціального статусу жінки в очах громади¹⁶. Ключовим етапом цієї трансформації виступала весільна процесія та обряд «входження в дім» чоловіка (*m pr*). Це було галасливе та візуально насичене дійство, яке залучало всю місцеву спільноту, виконуючи роль неформальної «державної реєстрації» союзу.

Наречену супроводжувала пишна хода, що складалася з розгалуженої мережі родичів, друзів та професійних музикантів – флейтистів, арфістів і виконавців на подвійних кларнетах та барабанах. Музичний супровід, поєднаний із експресивними ритуальними танцями, мав не лише розважальний характер, а й глибоку апотропеїчну функцію: вважалося, що гучні звуки та специфічні рухи здатні відігнати злих духів (таких як демонічні сили *aamu*) від майбутнього подружнього ліжка, забезпечуючи безпеку та прихильність божеств родючості, зокрема Хатхор та Беса¹⁷. Процесія була публічним актом трансляції нового статусу: жінка офіційно покидала дім свого батька, щоб стати «Володаркою дому» (*Nebet-Het*).

Важливою деталлю, було те, що під час цієї ходи сусіди та свідки могли бачити перенесення посагу (меблів, скринь з одягом, мідного посуду), що слугувало публічною верифікацією майна, зафіксованого у шлюбному контракті¹⁸. Отже, центральним елементом весільної ходи було публічне перенесення майна нареченої, що мало не лише символічне значення, а й несло в собі глибокий юридичний та фінансовий підтекст. Слідом за нареченою учасники процесії несли її посаг, який складався з дерев'яних скринь, інкрустованих слоновою кісткою або фаянсом, вишуканих меблів (ліжок, стільців), сувоїв найтонших лляних тканин, а також предметів особистої гігієни та розкоші, зокрема мідних або бронзових дзеркал, алебастрових посудин для пахощів та косметичних наборів для сурми. Ця демонстрація була фактично актом візуальної фіксації та реєстрації власності жінки в очах спільноти¹⁹. Сусіди, знайомі та запрошені свідки верифікували обсяг та якість активів, які дружина приносила в новий дім, що було важливим, адже, згідно з нормами єгипетського звичаєвого права, ці речі залишалися її персональною власністю протягом усього життя.

Кульмінаційним моментом усього обрядового циклу ставав ритуал «входження», коли наречена офіційно переступала поріг будинку свого чоловіка. Цей фізичний акт переходу в давньоєгипетських джерелах позначався ідеоматичною фразою «*grg pr*» («заснувати дім» або «облаштувати господарство»), що

підкреслювало виключно практичний та соціальний характер шлюбного союзу²⁰. З цього моменту жінка набувала почесного та юридично вагомого статусу «Володарки дому» (*Nebet-Het*), що наділяло її повною господарською відповідальністю, правом керувати сімейним бюджетом, розпоряджатися слугами та брати участь у правових актах громади нарівні з чоловіком. Саме момент фізичного об'єднання домогосподарств, підкріплений свідченнями та колективною пам'яттю громади, вважався моментом вступу шлюбу в повну юридичну силу²¹. Письмові шлюбні контракти, хоч і були поширені, часто укладалися вже після фактичного початку спільного проживання, слугуючи додатковим фінансовим гарантом у разі розлучення чи спадкування майна. Таким чином, публічність процесії та обряд входження виконували роль сучасного акту реєстрації цивільного стану, забезпечуючи жінці високий рівень соціальної безпеки.

Релігійно-міфологічний вимір шлюбу в Давньому Єгипті базувався на архетипі божественної пари, де земний союз чоловіка та жінки сприймався як відображення макрокосмічного порядку – концепції *Maam*, що поєднувала істину, справедливість та гармонію всесвіту. Центральне місце в цій ідеологічній системі займав міф про Осіріса та Ісіду, який протягом тисячоліть слугував еталоном подружньої вірності, взаємної підтримки та нерозривності шлюбних уз у вічності. Ісіда поставала не просто як пасивна супутниця, а як активна суб'єктна сила, захисниця та рятувальниця свого чоловіка²². Її епічна відданість, виявлена у пошуках розчленованого тіла Осіріса та його магічному відродженні для зачаття спадкоємця Хора, стала сакральною основою для сприйняття шлюбу як союзу, що долає біологічну смерть і забезпечує безсмертя роду. Давньоєгипетські тексти, зокрема «Гімн Ісіді», оспівують її як ту, що «шукала його, не втомлюючись... створюючи тінь своїми крилами»²³, що підкреслює активний захисний аспект дружини.

Цей міфологічний прецедент мав безпосередній та глибокий вплив на повсякденну культуру та поховальні обряди: кожна єгипетська пара на метафізичному рівні ідентифікувала себе з божественною парою. У заупокійному мистецтві, починаючи з Давнього царства, панував канон зображення подружжя разом: дружина часто обіймає чоловіка за плече або вони тримаються за руки. Згідно з дослідженнями Яна Ассмана, цей жест не був лише проявом ніжності, а мав суворо теологічне значення – він гарантував, що соціальна одиниця сім'ї залишиться неушкодженою в потойбічному світі, а пара зможе разом насолоджуватися блаженством у Полях Іалу (*Schet-Iaru*)²⁴. Свідченням цього є численні написи на

¹⁶ Robins Gay. *Women in Ancient Egypt ...*, op. cit., p. 57.

¹⁷ Meskell Lynn. *Private Life in New Kingdom Egypt*, Princeton University Press, 2002, p. 138-140 [in English].

¹⁸ Watterson Barbara. *Women in Ancient Egypt*, St. Martin's Press, 1991, p. 52 [in English].

¹⁹ Rowling Bernard. *The Ancient Egyptian Family ...*, op. cit., p. 115.

²⁰ Robins Gay. *Women in Ancient Egypt ...*, op. cit., p. 56.

²¹ Johnson Janet H. *Women's Legal Rights ...*, op. cit., p. 11.

²² Robins Gay. *Women in Ancient Egypt ...*, op. cit., p. 20-22 [in English].

²³ Lichtheim Miriam. *Ancient Egyptian Literature, Volume II ...*, op. cit., p. 83.

²⁴ Assmann Jan. *Death and Salvation in Ancient Egypt*, Cornell University Press, 2005, p. 176-178 [in English].

стелах, де чоловік звертається до померлої дружини з благаннями про допомогу, вірячи, що їхній зв'язок продовжує діяти в іншому вимірі²⁵.

Крім того, міф про Ісіду та Осіріса легітимізував інститут спадкування, роблячи дружину ключовим медіатором у передачі влади та майна від батька до сина. Шлюб у єгиптян був не лише біологічним чи економічним фактом, а й актом відтворення божественної циклічності²⁶. Навіть у магічних текстах «Книги Мертвих» (наприклад, Розділ 110)²⁷ підкреслюється, що ідеальне існування в потойбіччі неможливе без присутності сім'ї та партнерки. Таким чином, релігійний вимір перетворював шлюб на священну місію з підтримки світової гармонії, де жінка виступала рівноправною учасницею сакрального процесу творення та збереження життя.

Важливим аспектом релігійного сприйняття шлюбу була роль богині Хатхор, яка в давньоєгипетському пантеоні поставала як багатогранна покровителька кохання, жіночої сексуальності, музики та материнства. Культ Хатхор був невід'ємною частиною весільної обрядовості та ідеології шлюбу, оскільки саме вона вважалася джерелом життєвої сили, що дарувала молодятм здатність до продовження роду та «домашню радість»²⁸. У давньоєгипетських текстах, таких як любовна лірика періоду Нового царства (наприклад, папірус Честер-Бітті I)²⁹, Хатхор часто згадується як «Золота», до якої закохані звертаються з молитвами про прихильність обранця. Її присутність у шлюбному контексті символізувала не лише біологічну репродукцію, а й гармонію почуттів, що робило союз священним на рівні щоденних емоцій.

Окрім величної Хатхор, повсякденний захист шлюбного ложа, інтимного життя та здоров'я вагітних жінок покладався на так званих «домашніх богів» – карликоподібного бога Беса та богиню-гіпопотама Таурт (Таурет). Ці божества, попри свій часом грізний вигляд, вважалися найближчими захисниками сім'ї. Бес, якого часто зображували з музичними інструментами або ножами, мав відлякувати злих духів від подружньої спальні та захищати немовлят, тоді як Таурт була гарантом безпечних пологів. Зображення цих богів на предметах побуту – дзеркалах, ліжках, скринях для косметики та амулетах, що входили до посагу нареченої, – слугували потужними магічними оберегами³⁰. Вони трансформували фізичний простір дому в сакрально захищену територію, де кожен предмет щоденного вжитку мав апотропеїчне (захисне) значення.

Археологічні знахідки з робітничого селища Дейр-ель-Медіна підтверджують поширеність настінних розписів із зображенням Беса в кімнатах, які дослідники ідентифікують як спальні або приміщення для народження. Така сакралізація побуту демонструє, що для давніх єгиптян шлюб був не просто юридичним фактом, а станом постійної взаємодії з божественними силами, які оберігали приватну сферу життя³¹. Таким чином, релігійний вимір шлюбу пронизував усі рівні існування – від високої міфології Хатхор до інтимного захисту Беса, створюючи цілісну систему психологічної та духовної підтримки родини.

Окремим, значно складнішим за структурою аспектом релігійної складової шлюбних відносин у Давньому Єгипті був феномен «Дружини бога» (*Hemet-Netjer-en-Amun*). Цей титул, що виник ще в епоху Середнього царства і досяг свого апогею в Третій перехідний період, носили царівни або цариці, які вважалися символічно «заміжними» за верховним богом Амоном-Ра³². Цей інститут підкреслював теократичну природу царської влади, де жіноче релігійне начало виступало необхідним елементом у підтримці світобудови та щоденному відродженні сонячного циклу. Згідно з концепцією Джанет Джонсон, роль «Дружини бога» полягала не лише в ритуальному служінні, а й у втіленні міфологічного принципу жіночої енергії, яка стимулює творчу силу бога, забезпечуючи родючість землі та стабільність держави³³. Написання цього титулу в картушах, подібно до імен фараонів, свідчило про надзвичайно високий політичний та сакральний статус таких жінок, які фактично керували великими маєтками храму Амона у Фівах.

Хоча для пересічного єгиптянина шлюб залишався насамперед світською юридичною угодою, існування таких міфологічних паралелей з Осірісом та Ісідою або Амоном та його земними «дружинами» надавало приватному життю метафізичної глибини. Спільне життя подружжя трансформувалося у виконання божественної волі щодо гармонізації світу та боротьби з хаосом (*Isfet*). Навіть у текстах «Повчання Ані» підкреслюється, що повага до дружини та створення міцної родини є актом, приємним богам, що прямо корелює з підтриманням світового порядку. «*Не будь занадто владним над своєю дружиною в її домі, якщо ти знаєш, що вона вправна... Твоє серце має радіти її руці разом з твоею*»³⁴. Ідеал подружньої пари як єдиного цілого, відображений у скульптурних групах епохи Нового царства, демонструє, що емоційний зв'язок між чоловіком і дружиною сприймався як земна копія

²⁵ Ibidem, p. 162-164.

²⁶ Troy Lana. *Patterns of Queenship in Ancient Egyptian Myth and History*, University of Uppsala, 1986, p. 5-7 [in English].

²⁷ Lichtheim Miriam. *Ancient Egyptian Literature, Volume II ...*, op. cit., p. 124-125.

²⁸ Pinch Geraldine. *Egyptian Mythology: A Guide to the Gods, Goddesses, and Traditions of Ancient Egypt*, Oxford University Press, 2004, p. 137-139 [in English].

²⁹ Lichtheim Miriam. *Ancient Egyptian Literature, Volume II ...*, op. cit., p. 181-183.

³⁰ Watterson Barbara. *Women in Ancient Egypt ...*, op. cit., p. 109.

³¹ Troy Lana. *Patterns of Queenship in Ancient Egyptian Myth ...*, op. cit., p. 146.

³² Ibidem, p. 93-95.

³³ Johnson Janet H. «The Legal Status of Women ...», op. cit.

³⁴ *The Instruction of Any. New Kingdom didactic text*, Translated in: Lichtheim M. *Ancient Egyptian Literature, Vol. II: The New Kingdom*, University of California Press, 2006, p. 141 [in English].

божественної сизигії³⁵. Таким чином, релігійний аспект, не диктуючи суворих юридичних норм укладання шлюбу, формував етичний, емоційний та сакральний каркас єгипетської сім'ї, роблячи жінку не просто учасницею контракту, а центральною фігурою в ритуалі вічного оновлення життя.

Процедура розірвання шлюбу в Давньому Єгипті є одним із найбільш яскравих свідчень прогресивності та прагматизму єгипетського права. На відміну від багатьох тогочасних і пізніших патріархальних культур, єгипетське суспільство не розглядало шлюб як нерозривний «союз на віки», укладений на небесах; натомість він трактувався як світський соціальний контракт, який міг бути розірваний за ініціативою будь-якої зі сторін без значних релігійних чи соціальних перепон. Розлучення було юридично доступним як для чоловіків, так і для жінок, і, що найважливіше, воно не потребувало офіційного схвалення з боку державних інституцій чи жрецького стану³⁶. Юридична термінологія того часу використовувала слово «ненавидіти» (*msdj*) як технічний термін для позначення втрати почуттів або бажання розірвати союз, що не завжди несло в собі сучасний агресивний підтекст, а скоріше фіксувало факт припинення емоційного та господарського партнерства.

Основними легітимними причинами для розірвання шлюбу, зафіксованими в юридичних папірусах (зокрема в демотичних контрактах Пізнього періоду), виступали подружня зрада, неможливість мати дітей, жорстоке поводження або ж проста зміна особистих уподобань одного з подружжя. Процедура була максимально прозорою: ініціатор оголошував про свій намір перед свідками, після чого шлюб вважався фактично розірваним. Проте, простота розірвання союзу компенсувалася складністю та суворістю майнових наслідків, які були покликани захистити жінку та дітей³⁷. Шлюбні контракти (*sh-n-s-ankh*) виступали головним регулятором цього процесу: якщо чоловік ініціював розлучення без доведеної провини дружини (наприклад, зради), він був зобов'язаний повернути їй повну вартість посагу, зафіксовану при одруженні, а також виплатити додаткову компенсацію, яка часто становила третину або навіть більше від усього спільно нажитого майна.

Дослідження Барбари Ваттерсон вказують на існування спеціальних «документів про відмову», які чоловік видавав колишній дружині³⁸. У таких текстах часто містилася фраза: «Я залишаю тебе як дружину... ти вільна йти куди забажаєш і виходити заміж за того, кого обере твоє серце»³⁹. Це свідчить

про повну соціальну реабілітацію розлученої жінки, яка зберігала свій статус «Володарки дому» та майнову самостійність. Таким чином, релігійний аспект не диктував юридичні норми розірвання шлюбу, але правова система через систему застав та фінансових санкцій формувала етичний каркас, який стримував легковажність у прийнятті рішень та забезпечував економічну безпеку жінки в разі краху сімейного життя.

Економічна незалежність давньоєгипетської жінки найяскравіше проявлялася саме в правових механізмах розірвання шлюбу, де майновий захист дружини був пріоритетним завданням юридичної системи. Майнові наслідки розлучення чітко регламентувалися залежно від ініціатора процесу та встановлених обставин⁴⁰. Фундаментальним принципом було беззастережне повернення посагу. Чоловік був зобов'язаний повернути дружині все майно, яке вона принесла в дім при укладанні союзу, включаючи меблі, прикраси та текстиль, або виплатити його повну ринкову вартість у сріблі. У демотичних контрактах Пізнього періоду (наприклад, папірус P. Lonsdorfer 1) зустрічаються прямі цитати-зобов'язання чоловіка: «Якщо я розлучуся з тобою... я поверну тобі твоє срібло [посаг]... а якщо я не віддам його протягом 30 днів, я додам до нього ще третину як пеню»⁴¹.

Окрім повернення особистих активів, правова система передбачала передачу жінці частки спільного майна. Якщо ініціатором розлучення виступав чоловік (за відсутності доведеної вини дружини), він мав виплатити їй компенсацію, що зазвичай становила третину (*pe-she*) всього майна, нажитого подружжям за час спільного проживання⁴². У деяких типах контрактів, відомих як *sh-n-s-ankh* («документи для підтримки життя»), прописувалися ще суворіші умови – так звані аліменти або довічне утримання. Чоловік зобов'язувався надавати колишній дружині певну кількість зерна та срібла щороку: «Я дам тобі [таку-то кількість] зерна та [таку-то кількість] срібла для твого прожитку щороку, де б ти не вирішила жити»⁴³. Цей обов'язок часто припинявся лише у разі повторного заміжжя жінки, що гарантувало їй безперервну фінансову стабільність.

Питання провини також суттєво впливало на розподіл активів. Покарання за зраду було одним із небагатьох випадків, коли жінка могла втратити право на свою частку спільного майна. Проте, навіть у таких випадках, як свідчать судові протоколи (наприклад, папірус Турин 2021)⁴⁴, вона нерідко зберігала свій особистий посаг, оскільки він вважався її невідчужуваною власністю за правом народження.

³⁵ Robins Gay. *Women in Ancient Egypt ...*, op. cit., p. 176-178.

³⁶ Johnson Janet H. «Women's Legal Rights ...», op. cit., p. 2-3.

³⁷ Bernhard/Wendy Rawlings. *The Ancient Egyptian Family: Kinship and Social Structure*, Routledge, 2013, p. 102-104 [in English].

³⁸ Watterson Barbara. *Women in Ancient Egypt ...*, op. cit., p. 36.

³⁹ Johnson Janet H. «Women's Legal Rights ...», op. cit., p. 3.

⁴⁰ Rawlings Bernhard. *The Ancient Egyptian Family ...*, op. cit., p. 104.

⁴¹ Johnson Janet H. *Women's Legal Rights ...*, op. cit., p. 4.; Lüdeckens Erich. *Ägyptische Eheverträge*, Wiesbaden: Harrassowitz, 1960, S. 40-42 [in German].

⁴² Johnson Janet H. «Women's Legal Rights ...», op. cit., p. 3-4.

⁴³ Ibidem, p. 4.

⁴⁴ «The Marriage Settlement of the Twentieth Dynasty (Papyrus Turin 2021+2101). *Hieratic papyrus*, Edited and translated in: Černý J. and Peet T. E. «A Marriage Settlement of the Twentieth Dynasty: Papyrus Turin 2021», *Journal of Egyptian Archaeology*, Vol. 13, No. 1/2, 1927, pp. 30-39 [in English].

Такий рівень правової деталізації та захисту робив єгипетську жінку економічно суб'єктною фігурою, здатною самостійно забезпечувати своє існування після розлучення⁴⁵. Це створювало унікальний соціальний баланс, де чоловік, знаючи про величезні фінансові втрати при розірванні шлюбу, мав вагомий стимул підтримувати стабільність родини.

Соціальний статус розлученої жінки в Давньому Єгипті кардинально відрізнявся від становища жінок у суміжних цивілізаціях античності, де розірвання шлюбу часто вело до соціальної ізоляції або втрати прав. У долині Нілу жінка після розлучення не ставала маргіналізованою особою; навпаки, вона зберігала повну юридичну та громадянську суб'єктність. Єгипетське суспільство виявляло надзвичайну толерантність до розлучень, розглядаючи їх як природну зміну цивільного стану⁴⁶. Жінка зберігала за собою право на титул «Володарки дому» (*Nebet-Het*), якщо вона володіла власним майном або господарством, і могла вільно розпоряджатися отриманими активами: інвестувати їх у торгівлю, купувати нерухомість або заповідати дітям. У юридичному документі, відомому як «Заповіт Нахт» (Папірус Ешмола 1945.19)⁴⁷, чітко простежується право жінки самостійно визначати спадкоємців свого майна незалежно від волі колишнього чоловіка.

Повторне заміжжя було не лише соціально прийнятною, а й звичною практикою, що не несла на собі жодного морального тавра. Як зазначає Джанет Джонсон у роботі «Women's Legal Rights in Ancient Egypt»⁴⁸, «листи про розлучення» (демотичне *sh n h3* – «письмо про залишення») містили стандартну юридичну формулу, що гарантувала жінці повну свободу дій. Типовою цитатою з таких документів (наприклад, Папірус Rylands 9) є фраза чоловіка: «Я залишив тебе як дружину. Ти вільна піти сама... Я не маю права претендувати на тебе знову... Ти можеш вийти заміж за того, кого обере твоє серце»⁴⁹. Це формулювання фактично слугувало юридичним захистом від будь-яких подальших домагань колишнього чоловіка та підтверджувало право жінки на створення нової сім'ї з використанням її відновленого посагу.

Особлива увага в правовій системі приділялася статусу дітей від розірваних шлюбів. Вони залишалися законними спадкоємцями майна обох батьків, що закріплювалося спеціальними застереженнями в контрактах. Єгиптяни розрізняли шлюб як партнерство та батьківство як священний обов'язок перед предками⁵⁰. Навіть якщо чоловік одружувався вдруге, його діти від першого шлюбу зберігали

свої права на частку його майна, якщо інше не було обумовлено в контракті. У текстах, зібраних у праці Міріам Ліхтайм «Ancient Egyptian Literature»⁵¹, неодноразово підкреслюється, що гармонія в родині та справедливий розподіл спадщини є основою *Maam* (космічного порядку).

Таким чином, розлучення в Єгипті було процедурою, що мала на меті не руйнацію життя жінки, а цивілізоване переформатування майнових та особистих відносин, що забезпечувало жінці можливість гідного життя та нового сімейного щастя.

Отже, можемо стверджувати, що інститут шлюбу в Давньому Єгипті був унікальною правовою та соціальною аномалією в контексті античного світу, демонструючи рівень гендерного паритету, який залишався недосяжним для більшості цивілізацій протягом наступних тисячоліть. На відміну від патріархальних моделей Давньої Греції чи Месопотамії, де жінка перебувала в статусі вічного неповноліття під опікою чоловіка, єгипетська правова система визнавала жінку повноправним суб'єктом права (*jure proprio*). Це проявлялося не лише в її здатності самостійно укладати контракти та володіти майном, а й у самій структурі шлюбу, який функціонував як партнерський союз двох автономних особистостей, закріплений світською юридичною угодою.

Аналіз шлюбних контрактів (*sh-n-s-ankh*), засвідчує високу економічну суб'єктність жінки. Система заставного права, за якої все майно чоловіка виступало гарантом утримання дружини та спадкових прав її дітей, створювала безпрецедентний механізм соціального захисту. Шлюб не був актом купівлі чи переходу жінки у власність іншої родини; він був «заснуванням дому» (*grg pr*), де жінка як «Володарка дому» (*Nebet-Het*) володіла реальними важелями впливу на сімейний бюджет та господарське життя. Право на ініціювання розлучення, гарантоване повернення посагу та отримання третини спільно нажитого майна перетворювали жінку на фінансово незалежну фігуру, чий соціальний статус не руйнувався навіть після розірвання шлюбного союзу.

Релігійно-міфологічний фундамент, побудований на архетипі Осіріса та Ісіді, надавав цим прагматичним відносинам метафізичної глибини. Шлюб сприймався як земне втілення принципу *Maam* – космічної гармонії та справедливості. Відданість Ісіді та її роль у відродженні чоловіка формували етичний ідеал дружини як активної захисниці та рівноправної учасниці сакрального циклу життя. Це духовне підґрунтя, підкріплене захистом «домашніх богів» Беса та Таурт, перетворювало повсякденний побут на

⁴⁵ Johnson Janet H. *Women's Legal Rights ...*, op. cit., p. 4-5 [in English].

⁴⁶ Tyldesley Joyce. *Daughters of Isis: Women of Ancient Egypt*, Penguin Books, 1995, p. 74 [in English].

⁴⁷ «The Will of Naunakhte (Papyrus Ashmolean 1945.19). Hieratic papyrus, 20th Dynasty. Edited and translated in: Černý J. «The Will of Naunakhte and the Related Documents», *Journal of Egyptian Archaeology*, Vol. 31, 1945, pp. 29-53.

⁴⁸ Johnson Janet H. *Women's Legal Rights ...*, op. cit., p. 3.

⁴⁹ Ibidem, p. 3; «The Petition of Petiese (Papyrus Rylands IX). Demotic papyrus, 26th Dynasty (reign of Darius I), Edited and translated in: Griffith F. L., *Catalogue of the Demotic Papyri in the John Rylands Library*, Manchester, Vol. 3, Manchester University Press, 1909 [in English].

⁵⁰ Rawlings Bernhard. *The Ancient Egyptian Family ...*, op. cit., p. 42.

⁵¹ Lichtheim Miriam. *Ancient Egyptian Literature: Volume I: The Old and Middle Kingdoms*. University of California Press, 1973 (reprinted 2006), p. 64. [in English].

сакральний простір, де жіноче начало було необхідним для підтримки світобудови.

Підсумовуючи викладене, можна стверджувати, що давньоєгипетська модель сім'ї постає як унікальний історичний прецедент гармонійного синтезу прогресивного цивільного права та глибокої духовної символіки. Завдяки чітко регламентованій правовій суб'єктності, єгипетська жінка зберігала власну ідентичність, майнову незалежність та юридичну волю на всіх етапах матримоніальних відносин – від укладання шлюбного контракту до процедури розлучення.

Аналіз джерел дозволяє зробити висновок, що давньоєгипетська цивілізація значно випередила свою епоху, сформувавши систему, у якій стабільність соціуму прямо корелювала з економічною та правовою безпекою жінки. У цьому контексті жінка виступала не лише «серцем дому», а й повноправним архітектором суспільного устрою, чії права були інтегровані в загальнокосмічну концепцію справедливого порядку – Маат. Таким чином, єгипетське право демонструє нам модель, де індивідуальна свобода жінки була фундаментом цивілізаційної стабільності держави.

Олена Кожолянко – кандидат історичних наук, доцент кафедри всесвітньої історії Чернівецького національного

університету імені Юрія Федьковича. Авторка та співавторка понад 100 наукових праць, у т.ч. 3-х монографій, 6 навчально-методичних посібників. Сфера наукових інтересів охоплює широкий спектр проблем, пов'язаних з етнологією, зокрема, етнологією України, що включає вивчення культурних та соціальних аспектів українського народу. Центральне місце посідає етнографія Буковини. Коло наукових інтересів також зосереджене на історії стародавнього світу, зокрема, Стародавнього Сходу (Єгипту, Месопотамії та Китаю) та цивілізації ацтеків.

Olena Kozholianko – Doctor of Philosophy (PhD in History), Associate Professor, Department of World History, Yuriy Fedkovych Chernivtsi National University. Author and co-author of over 100 scholarly publications, including 3 monographs and 6 educational and methodological manuals. The sphere of research interests encompasses a wide range of issues related to ethnology, specifically the ethnology of Ukraine, including the study of the cultural and social aspects of the Ukrainian people. The ethnography of Bukovyna occupies a central place in this research. The scope of academic interests also focuses on ancient history, particularly the Ancient East (Egypt, Mesopotamia, and China) and the Aztec civilization.

Received: 1.11.2025

Advance Access Published: December, 2025

© O. Kozholianko, 2025

**ВАСИЛЬ ПАВЛОВИЧ ПІШАК: НАУКОВА СПАДЩИНА,
ПЕДАГОГІЧНА МАЙСТЕРНІСТЬ І ВНЕСОК У РОЗВИТОК
БУКОВИНСЬКОГО ДЕРЖАВНОГО МЕДИЧНОГО
УНІВЕРСИТЕТУ
(ДО 85-РІЧЧЯ ВІД ДНЯ НАРОДЖЕННЯ)**

**Галина НАВЧУК, Ігор НАВЧУК, Діана СОБКО,
Надія ОБРЕВКО,**

Буковинський державний медичний університет,
Чернівецький національний університет імені Ю. Федьковича,
navchuk.galina@bsmu.edu.ua, Navchuk.igor@bsmu.edu.ua,
Yufaaa2371@gmail.com, nadin.obrevko.med@bsmu.edu.ua

**VASYL PAVLOVYCH PISHAK: SCIENTIFIC HERITAGE,
PEDAGOGICAL SKILLS AND CONTRIBUTION
TO THE DEVELOPMENT OF THE BUKOVYN STATE
MEDICAL UNIVERSITY
(TO THE 85TH ANNIVERSARY OF HIS BIRTH)**

**Halyna NAVCHUK, Ihor NAVCHUK, Diana SOBKO, Nadiya
OBREVKO**

Bukovinian State Medical University,
Yuriy Fedkovych Chernivtsi National University,
ORCID ID: 0000-0002-1358-7619; RESEARCHER ID: S-61-40-2016;
ORCID ID: 0000-0002-5461-3924; RESEARCHER ID: L-4808-2017;
ORCID ID: 0000-0002-0579-4984.

Navchuk Halyna, Navchuk Ihor, Sobko Diana, Obrevko Nadiya. Vasyl Pavlovych Pishak: scientific heritage, pedagogical skills and contribution to the development of the Bukovina State Medical University (to the 85th anniversary of his birth). Relevance of the topic. The problem of historical understanding of the contribution of individual figures to the development of medical education in Ukraine is of important scientific and practical importance, as it allows us to understand the mechanisms of formation of scientific schools and educational strategies. The purpose of the article is to carry out a comprehensive analysis of the contribution of Vasyl Pavlovych Pishak to the development of medical science and education in Bukovina, to clarify the role of his scientific activity, pedagogical skills and organizational activities in the formation of the modern face of the BSMU as a leading medical institution in Ukraine. Material. Literary sources about the life and work of V. P. Pishak. **Research methods.** Descriptive, historical, analysis and synthesis. The **novelty** lies in the fact that all data, primarily dates and figures, are verified. **Research results.** The article highlights the main aspects of the scientific, pedagogical and organizational activities of V. P. Pishak; the available data is rethought, clarified and supplemented; his contribution to the formation of academic culture and scientific schools, the creation and development of departments and laboratories, and the training of personnel at the Bukovina State Medical University is analyzed; the influence of this outstanding figure on the development of regional and national medical education and science at the end of the 20th century – the beginning of the 21st century, etc. is clarified. **Conclusion.** The scientific heritage of V. P. Pishak and his contribution to the development of the Bukovina State Medical University, medicine and medical education in the region are significant. This outstanding figure, skillfully combining active scientific activity with pedagogical skill and organizational work, is deservedly inscribed in golden letters in the history of Alma Mater. **Prospects for further research.** The study of the activities of this extraordinary personality, whose life and professional career are marked by significant scientific achievements and active pedagogical practice, will allow us to recreate his systemic influence on medical education in the region, assess the formation of educational and scientific structures of the university, and clarify the influence of the social context on these processes.

Keywords: Vasyl Pishak, medical education, history of medicine, scientific school, Bukovinian State Medical University.

Постановка проблеми в загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. Питання ролі персоналій у розвитку регіональної й національної медичної науки й освіти завжди було і є важливим дослідницьким напрямом. Особливо актуальним сьогодні є вивчення внеску конкретних особистостей, які формували і науковий, й освітній ландшафти та стали символами професійної самовідданості. Однією з них є Василь Павлович Пішаак – український учений-морфолог, фундатор наукової школи, доктор медичних наук (1985 р.), професор (1987 р.), заслужений працівник народної освіти України (1992 р.), академік Академії наук вищої школи України (1993 р.), академік Академії

наук оригінальних ідей України (1994 р.), академік Української академії наук (1995 р.), заслужений діяч науки й техніки України (1997 р.), член-кореспондент Академії педагогічних наук України (2003 р.), лауреат премій імені О. О. Богомольця НАН України (2003 р.), Ю. Федьковича та О. Поповича, державної премії України в галузі науки і техніки (2007 р.), а також ректор, який упродовж багатьох років (1993-2010 рр.) очолював Буковинський державний медичний університет (БДМУ – нині, тоді – Чернівецький медичний інститут (ЧМІ), потім – Буковинську державну академію (БДМА)).

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Василеві Павловичу Пішаку як одній із ключових

постатей в історії розвитку БДМУ присвячена велика кількість різних за жанром та обсягом праць, як-от: книги, нариси, статті в наукових, науково-популярних і публіцистичних виданнях (монографіях, енциклопедіях, журналах і газетах), альбоми, бібліографічні покажчики тощо.¹²³ До цього переліку потрібно додати літературу, присвячену історії вишу. Перші розвідки такого типу зосереджені здебільшого на загальних тенденціях розвитку університету й історії кафедр.⁴⁵ Роль персоналій під впливом яких формувались наукові школи та клінічні бази, у них проаналізовано фрагментарно й невичерпно. Варто зазначити, що бібліографічні покажчики, які виходять щоп'ять років, містять відомості не лише про доробок корифеїв науки, а й спогади-відгуки про них, про їх родинні зв'язки та соціально-культурне оточення.⁶

Найновіші дослідження, що видані авторськими колективами за редакцією Т. М. Бойчука, І. В. Геруша, А. А. Мойсея, Р. Є. Булика, В. Ф. Мислицького, В. І. Білоуса та інших з нагоди ювілейних дат альма-матер, ґрунтовні, деталізовані, базуються на даних архівів, комплексні й різнопланові водночас.⁷⁸⁹¹⁰¹¹¹²¹³

Цікавими й захопливими є статті-інтерв'ю журналістів Ж. О. Одинської та Ю. С. Гусара, які

розкривають людські якості та багатогранність натури ювіляра.¹⁴¹⁵¹⁶ Однак вважаємо, що попри велику кількість робіт чергова публікація про діяльність Василя Павловича (з нагоди 85-річчя) як людини, яка творила історію БДМУ та примножувала його славу, буде виявом великої шани до неї, допоможе переосмислити наявні дані, уточнити й доповнити їх, а також дозволить краще відтворити тогочасну історію розвитку БДМУ й медицини Буковини, зрозуміти механізми формування наукових шкіл і освітніх стратегій у соціальному контексті.

Новизна полягає в тому, що всі дані, зокрема дати й цифри, верифіковано.

Мета статті – здійснити комплексний аналіз наукової активності, педагогічної майстерності й організаційної діяльності Василя Павловича Пішака, з'ясувати його роль у формуванні сучасного обличчя БДМУ як провідного медичного закладу України, а також у розвитку медичної науки й освіти Буковини.

Матеріал. Літературні джерела про життя й діяльність В. П. Пішака.

Методи дослідження. Описовий, історичний, аналізу й синтезу.

Результати дослідження. Василь Павлович Пішак як визначний учений-генетик – постать не локального,

¹ Pishak V. P., Kolomoiets M. Yu., Sydoruk I. Y., Zorii N. I., Akhtemiichuk T. Yu., Kardash V. E., Cheban V. I., Suliatytskyi T. V. *Bukovynska derzhavna medychna akademiia: stanovlennia, zdobutky, perspektyvy rozvytku* [Bukovyna State Medical Academy: establishment, achievements, development prospects], za redaktsiieiu prof. Pishaka V. P. Chernivtsi: BDMA, 2004, P. 18-19, 73-81 [in Ukrainian].

² *Profesory Bukovynskoho derzhavnoho medychnoho universytetu (1944-2009): dovidnyk* [To the professor of the Bukovina State Medical University (1944-2009): handbook], uporiad.: V. P. Pishak, Yu. T. Akhtemiichuk, O. I. Ivashchuk. Chernivtsi, 2009, 174 p. [in Ukrainian].

³ *Vypusknkykiv slavetnykh imena. Knyha pro vypusknkykiv Bukovynskoho derzhavnoho medychnoho universytetu* [Graduates of famous names. Book for graduates of the Bukovina State Medical University], T. M. Boichuk, V. F. Myslytskyi, V. T. Bachynskyi, V. V. Bilookyi, O. I. Ivashchuk, O. F. Kulyk, S. S. Tkachuk, M. D. Liutyk. Chernivtsi: Misto, 2014, P. 45-46 [in Ukrainian].

⁴ Pishak V. P., Krutsiak V. M., Kokoshchuk H. I., Sokol A. M., Diakova T. Ye. *Storinky istorii Chernivetskoho medychnoho instytutu (prysviachena 50-richchiiu)* [Pages of the history of Chernivtsi Medical Institute (dedicated to the 50th anniversary)], Chernivtsi, 1994, P. 3-7, 26-27 [in Ukrainian].

⁵ Kobylianskyi S. D., Pishak V. P., Drobnis B. Ya. *Istoriia medytsyny Bukovyny. Tsyfry i fakty* [History of Bukovina medicine. Figures and facts], Chernivtsi: Medakademiia, 1999, P. 194-195 [in Ukrainian].

⁶ Pishak V. P. *35 rokiv naukovoi, pedahohichnoi, hromadskoi diialnosti* [35 years of scientific, pedagogical, and public activity], ukladachi: T. M. Boichuk, I. Y. Sydoruk, N. V. Chernovska. Chernivtsi: Medyk, 2000, 124 p. [in Ukrainian].

⁷ Bulyk R. Ye., Chernovska N. V. Zakharchuk O. I., Stepanchuk V. V., Kryvchanska M. I. *Pishak Vasyl Pavlovykh. 70 rokiv vid dnia narodzhennia, 45 rokiv naukovoi pedahohichnoi ta hromadskoi diialnosti (do 70-littia vid dnia narodzhennia)* [Pishak Vasyl Pavlovykh. 70 years since his birth, 45 years of scientific, pedagogical and public activity (until his 70th birthday)], Chernivtsi: Meduniversytet, 2010, P. 3-24 [in Ukrainian].

⁸ *Bukovynskiy derzhavnyi medychnyi universytet. Istoriia i sohodennia (do 70-richchia)* [Bukovynskiy state medical university. Pistory and present (to the 70s)], T. M. Boichuk, I. V. Herush, V. V. Bilookyi, H. I. Khodorovskyi, T. V. Suliatytskyi, V. F. Myslytskyi, V. M. Khodorovskyi, O. I. Ivashchuk, O. I. Fediv, Chernivtsi: BDMU, 2014, P. 5-18, 108-110, 178-236 [in Ukrainian].

⁹ Boichuk T. M., Bilous V. I. *Vid Kyieva do Bukovyny prostiahsia istorychnyi shliakh Bukovynskoho derzhavnoho medychnoho universytetu (do 85-richchia vid Dnia zasnuvannia)* [From Kyiv to Bukovyna, the historical path of the Bukovyna State Medical University (to the 85th anniversary of the Foundation Day)], T. M. Boichuk, V. I. Bilous. Chernivtsi: BDMU, 2016, P. 72, 138-148 [in Ukrainian].

¹⁰ *Bukovynskiy derzhavnyi medychnyi universytet. Pamiat kriz roky: fotoalbom [do 75-richchia zasnuvannia]* [Bukovynskiy state medical university. Memory of the years: photo album], ukladachi: T. M. Boichuk, I. V. Herush, N. I. Zorii, A. A. Moisei, A. O. Zhukovska, O. Y. Vivsiannyk, Chernivtsi: Druk Art, 2019, P. 62-66, 130-134 [in Ukrainian].

¹¹ Boichuk T. M., Moisei A. A. *Pershi 30 rokiv diialnosti Charnivetskoho derzhavnoho medychnoho instytutu (1944-1974 rr.)* [The first 30 years of the Charnivets State Medical Institute's activity (1944-1974)], Chernivtsi: BDMU, 2019, P. 5-11 [in Ukrainian].

¹² *Bukovynskiy derzhavnyi medychnyi universytet: Istorychnyi narys [z nahody 75-richchia]* [Bukovyna State Medical University: Historical sketch [to the 75th century]], Chernivtsi: BDMU, 2019, 104 p. [in Ukrainian].

¹³ Herush I. V., Moisei A. A. *Rozvytok Chernivetskoho derzhavnoho medychnoho instytutu (1975-1997 rr.) ta Bukovynskoi derzhavnoi medychnoi akademii (1997-2005 rr.)* [Development of the Chernivtsi State Medical Institute (1975-1997) and the Bukovyna State Medical Academy (1997-2005)], I. V. Herush, A. A. Moisei, Chernivtsi: BDMU, 2024, P. 16-20, 90-109, 227-233, 441-442 [in Ukrainian].

¹⁴ Odynska Zh. O. *Vasyl PISHAK: Viddav medytsyni ponad piv stolittia* [Vasyl PISHAK: He gave more than half a century to medicine], Na zhytievyykh vertykaliakh. III chastyna, Chernivtsi: Bukrek, 2014, P. 91-97 [in Ukrainian].

¹⁵ Husar Yu. S. «Pochesnyi chernivchanyn (pro Vasylia Pishaka)» [Honorable Resident of Chernivtsi (about Vasyl Pishak)], Yu. S. Husar, *Bukovynske viche*, 2016, 3 lystopada (№ 41), P. 3 [in Ukrainian].

¹⁶ Husar Yu. S. *Pochesnyi Hromadianyn Chernivtsiv: doktor medychnykh nauk Vasyl Pishak* [Honored Citizen of Chernivtsi: Doctor of Medical Sciences Vasyl Pishak], Yu. S. Husar *Kvit Bukovyny. 100 zustrichei: literaturni portrety, narysy, ese, retsenzii*, Chernivtsi: Misto, 2024, P. 180-182 [in Ukrainian].

а національного масштабу. Його професійна діяльність стала важливою віхою в історії як БДМУ, так і медичної науки й освіти України.

У життєписі вихідця із Сокирянщини (народився видатний учений 3 листопада 1940 року в селі Селище) зазначено, що він ще з дитинства вирізнявся допитливістю, цілеспрямованістю і глибоким інтересом до природи.¹⁷ Дворічним хлопчиком залишився напівсиротою, оскільки батько загинув у Другій світовій війні. Його раннє захоплення ботанікою, зоологією й анатомією стало доленосним. Так, після закінчення сільської семирічки продовжив навчання в м. Бричани (Молдова), а вже 14-річному віці вступив до Чернівецького медичного училища, обравши шлях служіння людям, і в 1957 році здобув кваліфікацію фельдшера.

У 1960 році В. П. Пішак стає студентом лікувального факультету Чернівецького медичного інституту – закладу, з яким назавжди пов'яже своє життя. Під час навчання активно займається наукою, бере участь у студентських конференціях у Києві, Вінниці, Дніпропетровську й Донецьку. Ретельна підготовка щоразу забезпечувала успіх: його неординарні, чітко аргументовані доповіді відзначають нагородами, а він сам поступово набуває репутації одного з найбільш перспективних молодих дослідників. Завдяки аналітичним здібностям і пошуковому хисту в 1966 році, після завершення навчання, залишається на кафедрі медичної біології та генетики, де послідовно обіймає посади асистента (1966 р.), старшого викладача, доцента (1972 р.) та завідувача (1974-2014 рр.). У 1995 році очолюваний ним структурний підрозділ стає опорним для однопрофільних кафедр вищих медичних навчальних закладів України.^{18,19,20}

У 1971 році молодий дослідник захищає кандидатську дисертацію на тему «Вміст натрію, калію, кальцію, магнію, заліза і хлоридів у біологічних середовищах при хронічному гепатиті і цирозі печінки». Саме в цій роботі закладено ключові принципи, які Василь Павлович ніколи не порушував і які сформував його стиль як ученого й педагога: точність експерименту та зв'язок морфологічного з функціональним (міждисциплінарність), чітке розуміння логіки біологічних процесів і глибоке почуття етичної відповідальності в науці. Уміння бачити світ у мікроструктурі клітини і бачити людину за шифром формул стануть його педагогічною й науковою візитівкою.^{21,22}

У 1974 році завершує навчання на вечірньому відділенні біологічного факультету Чернівецького

державного університету імені Юрія Федьковича, здобувши ще одну вищу освіту – біологічну. Такий крок свідчив і про багатогранність інтересів тодішнього молодого науковця, і про глибоке розуміння єдності медицини та природничих наук, і про готовність навчатися доти, допоки є потреба пізнавати.

У 1985 році Василь Павлович захищає докторську дисертацію на тему «Функціональні зв'язки епіфіза і нирок у хребетних», що стала новаторською в українській нейроендокринології та хронобіології, а також науковою програмою на роки вперед. Саме він відкрив взаємодію між епіфізом і екскреторною системою, дослідив вплив циркадних (циркадианних) ритмів, мелатоніну та біологічного часу на функціонування органів і систем.

Після захисту докторської дисертації розпочався надзвичайно продуктивний період. Було створено наукову школу, яка поєднувала:

- морфологію (гістологію, цитологію, ембріологію);
- фізіологію й біохімію;
- паразитологію, медичну генетику, молекулярну біологію.

Шлях Василя Павловича як фундатора наукової школи хронобіології є прикладом глибокого, системного й водночас інноваційного мислення. Звідси і міждисциплінарність його наукових досліджень, у процесі здійснення яких він поєднував методи мікроскопії, морфометрії, імуногістохімії, експериментальної біології, що робило їх комплексними та новаторськими. Глибше бачити він учив і студентів: за гістологічним препаратом – процес, за біохімічним аналізом – механізм, за пацієнтом – людину. Підсумком його багаторічної праці з вивчення ролі шишкоподібної залози (епіфізу) у функціонуванні органів у хребетних і механізмів біологічного часу стала велика наукова спадщина, як-от:

- понад 1000 статей;
- понад 150 монографій, підручників і навчальних посібників;
- понад 100 деклараційних патентів України (авторських свідоцтв) на винаходи та корисну модель;
- 7 докторських і 22 кандидатські дисертації, захищених під його керівництвом.

З-поміж величезного наукового доробку найбільш відомими є такі монографії, видані одноосібно та у співавторстві (за редакцією вченого): «Шишкоподібне тіло: морфологія» (1996 р., 156 с.), «Шишкоподібне тіло: біохімія» (1996 р., 173 с.), «Шишкоподібне тіло і хроноритми імунної системи» (співавтори: Захарчук О. І., Пішак О. В.; 1997 р., 270 с.),

¹⁷ Obrevko N. O., Navchuk H. V. «Vasyl Pavlovych Pishak: naukova spadshchyna, pedahohichna maistemist ta vklad u rozvytok Bukovynskoho derzhavnoho medychnoho universytetu» [Vasyl Pavlovych Pishak: scientific heritage, pedagogical master's degree and contribution to the development of the Bukovyna State Medical University], *Materialy Kh Mizhnarodnoi nauково-praktychnoi konferentsii studentiv i molodykh uchennykh «Vektory diialnosti studentskoho samovriadvannia v systemi vyshchoi osvity»*, Chernivtsi, 2025, P. 180-181 [in Ukrainian].

¹⁸ Pishak V. P. *35 rokov naukovi...*, op. cit., P. 6.

¹⁹ *Vypusknykiv slavetykh imena...*, op. cit., P. 45.

²⁰ Bulyk R. *Ye. ta in. Pishak Vasyl Pavlovych. 70 rokov vid dnia narodzhennia ...*, op. cit., P. 4.

²¹ Odynska Zh. O. *Vasyl PISHAK: Viddav medytsyni ponad piv stolittia...*, op. cit., P. 91-97.

²² Husar Yu. S. «Pochesnyi chernivchanyn (pro Vasyliya Pishaka)» [Honored Citizen of Chernivtsi (About Vasyl Pishak)], *Bukovynske viche*, 2016, 3 lystopada (№ 41), P. 3 [in Ukrainian].

«Клінічна анатомія шишкоподібного тіла» (1995 р. і 2000 р., 160 с.), «Порівняльно-патофізіологічні аспекти енергозабезпечення судинної стінки» (співавтори: Биць Ю. В., Агаман О. В.; 1999 р., 330 с.), «Шишкоподібне тіло в нижчих хребетних» (2002 р., 126 с.), «Шишкоподібне тіло і біохімічні основи адаптації» (2003 р., 151 с.) «Патофізіологія місячних хроноритмів функцій нирок» (співавтори: Роговий Ю. О., Степанчук В. В.; 2006, 148 с.), «Шишкоподібна залоза і хроноритми функцій нирок. Вплив стресу та солей важких металів» (співавтори: Булик Р. Є., Висоцька В. Г.; 2008 р., 404 с.) й ін. Підручники, навчальні посібники й практикуми, словники-довідники, що видані авторськими колективами за редакцією В. П. Пішака, допомагають студентам вищих медичних закладів освіти України ґрунтовно опанувати медичну біологію, паразитологію й основи генетики, як-от: «Клінічна паразитологія» (співавтори: Бойчук Т. М., Бажора Ю. І.; 2003 р., 344 с.), «Паразитарні хвороби в дітей» (співавтори: Бажора Ю. І., Волосовець О. П., Булик Р. Є.; 2007 р., 452 с.), «Спадкові синдроми з основами фенотипової діагностики» (співавтори: Мислицький В. Ф., Ткачук С. С.; 2010 р., 608 с.). «Медична біологія, паразитологія та генетика» (співавтор: Захарчук О. І.; 20012 р., 628 с.) тощо. А базовий підручник «Медична біологія» (співавтори: Бажора Ю. І. (співредактор) і Брагін Ш. Б.; 2004 р., 656 с.) удостоєний у 2007 році Державної премії України в галузі науки і техніки.^{23,24,25}

Послідовники Василя Павловича вважають, що школа, яку він створив, живе й дотепер, адже її представники сьогодні очолюють кафедри, пишуть сучасні підручники, керують науковими темами. Йдеться не лише про академічну культуру десятків учнів, які стали професорами й доцентами, а насамперед про аналітичний стиль мислення, професійну й моральну відповідальність сотень чи навіть тисяч лікарів.

За словами інтерв'юєрів Жанни Одинської та Юхима Гусара, що ґрунтуються на відгуках випускників, В. П. Пішак був непересічним і як педагог, секрет феноменального успіху якого полягав у вмінні контактувати зі студентами, поєднувати викладання з наукою, робити навчальний процес живим, глибоким і, як наслідок, ефективним. Він не просто передавав знання, а насамперед активізував клінічне мислення, пробуджував у здобувачів освіти дослідницький (науковий) інстинкт, підтримував атмосферу глибокої інтелектуальної зацікавленості. Його лекції завжди були чітко структуровані, насичені фактами та влучними прикладами. Живе метафоричне мовлення тільки допомагало пояснити те, що інші вважали непояснюваним. Наприклад, епіфіз учений порівнював із «маяком біологічного часу», про клітину говорив як

про «першу філософію організму», а про кров – як про «річку пам'яті всього тіла». Особливо цікаво тлумачив складні питання, які вимагали міждисциплінарного підходу, наприклад: як біологія переходить у медицину, як генетика визначає поведінку клітини, як морфологія пов'язана з філософією життя. Тому під час лекцій панувала тиша, оскільки студенти не просто уважно слухали – вони мислили, аналізували, запитували, дискутували. Безумовно, такий оригінальний підхід до трактування матеріалу й результатів наукових досліджень позитивно вплинув на професійну траєкторію багатьох майбутніх медичних фахівців.^{26,27,28}

Основні педагогічні принципи, яким керувався Вчитель від Бога під час лекцій, практичних занять, консультацій, бесід і перевірки робіт, полягали в тому, щоб не тільки дати студентові знання, а насамперед навчити його критично аналізувати їх, не боятися ставити під сумнів загальноприйняті висновки та самостійно формулювати гіпотези, бо саме в сумніві народжується пошук. Не випадково багато його студентів згодом стали кандидатами й докторами наук, очолили кафедри, представляли українську морфологічну школу за кордоном.

Отже, педагогічна філософія В. П. Пішака включала:

- інтегровані міждисциплінарні підходи (біологія як основа медицини);
- проблемно-орієнтоване навчання (кейси, клінічні завдання, дискусії);
- залучення студентів до самостійної роботи, аналітики, мікроскопічних досліджень.

Вищеперелічені підходи до формування фахівців передбачають їх широке залучення до роботи в студентських наукових гуртках. На думку вченого-віртуоза, тільки під час експериментальних спроб і живого спілкування з однодумцями виникає творче натхнення та зароджується науковий пошук, що неможливо в тиші бібліотечних залів і кафедральних кабінетів. З його ініціативи в 2000 р. засновано єдиний на той час в Україні студентський науковий медичний журнал «Хист», розпочала свою роботу громадська організація «Асоціація молодих медиків Буковини», діяльність якої спрямована на популяризацію медичних знань серед населення краю, патріотичне виховання та професійну орієнтацію молоді.²⁹

Як відомо, окрім завідування кафедрою (1974-2014 рр.), В. П. Пішак у 1973-1977 рр. обіймав посаду заступника декана лікувального факультету, у 1981-1985 рр. – декана педіатричного факультету, а в 1985-1993 рр. – декана лікувального факультету. А за часів його ректорства (1993-2010 рр.) Чернівецький медичний інститут набув у 1997 р. статусу Буковинської державної медичної академії, а в 2005 р. – Буковинського державного медичного університету. У цей період у БДМУ реалізовано низку суттєвих структурних

²³ *Khto ye khto na Bukovyni* [Who's who in Bukovina], avtor-uporiadnyk, dyzain V. V. Bolhov, Kyiv, 2006, P. 138 [in Ukrainian].

²⁴ Bulyk R. Ye. ta in. Pishak Vasyl Pavlovych. 70 rokiv vid dnia narodzhennia..., op. cit., P. 6-7.

²⁵ Herush I. V., Moisei A. A. *Rozvytok Chernivetskoho...*, op. cit., P. 229.

²⁶ Odynska Zh. O. *Vasyl PISHAK* ..., op. cit., P. 91-97.

²⁷ Husar Yu. S. *Pochesnyi chernivchanyn (pro Vasylia Pishaka)*..., op. cit., P. 3.

²⁸ Husar Yu. S. *Pochesnyi Hromadianyn Chernivtsiv: doktor medychnykh nauk Vasyl Pishak*..., op. cit., P. 180-182.

²⁹ Pishak V. P. *35 rokiv naukovoi* ..., op. cit., P. 8.

перетворень, модернізовано матеріально-технічну базу, покращено методичне забезпечення навчального процесу, розширено напрями підготовки фахівців. У зв'язку з потребою нового підходу до формування особистості майбутнього медичного фахівця з 01 січня 2000 року запроваджено посаду проректора з гуманітарної освіти та виховання, а 24 січня цього ж року створено координаційну раду з гуманітарної освіти та виховання. Вперше в Україні на базі нашого ЗВО втілено систему ступеневої освіти, яка включала медичний ліцей (створений за його ініціативою у 1995 р.), медичні училища (Чернівецьке, Новоселицьке й Вашківцецьке), університет. Було відкрито клінічну ординатуру, аспірантуру, магістратуру; відновлено роботу кафедри патологічної фізіології, топографічної анатомії та оперативної хірургії; створено й реорганізовано низку кафедр (анестезіології, реаніматології та урології; дитячої хірургії; догляду за хворими та вищої медсестринської освіти; кардіології та функціональної діагностики; медицини катастроф і військової медицини; клінічної імунології, алергології та ендокринології; онкології, променевої діагностики та променевої терапії; психології та соціології; реабілітації, ЛФК, фізичного виховання і здоров'я; сімейної медицини; суспільних наук та українознавства; фармації). Також було створено нові факультети (1994 р. – бакалаврів з відділенням молодших і фармацевтичних фахівців, у 2003 р. – післядипломної освіти, у 2004 р. – фармацевтичний, 2008 р. – стоматологічний), відновлено навчання за спеціальністю «Педіатрія» та започатковано навчання за спеціальностями «Медична психологія», «Стоматологія», «Клінічна фармація», «Фармація», «Сестринська справа», «Лабораторна діагностика». У 1999 році було створено підготовче відділення для іноземних громадян, яких готували для вступу ще з 1997 року на підготовчому відділенні для вітчизняних студентів, а їх перший набір відбувся в 1994 році. У 2004 році створено медико-психологічний центр як навчально-консультативний та методичний підрозділ БДМА, який з 2012 року виконує функції соціально-психологічної служби БДМУ. Відкрито спеціалізовані вчені ради для захисту дисертації за спеціальностями «Педіатрія», «Хірургія», «Патологічна фізіологія». Головою останньої та членом спеціалізованої вченої ради при Чернівецькому національному університеті імені Ю. Федьковича був В. П. Пішак.³⁰³¹

Намагання забезпечити наукову публічність очолюваному закладу та перетворити його на відкритий простір для обміну новими ідеями є черговим проявом системної мудрості нашого керівника, з ініціативи якого започатковано такі наукові журнали:

- «Буковинський медичний вісник» (фаховий, 1997 р.);

- «Клінічна та експериментальна патологія» (2002 р., фаховий з 14 жовтня 2009 р.);

- «Клінічна анатомія та оперативна хірургія» (2002 р., фаховий з 14 жовтня 2009 р.).

Ці видання не лише закріпили статус нашого вишу як наукового центру завдяки публікаціям досвідчених науковців, а й стали майданчиками для молодих дослідників, праці яких друкувалися вперше. Василь Павлович, як головний редактор, сам ретельно вчитував кожну статтю, перевіряв матеріал на достовірність, відповідність етичним нормам і не пропускав жодного недоліку, що й забезпечило часописам гарну репутацію. Окрім цього, він був членом редколегії / редакційної ради часописів інших ЗВО («Експериментальна та клінічна фізіологія і біохімія», «Фізіологічний журнал», «Acta medica leopolitensia»).³²³³

Звісно, публікації результатів наукових досліджень у фахових журналах передувала їх апробація на конференціях (регіональних, всеукраїнських і міжнародних). Тому в університеті щорічно відбувалась наукова конференція професорсько-викладацького складу. На його базі проведено I Всеукраїнський з'їзд молодших медичних і фармацевтичних спеціалістів України (13-17 вересня 1999 року), Конгрес Світової Федерації Українських Лікарських Товариств (26-28 серпня 2004 року), I Національний конгрес «Розвиток медсестринської справи в Україні» (23-25 жовтня 2007 року) і низку міжнародних конференцій, симпозіумів, форумів та інших з'їздів, що свідчить про визнання вишу як провідного закладу медичної науки і освіти України, знаного і за кордоном.³⁴³⁵³⁶³⁷

Адміністративно-господарська робота теж була належно організована, підтвердженням чого є такі факти: відремонтовано студентські гуртожитки, навчальні корпуси, відкрито нові й обладнано старі читальні зали, виділено й відремонтовано приміщення для новоствореного редакційно-видавничого відділу (1998 р.), відреставровано історико-медичний музей університету (1993 р.), відновлено спортивно-оздоровчий табір «Здоров'я» у с. Репужинці (1998-1999 рр.), проведено капітальний ремонт палацу «Академічний» (1999 р. – грудень 2001 р.), який став центром естетичного виховання та самодіяльного мистецтва студентів і викладачів БДМУ. І тепер на його базі проводяться різні заходи, працюють народний ансамбль пісні й танцю «Трембіта», народний аматорський театр і низка аматорських студій.³⁸

Варто зазначити, що в той час, коли Василя Павловича Пішака призначено ректором Чернівецького державного медичного інституту (1993 р.) країна

³⁰ Pishak V. P. та in. *Bukovynska derzhavna medychna akademiia ...*, op. cit., P. 18-19.

³¹ Bulyk R. Ye. та in. *Pishak Vasyl Pavlovych. 70 rokiv vid dnia narodzhennia...*, op. cit., P. 9-10.

³² *Khto ye khto na Bukovyni ...*, op. cit., P. 138.

³³ *Vypusknykiv slavetnykh imena ...*, op. cit., P. 45.

³⁴ Pishak V. P. та in. *Bukovynska derzhavna medychna akademiia ...*, op. cit., P. 19.

³⁵ *Khto ye khto na Bukovyni ...*, op. cit., P. 139.

³⁶ Bulyk R. Ye. та in. *Pishak Vasyl Pavlovych. 70 rokiv vid dnia narodzhennia ...*, op. cit., P. 10.

³⁷ *Vypusknykiv slavetnykh imena ...*, op. cit., P. 46.

³⁸ Herush I. V., Moisei A. A. *Rozvytok Chernivetskoho...*, op. cit., P. 16.

лише починала формувати власну систему вищої освіти, а медична наука переживала складні трансформації. Саме в цьому історичному контексті він здійснював реформування вишу, що стало зразком стратегічного академічного менеджменту. У ті роки БДМУ не просто змінив назву, а набув душу завдяки вмінню мудрого очільника комунікувати зі співробітниками та студентами, слухати й чути їх, робити правильні висновки, приймати вольові рішення. Налагоджуючи співпрацю адміністрації з колективом і здобувачами освіти, він часто бував на кафедрах, у лабораторіях, у гуртожитках. А розуміючи роль студентського самоврядування у формуванні відповідальності, лідерських якостей і активної громадянської позиції в майбутніх медичних фахівців, розширив повноваження цього органу управління: залучив здобувачів освіти до участі в ухваленні рішень (членство у вчених рада), у культурно-освітніх проєктах, у представленні нашого ЗВО на міжнародному рівні тощо. Важко переоцінити його внесок у розвиток академічної культури та підтримку студентських ініціатив. Саме тоді було створено першу студентську газету «Гіппократик» (2001 р.), яка виходила один раз на два місяці тиражем 1000 примірників. З-поміж низки постійних рубрик найбільш популярною була «Інтерв'ю з видатними викладачами-науковцями університету». Отож ректорство В. П. Пішака – це не лише організаційна епоха, а й етична культура, яка залишилася з нами.^{39,40}

Стратегічний підхід до управління сприяв встановленню, розвитку та зміцненню міжнародної співпраці із закордонними навчальними закладами, науково-дослідними установами й громадськими організаціями, а також зростанню академічної мобільності здобувачів освіти та професорсько-викладацького складу. Звичайно, над цим працював спеціально створений у 2003 році відділ міжнародних зв'язків. Однак Василь Павлович своєю активною науковою присутністю на міжнародній арені сприяв формуванню й закріпленню іміджу університету та його інтеграції у світовий освітньо-науковий простір. Упродовж багатьох років видатний учений був учасником (доповідачем) і співорганізатором престижних міжнародних форумів, симпозіумів і конгресів. Так, у Будапешті, Вашингтоні, Варшаві, Відні, Клагенфурті й Ташкенті він виступав не лише як морфолог чи хронобіолог, а як представник української академічної школи, що має гідне місце на глобальній мапі. Тому цього корифея науки, шанованого і в БДМУ, і в академічному середовищі України, і в міжнародних колах, можна вважати послом української науки у світі, творцем контактів, ініціатором діалогу, представником держави у найкращому сенсі цього слова.⁴¹

Особливо знаковими стали візити до:

- США – з питань обміну досвідом в університетських клініках і наукових центрах;

- Індії – для налагодження партнерських програм з медичними школами;

- Австрії та Польщі – для укладення угод про академічну мобільність, спільні дослідження, участь у грантах.

В. П. Пішак також активно займався громадською діяльністю, бо розумів відповідальність інтелектуалів за все, що відбувається у суспільстві. Він був депутатом Чернівецької міської та обласної рад, де займався питаннями охорони здоров'я, медичної освіти, підтримки молодих спеціалістів. Його позиція завжди була аргументованою й виваженою. У межах співпраці з МОЗ України працював у експертних радах, атестаційних комісіях, методичних об'єднаннях.

Визнанням значущості доробку й різносторонньої діяльності В. П. Пішака є, окрім перелічених на початку статті, такі почесні титули й відзнаки:

- орден «Знак пошани» (1986 р.);
- знак «Відмінник охорони здоров'я» (1992 р.);
- титул «Почесний громадянин Чернівців» (2000 р.);

- ордени «За заслуги» III (2000 р.) та II (2006 р.) ступенів;

- медаль «Незалежність України» (за результатами міжнародного рейтингу «Золота Фортуна», 2001 р.);

- Подяка Чернівецького міського голови за вагомий внесок щодо оновлення та реставрації культурного комплексу палацу «Академічний» (2001 р.);

- почесна відзнака «Медицина Буковини» Чернівецької обласної державної адміністрації (2002 р.);

- Подяка Президента України за вагомий внесок у розвиток медичної галузі (2005 р.);

- почесна відзнака «Буковина» Чернівецької обласної державної адміністрації (2009 р.);

- відзнака «За бездоганну службу» Буковинського державного медичного університету (2019 р.);

- звання «Почесний професор Тернопільського національного медичного університету імені І. Я. Горбачевського» та «Почесний професор Буковинського державного медичного університету» (2022 р.).

- почесна відзнака «За заслуги перед Буковиною» Чернівецької обласної ради (з нагоди 80-річчя БДМУ, жовтень 2024 р.);

- почесна відзнака (медаль) «Вдячна Буковина» Чернівецької обласної військової адміністрації та Чернівецької обласної ради (за багаторічну сумлінну працю, значний особистий внесок у розвиток медичної освіти і науки, підготовку медичних кадрів, високий професіоналізм; з нагоди 85-річчя від дня народження, 03 листопада 2025 р.).^{42,43}

Саме тому Василя Павловича вважають живою легендою, людиною-епохою, а його ім'я включено до альманаху «Золота книга української еліти» (2001 р.) і книги «Хто є хто на Буковині» (2006 р.).

³⁹ Herush I. V., Moisei A. A. *Rozvytok Chernivetskoho...*, op. cit., P. 94-109.

⁴⁰ *Bukovynskiy derzhavnyi medychniy universytet...*, op. cit., P. 212-215.

⁴¹ *Ibidem*, P. 181-182.

⁴² *Khto ye khto na Bukovyni...*, op. cit., P. 138-139.

⁴³ *Vypusknykiv slavetnykh imena...*, op. cit., P. 46.

Висновок. Опрацьований матеріал дає підстави стверджувати, що наукова спадщина Василя Павловича Пішака та його внесок у розвиток Буковинського державного медичного університету, медицини й медичної освіти регіону є значущими. Ця видатна постать цілком заслужено золотими літерами вписана в історію Alma mater, оскільки стала однією з ключових фігур у його розвитку, вміло поєднавши активну наукову діяльність із педагогічною майстерністю й організаційною роботою.

Перспективи подальших досліджень. Вивчення діяльності цієї непересічної особистості, життя і професійна кар'єра якої відзначені вагомими науковими досягненнями й активною педагогічною практикою, дозволить відтворити його системний вплив на медичну освіту регіону, оцінити формування навчальних і наукових структур університету та з'ясувати вплив на ці процеси соціального контексту.

Навчук Галина – кандидат філологічних наук, доцент кафедри суспільних наук та українознавства Буковинського державного медичного університету; авторка і співавторка близько 180 праць наукового, навчально-методичного та публіцистичного характеру, з-поміж яких: 1 монографія, 7 розділів до 4 колективних монографій, 3 параграфи до базового (національного) підручника з української мови за професійним спрямуванням, 10 навчально-методичних посібників (5 з них – із грифом МОН та МОЗ України), 2 відгуки на автореферати кандидатських дисертацій тощо. Коло наукових інтересів: синтаксис сучасної української мови, українознавство, лінгвокраєзнавство, проблеми впорядкування української медичної термінології, культура мовлення медичного працівника, національно-мовне виховання у ЗВО.

Navchuk Halyna – Candidate of Philology, Associate Professor of Department of Social Sciences and Ukrainian Studies of Bukovinian State Medical University; she is the author of about 180 scientific, educational and critical publications, including 1 monograph, 6 chapters to 3 collective monographs, 3 paragraphs to the national textbook of the Ukrainian language in a professional direction, 10 teaching and methodical manuals (5 of them – with the seal of the Ministry of Health and the Ministry of Health of Ukraine), 2 reviews of abstracts of candidate's theses, etc. Scientific interests: syntax of the modern Ukrainian language, Ukrainian studies, linguistic regional studies, problems of organizing Ukrainian medical terminology, speech culture of a medical worker, national language education in higher education institutions.

Навчук Ігор – кандидат медичних наук, доцент, завідувач кафедри соціальної медицини та організації охорони здоров'я Буковинського державного медичного університету; автор і співавтор понад 170 публікацій наукового та навчально-методичного характеру, з-поміж яких: 3 – у журналах, що індексуються в наукометричних базах Scopus та Web of Science, 1 монографія, 5 навчально-методичних посібників, 5 навчальні посібники, 3 методичні рекомендації, 1 патент на корисну модель, 1 інформаційний лист. Коло наукових інтересів: соціальна медицина, профілактика неепідемічних хвороб, громадське здоров'я, організація охорони здоров'я.

Navchuk Ihor – Candidate of Medical Sciences, Associate Professor, Head of the Department of Social Medicine and Health Care Organization of Bukovyna State Medical University; author and co-author of more than 170 scientific and educational and methodological publications, including: 3 in journals indexed in the scientometric databases Scopus and Web of Science, 1 monograph, 5 educational and methodological manuals, 5 training manuals, 3 methodological recommendations, 1 utility model patent, 1 information sheet. Scientific interests: social medicine, prevention of non-epidemic diseases, public health, health care organization.

Собко Діана – доктор філософії, асистент кафедри фізичної реабілітації, ерготерапії та домедичної допомоги Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича; авторка і співавторка близько 70 наукових праць, з-поміж яких статті та тези у вітчизняних та закордонних журналах. Коло наукових інтересів: артеріальна гіпертензія, остеоартрит, якість життя, фізична та реабілітаційна медицина.

Sobko Diana – PhD, assistant of the department of physical rehabilitation, occupational therapy and pre-medical care of the Yuriy Fedkovich Chernivtsi National University; author and co-author of about 65 scientific works, including: articles and theses in domestic and foreign journals. Scientific interests: arterial hypertension, osteoarthritis, quality of life, physical and rehabilitation medicine.

Обревко Надія – студентка 6-ї групи II курсу медичного факультету Буковинського державного медичного університету.

Obrevko Nadiya – is a student of the 6th group of the 2nd year of the Medical Faculty of the Bukovinian State Medical University.

Received: 25.11.2025

Advance Access Published: December, 2025

© H. Navchuk, I. Navchuk, D. Sobko, N. Obrevko, 2025

**ПЕРЕКЛАД АНАТОМІЧНОЇ ТЕРМІНОЛОГІЇ ЩЕЛЕПНО-
ЛИЦЕВОЇ ДІЛЯНКИ: ВИКЛИКИ УНІФІКАЦІЇ ТА
ВІЗУАЛЬНОЇ АДАПТАЦІЇ**

Мішель ПАНЕНКО

Харківський національний медичний університет, м. Харків
(Україна)
mvpanenko.st24@knmu.edu.ua

Інна ПАНЕНКО

Харківський гуманітарний університет «Народна українська
академія», м. Харків (Україна)
innapanenko2020work@gmail.com

Олександр ШЕВЦОВ

Харківський національний медичний університет,
м. Харків (Україна)
oo.shevtsov@knmu.edu.ua

**TRANSLATION OF MAXILLOFACIAL ANATOMICAL
TERMINOLOGY: CHALLENGES OF TERMINOLOGICAL
UNIFICATION AND VISUAL ADAPTATION**

Inna PANENKO

Kharkiv University of Humanities «People's Ukrainian Academy»,
Kharkiv (Ukraine)
ORCID ID: 0000-0001-8326-9555

Michelle PANENKO

Kharkiv National Medical University, Kharkiv (Ukraine)
ORCID ID: 0009-0006-1785-8486

Olexandr SHEVTSOV

Kharkiv National Medical University, Kharkiv (Ukraine)
ORCID ID: 0000-0003-1459-9141

Michelle Panenko, Inna Panenko, Olexandr Shevtsov. Translation of Maxillofacial Anatomical Terminology: Challenges of Terminological Unification and Visual Adaptation. Abstract. The article presents a comprehensive analysis of the challenges of translating maxillofacial anatomical terminology in the context of adapting anatomical atlases to the Ukrainian medical education space. **The aim of the study** is to identify systemic translation barriers, analyze linguistic and terminological inconsistencies among Latin, English, Ukrainian, and other Slavic systems, and outline pathways for developing a modern Ukrainian-language anatomical atlas based on Terminologia Anatomica. **The objectives are:** (1) to conduct a comparative analysis of key terms in osteology and dentistry; (2) to detect semantic discrepancies affecting education and clinical practice; (3) to define principles of linguistic adaptation of Ukrainian anatomical terminology; (4) to substantiate the role of illustrations as a unifying tool. **Methods include** comparative analysis of terminological sources (Latin, English, Ukrainian, and Russian atlases), structural-semantic study of terms, content analysis of educational syllabi from Ukrainian medical universities, and visual-linguistic comparison of illustrative material. **Conclusions.** The findings reveal significant terminological inconsistencies that complicate the establishment of a unified educational and clinical framework. The study substantiates the necessity of creating a Ukrainian-language anatomical atlas with a standardized nomenclature that integrates international norms with Ukrainian linguistic rules. The illustrative component is highlighted as a crucial factor in unification and cognitive comprehension of complex structures. Future research will focus on the development of digital glossaries, terminology databases, and educational platforms to harmonize professional communication and enhance the quality of medical training.

Key words: anatomy, translation, maxillofacial area, medical education, atlas, unification of terms, Terminologia Anatomica, dentistry, visualization.

Вступ. Професія лікаря традиційно належить до найпрестижніших і водночас найбільш соціально відповідальних сфер людської діяльності. Її стратегічне значення в системі охорони здоров'я зумовлює необхідність багаторівневої, міждисциплінарної та методологічно обґрунтованої підготовки майбутніх фахівців. Така підготовка спирається не лише на фундаментальні знання з медико-

біологічних дисциплін, а й на розвиток клінічного мислення, етичної рефлексії та мовної грамотності. Однією з базових дисциплін, що формує професійний світогляд лікаря, є анатомія людини – наука про структурну організацію тіла, що закладає основи для подальшого клінічного навчання¹. Повноцінне засвоєння анатомії передбачає не лише текстове ознайомлення, а й візуальне опрацювання

¹ Kit I.V., Pryshlyak A. M., Yavorska S. I. «Formuvannia komunikatyvnoi kompetentnosti u здобувачів вищої медичної освіти на кафедрі анатомії людини» [Formation of communicative competence in higher medical education students at the department of human anatomy], *Medychna osvita* [Medical Education], 2023, № 2, P. 91-96, DOI: <https://doi.org/10.11603/m.2414-5998.2023.2.14017> [in Ukrainian].

топографічних взаємозв'язків між органами. Цей процес реалізується переважно через атласи – графічно-термінологічні джерела, що поєднують зображення морфологічних структур із відповідною термінологією, а інколи й коротким описом. Такі джерела сприяють кращому розумінню анатомічної топографії, стандартизації термінів та когнітивній інтеграції матеріалу. У цьому контексті особливої ваги набувають питання доступності, наукової достовірності та мовної адаптації анатомічних атласів до сучасного українського освітнього простору. На теренах України впродовж другої половини ХХ століття та на початку ХХІ століття беззаперечним авторитетом серед подібних джерел залишався «Атлас анатомії людини» під редакцією професора Р. Д. Синельникова, який був створений на базі Харківської анатомічної школи². Хоча цей атлас зберігає високу фахову значущість, він виданий російською мовою, що в умовах дерусифікації та гуманітарної трансформації створює низку мовно-освітніх бар'єрів, особливо для студентів, які здобувають освіту в умовах незалежної України. З огляду на виклики гуманітарної деколонізації, мовної безпеки та термінологічної актуалізації, виникає потреба в оновленні мовно-термінологічної складової медичної освіти. Це є особливо актуальним в розділі анатомії щелепно-лицевої ділянки – галузі, що вирізняється високим рівнем термінологічної складності, поліетимологічною навантаженістю термінів і критичним значенням точності у клінічній практиці. Саме ця анатомічна ділянка є ключовою для стоматологів, щелепно-лицевих хірургів, отоларингологів, пластичних і реконструктивних хірургів. Популярні міжнародні атласи (такі як *Netter's Atlas*, *Gray's Anatomy for Students*, *Rohen's Color Atlas* та ін.) доступні переважно англійською і їх переклад для української аудиторії вимагає не лише фахової термінології, але й узгодження між лексичними системами різних мов. Нерідко саме тут виникають труднощі: непослідовність перекладу, невідповідність до офіційної анатомічної номенклатури (*Terminologia Anatomica*)³, або зміщення змісту терміна спричиняють помилки в розумінні та використанні матеріалу. Усе це актуалізує потребу в цілісному аналізі анатомічної термінології щелепно-лицевої ділянки в аспектах лінгвістики, термінознавства та перекладознавства. Такий підхід дозволить не лише сформувати якісно нову україномовну базу для медичної освіти, але й сприятиме створенню єдиного термінологічного середовища в галузі.

Більше того, результати дослідження можуть знайти практичне застосування в клінічній документації, освітніх матеріалах, електронних платформах та спеціалізованих словниках.

Мета дослідження полягає в комплексному аналізі процесів перекладу термінології щелепно-лицевої ділянки в контексті створення україномовних атласів. Особливу увагу приділено виявленню системних бар'єрів у лінгвістичному й термінографічному аспектах, визначенню шляхів адаптації української терміносистеми до міжнародних номенклатурних стандартів, а також ролі візуалізації як інструменту уніфікації знань у медичній освіті.

Методи дослідження: порівняльний аналіз термінологічних джерел (латинських, англійських, україномовних і російськомовних атласів), структурно-семантичний розбір термінів, контент-аналіз навчально-методичних матеріалів медичних ЗВО України, а також візуально-лінгвістичне зіставлення ілюстративних рядів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання перекладу назв анатомічних структур, зокрема у сфері щелепно-лицевої ділянки, дедалі активніше розглядається у фахових публікаціях, що пов'язано із потребою уніфікації медичної термінології, підвищенням якості професійної підготовки майбутніх лікарів та розбудовою україномовного освітнього простору в медицині.

Згідно з дослідженням Ярмили Кредатусової (*Jarmila Kredátusová*, Словаччина, 2024), ключовим бар'єром є відсутність системного підходу до формування україномовної терміносистеми при перекладі медичних понять, зокрема з англійських та слов'яномовних джерел. Авторка акцентує на необхідності врахування морфологічних, етимологічних і синтаксичних особливостей української мови при перекладацьких трансформаціях, що має забезпечувати відповідність міжнародним стандартам⁴.

У 2020 році фахівці Національного університету «Львівська політехніка» провели структурно-семантичний аналіз стоматологічної термінології, що використовується в клінічних інструкціях. Зокрема, було виявлено, що варіативність перекладу термінів щелепно-лицевої ділянки (наприклад, *alveolar crest* як коміркове підвищення vs альвеолярна частина) може спричинити клінічні помилки через семантичну неузгодженість⁵.

Інституційний підхід до термінологічної нормалізації представлений в двомовному

² *Anatomia – pershyi krok do medytsyny: materialy naukovo-praktychnoi konferentsii studentiv ta molodykh vchenykh, prysviachenoї 120-ricchiu z dnia narodzhennia profesora R. D. Synelnykova*, Kharkiv, 3-4 lystopada 2016 r. / red. kol.: Tereshchenko A. O., Zharova N. V., Shyyan D. N. [ta in.]; Kharkivskiy natsionalnyi medychnyi universytet, Kharkiv, 2016, 265 p. [in Ukrainian].

³ Whitmore I. «Terminologia Anatomica: new terminology for the new anatomist», *The Anatomical Record*, 1999, Vol. 257, № 2, P. 50-53 [in English].

⁴ Bednarova-Gibova K. *Advancing Teaching Translation and Interpreting in Higher Education: Insights & Outlooks*, 2024, 193 p. [in English].

⁵ Zavushchak I., Dosyn D., Hrendus M., Prodaniuk M., Perkhach R. *Method of Structural Semantic Analysis of Dental Terms in the Instructions for Medical Preparations*, 2020, 48 p. [in English].

«Словнику медичних термінів для зубних техніків» (Львівська медична академія ім. А. Крупинського, 2023). Видання містить понад 2500 англо-українських відповідників зі сфери стоматології та суміжної анатомії, акцентуючи увагу на уніфікації термінів для освітніх потреб здобувачів спеціальності «Стоматологія ортопедична»⁶.

На методологічному рівні перекладознавчої компетентності важливим є аналіз моделі підготовки магістрів стоматології, здійснений Кульбашною Я. А., яка серед ключових фахових умінь виділяє здатність орієнтуватися в багатомовному термінологічному просторі та працювати з медичною документацією⁷.

Таким чином, огляд наявних міждисциплінарних досліджень свідчить про багатомірність проблеми адаптації анатомічної термінології щелепно-лицевої ділянки до україномовного контексту. Увага фахівців зосереджена не лише на точності перекладу, але й на необхідності методологічного супроводу, термінологічної узгодженості з міжнародними номенклатурами (зокрема *Terminologia Anatomica*), а також на розробці сучасних візуальних ресурсів, що можуть забезпечити єдність в навчанні та клінічній практиці. Створення україномовного анатомічного атласу

в цьому контексті виступає як стратегічне завдання для майбутнього розвитку медичної освіти в Україні.

Основна частина. Відповідно до чинного законодавства України (ст. 9 Закону «Про забезпечення функціонування української мови як державної»)⁸, медичні працівники зобов'язані спілкуватися державною мовою під час виконання професійних обов'язків. Однак в клінічній та освітній практиці все ще поширене явище калькування – запозичення термінів з російської або англійської мов без урахування мовних норм української. Це створює передумови до виникнення непорозумінь між колегами або під час спілкування лікаря з пацієнтом, особливо у випадках, коли українські еквіваленти відрізняються за звучанням чи структурою⁹.

У таблиці 1 наведено приклади термінів на основі трьох атласів/підручників, що позначають анатомічні утворення щелепно-лицевої ділянки. Аналіз демонструє суттєві розбіжності в терміносистемах, що вказує на необхідність стандартизації та уніфікації відповідної номенклатури. Особливо це стосується розділу остеології, що відіграє критичну роль в топографічній орієнтації, визначенні скелетотопічної межі та плануванні втручання.

Таблиця 1

Термінологія кісткових структур щелепно-лицевої ділянки

<i>Terminologia Anatomica</i> (1998, лат.) ¹⁰	«Атлас анатомії людини» Р. Д. Синельникова (1989, рос.) ¹¹	<i>Atlas of human anatomy</i> Ф. Г. Неттера (2019, англ.) ¹²	«Анатомія людини» А. С. Головацького (2013, укр.) ¹³
Vomer (A02.1.11.001)	Сошник	Vomer	Леміш
Os zygomaticum (A02.1.14.001)	Скулова кость	Zygomatic bone	Вилична кістка
Processus alveolaris (A02.1.12.035)	Альвеолярный отросток	Alveolar process	Комірковий відросток
Processus condylaris (A02.1.15.035)	Мышцелковый отросток	Condylar process	Виростковий відросток
Articulatio temporomandibularis (A03.1.07.001)	Височно-нижнечелюстной сустав	Temporomandibular joint	Скронево-нижньощелепний суглоб
Processus uncinatus (A02.1.07.016)	Крючковидный отросток	Uncinate process	Гачкуватий відросток
Juga alveolaria (A02.1.12.040)	Альвеолярные возвышения	Alveolar part (crest)	Коміркові випини
Lamina cribrosa (A02.1.07.002)	Решетчатая пластинка	Cribiform plate	Дірчаста пластинка
Fonticuli cranii (A02.1.00.027)	Роднички	Fontanelles	Тім'ячка

⁶ Zaiats T.I., Nazar S. L., Nechypor N. O., Khmiliar I. R., Holod O. O. *Slovyk medychnykh terminiv dlia zubnykh tekhniv* [Dictionary of Medical Terms for Dental Technicians], Lviv: Novyi Svit-2000, 2023, 228 p. [in Ukrainian].

⁷ Kulbasha Y.A., Malanchuk V. O., Nahyrnyi Y. P., Skrypnik I. L., Zakharova V. O. «A modern model of masters' in dentistry professional training», *Medychna osvita* [Medical Education], 2020, № 1, P. 45-49, DOI: <https://doi.org/10.11603/me.2414-5998.2020.1.10992> [in English].

⁸ «Pro zabezpechennia funktsionuvannia ukrainskoi movy yak derzhavnoi: Zakon Ukrainy vid 25 kvitnia 2019 r. No. 2704-VIII» [Law of Ukraine on ensuring the functioning of Ukrainian as the state language], *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy*, 2019, № 21, Art. 81 [in Ukrainian].

⁹ Cherkasov V.H., Bobryk I. I., Huminskyi Yu.Y., Kovalchuk O. I. (Eds.), *Mizhnarodna anatomichna terminolohiia* [International Anatomical Terminology], Vinnytsia: Nova Knyha, 2010, 392 p. [in Ukrainian].

¹⁰ *Terminologia Anatomica* [Electronic resource], URL: <http://terminologia-anatomica.org/en/Terms> (Accessed: 12.07.2025) [in English].

¹¹ Synelnykov R.D., Synelnykov Ya. R. *Atlas anatomii cheloveka* [Atlas of Human Anatomy], Vol. 1, M.: Meditsina, 1989, 344 p. [in Russian].

¹² Netter F.H., *Atlas of Human Anatomy*, 7th ed., Philadelphia, PA: Elsevier, 2019 (in English).

¹³ Holovatskyi A.S., Cherkasov V. H., Sapin M. R., *Anatomiia liudyny* [Human Anatomy], Vol. 1, 3rd ed., Vinnytsia: Nova Knyha, 2013, 368 p. [in Ukrainian].

Оскільки розділ анатомії щелепно-лицевої ділянки є важливим для ряду медичних спеціальностей – щелепно-лицевої хірургії, ортодонції, отоларингології, пластичної хірургії – точність термінів має не лише освітнє, а й клінічне значення. Викладачі медичних ЗВО, лікарі-практики та студенти повинні користуватися єдиною термінологічною системою, що гарантує ефективну міждисциплінарну комунікацію.

Окрема увага приділяється стоматології, що охоплює структури порожнини рота та значну частину

щелепно-лицевої зони. У перекладах анатомічних атласів зустрічаються терміни, що або взагалі відсутні в іншомовних джерелах, або мають альтернативні назви, не узгоджені зі стандартом (наприклад, «ближньощічне вістря»). Часто вивчення детальної анатомії зубів відбувається не в матеріалі курсу нормальної анатомії, а вже на клінічних дисциплінах стоматологічного факультету, що призводить до неконсистентного вживання термінів. У таблиці 2 подано приклади стоматологічної термінології, що потребує лінгвістичного узгодження.

Таблиця 2

Анатомічні структури ротової порожнини

Terminologia Anatomica (1998, lat.)	«Атлас анатомії людини» Р. Д. Синельникова (1990, рос.) ¹⁴	Atlas of human anatomy Ф. Г. Неттера (2019, англ.)	«Анатомія людини» А. С. Головацького (2007, укр.) ¹⁵
Caruncula sublingualis (A05.1.01.112)	Подъязычный сосочек	Sublingual caruncle	Під'язикове м'ясце
Cuspis mesiobuccalis (A05.1.03.022)	Щечно-мезиальний бугорок	–	Ближньощічне вістря
Vestibulum oris (A05.1.01.003)	Преддверие рта	Oral vestibule	Присінок рота
Angulus oris (A05.1.01.013)	Угол рта	Angle of mouth	Кут рота
Dens premolaris (A05.1.03.006)	Малый коренной зуб Премоляр	Premolar	Малий кутній зуб
Dens molaris tertius Dens serotinus (A05.1.03.008)	Третий большой коренной зуб (моляр) Зуб мудрости	Third molar	Третій великий кутній зуб Запізнілий зуб «Зуб мудрости»
Glandula parotidea (A05.1.02.003)	Околоушная железа	Parotid gland	Привушна залоза
Sulcus gingivalis (A05.1.01.111)	Десневая борозда	Gingival groove	Ясенна борозна

На основі порівняльного аналізу навчально-методичних матеріалів (силабусів) десяти закладів вищої медичної освіти України було сформовано рейтинг

найчастіше рекомендованих джерел для вивчення дисципліни «Анатомія людини» (або «Нормальна анатомія») на рівні базової (основної) літератури (рис. 1).

Рис. 1. Діаграма розподілу популярності літератури з анатомії людини в закладах вищої освіти України (2025 рік)

¹⁴ Synelnykov R.D., Synelnykov Ya. R. Atlas anatomii cheloveka [Atlas of Human Anatomy], Vol. 2, M.: Meditsina, 1990, 264 p. [in Russian].

¹⁵ Holovatskyi A.S., Cherkasov V. H., Sapin M. R., Parakhin A. I., Anatomiiia liudyiny [Human Anatomy], Vol. 2, Eds. Cherkasov V. H., Holovatskyi A. S., Vynnytsia: Nova Knyha, 2007, 456 p. [in Ukrainian].

Лідером рейтингу став підручник «Анатомія людини у 3-х томах» під редакцією А. С. Головацького, В. Г. Черкасова та М. Р. Сапіна, що зазначається в списках рекомендованої літератури 12 разів. Другу позицію посів «Атлас анатомії людини» Ф. Г. Неттера (в різних варіаціях видання), що згадується 9 разів. Третє місце одночасно розділили три джерела (по 5 згадувань кожне): «Sobotta. Атлас анатомії людини» (ред. В. Г. Черкасов), підручник під редакцією В. Г. Ковешнікова, а також «Міжнародна анатомічна термінологія» за ред. В. Г. Черкасова та І. І. Бобрика.

Меншу, але стабільну представленість мають також праці О. І. Свиридова (3 згадування) і С. М. Білаша з колективом авторів (2 згадування). До першої десятки увійшли також навчальні матеріали В. Г. Черкасова та С. Ю. Кравчука, Я. І. Федонюка та В. Д. Волошина, а також підручник П. П. Шапаренка та Л. П. Смольського – усі ці видання отримали по 2 згадування.

Такий розподіл джерел свідчить про відсутність єдиного термінологічного чи візуального стандарту, що регулює викладання анатомії в українських медичних ЗВО. З одного боку, це демонструє різноманітність підходів і джерельну автономію викладачів, а з іншого – вказує на потребу уніфікації навчально-методичного забезпечення, особливо в контексті

перекладених атласів, що часто демонструють відмінності в терміносистемі. Провідні позиції таких видань, як атлас Ф. Г. Неттера або адаптовані редакції «Sobotta», ще раз підтверджують актуальність питання лінгвістичної гармонізації анатомічної термінології в межах україномовного освітнього середовища.

Таким чином, проведений аналіз дозволяє не лише систематизувати практики використання навчальних джерел, але й підсилює аргументацію щодо необхідності створення уніфікованого україномовного анатомічного атласу, що базується на узгодженій терміносистемі, сучасній візуалізації та відповідності міжнародним стандартам морфологічної номенклатури.

Не менш важливою є якість ілюстративного матеріалу, що супроводжує анатомічні атласи. На відміну від традиційного українського підходу (за системами органів – остеологія, мієлогія, артрологія тощо), Ф. Г. Неттер у своєму атласі застосовує ділянковий принцип побудови, тобто розглядає всі структури конкретної ділянки одночасно. Такий підхід сприяє формуванню цілісного уявлення про анатомію, полегшує запам'ятовування та орієнтацію в просторі. Крім того, атлас Неттера містить високоточні 3D-ілюстрації, що є важливим ресурсом для опанування складних структур (рис. 2).

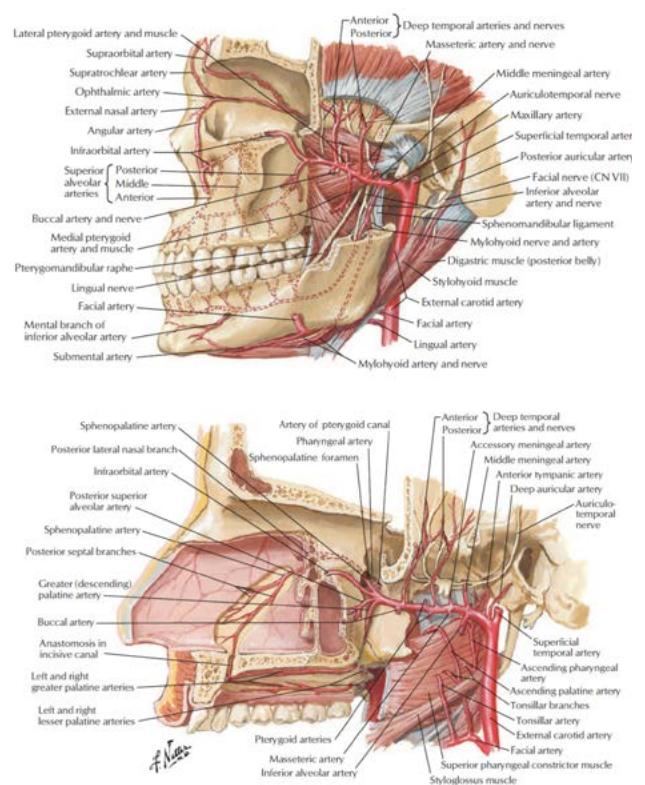
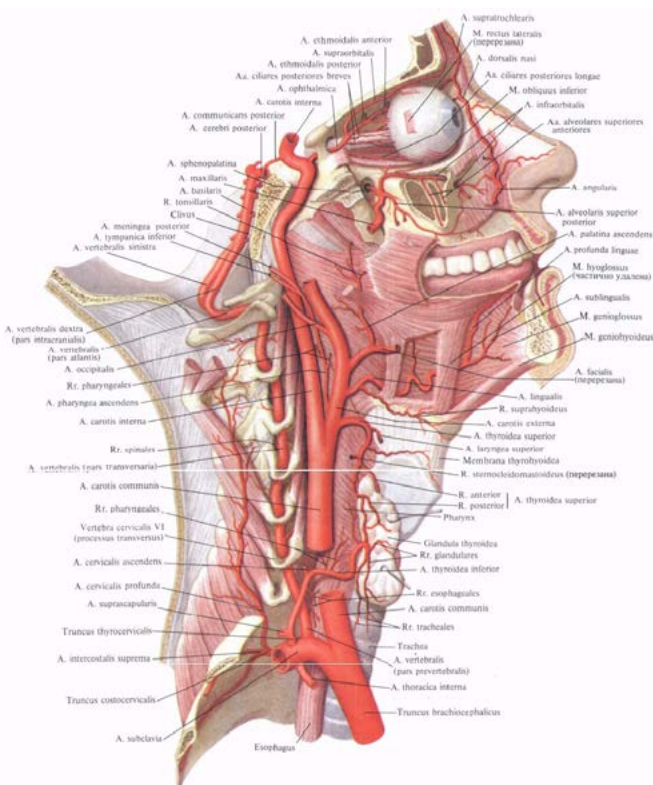

Рис. 2. Зображення а. maxillaris в атласах Синельникова (зліва, 1996)¹⁶ та Неттера (справа, 2019)

Анатомічні зображення мають особливу цінність при вивченні складних структур. Наприклад, верхньощелепна артерія (а. maxillaris) – одна з основних гілок зовнішньої сонної артерії – має численні гілки, що постачають кров до важкодоступних анатомічних зон: очна ямка, порожнина рота і носа, глибокі м'язи обличчя.

У ділянці крилопіднебінної ямки (fossa pterygopalatina) або підочномовкової щілини (fissura infraorbitalis) правильне просторове уявлення про хід судин є критично важливим для планування хірургічних втручань.

Саме тому якісне ілюстративне наповнення є необхідною складовою анатомічного мислення,

¹⁶ Synelnykov R.D., Synelnykov Ya.R., *Atlas anatomii cheloveka* ..., op. cit., Vol. 3.

а візуально-термінологічна узгодженість – ключовою умовою в створенні сучасного україномовного атласу для медичної освіти. Не випадково більшість українських навчальних програм (силабусів) рекомендують використовувати саме атлас Ф. Г. Неттера як зразок ефективної інтеграції тексту та зображення.

Висновки. Проведений аналіз виявив суттєву термінологічну фрагментацію між латинськими, англійськими, російськими та українськими джерелами. Така розбіжність призводить до когнітивної дезорієнтації у студентів і фахівців, ускладнює засвоєння матеріалу та створює ризики в клінічній практиці. Водночас відсутній єдиний україномовний термінологічний корпус, що відповідав би міжнародним стандартам, був офіційно закріплений і водночас практично зручний для використання у вищій медичній освіті.

Особливої актуальності набуває потреба в уніфікації термінів, що позначають кісткові, лицеві та стоматологічні структури. Це вимагає міждисциплінарної співпраці анатомів, клініцистів, термінологів, лінгвістів і викладачів. Лише за таких умов можна досягти водночас мовної точності, морфологічної коректності й дидактичної ефективності.

Візуальна складова анатомічних атласів виконує не тільки освітню, але й стандартизувальну функцію – зображення виступають своєрідним еталоном, навколо якого може формуватися єдина терміносистема. Прикладом є атлас Ф. Г. Неттера, що наочно демонструє переваги ділянкового підходу, зокрема в зображенні складних структур – таких як *fossa pterygopalatina* чи *a. maxillaris*. Тривимірні зображення сприяють глибшому розумінню просторових взаємозв'язків і підвищують якість навчання.

У цьому контексті створення сучасного україномовного анатомічного атласу має стати пріоритетним завданням для наукової та освітньої медичної спільноти. Такий ресурс повинен поєднувати міжнародну термінологічну уніфікацію, українську мовну адаптацію та високоякісну ілюстративну базу. Це не лише посилить якість підготовки майбутніх фахівців, а й стане елементом формування професійної ідентичності.

Перспективи подальших досліджень полягають в розробці цифрових україномовних глосаріїв, баз

термінологічних даних та інтерактивних платформ, що підтримуватимуть навчальний процес, клінічну практику і міждисциплінарну комунікацію в сучасній медичній галузі.

Відомості про авторів:

Паненко Мішель – здобувачка магістерського рівня вищої освіти Харківського національного медичного університету, м. Харків, Україна. Авторка близько 15 наукових робіт, індексованих в базі Google Scholar. Коло наукових інтересів: оперативна хірургія, молекулярна біологія, цитологія, генетика, клінічна анатомія.

Panenko Michelle – Master's degree student at Kharkiv National Medical University, Kharkiv, Ukraine. Author of about 15 scientific publications indexed in Google Scholar. Research interests include Operative Surgery, Molecular Biology, Cytology, Genetics, and Clinical Anatomy.

Паненко Інна – старший викладач кафедри іноземних мов та перекладу Харківського гуманітарного університету «Народна українська академія», м. Харків, Україна. Авторка близько 20 наукових та навчально-методичних публікацій, індексованих в базі Google Scholar. Коло наукових інтересів: філологія, перекладознавство, педагогіка вищої школи.

Panenko Inna – Senior Lecturer at the Department of Foreign Languages and Translation, Kharkiv University of Humanities «People's Ukrainian Academy», Kharkiv, Ukraine. Author of about 20 scientific and educational-methodological publications indexed in Google Scholar. Research interests include Philology, Translation Studies, and Higher Education Pedagogy.

Шевцов Олександр – кандидат медичних наук, доцент кафедри анатомії людини, клінічної анатомії та оперативної хірургії Харківського національного медичного університету, м. Харків, Україна. Автор близько 35 наукових та навчально-методичних публікацій, індексованих в базі Google Scholar. Коло наукових інтересів: нормальна анатомія людини, центральна нервова система, педагогіка вищої медичної школи.

Shevtsov Olexandr – PhD in Medicine, Associate Professor at the Department of Human Anatomy, Clinical Anatomy and Operative Surgery, Kharkiv National Medical University, Kharkiv, Ukraine. Author of about 35 scientific and educational-methodological publications indexed in Google Scholar. Research interests include Human Gross Anatomy, the Central Nervous System, and Higher Medical Education Pedagogy.

Received: 6.11.2025

Advance Access Published: December, 2025

© M. Panenko, I. Panenko, O. Shevtsov, 2025

ІСТОРИЧНИЙ НАРИС РОЗВИТКУ ОНКОЛОГІЇ НА БУКОВИНІ

**Богдан ШУМКО, Володимир БОДЯКА,
 Валентин ГРОДЕЦЬКИЙ,**

Буковинський державний медичний університет, м. Чернівці
 (Україна)

shumko.bogdan@bsmu.edu.ua, bodyka.volodymyr@bsmu.edu.ua,
 grodeckyj.valentyn@bsmu.edu.ua

HISTORICAL OUTLINE OF THE DEVELOPMENT OF ONCOLOGY IN BUKOVYNA

Bohdan SHUMKO, Volodymyr BODYKA, Valentyn GRODECKYJ

Bukovynian State Medical University, Chernivtsi (Ukraine),

ORCID ID: 0000-0001-7529-3272; RESEARCHER ID: PLC-7510-2026

ORCID ID 0000-0003-1422-6652

ORCID ID 0000-0002-0948-5548

Богдан Шумко, Володимир Бодяка, Валентин Гродецький. Історичний нарис розвитку онкології на Буковині. Мета роботи – встановити історичний розвиток онкології на Буковині з моменту Австро-Угорської імперії до наших днів. **Матеріал і методи.** Матеріалом дослідження слугували події на Буковині, пов'язані з лікуванням онкологічних хворих. Історичний метод є основним для дослідження історії розвитку онкологічної допомоги у Буковинському краї. Автор пропонує звернути увагу на перспективи її розвитку у XXI столітті порівнюючи з минулим.

Результати отримані в процесі дослідження історії розвитку онкології на Буковині вказали на прогресивний поступ онкологічної служби впродовж століть, коли на початку зародження онкологічної служби існував брак фахівців, обмежені можливості у діагностиці, недостатнє наукове підґрунтя. Для розв'язання цієї проблеми у 1959 році було прийняте рішення створити кафедру рентгенології та медичної радіології. Першим її завідувачем став доцент Т. П. Ковінський з двома асистентами під його керівництвом. Проходять роки і у серпні завідувачем кафедри обирають за конкурсом доцента І. Г. Федорова. Пізніше, у 70-х роках організовується курс онкології при кафедрі госпітальної хірургії. Його очолює доцент А. В. Живецький, а практичною базою для викладання предмету стає онкодиспансер. У 80-х роках курс очолює доцент Д. А. Чумак з двома асистентами В. А. Андрусенком та В. О. Федоренком. Проходить 10 років і на чолі курсу онкології стає професор Р. В. Сенютювич. У 1994 році створюється кафедра онкології, променевої діагностики, променевої терапії та радіаційної медицини, яку очолює також професор Р. В. Сенютювич. З плином часу у 2010 році кафедрі присвоюють назву онкології та радіології, на чолі якої у 2011 році стає професор О. І. Івашук. У 2015 році посаду завідувача кафедри обіймає доктор медичних наук, доцент В. Ю. Бодяка. Нині кафедра є структурним підрозділом інституту післядипломної освіти, який здійснює підготовку фахівців за різними спеціальностями. На сьогоднішній день відбувся прорив не тільки у науці на кафедрі онкології та радіології, а і у практичній роботі Буковинського клінічного онкоцентру від підвального приміщення у 1947 році, де опалювали грубкою, до сучасних 12 структурних підрозділів для діагностики та лікування профільних хворих.

Ключові слова: історія, онкологія, Буковина, Австро-Угорщина, Буковинський клінічний онкологічний центр

Introduction. The historical development of Bukovina in different periods depended on the states to which it belonged. As is well known, for 450 years it was under the protectorate of Moldova, which in the middle of the 16th century fell into vassal dependence on Turkey. During the Austrian occupation (lasting 140 years), the region became famous throughout Europe.

General Gabriel von Spleni, who commanded the Austrian army in Bukovyna, sent a letter to the government of the Austro-Hungarian Empire in 1775 requesting that several doctors be sent to the city of Chernivtsi. Maria Teodoryn was appointed the first midwife. Later, in 1811, the first school for midwives was founded in Bukovina. Joseph Glabach, who was a certified doctor, was appointed the first sanitary advisor to the administration.

The first maternity hospital with 15 beds, in accordance with a resolution of the Bukovina Sejm, was opened at 7 Transylvania Street (now 129 Holovna Street). This date coincides with the birthday of Sofia Okunevska, who was born into the family of Atanasiy Okunevskiy, a doctor from Storozhynets. She became the first woman to work as a doctor specializing in gynecology in the

Austro-Hungarian Empire. As a gynecologist, she received a doctorate. S. A. Okunevska put the results of her scientific work into practice. Dr. Okunevska used radium in the treatment of cervical cancer according to Maria Skłodowska-Curie's methods. Her brother, Yaroslav Okunevsky, born in 1860, worked as a doctor in the Austrian navy, became an admiral, and published several books on medicine. He headed the sanitary commission of the West Ukrainian People's Republic. Later, Yaroslav Okunevsky worked in the city of Horodenka in the Ivano-Frankivsk oblast in the 1920s, where he tragically died in 1929.

Sofia Okunevska established close ties with the Ukrainian elite of Bukovyna and Galicia, in particular with Olha Kobylanska, Natalia Kobrynska, Vasyl Stefanyk, and Lesya Ukrainka. She died in 1926 and was buried in Lychakiv cemetery (Lviv), near the grave of Ivan Franko, whom she had known during her lifetime. Half a century later, the Sofia Okunevska Annual Award was established, with medical workers from the oncology clinic becoming its laureates.

History of the issue. Looking back at the past, one cannot fail to mention talented Ukrainian doctors, in particular the famous surgeon Volodymyr Zalozetskyi, a participant in

the Russo-Turkish War (1876-1878), recipient of the Knight's Cross and the Order of Franz Joseph. He then served in the 41st Bukovyna Regiment alongside Yuriy Fedkovych.

We cannot ignore the memory of medical scientists from Bukovyna. This is, first of all, J. A. Mikulicz, who was born into a Ukrainian-Polish family in 1850 and graduated from the University of Vienna. A surgeon, J. A. Mikulicz, working at the University of Krakow and later in Königsberg, pioneered the first surgical method of treating cancer patients. In 1904, he was the first in the world to remove a benign lung tumour and also removed a cancerous tumour of the thoracic oesophagus through a transthoracic approach, using an inter-oesophageal anastomosis. J. A. Mikulicz made a significant contribution to the development of asepsis and antisepsis. He proposed many surgical instruments (gastroscope, Mikulicz clamp, etc.). Later, having discovered a malignant tumour of the stomach, he was operated on by Professor Eisilberg, but unsuccessfully, and in 1905 he died and was buried in the Christian cemetery on Ruska Street. His father, Knight Andreas Mikulicz von Radecki, is the author of the town hall in Chernivtsi on Central Square and many other architectural structures.

Nestor Dmytrovych Monastyrskyi was an extraordinary personality. He was born in 1847 on the outskirts of Chernivtsi (Rosha). N. D. Monastyrskyi boldly paved new paths in surgery and oncology, participated in the Russian-Turkish war of 1876-1878, and conducted experiments to study tetanus and other infectious diseases.

In January 1875, Nestor Monastyrskyi was awarded the title of professor and appointed head of the surgical department of the Clinical Institute in St. Petersburg. He enriched science with numerous discoveries: he removed the gallbladder, performed a gastroenterostomy for scarred pylorus narrowing, and was the first surgeon in Europe to successfully connect the gallbladder to the small intestine in a patient with pancreatic cancer. In the prime of his career, he became ill with hypernephroma of the kidney. He underwent surgery for this condition and died on 24 May 1888.

The dynasty founded in Bukovyna by the famous physician Titus Yosypovych Burachynskyi, in particular his sons Myroslav and Erastus, is also worth mentioning. The latter, in addition to his medical education, also had a degree in music; he was a pianist, conductor, and singer. He wrote a number of popular articles on medical topics and memoirs about Bolshevik camps. This circle includes Yevhen Omelsky, Narcys Lukyanovych, Yaroslav Voevitko, and Opanas Shevchukevych, who were well-known in the western Ukrainian lands. Mykhaylo Romanovych Tsyhelskyi defended his doctoral dissertation on oncology: «Analysis of the effectiveness of transmural resection of the prostate gland», and was the initiator and sponsor of the Ukrainian edition of the two-volume Dorland's Medical Illustrated Dictionary. Physicist Ivan Pulu, advisor to Frans Josef, who 15 years before W. K. Roentgen made an X-ray image of the metacarpus¹.

The Council of Ministers of the USSR adopted a resolution of 30.04.1945 «On Improving Cancer Care for the Population», the Minister of Health of Ukraine issued

Order No. 1346-K, and the Chernivtsi Regional Health Department founded the Chernivtsi Oncology Dispensary by Order No. 108 of 20.06.1946. During this period, our colleagues have overcome a difficult path that was not paved with rose petals, given the circumstances, and could not have been easier – because they have always resisted disease and death, affirming goodness and mercy.

Nowadays. From today's perspective, it is quite difficult to understand the dramatic realities of the 1940s: epidemics – typhus, malaria, dysentery, endemic goitre, tuberculosis, hundreds, thousands of neglected cancer patients, venereal diseases, and the impoverished hospitals of the land lacked doctors (most of them retreated with the Romanian troops), medical equipment (there were only 2 X-ray machines in the whole oblast at that time, a therapeutic and a diagnostic one, both in Chernivtsi). The echo of gunfire could still be heard in the Carpathians, and doctors and scientists came to Chernivtsi to work permanently. At that time, the Second Medical Institute was transferred from Kyiv to Chernivtsi to train local personnel.

Professor M. K. Afanasiev arrives from Donetsk and begins to perform the duties of chief physician and scientific director. He began teaching a course in radiology and oncology at the Chernivtsi Medical Institute. He is a legendary man with an extremely interesting and difficult life, energetic, persistent, and extremely honest. This is how the first head of the surgical department B. M. Gutman and gynaecologist I. S. Kokhanovska remembered him.

Professor M. K. Afanasiev worked (1946-1948) around the clock, seven days a week, because in a short time he had to set up a polyclinic and a hospital for 100 beds in the former country houses of Austrian officers in Y. Fedkovych Street, (there was no inventory and nowhere to get it because the war was ongoing). B. M. Hutman recalled that 2-3 boards were attached to the decommissioned iron beds and covered with various rags². The stove of the hospital was heated with peat, and sometimes instruments, syringes, and systems were boiled in the same stoves). In 1947, the first radiotherapy apparatus in Chernivtsi, the Stabilivolt, was installed in the basement and combined radiotherapy was launched.

In 1948, the chief physician M. K. Afanasiev was dismissed, the number of beds was reduced to 50, and Dmytro Dionizovych Zerbino took over as the chief physician of the oncological dispensary. Soon, by the order of the regional health department, D. D. Zerbino was appointed chief surgeon of the Chernivtsi oblast, and Mykola P. Mishenda, a strong-willed, energetic doctor, PhD, and a wise healthcare manager, was appointed in his place. Mishenda restores the number of beds to 100, reorganises the oncological dispensary, and invites medical institute scientists, in particular, professors E. R. Tsytrytskyi, L. B. Theodor, and N. M. Shinkerman, to work as consultants.

From 1953 to 1964, V. E. Zeharovskiy was appointed chief physician, who paid considerable attention to the development of radiology. From 1964 to 1968, M. P. Mishenda was again appointed to the position of

¹ Bilynskyi B. T. «Stratehiya i taktyka onkologiyi v istorychnomu aspekti» [Strategy and tactics of oncology in historic aspect]. *Onkologiya* [Oncology], 2006, N 8(2), P. 159-162 [in Ukrainian].

² Chekhun V. F. «Istoriya stanovlennia onkologiyi yak nauky ta orhanizatsiya onkologichnoyi dopomohy v Ukraini» [History of oncology as a science and organisation of oncological care in Ukraine], *Onkologiya* [Oncology], 2010, N 4, P. 10-11 [in Ukrainian].

chief physician. He built a new building of the Oncology Centre with 120 beds. Then the team was headed by M. V. Nechytailo. From 1974 to 1977, V. I. Dutko became the head of the institution, who made significant efforts to develop the endoscopic service in Bukovyna.

From 1977 to 1994, I. A. Horodynskiy held the position of chief physician. He significantly improves the material and technical base, introduces new methods of research and treatment with the help of a radionuclide laboratory and the *Scalpel 1* apparatus.³ I. A. Horodynskiy contributes to the preparation of technical documentation for the expansion of the oncological dispensary.

In 1994, A. O. Gontsa was appointed head of the team, who reorganised the oncological dispensary, increasing the bed capacity by 35 and creating new specialised departments, and was registered in the oblast Cancer Registry in October 1995. He initiated the resumption of the construction of the outpatient department and the food unit, and reconstructed the old buildings.

For many years, the medical service of the oncological dispensary was headed by V. I. Tashchuk, who ensured the rhythmic operation of the inpatient departments. At that time, the specialists of the medical and preventive service were the heads of departments and services: V. D. Babin, I. M. Kryvchanskyi, S. I. Pomortsev, L. I. Pakholka, V. M. Polos, T. G. Kharyuk, I. M. Turyanskyi, L. A. Melnychenko, V. Y. Bobita, who fought against cancer in Bukovyna with their persistent and titanic work.

On 11 November 2019, under the registration number 10381020000012413, the Chernivtsi Regional Clinical Oncology Dispensary was renamed into the Oblast Municipal Non-profit Enterprise «Bukovyna Clinical Oncology Centre» (BCOC).

Since 23 July 2020, Ihor Malyshevskiy has been the head of the Bukovyna Clinical Oncology Centre since then. The Bukovinian Clinical Cancer Centre has 12 structural units: a patient support centre, a polyclinic, clinical and morphological studies, medical diagnostics and work with the NHS, radiation diagnostics, radiation therapy, surgical oncology and innovative treatment methods, anaesthesiology and intensive care with an intensive care unit, clinical oncology, infection control, medical support, and diagnostic histopathology.

At the Bukovyna Clinical Oncology Centre, 1 habilitation doctor of medicine, 4 PhDs work as doctors, 24 have the highest medical category, 19 have the first medical category, 15 – the second, and 10 staff members have a specialist certificate.

The hospital employs highly qualified doctors who provide quality care in accordance with modern international standards in various specialities, as the problem of cancer control has been and remains the most urgent in medicine.

In 1959, the Department of Radiology and Medical Radiology was organised to solve the problems of oncology, with the chair of the department, Associate Professor T. P. Kovinsky, and two assistants. In August 1961, Associate Professor I. G. Fedorov was elected

as the Chair of the Department on a competitive basis. In the early 70s, the Department of Hospital Surgery organised an oncology course headed by Associate Professor A. V. Zhyvetskyi, and the regional oncological dispensary became the base for teaching oncology. In 1976, the course of oncology was headed by Associate Professor D. A. Chumak. In the 70s and 80s, together with D. A. Chumak, the course was taught by V. A. Andrusenko, PhD, and V. O. Fedorenko, Ph D. In 1991, Habilitation Doctor of Medicine, R. V. Senyutovych was appointed as the Chair of the Oncology Course (the course was also taught by assistant V. V. Goryachev). In May 1994, the Department of Oncology, Radiation Diagnostics, Radiation Therapy and Radiation Medicine was established. The department was headed by Professor R. V. Senyutovych.

Under the supervision of Associate Professor G. K. Butvin, T. Matsyuk successfully defended his PhD dissertation in 2002 on «Study of the possibilities of using pharmacological modifiers during X-ray computed tomography to determine local spread at the stage of gastric cancer development».

From 2005 to 2007, the department carried out work on the topic «Development and implementation of new organisational technologies for early diagnosis and prevention of cancer of the female reproductive organs and breast», since 2008 – «Development of new automated technologies for screening, early diagnosis and differential diagnosis of female reproductive organs cancer based on laser polarimetry methods».

In 2010, the name of the department was changed to the Department of Oncology and Radiology. Since September 2011, the department has been headed by Habilitation Doctor of Medicine, Professor O. Ivashchuk. The staff of the department conducts work in various areas, in the last five years the work has been on the topic 'Optimisation of diagnosis and treatment of cancer taking into account indicators of genetic, multifactorial risk'. Five PhD dissertations has been defended at the department.

The department works in the following scientific areas: nonspecific immunotherapy, unconventional cancer therapy; cancer prevention; cancer chronotherapy and melatonin application; cancer cryosurgery; development of new and improvement of existing methods of chemotherapeutic radiation and surgical treatment of cancer patients; development of new surgical instruments; screening and early diagnosis, prevention of tumours of female reproductive organs, new diagnostic methods; optimisation of methods of diagnosis and treatment of oncological pathology through the development and implementation of genetic and multifactorial risk maps, as well as studying the effectiveness of antioxidant complexes in the treatment of cancer patients.

For the first time in Ukraine, electrochemotherapy for breast, vulva, cervical cancer and precancerous diseases such as leukoplakia and vulvar cervical kraurosis was introduced and successfully applied.

The department also develops new radiation methods of research and radiation therapy for gastric

³ «Viddanist idealam nauky (do 110-i richnytsi vid dnia narodzhennia akademika R. Ye. Kavetskoho)» [Dedication to the ideals of science (to the 110th anniversary of the birth of Academy Fellow R. E. Kavetsky)], *Onkolohiya* [Oncology], 2009, N 11(4), P. 246-248 [In Ukrainian].

and colon cancer; radiation methods of breast cancer research; treatment of breast malignancies, laparoscopic surgery; radiation diagnostics of chest diseases; treatment of abdominal malignancies, chemotherapy of oncological diseases; factors predicting the effectiveness of neoadjuvant chemotherapy for locally advanced breast cancer.

For the group of people with an increased risk of cancer, chemoprevention agents have been developed. Together with OJSC *Rosy Bukovyny*, we developed *Prokar* water (carcinoma prevention) and obtained patents.

Today, the Department of Oncology and Radiology is a base for testing new pharmaceuticals manufactured abroad. Two employees of the department were trained abroad (i.e. monitors) to conduct research at the proper level, and equipment was purchased.

Several variants of devices for cryosurgical treatment of rectal and breast cancer based on thermoelectric principles have been developed. The developed devices have significant advantages. Compared to the use of liquid nitrogen, which provides a fixed temperature, our devices allow you to set certain temperature conditions automatically, and they are compact and convenient.

The department has been working for many years to develop instruments for the treatment of colorectal and rectal cancer. It has received 20 patents for these instruments.

Today, the Department of Oncology and Radiology is a base for testing new pharmaceuticals manufactured abroad. Two members of the department were trained abroad (so called monitors) to conduct research at the appropriate level, and equipment was purchased.

Main scientific activities. The staff of the Department has published more than 1000 papers, 70 monographs and textbooks, received 25 patents for inventions, more than 200 rationalisation proposals, participated in congresses of oncologists and radiologists of Ukraine, the CIS, numerous international and national conferences.

Much attention is paid to the improvement of medical qualifications. Professor R. V. Senyutovych has completed internships in Poland and Germany, Italy, Austria, and the UK.

The staff of the Department has established close ties with German doctors of the Lübeck Clinic. The Department has been hosting German-Ukrainian symposia for many years.

The staff of the department has introduced 30 new methods of surgical and chemotherapeutic treatment of cancer, and it also carries out extensive diagnostic, medical and consulting work.

Much work has been done to optimise the educational process. Training for interns and thematic improvement in oncogynaecology and surgery were organised.

Since 2015 the Chair of the Department of Oncology and Radiology is Volodymyr Bodiaka, Dr. Hab., Associate Professor.

Today, the Department of Oncology and Radiology is a structural subdivision of the Educational and Research Institute of Further Education. The department trains specialists in the specialities of General Medicine, Paediatrics, Medical Psychology, Dentistry, and also provides training for doctors in internships and clinical residencies in the speciality of Clinical Oncology. The

department conducts thematic improvement courses, pre-certification cycles and specialisations for medical students.

Conclusions. In the process of retrospective analysis of the development of oncology in Bukovyna, we have seen significant progress in the diagnosis and treatment of cancer in the early stages.

At the beginning of the development of the oncology service in Bukovyna, the lack of staff and the absence of a scientific and technical base prevented doctors from achieving good results in diagnosing and treating patients.

The use of screening diagnostic methods and modern approaches to cancer treatment helped to achieve positive results and improve the quality of life of patients.

Шумко Богдан – кандидат медичних наук, доцент закладу вищої освіти кафедри онкології та радіології Буковинського державного медичного університету, м. Чернівці, Україна, автор 83 наукових і навчально-методичних публікацій. Коло наукових інтересів: сучасні методи діагностики та лікування злоякісних захворювань у жителів буковинського регіону, інноваційні методи навчання у медичній освіті, медична комунікація, клінічне мислення, симуляційне навчання у підготовці лікарів

Shumko Bohdan. – PhD in Medicine, Associate Professor, Department of Oncology and Radiology, Chernivtsi State Medical University, Chernivtsi, Ukraine author of 83 scientific and educational publications. Research interests: innovative methods of diagnostics and treatment of malignant diseases in inhabitants of Bukovyna, innovative teaching methods in medical education, medical communication, clinical reasoning, and simulation-based training in medical student education.

Бодяка Володимир – доктор медичних наук, доцент закладу вищої освіти, завідувач кафедри онкології та радіології Буковинського державного медичного університету, м. Чернівці, Україна, автор 247 наукових і навчально-методичних публікацій. Коло наукових інтересів: скринінгові методи діагностики злоякісних захворювань у жителів буковинського регіону, сучасні методи діагностики та лікування злоякісних захворювань у жителів буковинського регіону

Bodyka Volodymyr – Dr. Hab in Medicine, Associate Professor, Chair, Department of Oncology and Radiology, Chernivtsi State Medical University, Chernivtsi, Ukraine, author of 247 scientific and educational publications. Research interests: screening methods of diagnostics of malignant diseases in inhabitants of Bukovyna.

Гродецький Валентин – кандидат медичних наук, доцент закладу вищої освіти кафедри хірургії №2 Буковинського державного медичного університету, м. Чернівці, Україна, автор 71 наукових і навчально-методичних публікацій. Коло наукових інтересів: малоінвазивна хірургія, оперативні втручання на ступнях у діабетиків, інноваційні методи навчання у медичній освіті, симуляційне навчання у підготовці лікарів

Hrodetskyi Valentyn – PhD in Medicine, Associate Professor, Department of Surgery №2, Chernivtsi State Medical University, Chernivtsi, Ukraine author of 71 scientific and educational publications. Research interests: minimally invasive surgery, surgical interventions on the feet in diabetics, innovative teaching methods in medical education, medical communication, simulation-based training in medical student education.

Received: 19.11.2025

Advance Access Published: December, 2025

© B. Shumko, V. Bodyka, V. Grodeckyj, 2025

СЕМАНТИЧНІ ГРУПИ ЕМОЦІЙНОЇ ЛЕКСИКИ В ПОВІСТІ «THE DISPLACED PERSON» ФЛАННЕРІ О'КОННОР

Анелія ПОЛЬЩАК,

Київський національний університет імені Тараса Шевченка, м. Київ
(Україна)

polshchakaneliya9@gmail.com

SEMANTIC GROUPS OF EMOTIONAL VOCABULARY IN THE STORY «THE DISPLACED PERSON» BY FLANNERY O'CONNOR

Aneliya POLSHCHAK,

Taras Shevchenko National University of Kyiv,
Kyiv (Ukraine),

ORCID ID: 0009-0007-9363-0843;

RESEARCHER ID: 250926-004192.

Polshchak Aneliya. Semantic Groups of Emotional Vocabulary in the Story «The Displaced Person» by Flannery O'Connor. The novelty of the study. The novelty of this research lies in identifying the semantic groups of emotional words that shape the story's psychological depth and moral intensity, as well as in examining how these lexical units interact to construct meaning at the stylistic and conceptual levels. **The aim of the article.** The purpose of the study is to define and systematize the semantic groups of emotional vocabulary in «*The Displaced Person*» by Flannery O'Connor, to determine their functions within the narrative structure, and to elucidate how emotional meanings contribute to the author's portrayal of alienation, guilt, prejudice, and divine justice. **Methodology.** The study employs elements of semantic, contextual, and componential analysis combined with stylistic interpretation and elements of cognitive poetics. **Results and discussion.** The semantic examination of the vocabulary revealed the key emotional domains, which include fear and anxiety, disgust and condemnation, as well as surprise and misunderstanding. These emotional categories are not randomly distributed throughout the narrative but are deeply embedded in the moral and psychological fabric of O'Connor's story. The field of fear and anxiety reflects the characters' confrontation with the unknown and their inability to adapt to social and moral change. Disgust and condemnation emerge from moral judgment and the clash of cultural values that shape human relationships within the text. The group of surprise and misunderstanding, in turn, mirrors the emotional tension arising from the conflict between personal perception and reality. Together, these emotional domains contribute to the overall tone of spiritual unease and ethical complexity characteristic of O'Connor's prose. They also highlight her subtle exploration of human frailty, moral blindness, and the interwoven forces of confusion and prejudice. Thus, the analysis of emotional lexis demonstrates that O'Connor's language functions as a powerful instrument for revealing the depths of human experience. **Conclusions.** The conducted semantic analysis of emotional vocabulary in Flannery O'Connor's «*The Displaced Person*» allows several conclusions to be drawn. Firstly, the identified emotional domains – fear and anxiety, disgust and condemnation, surprise and misunderstanding – constitute a system of interrelated meanings that shape the story's moral and psychological landscape. Secondly, these emotional fields reveal the depth of human conflict, emphasizing the characters' spiritual insecurity, moral confusion, and resistance to change. Furthermore, the study demonstrates that emotional vocabulary in the story not only conveys psychological states but also functions as a tool of ethical commentary. Through the interplay of these emotional groups, O'Connor constructs a multidimensional vision of human frailty and moral blindness. **Perspectives for future research.** Further studies may extend this semantic approach to O'Connor's other stories to explore how emotional vocabulary evolves across her oeuvre, reflecting the broader tendencies of mid-twentieth-century American moral discourse. Comparative analyses with the works of William Faulkner may also shed light on the regional and cultural dimensions of emotional semantics in Southern Gothic fiction.

Keywords: *emotional vocabulary, semantic groups, stylistic analysis, emotional connotation, literary discourse, author's worldview, character portrayal, emotive language, Flannery O'Connor.*

Вступ. Сучасна лінгвістика активно досліджує мову емоцій як важливий компонент мовної картини світу. Емоційна лексика є провідним засобом відтворення внутрішніх переживань, оцінних установок і ціннісних орієнтирів людини. Особливої уваги заслугове аналіз семантичних груп лексем, що позначають емоційні стани в художніх творах, оскільки саме вони дозволяють виявити закономірності формування емоційного тону, індивідуального стилю автора та засобів передачі психологічної напруги тексту.

Повість Фланнері О'Коннор «*The Displaced Person*» є багатовимірним літературним твором, у якому конфлікт духовного, соціального та морального планів втілюється через систему емоційних проявів персонажів. Аналіз лексики, що позначає емоції,

у цьому тексті сприяє глибшому розумінню художнього світу письменниці, її релігійно-етичної концепції та мовних механізмів створення емоційного ефекту.

Проблематика емоційної семантики має не лише теоретичну, а й прикладну значущість. Результати дослідження можуть бути використані в галузях стилістики, когнітивної лінгвістики, лінгвокультурології, а також у практиці навчання англійської мови з елементами емоційно-семантичного аналізу тексту. Отже, вивчення семантичних груп емоційної лексики у творчості Ф. О'Коннор сприяє розв'язанню актуальних наукових завдань, пов'язаних із пізнанням взаємозв'язку мови, емоцій і культури в художньому дискурсі.

Останні наукові розвідки, присвячені емоційній лексиці в художніх текстах, демонструють інтеграцію

кількох методологічних напрямів – семантичного, когнітивного, корпусного та стилістичного. Семантичний підхід дає змогу простежити структуру лексичних одиниць у межах певних емоційних полів¹. У межах когнітивної лінгвістики досліджується, як мова відображає мисленнєві моделі емоцій через метафори, фрейми й сценарії². Корпусна лінгвістика дозволяє поєднати кількісний аналіз із контекстуальною інтерпретацією, що сприяє виявленню закономірностей уживання емоційних одиниць³. Стилiстичні дослідження доводять, що емоційна лексика є не лише засобом відтворення внутрішнього стану персонажів, а й важливим елементом формування авторської експресії⁴.

У літературознавстві, присвяченому творчості Ф. О'Коннор, домінує зацікавлення морально-релігійними та філософськими вимірами її письма⁵. Дослідники акцентують на символічних і теологічних аспектах «південного готичного» контексту⁶, наративній побудові та засобах характеротворення⁷. У той самий час зростає інтерес до корпусного аналізу короткої прози ХХ століття, що доводить потенціал кількісних методів для виявлення емоційних патернів у творчості англomовних письменників⁸. Це відкриває можливість для аналогічних досліджень текстів О'Коннор, які досі не отримали комплексного лінгвістичного опису.

Попри значний обсяг критичних інтерпретацій, низка аспектів залишається недостатньо вивченою. Насамперед, відсутні корпусні дослідження, спрямовані на аналіз повісті «The Displaced Person». Більшість наукових праць або охоплює творчість письменниці загалом, або зосереджується на філософсько-моральних проблемах, не приділяючи уваги системній класифікації емоційної лексики. Далі, бракує студій, що розкривали б взаємозв'язок між лексичним вибором і наративною перспективою, тобто як добір емоційних слів формує сприйняття тем «іншості» та «вигнання». Крім того, кількісно-контекстуальні підходи – частотний аналіз, конкорданс та прагматичне тлумачення – рідко застосовуються до цього твору. Обмеженням залишається й порівняльний аспект, який дозволив би простежити, як подібні семантичні групи функціонують у різних мовних і культурних середовищах.

Запропонована стаття покликана частково заповнити зазначені прогалини. Автор спирається на здобутки когнітивної та корпусної лінгвістики (Biber et al., 1998; Kövecses, 2000), а також на критичні інтерпретації творчості Фленнері О'Коннор (Giannone, 1999), щоб:

1. виокремити й описати провідні семантичні групи емоційної лексики в повісті;

2. здійснити їх кількісний облік і контекстуальний аналіз;

3. простежити взаємодію емоційних одиниць із наративною структурою;

4. виявити роль емоційних маркерів у створенні морально-психологічного виміру твору.

Таким чином, дослідження пропонує методологічно виважену модель аналізу емоційного словника художнього тексту, що може бути застосована й до інших оповідань письменниці.

Метою дослідження є всебічне вивчення семантичних груп емоційної лексики, ужитої у повісті «The Displaced Person» О'Коннор, а також з'ясування їхньої функції у створенні психологічної напруги, формуванні характерів персонажів і розкритті авторського бачення людини.

Для реалізації цієї мети необхідно вирішити такі основні завдання:

1. Окреслити теоретичні засади аналізу емоційно забарвленої лексики в сучасних лінгвістичних та лінгвостилістичних дослідженнях.

2. Здійснити добір і систематизацію лексичних одиниць, що позначають емоційні стани та переживання героїв.

3. Визначити провідні семантичні групи емоційної лексики, описати їхню частотність і функціональні особливості в тексті.

4. Проаналізувати, як емоційна лексика сприяє розкриттю внутрішнього світу персонажів і поглибленню морально-етичної проблематики твору.

5. Узагальнити результати дослідження та виявити мовностилістичну специфіку емоційного словника О'Коннор у контексті її індивідуального художнього стилю.

У сучасній лінгвістиці проблема емоційно маркованої лексики посідає важливе місце серед студій, що зосереджуються на антропоцентричних параметрах мови. Такі одиниці розглядають як засіб вираження індивідуального світосприйняття, оцінних суджень і внутрішнього стану мовця. Теоретична база цих досліджень формується на перетині лінгвістики, психолінгвістики та лінгвостилістики, що дозволяє розглядати емоційність як комплексну категорію – семантичну, когнітивну й прагматичну.

З погляду загального мовознавства, емоційно забарвлена лексика – це система мовних одиниць, здатних передавати почуття, реакції та суб'єктивні оцінки. Лінгвостилістичний підхід акцентує увагу на функціонуванні таких слів у художньому тексті,

¹ Wierzbicka A. *Emotions Across Languages and Cultures: Diversity and Universals*, Cambridge University Press, 1999 [in English]; Kövecses Z. *Metaphor and Emotion: Language, Culture, and Body in Human Feeling*, Cambridge University Press, 2000, 242 p. [in English].

² Lakoff G., Johnson M. *Metaphors We Live By*, 2nd ed., University of Chicago Press, 2003, 308 p. [in English]; Evans V. *How Words Mean: Lexical Concepts, Cognitive Models, and Meaning Construction*, Oxford University Press, 2009, 396 p. [in English].

³ Biber D., Conrad S., Reppen R. *Corpus Linguistics: Investigating Language Structure and Use*, Cambridge University Press, 1998 [in English]; Stubbs M. *Words and Phrases: Corpus Studies of Lexical Semantics*, Blackwell, 2002, 288 p. [in English].

⁴ Leech G., Short M. *Style in Fiction: A Linguistic Introduction to English Fictional Prose*, 2nd ed., Pearson Education, 2007, 404 p. [in English]; Jeffries L., McIntyre D. *Stylistics*, Cambridge University Press, 2010, 266 p. [in English].

⁵ Giannone R. *Flannery O'Connor and the Mystery of Love*, Fordham University Press, 1999, 268 p. [in English].

⁶ Cash J. *Flannery O'Connor: The Life and Her Works*, University of Tennessee Press, 2002, 376 p. [in English]; Shloss C. *Flannery O'Connor's Dark Comedies: The Limits of Inference*, Louisiana State University Press, 1980 [in English].

⁷ Kilcourse G. *Flannery O'Connor's Religious Imagination: A World with Everything Off Balance*, Paulist Press, 2001, 328 p. [in English].

⁸ Semino E., Short M. *Corpus Stylistics: Speech, Writing and Thought Presentation in a Corpus of English Writing*, Routledge, 2004 [in English].

зокрема на їхній ролі у створенні настрою, формуванні характерів, відображенні авторської модальності й посиленні естетичного впливу.

Сучасні дослідники спираються на концепції семантичного поля, когнітивної семантики, теорії концептів і прагмалінгвістики. Аналіз передбачає виявлення семантичних груп емоційної лексики, визначення їхньої оцінної полярності, інтенсивності та частоти вживання. Важливим напрямом є також вивчення культурно-специфічних моделей вираження емоцій, адже емоційні концепти віддзеркалюють не лише індивідуальний, а й національно-мовний світогляд.

Таким чином, теоретичні засади дослідження емоційно забарвленої лексики ґрунтуються на міждисциплінарному підході, який поєднує семантичний, когнітивний і стилістичний аналіз. Це забезпечує цілісне бачення функцій емоційних мовних одиниць у художньому дискурсі та сприяє глибшому розумінню їхньої ролі в мовній системі загалом.

Основна частина. Аналіз лексики, пов'язаної з емоціями в повісті «Переміщена особа», виявив превалювання таких лексем: страху та тривоги, відрази та осуду, здивування та непорозуміння.

Лексеми страху та тривоги

Одним із провідних емоційних станів у новелі виступає страх – перед незнайомим, перед «іншим», а також перед Божим судом. Ця емоція структурує художній простір оповідання, визначаючи психологічну напругу між героями та підсилюючи тему духовного випробування.

Серед типових слів і словосполучень, що реалізують семантику тривоги, можна назвати: *frightened*, *afraid*, *tremble*, *fear*, *startled*. Вони передають широкий спектр почуттів – від легкого занепокоєння до глибокого екзистенційного жаху.

Так, лексема *frightened*, котра в новелі передає переживання страху персонажами є прикметником, утвореним від дієслова *frighten* із суфіксом *-ed*, що позначає стан страху, викликаний зовнішньою причиною. Вона завжди описує емоцію, яка зовні спровокована ситуацією або подією, а не ініційована самим персонажем. У одному з місць твору: «The old priest kept away as if he had been frightened by his last visit...»⁹ – *frightened* входить у пасивну конструкцію *had been frightened*, що підкреслює, що стан священика спричинений минулою подією. Лексема відображає внутрішнє занепокоєння та психологічну напругу, викликану попереднім візитом.

В іншому місці: «They were frightened by the gray slick road before them...»¹⁰ – прикметник теж вжито у пасивній формі *were frightened by*, вказуючи на причину страху. Тут він описує емоційну реакцію дітей на небезпечні обставини, посилюючи напруження й атмосферу тривоги.

Семантично *frightened* передає короткочасний, інтенсивний страх, який може бути як психологічним,

так і фізичним. У першому випадку він пов'язаний із моральним дискомфортом, у другому – із реальними небезпеками навколишнього світу.

Стилістично вживання прикметника в пасивних конструкціях дозволяє авторці показати психологічний стан персонажів непрямо, не описуючи їхніх дій безпосередньо. Додаткові уточнення через обставини (*by his last visit*, *by the gray slick road before them*) вказують на джерело страху, роблячи його семантично більш конкретним.

Функціонально лексема слугує інструментом емоційного портрету, допомагаючи читачеві зрозуміти внутрішнє переживання героїв і співпереживати їм. Вона створює контраст між суб'єктивним станом і зовнішньою ситуацією, що характерно для художнього стилю О'Коннор.

Отже, *frightened* у цих уривках виконує описово-психологічну роль, демонструє реакцію на обставини та створює емоційний фон. Пасивна конструкція й уточнення джерела страху дозволяють авторці показати залежність внутрішнього стану від зовнішніх факторів, а також підкреслюють різні відтінки страху: моральний і фізичний.

Інша важлива лексема для передачі емоцій страху *afraid* у стандартному англійському вжитку означає «наляканий, відчуває страх», але її семантичне поле ширше й включає тривогу, побоювання, обережність. В тесті твору: «He thought himself that she was going soft and was afraid to turn the Pole out for fear he would have a hard time getting another place.»¹¹ *afraid* не означає фізичний страх, а виражає психологічне вагання та обережність, тобто страх наслідків своїх дій. Лексема набуває модального відтінку: вона показує, що дія (виселення польського біженця) обмежена внутрішнім станом героїні і її очікуваннями щодо майбутніх проблем.

З точки зору граматичного аспекту *afraid* вжито як прикметник із безособовим відмінком (*was afraid to do something*), що традиційно позначає суб'єктивне переживання: страх або занепокоєння перед дією.

Водночас з точки зору прагматичного аспекту використання *afraid* вказує на емоційне позиціонування героя щодо подій: місіс Макінтайр не діє рішуче через страх перед наслідками і соціальними труднощами. Лексема сигналізує читачеві моральну нерішучість і внутрішній конфлікт, а також підкреслює соціальні та психологічні умови оповідання – взаємодію різних культур і людей із різним досвідом.

Варто також взяти до уваги загальний стилістичний і контекстуальний ефект вживання лексеми. *Afraid* використано у поєднанні з «*for fear*», що є еталонною колокацією (*afraid to... for fear that...*), посилюючи пояснювальний характер страху: він обґрунтований потенційними наслідками. Це надає тексту реалістичності психологічного портрету: страх тут не абстрактний, а конкретний і мотивований.

⁹ O'Connor F. *The displaced person. In A good man is hard to find, and other stories*, New York: Harcourt Brace Jovanovich, 1992, P. 314 [in English].

¹⁰ Ibidem, P. 288.

¹¹ Ibidem, P. 313.

В це ж семантичне поле вписується і лексема tremble в тесті новели (Her stomach trembled as if there had been a slight quake in the heart of the mountain...¹²) Тут лексема tremble використана метафорично для позначення фізіологічної реакції персонажа на емоційне потрясіння. У прямому значенні tremble означає «тремтіти, здригатися». У контексті О'Коннор воно набуває психосоматичного значення, тобто фізичне тіло реагує на емоційний стан: страх, тривогу, невизначеність. Метафора «quake in the heart of the mountain» в цьому контексті підсилює масштаб емоційної реакції – страх тут не лише фізичний, а й символічний, відображає потрясіння в психологічному та моральному плані.

Лексема fear в цьому лексичному полі новели («This is going to put the Fear of the Lord into those shiftless niggers!»¹³, «She kept the peacock only out of a superstitious fear of annoying the Judge in his grave.»¹⁴, «...afraid to turn the Pole out for fear he would have a hard time getting another place.»¹⁵) виявляє семантичну варіативність. The Fear of the Lord – біблійна формула, що виражає релігійний трепет і покору перед вищою силою; у висловлюванні місіс Шортлі вона набуває іронічного, навіть зневажливого відтінку. А superstitious fear – страх як марновірна емоція, поєднання ірраціональності з побутовою вірою в надприродне. For fear (that)... – конструкція слугує синтаксичним маркером тривожності, властивої героям.

Лексема startled («...and Mr. Guizac had gone off with a startled disappointed face.»¹⁶) ужита як епітетна характеристика емоційного стану героя – «a startled disappointed face». Семантично лексема позначає миттєвий, несподіваний переляк, реакцію на ситуацію, яку герой не міг передбачити. Це не глибокий страх, а короткочасний шок, емоційний відгук на приниження чи образу.

Через повторювані мотиви непевності, тремтіння, настороженості О'Коннор створює емоційно насичене поле страху, у якому страх стає не просто реакцією, а символом духовної дезорієнтації. Він свідчить про кризу віри й втрату гармонії між людиною та вищою волею. Таким чином, лексеми страху і тривоги у тексті виконують функцію не лише емоційного маркера, а й інструмента морально-релігійного осмислення людського буття.

Інша важлива група – лексеми відрази та осуду. Поруч зі страхом у новелі О'Коннор «The Displaced Person» розгортається емоційне поле відрази та осуду, яке формується як через вибір лексики, так і завдяки системі повторюваних оцінних контрастів. Ця семантична зона відображає замкненість персонажів, їхню моральну глухоту до іншості й водночас демонструє руйнування звичних соціальних зв'язків.

До найуживаніших одиниць, що передають значення відрази, належать hate, irk, irritate (irritating), annoyance, dirty, foolish. Вони творять лексико-семантичне поле негативного сприйняття, у якому «чужий» постає не як просто інший, а як загроза стабільному моральному порядку. Ці слова мають кілька важливих мовних та семантичних характеристик.

Стосовно семантичної специфіки відмітимо такі риси. Hate – висловлює інтенсивний осуд або моральне неприйняття: у прикладі «He hated to see a woman done in by a foreigner» слово підкреслює етичну позицію персонажа: його неприйняття дій іншого як морально несправедливих. Dirty – використовується не лише у буквальному значенні «брудний», але й метафорично для маркування соціальної або культурної відмінності, що викликає огиду. У прикладі «She saw the Polish words, dirty and all-knowing...»¹⁷ мова формує асоціативне поле негативного ставлення до «чужого», змішуючи фізичні та моральні конотації. Foolish – виражає осуд поведінки або мислення, вказуючи на сприйняття когось як нерозумного або непродуманого («Mrs. Shortley looked at the priest and was reminded that these people did not have an advanced religion. There was no telling what all they believed since none of the foolishness had been reformed out of it.» ««He don't look smart,» Mrs. Shortley said, «kind of foolish.»»¹⁸). Irk, irritate, annoyance – ці лексеми позначають менш інтенсивну форму роздратування, емоційну реакцію на поведінку іншого, яка не відповідає очікуванням або культурним нормам. Trouble – виступає як лексема опосередкованого осуду, підкреслює ускладнення, викликане присутністю «іншого» і порушенням звичного порядку.

З точки зору прагматичного аспекту лексеми відрази та осуду у тексті часто реалізовані в репліках та внутрішніх монологів персонажів, що дозволяє читачеві відчувати їхню моральну та культурну позицію. Наприклад вислів «I hate to see niggers mistreated and run out»¹⁹ передає як етичну, так і емоційну оцінку. Такі слова також створюють контраст з лексикою співчуття чи милосердя, формуючи поляриність моральних та емоційних полів тексту.

Стосовно стилістичної функції даного лексичного поля відрази підкреслимо наступні риси. Лексеми dirty, foolish, irk вживаються як емоційно-оцінні маркери, що формують внутрішнє ставлення героїв до чужого культурного та соціального досвіду. Вживання hate і dirty підкреслює глибину відрази, тоді як irk, irritate, annoyance – тонкіші прояви роздратування, що створює багатозарову палітру емоційної реакції.

З точки зору морфологічних та синтаксичних особливостей лексем цього поля відмітимо наступне.

¹² Ibidem, P. 258.

¹³ Ibidem, P. 263.

¹⁴ Ibidem, P. 295.

¹⁵ Ibidem, P. 313.

¹⁶ Ibidem, P. 268.

¹⁷ Ibidem, P. 280.

¹⁸ Ibidem, P. 266.

¹⁹ Ibidem, P. 277.

Ці лексеми виражені як прикметники (*dirty, foolish*), дієслова (*hate, irk, irritate, annoy*) і іменники (*trouble*), що дозволяє їм виконувати різні функції в реченні: атрибутивну, предикативну, номінативну. Їхня гнучкість у контексті оповідання дозволяє показати внутрішній світ персонажів через дії, оцінки та думки, а не тільки через прямі описові конструкції.

Ці лексеми створюють також коннотативну напругу. Лексеми відриси та осуду у тексті мають потужний морально-культурний компонент: вони не просто описують емоційний стан, а виступають інструментом соціальної та культурної оцінки іншого. Наприклад, негативні оцінки поведінки «чужих» уособлюють страх перед змінами та порушенням звичного порядку.

Отже, у художньому світі О'Коннор лексеми відриси та осуду виконують не лише емоційно-виражальну функцію, а й семантично-моральну, створюючи психологічну характеристику героїв та демонструючи соціокультурні конфлікти. Їхня системна присутність у тексті формує емоційно-оцінний каркас, який контрастує з лексикою співчуття та віри, підкреслюючи моральну полярність оповідання. Окремі прикметники на кшталт *dirty* виконують роль мовних маркерів дегуманізації, адже пов'язують образ «іншого» з фізичною нечистотою, тобто зі сферою тілесного й низького. Таке слововживання підкреслює, як мовна агресія стає засобом соціального та етичного відчуження. Тож лексеми осуду й відриси не лише демонструють емоційну реакцію персонажів, а й відображають глибоку деформацію їхнього духовного світу. Вони позначають процес морального спустошення, який приводить до трагедії – символічної смерті душі, нездатної до співчуття й прощення.

Лексеми здивування та непорозуміння використовуються у тексті новели для того, щоб передати почуття героїв збентеження, невпевненості або культурного шоку у реакції на поведінку «іншого». Типові лексеми цього поля – *astonished, outraged, shocked, surprised*.

Так, наприклад, лексема *Astonished* («...her fierce expression faded into a look of astonishment and her grip on what she had loosened...»²⁰) в сфері семантичного значення передає інтенсивне, майже фізично відчутне здивування. Воно ближче до реакції, що шокує або захоплює, ніж до простого *surprised*. У цьому контексті слово описує момент внутрішнього відкриття чи усвідомлення, який раптово змінює поведінку персонажа. Лексема носить високий стилістичний заряд, емоційно насичена, підкреслює драматизм миті. Використання у поєднанні з фізичними дієсловами (*faded, loosened, draw near*) створює ефект емоційної візуалізації, коли стан героїні легко уявити. Стосовно її функціонування в тексті, важливо відзначити, що вона служить для маркування кульмінаційного психологічного моменту: внутрішня зміна емоційного

стану, перехід від паніки чи агресії до захоплення або відкриття нового.

Семантика лексеми *surprised* відображає більш м'який, когнітивний рівень здивування, часто пов'язаний із передбачуваними подіями або логічними висновками («...she had come to a deeper understanding of her existence... She saw plainly that the meaning of the world was a mystery... and she was not surprised to suspect that she had a special part in the plan...»²¹). У наведеному уривку воно виражає усвідомлене, спокійне прийняття факту, а не раптову емоційну реакцію. З а своєї стилістикою ця лексема нейтральніша за *astonished*, його використання додає тексту роздумливого, філософського відтінку. Воно підкреслює усвідомленість та внутрішню рефлексію персонажа. Функціонуючи в тексті ця лексема виконує роль когнітивного маркера: допомагає читачеві зрозуміти, що герой аналізує подію або відкриття, а не переживає емоційний шок.

Семантика іншої лексеми *shocked* («...she was too shocked by her experience to be quite herself... Her mind was not taking hold of all that was happening...»²²) вказує на сильну емоційну реакцію, яка порушує звичний психологічний стан. Воно передає несподівану травмуючу інформацію або подію. На відміну від *astonished*, тут акцент на фізіологічно-емоційному ефекті, коли персонаж буквально не в змозі діяти звично. Водночас (в контексті стилістичного аспекту) ця лексема підкреслює екстремальність ситуації, його сила підсилюється контекстом (*too shocked... to be quite herself*), що створює ефект емоційного перевантаження. Вона маркує психологічний шок – стан тимчасової неспроможності адекватно реагувати на події.

Лексема *outraged* («...she sat shaking her foot, waiting for an opportunity to drive a wedge into his talk, partly mocking, partly outraged...»²³) *outraged* передає гнів, обурення, яке пов'язане з відчуттям несправедливості чи морального порушення. На відміну від *shocked*, тут головний акцент не на несподіванці, а на ціннісній реакції. Лексема має інтенсивний емоційний заряд, часто використовується для позначення морального осуду. У тексті поєднання *partly mocking, partly outraged* створює складну емоційну палітру, де обурення поєднується з іронією. В тексті твору *outraged* виконує роль соціально-морального маркера: показує, що герой реагує не лише емоційно, а й оцінює подію з точки зору правил, норм і цінностей.

Висновки. Проведене дослідження показало, що емоційна лексика в повісті «The Displaced Person» О'Коннор має багатофункціональний характер: вона не лише розкриває внутрішні стани персонажів, а й формує морально-етичну проблематику твору, поглиблюючи його психологічну напругу. Семантичний аналіз лексики дозволив визначити основні емоційні поля – страху та тривоги, відриси та осуду, здивування

²⁰ Ibidem, P. 288.

²¹ Ibidem, P. 280.

²² Ibidem, P. 325.

²³ Ibidem, P. 315.

та непорозуміння. Саме вони структурують художній простір тексту й відображають конфлікт між «своїм» і «чужим», що є центральним для творчості письменниці. Водночас створюється багаточасова емоційна палітра, у якій мовні одиниці передають як індивідуальні почуття героїв, так і ширші культурні, соціальні та релігійні смисли.

Подальші дослідження доцільно спрямувати на вивчення емоційної семантики в інших оповіданнях і повістях О'Коннор, а також на зіставний аналіз її художніх стратегій із прозою інших американських та європейських авторів середини ХХ століття. Перспективним видається залучення когнітивно-семантичного та прагмалінгвістичного підходів, що дасть змогу глибше простежити, як мовні механізми вираження емоцій формують етичну та філософську концепцію художнього тексту.

Польщак Анелія – кандидат філологічних наук, асистент кафедри методики викладання української та іноземних мов і літератур, Навчально-науковий Інститут Філології, Київський Національний Університет імені Тараса

Шевченка. Коло наукових інтересів: семантика художнього тексту, сучасна англійська література, стилістика художнього тексту, когнітивна поетика, методика викладання англійської мови. Автор понад 30 наукових і навчально-методичних праць, серед яких статті у фахових виданнях, навчальні матеріали та посібники для студентів закладів вищої освіти.

Polishchak Aneliya – PhD in Philology, Assistant at the Department of Methods of Teaching Ukrainian and Foreign Languages and Literatures, Educational and Scientific Institute of Philology, Taras Shevchenko National University of Kyiv. Research interests: semantics of literary texts, contemporary English-language literature, stylistics of fiction, cognitive poetics, methodology of teaching English. Author of more than 30 scientific and educational-methodological works, including articles in scholarly journals, teaching materials, and manuals for university students.

Received: 11.11.2025

Advance Access Published: December, 2025

© A. Polishchak, 2025

**ВЕРБАЛІЗАЦІЯ РОЗДУМУ (НА ОСНОВІ ТРИЛОГІЇ
М. МАТІОС «МАЙЖЕ НІКОЛИ НЕ НАВПАКИ»)**

Наталія РУСНАК,

Чернівецький національний університет

імені Юрія Федьковича,

n.rusnak@chnu.edu.ua

Юлія РУСНАК,

Буковинський державний медичний університет,

yuliyarusnak@bsmu.edu.ua

**VERBALIZATION OF REASONING
(BASED ON THE TRILOGY BY M. MATIOS
«HARDLY EVER OTHERWISE»)**

Natalia RUSNAK,

Chernivtsi National University

named after Yuriy Fedkovych,

ORCID ID: 0000-0002-1809-0337;

Yulia RUSNAK,

Bukovinian State Medical University,

Researcher ID: S-8544-2016,

ORCID ID: 0000-0001-9941-4411.

Rusnak Natalia, Rusnak Yulia. Verbalization of reasoning (based on the trilogy by M. Matios «Hardly ever otherwise»). Oral and written coherent speech finds its expression in three main functional-semantic types of speech – narration, description, and reasoning.

The purpose of the work is to investigate the linguistic features of the functional-semantic type of speech – reasoning – in a literary text.

Research methods. The research was carried out using the basic general scientific methods of analysis and synthesis, linguistic methods – descriptive and structural. The descriptive method generalized observations of factual material. The structural method made it possible to inventory and systematize linguistic phenomena.

Conclusions. Thus, in reflections, abstract vocabulary, conditioned by the intellectualization of speech, actively functions. Mention of God is caused by exclamations based on the word God and the stylistic figure of diathesis. Appeals to God accompany the everyday life and family rituals of the people. Diathesis forms the word God, usually in the form of the vocative, and the verbs to forgive, to defend, to help in the form of the imperative (2nd person singular or 3rd person singular). M. Matios' reflections are characterized by segmentation of the text: short, punctuated, parceled sentences, emphasized by a graphic factor. Reflection involves intellectual doubts, hesitation, uncertainty, and the search for thought. This structural element of reflection realizes negation. In M. Matios' speech style, sentence equivalents attract attention, which constitute the continuation of opposition and negation, marking the stylistic figure of alloiosis.

Key words: *types of speech, narration, description, reasoning, literary text.*

Постановка проблеми в загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. Усне та писемне зв'язне мовлення знаходить своє вираження у трьох основних функціонально-семантичних типах мовлення – розповіді, описі й роздумі, з якими знайомляться у шкільному курсі української мови і які недостатньо висвітлені у науковій літературі. Типи мовлення різняться метою спілкування. Кожен тип мовлення відзначається лексичним наповненням та граматичним оформленням. Специфіку роздуму визначає свідомість автора, його художні, естетичні, етнічні, наукові, оцінно-прагматичні погляди, які впливають на свідомість, інтелект, погляди і поведінку читача. Роздум – концептуальне модельне відображення дійсності, в основі якого причинно-наслідкові відношення між явищами, ознаками об'єктивного світу, – ідеальне поле розвідки когнітології.

Матеріалом дослідження послуговували роздуми у трилогії «Майже ніколи не навпаки» М. Матіос, філософському за характером творі.

За жанровою характеристикою художній текст (трилогія) М. Матіос «Майже ніколи не навпаки» сімейна сага в новелах. Художній текст піднімає вічні теми та мотиви – братовбивство, заборонену, трагічну любов, богодуху вірність, гріх та спокуту, любов і ненависть.

Перша новела «Чотири – як рідні – брати» розкриває темну сторону душі гуцула, здатного на найстрашніший злочин – братовбивство; рід гине, переживши найтяжче лихо – війну. Друга новела «Будьте здорові, тату!» відкриває світ гірських людей із їх законами і правилами, світ, у якому правлять гонор і честь, це новела про духовний вимір святого й грішного. Третя новела «Гойданка життя» – про сакральний вимір життя, де дар провидіння героїні не в змозі допомогти найріднішим

Літературні та мовознавчі аспекти творчого доробку нашої сучасниці М. Матіос аналізували М. Богайчук, Ю. Боднарюк, А. Браеску, І. Ведмідь, В. Габор, І. Гайдеєнко, С. Жила, О. Зелінська, Л. Ісаченко, Н. Коваленко, Ж. Колоїз, О. Лілік,

Р. Мельників, Т. Мислива, І. Насмінчук, Д. Павличко, Г. Павлишин, Н. Пирога, І. Римарук, О. Романенко, С. Сипливець, Н. Сущенко, А. Фасоля, Н. Фоміна, Б. Червак, М. Якубовська, У. Кемінь.

Мета роботи – дослідити лінгвальні особливості функціонально-семантичного типу мовлення – роздуму – у художньому тексті.

Методи дослідження. Методологічну основу роботи становлять твердження про мову як спосіб відтворення дійсності, мову як системне явище, про нерозривну єдність мови і мислення, взаємозв'язок абстрактного і конкретного, суб'єктивного й об'єктивного в мові, співвідношення форми і змісту мовних одиниць. Як основні використано загальнонаукові методи аналізу та синтезу, лінгвістичні – описовий, структурний. За допомогою описового методу узагальнено спостереження над фактичним матеріалом. Структурний метод дав змогу інвентаризувати та систематизувати мовні явища.

Виклад основного матеріалу. Когнітивний характер роздуму, пов'язаний з інтелектуалізацією тексту, зумовлює використання абстрактної лексики. Так, для патріархального гуцула ключовими поняттями виступають *гонор* і *честь*, які визначають норми моралі, життєві цінності, та й розуміння істини. Ключові поняття *гонор* і *честь* для гуцулів стають маркерами етичної оцінки. Пор.: *На людях підтверджена молодим честь його дружини підтверджує не стільки гонор сьогоднішньої молодої, скільки гордість і честь її батьків.*

А ці два поняття – *гонор* і *честь* – для патріархальної й надміру забобонної гірської людини важать не менше, ніж мастки й статки.

О, так! Той, хто перший придумав цей хитрий у своїй бездоганності келишок, очевидно, був великим майстром інтриги й фантазії.

Ба, навіть, трішки езуйтом чи, може, затаєним катом.

А може, смертельно ображеним самолюбом...¹

Для Теофілі Кейван, героїні новели «Гойданка життя», розуміння жіночої честі породжує симбіоз негативних почуттів – *страх*, *подив*, *млість*. Пор.:

...Теофіла не раз і не два по тому дивилася на витоптану купку сіна в кутку стодоли, де була так легко приборкана, але не розтоптана, ні, не розтоптана, лиш зачеплена її *жіноча честь*, – і *страх*, і *подив*, і *млість* щоразу дужче й дужче розривали її груди².

Мариньку Богодуху з новели «Гойданка життя» *страх* вивищує над оточуючими, відкриває вищу істину. У художньому роздумі поняття *страх*, *холод* функціонують зі сталими означеннями: *смертельний холод*, *смертельним страх*. Пор.:

Проте страх не відпускав, хіба це більше прицвяжиковував до гойданки. По тому вона чула, як гострі й холодні зашпори заходять уноги, як безвольними робляться руки. А далі – знизу і зверху – повіяло *холодом*. Це був *смертельний холод*, укупі зі *смертельним страхом*. Ніби вона ходить опівнічним цвинтарем. І тоді самий ляк, а не оніміла рука, зірвав із плечей прабабусину – Федорину – вовняну хустку й підстелив на дощечки гойданки³.

Закономірно, що філософські роздуми фокусуються навколо антонімічних понять *життя*, *смерть*, спричинених поняттями *гріх*, *біль*, *неслава*, *каяття*, пор.:

Та дивні *видіння* не відпустили й наступного дня – і Маринька з усієї сили плеснула себе по чолі. Ну, так... певно, що так... а як вона хотіла інакше?! Вона перед Богом винна, бо сама замахувалася на *життя*, **Богом дане!** Вона бажала собі *смерті* – а Бог дав їй *життя*, чомусь не прийнявши Мариньчину потовчену душу до себе. *Гріх* вона має неспасний. Отож лякає Бог її такими страшними *видіннями*. Вчить, щоб знала, як із Богом жартувати⁴.

Може, саме через цю задавнену *образу* на зневажувану дотепер її *плоть*, Теофілі забাগлося роздивитися себе пильніше. І саме перед невідоротною *смертю*. Щоб зрозуміти, чому тіло – єдиний раз розбуджене її тіло – зазнало стільки *болю*, *неслави*, а тепер – волає до неї голосом неминучої *смерті*, але при цьому не чує в собі *каяття*?⁵.

Чи то від *зчудування*, чи від *злості*: навіть по *смерті* Кирило також не дає Олексі *спокою*.

А може, не дає *прощення*? Бо чого б то тепер бути *Кириловому духові* в Мариньчинім саду?!⁶.

Особливістю мовостилі письменниці є сегментація тексту, тобто у роздумі переважають короткі речення – зазвичай прості, неповні, парцельовані. Пор.:

Поглядала на Теофілу мовчки. Знала: чоловік – не гівняк, щоби не зм'як. І Кейвановій попустить. Лише не зразу. Бо діти не винні. І Теофіла не винна. Клясти треба війну і Цісаря⁷.

Чоловік не винен ніколи. То все жіноча воля, її ворожба й лукавство. Відьомська зваба непокритого тіла. Раптова блискавка погляду. І запах. Дразливий запах зрілого жіночого лона, що туманить чоловічу волю й твердь. А більше нічого⁸.

Увіразнює сегментовану структуру графічний чинник. Нерідко речення починаються з нового рядка, напр.:

Гаврило хоч і сам накрутився – з ніг мало не падає, а довірити таку важну справу – стерегти перше безсоння молодих – не довірив навіть кумі своїй Парасці.

¹ Matios M. *Maizhe nikoly ne navpaky: simeina saha v novelakh* [Hardly ever otherwise: family saga in short stories], Vyd. 2-e, Lviv: LA «Piramida», 2008, P. 91 [in Ukrainian].

² Ibidem, P. 157.

³ Ibidem, P. 135.

⁴ Ibidem, P. 136.

⁵ Ibidem, P. 147.

⁶ Ibidem, P. 169.

⁷ Ibidem, P. 159.

⁸ Ibidem, P. 161.

Жарти сказати!

То діло акуратне.

То не корок на винній бочці пробити...⁹

Ні, срібна Маринько. Вставайте. Мене також не візьме ваше примовляння. Бо я того не хочу. Буде, як буде. Я скинутися Дмитрика не годна. І мені байдуже, що зо мною зробить той нелюд. Більше не зробить, як зробив. А як зробить – така моя судьба. Я тому не винна. Я жива і хочу жити¹⁰.

Дмитрик тоді дихає на неї.

З кожної шпарки.

Кожним подувом вітерцю.

Кожним листиком.

Краплею дощу.

Та що з того?¹¹

Від чого вона хоче відгородитися?

Від таких самих?

Від осуду?

Каменування?

Страти?

Теофілі байдуже¹².

А чорна завжди Маринька нахилилася над Кирилом беззвучно – в білих одежах і з усміхом на устах.

Як таке могло бути на його очах?!

Олекса всього лише хотів прогнати мару.

Бо ніхто не мав на Мариньку права.

Навіть його найдобріший господар Кирило¹³.

Роздум передбачає інтелектуальні сумніви, вагання, невизначність, пошук думки. Цей структурний елемент роздуму нерідко реалізує заперечення:

Лиш нібито насувається холод. Ні, не так. А так, як би десь поруч холодом дихала смерть¹⁴.

Нерідко заперечення актуалізується, тобто оформлене як еквівалент речення. *А воно ж бо ні. Але ж бо ні! Ніц!¹⁵.*

Автори наукової праці «Синтаксис української літературної мови: Проблемні питання» І. І. Слинко, Н. В. Гуйванюк, М. Ф. Кобилянська розглядають еквіваленти речень, або ізольовані речення, – «комунікативні одиниці, що не мають форми речення, перебувають поза межами так званих граматичних речень» – як родові поняття, до якого залучено вислови з називним відмінком – номінативні речення, з прямими відмінками – неповні чи еліптичні речення, із звертаннями, частками, вигуками¹⁶.

Особливістю мовостилю М.Матіос є еквіваленти речень, які становлять контамінацію контраюнкції (протиставлення) та заперечення. Ці логічні поняття близькі і передбачають один одного. До еквіваленту

речення *А воно ж бо ні.* входить протиставний сполучник *а*, частки народно розмовного характеру *воно ж бо* та літературна заперечна *ні*. Речення сигналізує про появу важливої інформації, яку авторка підкреслює графічно (наступні частково заперечні речення починаються з нового рядка). Актуалізує нову думку роздуму повтор ключових слів *не Дмитрика* (перший раз ключові слова і ініціальній позиції речення, другий раз – як парцельована конструкція). Напр.:

А Варварчук помстою Дмитрикові спас тоді Грицька. Спас, ніби спасає потопельника... ніби до життя вертає чоловіка, витягнутого із зашморгу. Інакше Грицько був би здурів на голову.

О, так. Іван, певно, думав, що Кейван помагає йому виймати душу з Дмитрика. А воно ж бо ні.

Не Дмитрика між дошками гамселили дужі Грицькові ноги. Не Дмитрика. Черкеса умертвляє Кейван, гонасуючи підошвами по хлопцевих нирках. Умертвляє черкеса і двох його вилупків з Теофіліної утроби. Лють свою люту і нутрянний вогонь свій непогашений топтає. Мсту свою чорну. Ненависть загнудану убивав тоді Кейван у Варварчуковій хаті¹⁷.

У наступному роздумі контамінація контраюнкції та заперечення *Але ж бо ні!* актуалізована як окличний еквівалент речення, підкреслена графічно. Контамінація протиставлення та заперечення (ці логічні поняття мають спільну когнітивну основу) сигналізує про появу стилістичної фігури *аллоїози* (грец. *зміна*) – різновиду антитези, яка полягає в розгорнутому зіставленні двох характеристик явища, предмета і підкресленні відмінного, що попередньо трактувалося як подібне. Аллоїоза реалізується в межах складного синтаксичного цілого або тексту, пор.:

Павло, Оксентій і Дмитрик родилися – як робилися: звично. Шлюбній жінці що треба? Добре спати з чоловіком і дітей родити треба. А що це?

Але ж бо ні!

Щось найшло на Василю, як мав зачатися в ній Андрійчик. Бігала, мов непочата дівка, за Кирилом. Уже після двох дітей мала затуманену голову, ёк одного разу в молодості мала від маковиння, коли кількадевший зубний біль загасила молочком макових початків¹⁸.

Грамматичний діалектизм *Ніц!*, у формі окличного еквіваленту речення, надаючи роздуму місцевого колориту, є відповіддю на попереднє питання. Пор.:

Покотилося Грицькове життя гостинцем страху від тої люті. А тепер запечаталося зовсім. Ще якийсь

⁹ Ibidem, P. 88.

¹⁰ Ibidem, P. 108.

¹¹ Ibidem, P. 121.

¹² Ibidem, P. 146.

¹³ Ibidem, P. 169.

¹⁴ Ibidem, P. 30.

¹⁵ Ibidem, P. 32.

¹⁶ Slynko I. I. *Syntaksys ukrainskoi literaturnoi movy: Problemni pytannia* [Syntax of the Ukrainian literary language: Problematic issues], K.: Vyshcha shk., 1994, P. 262 [in Ukrainian].

¹⁷ Matios M. *Maizhe nikoly ne navpaky: simeina saha v novelakh...*, op. cit., P. 162.

¹⁸ Ibidem, P. 43.

місяць-другий – і подякує цьому світові Кейван. Нібито добрий, а насправді лютіший від звіра стражденний чоловік, що запечатав собі уста брехнею аж до сьогодні. Поки не вивів правду старшій Чев'юковій невістці Одокійці. А що дала та правда? **Ніц!** Бо поки Грицько жив думкою про свою тайну, він мав надію, що визволення від неї принесе і йому полегшення. І скине камінь із душі. А тайна про Дмитрика виявилася порожнім звуком. Нікчемною виявилася Кейванова тайна, яка не була тайною для Одокій Чев'юкової¹⁹.

Детермінізм як один із логічних структурних елементів роздуму (пошук причини явища) спричиняє у тексті ключове слово чомусь. Актуалізують часткове заперечення повтори парцельованих речень, окличного та розповідного характеру, пор.:

Хіба би він був її не послухав? Він швидше би не послухав Кирила і його синів, аніж пішов би всупереч Мариньчиної волі, бо сам знає, що то є голос ізвідтам. Мариньчині голоси – це що Олексівий нюх. Чомусь же ж нюх привів його сьогодні в цей сад і на цю гойданку.

Чомусь?!

О, ні. Не чомусь!

Не чомусь: Олексу в сад до Мариньки знову привів нюх на Кирила²⁰.

Заперечення одинарне або редульоване ні, ні-ні у роздумах функціонує як еквівалент простого речення у складному:

Ні, бо Павло став руба, як ніколи до цього. Мало не до бійки дійшло, коли Чев'юки всі в один голос сварилися, хто має дотримувати Дмитрика²¹.

Вуйні Парасці, може, й нема за чим плакати. А Петруні легше було би захлинутися слізьми, ніж думати про того старого Івана, що договорився з її татом зав'язати її голову. І о, сьогодні вже грають музику до шлюбу.

Ні, вона на тата серця лихого не має. Бо хто би відказав такому багачеві?! Але, святий Боже, який старий її молодий! Та ж бук у їхній толоці молодий, як її Іван. Після сватання тато в коморі тихо сказав Петруні називати чоловіка на «ви»²².

Цю хустку, що лишилася Мариньці від матеріної бабці Федори, вона би не проміняла на жодне інше віно. Бо Федорина хустка жива. Маринька отак бере її в руки – і за маленьку хвилю чує, як хустка починає з нею говорити. **Ні-ні,** вона говорить не словами: хустка передає свій жар через Мариньчині долоні. Через долоні перетікають чийсь віщі слова з хустки, щоб робити потім у Мариньчиній невинній голові колотнечу²³.

А далі вона таки скрикнула – аж затремтіла гойданка. Потворний страх знову розітнув Мариньчине тіло навпіл: живі люди, люди, яких вона знала, люди, які ще вчора віталися з нею, зараз ставали мертвими...

ні-ні, вони ще ходили ондечки за її брамою, ще вона з гойданки переговорювалася з ними, а вже перед очима бачила їхню наглу смерть чи близьку напасть²⁴.

Заперечення можна розглядати як текстотвірний чинник. Так у одному з роздумів заперечення трапляється двічі. Перший раз в обірваному реченні у формі контамінації контраюнкції та заперечення... але ні, другий раз – редульоване заперечення – два окличні еквіваленти речення **Ні! Не так!**, які сигналізують про появу нової важливої інформації. Пор.:

Маринька дивиться на чорне – гаряче й бридке – кипіння в балії, і її до шпіку кісток пробирає страх. Навіть крізь заплющені очі вона уявляє дим із свого тіла у чорному вариві пекла – і її хочеться крикнути на весь світ, що вона не винна. Ні за Кирила, ні за теперішню свою видючість не винна.

Наколи б знала, що так воно буде... **але ні!** Все одно би робила, як зробила.

Ні! Не так! Любувала би була Кирила більше. Щоб налюбилася на все життя. Чи дитинку була би вчинила від нього. Байка, що показували би на неї пальцями та зведеницею називали²⁵.

Повтор заперечення може мати форму не може того бути! Не може!, де заперечується модальне дієслово могли у простому односкладному безособовому реченні та в парцельованому реченні. Напр.:

Олексу тоді вкопнуло в саме серце і в голову вдарило обухом: **не може того бути! Не може!** В Кирила громада дітей і внуків. Кирило в бік чужої жінки, окрім своєї Василини, ніколи голови не розвертає. А тут богодуха стара діва стелеться перед ним, як кошена трава під косою?!²⁶.

Негативну відповідь на попередні твердження імпліцитно виражає кліше розмовного характеру *Та де там, воля твоя Господня?!*, підкреслене пунктуаційно (знаком питаннч та оклику), пор.:

*І як тим душам з того світу на таке дивитися?!
То ж удруге можна вмерти від цього!*

Вже й священик брався братів мирити.

Та де там, воля твоя Господня?!?²⁷.

Урізноманітнює виклад раціональної інформації *деєзис* – (від грец. *просьба, моління, заклик до свідків*) – заклик передовсім вищих сил у свідки або висловлення побажання, яке можливо виконати в ім'я вищих сил. Зазвичай ця стилістична фігура використовується у персональному мовленні, оскільки гуцули побожні люди, у всіх життєвих ситуаціях покладаються на Бога. Заклики до Бога супроводжують повсякденний побут та родинну обрядовість народу. Дієзис формує слово *Бог*, зазвичай у формі вокативу,

¹⁹ Ibidem, P. 163.

²⁰ Ibidem, P. 165.

²¹ Ibidem, P. 41.

²² Ibidem, P. 97.

²³ Ibidem, P. 130.

²⁴ Ibidem, P. 136.

²⁵ Ibidem, P. 137.

²⁶ Ibidem, P. 168.

²⁷ Ibidem, P. 69.

та дієслова *простити*, *боронити* *помагати* у формі імперативу (2 ос. одн. або 3 ос. одн.), напр.:

– *Не мий мене так файно, як до шлюбу. Сповідатися я не буду, прости, Боже, мою грішну душу. Я навіть панотцеві правду не смію сказати. / То, може, стільки того добра й зазнала жінка, що з Дмитриком... прости, Боже, таку дурну Доцину грішну гадку. Та це де? На цвинтарі... / Але Боже борони тебе сказати татові чи Павлові, що я тобі приповівся. Я би тебе прокляв з того світа, якби ти таке зробила. Петруня не винна. / – А ми перший раз ідемо на своє поле на Луги. / – Най Бог нам помагає, – перехрестилася жінка, а тоді несподівано для себе самої погладила чоловіка по голові. / – Ніколи не думав, жінко, що так скоро таке ся стане... Тепер мусимо сушити голову, як тій усій господарці раду дати. П'ять фальчів поля – це п'ять фальчів. / – Бог допоможе, – це раз погладила Павлову голову Доця й притиснулася до нього запаленими грудьми. / Але най мені Бог заплатити за все моє зло на цьому світі. Бо люди вже не встигнуть заплатити... / – То була не мама. Мама тоді вже була ближче до Бога, як до людей. То була моя жінка, перебрана в мою маму. Вона так само вміла чинитися сліпою... А я її примусив, бо мав за що. Най спочивають тут з Богом обидві...²⁸.*

Дієзис *Боже прости* використано і в авторському мовленні, у такий спосіб скорочується дистанція між автором та персонажами, пор.:

А Петруні, Боже прости, однаково, чи живий її Іван чи мертвий, чи птиці очі йому виклювали, чи десь догниває на полі та воронів годус.

Бац!

Що має бути – буде.

Живий буде – вона його зустріне.

Неживий – пом'яне.

Але очі її не заплачуть за ним ніколи. Це вона знає напевне. Лиш не сміє нікому показати²⁹.

Теонім *Бог* функціонує у розповідних реченнях, напр.:

Та що казати? Поки судять люди – правди немає.

Бог розсудить усіх по совісті й правді.

І Єлену розсудить з її правдою і її розпнутством.

І Оксентія з Андрієм.

Не розсудить лише Дмитрика. *Та навіть, коли б розсудив, Дмитрикові легше від того не стане. Пішов у глину через молоду свою кров.*

А Петруня що? Газдує старіючи. І старіє газдуючи.

А для кого?

Бог дітей не дав.

Добра, крім маєтку, також.

Іван б'є Петруню чи не щотижня – аж душі її слухає³⁰.

Тепла зима ніколи не є на добре.

– **Яку Бог дасть, така й буде,** – байдуже відповів колієві Гаврило Дячук, підносячи дерев'яні корита-ночви для свіжини й розкладаючи їх по два боки від різника³¹.

Одиночний вокатив *Боже*, редуплікований *Боже-Боже*, *Божечку-Боже*, словосполучення *слава Богу*, *Божечку справедливий*, *святий Боже*, речення *Бог їх знає* інтер'єктивуються, відтворюючи гаму почуттів – жаль, сум, розпач, співчуття, пор.:

...Боже, і як вона те пережила й не страпилася?

Не поплила за водою?!

На смереці не повісилася?!

Між людьми ходить?

«Як гараздують?» їм каже?

На «добридень» відповідає.

...Та людям до серця її байдуже.

Чи говорили про неї, чи промовчали – Бог їх знає.

Вона не допитувала.

А вони, як уже по правді, їй услід не плювали.

Ото плач собі дівко, хоч захлинився, – жалю не чекай ні від кого. Не пожаліє тебе вже ніхто й ніколи³².

– **Боже**, що ми нарobili... – Дмитрик, підігнувши голі ноги під поли своєї довгої білої сорочки, обома руками тримається за голову./ – **Ой, Боже-Боже...** *знали би це її мама... знали би це її тато... били би, певно, буковими палицями. І не змилосердилися³³.*

До чого вона дожила, Божечку-Боже...

Чужий би побачив – сказав би: стратила розум.

Та вона би про себе подумала так само, якби побачила таке збоку і якби не знала правду.

Але що їй до того, хто і що подумав би? Вже хто що мав подумати – зробив те давно і може, забув.

А їй однаково. Вона тулить запашну свою дитинку до грудей, та обнюхує запашне її личко, натерте м'ятою та рум'янком.

Байка, що дитинка її з ганчір'я. А дитяча голова – з торішнього жовтого ранета.

А де вона візьме теплу, живу дитинку? Позичить у сусідів? Чи купить на базарі? Чи ягнятко вгорне замість дитинки?³⁴

Слава Богові, вона здорова – як цвях. *Значить, дочекається, що їй Бог пошле. Та й робота відвертає від думання про Івана. Ондечки скільки худоби рикає в стайні та на оборі. Скільки живого добра бігає перед очима. Встигай лише доглядати. / А що воно дало?! **Божечку справедливий...** В яку прірву втягнула його чорна помста, **Боже!** *Покотилося Грицькове життя гостинцем страху від тої люті. А тепер запечаталося зовсім. Ще якийсь місяць-другий – і подякує цьому світові Кейван. Нїбито добрий, а насправді лютіший від звіра стражденний чоловік, що запечатав собі уста брехнею аж до сьогодні³⁵.**

Чомусь же ж нїх привів його сьогодні в цей сад і на цю гойданку.

²⁸ Ibidem, P. 22, 68, 29, 52, 53, 73, 73.

²⁹ Ibidem, P. 99-100.

³⁰ Ibidem, P. 67-68.

³¹ Ibidem, P. 79.

³² Ibidem, P. 96.

³³ Ibidem, P. 102, 98.

³⁴ Ibidem, P. 98.

³⁵ Ibidem, P. 100, 162.

Чомусь?!

О, ні. Не чомусь!

Не чомусь: Олексу в сад до Мариньки знову привітнюх на Кирила.

Святий Боже! Згорілі Кирилові кості перейшли в землі у порох, дали поріддя цвинтарній траві й деревам, а Олекса зараз чує Кириловий запах у Мариньчиному саду. Отут, під гойданкою³⁶.

Отже, у роздумах активно функціонує абстрактна лексика, зумовлена інтелектуалізацією мовлення. Згадування Бога спричиняють вигуки з опорою на слові *Бог* та стилістичну фігуру *дієзис*. Заклики до Бога супроводжують повсякденний побут та родинну обрядовість народу. Дієзис формує слово *Бог*, зазвичай у формі вокативу, та дієслова *простити*, *боронити помагати* у формі імперативу (2 ос. одн. або 3 ос. одн.). Для роздумів М. Матіос властива сегментація тексту: короткі, обрвані, парцельовані речення, підкреслені графічним чинником. Роздум передбачає інтелектуальні сумніви, вагання, невизначність, пошук думки. Цей структурний елемент роздуму реалізує заперечення. У мовостилі М. Матіос привертають увагу еквіваленти речення, що становлять контамінацію протиставлення та заперечення, маркуючи стилістичну фігуру аллоїзу.

Руснак Наталія – доктор філологічних наук, професор кафедри сучасної української мови Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича. Коло наукових інтересів: когнітивна лінгвістика, діалектологія, етнолінгвістика, прагматична текстологія. Автор понад 159 наукових праць, у тому числі 5 монографій.

Rusnak Natalia – Doctor of Philological Sciences, Professor of the Department of Modern Ukrainian Literature Language at the Chernivtsi National University named after Uriy Fedcovich. Research interests: cognitive linguistics, dialectology, ethnolinguistics, pragmatic textology. Author of more than 159 scientific works, including 5 monographs.

Руснак Юлія – кандидат філологічних наук, доцент кафедри суспільних наук та українознавства Буковинського державного медичного університету. Після захисту кандидатської дисертації «Лексика родинних обрядів у буковинському діалекті» за спеціальністю 10.02.01. – українська мова продовжує дослідження у галузі діалектології, етнолінгвістики, викладання української мови як іноземної. Автор понад 90 наукових праць, співавтор 4 монографій, національного посібника з української мови як іноземної і навчально-методичного підручника з грифом МОЗ України.

Rusnak Yulia – PhD of Philology, Associate Professor of the Department of Social Sciences and Ukrainian Studies of Bukovinian State Medical University. After defending her dissertation «The vocabulary of family rituals in Bucovina dialect» in the specialty 10.02.01. – Ukrainian language keeps on researching in the field of dialectology, ethnolinguistics, teaching Ukrainian as a foreign language. Author of more than 90 scientific works, co-author of 4 monographs, national textbook of Ukrainian as a foreign language and textbook approved by Ministry of Health of Ukraine.

Received: 4.11.2025

Advance Access Published: December, 2025

© N. Rusnak, Yu. Rusnak, 2025

³⁶ Ibidem, P. 165.

**ЯВИЩЕ ПАРОНІМІЇ У МОВІ МЕДИЦИНИ ЯК ПРОБЛЕМА
ТЕРМІНОВЖИВАННЯ**

Алла ТКАЧ,

Буковинський державний медичний університет,
tkach.alla@bsmu.edu.ua**THE PHENOMENON OF PARONYMY IN MEDICAL
LANGUAGE AS A TERMINOLOGICAL USAGE ISSUE**

Alla TKACH,

Bukovinian State Medical University,
ORCID ID: 0000-0003-1108-0256;
RESEARCHER ID: S-5800-2016.

Alla Tkach. The Phenomenon of Paronymy in Medical Language as a Terminological Usage Issue. The article **highlights** the necessity of adhering to the literary norms of the Ukrainian language in contemporary medical terminology, particularly the importance of understanding its lexical-grammatical and stylistic levels. **The study analyzes term-lexemes that form paronymic relations**, as well as **the causes and consequences of the unmotivated use of paronyms** in scientific discourse (semantic similarity, insufficient understanding of lexical meanings, speakers' lack of competence). **It is found** that the erroneous use of paronyms leads to distortion of expressed meaning, linguistic paradoxes, and speech errors. Correct (normative) variants of paronymic medical terms appropriate for the professional language of healthcare practitioners **are proposed**. The research employs the **methods** of analysis and synthesis, comparative (contrastive) analysis, and the general linguistic method of scientific description. **Conclusions.** Quantitative and qualitative changes within the national terminological system result from the interaction of linguistic and extralinguistic factors and regularities. A thorough linguistic analysis of core paronymic pairs (series), their inclusion in lexical minima, and active instructional work with them constitute an important aspect of successfully mastering the language of medicine and improving the quality of specialized medical literature.

Keywords: *paronyms, phenomenon of paronymy, paronymic relations, language of medicine, Ukrainian medical terminology (termino-lexicon), terminological usage, language norm.*

Постановка проблеми в загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. Мовленнєва культура – обов'язковий аспект фахової кваліфікації будь-якого спеціаліста і його кар'єрного зростання, засіб саморозвитку і самовираження, мірило освіченості й індивідуальності. Кожна людина зацікавлена в тому, аби уміти правильно і гарно розмовляти з колегами, рідними, друзями; ввічливо і переконливо вести дискусію; цікаво і розумно репрезентувати публічний виступ; точно і доречно добирати необхідні слова і вирази відповідно до тематики спілкування; досконало володіти значенням термінів своєї спеціальності тощо.

Зважаючи на вищезазначене, розуміємо: основне завдання сучасної освітньої галузі – формування суспільної еліти з відповідною фаховою майстерністю, високим рівнем грамотності, бездоганним володінням нормами сучасної української літературної мови та шліфуванням культури усного і писемного професійного спілкування. Немає сумніву, що мова медицини – як термінологічна система – має бути структурована й впорядкована на всіх лінгвальних рівнях. З-поміж низки найтипівіших порушень лексичних норм у медичному дискурсі виокремлено *пароніми*, невмотивоване послуговування якими спричиняє викривлення змісту медичної інформації, стильову недосконалість, мовленнєві парадокси (невмотивоване ототожнення співзвучних термінологічних одиниць) і, на жаль, ненормативне (помилкове) вживання їх у наукових (фахових) текстах.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Явище паронімії в українському мовознавстві привернуло увагу вчених-лінгвістів лише у II пол. XX ст. (Д. Гринчишин, А. Сербенська, О. Пономарів, Є. Чак). Слова-пароніми схарактеризовано в науковій, навчальній та довідковій літературі (К. Городенська, Є. Карпіловська, О. Микитюк, П. Селігей, О. Тараненко, І. Фаріон, Л. Харчук). Пароніміїні відношення досліджено на матеріалі кількох галузевих термінологій (М. Баган, М. Жовнір, Т. Лещенко, Т. Луковенко, О. П'ятецька, А. Ткач, О. Тур). Однак, незважаючи на пильну увагу фахівців щодо студювання такого феномена, як паронімія, та низку вітчизняних розвідок, це питання й донині залишається актуальним, а пароніміїні одиниці (пари/ряди) потребують цілісного й ґрунтовного вивчення.

Мета нашої праці – більш розлого проаналізувати й описати паронімію як лексико-семантичне явище у професійній мові сучасної медицини, увиразнити семантичні відмінності між термінами-паронімами, засвідчити відмінність між реальним і нормативним рівнем лінгвістичної підготовки медиків на тлі розбіжностей між їхньою фаховою й мовною обізнаністю, окреслити шляхи уникнення таких помилок терміновживання.

Матеріал. Залучено різножанрові зразки науково-навчальних і фахових текстів – підручники, словники, довідники, інструкції, статті, тези тощо.

Методи дослідження. Аналізу і синтезу, порівняльний (зіставлення), загальнолінгвістичний метод наукового опису.

Виклад основного матеріалу. Пароніми (грец. *para* – біля, коло, поруч; *онума* – ім'я, назва) – слова, а також фразеологізовані одиниці й синтаксичні конструкції, що при повній або частковій семантичній відмінності є дуже подібними формою, унаслідок чого можуть сплутуватися у мовленні або спеціально обіграватися зі стилістичною настановою¹. Є вужче і ширше розуміння паронімів. При вужчому до паронімів відносять тільки спільнокореневі слова, що належать до однієї частини мови, подібність у морфемному складі яких зумовлює, відповідно, їх семантичну схожість. Наприклад, слова мають спільні корені, проте відрізняються різними префіксами або наявністю / відсутністю таких формантів: *акредитувати* – *дискредитувати*, *вакцинація* – *ревакцинація*, *декваліфікація* – *дискваліфікація*, *заснований* – *оснований*². На відміну від абсолютних синонімів – слів і виразів, що позначають близькі поняття і тому можуть замінити одне одного (*ацидоз* – *підвищена кислотність крові*, *кислокрів'я*; *вісцеральний* – *нутроцевий*; *піроз* (*пірозис*) – *печія*), – для паронімів така взаємозамінність неможлива³. Омонімія як різновид лексичних відношень, пов'язаних із формою знака, ґрунтується на повному збігові його фонетичного складу⁴ (*голка* (інструмент для шиття) – *голка ін'єкційна*; *клапан* (анат.: *серцевий*) – *клапан* (в одязі); *п'ята* (іменник) – *п'ята* (числівник); *стрічка* (анат.: *стрічковий м'яз*) – *стрічка* (*еластична, шовкова*)), паронімія ж передбачає частковий збіг, подібність структури й вимови слів, різних за значенням⁵ (*аденін* – *аденін*, *алопатія* – *алопеція* – *алотропія*, *амітоз* – *анабіоз*, *анізокорія* – *анізомерія* – *анізомерія*, *аномія* – *аносмія*, *іприт* – *ірит*, *пальнація* – *пальнітація*, *стрес* – *струс*, *трахеїт* – *трахіт*).

За основним значенням паронімічні терміни поділяємо на групи, як-ось:

1. Хвороба – хвороба (у т.ч. тривожні розлади, фобії (страхи) й ін.), пор.: *агорафобія* – *аграфобія*, *анемія* – *анергія*, *артеріосклероз* – *атеросклероз*, *атонія* – *атопія*, *афазія* – *афакія*, *васкуліт* – *везикуліт*, *гемартроз* – *гематидроз*, *паратиф* – *паратифліт*, *тела(я)зіоз* (*телазіаз*) – *теніоз*. Так, *анемія* (недокрів'я, малокрів'я) – захворювання (клініко-гематологічний синдром), що характеризується зменшенням кількості еритроцитів та/або гемоглобіну в одиниці об'єму крові і призводить до виникнення кисневого голодування тканин; *анергія* – втрата реактивності, опору хвороботворним впливам середовища, повна відсутність загальних

і місцевих реакцій на надходження (введення) антигенів-алергенів; нездатність реагувати на подразники; *аномія* – морально-психологічний стан індивідуальності та суспільної свідомості, виражається у відчуженості людини від соціуму, апатії і т. ін.; *аносмія* – повна або часткова втрата нюху. Це найчисленніша група паронімних термінів, що репрезентована іменниками.

2. Анатомічне поняття (назви систем, органів чи тканин) – захворювання (відхилення від норми), пор.: *апендикс* (червоподібний відросток сліпої кишки) – *апендицит* (запалення апендикса); *ендокард* (*ендокардій*) (внутрішня оболонка стінки серця) – *ендокардит* (запалення ендокарда); *нев(й)рон* (електрично збудлива клітина – основа нервової системи) – *невроз* (група функціональних психічних розладів); *папіла* (сосочок, горбик як частина різних анатомічних структур) – *папула* (морфологічний елемент шкірного висипу) – *папілома* (доброякісне епітеліальне новоутворення); *періост* (окістя, надкісниця) – *періостит* (синдром запалення окістя). До паронімних пар належать терміни *брижа* і *грижа*. *Брижа* – анат. – складка очеревини, прикріплена до хребця, яка охоплює і підтримує тонкі кишки⁶, а також *брижа(і)* – зморшки на шкірі (обличчя, шиї і т. ін.)⁷. Напр.: *Лора дивилася на неї, на її переніссі з'явилася брижа* (Гоукінз Пола «Повільне горіння»). *Грижа* (розм. *кила*) – захворювання, що характеризується випинанням умісту порожнини крізь природні отвори або дефект черевної стінки разом з усіма її сполучнотканинними шарами (Вікіпедія – <https://uk.wikipedia.org>).

3. Хвороба – лікарський препарат, його складник(и) й ін., пор.: *вагініт* (або *кольпіт* – запалення слизової оболонки піхви) – *вазоніт* (засіб, що покращує мікроциркуляцію та реологічні властивості крові); *іхтіоз* (шкірне захворювання людини) – *іхтіол* (антисептичний, протизапальний, знеболювальний та антибактеріальний засіб для лікування шкірних захворювань); *цистит* (запалення сечового міхура) – *цистин* (амінокислота, що є компонентом багатьох білків). Наприклад: *А тут вона ніби сіла на седативи* (Гоукінз Пола «Повільне горіння»); *Добавка дієтична «Седатиф» призначена для нормалізації функціонування нервової та серцево-судинної систем, має м'які заспокійливі властивості* (Інструкція для застосування препарату).

4. Фармацевтичні засоби різних фармакотерапевтичних груп і фармакологічних властивостей, пор.: *пантенол* (зовнішній засіб,

¹ Taranenko O. *Paronymy. Ukrainska mova: Entsyklopediia* [Paronyms. Ukrainian language. Encyclopedia], redkol.: V. Rusanivskiy, O. Taranenko ta in. – 3-іe vyd., zi zminamy i dopovn., K: Vyd-vo «Ukrainska entsyklopediia» im. M. Bazhana, 2007, P. 480-481 [in Ukrainian].

² Tkach A. *Paronymy u fakhovomu movlenni: navchalno-metodychnyi posibnyk dlia samostiinoi pozaaudytornoi roboty studentiv zakladiv vyshchoi medychnoi osvity Ukrainy* [Paronyms in professional speech: an educational and methodological textbook for independent extracurricular work of students of higher medical education institutions of Ukraine], Chernivtsi: BDMU, 2023, P. 5 [in Ukrainian].

³ Ibidem, P. 5.

⁴ Ibidem, P. 5.

⁵ Ibidem, P. 5.

⁶ *Velykyi tlumachnyi slovnyk suchasnoi ukrainskoi movy (z dod. i dopovn.): 250 000 sliv* [Large Explanatory Dictionary of the Modern Ukrainian Language (with additions): 250,000 words.], uklad. i hol. red. V. Busel, K.; Irpin: VTF «Perun», 2005, P. 63. [in Ukrainian].

⁷ Ibidem, P. 197.

що надає регенеруючу та протизапальну дію на шкіру) – **пантозол** (препарат для лікування кислотозалежних захворювань). Ототожують як лікарські засоби **аспаркам** і **аспартам**, однак **аспаркам** – препарат магнію – мінеральна добавка, **аспартам** – це органічна сполука – цукрозамінік (підсолоджувач) штучного походження, що використовується у харчовій промисловості.

5. Речовини (органічна сполука (каталізатор), фермент, хімічний елемент тощо) різної дії, пор.: **актин** – **актиній**, **амілаза** – **амілоза**, **антипірен(и)** – **антипірин(и)**, **етил** – **метил**, **кодеїн** – **кофеїн**, **нуклеозиди** – **нуклеотиди**, **сульфід** – **сульфіт**. Наприклад: **Кодеїн** – алкалоїд, що використовується як безпечний засіб середньої та слабкої інтенсивності (3 підр.). **Кофеїн** (кавеїн) – ксантиновий алкалоїд, міститься у бобах кавового дерева, у листі чаю, мате, ягодах гуарани, а також у невеликих кількостях у какао; збудник центральної нервової системи, складова тонізуючих напоїв та лікарських засобів для полегшення дихання (Вікіпедія – <https://uk.wikipedia.org>).

6. Хвороба – апарат, прилад тощо, пор.: **ксероз** (патологічна сухість шкіри) – **ксерокс** (копіювальний апарат).

7. Методи лікування, пор.: **кріотерапія** (використання холоду (наднизьких температур) з лікувально-профілактичною метою) – **кюріотерапія** (або **гамма-терапія** – різновид променевої терапії); **фізіотерапія** (фізична терапія) – **фітотерапія** (траволікування).

8. Медичне обладнання (інструменти, апарати, прилади та матеріали, що використовуються для діагностики, лікування, реабілітації, профілактики та моніторингу стану пацієнтів), пор.: **конденсатор** (як компонент медичного холодильного обладнання для зберігання вакцин, крові, ліків) – **концентратор** (медичний пристрій, що насичує повітря киснем); **манометр** (спеціальний прилад для вимірювання тиску нещільних речовин (рідини, газів)) – **тонометр** (сфігмоманометр – апарат (монітор) для визначення рівня артеріального тиску).

9. Медичний термін (захворювання, метод діагностики чи лікування, симптоматика й ін.) – не медичне поняття (загальноживане слово), пор.: **алексія** – **анорексія** – **анексія**, **апофіз** – **апофеоз**, **дисторзія** – **дисторсія**, **катаракта** – **катаракт**, **криз** – **криза**, **мамографія** – **монографія**, **реанімація** – **реінкарнація**, **рефлекс** – **рефлексія**. Наприклад, **трахеїт** (запалення трахеї) – **трахіт** (ефузивна вулканічна порода); **турнікет** (або **джгут** – засіб для тимчасової зупинки кровотечі, а також для знекровлення тканин при операціях на пальці, кисті та стопі, ампутаціях кінцівок) – **турнік** (гімнастичний снаряд); **шпиталь** (військово-медичний заклад, який у мирних та військових умовах забезпечує діагностику й необхідне лікування військовослужбовців) – **шпатель** (інструмент, що використовується у будівельній,

медичній (напр., отоларингології чи стоматології), кондитерській та хімічній сферах). Як наслідок помилкового вживання через сплутування семантики й контекстуальну схожість маємо ще одну пару лексем **естроген** й **естрагон**. **Естрогени** – 1. Жіночі статеві гормони. 2. Органічні сполуки, що виявляють біологічну дію жіночого гормону; естрогенні речовини. 3. Препарати, до складу яких входять жіночі статеві гормони або їхні хімічні аналоги⁸. Напр.: **Фемостон** – це комбінований гормональний препарат для замісної гормональної терапії (ЗГТ), що містить **естрадіол (естроген)** та **дідрогестерон (прогестаген)** (3 підр.). **Естрагон** – багаторічна трав'яниста рослина родини складноцвітих, що з давніх часів вирощується як лікарська і пряна рослина; вид полину⁹. Напр.: **Саму рослину, маленьку парость естрагону, врятувати було неможливо** (Гоукінз Пола «Повільне горіння»).

10. Діагностичні й лікувальні маніпуляції (ін'єкції та інфузії, хірургічні втручання, діагностика, лікувально-профілактичні процедури й ін.) – стани, дії, процеси тощо, пор.: **дренування** (виведення рідини або газів із природних чи патологічних порожнин тіла людини за допомогою дренажу) – **тренування** (процес навчання, що передбачає виконання вправ для вдосконалення навички(ів), майстерності чи фізичної форми); **пункція** (проколвання стінки будь-якої порожнини чи утвору організму з лікувальною або діагностичною метою) – **функція** (фізіол.: специфічна діяльність органів, тканин та всього організму). Напр.: **Щороку тисячі чоловіків зазнавали хірургічної кастрації** – це називалося «орхієктомія» – через різні мотиви: від бажання змінити стать або для обмеження пристрасті до статевого життя і до глибокого вкорінення духовних переконань (Браун Ден «Втрачений символ»); **Прострація** – стан надзвичайної фізичної та нервово-психічної втомленості, занепаду сил, байдужості до всього навколишнього, який виникає у людини при тяжких захворюваннях, виснаженні, нервових зворушеннях і т. ін. (Зі словника).

Часто трапляються паронімні **ряди**: і серед іменників (**активація** – **активізація** – **активність**, **афагія** – **афазія** – **афакія**, **афект** – **дефект** – **ефект**, **біотин** – **біотип** – **біотит**, **відчуття** – **почуття** – **чуття**, **гіперемія** – **гіперергія** – **гіпертермія**, **штам** – **штамб** – **штамп**), і термінологізованих прикметників (**болісний** – **болючий** – **больовий**, **вітамінізований** – **вітамінний** – **вітамінозний**, **кривавий** – **кровний** – **кров'яний** – **кров'янистий**, **рецептний** – **рецепторний** – **рецептурний**, **сердечний** – **сердешний** – **серцевий** та ін.). Напр.: **Рефлексивний (рефлексивний)** – 1) який відбувається, проходить мимовільно, несвідомо (**рефлексивні рухи**); 2) стос. до **рефлексу**; **рефлексний** – пов'язаний із відбиттям якої-небудь енергії (світла, радіохвиль) (**рефлексна схема**) – **рефлексорний** – стос. до **рефлектора**; **рефлекторний** – стос. до **рефлексу** (**рефлекторна дуга**). Або ж: **Психіатрична** (від **психіатрія**: лікарня) – **психічна** (від **психіка**:

⁸ Ibidem, P. 267.

⁹ Ibidem, P. 267.

атака, хвороба) – **психологічна** (від *психологія*: адаптація, несумісність) – **психотична** (від *психоз*: поведінка); **хронікальний** (пов'язаний із *хронікою*: жанр) – **хронічний** (тривалий, затяжний або такий, що періодично поновлюється (про *захворювання*): *хронічне недоїдання, хронічний тонзиліт*) – **хронологічний** – 1) пов'язаний із хронологією (*хронологічний період*), 2) який ґрунтується на послідовному розташуванні подій (*хронологічний поділ*). Розрізняти їхні значення (бачити значеннєві відтінки) вкрай важливо, позаяк можна допустити помилку тоді, коли вони вступають у зв'язки з іншими лексемами (на рівні синтаксичних словосполук).

Нагадаємо, при ширшій інтерпретації *пароніми* – це пари споріднених слів та випадково співзвучних (і різнокореневі, і спільнокореневі). Різниця може бути представлена голосними чи приголосними звуками, звукосполученнями, наявністю / відсутністю закінчення: *в'язи – м'язи, група – трупа, текст – тест, яцир – яциур; лікарський – лікарський – лікарняний – лікувальний; компрес – компресія*. З-поміж таких близькозвучних слів переважають запозичені: *атонія – атопія, бювет – кювет, діаліз – діаліз*.

За характером смислових зв'язків пароніми перебувають між собою у відношеннях: а) синонімії (*важкий – тяжкий, валеріана – валер'янка, емпатія – симпатія*); б) антонімії (*кисневий – безкисневий, прогрес – регрес, типовий – атиповий*); в) семантичної близькості (*вирізнятися – відрізнятися*); г) однієї тематичної групи (*кіготь – ніготь*) тощо. Виділяють також зовнішню системну паронімію (*іприт – іприт, циклування – циклювання*) і внутрішньосистемну (*капрінова – каприлова – капронова* (кислота), *карбен – карбон, пропан – пропен – пропіл*)¹⁰.

Щоб запобігти неправильному вживанню термінів-паронімів, потрібно брати до уваги значення питомих / запозичених словотвірних елементів (коренів, префіксів, суфіксів, префіксоїдів, суфіксоїдів), бачити відмінність між реальним і бажаним рівнем мовленнєвої підготовки сучасного медика, теоретика і практика, на фоні контрасту між його професійною і мовною обізнаністю¹¹.

Висновки. Усі процеси, властиві українській мові, характерні й для термінологічної лексики (у т.ч. медичної). Кількісні та якісні зміни у межах вітчизняної термінології є результатом взаємодії лінгвальних / позалінгвальних чинників і закономірностей. Звукова близькість і незначна різниця у вимові паронімів зумовлює труднощі у їх вивченні та призводить до помилок в усному і писемному фаховому мовленні, що недопустимо у медичній (і не лише) галузі. Переконані, ґрунтовний лінгвістичний аналіз основних паронімних пар (рядів), включення їх до лексичних мінімумів й активна навчально-методична робота з ними – важливий аспект в успішному опануванні мови медицини, підвищенні якості спеціалізованої наукової літератури. У цьому вбачаємо перспективу наших подальших досліджень.

Ткач Алла – кандидат філологічних наук, доцент закладу вищої освіти Буковинського державного медичного університету (кафедра суспільних наук та українознавства). Автор та співавтор близько 140 наукових, навчально-методичних та публіцистичних праць, з-поміж яких: 1 монографія, 4 фрагменти до колективних монографій, 1 термінологічний словник, 5 навчальних посібників із грифом МОН та МОЗ України, 3 навчально-методичні посібники. Наукові інтереси: сучасна українська медична (фармацевтична) термінологія; методика викладання української мови як фахової у вищій школі; мовленнєва культура лікаря.

Tkach Alla – is a candidate of philological sciences, Associate Professor of the Establishment of Higher Education, Bukovinian State Medical University (Department of Social Sciences and Ukrainian Studies). Author and co-author of about 140 scientific, educational, methodological and journalistic works, among which 1 monograph, 4 fragments of collective monographs, 1 terminological dictionary, 5 training manuals with the seal of the Ministry of Education and Science and the Ministry of Health of Ukraine, 3 training and methodical manuals. Scientific interests: modern Ukrainian medical (pharmaceutical) terminology; the method of teaching Ukrainian language as a professional language in higher education; linguistic culture of the doctor.

Received: 23.11.2025

Advance Access Published: December, 2025

© A. Tkach, 2025

¹⁰ Tkach A. *Paronymy u fakhovomu movlenni: navchalno-metodychnyi posibnyk dlia samostiinoi pozaaudytornoj roboty studentiv...*, op. cit., P. 7 [in Ukrainian].

¹¹ Zhovnir M. «Paronimiiia v naukovomu stomatolohichnomu dyskursi: anormatyvy u unormovani varianty vzhывання» [Paronymy in scientific dental discourse: anormatatives and standardized variants of use], *Aktualni problemy suchasnoi medytsyny: Visnyk Ukrainiskoi medychnoi stomatolohichnoi akademii: nauково-praktychnyi zhurnal*, Tom 21, Vyp. 1 (73), 2021, P. 123-128, P. 124, 127 [in Ukrainian].

КОМУНІКАТИВНА КОМПЕТЕНТНІСТЬ МЕДИЧНОГО ПРАЦІВНИКА: ЛІНГВІСТИЧНИЙ АСПЕКТ

Лариса ШУТАК,

Буковинський державний медичний університет,
shutak.larysa@bsmu.edu.ua**COMMUNICATIVE COMPETENCE OF HEALTHCARE PROVIDERS: A LINGUISTIC PERSPECTIVE**

Larysa SHUTAK,

Bukovynian State Medical University,
ORCID ID: 0000-0001-8038-4080,
RESEARCHER ID: S-61-30-2016.**Shutak Larysa. Communicative competence of healthcare providers: a linguistic perspective. Aim of investigation.**

This article investigates the language culture of medical professionals as a key factor in effective communication with patients and their families. Different types of language errors in doctors' professional communication are analyzed, including phonetic, lexical, morphological, syntactic, and stylistic violations. It is emphasized that excessive use of complex medical terminology, professional jargon, and foreign borrowings without adaptation to the patient's linguistic level reduces the effectiveness of mutual understanding and trust and may negatively affect treatment outcomes. Practical recommendations are provided on the appropriate choice of linguistic means according to the communicative situation, maintenance of stylistic adequacy, literacy, and logical consistency of information presentation.

The authors highlight that a doctor's language culture is an integral component of professional competence, shapes a positive professional image, and fosters an atmosphere of trust and mutual respect. The study is based on an analysis of scientific sources in linguistics, medical communication, and Ukrainian language stylistics.

Keywords: *language culture, medical discourse, language errors, professional communication, communicative competence.*

Постановка проблеми в загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. У сучасних умовах реформування системи охорони здоров'я та зростання вимог до якості медичних послуг особливої актуальності набуває проблема комунікативної компетентності медичних працівників. Ефективна взаємодія між лікарем і пацієнтом є не лише етичним обов'язком, а й важливою передумовою точного встановлення діагнозу, забезпечення прихильності до лікування та формування довірливих стосунків у медичному середовищі. Проте у професійному мовленні медиків нерідко трапляються лінгвістичні помилки, надмірне використання вузькоспеціальної термінології та іншомовних запозичень, що ускладнюють сприйняття інформації пацієнтами. Це створює комунікативні бар'єри, які можуть негативно впливати на результативність лікувального процесу та загальний імідж медичного фахівця.

У зв'язку з цим дослідження лінгвістичних аспектів комунікативної компетентності медичних працівників набуває вагомого наукового та практичного значення. Воно сприяє визначенню оптимальних мовних стратегій у медичному дискурсі, розробленню рекомендацій щодо підвищення культури професійного мовлення та вдосконаленню освітніх програм для майбутніх лікарів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання комунікативної компетентності медичних працівників та лінгвістичних особливостей професійного медичного дискурсу посідає значне місце у сучасних наукових студіях. У дослідженнях вітчизняних учених предметом аналізу стають як мовні, так і психолінгвістичні та соціокомунікативні аспекти професійного спілкування.

Зокрема, І. В. Кіт, А. М. Пришляк і С. І. Яворська наголошують на багаторівневій структурі комунікативної компетентності майбутніх лікарів, що включає володіння державною мовою, уміння адаптувати мовлення до адресата, а також розвиток емпатійності та рефлексивності¹. Значний внесок у вивчення складових комунікативної компетентності зробила І. О. Кінаш, яка зауважує на важливості формування комунікативної гнучкості в умовах професійної взаємодії².

Комунікативна культура медичних сестер досліджується у працях Т. В. Дударєвої та Н. А. Бількевич, де визначено етапність становлення професійних мовленнєвих умінь³. У наступних наукових розвідках Т. В. Дударєва звертається до проблеми впливу психологічних чинників, зокрема підвищеної тривожності, на процес формування соціально-комунікативних компетентностей⁴.

¹ Kit I. V., Pryshliak A. M., Yavorska S. I. *Komunikatyvna pidhotovka maibutnix likariv. Navchalnyi posibnyk* [Communicative training of future doctors. Training manual], Ivano-Frankivsk: Lileia-NV, 2023, 152 p. [in Ukrainian].

² Kinash I. O. *Formation of communicative competence of future doctors. Monograph* [Formation of communicative competence of future doctors. Monograph], Ternopil: TNMU, 2020, 180 p. [in Ukrainian].

³ Dudarieva T. V., Bilkevych N. A. *Formuvannya komunikatyvnoi kompetentnosti medychnykh sester na dodyplomnomu etapi. Navchalnyi posibnyk* [Formation of communicative competence of nurses at the undergraduate stage. Textbook], Kharkiv: KhNMU, 2023, 96 p. [in Ukrainian].

⁴ Dudarieva T. V. *Psykhologichni aspekty rozvytku komunikatyvnykh umin u medsester v umovakh pidvyshchenoi tryvozhnosti. Monohrafiia* [Psychological aspects of the development of communication skills in nurses in conditions of increased anxiety. Monograph.], Lviv: Spolom, 2024, 144 p. [in Ukrainian].

Питання мовної культури та норми в професійному мовленні медичних фахівців знаходить відображення у дослідженнях відомих лінгвістів. Зокрема, К. Г. Городенська значну увагу приділяє сучасним тенденціям українського слововживання, нормативності, усталенню професійної термінології, що безпосередньо стосується й медичного дискурсу⁵. У дослідженнях Н. П. Литвиненко студіюється специфіка медичної термінології, інтерференційні процеси та типові лексичні й стилістичні помилки, що виникають у мовленні медичних працівників, а також питання коректності використання іншомовних запозичень⁶.

Вагомий внесок у вивчення фахової медичної комунікації роблять і сучасні дослідники, зокрема Л. Б. Шутак, Г. В. Навчук, А. В. Ткач, які аналізують мовлення лікаря як не лише технічний, а й етичний інструмент професійної діяльності⁷, досліджують взаємозв'язок комунікативної компетентності (включно з культурою мовлення) і ефективністю професійної діяльності медичних і фармацевтичних працівників⁸, розглядаються етичні, психолінгвістичні та практичні аспекти мовлення у пацієнт-клінічному контексті^{9,10}.

У міжнародних наукових розвідках потужно розвивається напрям цифрової оцінки комунікативної взаємодії. Дослідження *Comm Sense* пропонує застосування сенсорних пристроїв у поєднанні з методами обробки природної мови для аналізу емоційності, емпатії та структури діалогу між лікарем і пацієнтом¹¹. У працях Rodovanović & Lee розглядається створення чат-ботів для тренування культурно чутливої комунікації у студентів-медиків, що демонструє поєднання лінгвістики та штучного інтелекту в навчальному процесі¹².

Таким чином, сучасний спектр досліджень засвідчує міждисциплінарність проблеми комунікативної компетентності медичних працівників, яка охоплює лінгвістичні, психологічні, педагогічні й технологічні виміри. Усі проаналізовані праці наголошують на важливості мовної культури, грамотності та адаптації професійного мовлення до потреб пацієнта як ключових чинників ефективної медичної комунікації.

Актуальність теми нашого дослідження полягає у комплексному підході до вивчення поняття

«мовленнєва складова лікаря». **Метою** нашої наукової розвідки є аналіз і систематизація мовленнєвих засобів, комунікативних стратегій та етичних норм, які забезпечують формування професійної комунікативної компетентності лікаря в сучасному медичному дискурсі. Нами було вирішено такі основні **завдання**:

1. Аналіз норм сучасної української літературної мови у сфері професійної комунікації лікаря.

2. Визначення етичних стандартів мовленнєвої поведінки медичного працівника.

3. Систематизація основних моделей та стратегій професійного спілкування в медицині.

4. Окреслено шляхи вдосконалення мовленнєвої компетентності лікаря в освітньому процесі.

Дослідження комунікативної компетентності медичних працівників та особливостей їхнього професійного мовлення проводилося із застосуванням комплексного підходу, що поєднує аналітичні, емпіричні та порівняльні **методи**. Аналіз наукової літератури та нормативних документів дозволив визначити сучасний стан досліджень у галузі медичної комунікації, окреслити ключові поняття та підходи до формування комунікативної компетентності, а також виділити структурні компоненти професійного мовлення. *Лінгвістичний аналіз* включав опис і класифікацію мовних засобів, що використовуються медичними працівниками, зокрема фонетичних, лексичних, морфологічних, синтаксичних та стилістичних помилок, а також оцінку рівня використання професіоналізмів, іншомовних запозичень та стилістичної адекватності мовлення залежно від конкретної комунікативної ситуації. *Емпіричні методи*, зокрема *спостереження* та *анкетування*, дозволили зафіксувати приклади успішної та проблемної взаємодії лікарів із пацієнтами, оцінити адаптацію мовлення до сприйняття адресата та зібрати інформацію про власне ставлення медичних працівників до використання професійної та іншомовної термінології. *Метод порівняльного аналізу* забезпечив зіставлення різних підходів до формування комунікативної компетентності та оцінку ефективності мовних стратегій у професійному дискурсі. У підсумку синтез і систематизація отриманих даних дозволили

⁵ Horodenska K. H. *Ukrainska mova: normy i praktyka yikh zastosuvannia* [Ukrainian language: norms and practice of their application], Kyiv: Naukova dumka, 2013, 312 p. [in Ukrainian].

⁶ Lytvynenko N. P. «Medychnyi dyskurs yak ob'ekt linhvistychnykh doslidzhen» [Medical discourse as an object of linguistic research], *Linhvistychni studii* [Linguistic studies], 2017, Vyp. 34, P. 87-93 [in Ukrainian].

⁷ Navchuk H. V., Shutak L. B. «Kultura movy medyka yak nevydiemna skladova likarskoi deontolohii» [The culture of medical language as an integral component of medical deontology], *Doslidzhennia z leksykolohii i hramatyky ukrainskoi movy*, 2014, Vyp. 15, P. 133-140 [in Ukrainian].

⁸ Shutak L. B., Tkach A. V., Navchuk H. V. *Kultura profesiinoho spilkuvannia: kontrolni vpravy i testovi zavdannia. Navchalno-metodychnyi posibnyk dlia studentiv ZVO medychnoho profilu* [Culture of professional communication: control exercises and test tasks. – Educational and methodological manual for students of medical higher education institutions], 2 he vyd., Chernivtsi: BDMU, 2019, 192 p. [in Ukrainian].

⁹ Shutak L. B., Navchuk H. V., Polahyn A. «Komunikativna kompetentnist medychnykh i farmatsevtichnykh pratsivnykiv ta efektyvnist yikh pratsi» [Communicative competence of medical and pharmaceutical workers and the effectiveness of their work], *Aktualni pytannia suspilnykh nauk ta istorii medytsyny* [Current issues of social sciences and history of medicine], Chernivtsi, 2023, № 1, P. 92-95 [in Ukrainian].

¹⁰ Shutak L. B. «Movna sytuatsiia v Ukraini: stanovlennia derzhavnoi movy chy masovi bilinhvizm» [The language situation in Ukraine: the formation of a state language or mass bilingualism], *Kamianets Podilskyi: Naukovi pratsi Kamianets-Podilskoho natsionalnoho universytetu im. I. Ohienka*, 2011 [in Ukrainian].

¹¹ CommSense: A Wearable Sensing Computational Framework for Evaluating Patient-Clinician Interactions. *IEEE Transactions on Affective Computing*, 2024, Vol. 15, No. 2, P. 210-223 [in English].

¹² Rodovanović A., Lee M. «Co-Designing a Chatbot for Culturally Competent Clinical Communication», *Journal of Medical Internet Research*, 2025, Vol. 32, No. 1, P. 15-18 [in English].

виділити загальні тенденції, типові проблеми та визначити напрями практичного вдосконалення комунікативної культури медичних працівників, що сприяє підвищенню ефективності взаємодії з пацієнтами та зміцненню довіри у професійному спілкуванні.

Наукова новизна нашого дослідження полягає в уточненні змісту поняття «мовленнева складова лікарського фаху» як інтегративної характеристики, що поєднує комунікативну компетентність, володіння нормами сучасної літературної мови та дотримання етичних стандартів професійного спілкування. Здійснено комплексний аналіз мовленневих стратегій у медичному дискурсі з акцентом на формування довіри між лікарем і пацієнтом, а також визначено їхню роль у забезпеченні ефективності лікувально-діагностичного процесу. Систематизовано типові мовленневі помилки (орфоепічні, лексичні, морфологічні, синтаксичні, стилістичні), що трапляються у мовленні сучасних лікарів, а також вказано на їхній вплив на формування професійного іміджу й довіри пацієнтів.

Виклад основного матеріалу. Професія лікаря завжди була й залишається лінгвоактивною, адже саме мова є основним засобом налагодження контакту з пацієнтом і водночас ключовим чинником результативності лікування. Як слушно зазначає С. Єрмоленко, «культура мовлення – це володіння нормами літературної мови в його усній і писемній формах, що дозволяє у певній ситуації спілкування забезпечити найбільший ефект у досягненні поставлених завдань комунікації»¹³. Уведення мовної компетентності до професійних стандартів лікаря є необхідною передумовою ефективною комунікації, дотримання етичних норм та забезпечення високої якості медичної допомоги. В умовах сучасних трансформацій системи охорони здоров'я в Україні й інтеграції у європейський освітньо-професійний простір зростає значення мовленневої складової лікарського фаху.

Мовленнева культура лікаря є важливою частиною його професійної компетентності та невід'ємною складовою підготовки медичних фахівців. У процесі фахового становлення майбутній медик має оволодіти не лише спеціальними знаннями, а й умінням грамотно, логічно й доречно висловлювати думки державною мовою, дотримуючись норм літературної української мови.

Уміння спілкуватися у різних комунікативних ситуаціях – неодмінна складова лікарського фаху. В останні роки до проблеми обґрунтування

особливостей медичного дискурсу зверталася низка лінгвістів (К. Г. Городенська¹⁴, А. П. Загнітко¹⁵¹⁶¹⁷, Н. П. Литвиненко¹⁸¹⁹, С. Я. Єрмоленко²⁰²¹ та ін.), і всі вони зауважували про те, що культура мовлення – це володіння нормами літературної мови в його усній і писемній формах, при якій здійснюються вибір і організація мовних засобів, що дозволяють в певній ситуації спілкування і при дотриманні етики спілкування забезпечити найбільший ефект в досягненні поставлених завдань комунікації. А отже, культура мовлення медичного працівника – це не лише дотримання норм мовленневого етикету, але й правила і норми української мови в системі лексики, морфології, правопису, синтаксису; уміння будувати логічний науковий текст, виступати на зборах, нарадах, засіданнях; дотримуватися норм діловодства при оформленні медичних документів тощо.

Саме тому аналіз мовленневої складової лікарського фаху як багатокомпонентного явища потребує комплексного підходу, що охоплює:

- **термінологічну грамотність** (володіння сучасною українською медичною термінологією, правильне використання запозичень). Як зазначає А. Загнітко, «термінологія виступає стрижнем наукової комунікації, адже саме точність терміна гарантує наукову й професійну зрозумілість»²². Медичні працівники повинні володіти сучасною українською медичною термінологією, що ґрунтується на національній та міжнародній номенклатурі. Важливим є розуміння походження й функціонування термінів, правильне використання латинських і грецьких запозичень, а також уміння дотримуватися єдності термінологічної системи у наукових працях та практичній діяльності;

- **нормативність мовлення** (дотримання орфоепічних, граматичних і стилістичних норм). На думку К. Городенської, «норми сучасної української літературної мови – це не лише мовна дисципліна, а й показник професійної культури особистості»²³. Культура професійного мовлення передбачає правильну вимову, наголошування, дотримання граматичних і стилістичних норм української мови. Медичний працівник має уникати русизмів, калькувань, діалектизмів, неузгоджених словоформ, адже від чистоти мови залежить наукова та комунікативна якість його висловлювань;

- **стильову доречність** (застосування наукового, офіційно-ділового та розмовного стилів залежно від ситуації). У професійній комунікації майбутні лікарі

¹³ Yermolenko S. Ya. *Kultura ukrainskoi movy* [Culture of the Ukrainian language], Kyiv: Lybid, 2009, P. 112. [in Ukrainian].

¹⁴ Horodenska K. H. *Ukrainska mova: normy i praktyka yikh zastosuvannia...*, op. cit.

¹⁵ Zahnitko A. P. *Suchasna ukrainska literaturna mova: stylistyka* [Modern Ukrainian literary language: stylistics], Donetsk: DonNU, 2011, P. 412 [in Ukrainian].

¹⁶ Ibidem, P. 240.

¹⁷ Ibidem, P. 312.

¹⁸ Lytvynenko N. P. «Osoblyvosti medychnoho dyskursu: movlennievyy aspekt» [Peculiarities of medical discourse: speech aspect], *Naukovi zapysky NaUKMA*, 2017, T. 200, P. 128-135 [in Ukrainian].

¹⁹ Lytvynenko N. P. *Medychnyi dyskurs yak ob'ekt linhvistychnykh doslidzhen...*, op. cit., P. 88.

²⁰ Yermolenko S. Ya. *Kultura ukrainskoi movy...*, op. cit.

²¹ Yermolenko S. Ya., Bybyk S. P., Todor O. H. *Kultura slova: movnostylistychni porady* [Word culture: linguistic and stylistic tips], Kyiv: Lybid, 2001, 320 p. [in Ukrainian].

²² Zahnitko A. P. *Suchasna ukrainska literaturna mova: stylistyka...*, op. cit., P. 412.

²³ Horodenska K. H. *Ukrainska mova: normy i praktyka yikh zastosuvannia...*, op. cit., P. 312.

користуються переважно науковим і офіційно-діловим стилем. Науковий стиль забезпечує чіткість, логічність і доказовість викладу в дисертаційних дослідженнях, статтях, доповідях, тоді як офіційно-діловий стиль регламентує ведення медичної документації. При цьому в роботі з пацієнтом доцільним є використання елементів розмовного стилю – доступних пояснень без втрати професійної точності;

· **комунікативно-прагматичний аспект** (здатність адаптувати мову до різних адресатів – пацієнта, колег, адміністративних структур). Як зауважує Н. П. Литвиненко, «медичний дискурс конкретизується у формах «лікар – пацієнт», «лікар – лікар», «лікар – родичі пацієнта» та потребує високого рівня мовленнєвої адаптації»²⁴. Оскільки лікарське мовлення орієнтоване на співрозмовника, то для медичного працівника важливо розуміти принципи адресності та доречності, що потребує високого рівня мовленнєвої адаптації, вміння трансформувати складні терміни у зрозумілі пояснення без спотворення змісту;

· **науково-дослідну мовну компетенцію** (уміння створювати наукові тексти, дотримуючись академічної доброчесності та стандартів). Медичний працівник має опанувати українську мову як інструмент наукової діяльності: формулювати актуальність, мету, завдання, результати дослідження; грамотно оформлювати наукові тексти; дотримуватися вимог академічної доброчесності. Особливу увагу варто приділяти правильному цитуванню, бібліографічному опису та використанню стандартів (ДСТУ);

· **етичність мовлення** (емпатія, конфіденційність, толерантність у спілкуванні). Професійно зорієнтоване мовлення має відповідати етичним нормам. Лікар має прагнути до безбар'єрного спілкування. Це стосується як усної комунікації, так і письмових документів.

У розмові лікаря і пацієнта особливо важливого значення має добір мовних засобів відповідно до ситуації спілкування. У цьому контексті важливо з'ясувати кілька моментів: це спілкування професійне чи особисте? Спілкування з лікарями чи молодшим медичним персоналом? Спілкування з пацієнтом чи його родичами? Як зауважує Н. П. Литвиненко: «Медичний дискурс конкретизується в різних формах спілкування: «лікар – пацієнт», «лікар – лікар», «лікар – медичний персонал», «лікар – родичі пацієнта» тощо, тому очевидно, що він має поєднувати в собі ознаки різних типів інституційного дискурсу»²⁵.

Не менш важливою передумовою успішного спілкування між лікарем і пацієнтом є якість мови медичного працівника, яка полягає у використанні не лише найбільш точних лексем для вираження думки, але й найбільш доречних, комунікативно виправданих у конкретній мовленнєвій ситуації. На думку

О. Селіванової, «мовна особистість лікаря повинна характеризуватися культурою мислення, дотриманням літературних норм та володінням етикою професійного діалогу»²⁶. Однією з найчастіших комунікативних помилок медичного працівника є сконцентрованість на медичних елементах лікування пацієнта: установлення діагнозу, що базується лише на результатах лабораторних досліджень, призначення лікування за протоколом тощо. При цьому спілкування з пацієнтом зводиться до мінімуму. У результаті – лікуються симптоми, у кращому випадку – захворювання, а не пацієнт. Такий підхід нерідко характеризується відсутністю контакту між лікарем і пацієнтом, що не може не позначитися на якості і результативності обраного лікування, а також на тому, чи задоволений пацієнт наданими послугами. Для досягнення основної мети діалогу лікаря і пацієнта: встановлення контакту, виявлення симптомів, встановлення діагнозу і визначення тактики лікування – лікар повинен спілкуватися з пацієнтом зрозумілою для нього мовою, пояснювати діагнози і методи лікування просто, використовуючи загальнозвичивані слова, а не складну медичну термінологію, де переважна більшість термінів іншомовного походження. Як зазначає І. Фаріон, «надмірне використання іншомовних запозичень у сфері охорони здоров'я ускладнює розуміння медичних текстів, тому необхідна тенденція до унормування та українізації термінології»²⁷. Відсутність навичок спілкування у різних комунікативних ситуаціях, низький рівень або брак мовної культури можуть стати чинниками, що перешкоджатимуть впливові на пацієнта і робитимуть марними спроби створити обстановку взаємного порозуміння, поваги і довіри до лікаря. Вимога «простоти» викладу, використання загальнозвичиваної лексики під час комунікації з пацієнтом чи його родичами містить в собі іншу небезпеку – використання примітивної мови. Як слушно зауважує Л. Мацько, «висока культура професійного мовлення полягає у вмінні обирати відповідні мовні засоби, уникаючи як надмірної термінологізованості, так і спрощеного, зниженого мовлення»²⁸. У професійній діяльності медичному працівникові важливо не використовувати професіоналізми, професійні жаргонізми, вторинні назви з негативно-оцінною семантикою. Лікар має досягнути так званої золоті середини: бути точним у висловлюваннях, доречно використовувати терміни і термінологічні поняття, замінити їх, де це можливо, словами загальнонародної мови або власне українськими термінами та термінологізованими елементами, проте не бути багатослівним, не використовувати мовні засоби, що перебувають на межі літературної і нелітературної мови. Мовлення медичного працівника має бути

²⁴ Lytvynenko N. P. *Osoblyvosti medychnoho dyskursu: movlennievyy aspekt...*, op. cit., P. 128-135.

²⁵ Lytvynenko N. P. *Medychnyy dyskurs yak ob'ekt lnhvistychnykh doslidzhen...*, op. cit., P. 89.

²⁶ Selivanova O. *Suchasna lnhvistyka: napriamy ta problemy* [Modern linguistics: trends and problems], Poltava: Dovkillia-K, 2011, 712 p. [in Ukrainian].

²⁷ Farion I. *Ukrainska medychna terminolohiia: vyklyky ta perspektyvy rozvytku* [Ukrainian medical terminology: challenges and prospects for development], Lviv: Vydavnytstvo UKU, 2019, 132 p. [in Ukrainian].

²⁸ Matsko L. I. *Kultura fakhovoho movlennia* [Culture of professional speech], Kyiv: VTs «Akademiiia», 2010, 256 p. [in Ukrainian].

грамотним, відповідати нормам та правилам сучасної української літературної мови. Це допоможе запобігти не лише панібратству, але й несерйозному ставленню пацієнта до лікаря та його слів, стане запорукою довіри та взаємної поваги, допоможе налагодити контакт між лікарем та пацієнтом, а згодом позитивно вплине на результати лікування.

Важливо зауважити той факт, що помилки в повсякденному мовленні не сприймаються як значний огріх, проте, якщо людина допускає їх у професійному середовищі, – це може негативно позначитися не лише на її репутації, але й на якості професійної діяльності. На думку О. Пономаріва, «правильність мовлення є необхідною умовою професійної культури, оскільки мовні помилки справляють враження непрофесіоналізму й недбалості»²⁹.

Загальне враження про компетентності лікаря складається з кількох компонентів: його професіоналізму, моральності, вихованості, інтелігентності, а також комунікативної вправності, оскільки бідне, неоквирене мовлення, з орфоепічними й граматичними помилками, безпосередньо впливає на позитивний чи негативний імідж лікаря, аж до відмови від його медичних послуг. Як зазначає Л. Мацько, «культура мовлення є візитною карткою фахівця, бо саме через неї суспільство оцінює рівень його професіоналізму та освіченості»³⁰.

Спробуємо проаналізувати найтипівші помилки, що трапляються у мовленні сучасного лікаря. На думку фахівців, мовлення лікаря є показником його кваліфікації, а відтак «кожна мовна похибка перетворюється на комунікативний бар'єр між лікарем і пацієнтом»³¹. Саме тому треба уникати:

- **орфоепічних помилок** (насамперед правильно наголошувати слова української та іншомовної лексики, не допускати інтерференції);
- **лексичних** (уживати слова і терміни з властивим для них значенням, уникати двозначності та алогізмів);
- **морфологічних** (дотримуватися норм формотворення);
- **синтаксичних** (правильно будувати словосполучення й речення);
- **стилістичних** (уникати стильового дисонансу).

Однією з найтипівших помилок у мовленні медичних працівників є неправильне наголошування, що свідчить про відхилення від норм літературної мови, «норма наголошування в українській мові є складною для засвоєння через рухомий і різноманітний характер наголосу, але саме вона є одним із найвиразніших маркерів мовної культури»³².

Норми наголошування справді нелегкі для засвоєння, тому медичний працівник має особливо

звертати увагу на правильність акцентуації. Наприклад, потрібно вживати: *ознАка* (а не *Ознака*), *фенОмен* (а не *феномен*), *католОг* (а не *катАлог*), *кИшка* (а не *кишка*), *парАліч* (а не *параліч*), *вИпадок* (а не *випАдок*), *навчАння* (а не *навчання*), *завдАння* (а не *завдання*), *серЕдина* (а не *середина*), *фаховИй* (а не *фаховий*), *новИй* (а не *новий*), *спИна* (а не *спина*), *рукОпис* (а не *рукопис*), *кропивА* (а не *кропИва*), *товстИй* (а не *товстий*), *фармацІя* (а не *фармація*), *кардіолОгія* (а не *кардіологія*), *дозимЕтрія* (а не *дозиметрія*), *психопАтія* (а не *психопатія*), *стетоскопІя* (а не *стетоскопія*), *симетрІя* (а не *симетрія*), *багаторазОвий* (а не *багаторазовий*), *борОдавка* (а не *бородавка*), *пітнИй* (а не *пітний*), *сЕча* (а не *сеча*), *черговИй* (а не *черговий*), *бюлетЕнь* (а не *бюлетень*), *захвОрювання* (а не *захворювання*), *істІвний* (а не *істівний*), *рАзом* (а не *разом*) тощо.

Немало у мовленні лікарів трапляється порушення **лексичних норм**, що регулюють вибір слова відповідно до змісту і мети спілкування. Це помилки у слововживанні, які, як зазначає О. Пономарів, «знижують мовну культуру фахівця, створюють враження непрофесійності й неухважності до слова»³³.

З-поміж них варто виокремити:

- **неправильний вибір слова, використання тавтологій та плеоназмів**, як-от *свій власний* замість *власний*; *моя автобіографія* замість *автобіографія*; *лікуючий лікар лікує* замість *лікар-куратор* (чи *палатний лікар*) *призначає лікування*; *захворів хворобою* замість *захворів на...*; *у січні місяці* замість *у січні*; *перспективи на майбутнє* замість *перспектива* чи *майбутнє*; *більш розумніший* замість *розумний*; *більш хворий* замість *хворий*; *спільна співпраця* замість *спільне розв'язання проблем*, *спільна робота*; *кілька років тому назад* замість *кілька років тому*; *виключна прерогатива* замість *прерогатива*, *виключне право*; *гастрит шлунка* замість *гастрит*; *кардіограма серця* замість *кардіограма*; *дитячий лікар-педіатр* замість *педіатр* чи *дитячий лікар*; *зубний лікар-стоматолог* замість *зубний лікар* чи *стоматолог*; *захисний імунітет* замість *імунітет*; *смертельно небезпечно для життя* замість *смертельно небезпечно*; *на сьогоднішній день* замість *на сьогодні*; *мене особисто* замість *мене*; *найбільш оптимальний* замість *оптимальний*; *попередити заздалегідь* замість *попередити*; *забезпечувати гарантію* замість *гарантувати*; *швидкі експрес-тести* замість *експрес-тести* чи *швидкі тести*.

Л. Мацько слушно наголошує: «Уживання надмірних, дублетних чи калькованих конструкцій створює відчуття мовної невправності та ускладнює професійну комунікацію»³⁴.

недоречне вживання термінів. Часто лікарі надуживають складною медичною термінологією

²⁹ Ponomariv O. *Kultura slova: movnostylistychni porady* [Word culture: linguistic and stylistic tips], Kyiv: Lybid, 2004, 240 p [in Ukrainian].

³⁰ Matsko L. I. *Kultura fakhovoho movlennia...*, op. cit., P 201.

³¹ Hrytsenko T. «Ukrainska mova u profesiinomu spilkuvanni likaria» [Ukrainian language in professional medical practice], *Movoznavchyi visnyk* [Linguistic bulletin], 2015, № 2, P. 110-118 [in Ukrainian].

³² Zahnitko A. P. *Suchasna ukrainska literaturna mova: aktsentologhiia* [Modern Ukrainian literary language: accentology], Donetsk: DonNU, 2012, 240 p. [in Ukrainian].

³³ Ponomariv O. *Kultura slova: movnostylistychni porady...*, op. cit., P. 240.

³⁴ Matsko L. I. *Kultura fakhovoho movlennia...*, op. cit., P 201.

іншомовного походження у спілкуванні з пацієнтом. Так, замість зрозумілих відповідників уживаються терміни: *симптом* замість *ознака*; *латентний* замість *прихований, наявний*; *абсорбція* замість *всмоктування*; *варіабельний* замість *змінений*; *інтерація* замість *взаємодія*; *перкусія* замість *простукування*; *пальпація* замість *прощупування*; *ремісія* замість *зменшення, ослаблення*; *імплантація* замість *вживлювання*; *продлонгація* замість *тривалість дії*; *етіологія* замість *причина*; *епікриз* замість *висновок*; *пенетрація* замість *входження*; *перфорація* замість *просверлювання*; *трансплантація* замість *пересадка*; *дообстежити* замість *пройти додаткові обстеження*; *впасти в обморок* замість *знепритомніти*; *піднімати питання* замість *порушувати питання*; *слідуючий пацієнт* замість *наступний пацієнт*; *область серця* замість *ділянка серця*; *перев'язочний матеріал* замість *перев'язний або бинтувальний*; *завірити підпис* замість *засвідчити підпис* тощо. На думку Н. Литвиненко, «спеціальна термінологія має використовуватися дозовано, з урахуванням комунікативної ситуації, інакше вона стає перешкодою для розуміння пацієнтом діагнозу чи рекомендацій»³⁵.

· **використанні слів у невластивому для них значенні** (переважно синоніми чи пароніми), зокрема *сердечний приступ* замість *серцевий напад*, *відкрити двері* замість *відчинити двері*; *хворобливий пацієнт* замість *хворобливий вигляд*; *відкрити / закрити очі* замість *заплющити / розплющити очі*; *вірний діагноз* замість *правильний діагноз*; *приймати участь у конференції* замість *брати участь у конференції*; *прийняти міри* замість *вжити заходів*; *діагнози співпадають* замість *діагнози збігаються*; *підводити підсумки* замість *підбивати підсумки / підсумовувати*; *попередити хворобу* замість *запобігти хворобі*; *нанести шкоду здоров'ю* замість *завдати шкоди здоров'ю*; *слідувати порадам лікаря* замість *дотримуватися порад лікаря*; *здобути освіту* замість *одержати освіту*; *на протязі дня* замість *протягом дня*; *біля тижня* замість *близько тижня*; *уживати ліки* замість *приймати ліки* тощо. А. Загнітко підкреслює: «Порушення лексичних норм, особливо у вживанні паронімів і синонімів, призводить до смислових помилок і формує неправильні мовні стереотипи»³⁶.

· Отже, лексична правильність мовлення є необхідною умовою професійної компетентності лікаря. Адже точність і доречність слова безпосередньо впливає на якість комунікації, створення довіри пацієнта та позитивного іміджу медичного працівника.

Чи не найбільше мовленнєвих помилок у спілкуванні медичних працівників у різних комунікативних ситуаціях трапляється внаслідок порушення **морфологічних норм**, що регулюють вибір

варіантів граматичної форми висловлювання, адже «морфологічна правильність мовлення є показником загальної культури мовця й визначає логічність та точність комунікації»³⁷. Від вибору морфологічної норми (особливо, якщо в мові налічується кілька варіантів висловлювання) залежить смислова точність, логічна послідовність, чіткість, доречність, багатство й різноманітність викладу думки³⁸.

Найчастіше порушуються такі морфологічні норми:

· **правильний вибір роду іменників**: *сильний біль* (ч.р.), *чистий тюль* (ч.р.), *задавлений нежить* (ч.р.), *складна путь* (ж.р.), *нестерпна мігрень* (ж.р.), *гаряча кров* (ж.р.);

· **уживання закінчення кличного відмінка відповідно до парадигми відмінювання**: *дорогий друже, лікарю, пане професоре, шановний Ігорю Васильовичу, пацієнте Михайленко!-у, добродійко Драч*;

· **правильне використання закінчень у формі родового відмінка чоловічого роду в однині для термінів та термінологічних сполук медичної галузі**: *шлунка, нежитю, болю, страху, інфаркту міокарда, носа, кашлю, грипу, вигину, суглоба, пальця, мозку, кишкового, стравоходу, попереку* тощо;

· **уживання паралельних закінчень у давальному відмінку іменників чоловічого роду (назви істот)**: *ректору – ректорові, головному лікарю – головному лікареві, відомому хірургу – відомому хірургові, знаному педіатру – знаному педіатрові, професійному керівнику – професійному керівникові*;

· **правильне вживання фемінативів**: *професорка, завідувачка, медикиня, психіатриня, стоматологиня, педіатриня, гінекологиня* тощо;

· **нормативне відмінювання чоловічих і жіночих прізвищ на -ук і -ко**: *лікарю-офтальмологу Олені Титаренко (але хірургові Вікторові Титаренку), акушерці Тамарі Тимчук (але фельдшеру Олександрові Тимчуку)*;

· **дієвідмінювання дієслів, визначення дієвідмін за інфінітивом**: *колять, а не колять; сиплють, а не сиплять; борються за життя, а не боряться за життя* тощо;

· **надуживання віддієслівних іменників**, коли відбувається нагромадження однотипних ланцюжків з цих іменників, які роблять речення громіздким, немилозвучним: *обґрунтування призначення знеболювання (треба – обґрунтувати призначення знеболювання), удосконалення застосування лікування (треба – удосконалити лікування)* тощо³⁹;

· **утворення ступенів порівняння прикметників та прислівників**: *якнайшвидше пройде обстеження, а не більш швидше пройде*

³⁵ Lytvynenko N. P. *Medychnyi dyskurs yak ob'ekt linhvistychnykh doslidzhen...*, op. cit., P. 89.

³⁶ Zahnitko A. P. *Suchasna ukrainska literaturna mova: leksykoholiiia* [Modern Ukrainian literary language: lexicology], Donetsk: DonNU, 2012, 312 p. [in Ukrainian].

³⁷ Palamar L. M. *Kultura ukrainskoi movy* [Culture of the Ukrainian language], Kyiv: Znannia, 2010, 278 p. [in Ukrainian].

³⁸ Pentyluk M. I. *Kultura movy i stylistyka* [Language culture and stylistics], Kyiv: Lybid, 2012, 312 p. [in Ukrainian].

³⁹ Shutak L.B., Navchuk H. V., Tkach A. V. *Ukrainska mova profesiinoho spriamuvannia: navchalnyi posibnyk dlia studentiv vyshchykh navchalnykh zakladiv I-IV rivniv akredytsatsii* [Ukrainian language for professional purposes: study guide for students of higher educational institutions of I-IV levels of accreditation], Chernivtsi: Vydavnytstvo BDMU, 2008, 444 p. [in Ukrainian].

обстеження; найміцніше здоров'я, а не саме міцне здоров'я тощо.

Синтаксичні помилки в усному мовленні медичних працівників також досить поширені. На думку О. Сербенської, «порушення синтаксичних норм зумовлює спотворення смислу і робить висловлювання неприродним для української мови»⁴⁰. Для висококваліфікованого фахівця актуальною проблемою є правильно комбінувати слова у межах словосполучень, а згодом і речень. Завдяки дотриманню синтаксичних норм досягається чіткість та ясність викладу думки, а отже, регулюються мовні механізми, що забезпечують цілісність усієї мовної системи. Порушення синтаксичних норм, логічності викладу інформації нерідко відбувається у зв'язку з:

- **впливом російської мови на творення синтаксичних конструкцій**, зокрема правильно українською мовою використовувати словосполучення *хворіти на пневмонію* (а не *пневмонією*); *важливий захід* (а не *важливе міроприємство*); *в особистій справі* (а не *по особистій справі*); *через брак вітамінів, мінералів* (а не *за відсутності вітамінів, мінералів*); *ліки за рецептом* (а не *ліки по рецепту*); *заступник головного лікаря з лікувальної роботи* (а не *заступник головного лікаря по лікувальній роботі*); *за дорученням завідувача відділення* (а не *по дорученню завідувача відділення*); *довідка у зв'язку з хворобою* (а не *довідка по хворобі*); *пропустити заняття через хворобу* (а не *пропустити заняття по хворобі*); *через сімейні обставини / у зв'язку з сімейними обставинами* (а не *по сімейним обставинам*); *визначити за результатами аналізів* (а не *визначити по результатам аналізів*); *за станом здоров'я* (а не *по стану здоров'я*); *після повернення додому / повернувшись додому* (а не *по поверненню додому*); *після закінчення перебування у лікарні* (а не *по закінченню перебування у лікарні*); *набряки з'явилися вранці / вдень / надвечір* (а не *рано / днем / до вечора*); *ліки проти ангіни* (а не *ліки від ангіни*); *алергія до ліків* (а не *алергія на / від ліків*); *раз на день / місяць* (а не *раз у день / місяць*); *комітет з охорони праці* (а не *комітет по охороні праці*); *завідувач відділення* (а не *завідувач відділенням*, але *завідуючий відділенням*); *під час вагітності* (а не *протязі вагітності*) тощо.

- **неправильною побудовою речень з однорідними членами**, наприклад: *У конференції взяли участь лікарі й хірурги*. Поняття «лікар» включає в себе поняття «хірург», тому не варто поєднувати ці слова в одному реченні. Не можна також поєднувати слова, що називають ціле й частину, як-от: *Для комфортного перебування пацієнтів у лікарні ремонт зроблено у приміщенні й у палатах*. Палата також є частиною приміщення лікарні. Доречно було б сказати: *Для комфортного перебування пацієнтів у лікарні ремонт зроблено в усіх приміщеннях*. Інколи однорідні члени речення вимагають при собі різних прийменників, зокрема: *Огляд хворих проходить*

у палатах і у коридорі. Правильно: *Огляд хворих проходить у палатах і на коридорі*. Трапляються помилки також під час використання парних сполучників: *Не лише не з'явився на заняття через хворобу Олексій, а й Оксана*. Правильно: *Через хворобу на заняття не з'явився не лише Олексій, а й Оксана*;

- **порушення координації підмета з присудком**, особливо, коли у складі підмета є числівник, як-от: *31 пацієнти пройшли обстеження* замість *31 пацієнт пройшов обстеження*; *на роботу прийнято три терапевта* замість *на роботу прийнято три терапевти* тощо.

Загальновідомо, що стилістична норма – усталена й усвідомлена функція мовної одиниці, що сприяє відбору мовних елементів відповідно до умов спілкування, стилю мовлення, саме тому «дотримання стилістичних норм є запорукою точності, логічності й виразності фахового мовлення»⁴¹. Порушення усіх вище перелічених норм усного спілкування також є порушенням умов комунікації, а отже – стилістичних норм.

Коли в мовленні відбувається «змішування» стилів (колерит офіційності в художньому стилі, колерит емоційності в офіційно-діловому чи науковому мовленні), то з'являються стилістичні помилки: *пацієнтка виздоровіла у лютому місяці* замість *пацієнтка одужала у лютому*; *мій колега за професією* замість *мій колега*; *ціни на стоматологічні послуги підскачили* замість *ціни на стоматологічні послуги зросли*; *в інтернеті зустрів цікаву інформацію* замість *в інтернеті натрапив на цікаву інформацію*; *відповідно з діючим законодавством* замість *відповідно до чинного законодавства*; *не мішайте виступати* замість *не заважайте виступати*; *на слідуєчій неділі пройде обстеження* замість *пройде обстеження наступного тижня*; *реєстратура поліклініки* замість *реєстратура поліклініки та ін.*

Висновки. Отже, мовленнєва складова лікарського фаху є невід'ємною частиною професійної компетентності медичного працівника. Вона охоплює термінологічну грамотність, нормативність мовлення, стильову доречність, комунікативно-прагматичну компетенцію, науково-дослідну мовну компетенцію, етичність і психологічну культуру мовлення. Високий рівень мовної культури дозволяє лікарю встановити контакт із пацієнтом, пояснити діагнози й методи лікування доступною мовою, а також забезпечує точність і логічність наукових і професійних текстів.

У процесі професійного спілкування медичних працівників найбільш поширеними є помилки орфоепічні, лексичні, морфологічні, синтаксичні та стилістичні. Вони можуть проявлятися у неправильному наголошуванні слів, неправильному використанні термінів, огріхах слововживання, не правильному узгодженні частин мови, побудові речень, змішуванні стилів, надуживанні професійної термінології або жаргонізмів. Наслідком таких помилок

⁴⁰ Serbenska O. A. *Antysurzhyk: slovnyk-dovidnyk z ukraïnskoho literaturnoho movlennia* [Antisurzhyk: dictionary-reference book of Ukrainian literary speech], Lviv: BaK, 2001, 224 p. [in Ukrainian]

⁴¹ Palamar L. M. *Kultura ukraïnskoi movy...*, op. cit., P. 220.

є зниження ефективності комунікації з пацієнтом, спотворення змісту медичних повідомлень, а іноді – погіршення якості лікування та негативний вплив на репутацію лікаря.

Дотримання мовних норм, грамотне й доречне використання української літературної мови, вміння адаптувати складні терміни до зрозумілої для пацієнта форми – це основа професійної мовленнєвої компетентності. Таким чином, культура мовлення лікаря визначається не лише правильністю мовлення, а й здатністю обирати мовні засоби залежно від ситуації спілкування, дотримуючись етичних та комунікативних стандартів.

Шутак Лариса – кандидат філологічних наук, доцент закладу вищої освіти Буковинський державний медичний університет кафедри суспільних наук та українознавства, автор близько 180 праць наукового, навчально-методичного та публіцистичного характеру, з яких 1 монографія, 8 розділів до трьох колективних монографій, 7 навчальних та навчально-методичних посібників з грифом МОН та МОЗ

України, двох видань національного підручника «Українська мова за професійним спрямуванням». Коло наукових інтересів: категоріальна граматика української мови, порівняльне мовознавство, українська медична термінологія, лінгвопсихологія, українознавство в системі вищої освіти.

Shutak Larysa – Candidate of Philology, Associate Professor of Department of Social Sciences and Ukrainian Studies of Bukovinian State Medical University; she is the author of about 160 scientific, educational and critical publications, including 1 monograph, 8 sections in 3 monographs, 7 educational and teaching issues, which was approved by the Ministry of Education of Ukraine and the Ministry of Health of Ukraine, 2 national textbook. Research interests: Ukrainian, linguistics and cultural studies, problems of the research of Ukrainian medical terminology, the national language education in universities, categorial Ukrainian grammar.

Received: 8.11.2025

Advance Access Published: December, 2025

© L. Shutak, 2025

**УКРАЇНСЬКА МЕДИЧНА ТЕРМІНОЛОГІЯ:
ІСТОРИКО-ЕТИМОЛОГІЧНИЙ АНАЛІЗ ТА СУЧАСНІ
ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ**

Лариса ШУТАК, Алла ТКАЧ,

Буковинський державний медичний університет,

tkach.alla@bsmu.edu.ua

shutak.larysa@bsmu.edu.ua

**UKRAINIAN MEDICAL TERMINOLOGY: HISTORICAL
AND ETYMOLOGICAL ANALYSIS AND MODERN
DEVELOPMENT TRENDS**

Larysa SHUTAK, Alla TKACH,

Bukovinian State Medical University,

ORCID ID: 0000-0001-8038-4080,

RESEARCHER ID: S-61-30-2016,

ORCID ID: 0000-0003-1108-0256,

RESEARCHER ID: S-5800-2016.

Larysa Shutak, Alla Tkach. Ukrainian Medical Terminology: Historical and Etymological Analysis and Modern Development Trends. Aim of investigation. The article provides a comprehensive analysis of the historical, etymological, and linguistic foundations underlying the formation and development of Ukrainian medical terminology. It emphasizes the significant role of classical languages, particularly Latin and Greek, as the foundational sources of medical nomenclature, alongside the contribution of Slavic linguistic heritage. The study also considers contemporary international influences, reflecting the impact of global scientific communication on the development of new medical terms. Special attention is given to the interaction between foreign borrowings and native Ukrainian lexical units, highlighting the processes of adaptation, semantic evolution, and functional specialization within professional medical discourse.

The article further explores current trends in the unification, standardization, and digitalization of medical terminology, noting their importance in ensuring consistency, clarity, and interoperability within both national and international scientific communities. The integration of Ukrainian medical terminology into global scientific practice is analyzed as a complex process that requires balancing linguistic preservation with modernization and alignment with international standards.

The scientific novelty of this research lies in its integrated synthesis of historical-etymological and contemporary functional approaches, allowing for a holistic understanding of terminology development. By examining both traditional and emerging trends, the study identifies key prospects for the evolution of Ukrainian medical terminology, providing a strategic framework for its further adaptation, internationalization.

Keywords: *Ukrainian medical terminology, etymology, historical linguistics, Latin and Greek influence, Slavic lexical heritage, foreign borrowings, terminological standardization, digitalization of terminology, international scientific communication, functional approach, language globalization, medical lexicon development.*

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. Медична термінологія – невід'язний складник національної наукової мови й один із ключових інструментів ефективного функціонування системи охорони здоров'я, що забезпечує точність, однозначність і прозорість професійного спілкування між фахівцями різних рівнів та спеціальностей. Нині значення медичної термінології виходить за межі власне комунікативної функції. Йдеться про культурно-історичні процеси, розвиток науки, мовні традиції, трансформацію лексики під впливом інших мов та міжнародної практики¹².

Формування й удосконалення медичної термінології пов'язані із важливими науково-практичними завданнями:

упорядкування і стандартизація термінів, інтеграція української медичної лексики у міжнародний науковий простір, адаптація термінології до сучасних технологічних і цифрових умов. Це робить дослідження вітчизняної медичної термінології актуальним для мовознавства, медичної освіти й практичної медицини, оскільки академічно обґрунтована термінологічна система сприяє підвищенню якості комунікації, навчання і професійної діяльності медпрацівників.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Основні теоретичні критерії щодо вивчення мови медицини висвітлено у низці праць українських дослідників. Зокрема, В. Липинський³ розглядає загальні принципи формування наукової термінології, С. Левченко⁴ приділяє увагу структурним і семантичним

¹ Bevzenko S. P. *Ukrainska terminolohiia: stanovlennia i rozvytok* [Ukrainian terminology: formation and development], Kyiv: Naukova dumka, 1994, 215 p. [in Ukrainian].

² Vakulenko M. O. *Ukrainska medychna terminolohiia: istoriia, suchasnyi stan, perspektyvy* [Ukrainian medical terminology: history, current state, prospects], Lviv: Svit, 2002, 187 p. [in Ukrainian].

³ Lypynskiy V. *Ukrainska terminolohiia: istoriia ta suchasnist* [Ukrainian terminology: history and modernity], Kyiv: Naukova dumka, 2015 [in Ukrainian].

⁴ Levchenko S. V. «Inshomovni zapozychennia v ukrainskii medychnii leksytsi: problemy ta shliakhy unormuvannia» [Foreign language borrowings in Ukrainian medical vocabulary: problems and ways of normalization], *Ukrainska terminolohiia i suchasnist* [Ukrainian terminology and modernity], 2018, № 6, P. 45-53 [in Ukrainian].

особливостям термінів, а М. Пилипчук⁵ досліджує історико-лінгвістичні аспекти розвитку медичної лексики в Україні. Такі розвідки заклали основу для розуміння закономірностей появи й функціонування термінів у мові науки.

Нинішні проблеми стандартизації та інтеграції медичної термінології на міжнародній арені висвітлюються у дослідженнях Європейської асоціації медичної лексикографії та світових організацій (WHO, ISO, IHTSDO)^{6,7,8,9}. Закцентовано увагу на уніфікації термінів, створенні багатомовних термінологічних баз даних й адаптації до нових цифрових технологій.

Важливим є аналіз впливу латинської та грецької мов на формування медичних термінів, що презентовано у працях Л. Гінзбурга¹⁰ й О. Фесенко¹¹. Учені нагадують про класичні мови як складову наукової термінології, підкреслюють їхню роль у забезпеченні точності й незмінності термінів, визначають історично-культурну основу латинізмів і грецизмів для української медичної лексики.

Загальні аспекти термінології проаналізовано у наукових розвідках В. Липинського¹², Л. Левицького¹³, М. Пилипчука¹⁴; новочасні проблеми стандартизації й адаптації медичних термінів – у працях Європейської асоціації медичного словникарства й міжнародних організацій (WHO, ISO, IHTSDO).

Актуальність дослідження зумовлена необхідністю упорядкування вітчизняної медичної термінології відповідно до світових стандартів (WHO ICD-11, MeSH, ISO/TC 37) та інтеграції її у наукову комунікацію. **Мета** нашої статті – усебічний аналіз джерел формування української термінології медицини та визначення сучасних тенденцій її розвитку. Основними **завданнями** є:

1. *Окреслити* основні історичні й лінгвістичні джерела медичних термінолексем.
2. *Проаналізувати* роль іншомовних запозичень (латинізми, грецизми, англіцизми, полонізми тощо) у процесі творення сучасної української медичної терміносистеми.
3. *Розглянути* уніфікацію медичних термінів.
4. *Визначити* актуальні тенденції розвитку та використання термінології у цифровій і міжнародній медичній практиці.

У процесі дослідження нами **використано**: **теоретичний аналіз** наукових джерел та медичних словників; **компаративний метод** для порівняння термінів різного походження; **етимологічний аналіз** для з'ясування походження термінів; **системний підхід** в упорядкуванні медичної термінології; **метод контент-аналізу** наукових публікацій і міжнародних баз даних (PubMed, MeSH, WHO ICD-11).

Наукова новизна полягає в інтегративному підході щодо вивчення української медичної термінології (поєднання історико-етимологічного, лінгвістичного й функціонального аспектів). Виявлено закономірності взаємодії іншомовних запозичень і власне українських термінів, а також визначено сучасні тенденції стандартизації та цифровізації медичної термінології у контексті міжнародної співпраці.

Виклад основного матеріалу. Українська медична термінологія є одним із найдавніших і найбільш розвинених пластів наукової лексики, що відображає й історичні, й сучасні процеси розвитку медицини. Поєднуючи міжнародні стандарти й національні мовні традиції, вона виконує визначальну функцію у забезпеченні точності й однозначності наукової й клінічної комунікації^{15,16}.

Вітчизняна медична терміносистема формувалася тривалий час у контексті розвитку й медицини, й української мови та наукового стилю загалом. Має полігенетичний характер, оскільки її першоджерела сягають античної традиції: більшість термінів ґрунтується на латинсько-грецьких основах (*cardia, gastr, neuron*), що й нині залишаються універсальними в міжнародній науковій комунікації^{17,18}.

В основі медичної термінології (як наукової дисципліни) є:

1. **Антична традиція** – грецькі та латинські терміноелементи, що забезпечують стабільність і точність медичних понять (*cardio-, neuro-, -itis, -ectomy*)¹⁹.

2. **Європейський науковий вплив** – запровадження сучасних термінів (*інсулін, вакцини, сканер*), інтеграція стандартів наукової комунікації^{20,21}.

⁵ Pylypchuk M. *Osnovy medychnoi terminolohii* [Basics of medical terminology], Kharkiv: KhNMU, 2018 [in Ukrainian].

⁶ Terminology and other language and content resources / ISO/TC 37. ISO, 2020 [in Ukrainian].

⁷ MeSH Medical Subject Headings, National Library of Medicine, 2021, URL: <https://meshb.nlm.nih.gov>

⁸ World Health Organization. Digital health and terminology standardization, World Health Organization. Geneva: WHO, 2022. URL: <https://www.who.int>

⁹ World Health Organization. International Classification of Diseases (ICD-11), World Health Organization. – Geneva: WHO, 2019. URL: <https://icd.who.int>

¹⁰ Hinzburh L. Ya. *Latynska mova ta osnovy medychnoi terminolohii* [Latin and the basics of medical terminology], Kharkiv: Osnova, 2010, 256 p. [in Ukrainian].

¹¹ Fesenko O. I. «Hretsko-latynski osnovy yak bazovyi komponent mizhnarodnoi medychnoi terminolohii» [Greco-Latin foundations as a basic component of international medical terminology], *Movoznavstvo* [Linguistics], 2020, № 3, P. 72-80 [in Ukrainian].

¹² Lypynskyi V. *Ukrainska terminolohiia: istoriia ta suchasnist...*, op. cit.

¹³ Levytskyi L. *Linhvistychni aspekty medychnoi terminolohii* [Linguistic aspects of medical terminology], Lviv: LNU, 2017 [in Ukrainian].

¹⁴ Pylypchuk M. *Osnovy medychnoi terminolohii...* op., cit.

¹⁵ Bevenko S. P. *Ukrainska terminolohiia: stanovlennia i rozvytok...*, op. cit., P. 194.

¹⁶ Vakulenko M. O. *Ukrainska medychna terminolohiia: istoriia, suchasnyi stan, perspektyvy...*, op. cit., P. 150.

¹⁷ Fesenko O. I. «Hretsko-latynski osnovy yak bazovyi komponent mizhnarodnoi medychnoi terminolohii»...op., cit., P. 72.

¹⁸ Bevenko S. P. *Ukrainska terminolohiia: stanovlennia i rozvytok...*, op. cit., P. 194.

¹⁹ Hinzburh L. Ya. *Latynska mova ta osnovy medychnoi terminolohii* ..., op. cit.

²⁰ Kuzmenko O. *Medychna terminolohiia ta standartyzatsiia* [Medical terminology and standardization], Kyiv: Vyshcha shkola, 2020 [in Ukrainian].

²¹ Levytskyi L. *Linhvistychni aspekty medychnoi terminolohii...*, op. cit.

3. Слов'янські й національні традиції – адаптовані старослов'янські й народні терміни, що закріплюють культурну специфіку мови^{22,23}.

4. Сучасні джерела – українські медичні словники й енциклопедії, наукові публікації з етимології та систематизації термінів^{24,25} (див. Таб.1).

Таблиця 1

Джерела формування української медичної термінології

Джерело	Приклади термінів / елементів	Примітка
1. Антична традиція	<i>cardio-, neuro-, -itis, -ectomy</i>	Базові терміноелементи
2. Європейський вплив	<i>інвазивна хірургія, вакцини, сканер, регенеративна медицина</i>	Новітні терміни
3. Слов'янські й національні традиції	<i>бачити, вилиці, дихати, миска ниркова, скроні, таз</i>	Народна медицина, побутова лексика
4. Сучасні українські джерела	<i>Український медичний термінологічний словник</i>	Стандартизація та уніфікація

Формування української медичної термінології відбувалося у взаємозв'язку із міжнародними науковими традиціями. Одним із визначальних чинників цього процесу є іншомовні запозичення, що не лише забезпечували інтеграцію української медицини у світовий науковий простір, а й формували внутрішню системність термінолексики. Як зазначає М. Вакулєнко, «без опори на античні й новоевропейські мовні моделі неможливо було б сформувати сучасну українську медичну терміносистему»²⁶.

Грецька та латинська мови виступили універсальними джерелами медичної термінології, заклавши структурно-семантичне ядро. Саме ці прамови забезпечили:

- терміноелементи для словотворення (*cardio-, gastro-, -itis, -algia*);
- однорідність (стандартизація) міжнародної номенклатури (*cor, pulmo, musculus*);
- можливість інтеграції української лексики у світовий медичний дискурс.

На думку Л. Гінзбурга, античні мови «створили універсальний код для медичної науки, зрозумілий фахівцям у різних країнах»²⁷. Тобто античні запозичення стали не «чужими», а універсальними мовними кодами цієї галузі.

У XVI-XIX ст. активну роль відігравали польська та німецька мови, які передавали українській лексиці латинські й грецькі елементи у модифікованій формі (*аптекарь, хірург, шлунок, шпиталь*). За спостереженнями О. Стишова, «польсько-німецький посередницький вплив сприяв адаптації латинських термінів до фонетичних та граматичних норм української мови»²⁸.

У XVIII-XIX ст. французька мова посилювала вплив у клінічній медицині (*доза, капсула, клініка*);

в XX-XXI ст. провідним термінодонором стала англійська (*сканер, стент, чекан*)^{29,30}.

Іншомовні запозичення й досі виконують важливі функції у медичній лексиці, як-ось: **номінативну** – позначення нових понять, що не мали відповідників у народній мові (*біопсія, ішемія*); **системоутворювальну** – створення гнізд термінів на основі продуктивних грецько-латинських коренів (гастр(о)-: *гастроскопія, гастрит, гастроентерит, гастроентероколіт*)³¹; **інтернаціональну** – уніфікація термінів у міжнародних інституціях, що забезпечує взаєморозуміння між науковцями різних країн³²; **престижності** – засвідчення належності української медичної науки до загальноєвропейського наукового простору³³.

Варто зауважити і про деякі труднощі, що виникають у процесі використання іншомовних запозичень: дублетність (*лихоманка – фебрильний стан, недокрів'я – анемія*); калькування (*чекан* замість *профілактичне обстеження*)³⁴; плутанину для широкого вжитку. О. Левченко відзначає, що «запозичення часто залишаються непристосованими до національної мовної системи, якщо відсутня цілеспрямована стандартизація»³⁵. Проте українська мовна практика виробила ефективні механізми: фонетичне й морфологічне пристосування (*гемотаз, блокада, дерматит*), утворення гібридних термінів (*серцево-судинна система*), паралельне функціонування із питомими відповідниками. Пригадаймо слушне міркування І. Огієнка: «мовна культура нації виявляється саме у гармонійному поєднанні національного і світового»³⁶.

Отже, іншомовні запозичення є визначальним чинником у процесі творення вітчизняної медичної термінології. Вони забезпечують її системність, уніфікованість і міжнародну зрозумілість. Водночас

²² Ohienko I. *Istoriia ukrainskoi literaturnoi movy* [History of the Ukrainian literary language], Kyiv: Lybid, 2001, 447 p. [in Ukrainian].

²³ Levchenko S. V. «Inshomovni zapozychennia v ukrainskii medychnii leksytsi: problemy ta shliakhy unormuvannia»..., op. cit., P. 46.

²⁴ Kocherhan M. P. *Vstup do movoznavstva* [Entry into linguistics], Kyiv: Akademiia, 2015, 368 p.

²⁵ Pylypchuk M. *Osnovy medychnoi terminolohii*... op., cit.

²⁶ Vakulenko M. O. *Ukrainska medychna terminolohiia: istoriia, suchasnyi stan, perspektyvy*..., op. cit., P. 54.

²⁷ Hinzburh L. Ya. *Latynska mova ta osnovy medychnoi terminolohii* ..., op. cit., P. 112.

²⁸ Styshov O. A. *Zapozychennia v ukrainskii terminolohii: istorychnyi aspekt* [Borrowings in Ukrainian terminology: historical aspect], Kyiv: KNU, 2012. P. 83 [in Ukrainian].

²⁹ Novak M. *Globalization and medical terminology: trends and challenges*, London: Routledge, 2021 [in English].

³⁰ Levytskyi L. *Linhvistychni aspekty medychnoi terminolohii*..., op. cit.

³¹ Ibidem.

³² MeSH – Medical Subject Headings / National Library of Medicine, 2021, URL: <https://meshb.nlm.nih.gov>

³³ Kuzmenko O. *Medychna terminolohiia ta standartyzatsiia*..., op. cit., P. 47.

³⁴ Ibidem, P. 91

³⁵ Levchenko S. V. «Inshomovni zapozychennia v ukrainskii medychnii leksytsi: problemy ta shliakhy unormuvannia»..., op. cit., P. 49.

³⁶ Ohienko I. *Istoriia ukrainskoi literaturnoi movy*..., op., cit., P. 213.

розвиток національного термінотворення сприяє вдалому поєднанню інтернаціональної та власне питомої лексики. Такий баланс дозволяє медичній терміносистемі залишатися водночас частиною світової науки й носієм своєї мовної ідентичності.

Медична термінологія характеризується високою системністю, точністю та прагненням до однозначності³⁷. Так, системність терміносистеми забезпечується кількома чинниками, зокрема: *єдністю структурної бази* (греко-латинські корені й афікси); *точністю й однозначністю* (кожен термін співвідноситься із одним поняттям); *ієрархічною організацією* (від загального – *серцево-судинна система* – до конкретного – *мітральний клапан*); *продуктивністю словотворення* (поєднання формантів: *кардіо-* + *-скопія* = *кардіоскопія*); *унормованістю* (стандарті міжнародних класифікаторів – МКХ, анатомічна номенклатура); *інтернаціональністю* (єдність термінологічного простору у різних країнах). Прикладом системності може слугувати використання терміноелемента *кардіо-* (серце), який утворює низку термінів: *кардіологія* – наука про серце; *кардіопатія* – хвороба серця; *кардіографія* – метод дослідження; *кардіохірургія* – галузь медицини.

У процесі розвитку української медичної термінології важливе місце посідають питання стандартизації й нормалізації термінів, що зумовлено необхідністю забезпечити однозначність наукової комунікації, гармонізацію національної системи з міжнародною та уникнення дублетності й варіативності. Адже, як зауважує С. Бевзенко, «без термінологічної впорядкованості наукова мова не може виконувати свої основні функції – бути інструментом пізнання й засобом професійного спілкування»³⁸.

Стандартизація термінів передбачає унормування їх структури, значення й написання на основі

офіційних документів та загальноприйнятих принципів^{39,40}. Нормалізація ж стосується мовних аспектів – добору оптимальних варіантів із кількох можливих, забезпечення системності й відповідності законам української мови⁴¹. Обидва процеси є взаємодоповнювальними, адже поєднують мовознавчі та професійно-наукові критерії.

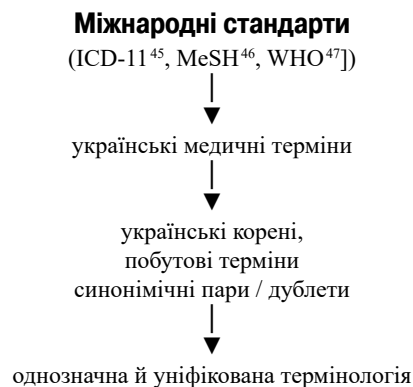
Важливим орієнтиром для національних медичних терміносистем є міжнародні документи (напр., *Міжнародна класифікація хвороб* (МКХ-11)), що забезпечують уніфікованість номенклатури у світовому масштабі⁴². Це дозволяє уникнути термінологічної фрагментарності й полегшує інтеграцію українських лікарів, теоретиків і практиків, в інтернаціональні медичні проекти.

В українській медичній лексиці тривало співіснували дублети: *малярія* – *пропасниця*, *риніт* – *нежить*, *шлунок* – *гастр*, що ускладнювало сприйняття та викликало термінологічну розбалансованість⁴³. Тому О. Стишов нагадує про «потребу мовної адаптації та унормування для узгодження із системними особливостями української мови»⁴⁴. У цьому контексті унормування виконує регулятивну функцію, спрямовану на вибір найбільш уживаного й науково схваленого варіанта.

Прикметно, що сучасна практика унормування медичних термінів в Україні ґрунтується на таких принципах:

- **системності** (терміни мають узгоджуватися між собою й утворювати логічні ряди);
- **однозначності** (один термін – одне поняття);
- **економності** (переважають короткі (лаконічні), зручні форми / формули);
- **відповідності нормам української мови** (фонетичне, морфологічне та синтаксичне пристосування запозичень) (див. Табл. 2).

Таблиця 2

³⁷ Kuzmenko O. *Medychna terminolohiia ta standartyzatsiia...*, op., cit.

³⁸ Bevzenko S. P. *Ukrainska terminolohiia: stanovlennia i rozvytok...*, op. cit., P. 98.

³⁹ Ibidem.

⁴⁰ Hinzburh L. Ya. *Latynska mova ta osnovy medychnoi terminolohii...*, op. cit.

⁴¹ Kocherhan M. P. *Vstup do movoznavstva* [Entry into linguistics], Kyiv: Akademiia, 2015, 368 p.

⁴² MeSH Medical Subject Headings / National Library of Medicine. 2021. URL: <https://meshb.nlm.nih.gov>

⁴³ Kuzmenko O. *Medychna terminolohiia ta standartyzatsiia...*, op., cit., P. 48.

⁴⁴ Styshov O. A. *Zapozychennia v ukrainskii terminolohii: istorychnyi aspekt* [Borrowings in Ukrainian terminology: historical aspect], Kyiv: KNU, 2012, P. 91 [in Ukrainian].

⁴⁵ World Health Organization. International Classification of Diseases (ICD-11) / World Health Organization. Geneva: WHO, 2019. URL: <https://icd.who.int>

⁴⁶ World Health Organization. International Classification of Diseases (ICD-11) / World Health Organization. Geneva: WHO, 2019. URL: <https://icd.who.int>

⁴⁷ ISO/TC 37. Terminology and other language and content resources / ISO/TC 37. ISO, 2020.

І. Огієнко підкреслював: «збереження національних особливостей у науковій мові не заперечує міжнародної єдності, а забезпечує гармонійне співіснування»⁴⁸.

Стандартизація й унормування української медичної термінології є необхідною умовою її ефективного функціонування. Такі вимоги сприяють підвищенню наукової точності, усуненню варіативності й інтеграції у світовий медичний простір. Поєднання міжнародних орієнтирів із національними мовними традиціями забезпечує розвиток медичної терміносистеми як науково повноцінної й культурно маркованої.

Латинські та грецькі корені є основою міжнародної медичної термінології. Англійські, французькі, німецькі й польські запозичення відіграють важливу роль у сучасних медичних технологіях та фармакології⁴⁹. Власне українські терміни, сформовані на основі праслов'янських коренів та побутовізмів, виконують функцію локалізації медичної науки й підтримки культурної ідентичності (*мика ниркова, таз, лійка гіпоталамусна, присінок гортані, палички ботулізму* тощо)⁵⁰.

На сучасному етапі розвитку медичної термінології відбувається посилення ролі іншомовних запозичень насамперед у зв'язку з інтеграцією України у Європейський простір, а також активним впровадженням цифрових технологій. Зростає використання перекладених синонімічних пар (*трансплантація – пересадка; симптом – вияв, прояв, ознака; фактор – чинник* тощо). Відзначається стрімка стандартизація термінів у міжнародних базах (WHO ICD-11, MeSH), цифровізація й інтеграція в електронні медичні системи, що забезпечує швидкий доступ до актуальної інформації та підвищує ефективність клінічної й наукової діяльності⁵¹.

Медична термінологія впроваджується до електронних довідників та освітніх платформ. Зростає роль мовної культури у професійному спілкуванні для зменшення надмірних професіоналізмів.

Висновки. Отже, українська медична термінологія є результатом синтезу античної, європейської та слов'янської традицій. Системність термінології забезпечує однозначність і точність професійного спілкування; іншомовні й власне питомі терміни активно взаємодіють, поповнюючи національний медичний дискурс. Стандартизація, застосування цифрових технологій, інтеграція у міжнародні системи є надважливими чинниками для розвитку медичної термінології та її визнання у світі.

Шутак Лариса – кандидат філологічних наук, доцент закладу вищої освіти Буковинський державний медичний університет кафедри суспільних наук та українознавства, автор близько 180 праць наукового, навчально-методичного та публіцистичного характеру, з яких 1 монографія, 8 розділів до трьох колективних монографій, 7 навчальних та навчально-методичних посібників з грифом МОН та МОЗ України, двох видань національного підручника «Українська мова за професійним спрямуванням». Коло наукових інтересів: категоріальна граматики української мови, порівняльне мовознавство, українська медична термінологія, лінгвопсихологія, українознавство в системі вищої освіти.

Shutak Larysa – Candidate of Philology, Associate Professor of Department of Social Sciences and Ukrainian Studies of Bukovinian State Medical University; she is the author of about 160 scientific, educational and critical publications, including 1 monograph, 8 sections in 3 monographs, 7 educational and teaching issues, which was approved by the Ministry of Education of Ukraine and the Ministry of Health of Ukraine, 2 national textbook. Research interests: Ukrainian, linguistics and cultural studies, problems of the research of Ukrainian medical terminology, the national language education in universities, categorial Ukrainian grammar

Ткач Алла – кандидат філологічних наук, доцент закладу вищої освіти Буковинського державного медичного університету (кафедра суспільних наук та українознавства). Автор та співавтор близько 140 наукових, навчально-методичних та публіцистичних праць, з-поміж яких: 1 монографія, 4 фрагменти до колективних монографій, 1 термінологічний словник, 5 навчальних посібників із грифом МОН та МОЗ України, 3 навчально-методичні посібники. Наукові інтереси: сучасна українська медична (фармацевтична) термінологія; методика викладання української мови як фахової у вищій школі; мовленнєва культура лікаря.

Tkach Alla – is a candidate of philological sciences, Associate Professor of the Establishment of Higher Education, Bukovinian State Medical University (Department of Social Sciences and Ukrainian Studies). Author and co-author of about 140 scientific, educational, methodological and journalistic works, among which 1 monograph, 4 fragments of collective monographs, 1 terminological dictionary, 5 training manuals with the seal of the Ministry of Education and Science and the Ministry of Health of Ukraine, 3 training and methodical manuals. Scientific interests: modern Ukrainian medical (pharmaceutical) terminology; the method of teaching Ukrainian language as a professional language in higher education; linguistic culture of the doctor.

Received: 15.11.2025

Advance Access Published: December, 2025

© L. Shutak, A. Tkach, 2025

⁴⁸ Ohienko I. *Istoriia ukrainskoi literaturnoi movy...*, op., cit., P. 304.

⁴⁹ Levchenko S. V. «Inshomovni zapozychennia v ukrainskii medychnii leksytsi: problemy ta shliakhy unormuvannia»..., op. cit., P. 45-53.

⁵⁰ Lypynskiy V. *Ukrainska terminolohiia: istoriia ta suchasnist...*, op. cit.

⁵¹ Novak M. *Globalization and medical terminology: trends and challenges*, London: Routledge, 2021 [in English].

ВПЛИВ АНГЛІЦИЗМІВ НА СУЧАСНУ ФРАНЦУЗЬКУ МОВУ: ПОРІВНЯЛЬНИЙ АНАЛІЗ

Валентина Нічий,

Чернівецький національний університет ім. Ю. Федьковича,
v.nichyi@chnu.edu.ua

THE INFLUENCE OF ANGLICISMS ON THE MODERN FRENCH LANGUAGE: A COMPARATIVE ANALYSIS

Valentyna NICHYI,

Chernivtsi National University named after Yuriy Fedkovych,
RESEARCHER ID N-2288-2017;
ORCID ID 0000-0002-3945-3766.

Nichyi V. The influence of anglicisms on the modern French language: a comparative analysis. The article explores the historical journey of anglicisms into French and how globalization has affected their further use. It is given comparison of the frequency of anglicisms in contemporary French literature, media, and everyday conversation versus traditional French. Anglicisms alter phonetics, syntax, and semantics in French. The article analyzes how the use of anglicisms reflects cultural shifts in French society, such as trends in technology, fashion, and youth culture and provides comparisons with other languages influenced by English, such as Spanish or Italian, highlighting similarities and differences in the adoption of anglicisms. It is speculated the future of French in light of ongoing globalization and digital communication. Will anglicisms continue to proliferate, or will there be a resurgence of traditional French? **The relevance** of this topic is due to several reasons. As globalization increases, English dominates various fields like technology, business, and pop culture. Exploring this topic could uncover deeper insights into cultural identity, language evolution, and societal values in modern France. **The research methodology** is based on a mixed-methods approach, combining qualitative and quantitative analysis, literature review, data collection, comparative analysis and analysis techniques. **The purpose** of this study aims to explore how English words and phrases (anglicisms) have permeated contemporary French, analyzing their impact on vocabulary, syntax, and cultural identity. By examining these aspects, the study can provide insights into the dynamic relationship between languages in a globalized world. Elements of **novelty of the research** focus on exploring the intriguing phenomenon of how English has permeated French, particularly through the lens of contemporary usage in various domains like technology, fashion, and media. **Conclusion.** The influence of anglicisms on the modern French language is a multifaceted phenomenon reflecting broader cultural, technological, and social dynamics. As seen in various sectors such as technology, fashion, and media, anglicisms have permeated everyday French, enriching its vocabulary while also sparking debates about linguistic purity and identity.

Comparatively, while some regions may embrace these anglicisms, others may resist them, striving to preserve traditional linguistic structures. Ultimately, the ongoing interaction between French and English not only enhances the vibrancy of the French language but also reflects the complexities of cultural exchange in an increasingly globalized world. This dynamic interplay will continue to shape the future of French, making it a continually evolving tapestry of influences.

Keywords: *anglicisms, French language, linguistic influence, language evolution, cultural exchange.*

Вступ. З розвитком технологій і комунікацій англійська мова стала домінуючою в багатьох сферах. Чи впливають англіцизми на сучасну французьку мову і як французька мова адаптується до нових реалій? Французька мова є символом національної ідентичності. Аналіз англіцизмів дозволяє виявити, як це впливає на культурну самосвідомість та мовну політику¹. Вивчення англіцизмів розкриває механізми мовних змін, створюючи усвідомлення про те, як мова еволюціонує. Наприклад, слова «manager» чи «email» стали невід'ємною частиною повсякденного спілкування. При вивченні мови важливо розуміти, як інтеграція англіцизмів впливає на навчальні програми і методики викладання. Це може призвести до необхідності оновлення підходів у викладанні французької мови.

Дослідження цього впливу може поглибити розуміння сучасних лінгвістичних процесів та їх культурних наслідків.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Останні дослідження показують, що англіцизми активно інтегруються в повсякденну мову французів, особливо в таких сферах, як технології (наприклад, «email», «startup») та бізнес. Це часто призводить до зменшення використання традиційних французьких термінів. Англіцизми не лише змінюють лексику, але й впливають на культурні уявлення². Наприклад, терміни «cool» або «trendy» змінюють сприйняття моди та стилю життя серед молоді. Дослідження показують, що англіцизми можуть змінювати синтаксис французької мови. Вживання фраз, таких як «faire du shopping» (замість традиційного «faire des courses»), стало нормою. Англіцизми часто асоціюються з молодіжною культурою, а їх використання може бути знаком статусу або приналежності до певної соціальної групи. Дослідженням впливу англіцизмів на сучасну французьку мову займалися багато вчених.

¹ Cohen R. «Les anglicismes en français: histoire et évolution» [Anglicisms in French: history and evolution], Paris: Presses Universitaires de France [Paris: University Press of France], 2020, P. 84-132 [in French].

² Goudaillier P. «Anglicismes et leur intégration dans la langue française contemporaine» [Anglicisms and their integration into the contemporary French language], *Revue de linguistique appliquée*, 2018, Vol. XXIII, P. 47-51 [in French].

Наприклад, Річард Коген відомий своїми роботами про вплив англійської мови на французьку, особливо в контексті культури та медіа³. Клер Мартін проводить порівняльний аналіз використання англіцизмів в різних контекстах. Анета Павленко займається дослідженням впливу двомовності на зміни в лексичному складі французької мови⁴. Це питання досліджували також В. Борисов⁵, Т. Дмитрик⁶, В. Рубан⁷ та ін.

Ці вчені проводять аналіз не тільки на лексичному рівні, але й в контексті соціальних змін, які відбуваються через глобалізацію.

Методологія дослідження базується на підході змішаних методів, що поєднує якісний та кількісний аналіз, огляд літератури, збір даних та порівняльний аналіз.

Мета статті – дослідити, як англійські слова (англіцизми) проникли в сучасну французьку мову, проаналізувавши їхній вплив на словниковий запас, синтаксис та культурну ідентичність. Розглядаючи ці аспекти, дослідження дає уявлення про динамічні взаємозв'язки між мовами в глобалізованому світі.

Результати. Англіцизми у французькій мові мають цікаву історію, пов'язану з різними етапами впливу англійської мови на Францію. В епоху Середньовіччя та Ренесанс (11-16 століття) після норманського завоювання Англії у 1066 році французька стала мовою аристократії, тоді як англійська мова почала приймати французькі елементи. З цього періоду з'явилися кілька англійських слів, але їхнє використання було обмеженим. У 19 столітті промислова революція та зростання комерційних зв'язків між Англією та Францією призвели до масового запозичення слів, пов'язаних із бізнесом, промисловістю та технікою. У 20 столітті після Другої світової війни англійська мова стала домінувати в таких сферах, як культура, технології та медіа. Це призвело до значного збільшення англіцизмів у французькій мові⁸.

Термін «*weekend*» використовується у французькій мові з початку 20 століття, коли люди почали активно проводити вихідні. «*Shopping*» вперше вжито в 1960-х роках, коли з'явилась культура шопінгу, впливаючи на повсякденне життя. Англіцизми у французькій мові ілюструють не тільки мовні запозичення, але й культурні та соціальні зміни в суспільстві.

Глобалізація має значний вплив на сучасну французьку мову, проявляючись у кількох аспектах.

Англійська мова активно впливає на французьку, зокрема у сферах технологій, бізнесу та культури. Наприклад, терміни «*internet*», «*email*» та «*startup*» стали звичними у французькому щоденному мовленні. Зростаюча популярність соціальних мереж і цифрових комунікацій призвела до появи нових форм спілкування, таких як «*text speak*» або «*SMS language*». Це включає скорочення слів та використання емодзі⁹.

Глобалізація сприяє поширенню франкомовної культури через кіно, музику та літературу. Наприклад, французька поп-музика та кіно, такі як «*Les Intouchables*», отримують міжнародну популярність, що впливає на мовні тренди. Молодь все більше звертається до спрощеної або навіть «змішаної» мови, що поєднує елементи французької та англійської. Це може призводити до втрати деяких традиційних мовних форм.

Школи та університети все частіше пропонують курси, які поєднують французьку мову з англійською, щоб підготувати студентів до глобального ринку праці. Ці зміни не лише збагачують мову, але й викликають дискусії про її збереження та ідентичність.

Англіцизми в французькій мові дійсно найбільш помітні в кількох сферах. Ось як вони проявляються в бізнесі, технологіях та моді:

У фінансовій сфері терміни «*budget*» (бюджет), «*marketing*» (маркетинг) та «*manager*» (менеджер) стали звичними. Так, французькі компанії часто використовують «*team building*» під час опису заходів для покращення командної роботи.

У світі ІТ англійські слова «*software*» (програмне забезпечення), «*hardware*» (апаратне забезпечення) та «*startup*» (стартап) активно використовуються в повсякденному спілкуванні. Наприклад, фраза «*lever de fonds pour une startup*» означає «залучення коштів для стартапу».

У модній індустрії англіцизми, такі як «*look*» (образ), «*fashion*» (мода) та «*casual*» (повсякденний стиль), часто застосовуються в описах колекцій. Наприклад, «*le dernier look de la saison*» означає «останній образ сезону».

Англіцизми активно впливають на ці сфери, збагачуючи французьку мову та відображаючи глобалізацію. У французьких медіа англіцизми використовуються досить часто, особливо у сферах технологій, моди, бізнесу та культури. Наприклад, слова «*startup*», «*cloud*», «*web*» часто

³ Bilem V. «Pourquoi les medias se mettent tous à la linguistique» [Why the media are all getting into linguistics], *Slate*, 2021, URL: <https://www.slate.fr> [in French].

⁴ Pavlenko A. «Bilingualism and language change: The case of French and English», *Bilingualism: Language and Cognition*, 2019 [in English].

⁵ Borysov V. «Anhlo-frantsuz'ka movna vzayemodiya u formuvanni natsional'nykh terminosystem» [Anglo-French linguistic interaction in the formation of national terminological systems], *Naukovyy visnyk*, 2020, 187, P. 314-319, URL: <https://doi.org/10.36550/2522-4077.2020.187.49> [in Ukrainian].

⁶ Dmytryk T. «Vplyv anhliys'kykh zapozychen' na slovtvir frantsuz'koyi movy» [The influence of English borrowings on the word formation of the French language], *Naukovyy visnyk LNUVMBT imeni S. Z. Hzhys'koho* [Scientific Bulletin of the S. Z. Gzhyskyi Lviv National University of Veterinary Medicine and Biotechnology], 2012, V.14, № 3 (53), P. 170-175 [in Ukrainian].

⁷ Ruban V. O. «Pozamovni chynnyky anhlo-movnykh zapozychen' u suchasniy frantsuz'kiy movi» [Customary factors of English borrowings in modern French], *Naukovyy visnyk Mizhnarodnoho humanitarnoho universytetu* [Scientific Bulletin of the International Humanitarian University], 2015, 2(15), P. 126-128, URL: http://www.vestnikphilology.mgu.od.ua/archive/v15/part_2/Filologi15-.pdf [in Ukrainian].

⁸ Léopold J. «Sommes-nous réellement envahis par les anglicismes?» [Are we really invaded by anglicisms?], 2023, URL: <https://theses.hal.science> [in French].

⁹ Haiduk N., Khorovets V. «Linhvistychni osoblyvosti anhlo-movnykh mediynykh tekstiv ta sposoby yikh perekladu ukrayins'koyu movoyu» [Linguistic features of English-language media texts and methods of their translation into Ukrainian], *Zakarpats'ki filolohichni studiyi* [Transcarpathian Philological Studies], 2020, 1(27), P. 164-169, URL: <https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2022.27.1.28> [in Ukrainian].

використовуються без перекладу, оскільки вони стали загальноживаними. Фрази «*fast fashion*» або «*lookbook*» також є частими у статтях про моду. Термін «*influencer*» активно використовується в контексті реклами та маркетингу¹⁰.

За даними деяких досліджень, приблизно 15-20% нових термінів у французькій мові можуть бути запозичені з англійської, особливо в молодіжному сленгу.

Англiцизми впливають на структуру речень у французькій мові через кілька ключових аспектів. Використання англійських конструкцій, наприклад, «*to have a coffee*» (в англійській) може призвести до формування подібних конструкцій у французькій: «*avoir un café*» замість традиційного «*prendre un café*». Відбуваються зміни в синтаксичних зворотах. Англійські звороти, такі як «*It's up to you*», можуть вплинути на французький вираз «*C'est à toi de décider*», що стає популярнішим у неформальному спілкуванні. В англійській мові часто використовується еліipsis, і цей стиль може переноситися у французьку, що призводить до скорочення речень: «*Je veux un burger*» може стати «*Un burger, s'il vous plaît.*»¹¹

Англiцизми не лише збагачують французьку мову, але й змінюють її структуру, роблячи спілкування більш динамічним і адаптованим до сучасних умов. Адаптація французької мови до фонетики та граматики англійської може проявлятися через кілька цікавих змін у вимові та написанні. У французькій мові «г» вимовляється як горловий звук, тоді як в англійській він більш «м'який». Наприклад, «*Paris*» може вимовлятися як «*Pah-ree*» у французькій, але в англійському варіанті – «*Pair-iss*».

Літера «ç»: У французькій мові «ç» (с з комою) перед голосними «а», «о», «и» читається як «с». В англійській адаптації це може бути спрощено до «с», як у слові «*façade*», яке може писатися як «*facade*».

У французькій мові артиклі (le, la, les) завжди вживаються з іменниками, тоді як в англійській вони можуть бути опущені, наприклад, «*the cheese*» (сир) у французькій може просто стати «*cheese*» в англійському контексті.

Слова, які мають спільне походження, можуть мати різні значення. Наприклад, «*déception*» у французькій означає «розчарування», тоді як «*deception*» в англійській часто означає «обман». Лексичні зміни допомагають у розумінні та спілкуванні між носіями обох мов, заважаючи при цьому мовним бар'єрам.

Використання англiцизмів у французькій мові є яскравим відображенням соціальних змін, зокрема в контексті глобалізації, технологічного прогресу та зміни культурних впливів. Словосполучення «*start-up*», «*e-commerce*» або «*marketing*», стали загальноприйнятими у французькому бізнес-середовищі. Це свідчить про те, що молоді підприємці все більше орієнтуються на міжнародні ринки та новітні технології. Слова, такі як «*streaming*» чи «*binge-watching*», активно

впроваджуються у повсякденну мову. Таке використання відображає зміни в способах споживання контенту, наприклад, через платформи на кшталт Netflix.

Термін «*développement durable*» (сталій розвиток) часто поєднується з англiцизмом «*greenwashing*». Це показує, як французьке суспільство реагує на екологічні виклики через запозичення термінів з англійської, що підкреслює глобальні тенденції в захисті довкілля.

Словниковий запас молоді збагачується такими термінами, як «*cool*», «*swag*» або «*vibe*». Це явище свідчить про вплив англомовної поп-культури, яка формує ідентичність молодого покоління.

Англiцизми не лише збагачують французьку мову, а й відображають зміну соціальних, економічних і культурних реалій у суспільстві. Вони також мають значний вплив на мовлення та культуру молоді і старшого покоління у Франції. Молодь активно використовує англiцизми в повсякденному спілкуванні, особливо в контексті технологій, моди та культури. Наприклад, слова «*cool*», «*selfie*» чи «*hashtag*» стали звичними у спілкуванні молоді, що відображає глобалізацію та вплив англомовних медіа.

Хоча старше покоління менш сприйнятливим до англiцизмів, їх використання може викликати занепокоєння. Наприклад, деякі представники старшого віку відчують, що англiцизми загрожують французькій мові, висловлюючи занепокоєння щодо зниження якості мовлення. Англiцизми мають двосторонній вплив: вони допомагають молоді бути частиною глобальної культури, водночас створюючи мовний бар'єр або непорозуміння з боку старшого покоління.

Розглянемо вплив англiцизмів на інші романські мови, зокрема італійську та іспанську.

Італійська мова активно запозичує англiцизми, особливо у сфері технологій, моди та бізнесу. Наприклад, слова «*computer*», «*internet*», «*fashion*» стають звичними у повсякденному вжитку. З метою збереження чистоти мови деякі італійські мовознавці пропонують альтернативи, як-от «*informatica*» (інформатика) замість «*computer*». Італійське Міністерство культури також створює списки рекомендованих термінів.

Іспанська мова ще більше піддається впливу англiцизмів, особливо в таких сферах, як бізнес («*marketing*»), технології («*software*») і спорт («*fitness*»). Іспанські академії мови намагаються впроваджувати традиційні іспанські терміни (наприклад, «*mercadotecnia*» замість «*marketing*»). Однак, англiцизми в багатьох випадках стають настільки популярними, що їх важко замінити.

Обидві мови стикаються з викликом домінування англійської, але вони також цінують свою культурну і мовну спадщину, намагаючись знайти баланс між адаптацією і традицією.

Французька культура більш обережна щодо англiцизмів. Уряд активно захищає французьку

¹⁰ Korytnik D., Baranova S. «Mediadyskurs yak riznoplanove yavyshche suchasnykh mediadoslidzhen» [Media discourse as a diverse phenomenon of modern media studies], *Zbirnyk naukovykh prats' «Nova filolohiya»* [Collection of scientific works «New Philology»], 2020, 1(80), P. 266-271, URL: <https://doi.org/10.26661/2414-1135-2020-80-1-39> [inUkrainian].

¹¹ Charle Bally. (2021). «Syntaxe de la modalité explicite» [Syntax de la modalité explicite], *Movoznavstvo* [Linguistics], № 3, P. 52-59, URL: <https://doi.org/10.33190/0027-2833-318-2021-3-003>

мову, запроваджуючи терміни, такі як «ordinateur» замість «computer». Часто проходять кампанії для популяризації французьких відповідників.

Польща приймає англіцизми, особливо в молодіжному сленгу та медіа. Наприклад, термін «team» став широко вживаним у спортивному контексті. Проте в офіційних документах намагаються використовувати польські слова.

В Україні англіцизми стали популярними в бізнесі та IT-секторі. Наприклад, «менеджер», «бренд» та «стартап». Однак в українській мові існує також рух за збереження мовної чистоти і формування українських аналогів.

Ці приклади показують, що реакція на англіцизми може варіюватися від прийняття до обережного ставлення, залежно від культурних цінностей та мовної політики.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Англіцизми стали важливою частиною сучасної французької мови, зокрема в таких сферах, як технології, бізнес та культура. Слова «email» (емейл), «internet» (інтернет) та «software» (програмне забезпечення) активно використовуються у щоденному спілкуванні, навіть коли їх можна замінити французькими аналогами.

У сфері бізнесу терміни на кшталт «marketing» (маркетинг), «startup» (стартап) та «business model» (бізнес-модель) стали стандартом, що підкреслює глобалізацію та вплив англійської мови.

Культура та стиль життя: слова на кшталт «weekend» (вихідні) та «fashion» (мода) активно використовуються у французькій мові, формуючи нові культурні контексти та стилі. Проте це також викликає занепокоєння серед мовознавців щодо збереження мовної чистоти та ідентичності.

Відносини між французькою та англійською мовами змінюються під впливом історичних, культурних і соціальних факторів.

Після Нормандського завоювання 1066 року французька мова стала мовою королівського двору та вищих класів в Англії. Це призвело до великої кількості французьких запозичень в англійську, таких як «court» (двір), «judge» (суддя) та «government» (уряд)¹².

В XXI столітті англійська мова домінує в бізнесі та технологіях, що призводить до запозичення англійських термінів у французьку, наприклад, «le week-end» або «le marketing». Це може викликати занепокоєння щодо збереження французької мови.

Французька і англійська мови взаємодіють через медіа, музику та кіно. Наприклад, французька поп-музика часто включає англійські фрази, що відображає глобалізацію культури.

У рамках Європейського Союзу обидві мови активно використовуються в офіційних документах, що сприяє їхньому співіснуванню та взаємному впливу. Відносини між цими мовами постійно еволюціонують, відображаючи зміни в суспільстві та культурі.

Моніторинг мовних змін у французькій мові є надзвичайно важливим з кількох причин.

Французька мова є носієм культури та спадщини. Слідкування за її змінами допомагає зберегти культурну ідентичність франкомовних спільнот. Наприклад, використання нових слів, які виникли в результаті глобалізації, може відображати зміни у суспільстві.

З розвитком технологій з'являються нові терміни та вирази. Наприклад, слова «influencer» або «streaming» стали частиною повсякденного вжитку. Моніторинг цих змін дозволяє адекватно реагувати на виклики часу.

У навчальних закладах важливо оновлювати програми з урахуванням сучасної мови. Наприклад, включення нових слів і виразів до навчальних матеріалів допомагає студентам краще орієнтуватися у мовному середовищі. Словники та граматики потребують регулярного оновлення для відображення актуального стану мови. Так, «Le Petit Robert» щороку доповнює свій словниковий запас новими словами.

Моніторинг мовних змін також враховує питання гендерної нейтральності. З'являються нові форми вираження, які прагнуть бути більш інклюзивними, наприклад, використання терміна «iel» для позначення людей, не ідентифікованих з традиційними гендерними категоріями.

Таким чином, моніторинг мовних змін у французькій мові є не лише питанням лінгвістики, а й важливим аспектом соціокультурного розвитку.

Нічий Валентина – асистент кафедри сучасних іноземних мов та перекладу факультету історії, політології та міжнародних відносин Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича. В науковому доробку автора – 24 надрукованих праці. Коло наукових інтересів: проблеми семантичного синтаксису у французькій мові, перекладознавство, методика викладання іноземної мови.

Nichyi Valentyna – Teaching Assistant of the Department of Modern Foreign Languages and Translation, Faculty of History, Political Science and International Relations, Yuri Fedkovych Chernivtsi National University. The author's scientific work includes 24 published works. Research interests: problems of semantic syntax in French, translation studies, methods of teaching a foreign language.

Received: 2.11.2025

Advance Access Published: December, 2025

© V. Nichyi, 2025

¹² Charle Bally. «Syntaxe de la modalité explicite» [Syntax de la modalité explicite], *Movoznavstvo* [Linguistics], 2021, № 3, P. 52-59, URL: <https://doi.org/10.33190/0027-2833-318-2021-3-003>

КОНТЕКСТУАЛЬНИЙ ПЕРЕКЛАД ТА ЙОГО ЗНАЧЕННЯ**Віталій СЕМЕНКО,**Чернівецький національний університет
імені Юрія Федьковича (Україна),
v.semenko@chnu.edu.ua**CONTEXTUAL TRANSLATION AND ITS IMPORTANCE****Vitalii SEMENKO,**Yuriy Fedkovych Chernivtsi National University,
ORCID ID: 0000-0002-4353-7823,
RESEARCHER ID: H-7886-2018.

Semenko Vitalii. Contextual translation and its importance. The article deals with the importance and role of contextual translation, its linguistic, cultural, historical, and social aspects. The author describes in detail the main works of foreign and domestic authors, who emphasized the importance of taking into account the context in translation. The importance of context in translation, with an emphasis on the impact of differences between different cultures and on the transmission of some culturally specific terms and concepts, in particular, and on the translation process itself in general, is undeniable.

Exploring the concept of context and its importance in both language use and interpretation, taking into account the contributions of a number of linguists in this regard, and emphasizing the fact that meaning depends on context, one should note the significant role of context when translating and interpreting various texts in both oral and written language.

Context plays an important role in successful translation, especially for business and professional purposes. Without context, a translator would have to conduct time-consuming research to determine the meaning and intentions of the original content author. Context is related to the environment in which a given text was written and for which it is intended, so when translating, it is important that the context of the source information is reflected in the final product.

It is important to study contextual translation and its varieties. The descriptive method was used, which consisted of a detailed study and presentation of phenomena, objects, or processes related to contextual translation, because they are necessary for intercultural understanding. System analysis and synthesis were also used to study the varieties of contextual translation.

Context and audience analysis plays a key role in translation, helping translators create accurate, consistent, and relevant translations. By deeply understanding the context in which the texts will be used, as well as the needs and expectations of the target audience, translators can ensure that their translations meet the highest standards and create added value for readers. Ultimately, analyzing context and target audience helps improve the quality and relevance of technical translations and contributes to the success of international communication strategies.

Translation is a complex process. This transfer of meaning is influenced by certain variables: time, place, text, and the sociocultural knowledge of both the source and target audiences. Each language has its own way of expressing itself. Some expressions take on different meanings in different contexts; some also have connotative and denotative meanings. In addition, in the era of globalization, the contextual meaning of words and expressions is constantly changing. In order for a translator to convey this meaning, linguistic and extralinguistic aspects of both languages are essential to understanding. Through translation, the meaning of a word, text, or expression is presented in the context in which it occurs.

Keywords: *contextual translation, foreign language, intercultural communication.*

Вступ. Контекстуальний переклад відіграє важливу роль у міжмовному посередництві, оскільки він виходить за межі дослівного перекладу, та враховує мовний, культурний, ситуативний контекст, щоб правильно передати значення, намір, ефект тексту в цільовому контексті. Переклад текстів завжди є складним завданням, але правильний переклад залежить не лише від знання лексики та граматики, а також від розуміння контексту. **Контекстуальний переклад** – це підхід, який враховує не лише окремі слова або речення, а також їхнє місце в текстовому та комунікативному контексті. Завдяки цьому переклад стає точнішим, природнішим та адекватнішим.

Важливість контекстуального перекладу полягає в його здатності забезпечити змістовну, лінгвістичну та культурну точність перекладу. Це має вирішальне значення для уникнення непорозумінь та точної передачі оригінального змісту та мети тексту іншою мовою.

Контекстуальний переклад – це більше, ніж просто лінгвістична передача – це, так би мовити, міжкультурний, комунікативний та творчий акт, який гарантує, що текст має такий самий ефект в іншій мові, як і в оригіналі.

Це робить його основою для професійної, точної та ефективної комунікації через мовні та культурні кордони.

Справжнє сучасне значення контекстуального перекладу значно розширилося і поглибилося за останні десятиліття завдяки глобалізації, цифровій комунікації, штучному інтелекту та культурному розмаїттю. Тепер це більше, ніж просто процес перекладу – це ключовий процес для міжкультурного розуміння, цілеспрямованої комунікації та точності контенту у все більш взаємопов'язаному світі. Контекстуальний переклад сьогодні – це інструмент міжкультурного посередництва, основа для достовірної та цілеспрямованої комунікації, та незамінним інструментом в цифровому, мультикультурному просторі. Він означає не лише переклад того, що сказано, але й того, чому це сказано, як це сказано і для кого – це робить його наріжним каменем сучасної комунікації та взаємопорозуміння.

Огляд літератури. З метою ґрунтовного вивчення контекстуального перекладу та його значення використані різноманітні за видами та походженням джерела. Значної уваги заслуговують праці зарубіжних

так і вітчизняних вчених. Серед відомих дослідників контекстуального перекладу слід відзначити Юджина Найду¹. Юджин Альберт Найда, американський лінгвіст, богослов, найбільш відомий своїми дослідженнями в галузі перекладознавства, який зробив значний внесок у розвитку сучасних теорій перекладу, зокрема концепцією динамічної еквівалентності, яку сьогодні часто називають функціональною або комунікативною еквівалентністю. Його наукова праця була зосереджена на тому, як перекладати тексти – особливо релігійні тексти, такі як Біблія – таким чином, щоб значення та ефект у цільовому тексті були максимально наближені до оригіналу, тобто не дослівно, а за змістом та адаптовані до культури цільової аудиторії. Петер Ньюмарк² був видатним британським перекладознавцем, який спеціалізувався на теорії та практиці перекладу. Його праці є одними з найвпливовіших у сучасному перекладознавстві. Ханс Вермеєр³, засновник теорії скопосу, теорії перекладу, яка орієнтована на дію та зосереджена на меті (skopos) перекладу у відповідному соціальному та культурному контексті. та яка започаткувала фундаментальну зміну парадигми перекладознавства. Катаріна Райс⁴ розробила функціональну модель, яка використовує типи текстів як основу для контекстуального перекладу. Вона вважається співзасновницею функціоналістської теорії перекладу, співпрацювавши з Х. Вермеєром. Важливим здобутком стали наукові праці Вернера Коллера⁵, який наголосив на важливості різних типів еквівалентності (наприклад, змістовної, формальної, прагматичної). Крістіане Норд⁶ доповнила скопічну теорію Х. Вермеєра практичними аспектами, особливо для аналізу текстів у контексті. Варто згадати і науковий доробок Сьюзен Баснетт⁷, дослідниці культурного контексту, яка вивчала його вплив на перекладацькі рішення. Важливим є дослідження Ітамар Евен-Зохар⁸, який засновником полісистемної теорії, яка заснована на культурології та розглядає переклад як частину літературної та культурної системи. Мона Бейкер⁹ зробила значний внесок щодо соціальних, культурних та ідеологічних контекстів у перекладознавстві. Її праці поєднують лінгвістику, дискурс-аналіз та перекладацьку етику, показуючи, що переклад завжди перебуває між різними полюсами мови, влади та суспільства.

Серед вітчизняних дослідників контекстуального перекладу варто згадати Олександра Корунця¹⁰, який

зокрема займався внутрішнім і зовнішнім контекстом перекладу, заклавши основи контекстуалізації в перекладацькому процесі. Роксолана Зорівчак¹¹ займалася зокрема дослідження відтворення культурно-прагматичних контекстів у процесі перекладу, зокрема в англо-українському перекладі. Її підхід поєднував лінгвістичні, культурні та стилістичні аспекти перекладу. Володимир Карабан¹² вивчав контекстуальні трансформації, стилістику, прагматику в процесі перекладу.

Для вивчення контекстуального перекладу та його різновидів було використано **описовий метод**, який полягав в детальному вивченні, фіксації та представленні явищ, об'єктів або процесів, що пов'язані з контекстуальним перекладом, та є необхідними для міжкультурного взаємопорозуміння. Також застосовано **системний аналіз**, синтез для вивчення різновидів контекстуального перекладу.

Результати. Слово *контекст* походить від латинського *cum+textus* і означає *разом з текстом*, де *textus* походить від дієслова *texere*, тобто *ткати, плести, будувати, зводити*, тому відповідно, контекст – це складова частина тексту, частина *цілого плетива або тканини*, яка тісно пов'язана з письмовим текстом, або є *семіотичне оточення тексту*, а у ширшому сенсі контекст можна визначити як сукупність лінгвістичних та екстралінгвістичних обставин, за яких відбувається комунікативна дія¹³. Усі різні рівні тексту при перекладі сприяють створенню нових *«контекстів»*. Це призводить до нової інтерпретації або нового *прочитання* вихідного тексту, який має адаптуватися до нового, зміненого соціокультурного контексту і, відповідно, читача.

Контекстуальний переклад необхідний для надання високоякісних перекладів, які є точними, культурно прийнятними та відповідають певним цілям. Варто детальніше розглянути отримані здобутки вчених, які займалися контекстуальним перекладом та його значенням.

Заслугою Ю. Найди¹⁴ є те, що він винайшов термін *динамічна еквівалентність*, який означає, що переклад не обов'язково має бути дослівним, але повинен мати такий самий вплив на цільову аудиторію, який оригінальний текст мав би на читачів оригіналу. Тобто важливими є зрозумілість і культурна адаптація для створення природної, вільної мови в цільовому тексті. Аналогом динамічної еквівалентності є *формальна еквівалентність*, при якій перекладач

¹ Nida Eugene A. *Contexts in Translating*. Amsterdam and Philadelphia, John Benjamins Publishing Company, 2001, 125 p. [in English].

² Newmark P. *A Textbook of Translation*. New York; London; Toronto; Sydney; Tokyo, Prentice Hall, 1988, 292 p. [in English].

³ Vermeer H. «Skopos and Commission in Translational Action.» Trans. Andrew Chesterman, *Andrew Chesterman*, ed. Readings in Translation Theory. Helsinki, Oy Finn Lectura Ab, 1989, P. 173-187 [in English].

⁴ Reiss K. *Grundlegung einer allgemeinen Translationstheorie*. Tübingen, Niemeyer, 1984, 245 p. [in German].

⁵ Koller W. *Einführung in die Übersetzungswissenschaft* [Introduction to Translation Studies], Wiebelsheim, 2004, 343 p. [in German].

⁶ Nord Chr. *Textanalyse und Übersetzen* [Text Analysis and Translation], Heidelberg, Groos, 1988, 313 p. [in German].

⁷ Bassnett S. *Reflections on translation*, Bristol, UK, Multilingual matters, 2011, 193 p. [in English].

⁸ Even-Zohar Itamar. *The Position of Translated Literature within the Literary Polysystem*, New York, Routledge, 2012, 162 p. [in English].

⁹ Baker, M. *Translation and Conflict: A Narrative Account*, London and New York, NY: Routledge, 2006, 208 p. [in English].

¹⁰ Korunets I. *Vstup do perekladoznavstva* [Introduction to Translation Studies], Vinnytsia, Nova Knyha, 2008, 512 p. [in Ukrainian].

¹¹ Zorivchak R. *Realia i pereklad* [Realia and Translation], Lviv: Vyd-vo pry Lvivskomu derzh. un-ti, 1989, 216 p. [in Ukrainian].

¹² Karaban, V. *Pereklad anhliskoi naukovoї i tekhnichnoi literatury. Hramatychni trudnoshchi, leksychni, terminolohichni ta zhanrovo-stylistychni trudnoshchi* [Translation of English Scientific and Technical Literature: Grammatical, Lexical, Terminological, and Genre-Stylistic Difficulties], Vinnytsia, Nova knyha, 2004, 576 p. [in Ukrainian].

¹³ Bassnett, S. *Reflections on translation*, Bristol, UK, Multilingual matters, 2011, 193 p. [in English].

¹⁴ Nida, Eugene A. *Contexts in Translating*, Amsterdam and Philadelphia, John Benjamins Publishing Company, 2001, 125 p. [in English].

максимально наближається до тексту оригіналу. Вчений вважав, що цей варіант використовується більше в академічних або літургійних цілях, оскільки він часто є складнішим для розуміння.

Серед основних напрямків наукових досліджень П. Ньюмарка¹⁵ варто зазначити різницю між комунікативним і семантичним перекладом: семантичний переклад максимально наближений до оригінального тексту, в тому числі з точки зору стилю та значення. Комунікативний переклад більш зосереджений на впливі на цільову аудиторію, з адаптацією до культурного контексту, де це необхідно. Хоча П. Ньюмарк не сформулював теорію контекстуального перекладу у вузькому сенсі, але для нього контекст був центральним критерієм для кожного перекладацького рішення – лінгвістичного, культурного чи функціонального рівня.

Дослідження Х. Вермеєра¹⁶ були зосереджені на те, щоб переклад перестали розуміти насамперед як передачу мовного змісту, а як цілеспрямовану, культурно зумовлену дію, яка значною мірою залежить від відповідного контексту. Основною тезою скопичної теорії є дії, а отже, і переклади визначаються їхньою метою. Вчений стверджував, що кожен переклад – це дія, яка відбувається в певному соціальному та культурному контексті, тому процес перекладу слід розглядати з точки зору контексту тексту перекладу, а не тексту оригіналу. Також Х. Вермеєр розглядав переклад як міжкультурний комунікативний акт, де перекладач стає культурним посередником, який діє не лише лінгвістично, а й передусім контекстуально. Це означає, що перекладач повинен розуміти контекст оригінального тексту, але ще важливішим є контекст тексту перекладу. Вчений рішуче виступав проти традиційного перекладацького ідеалу еквівалентності (тобто тотожності між вихідним і цільовим текстом), вважаючи, що такий підхід більше орієнтований на вихідний текст та не враховує контекст. За його теорією перекладач є не просто міжмовним посередником, а експертом у створенні тексту в цільовому контексті, тому переклад – це творчий акт, який повинен бути глибоко занурений у цільовий контекст.

Дослідження К. Райса¹⁷ стали важливою передумовою для скопичної теорії, зокрема завдяки її типологічному підходу для текстів, який систематично враховує комунікативний контекст. Вона зосередилася на комунікативній функції тексту, проклавши таким чином шлях до контекстно-орієнтованої перекладацької практики. За допомогою своєї типології текстів з категоріями інформативності, експресивності, апелятивності, а пізніше мультимодальності вона показала, що перекладацькі рішення не повинні прийматися виключно на лінгвістичному рівні, а залежать від функції тексту в цільовому контексті. Тому перекладач повинен враховувати культурний контекст тексту. Її теорія

стала важливим кроком від мовного погляду на переклад до цілісного, контекстно-чутливого розуміння перекладу як комунікативного акту, а також вона поставила систематичний розгляд функції тексту, цільової групи та культурного контексту в центр перекладацьких рішень.

Підхід В. Коллера¹⁸ був порівняльним, лінгвістично обґрунтованим, який був зосередженим на еквівалентності, але також чутливим до контексту, особливо щодо комунікативних та функціональних аспектів. Він розробив диференційовану модель типів еквівалентності, яка аналізувала різні рівні перекладу – з особливим акцентом на контекстуальні умови. Зокрема можна назвати його основні типи еквівалентності: денотативна, конотативна, нормативність тексту, прагматична та формально-естетична. Хоча В. Коллер не використовував термін контекстуальний переклад, як пізніші теоретики функціоналізму (наприклад, Х. Вермеєр або К. Норд), він приділяв значну увагу питанню контексту в перекладі.

Дослідження К. Норда¹⁹ істотно вплинули на теорію та практику перекладу, особливо щодо функціональності та призначення тексту. Контекстуальний переклад К. Норда тісно пов'язаний зі скопичною теорією, розробленою Х. Вермеєром. Мета перекладу визначає методи та стратегії перекладу. К. Норд розширила і диференціювала цю теорію, підкресливши важливість контексту в процесі перекладу. Вона стверджувала, що перекладач повинен враховувати комунікативний контекст як вихідного тексту, так і тексту перекладу, зосереджуючись на чотирьох ключових рівнях контексту: відправник та одержувач; носій і канал (письмовий, усний, цифровий тощо); місце, час та ситуація комунікації, культурні рамкові умови (наприклад, очікування, знання, конвенції). Важливим досягненням є її диференційована типологія типів текстів, в якій вона використовувала контекстуальні чинники для визначення стратегії перекладу, де вона розрізняла документальні переклади (наприклад, художні тексти, історичні документи); інструментальні переклади (наприклад, рекламні тексти, інструкції з експлуатації). Ключовою концепцією К. Норда є принцип лояльності: перекладач повинен не лише служити меті цільового тексту, але й бути лояльними до всіх сторін – як до автора вихідного тексту, так і до одержувача цільового тексту.

С. Баснетт²⁰ використовувала культурологічний та літературознавчий підхід, який розглядає контекстуалізацію перекладів як центральний елемент, підкреслюючи, що переклади є адекватними лише тоді, коли їх розуміють та інтерпретують у їхньому культурному, історичному, соціальному та літературному контексті, зробивши значний внесок у зміщення фокусу перекладацьких досліджень з формальної еквівалентності на культурну та функціональну адекватність. Вона розглядала перекладача як активного дизайнера тексту,

¹⁵ Newmark P. *A Textbook of Translation*, New York; London; Toronto; Sydney; Tokyo, Prentice Hall, 1988, 292 p. [in English].

¹⁶ Vermeer H. «Skopos and Commission in Translational Action», Trans. Andrew Chesterman, Andrew Chesterman, ed. *Readings in Translation Theory*, Helsinki, Oy Finn Lectura Ab, 1989, P. 173-187 [in English].

¹⁷ Reiss K. *Grundlegung einer allgemeinen Translationstheorie* [Foundations of a General Theory of Translation], Tübingen, Niemeyer, 1984, 245 s. [in German].

¹⁸ Koller, W. *Einführung in die Übersetzungswissenschaft* [Introduction to Translation Studies], Wiebelsheim, 2004, 343 s. [in German].

¹⁹ Nord Chr. *Translating as a Purposeful Activity. Functionalist Approaches Explained*, Manchester, St. Jerome, 1997, 160 p. [in English].

²⁰ Bassnett, S. *Reflections on translation*, Bristol, UK, Multilingual matters, 2011, 193 p. [in English].

який адаптує його значення до очікувань, норм і владних відносин цільової культури. Таким чином науковиця зробила вирішальний внесок у розвиток контекстуального перекладу завдяки своїй культурологічній перспективі, чітко пояснивши, що переклади можуть бути повністю зрозумілими і значущими лише у взаємодії з культурним, історичним та ідеологічним контекстами.

Ітамар Евен-Зохар²¹, засновник полісистемної теорії, яка заснована на культурології та розглядає переклад як частину літературної та культурної системи. Його праці відіграли важливу роль у розвитку так званого культурного повороту в перекладознавстві. Вчений наголошував, що переклади функціонують не ізольовано, а в літературному, соціальному та історичному контекстах. Основним моментом його дослідження є те, що переклади відіграють особливо впливову роль, коли цільова культурна система є нестабільною, мінливою або відкритою для нових ідей. Таким чином, він вважав, що перекладацька практика залежить від культурного контексту цільового суспільства, зокрема від владних відносин, норм, культурного статусу та інституційних структур.

Центральним поняттям М. Бейкер²² є наративність. Переклади конструюють та поширюють культурні наративи та впливають на думки, ідентичності та політичні дискурси. Контекст перекладу охоплює не лише його функцію та цільову групу, а й соціальні конфлікти, ідеологічні перспективи та умови медійної роботи. М. Бейкер додала до контекстуального перекладу дискурсивний та ідеологічно-критичний вимір, вказавши, що переклад є не лише лінгвістично, але й соціально та політично ефективним – будованим в ширші наративи та систему влади. Вона зробила значний внесок у критично-рефлексивне, контекстно-чутливе розуміння перекладу в сучасному перекладознавстві.

Важливість контекстуального перекладу полягає у вивченні та розпізнаванні контексту в усному та письмовому перекладі. Р.Бургнер²³ зокрема відзначив основні ризики, якщо перекладач не враховуватиме контекст: *втрата сенсу*, бо слова або фрази можуть втратити своє значення, якщо їх вирвати з контексту; *культурна кривда*: без розуміння культурного контексту переклад може ненавмисно спричинити образу, оскільки фраза, яка є нешкідливою в одній культурі, може бути недоречною або навіть образливою в іншій; *непорозуміння*: у професійних сферах, зокрема таких як юридичний, медичний або технічний переклад, ігнорування контексту може призвести до небезпечних непорозумінь; *шкода бренду*: у бізнесі погано перекладений маркетинговий меседж може зашкодити репутації бренду, оскільки слоган, який добре резонує з вітчизняною аудиторією, може провалитися або бути неправильно витлумаченим на іноземному ринку, якщо не врахувати культурний контекст. Перекладач має звертати

увагу на різні аспекти при перекладі. Це лінгвістичний, культурний, історичний, соціальний аспекти контексту. Лінгвістичний аспект враховує мовні засоби та структури, зокрема граматичні відмінності, вибір слів, стиль, риторичні засоби, що використовуються в певному тексті чи розмові. Культурний аспект відноситься до цінностей, норм, традицій, особливостей світогляду та способу мислення певної культури. При врахування історичного аспекту важливими є історичні умови, за яких було створено текст або певне висловлювання для правильного розуміння. Соціальний контекст стосується соціального середовища, звичаї та цінностей, соціальних ролей, класів, груп чи владних відносин. Ці аспекти сприяють тому цілісному аналізу та інтерпретуванню текстів, та відіграють визначну роль для розуміння контексту.

Теорія О. Корунця²⁴ ґрунтується на переконанні, що мову не слід розглядати та перекладати ізольовано, а завжди у зв'язку з культурним, граматичним, семантичним, стилістичним і функціональним контекстами. Важливим є його системний підхід до реалій, ідіоматичних виразів, граматично складних структур та стилістичних рівнів. Вчений вважав, що будь-яке перекладацьке рішення може бути доречним лише тоді, коли воно ґрунтується на цілісному аналізі контексту оригіналу. Відомим є досягнення у дидактиці перекладу, де він поєднав у своєму підручнику теорію і практику, заохочуючи перекладачів працювати критично, враховуючи контекст та мовну свідомість. Загалом, його праці є всеосяжною моделлю контекстно-адекватного перекладу, яка і сьогодні слугує основою для українського та міжнародного перекладознавства, особливо для навчання в галузі художнього, спеціалізованого та культурно-орієнтованого перекладу.

Серед основних питань досліджень Р. Зорівчак²⁵ був адекватний переклад реалій, тобто культурно-специфічних термінів з урахуванням відповідного культурного та комунікативного контексту. Вона підкреслювала, що реалії слід перекладати не буквально, а функціонально і контекстуально. Також важливою сферою її дослідження були фразеологічні одиниці, такі як ідіоми та прислів'я. Вона стверджувала, що до них слід ставитися як до залежних від контексту носіїв значення, переклад яких має бути зорієнтований на комунікативну функцію, закладену в тексті оригіналу. Вона також присвятила себе лінгвостилістичному аналізу художніх текстів, зазначаючи, що стиль, тон і експресія тексту є невід'ємними компонентами його контексту і тому повинні бути адекватно стилістично реконструйовані під час перекладу. Також варто згадати її здобуток у контрастивній лінгвістиці, яку вона розглядала як методологічну основу для контекстно-орієнтованого перекладу. Лише порівнюючи мовні системи, можна правильно розпізнати та передати нюанси значення, граматичні структури та конвенції типу тексту. Вона

²¹ Even-Zohar, Itamar. *The Position of Translated Literature within the Literary Polysystem*, New York, Routledge, 2012, 162 p. [in English].

²² Baker, M. *Translation and Conflict: A Narrative Account*, London and New York, NY: Routledge, 2006, 208 p. [in English].

²³ Burgner R. *The Role of Context in Translation by Rob Burgner*, URL: <https://www.truelanguage.com/the-role-of-context-in-translation/> [in English].

²⁴ Korunets I. *Vstup do perekladovnavstva ...*, op. cit.

²⁵ Zorivchak, R. *Status realii yak perekladovnavchoho termina* [The Status of Realia as a Translation Studies Term], Kyiv, A.S.K., 1985, 164 s. [in Ukrainian].

також розглядала переклад як культурний і національний акт. Зокрема, вона розглядала перекладача як активного співтворця культурної ідентичності, інтегруючи іноземний контент у власний культурний контекст.

В. Карабан²⁶ своїми практично-орієнтованими працями та дослідженнями допоміг забезпечити не лише лінгвістичне, а й дискурсивне та контекстуальне розуміння перекладу, особливо для науково-технічних, політичних та культурно-чутливих текстів. Його інтегративний підхід – граматики, спеціалізована термінологія, використання мови та розуміння дискурсу – є основою для навчання контекстно-орієнтованого перекладу.

Висновки. Аналіз контексту та цільової аудиторії відіграє вирішальну роль у перекладі, допомагаючи перекладачам створювати точні, послідовні та релевантні переклади. Глибоко розуміючи контекст, в якому будуть використовуватися тексти, а також потреби та очікування цільової аудиторії, перекладачі можуть гарантувати, що їхні переклади відповідають найвищим стандартам і створюють додаткову цінність для читачів. Зрештою, аналіз контексту та цільової аудиторії допомагає підвищити якість і релевантність технічних перекладів та сприяє успіху міжнародних комунікаційних стратегій.

Р. Бургнер зауважив, що розуміння та врахування контексту під час перекладу є важливим для створення точних, культурно доречних та ефективних перекладів, оскільки контекст забезпечує рамки, в яких функціонує мова, і без нього переклад ризикує втратити свій сенс, релевантність і вплив, долаючи лінгвістичні та культурні розбіжності²⁷.

Якщо розглядати переклад як *цілеспрямовану передачу повідомлення через мовні та культурні кордони*, то контекст або складна взаємодія контекстуальних чинників виконує основну функцію уможливлення цього комунікативного моменту, а також пропонує спеціальне адаптоване та однаково конститутивне, необхідне «вбудовування» для нового тексту²⁸.

Важливість контексту в перекладі, з акцентом на вплив розбіжностей між різними культурами та на передачу деяких культурно-специфічних термінів і понять, зокрема, і на сам процес перекладу загалом є незаперечним. Досліджуючи поняття контексту та його значення як у використанні, так і в інтерпретації мови, беручи до уваги внесок низки лінгвістів у цьому відношенні, і підкреслюючи той факт, що значення залежить від контексту, потрібно зауважити значну роль контексту, перекладаючи та інтерпретуючи різні тексти як в усному так і в письмовому мовленні.

Контекст відіграє важливу роль в успішному перекладі, особливо для ділових і професійних потреб. Без контексту перекладачеві довелося б проводити трудомісткі дослідження, щоб визначити значення та наміри автора оригінального контенту. Контекст

пов'язаний із середовищем, в якому було написано даний текст і для якого він призначений, тому при перекладі важливо, щоб контекст вихідної інформації був відображений у кінцевому продукті.

Переклад, який передбачає передачу значення з однієї мови на іншу, є складним процесом. На цю передачу значення впливають певні змінні: час, місце, текст і соціокультурні знання як вихідної, так і цільової аудиторії. Ці змінні складають контекст. Отже, існує мовний і соціальний контекст. Кожна мова має особливий спосіб вираження. Деякі вирази набувають різних значень у різних контекстах; деякі також мають конотативні та денотативні значення. Крім того, в епоху глобалізації відбуваються постійні зміни контекстуального значення слів і виразів. Для того, щоб перекладач міг передати це значення, лінгвістичні та екстралінгвістичні аспекти обох мов є обов'язковими для розуміння. Завдяки перекладу значення слова, тексту чи виразу подається в контексті, в якому воно виникає.

Попри те, що штучний інтелект здійснив революцію в галузі перекладу, дозволивши швидко перекладати великі обсяги тексту, він ще не може повністю замінити людину-перекладача. Глибоке розуміння контексту, культурна чутливість і здатність інтерпретувати найтонші нюанси мови залишаються прерогативою людського розуму. Для критично важливих перекладів, будь то юридичні документи, наукові праці, література або дипломатичні повідомлення, перекладачі-люди продовжують відігравати першорядну роль. Штучний інтелект може бути цінним інструментом для допомоги перекладачам, але він ще не може охопити все багатство і складність людської мови. Зрештою, переклад залишається як мистецтвом, так і наукою. Він вимагає не лише глибокого знання мов, а й тонкого розуміння культур, контекстів і тонкощів людського спілкування. Саме це унікальне поєднання навичок робить переклад сферою, в якій людина поки що залишається на крок попереду машини.

Семченко Віталій – кандидат політичних наук, доцент кафедри сучасних іноземних мов та перекладу факультету історії, політології та міжнародних відносин Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича. Коло наукових інтересів – методика викладання іноземних мов, перекладознавство, політичні інститути та процеси.

Semenko Vitalii – PhD in Political Science, Associate Professor of the Department of Modern Foreign Languages and Translation Studies of the Faculty of History, Political Science and International Studies of Yuriy Fedkovych Chernivtsi National University. Research interests: Methods of Teaching Foreign Languages, Translation Studies, Political Institutions and Processes.

Received: 20.11.2025

Advance Access Published: December, 2025

© V. Semenko, 2025

²⁶ Karaban, V. *Pereklad anhliskoi ...*, op. cit.

²⁷ Burgner R. *The Role of Context ...*, op. cit.

²⁸ Bassnett, S. *Reflections on translation*. Bristol, UK, Multilingual matters, 2011, 193 p. [in English].

РИТОРИЗАЦІЯ ЯК МЕТОДИЧНИЙ ПІДХІД ДО НАВЧАННЯ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ В РІЗНОТИПНИХ ЗАКЛАДАХ ОСВІТИ**Олена КУЛЬБАБСЬКА,**Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича,
o.kulbabska@chnu.edu.ua.**RHETORIZATION AS A METHODOLOGICAL APPROACH TO TEACHING THE UKRAINIAN LANGUAGE IN DIVERSE EDUCATIONAL INSTITUTIONS****Olena KULBABSKA,**Yury Fedkovich Chernivtsi National University,
ORCID ID: 0000-0002-1858-9269;
RESEARCHER ID: C-2286-2017.**Kulbabska Olena. Rhetorization as a Methodological Approach to Teaching the Ukrainian Language in Diverse Educational Institutions.**

The article examines rhetorization as a methodological approach to teaching Ukrainian to philologically gifted learners in diverse educational settings. **The study aims** to substantiate the methodological foundations of rhetorizing the educational process while teaching Ukrainian as a native and state language in secondary and higher education; to outline typological features of dialogue presented in linguistic and methodological scholarship; and to propose a system for developing dialogic and polylogic competence at receptive, reproductive, and productive stages. **The novelty** lies in specifying the terminological scope of *rhetorization* and *dialogic/monologic competence*, concepts that remain insufficiently defined in current scholarship, and in offering a set of interactive tasks designed to enhance communication effectiveness in various life domains according to rhetorical principles. The applied **methods** include analysis of linguistic and pedagogical sources, synthesis to identify functions of dialogic utterances, and classification and systematization of practical material in line with model curricula. **The findings** indicate that modern education increasingly relies on rhetorical principles, and rhetorization is viewed as a key condition for the effective implementation of the rhetorical approach. Rhetorization is interpreted as the gradual integration of rhetorical meanings – knowledge, activity, genres, norms, and dialogic interaction – into language learning. Interactive methods at all stages of instruction support productive dialogic engagement in the study of Ukrainian and its teaching methodology.

Key words: *rhetorization, dialogic and monologic competence, dialogic interaction, interactive methods, gifted learners.*

Постановка проблеми в загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. Основне завдання системних змін у сучасному освітньому просторі України – *виховання інтелектуальної еліти, професіоналів-пошуковців, творчих особистостей і виформування їхньої життєвої стратегії. У процесі модернізації освіти важливе місце посідають чотири чинники – мовна освіта й мовне виховання, мовна культура та мовна поведінка. Саме тому відповідно до міжнародних стандартів, управлінських моделей, інноваційних освітніх технологій діяльність закладів середньої та вищої освіти сконцентрована на створенні нових освітніх продуктів та методик, а також на розвиток креативного потенціалу учнів і студентів через виформування в них ключових компетентностей, необхідних для успішної комунікації в полікультурному й інформаційно насиченому суспільстві. Однією з таких компетентностей є **діамонологічна компетенція**, сформована на ґрунті типових і непередбачуваних комунікативних ситуацій, коли учні / студенти одночасно вчать і «як говорити», і «чому саме так говорити».*

У контексті мовно-літературної освітньої галузі зміщено акцент із утрадиційненого засвоєння «готового» теоретичного матеріалу на діяльнісно-комунікативні моделі, зокрема на принципи риторики як мистецтва аргументованого й естетичного мовлення. Зазначений механізм (процес) сутнісної переорієнтації навчального

процесу як повноцінного діалогового спілкування за канонами риторики загалом і способів викладання дисциплін філологічного циклу зокрема українські лінгводидакти все частіше номінують термінопоняттям «**риторизація**» (Л. Мацько, Е. Палихата, Г. Сагач та ін.), що потребує спеціального дослідження.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Специфіка діалогічних текстів як організованої цілісної та зв'язаної послідовності діалогічних єдностей нині перебуває в центрі дослідницьких інтересів учених-лінгвістів (А. Загнітко, Т. Космеда, О. Маленко, І. Струк, Г. Сюта, Н. Шульжук та ін.); проблемам випрацювання риторичної культури спілкування та процесам обміну інформації двох або кількох осіб (діалогуванню) присвятили свої праці С. Абрамович, Г. Городиловська, З. Кульч, Л. Мафтин, Л. Мацько, Г. Сагач, І. Шмілик та ін.; методичні аспекти виформування діамонологічної компетенції, що охоплює два складники: діалогічну та монологічну, вивчали лінгводидакти О. Біляєв, Л. Варзацька, Г. Лещенко, В. Мельничайко, С. Москаленко, В. Ницета, М. Пентелюк, Е. Палихата, О. Семенов, С. Омельчук, І. Хоменко, О. Хорошковська та ін.

Актуальність дослідження. Незважаючи на здобуті результати наукових студій, риторизація як методичний підхід до навчання філологічно обдарованої молоді української мови в різнотипних закладах освіти ще не була предметом дослідження та потребує ґрунтовного опрацювання. У цьому аспекті важливо

дослідити специфіку усної мовленнєвої взаємодії, що передбачає обмін репліками між двома (діалог) або трьома й більше учасниками спілкування (полілог). Зазначені структуровані різновиди взаємного мовлення в межах чужої мови вможливають дотримання всіх вимог чинних Державних стандартів: базової середньої освіти¹, профільної середньої освіти², вищої освіти за спеціальністю 035 «Філологія», зокрема для бакалаврату³ й магістратури⁴, серед яких: 1) установа суб'єкт-суб'єктних відношень між усіма учасниками навчального процесу; 2) виформування необхідних комунікативних навичок в учнів і студентів; 3) розвиток ораторських умінь здобувачів освіти; 4) навчання екологічної взаємодії в колективі.

Мета статті – теоретично обґрунтувати методичні аспекти риторизації навчального процесу в ході вивчення української мови як рідної та державної в закладах середньої та вищої освіти; визначити різноаспектні типологічні характеристики діалогу в мовознавчій та методичній літературі; запропонувати методичну систему виформування діа-/полілогічної компетентності учнів та студентів, що охоплює рецептивний, репродуктивний і продуктивний етапи.

У процесі наукового аналізу фактичного матеріалу використано науково-педагогічні **методи**: *аналіз* лінгвістичної, психолого-педагогічної та науково-методичної літератури з теми дослідження; *синтез* – для встановлення функції різних за обсягом діалогічних реплік; *класифікація та систематизація* практичного матеріалу у структурі риторизації в процесі вивчення української мови відповідно до чинних модельних навчальних програм і навчальних планів закладів; *узагальнення* ефективності запропонованих практичних завдань у реаліях оновлення та модернізації освітнього процесу в ЗЗСО та ЗВО, особливо в кризовий період.

Виклад основного матеріалу. Зміни пріоритетів у мовній освіті України від теорії до практики повсякдення дали дослідникам підстави для констатації: «освіта поступово, але невпинно еволюціонує в бік риторизації навчального процесу /.../, закладаються прекрасні методичні традиції плекання риторичних здібностей молодого покоління»⁵.

Зазначимо: теоретичні засади риторичного підходу як лінгводидактичної категорії на початку 2000-х років обґрунтував С. Омелчук⁶. Утім, саме поняття «риторизація», на жаль, ще не набуло викінченого витлумачення в науково-методичній літературі. Аналіз найновіших джерел довів, що зазначене термінопоняття уживають:

1) у широкому значенні, як-от: «**риторизація** – процес переосмислення предмета і способів його викладання, переосмислення організації освітнього процесу як повноцінного ділового спілкування за канонами риторики»⁷; «**риторизація в лінгвістиці** – це навчально-виховний процес, що ґрунтується на основі використання *монологічного* (для учня – повна відповідь вивченого, вираження власних думок; для вчителя – пояснення, розповідь, мінілекція), *діалогічного* (бесіда «учитель – учень / учні»; фронтальна, евристична, підсумкова; обговорювальна) і *полілогічного мовлення* (попередня підготовка дискусії чи диспуту як демонстрація сформованих умінь і навичок продуктивної комунікації школяра на певному етапі навчання, їх проведення – онлайн або офлайн) з метою формування комунікаційних якостей школярів, вироблення риторичної культури спілкування»⁸ тощо;

2) у вузькому витлумаченні, як-от: «**риторизація** – активізація пізнавальної діяльності процесу навчання засобами діалогу, діалогізація»⁹; «**риторичну компетентність** ми позиціонуємо як вищий

¹ Derzhavnyi standart bazovoi serednoi osvity [State Standard of Basic Secondary Education], zi zminamy, zatverdzhennyi Postanovoiu Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 30.08.2022, № 972, URL: <https://mon.gov.ua/osvita-2/zagalna-serednya-osvita/nova-ukrainska-shkola-2/derzhavnyi-standart-bazovoi-serednoi-osviti> [in Ukrainian].

² Derzhavnyi standart profilnoi serednoi osvity [State Standard of Specialised Secondary Education], zatverdzhenyi Postanovoiu Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 25.07.2024, № 851, URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/851-2024-%D0%BF#Text> [in Ukrainian].

³ Derzhavnyi standart vyshchoi osvity za spetsialnistiu 035 «Filolohiia» dlia pershoho (bakalavrskoho) rivnia vyshchoi osvity [State Standard of Higher Education in Speciality 035 «Philology» for the First (Bachelor's) Level], zatverdzhenyi Nakazom MON Ukrainy 20.06.2019, № 869, URL: <https://mon.gov.ua/static-objects/mon/sites/1/vishcha-osvita/zatverdzeni%20standarty/2021/07/28/035-Filolohiya-bakalavr.28.07-1.pdf> [in Ukrainian].

⁴ Derzhavnyi standart vyshchoi osvity za spetsialnistiu 035 «Filolohiia» dlia druhoho (mahisterskoho) rivnia vyshchoi osvity [State Standard of Higher Education in Speciality 035 «Philology» for the Second (Master's) Level], zatverdzhenyi Nakazom MON Ukrainy 20.06.2019, № 871, URL: <https://mon.gov.ua/static-objects/mon/sites/1/vishcha-osvita/zatverdzeni%20standarty/2019/06/25/035-filologiya-magistr.pdf> [in Ukrainian].

⁵ Fedorenko V. «Vidrodzhennia tradytii ukrainskoho krasnomovstva: rytorychnyi aspekt vyvchennia ukrainskoi movy i literatury v shkoli kriz pryzmu Vseukrainskoho seminaru metodystiv oblasnykh instytutiv pisladyplomnoi osvity» [Revival of the Traditions of Ukrainian Eloquence: The Rhetorical Aspect of Teaching Ukrainian Language and Literature at School Through the Lens of the All-Ukrainian Seminar of Methodologists of Regional In-Service Teacher Training Institutes], *Ukrainska mova i literatura v serednikh shkolakh, himnaziakh, litseiakh ta kolehiumakh* [Ukrainian language and literature in secondary schools, gymnasiums, lyceums, and colleges], 2008, № 5(68), P. 6 [in Ukrainian].

⁶ Omelchuk S. «Pidkhid do navchannia' yak bazova katehoriia suchasnoi lnhvistychnoi nauky» [«Approach to Teaching» as a Basic Category of Modern Linguistic Science], *Ukrainska mova i literatura v shkoli* [Ukrainian language and literature at school], 2013, № 2, P. 2-7 [in Ukrainian].

⁷ Holub N. «Rytorychna kompetentnist uchniv starshykh klasiv yak pokaznyk suchasnoi movnoi osvity» [Rhetorical Competence of Senior School Students as an Indicator of Modern Language Education], *Ukrainska mova i literatura v shkoli* [Ukrainian language and literature at school], 2010, № 8, P. 2-7 [in Ukrainian].

⁸ Palykhata E. Ya. «Pourochna rytoryzatsiia navchalnoho protsesu z ukrainskoi movy v umovakh zahalnoosvitnioi shkoly» [Lesson-by-Lesson Rhetorization of Ukrainian Language Teaching in General Secondary School], *Stratehichni napriamy rozvytku suchasnoi ukrainskoi lnhvodydaktyky: kolektyvna monohrafiia* [Strategic directions for the development of modern Ukrainian linguistics and teaching: a collective monograph], Ternopil: Pidruchnyky i posibnyky, 2021, P. 156-157 [in Ukrainian].

⁹ Nyshcheta V. A. *Metodyka navchannia rytoryky v shkoli: navchalnyi posibnyk* [Methods of Teaching Rhetoric at School: a textbook], Kyiv: Tsentr uchbovoi literatury, 2014, P. 23 [in Ukrainian].

рівень комунікативної компетентності; володіння риторичними знаннями, вміннями й навичками, якостями особистості, що визначають здатність і готовність до ефективного й оптимального спілкування, реалізовані й закріплені в досвіді комунікативної та риторичної діяльності»¹⁰.

Отже, узагальнення поданих дефініцій дає підстави для висновків: 1) риторизація охоплює широке коло об'єктів в освіті – навчальний процес, пізнавальну діяльність, спілкування у форматі «педагог – учні / студенти», «учні / студенти – учні / студенти»; 2) підґрунтям для риторизації є знання з ораторського мистецтва; усталені норми (категорії) та система законів красномовства – концептуальний, стратегічний, тактичний і мовленнєвий закони; діалог (діалогізація); риторична ситуація (контекст, у якому відбувається комунікація, що враховує всі аспекти мовлення, зокрема особливості аудиторії, мету, час та місце висловлювання), риторична діяльність (етапи пошуку ідеї, структурування тексту, підготовку та публічний виступ з опорою на логіку, емоції та етику); 3) риторизація ґрунтована на мовно-мисленнєвих процесах учасників освітнього процесу / переосмислення ними дійсності, розуміння світу.

Незважаючи на розбіжності в підходах до визначення риторизації, вони містять щонайменше два об'єднувальні компоненти – *педагогічні технології, методи та прийоми*, які забезпечують проектування й точне інструментальне управління навчальним процесом у ЗЗСО та ЗВО, гарантуючи досягнення поставлених навчальних цілей; *діалогічна взаємодія* між педагогами й здобувачами освіти, компонентами якої є «монологічні репліки та полілогічне розгортання навчальної риторизації»¹¹.

Діалогічна взаємодія – «це рівноправність позицій співрозмовників з обміну інформацією, що виконується за допомогою мовленнєвих дій, мисленнєвих операцій, лінгводидактичної роботи, з урахуванням мотиву і мовленнєвої інтенції, пам'яті, комунікаційних намірів і з дотриманням мовних норм, комунікаційних якостей мовленнєвої культури, мовленнєвого етикету, використанням паралінгвістичних засобів спілкування і засобів логіко-емоційної виразності»¹². Проаналізуймо, які методи й прийоми вможливають діалогічну взаємодію учасників освітнього процесу під час вивчення української мови та методики її викладання в ЗВО.

І. На етапі актуалізації опорних знань і вмінь доречною буде **робота з текстом**, яка охоплює щонайменше два складники – комунікативний і власне мовний, а також передбачають чотири основні види мовленнєвої діяльності, що охоплюють сприйняття (рецептивні) та створення (продуктивні) мовлення – читання, аудіювання, письмо, говоріння. Наприклад:

Вправа 1. І. Прочитайте текст про посилення *ідентифікаційної функції** (*здатність визначати належність мовця до певної спільноти, культури, групи людей) української мови в часи російсько-української війни. Яку інформацію ви вже знали, а що стало для вас справжнім відкриттям? Доберіть заголовок до тексту й доповніть його новими фактами, як повномасштабна війна вплинула на розвиток української мови.

ІІ. Запишіть чотири-п'ять речень на основі ваших спостережень і усно поділіться інформацією з однокласниками / одногрупниками. Які типи речень ви вжили у власному висловленні?

Отже, «поширення в методиці діяльнісного спрямування призвело до появи текстоцентрованого підходу в навчанні української мови та методики її викладання, який передбачає використання художнього тексту як основної дидактичної одиниці навчання, оскільки саме текст як продукт мовленнєвої діяльності виступає метою і результатом цієї діяльності»¹³.

Дієвим стимулом для співтворчості в команді є **метод мозкового штурму** – техніка генерації максимальної кількості ідей для розв'язання актуальної проблеми, дотичної до теми уроку / практичного заняття. Значення цього полягає у створенні безконфліктного середовища, кооперації, захопленні нестандартного мислення, а також у мотивації учасників навчального процесу. Наприклад:

Вправа 2. Ознайомтеся із фрагментом тексту про історію появи лекції у вищій школі, а також мінілекції в ЗЗСО. Яке, на ваш погляд, значення має лекція як форма навчального заняття (офлайн / онлайн) для виформування наукового мислення учнів / студентів? Візьміть активну участь у дискусії.

Поділяємо твердження, що дидактична мета подібних вправ – «забезпечити пізнавальну і психологічну підготовку до сприймання нового матеріалу, зацікавити молодь, актуалізувати в них чуттєвий та практичний досвід, який має стати опорою свідомого засвоєння програмового матеріалу»¹⁴.

ІІ. На етапі вивчення нового матеріалу варто використовувати **метод спостереження** над мовними явищами за допомогою реплікування (напр., під час використання інтерактивних методів «ПРЕС», «Відкритий мікрофон», «Займи позицію», «Вебквест», евристична бесіда тощо), діалогічної побудови пояснення, що сприяє глибокому усвідомленню ознак мовних явищ, розвиває креативні компоненти пізнавальної діяльності. Наприклад:

Вправа 3. І. Прочитайте фрагмент наукового дослідження Галини Сюті. Що нового ви дізналися з нього? Чи спостерігаєте й ви за змінами в лексичному складі української мови, спричиненими повномасштабним вторгненням рф в Україну? Наведіть власні приклади. **ІІ.** Поясніть, способи

¹⁰ Palykhata E. Ya. *Korotkyi slovnyk terminiv iz metodyky navchannia kultury dialohichnoho movlennia* [A Short Glossary of Terms in the Methods of Teaching Dialogic Speech Culture], Ternopil: Vektor, 2016, P. 5 [in Ukrainian].

¹¹ Palykhata E. Ya. «Pourachna rytoryzatsiia navchalnoho protsesu z ukrainskoi movy v umovakh zahalnoosvitnioi shkoly»..., op. cit., P. 157.

¹² Ibidem, P. 157.

¹³ Palykhata E. Ya. *Korotkyi slovnyk terminiv iz metodyky navchannia kultury dialohichnoho movlennia*..., op. cit., P. 5.

¹⁴ *Metodyka vykladannia ukraïns'koyi movy v seređnii shkoli: navchal'nyy posibnyk* [Methodology of teaching the Ukrainian language in secondary school: a textbook], Edited by I. S. Oliynyka, 2 vyd., pererobl. i dop. Kyiv: Vyshcha shkola, 1989, P. 78 [in Ukrainian].

творення неологізмів. Чи є такі слова експресивно забарвленими? Обґрунтуйте свою думку, візьміть активну участь у дискусії.

Для студентів цікавими будуть **науково-пошукові методи** під час виконання завдання «Діалог цитат» (коментування ключових моментів поглядів авторитетних науковців, письменників, політичних діячів), роботи над інформаційним проектом «Історичний паспорт термінопоняття», перетворення вербальної інформації в графічну й навпаки тощо. Діалогічне пояснення нового матеріалу здобувачам освіти «загострює увагу до окремих, на перший погляд, розрізнених, ніяк не пов'язаних фактів мови /.../, допомагає в суцільному мовному тексті знайти потрібне явище, привчає аналізувати його, зіставляти з іншими і віднаходити потрібне»¹⁵. Наприклад:

Вправа 4. I. Укладіть на основі наукових праць кінця XIX-XX ст. і з опорою на підручникову літературу для учнів / учениць 8 класу ЗЗСО «Історичний паспорт термінопоняття *односкладне безособове речення*». Прокоментуйте спроби науковців подати визначення, близьке до сучасного. **II.** Унаочніть у таблиці релевантні ознаки односкладних речень, які наводять автори підручників для 8 класу Нової української школи. Прокоментуйте систематизований матеріал, наведіть приклади (усно).

Для виформування критичного мислення здобувачів освіти, здатності до стратегічного планування педагога можуть вдаватися до **SWOT-аналізу** (визначення *сильних сторін* (Strengths) явища чи події; *слабких сторін* (Weaknesses), *можливостей* (Opportunities) і *загроз* (Threats)). Цей аналіз дає змогу чітко структурувати інформацію, розробити ефективні стратегії пізнавальної діяльності. Наприклад:

Вправа 5. Здійсніть за поданим зразком SWOT-аналіз, висловивши своє ставлення до проблемного питання «*Індивідуальна траєкторія навчання студента-філолога: переваги й ризики для майбутньої професійної діяльності*».

Новим для магістрантів, майбутніх учителів та викладачів української мови буде **метод ситуаційного аналізу – кейс-стаді**, за результатами якого доцільно провести «Круглий стіл», «Брейн-ринг», підготувати мультимедійну презентацію, випрацювати практичні рекомендації¹⁶. Наприклад:

Вправа 6. Опрацюйте інформацію, що її структуровано в таблиці. Візьміть активну участь у науково-дослідницькому проекті «*М'які навички як один із треків динамічно мінливого світу*», в основі якого інноваційний метод «кейс-стаді», результати дослідження зафіксуйте в таблиці та продемонструйте в мультимедійній презентації.

Завдання такого типу вможливує розв'язання кола дослідницьких завдань: 1) з'ясувати уявлення магістрантів і бакалаврів про соціальні властивості та навички (*Soft Skills*), необхідні для успішної

самореалізації в умовах глобалізації; 2) проаналізувати основні чинники, що зумовлюють виформування особистості студента / студентки під час навчання української мови; 3) установити в процесі опитування стейкхолдерів тенденції щодо затребуваності певних м'яких навичок у майбутніх випускників філологічних факультетів; 4) порівняти результати опитування здобувачів вищої освіти щодо пріоритетності м'яких навичок у молоді з думкою працедавців; 5) окреслити сферу, у якій майбутні вчителі та викладачі-україністи планують бути соціально активними; 6) ознайомитися з пропозиціями магістрантів щодо заходів, які дадуть змогу оптимізувати навчальний процес для формування у здобувачів вищої освіти м'яких навичок у ході опанування лінгвістичних дисциплін. До того ж студенти / студентки, розпрацьовуючи науково-дослідницький проект самі матимуть змогу практично оволодіти «м'якими» навичками під час роботи на окремих освітніх платформах, як-от: Coursera, EduHub.in.ua, ВУМ online, SkillsYouNeed, RocketSkills Club Junior тощо.

У науково-методичній літературі активізувалися дискусії щодо необхідності впровадження в навчальний процес *інтерактивних методів навчання*, що мають на меті «створити комфортні умови для навчальної взаємодії учасників освітнього процесу, у ході якої вони набуватимуть досвіду пізнавальної діяльності у співпраці (модель «Полілог»)). Центральне місце в класиології зазначених методів посідають **методи ситуативного моделювання**: *дидактична гра* – метод, що реалізується в разі впровадження в навчальний процес моделей відомих інтелектуальних ігор («Брейн-ринг», «Що? Де? Коли?» та ін.) як нетрадиційних форм, здатних активізувати навчально-творчий потенціал учнівства й молоді з огляду на реалізації їхніх потреб у змаганні, самовираженні, успіху тощо; *ділова гра* – колективний метод навчання, що вможливує моделювання типової початкової ситуації (зазвичай проблемної чи конфліктної), максимально наближеної до майбутньої професії, та передбачає спільну діяльність учасників над її розв'язанням, розподіл функційних ролей, виконання яких визначає наявність творчих і професійних здібностей, уміння працювати в команді, демонструє рівень фахової підготовки кожного учасника гри; *рольова гра (рольове моделювання)* – метод, що передбачає інсценізацію професійного середовища: студенту пропонують здобути професійні навички й уміння, виконуючи певні педагогічні дії в ролі викладача української мови, що є основою його фахової діяльності (на відміну від ділової, рольова гра не передбачає колективного обговорення проблемної ситуації, а лише імпровізацію, розігрування певної ролі)»¹⁷. Наприклад:

Вправа 7. Готуючись до лекції та практичного заняття з теми «Лексичне значення слів. Типи лексичних значень» викладач вирішив використати матеріал

¹⁵ Ibidem, P. 159.

¹⁶ Kulbabska O. V., Shatilova N. O. *Krok u profesiiu. Metodyka navchannia ukraïnskoi movy u vyshchii shkoli: navchalnyi posibnyk* [A Step into the Profession: Methods of Teaching Ukrainian in Higher School: a textbook], Chernivtsi: Chernivetskyi natsionalnyi universytet im. Yu. Fedkovycha, 2022, P. 76 [in Ukrainian].

¹⁷ Ibidem, P. 202-207.

про внутрішню форму слова (тобто про ознаку реалії дійсності, що її кладуть в основу найменування). На Вашу думку, чи мав педагог рацію? Свою думку обґрунтуйте з оперттям на методичні аспекти викладання лексикології української мови в ЗВО. Наведіть приклади, як прозора внутрішня форма слова може розповісти студентам / студенткам багато цікавого.

Вправа 8. Уявіть, що Ви молодий викладач, який за індивідуальним навантаженням читатиме лекції з навчальної дисципліни «Сучасна українська мова. Фонетика. Фонологія. Орфографія. Орфоепія. Графіка» для студентів-першокурсників бакалаврського рівня вищої освіти. Уже першого вересня ви маєте за розкладом вступну лекцію на тему «Предмет і завдання фонетики. Зв'язок фонетики з іншими дисциплінами». Підготуйте план теоретичного викладу матеріалу, доберіть епіграф, запропонуйте різні варіанти початку лекції, але з обов'язковим обґрунтуванням цінності тих знань, що їх студенти набудуть у процесі слухання блоку лекцій.

III. На етапі закріплення вивченого учні / студенти виконують аналітичні, трансформаційні, конструктивні вправи й завдання на редагування чи переклад (подеколи за зразком, інструкцією або алгоритмом), аналізують за схемами мовні одиниці або структурно-змістове наповнення підручників, виконують творчі проєкти тощо. Таку синкретичну функцію виконує, наприклад **метод «Сенкан»**, який розвиває критичне та асоціативне мислення, дає змогу лаконічно висловити складну думку, що робить його ефективним інструментом для роботи з навчальним матеріалом мовознавчого характеру. Наприклад:

Вправа 9. *Навчасьмо інтерактивно.* Напишіть сенкан на одну з тем (на вибір): *освіта, школа, університет, навчання, філолог, учитель, викладач, мова.*

Виформуванню діалогового мовлення учнів і студентів сприяють **комунікаційні завдання**, в основі яких обмін інформацією, емоціями та ідеями, щоб досягти взаєморозуміння та у співдії виконати поставлені цілі. Наприклад:

Вправа 10. I. Ознайомтеся з коротким викладом статей «Мова» та «Батьківщина» в «Українській малій енциклопедії» Євгена Онацького. Прокоментуйте, як ви розумієте зазначені поняття. Яку спільну думку виражають наведені витлумачення? **II.** Об'єднайтеся в дві групи, складіть і запишіть свій текст енциклопедичної статті до понять «Рідна мова» (перша група) й «Українська (державна) мова» (друга група). Усно встановіть, яких взаємовпливів зазнають українська та румунська мови в сучасному світі.

Вправа 11. Об'єднайтеся в групи. Укладіть за наведеним зразком мінісловник неологізмів, мемів і термінів (8-10 номінацій), що набули популярності під час російсько-української війни.

Зразок: *Байрактар* (Bayraktar) – «турецький ударний оперативно-тактичний середньовисотний безпілотний літальний апарат (БПЛА)». *Українські*

військові, застосувавши безпілотний летальний апарат «Байрактар», вразили ціль з рекордної відстані.

Оптимізація навчального процесу під час вивчення української мови та лінгвометодики відбувається в процесі **«риторизації навчального завдання»**, яке прогнозує: 1) створення навчальної ситуації, що збігається з життєвою; 2) визначення інтенції (комунікативного наміру) мовця, 3) формулювання завдання для комунікації; 4) використання мовленнєвих жанрів, зокрема, *діалогічних* (реплік, єдностей, текстів), *монологічних* (розповідь, опис, міркування) і *полілогічних* (мінідискусії). До таких завдань належать **методи стимулювання та мотивації навчальної діяльності** (метод навчальної дискусії, метод забезпечення успіху в навчанні, метод створення ситуації новизни, метод опори на життєвий досвід учня / студента, метод стимулювання обов'язку і відповідальності в навчанні). Наприклад:

Вправа 12. Усно складіть діалог за світлинами (на вибір). Використовуйте різні речення за метою висловлювання та інтонацією. Найважливіші змістові компоненти виділяйте логічним наголосом.

Вправа 13. Об'єднайтеся в групи або пари. Складіть і розіграйте діалог «Ефективні способи захисту особистих даних у мережі». Чи вжили ви неповні речення? Яка їхня роль в усному мовленні?

Вправа 14. Прочитайте текст-діалог. Висловіть власну думку щодо проблеми «Юнак/юнка й комп'ютер: за і проти». Чи зумовлює діалогічна ситуація вибір мовних і позамовних засобів?

– *Добрідень, Петре!*

– *Вітаю, Арсене!*

– *Ти знаєш, що я подумав? Хочеш, відпочиватимемо разом? Нині такий гарний день! Та це й неділя. Я прийду до тебе, і ми разом пограємо в комп'ютерні ігри. Можна?*

– *Воно то, звичайно, можна, але є одне «але»...*

Я вже свій час сьогодні біля комп'ютера використав. Більше не можу в жодному разі.

– *Чому?! – здивовано перепитав Арсен.*

– *Розпорядок дня не дає змоги. І я вирішив, що мушу дотримуватися свого рішення абищо. Це корисно і для здоров'я, і для характеру. Добре себе почуватиму.*

– *Не зрозумів... Що? Ніскільки не можеш?*

– *А ти подумай – і все зрозумієш. Вибач, Арсене, пограємо наступного разу, коли наші графіки дозволять... А знаєш, що? Складімо спільний графік, і тоді буде все гаразд.*

– *Ні, ти мені не друг!*

– *Я друг тобі, друг!*

А ви як уважаєте?¹⁸ (Обговоріть разом результати суджень).

Додатково можна запропонувати здобувачам освіти пригадати визначення *діалогічної єдності* як структурно-сислового сполучення щонайменше двох реплік, із яких друга репліка здебільшого структурно і семантично залежить від першої, а також класифікації

¹⁸ Fonariuk T., Kulbabska O., Kostina-Knizhnytska A. *Ukrainska mova: pidruchnyk dlia 7 kl. z navchanniam rumunskoiu movoiu zakladiv zahalnoi serednoi osvity (z audiosuprovodom)* [Ukrainian Language: a textbook for 7th grade with instruction in Romanian for general secondary education (with audio accompaniment)], Lviv: Svit, 2024, P. 42-43. [in Ukrainian].

діалогічних реплік – коротких зауважень, заперечень, відповідей одного співрозмовника на слова іншого; складників діалогічної єдності, діалогічного тексту й діалогічного мовлення загалом, а також «будівельного матеріалу» полілогічного мовлення.

Учні / студенти, працюючи з *діалогічним текстом*, актуалізують таксономію *діалогічних реплік*: а) за значенням (стимульовальні, репліки-реакції, реакційно-стимульовальні); б) за мовленнєвою інтенцією, або метою висловлювання (етикетні, спонукальні, інформаційні, питальні, реагувальні тощо); в) за обсягом та структурою (еліптичні, обірвані, однореченнєві, монологічні); г) за типом діалогічної реакції (тільки відповідь або відповідь із запитанням).

Висновки та перспективи. 1. Переорієнтація сучасної освітньої системи в Україні зі знаннєвої на компетентнісну має на меті виформування в здобувачів освіти життєвого та професійного досвіду, комплексу лінгвістичних знань, умінь і цінностей, потрібних для успішної реалізації особистості в глобалізованому світі й майбутній професії. При цьому навчальний процес усе більше орієнтується на риторику та вможливує виформування в учнів і студентів діамонологічної компетенції, тобто ефективного використання монологічного, діалогічного та полілогічного мовлення в процесі комунікації.

2. Необхідною й актуальною умовою в практичне застосування риторичного підходу до навчання української мови є в різні типи навчальні заклади є риторизація. У вітчизняній лінгводидактиці теоретичні засади риторичного підходу як категорії обґрунтував С. Омельчук. Утім, саме поняття «риторизація» ще не набуло викінченого витлумачення в науково-методичній літературі.

3. За результатами аналізу спеціальної літератури, термін «риторизація»: а) означає поступове цілеспрямоване «входження» риторики й риторичного в навчальний процес сучасної середньої та вищої школи; б) містить ключові поняття «осмислення», «переосмислення», «активізація», «перетворення»; в) уможливує реалізацію риторичних концептів («риторичні знання»; «риторична діяльність»; «категорії (канони) риторики – етос, пафос, логос»; «риторична

ситуація»; «діалогізація»; «мовні (риторичні) жанри»; «риторична норма»; «діалогічна взаємодія»).

4. Діалогічну взаємодію учасників освітнього процесу під час вивчення української мови та методики її викладання в ЗВО забезпечує використання інтерактивних методів й прийомів на всіх етапах уроку чи практичного заняття: *на етапі актуалізації опорних знань і вмінь* (усвідомлене читання і робота з текстом, метод мозкового штурму, «Асоціативний куш», «Карусель» тощо); *на етапі вивчення нового матеріалу* (евристична бесіда, методи «ПРЕС», «Відкритий мікрофон», «Займи позицію», «Вебквест», «Діалог цитат», «Історичний паспорт термінопоняття», SWOT-аналіз, метод ситуаційного аналізу «Кейс-стаді», дидактична або ділова гра, рольове моделювання тощо); *на етапі закріплення вивченого* (метод «Сенкан», метод навчальної дискусії, метод забезпечення успіху в навчанні, метод створення ситуації новизни тощо).

5. *Перспективу* дослідження вбачаємо у вивченні проблеми усномовної риторизації навчальної діяльності на уроках / практичних заняттях розвитку мовлення, а також під час проектної діяльності, участі в конференціях і захистах наукових робіт здобувачами освіти.

Кульбабська Олена – доктор філологічних наук, професор кафедри сучасної української мови Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича. Автор та співавтор близько 260 наукових та навчально-методичних праць, із-поміж яких 9 монографій та 28 посібників. Наукові інтереси: синтаксис, ономазіологія, стилістика, лінгвістика тексту, лінгвоперсоналогія, методика викладання української мови.

Kulbabska Olena – Doctor of Sciences in Philology, Professor of Department of Modern Ukrainian language of Yuriy Fed'kovich Chernivtsi National University. She is an author and co-author of about 260 scientific and educational works, including 9 monographs and 28 manuals. Her research interests syntax, stylistics, text linguistics, linguistic personology, methods of teaching Ukrainian language.

Received: 7.11.2025

Advance Access Published: December, 2025

© O. Kulbabska, 2025

**МІЖНАРОДНИЙ ERASMUS+ ПРОЄКТ «PERFECT»
В КОНТЕКСТІ РОЗВИТКУ НАУКИ, ФІЛОЛОГІЇ
ТА НАГАЛЬНИХ ПОТРЕБ МЕДИЧНОЇ ОСВІТИ**

**Олександр РАК, Віра ЯКИМЧУК, Анна ВИКЛЮК,
Наталія ЧАЙКОВСЬКА,**

Буковинський державний медичний університет,
rak.oleksandr@bsmu.edu.ua, vira.yakymchuk@bsmu.edu.ua,
vykliuk.anna@bsmu.edu.ua, chaykovska.nataliya@bsmu.edu.ua

**THE INTERNATIONAL ERASMUS + PROJECT «PERFECT»
IN THE CONTEXT OF THE DEVELOPMENT OF SCIENCE,
PHILOLOGY, AND THE CURRENT NEEDS OF MEDICAL
EDUCATION**

**Oleksandr RAK, Vira YAKYMCHUK, Anna VYKLIUK, Nataliia
CHAIKOVSKA,**

Bukovinian State Medical University,
ORCID ID: 0000-0002-3108-0002,
ORCID ID: 0000-0003-3768-1623,
ORCID ID: 0000-0001-9519-4642,
ORCID ID: 0000-0002-2620-2204.

Рак Олександр, Якимчук Віра, Виклюк Анна, Чайковська Наталія. Міжнародний Erasmus+ проєкт «Perfect» в контексті розвитку науки, філології та нагальних потреб медичної освіти. У статті розглядається міжнародний проєкт Erasmus+ «PERFECT», співфінансований Європейським Союзом, як інноваційна відповідь на мовні, комунікативні та освітні виклики сучасної медичної освіти в умовах глобалізації охорони здоров'я.

Актуальність дослідження зумовлена стрімким розвитком науки, міжкультурної взаємодії, цифровізації та інтеграції України до європейського освітнього простору; ефективне спілкування англійською мовою стало важливою професійною компетенцією для працівників охорони здоров'я, зокрема медсестер/медбрів. Проєкт спрямований на вирішення нагальних потреб, пов'язаних із безпекою пацієнтів, зміцненням довіри, професійною мобільністю та приведенням у відповідність до міжнародних освітніх стандартів. Висловлені погляди та думки є виключно поглядами та думками авторів і не обов'язково відображають позицію Європейського Союзу або Європейського виконавчого агентства з питань освіти та культури (EACEA). Європейський Союз та EACEA не несуть відповідальності за них.

Метою дослідження є аналіз ролі та значення проєкту Erasmus+ «PERFECT», співфінансованого Європейським Союзом, у підвищенні рівня володіння англійською мовою серед медичних працівників, модернізації освітнього контенту та інтеграції філологічних підходів у клінічну практику.

Методи дослідження включають описові та аналітичні методи, порівняльний аналіз сучасних досліджень у галузі медичної освіти та прикладної лінгвістики, аналіз потреб на основі опитувань студентів та медичних працівників, а також оцінку педагогічних інструментів, розроблених у рамках проєкту, включаючи інтерактивний цифровий підручник та оновлені навчальні програми.

Висновок. У дослідженні зроблено висновок, що проєкт «PERFECT», співфінансований Європейським Союзом, має істотну стратегічну цінність для медичної освіти. Поєднуючи цифрові технології, автентичні клінічні сценарії, принципи міжкультурної комунікації та практико-орієнтоване вивчення мови, проєкт покращує професійну комунікацію, підтримує безперервну освіту та сприяє модернізації медичної підготовки. Результати демонструють ефективність міждисциплінарної та міжнародної співпраці у вирішенні сучасних освітніх завдань та забезпеченні сталого розвитку англійської мови для медичних цілей.

Ключові слова: проєкт Erasmus+, англійська мова для медичних цілей, медична освіта, професійна комунікація, цифрове навчання, міжкультурна компетентність.

Introduction. The modern healthcare system is undergoing profound transformations caused by global integration processes, rapid scientific development, and the growing role of intercultural interaction. A 21st-century healthcare professional must be not only a competent clinician, but also an effective communicator, capable of working in a multilingual and multicultural environment. English, which is the dominant tool of international scientific communication, plays a key role in ensuring quality care and building trust between medical staff and patients. Therefore, the rapid development of science, the globalization of medical practice, and Ukraine's integration into the European educational and medical space create an urgent need to improve the language training of medical professionals.

The «PERFECT» project («Promoting English Readiness For Effective Care and Trust of Nurses»), co-funded by the European Union, implemented by Tartu Applied Health Sciences University (Tartu, Estonia) in cooperation with Bukovinian State Medical University (Chernivtsi, Ukraine); University of Primorska (Koper, Slovenia); University of Rijeka (Rijeka, Croatia); H. S. Skovoroda Kharkiv National Pedagogical University (Kharkiv, Ukraine); East Tallinn Central Hospital (Tallinn, Estonia) and supported by the European Union, is a highly significant initiative aimed at strengthening the language training of medical professionals and modernizing the educational process through the creation of an interactive textbook and the introduction of an updated professional course for nurses and healthcare professionals.

This project is a response to the key challenges of modern medicine: the need for effective communication, intercultural interaction, and continuous professional development. Its implementation meets the current requirements of the educational space, global trends in science, and Ukraine's European integration policy. Views and opinions expressed are however those of the author(s) only and do not necessarily reflect those of the European Union or the European Education and Culture Executive Agency (EACEA). Neither the European Union nor EACEA can be held responsible for them.

Analysis of the recent research and publications.

The needs of medical education have held a considerable place among other medical studies for a long time. The most recent publications mention the following educational trends and demands:

1. A trend towards cultural humility in health care in general and in medical education in particular. This trend has arisen as a response to the development of cultural competence, which itself «risked perpetuating stereotypes»¹. Unlike basic development of cultural competence, which requires you to know the peculiarities of communication with people coming from different cultural backgrounds, the cultural humility involves the «recognition of one's own limitations»², self-criticism and view the patient as the «expert» in their own life experience. The application of cultural humility practices has been effective in diverse healthcare settings^{3,4}. If applied in education, this principle means teaching active listening and finding the meaning together with the patient or colleague.

2. Demand for constant monitoring of educational materials. The recent studies have found gaps in empathetic and interpersonal communication training and sometimes lack interactive tasks and contextual depths⁵ and therefore those need to be developed and incorporated in teaching English for Medical Purposes and in course building for this subject. The recommendation how to achieve that include «integrating communicative competence, cultural appropriateness, and professional authenticity»⁶.

3. The preference of students lies within structured, web-based course of English for Medical purposes rather

than within traditional lectures. The reason for that is suitability of these courses for busy and irregular clinical schedules of medical workers and students. The courses showed statistically significant improvement in reading and listening proficiency⁷.

4. The ongoing demand of students is the quality of implication of educational programs in the curricula of their universities. For instance, a world-wide educational standard Competency-Based Medical Education aimed at developing practical skills and competencies of future doctors is still not implicated perfectly, though the main points of this standard appeared in the previous century. For instance, COVID-19 disrupted medical education in various ways: the courses were shortened, the trainings were also limited and the many of them were changed to online format, which had a negative impact on learning. Though, CBME principles helped to maintain the education on a decent level, the following limitations were highlighted: weak assessment systems, lack of preparation of the raters, fragmented and problematic transition from undergraduate medical education to graduate medical education⁸. In India the curricula have been changed in accordance with this standard, but certain problems remained: dwindling in student's attendance, lack of cooperation between the universities and lack of adequate infrastructure to apply the principles of CBME⁹.

5. Probably the most recent and relevant in modern world is the demand to adjust to the introduction of AI. It has been widely introduced as an assistant in various spheres of human activity in 2022, it is developing extremely fast and therefore the process of adjustment to it is continuous and constantly changing. For instance, students often turn to AI assistance without guidance and thus the ethical issues arise such as: algorithmic bias, privacy invasion and equitable access. Those can be resolved by introducing AI-using policies and by organising AI-usage-related training sessions on the basis of the educational establishments¹⁰. On top of that, other research suggests incorporating AI literacy not just as a separate subject, but also into the existing curricula as

¹ Marín-Ortega, Ch. G. «Medical education in the face of cultural and religious diversity», *International Journal of Multidisciplinary Research and Development*, 2025, Vol. 12, Is. 9, P. 78-84 [in English].

² Ibidem, P. 82.

³ Chehade M, McLean K, Ashmawi SM, et al. «Cultural humility strategies for recruitment and retention of minoritised participants: a scoping review protocol», *BMJ Open*, 2025, 15: e087916. doi:10.1136/bmjopen-2024-087916 [in English].

⁴ Medical Students Gain Confidence with a Dose of Cultural Humility Through Summer Experience. [Electronic resource], Publishing date: July 26, 2024, [Accessed on 16.12.2025 via: <https://meded.georgetown.edu/news-stories/medical-students-gain-confidence-with-a-dose-of-cultural-humility-through-summer-experience/>]

⁵ Sukisno S., Lustyantie, N., Murtadho F. «An Evaluation of English for Medical Purposes Materials in Language Training Institutions: A Needs-Based Approach», *Jurnal Ilmiah Global Education*, 2025, 6(2), P. 1116-1225 [in English].

⁶ Ibidem, P. 1116.

⁷ Muthukumar R. Preclinical Medical Students' Perspectives and Experiences With Structured Web-Based English for Medical Purposes Courses: Cross-Sectional Study *JMIR Med Educ*, 2025, Vol. 11: e65779. URL: <https://mededu.jmir.org/2025/1/e65779>. DOI: 10.2196/65779 [in English].

⁸ Ryan M. S., Holmboe E. S., Chandra S. «Competency-Based Medical Education: Considering Its Past, Present, and a Post-COVID-19 Era», *Academic medicine: journal of the Association of American Medical Colleges*, 2022, 97(3S), P. 90-91. URL: <https://doi.org/10.1097/ACM.0000000000004535> [in English].

⁹ Sulena S., Kulkarni A., Mathur M., Jyoti N., Sidhu T. K., Badyal D., & Guha R. «Challenges in Implementing Competency-based Medical Education in India – Stakeholders' Perspective: A Mixed-method Analysis», *International journal of applied & basic medical research*, 2024, 14(4), P. 225. URL: https://doi.org/10.4103/ijabmr.ijabmr_268_24 [in English].

¹⁰ Almansour M., Soliman M., Aldekhyyel R., Binkheder S., Temsah M. H., & Malki K. H. «An Academic Viewpoint on the Integration of Generative Artificial Intelligence in Medical Education: Transforming Learning and Practices», *Cureus*, 2025, 17(3), e81145. URL: <https://doi.org/10.7759/cureus.81145> [in English].

a part of existing subjects and create «forums to discuss the ethical dimensions of AI»¹¹.

The aim of this article is to examine the role and significance of the international Erasmus+ project «PERFECT» («Promoting English Readiness For Effective Care and Trust of Nurses») co-funded by the European Union within the broader context of contemporary scientific development, the evolution of philological studies, and the urgent needs of modern medical education. We aim to demonstrate how the project contributes to improving the language competence of healthcare professionals, supports the modernization of educational programs, and aligns with global trends in medical communication and European integration processes.

The object of this research is the educational, linguistic, and professional components of the Erasmus+ «PERFECT» project, with particular focus on its methodologies, tools, and outcomes aimed at enhancing English-language readiness among nurses and other healthcare professionals. The study considers the interactive textbook, updated curricula, and pedagogical innovations developed within the project as key elements influencing the quality of professional communication and intercultural competence in the field of healthcare.

Presentation of the primary material. In today's globalized world, the medical field is becoming increasingly integrated into the international arena, which leads to a constant expansion of the communication needs of medical professionals. Nurses work in multinational teams, interact with foreign patients, participate in international programs, and master new clinical approaches, which are mainly reflected in English-language sources. This creates new professional challenges for English teachers, as English is becoming a key requirement for effective communication in the healthcare sector. In this context, teaching professionally oriented English is seen not as an optional extra, but as an essential part of training competitive specialists.

Professional language training for healthcare professionals is particularly important because of its direct impact on the quality of clinical interaction. The level of English proficiency determines the accuracy of information transfer, the ability to provide accessible and empathetic explanations of procedures, and the ability to establish trusting contact with patients who do not speak Ukrainian (or the native languages of project partners). From the perspective of English teachers, the development of language competence is an important tool for reducing the risk of clinical errors, improving the quality of informed consent, and ensuring the psychological safety of patients in medical facilities. What is more, it allows the systematic strengthening of the communicative component of professional activity.

Regular coordination meetings, held monthly, play an important role in the implementation of the project, ensuring a constant exchange of experience between English teachers and partners from medical institutions. During these meetings, key issues related to the content of the training units, the selection of relevant communication situations, the topics of authentic clinical materials, and the relevant professional vocabulary to be included in the

training modules are discussed. This format of cooperation makes it possible to maintain the dynamic nature of the course, promptly update the training content, and ensure its relevance to the current needs of the medical field.

An important stage of the work was the offline meetings held in 2024 in Tartu, Estonia and 2025 in Koper, Slovenia. These working visits allowed the partners to agree on approaches to structuring training materials, develop a unified methodological strategy, and ensure the coordination of further actions. The transition from remote interaction to face-to-face communication contributed to the formation of a common vision of the project's goals, the coordination of pedagogical approaches, and the establishment of effective inter-institutional communication. From the perspective of English teaching, these meetings were key to unifying methodology, standardizing expected learning outcomes, and defining the conceptual logic behind the digital textbook.

Modern language teaching offers a wide range of tools aimed at improving the teaching of medical English. Models of clinical communication, corpora of relevant terminology, and teaching methods focused on authentic patient-nurse interaction scenarios are being actively developed. Teachers are increasingly using simulation techniques that allow them to recreate real clinical situations, develop communication strategies for complex cases, and build the intercultural competence necessary for working with patients of different ethnic and cultural backgrounds. The «PERFECT» project co-funded by the European Union combines these philological developments with the real needs of clinical practice, providing an interdisciplinary approach to learning.

The project pays particular attention to the digitization of the educational process. English teachers will have access to an electronic textbook containing multimedia materials, clinical cases, interactive dialogue simulators, and modules for self-study. Such teaching tools make it possible to simulate real professional situations, work with terminology in context, and ensure flexibility in the educational process. This is especially important for nurses who combine study with work and are unable to attend face-to-face classes on a regular basis.

The implementation of the «PERFECT» project is consistent with international and national strategic documents. It is in line with the UN Sustainable Development Goals, in particular those related to health and quality education. In addition, the project is harmonized with the priorities of the Association Agreement between Ukraine and the EU in the field of education, academic mobility, and digitalization, making it an important tool for the integration of Ukrainian medical education into the European space. At the national level, the project supports Ukraine's course towards modernising medical education, standardising curricula and developing a system of continuous professional training.

Throughout the academic year, the project partners conducted an active survey of students and medical professionals to identify their language needs and expectations. The questionnaires were jointly developed by the consortium members, and the results were subjected to

¹¹ Blanco M. A., Nelson S. W., Ramesh S., Callahan C. E., Josephs K. A., Jacque B., Baecher-Lind L. E. «Integrating artificial intelligence into medical education: a roadmap informed by a survey of faculty and students», *Medical education online*, 2025, 30(1), 2531177. URL: <https://doi.org/10.1080/10872981.2025.2531177> [in English].

detailed analysis. From the perspective of English teachers, this data became an important empirical basis for the further development of teaching materials, as it allowed them to take into account the real needs of the target audience. In particular, the results of the study showed that most students expressed a clear interest in improving their English language skills. The most noticeable request was for improvement in speaking and reading skills, which is consistent with the dominant nature of communication in the clinical environment and confirms the advisability of focusing the course on the development of professional oral speech.

The results obtained enabled teachers to optimize the structure of the training modules, pay more attention to training authentic communicative situations, and expand the corpus of texts adapted to the real needs of future medical professionals. The systematic correlation of pedagogical decisions with the needs of students ensures a high level of validity of the developed teaching materials and strengthens the practical orientation of language training.

From a teaching perspective, the project also contributes to the formation of a professional community that brings together philologists, clinicians, digital education specialists and international partners. Such interdisciplinary interaction ensures the timely updating of teaching materials, the inclusion of relevant clinical scenarios, the development of methodological support, and the adaptation of the course to changes in medical science and practice. Thanks to this, the project's results have the potential to be sustainable and significant for the further development of Ukrainian medical education.

Conclusions. The «PERFECT» project co-funded by the European Union is of paramount strategic importance for the development of Ukrainian education, particularly in the context of training medical professionals capable of working effectively in a globalized professional environment. Its concept combines modern pedagogical innovations, digital technologies, the latest approaches to teaching English, and the current needs of modern medicine. This interdisciplinary approach creates conditions for the formation of highly qualified specialists who not only possess professional knowledge but also demonstrate the ability to communicate effectively and competently with patients and colleagues at the international level.

For English teachers, the project opens up new perspectives for the implementation of practice-oriented methodologies, the integration of language competencies into a professional context, and the development of educational materials that meet international standards for the training of medical personnel. The use of digital tools and interactive platforms will contribute to improving the effectiveness of the learning process, developing student autonomy, and forming a lasting motivation for continuous professional improvement.

The implementation of the project will contribute to strengthening Ukraine's position in the global scientific and educational space, as the introduction of updated approaches to language and professional training will improve the quality of medical care, increase the level of protection of patients' rights, and ensure the compliance of the national education system with international requirements. The creation of an interactive textbook and

an updated English language course for medical specialties will make a significant contribution to the development of medical education, modern applied philology, and interdisciplinary cooperation.

As a result, «PERFECT» is setting new standards for the language training of future medical professionals, promoting their professional mobility and Ukraine's integration into the global medical community. Thanks to its comprehensive and innovative approaches, the project has a long-term positive impact that will determine the quality of the educational process and professional training for many years to come.

Рак Олександр – завідувач кафедри іноземних мов Буковинського державного медичного університету, доцент, кандидат філологічних наук. Наукові інтереси: системно-структурні, семантичні та функціональні особливості термінологічних підмов медицини та методи викладання іноземних мов для професійних цілей. Автор понад 100 наукових і навчальних статей, редактор підручників і посібників для студентів медичних спеціальностей.

Rak Oleksandr – head of the Department of Foreign Languages, Associate Professor, Phd in Philology. Research interests are the following: system-structural, semantic and functional characteristics of terminological sublanguages of medicine and methods of teaching foreign languages for professional purposes. Author of more than 100 scientific and educational articles, editor of textbooks and manuals for medical students of different specialties.

Якимчук Віра – викладач кафедри іноземних мов Буковинського державного медичного університету. Коло наукових інтересів: комунікативна лінгвістика, комунікативні стратегії і тактики, медійний дискурс, політичний дискурс, TED Talks.

Yakymchuk Vira – Lecturer at the Department of Foreign Languages of Bukovinian State Medical University. Research interests: communicative linguistics, communicative strategies and tactics, media discourse, political discourse, TED Talks

Виклюк Анна – викладач кафедри іноземних мов Буковинського державного медичного університету. Аспірант Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича. Сфера наукових інтересів: особливості структури англійської мови для медичних цілей, особливо у сфері нейронауки.

Vykliuk Anna – lecturer at the Department of Foreign Languages at Bukovinian State Medical University. PhD student at Yurii Fedkovych Chernivtsi National University. Research interests lie within the peculiarities of structure of English for Medical purposes, especially for the sphere of neuroscience.

Чайковська Наталія – викладач кафедри іноземних мов Буковинського Державного Медичного Університету. Аспірант Національного університету імені Юрія Федьковича. Наукові інтереси: когнітивна лінгвістика, стилістика, індивідуальний стиль автора.

Chaikovska Nataliia – lecturer at the Department of Foreign Languages at Bukovinian State Medical University. PhD student at Yurii Fedkovych Chernivtsi National University. Research interests include: cognitive linguistics, stylistics, author's individual style.

Received: 30.10.2025

Advance Access Published: December, 2025

© O. Rak, V. Yakymchuk, A. Vykliuk, N. Chaikovska., 2025

**ПРОБЛЕМА НАЦІОНАЛЬНОЇ ІДЕНТИФІКАЦІЇ
В ТВОРЧОСТІ СЛОВАЦЬКОГО ПРОЗАЙКА ПАВЕЛА
ВІЛІКОВСЬКОГО****Галина СИВАЧЕНКО,**Інститут літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України,
syvachenkogalina@gmail.com**Антоніна АНІСТРАТЕНКО,**Буковинський державний медичний університет (Україна)
oirak@bsmu.edu.ua,**THE CONUNDRUM OF NATIONAL IDENTITY IN THE
OEUVRE OF SLOVAK PROSE WRITER PAVEL VILIKOVSKÝ****Galyna SYVACHENKO,**Taras Shevchenko Institute of Literature of the National
Academy of Sciences of Ukraine,

ORCID ID: 0000-0002-8052-4028

Antonina ANISTRATENKO,

Bukovinian State Medical University, Chernivtsi (Ukraine),

ORCID ID: 0000-0003-1984-4441; RESEARCHER ID: S-7158-2016.

Syvachenko Galyna, Anistratenko Antonina. The Conundrum of National Identity in the Oeuvre of Slovak Prose Writer Pavel Vilikovský. Aim of the Article: To investigate the multifaceted problem of national identification in the works of Pavel Vilikovský, situating his literary output within the broader context of Western and Central European philosophical and postcolonial discourses (P. Ricoeur, B. Anderson, H. Bhabha, E. Said, M. Kundera). **Objectives:** To delineate the theoretical foundations of identity as a socio-psychological and cultural construct; to examine the specificities of «Central Europeanism» as a cultural destiny; to analyze Vilikovský's use of irony, parody, and intertextuality (notably his engagement with A. Camus and György Konrád) as tools for deconstructing national myths and exploring the linguistic and bodily dimensions of self-identification. **Originality:** This study offers a comprehensive synthesis of post-classical and postcolonial methodologies to interpret the prose of Pavel Vilikovský, a seminal figure of Slovak postmodernism. It elucidates the concept of «double anti-colonial code» in Slovak identity and examines the transition from collective ideological narratives to individual, fragmented, and «mood-based» self-perception in Vilikovský's narratives, particularly in *Ever Green is...* and *Everything I Know About Central Europeanism*. **Research Methods:** The article employs a hermeneutic approach to analyze the concept of «selfhood» (ipseite); postcolonial analysis to examine «the Other» and colonial discourse; and intertextual analysis to trace the dialogue between Slovak literature and European existentialist thought. A comparative-historical lens is used to contrast different visions of Central Europe (Kundera vs. Miłosz). **Conclusions:** The study concludes that for Pavel Vilikovský, national identity is not a genetically inherited essence but a performative narrative and a continuous discursive project. His prose reflects a shift from the «sincere» communal identity to a postmodern, ironic self-identification mediated through language and «foreign» perspectives. Vilikovský identifies the «Central European» condition as a unique cultural laboratory where the trauma of «stolen» history is processed through the «wisdom of the ironic spirit,» rejecting imperial ambitions in favor of a profound, though fragmented, personal autonomy.

Keywords: *National Identity, Pavel Vilikovský, Slovak Postmodernism, Central Europeanism, Postcolonial Discourse, Ironic Spirit, Self-identification, Performative Narrative.*

У процесі з'ясування проблеми національної ідентифікації неминуче виникають два аспекти: визначення національної ідентифікації нації з боку інших націй та самоідентифікації (національної самооцінки нації). Обидві проблеми не можуть бути вирішені без оперття на джерела, в яких би була дана правильна відповідь на поставлені питання.

Поняття «ідентичність», як вказує французький філософ-герменевтик П. Рікер, при його сучасному вживанні містить у собі два неоднакові значення, що відповідають латинським словам «idem» та «ipse». Перше означає «вищою мірою подібне», «аналогічне», «те саме», тобто передбачає незмінність у часі (за І. Кантом, Beharrlichkeit in der Zeit). Як антонім тут можна навести поняття «інший». Термін «Ipse» пов'язаний з поняттям «самості» (ipseite), «себе самого». Антонімом тут можуть слугувати слова «інший», «другий».

На думку П. Рікера, при вживанні поняття зазвичай змішують обидва значення ідентичності із

самими собою (самості) та ідентичності як того самого. Відповідно передбачається, що першому смислу слова «ідентичний» суперечить другий «гранично подібний, аналогічний», – котрий має на увазі, що така максимальна подібність (у часі) можлива, тільки якщо для нього є основа, непідвладна часовим змінам. Рікер вважає, що виникаюча антиномія виявляється однозначно неминучою і такою, що не має вирішення. Вона неминуча через те, що вживання однієї й тієї самої назви для означення особи, групи, суспільства, культури стосовно всього їхнього існування в антропологічному часі передбачає наявність такої незмінної основи, яку неможливо вирішити через те, що вживання категорії в антропологічному сенсі, вживання категорії ідентичності в сенсі самості несумісне з уявленням про зв'язки людей з мінливим оточенням¹.

Історію ідентичності як спеціальної теми в соціальних науках прийнято починати від часів Дж. Локка, Д. Юма, Д. Декарта, Й. Г. Фіхте. Рівняння

¹ Ricoeur P. *Sam yak inshyy* [Oneself as Another], Kyiv: Dukh i Litera, 2002 [in Ukrainian].

останнього «Я є Я» в філософському сенсі означає утвердження самоідентичності самості.

В індивідуалістичній культурі Нового часу, згідно з канадським філософом Ч. Тейлором, особиста автономія, самоаналіз як провідні принципи людського існування обумовили уявлення про особистісні начала суспільного блага².

Ф. Ніцше свого часу звільнив поняття самості від класичних моральних і політичних конотацій, тобто вивів його за рамки нормативів колективного життя. У контексті психології З. Фрейда, котрий першим у праці «Тлумачення сновидінь» (1900) увів термін «ідентичність», розглядаючи її не як цілісність, а як процес формування, заснований на ідентифікації – механізмі, завдяки якому людина отожднює себе з іншими людьми, розмістивши «Его» («Я») в середині людської психіки між стихійним «Воно» («Id») і соціально-нормативним «Супер-Его».

Г. Зіммель, німецький філософ і соціолог, представник «пізньої філософії життя»³, Дж. Г. Мід, американський філософ, який вважав, що особистість (self) розвивається через три етапи: гра (play), рольова гра (game) і прийняття на себе ролі «узагальненого другого»⁴; Ч. Кулі, американський соціолог і психолог, творець концепції «дзеркального Я», згідно з якою людина має стільки соціальних «Я», скільки існує осіб і груп, думкою якими вона опікується⁵, намагалися знайти теоретичний концепт, який дозволив би розглядати самоформування в різних ситуаціях (соціальні взаємодії як процес) та інтерпретувати відповідні зовнішні прояви як подібні чи відмінні. У своїх працях вони не вживали поняття «ідентичність», але розроблені ними теоретичні положення в подальшому були важливими складовими її концептуалізації. Соціальна обумовленість стала теоретичним обґрунтуванням трактування ідентичності як соціально-наукової категорії.

Ідентичність – це такий психологічний механізм, який народжує почуття тотожності людини самій собі, відчуття цілісності людини. Але цей механізм діє і при сприйнятті людиною образу своєї країни, своєї культури. В основі символічного образу будь-якої культури, на думку американського соціолога С. Гайтінгтона⁶, лежить національна ідентичність. При цьому він зазначає, що в сучасному світі зменшується роль ідеології, зате зростає роль культури як джерела ідентичності.

У сучасній науці прийнято виділяти три підходи до вивчення національної ідентичності: примордіальний (К. Гірц, Е. Сміт, Ю. Бромлей), в якому нація розглядається як об'єктивно дана реальність, вищий етап розвитку. Національна ідентичність, на думку американського

антрополога і соціолога К. Гірца, розглядається як «колективне почуття лояльності», «прив'язаності, що впливає з почуття природної духовної близькості»⁷.

Поняття національної самосвідомості як основної дефініції нації бере свій початок у працях німецьких романтиків і продовжується російськими слов'янофілами (К. та І. Аксакови, І. Киреевський, О. Хомяков), у концепції культуро-історичних типів О. Шпенглера та Г. Данилевського, філософів російської еміграції (М. Бердяєв, П. Струве), російського релігійного філософа С. Трубецького тощо.

Модерністський і постмодерністський (постнекласичний) підходи представлені неомарксизмом (М. Вебер, Г. Зіммель), психоаналізом – З. Фрейд, франкфуртською школою (Т. Адорно, В. Бенямін, К. Маркузе, Ю. Габермас). Вони стверджують, що нація не є давньою чи одвічною природною даністю, являючи собою продукт економічних змін, індустріальних революцій, утворення сучасних бюрократичних держав.

Прибічники постнекласичного підходу, слідом за Б. Андерсоном, тлумачать нації як «уявні співтовариства»⁸. Нація в концепції Б. Андерсона, є продуктом націоналістичного способу уяви, поширеного за допомогою «друкованого капіталізму» (аудіовізуального – сьогодні). Вона розглядається як продукт уяви, як ідея чи проєкт, які формують за допомогою дискурсивних практик – наукової, художньої, політичної.

Головний акцент у межах постнекласичного підходу робиться на понятті ідентичності, в тому числі національної. Великий внесок зробили тут постколоніальні студії (Е. Саїд, Г. Бгабга, Ф. Фанон). Так, Ф. Фанон стверджує, що у формуванні ідентичності підкорених народів ключову роль відіграє мова, колонізація утверджується завдяки мові влади⁹.

Американський літературознавець, основоположник постколоніальної критики Е. Саїд уводить поняття «дискурсу орієнталізму», сам же термін «дискурс» вживається у фуколдіанському розумінні як сукупність практик, котрі створюють ті суб'єкти, про які говориться. Без «дискурсу орієнталізму» неможливо зрозуміти, як європейська культура управляла і, більше того, політично, ідеологічно, науково і художньо продукувала «Схід». Дискурс орієнталізму, на думку Саїда, це передусім засіб утвердження і функціонування колоніальної влади Заходу, через який формується ідентичність самого колонізатора¹⁰. Якщо в європейській колонізації, стверджує британсько-американський культуролог О. Еткінд, колоніальний дискурс вибудовує етнічний, расовий тип «іншого», то у випадку російської внутрішньої колонізації в ролі орієнтального «іншого» виступає власний народ. Прийоми

² Taylor Ch. *Sources of the Self: The Making of the Modern Identity*, Cambridge: Harvard Univ. Press, 1989, P. 305 [in English].

³ Simmel G. *On Individuality and Social Forms*, Chicago: Univ. of Chicago Press, 1972 [in English].

⁴ Mead G. H. *Dukh, samist' i suspil'stvo. Z tochky zoru sotsial'noho bikheviorysta* [Mind, Self, and Society: From the Standpoint of a Social Behaviorist], Kyiv: Ukr. Tsentr dukhovnoyi kul'tury, 2000 [in Ukrainian].

⁵ Cooley C. H. *Human Nature and the Social Order*, New York: Scribner's Sons, 1922 [in English].

⁶ Huntington S. *Who Are We? The Challenges to America's National Identity*, New Delhi: Penguin Books, 2004 [in English].

⁷ Geertz C. *The Interpretation of Cultures*, Princeton: IAS, 1973 [in English].

⁸ Anderson B. *Uyavleni spil'noty. Mirkuvannya shchodo pokhodzhennya y poshyrennya natsionalizmu* [Imagined Communities: Reflections on the Origin and Spread of Nationalism], Kyiv: Krytyka, 2001 [in Ukrainian].

⁹ Fanon F. *Hnani i holodni* [The Wretched of the Earth], Kyiv: Vpered, 2016 [in Ukrainian]; Fanon F. O. *Les Damnés de la terre*, Paris: Éditions Fr. Maspero, 1961 [in French].

¹⁰ Said E. *Orientalism*, New York: Pantheon Books, 1978 [in English].

опису власного народу в російській літературі співпадають із методами опису колонізованих народів в європейських літературах того самого періоду. Таким чином, ідентичність колонізатора в т.ч. і національна, будується через ставлення до «іншого», за допомогою відповідного колоніального дискурсу¹¹.

Американський культуролог індійського походження Г. Бгабга також розглядає колоніальний дискурс як засіб формування колоніального суб'єкта як колонізуючого, так і колонізованого. При цьому національна ідентичність колонізованих будується за правилами метрополії та через дискурс метрополії¹². Британський політолог і соціолог Б. Андерсон, своєю чергою, доводить, що такі дискурсивні практики колоніалізму, як перепис населення, картографування територій, музеєфікація культурної спадщини колонізованих, вибудовують національні ідентифікації колонізованих суб'єктів і водночас її заперечують¹³.

Російська або чеська ідентичність, за Бгабгою, є «гібридною», побудованою за логікою парадоксу, гетерогенною, водночас включаючи в себе анти-і проколоніальні коди. Щодо словацької та української ідентичностей, то можна говорити про подвійне тлумачення. З одного боку, Словаччина, тривалий час входила до складу Австро-Угорщини, а Україна до Російської імперії і, зрозуміло, вони дотримувалися антиколоніального коду. З другого боку, протягом сімдесяти років Словаччина була складовою Чехословаччини, відчуваючи на собі колоніальний тиск з боку Чехії, а відтак дотримуючись ще одного антиколоніального коду, тобто йдеться про подвійний, хоча й не надто сильно виражений антиколоніальний код. Україну ж із 2014 року Росія завдяки військовим діям намагається затягнути до складу квазі-СРСР, тому тут також йдеться про подвійний код, що має гіпертрофований характер.

Бгабга підкреслює перформативну природу ідентичності, яка завжди будується завдяки нарративам національної ідентичності, яка не є генетично успадкованим елементом, а являє собою штучну конвенційну конструкцію, продукт колективної уяви, що формується за допомогою різного роду дискурсивних практик. Національну ідентичність можна розглядати як форму нарративу і перформансу, тобто створюваної нацією колективної оповіді, уявлення про самих себе, представлення про самих себе та «інших». З позицій дослідників національної ідентичності в рамках постнекласичної наукової парадигми не так уже й важливо, чи засновується самоствердження нації на достовірних фактах чи на уяві та імперативному бажанні національної ідентичності, або утвердженні того, чим ми є, що ми собою уявляємо і чого ми прагнемо, виражається символічно, метафорично і алегорично.

Колективне «я» не існує поза і до дискурсу. Дослідник національної ідентичності має справу не стільки з фактичною наявністю нації, скільки з вираженням, репрезентацією цієї наявності¹⁴.

Сучасні Postcolonial and Cultural Studies пропонують розглядати національну ідентичність не як постійну величину, а як історичний мінливий проєкт, що триває безкінечно і здійснюється завдяки різним формам медій, які виявляються «засобами формування національної ідентичності як щоденний соціальний проєкт»¹⁵.

Національна ідентичність як нарратив і перформанс не являє собою однорідне ціле – вона є фрагментованою, розірваною в самій собі, гетерогенною. Національний нарратив чи нарратив нації завжди, на думку Г. Бгабга, «перебивається і оспорюється втручанням інших голосів, інших ідентичностей»¹⁶. Отже, національна ідентичність завжди містить у собі щось несвідоме, витіснене, приховане.

Французька філософія, літературознавиця Ю. Крістева розглядає ідентичність як динамічний процес, що перебуває під впливом мови, психоаналізу і соціальних взаємодій. Вона стверджує, що формування ідентичності нерозривно пов'язане із «семіотичним» (до-символічним, пов'язаним із тілом і емоціями) та «символічним» (мовою і законом) просторами. Крістева підкреслює, що будь-яка колективна ідентичність завжди містить у собі образ «іншого» чи «інших», які оспорюють однорідність і однозначність національного нарративу¹⁷.

Французький філософ та історик М.Фуко розглядав ідентичність як соціальний конструкт, який виникає під впливом влади і дисциплінарних практик. Ідентичність не є стабільною сутністю, а скоріше результатом зовнішніх впливів, що формують людину через інститути. У термінології М.Фуко будь-яка колективна ідентичність залежить від її конструкції «іншого».

Ідентичність, таким чином, зводиться на кордонах «по той бік», у просторі «за межами» гомогенної культури (in beyond – Н. Bhabha) чи в проміжку «між різними культурами (in between of different culture – Stuart Hall). Розуміння національної ідентичності неможливе без дослідження того, що було витіснене з національного нарративу, що не представлене, притлумлене, що залишилось прихованим і несвідомим, схованим за маскою. А прихованим найчастіше виявляється неусвідомлене бажання посісти місце влади, імперського центру, метрополії.

Постколоніальні дослідження дозволяють вийти на новий рівень розуміння суперечливих процесів формування національної ідентичності. Будь-який нарратив включає в себе просторові елементи, образ своєї території, свого простору. Таким чином, однією з дискурсивних форм побудови ідентичності є пейзаж.

¹¹ Etkind A. *Vnutrennyaya kolonizatsiya. Imperskiy opyt Rossii* [Internal Colonization: Russia's Imperial Experience], Moscow: NLO, 2016 [in Russian].

¹² Bhabha H. *Nation and Narration*, London: Routledge, 1990; *The Location of Culture*, London, New York, 1998 [in English].

¹³ Anderson B. *Uyavleni spil'noty. Mirkuvannya shchodo pokhodzhennya u poshyrennya natsionalizmu...*, op. cit.

¹⁴ Bhabha H. *Nation and Narration...*, op. cit.

¹⁵ Appadurai A. *Here and Now. The Visual Culture Reader*, London, New York, 2002, P. 173 [in English].

¹⁶ Ibidem, P. 123.

¹⁷ Kristeva J. *Ot Ya k Drugomu* [From the Self to the Other], Minsk, 1997 [in Russian]; Kristeva J. *Sami sobi chuzhi* [Strangers to Ourselves], Kyiv: Osnovy, 2004 [in Ukrainian].

Американський теоретик і історик ідентичності культури У. Т. Мітчелл безпосередньо пов'язує сам розвиток пейзажу з процесами формування нації в Європі і водночас із колоніальною експансією європейських імперій. Сьогодні західна культурологія розглядає пейзаж не просто як жанр мистецтва, наділений рефлексивною функцією, а як «соціальний ієрогліф», «медіум», «систему культурних кодів», механізм формування національної ідентичності. Пейзаж сприймається, на думку В. Мітчелла, як «система культурних кодів»¹⁸ внутрішньо пов'язаний з дискурсом націоналізму. Пейзаж у розумінні Мітчелла, є емблемою соціальних стосунків, які він маскує, «продуктом мрії» (dreamwork) імперіалізму. Якщо розглядати пейзаж як форму національного нарративу, то європейський і російський пейзажі XIX ст. будуть характеризуватися як одночасно імперіалістичний і антиколоніальний, національний. З одного боку, пейзаж розповідає про красу природного ландшафту рідної країни, що часто зникає, з другого – оповідає про те, на чому будується економічна міць імперії.

Б. Андерсон аналізує карту і музей як засоби формування національної ідентичності. Колоніальний режим ретельно картографує свої володіння, розділяє території, маркує кордони. Не випадково в подальшому колоніальні імперії розпадаються по тих самих кордонах, котрі були вибудовані колоніальним режимом.

Певну специфіку має і тлумачення національної ідентифікації в чеській та словацькій гуманітаристиці. Зокрема, мається на увазі монографія «Винайдення Славії (продовження майстерні, організованої і проведеної Слов'янською бібліотекою 2005 р.)»¹⁹, автори якої стверджують, що «слов'яни», тобто росіяни, українці, поляки, чехи, словаки і т.п. не є одним народом, поняття «слов'янин» є і назавжди повинно залишитися поняттям географічним і науковим.

Подібну думку висловлює відомий англійський богеміст і словакіст Р. Пінсент стосовно правомірності самого існування термінів «Славія» і «слов'янство». У своїх працях «Пошук ідентичності» (Pátrání po identite. Praha, 1996); «Проблеми ідентичності. Чеська і словацька ідеї національності та особистості» (Questions on identity: Czech and Slovak ideas of Nationality and Personality, London, 1996) він зосереджується на доказах штучності самого геополітичного терміну «Славія» та уточнює теорію слов'янської взаємності в працях чеських і словацьких романтиків XIX ст. Чеська ідентичність розглядається Пінсентом на тлі та у взаємодії зі словацькою. Ідентичність (identity, identita), ідентифікація (identification) і самоідентифікація (self-identifacation) визначаються дослідником на основі аналізу чеського та словацького націоналізмів і теорії слов'янської взаємності. При цьому культурологічні, соціальні та емоційно-психологічні аспекти ідентичності чехів та словаків Р. Пінсент залишає в тіні.

Ці попередні зауваги, на нашу думку, зможуть допомогти краще з'ясувати специфіку національної

самоідентифікації в творчості відомого словацького прозаїка, есеїста і перекладача англійської та американської літератур Павела Віліковського (1941-2020), котрий по праву вважається одним із основоположників словацького постмодернізму. Його повість «Вічно зелене» (1989) була етапною у розвитку словацької літератури другої пол. XX ст. Невеличке оповідання «Все, що я знаю про центральноєвропеїзм» (2008) стало своєрідною квінтесенцією основних ідей письменника, які відбивають історичну, географічну, національну своєрідність словацької культури.

Ідея Центральної Європи була сформульована свого часу в есеї «Вкрадений Захід чи Трагедія Центральної Європи» (Kidnapped West of the Tragedy of Central Europe, 1983, опубл. 1984), видатного чесько-французького письменника М. Кундери. Він тлумачить поняття «Центральна Європа» як особливу культурну єдність різних націй у культурі XVIII – першої пол. XX ст. (доба бароко, бідермаєра, неоавангардного модернізму в романах Ф. Кафки, Р. Музіля, Я. Гашека, Г. Броха, В. Гомбровича). Наприклад, у Кундеровій збірці есеїв «Завіса» мистецтво країн Центральної Європи постає як дзеркало європейської культури та лабораторія її занепаду в XX ст. Центральною Європою, будучи родиною малих націй, про що свого часу говорив відомий словацький прозаїк В. Мінач у есеях «Роздмухуючи рідне багаття» (Duchanie do pahrieb, Bratislava: Smena, 1970), «Повернення до перевороту» (Navraty do prevratu. Bratislava: Naš svet, 1992) позбавлена агресивності, їй властива «мудрість іронічного духу», пов'язаного з «недовірою до історії, якою існування малої нації «в будь-який момент може бути поставлена під сумнів»²⁰.

Історично Центральною Європою зосередила на невеликій території розмаїття культур «на основі єдиного правила – максимального багатоманіття при мінімальних розмірах. Росія, як вважає М. Кундера, заснована на прямо протилежних принципах, не полишаючи своїх одвічних імперських прагнень. Розподіл Європи призвів до того, що культура малих націй виявилася під постійним контролем радянської Росії (була, на думку М. Кундери, вкрадена у Європи), а причиною цього стала «ідеологія слов'янського світу», прийнята як захист від германської агресії, використана для виправдання імперських планів. «Центральна Європа – це не держава, це особлива культура чи доля», культура малих націй, політичних аутсайдерів, вона позбавлена агресії, сформувавши «мудрість іронічного духу»²¹. Після розподілу Європи не тільки вона опинилася без культурного простору малих слов'янських народів, але й їхній культурний простір був позбавлений полікультурного основи для подальшого розвитку. Кундера відстоював ідею культурної та національної толерантності держави, яка сприяє природному культурному трансферу як умови розвитку поза національною ізоляцією. Як приклад Кундера наводить полінаціональний союз в Австро-Угорщині²².

¹⁸ Mitchell W. T. *Landscape and Power*, Chicago: University of Chicago Press, 2002, P. 2 [in English].

¹⁹ Glanc T., Meyer H., Velmezova E. *Inventing Slavia: Proceedings of the Workshop*, Prague: Slavonic Library, 2005 [in English].

²⁰ Mináč V. *Duchanie do pahrieb* [Blowing on the Embers], Bratislava: Smena, 1970 [in Slovak].

²¹ Kundera M. *The Tragedy of Central Europe* [Kidnapped West], The New York Review of Books, 1984 [in English].

²² Ibidem.

Кундера заперечував проти зближення своїх ідей з ідеєю «Серединної Європи» (Mitteleuropa) ліберального політика і протестантського теолога Ф. Науманна, народжений в умовах Першої світової війни як програми геополітичного посилення Європи в протистоянні «Сходу». Політичний проєкт «Серединної Європи» – це союз германських та інших центральноєвропейських держав, утягнутих у сферу німецького політичного впливу (Німеччина, Польща, Австро-Угорщина). Ішлося про новий «життєвий простір», про «центри сильного панування Британської імперії, США, Росії, а також про роль у майбутньому світоустрої Китаю, Японії, Індії».

Кундера посилався також на польського письменника Ч. Мілоша, який утверджував слов'янську частину Європи, що стала «іншою», як частину Західної Європи, «родинної Європи». Саме так називалася книга Ч. Мілоша (1958), написана на еміграції у Франції та надрукована у Польщі 1981 р.²³..

На відміну від есея Кундери, політичної декларації, інвективи, адресованої Європі, книжка Мілоша носить аналітичний характер, хоча також звернена до Західної Європи: назва «Родинна Європа» стосується саме Західної Європи, яку Мілош стверджує як «рідну», тоді як європейці сприймають її як «іншу» Європу, слов'янську, Східну. Вислів «Rodzinna Europa» можна перекласти як «європейська родина». «Я вирішив написати книжку, – зазначав Мілош, – про східноєвропейця, котрий гірше, ніж будь-хто, вміщується в стереотипні категорії німецького порядку і російської *ame slave*»²⁴.

Книгу Мілоша відрізняє від есея Кундери її автобіографічне опертя на особистий досвід сприйняття різних епох і культур. Головне, що відрізняє ідею «Центральної Європи» Мілоша від ідеї «Центральної Європи» Кундери – це утвердження значущості не державного утвору, а малого культурного простору для особистісного самовизначення людини в полікультурному просторі перетину багатьох традицій. Центральна Європа для Мілоша – це не держава (як Австро-Угорщина для Кундери), а місце «*maluch kraikow*», як Галичина чи французьке містечко Ла Комб, де мешкав польський письменник-емігрант С. Вінценц (1888-1971), роблячи місце свого помешкання центром спілкування, «платонівською академією». «Родинна Європа» Мілоша сприймається як синонім до «Європи вітчизни» Вінценца.

Мілош також виділяє позицію В. Гомбровича (1904-1969), польського письменника-емігранта, який здійснював сатиричні деконструкції як національний польський міф про себе, так і про європеїзм. Сутністю творчості цього письменника була, на думку Мілоша, боротьба з тиском Заходу, який він розумів як неймовірні багатства європейської цивілізації. Він задавав собі питання, як він, поляк, може встояти перед цим нашестям чудових умів, талантів. Він, «латинізований слов'янин», усе культурне минуле якого було переварюванням мотивів,

які приходять із Заходу. Але західна цивілізація була старою, і він протиставляє їй нашу «молодшість», нашу незрілість, саме в ній вбачаючи більшу свіжість і гнучкість, яка звільняє від панування все нових умовностей і форм. Він виступав за те, аби поляк виробив для себе незалежну позицію, суверенну стосовно західного престижу, на який люди працювали протягом віків.

Замість мультикультури, яку Мілош заперечує, він проголошує співіснування культур на малому просторі європейської території. Малі нації з метою самозбереження здатні ретельно зберігати традиції, не нав'язуючи їх іншим націям. Мілош попереджає, що національна свідомість народу може стати як опорою політичних імперських зазіхань, так і виправданням політичного ізоляціонізму. Тому в його інтерпретації дуже важливе значення при самовизначенні слов'янських народів у центрі Європи має культура, зокрема переплетення культур. У цьому випадку будь-які «інші культури» повинні входити в колію національної самосвідомості, дозволяючи уникнути міфологізації «свого» і «чужого».

Письменник, публіцист і перекладач Павел Віліковський (1941-2020) постає в сучасній словацькій літературі митцем, що як істинний постмодерніст понад усе полюбає крайнощі. Як би нейтрально чи помірковано не починалися його твори, вони, як правило, завершуються екстатично: поетичною строфою, вульгаризмом чи бурхливою ескападою зла, або кровопролиттям. Подібним чином завершується і його відома повість «Вічно зелене» (1989), яку словацький критик В. Мікула назвав «*enfant terrible*» (жахливою дитиною) словацької прози, а потім додав – «найжахливішою»²⁵.

Про «Вічно зелене...» (а мається на увазі дерево пізнання) варто говорити, безперечно, як витвір свого часу – передня «оксамитової» революції в Чехословаччині, яка призвела завдяки В. Гавелу до утворення двох держав – Чехії та Словаччини. А Гіпертрофічне почуття самотності, заміна емпатії на апатію – такою приблизно виглядала комунікативна модель 70-х рр. словацького суспільства минулого століття. «Страшною є самотність людини, обтяженої секретними обов'язками в світі буденних речей»²⁶, – промовляє «агент» Віліковського, однак, ця теза має, безумовно, іронічне звучання, оскільки в суспільстві, де, згідно з документальними свідченнями, кожен четвертий був наділений «секретною місією», уже годі було дошкукуватися «простих, буденних справ»²⁷.

Сьогодні, напевно, навіть неможливо уявити, від чого мусило відмовитися покоління кінця 50 – початку 60-х рр. Зрештою, навіть те, що вони свого часу сприймали як абсурдне, у порівнянні зі справжнім абсурдом часів «нормалізації», видається достатньо іділічним. Щирість і довірливість були назавжди втрачені літературою, поступившись у багатьох випадках місцем іронії, пародійній грі та пастишу як «редукованої форми

²³ Miłosz Cz. *Rodynna Yevropa* [Native Realm], Lviv: Litopys, 2007 [in Ukrainian].

²⁴ Ibidem, P. 13.

²⁵ Mikula V. «Krajnist'ou k miernosti, obscennost'ou za lepsiю buducnost'» [Extremity for Moderation, Obscenity for a Better Future], *Slovenske pohl'ady*, 1989, N 9, P. 41 [in Slovak].

²⁶ Viličkovský P. *Večne je zelený* [Ever Green is...], Bratislava: Slovenský spisovateľ, 1989 [in Slovak].

²⁷ Janouch F. «Net, ya ne sozhaleyu... (Malaya mozayika perioda «normalizatsii»)» [No, I Do Not Regret... (A Small Mosaic of the «Normalization» Period)], *Zerkalo Nedeli*, 1994, Aug 16 [in Russian].

пародії» (Б. Томашевський), утверджуючи тим самим засади постмодернізму в тогочасній словацькій прозі.

Не міг не розуміти цього й П. Віліковський, вихований, до того ж, як один із кращих перекладачів із англійської на сатиричних, іроніко-комічних традиціях англійської літератури. Написавши свій твір, а, вірніше, «текст» «Вічно зелене...», прозаїк саме в такий спосіб відреагував на безповоротну втрату широти й довіри в словацькому суспільстві. Віліковський добре усвідомлював, що рафінованому злу й вишуканим ідеологічним тортурам марно протиставляти добро; що обмеженість і нищість не пробити розумом, а безчестя в наш час завжди переважить моральні чесноти.

Автор іронічно репрезентує національну ідентичність героя як першого «автентичного чехословака», народженого від «чеського туриста», щоправда, несправжнього, й шпигунки-пастишки, в майбутньому – «типової словацької доцентки». Уже в цьому творі, написаному ще напередодні Оксамитової революції, Віліковський в іронічній формі ставить питання про національну самоідентифікацію словаків, яке в подальшому виявляється у центрі його творчості.

Оповідання Віліковського «Все, що я знаю про центральноєвропейськість» (2008) має підзаголовок «За невеликою дружньою допомогою Оломоуце і Камю» і відкривається епіграфом «Центральноєвропейцізм – це не громадянство, а світогляд», що є висловлюванням угорського письменника, учасника повстання 1956 р. Дьордя Конрада, який чимало своїх праць присвятив проблемі ідентичності й поняттю Центральної Європи («Спокуса автономією», 1980; «Антиполітика. Центральноєвропейські медитації», 1984; «Ідентичність і історія», 1994; есей «Чи існує ще мрія про Центральної Європу», 1984), висвітленому також у багатьох романах, заборонених в Угорщині в 1976-1989 рр.

Дія оповідання відбувається за часів соціалізму, на залізничній станції міста Брна на Мораві, оповідач – молодий чоловік із Братислави випадково зустрічає Альбера Камю, який подорожує Центральною Європою. Між ними зав'язується діалог, який триває протягом кількох годин: спершу на вокзалі, далі в поїзді, що прямує до чеського міста Оломоуце, і завершується під час прогулянки містом наступного ранку. У цьому діалозі, а по суті внутрішньому монолозі оповідача, розкриваються погляди автора на ті проблеми, які його хвилюють. Одна з них – проблема ідентичності – отримує різнобічне висвітлення. Користуючись методом інтертекстуальності, Віліковський зіштовхує і переплавляє філософські погляди Камю і Конрада, через які передає власне бачення. На початку твору оповідач розмірковує про негативне ставлення центральноєвропейців до великих міст не через раціональні причини, а просто тому, що вони почуваються там не впевнено, базуючись не на пізнанні, а на емоційних настроях. Тут автор уводить у текст фігуру французького письменника-екзистенціаліста А. Камю

і його реакцію на такі роздуми: «Але ж це дуже по-центральноєвропейському!» – сказав мені на це Камю. – «Хіба може людина прийти до більш точного пізнання, ніж настрій?»²⁸.

В останньому реченні містяться три ключові для творчості Віліковського слова: «настрій» (*nálada*), один із непевних станів, у якому ще можна знайти дещо справжнє, нефальшиве «пізнання» (*roznanie*) як необхідна умова життя, «точний» (*presný*) – тільки завдяки точності сприйняття можна прийти до пізнання.

Вигук Камю «Як же це по-центральноєвропейському!» звучить в оповіданні шість разів. І весь час у ньому чується іронічна насмішка над обмеженістю, вузькістю світосприйняття центральноєвропейськість. Однак завершується оповідання цитатою, яку, за словами оповідача, він виявив у одному з творів Камю, де йдеться про те, що існують на світі такі міста й країни, в яких люди замислюються про більш високі матерії, ніж буденні питання. Цитата наводиться немовби як доказ того, що Камю призначив наявність більш духовного життя в містах Центральної Європи, на відміну від культури Західної. Йдеться, зокрема, про роман Камю «Чума» (1947).

Проблема національної ідентичності для Віліковського невіддільна від мовної ідентичності. Як доводить А. Бодрова²⁹, вирішальною є роль мови у формуванні нації, що характерно саме для Європи. Віліковський слідує за вченням одного із засновників лінгвістики як науки В.Гумбольдта про мову як безперервний творчий процес і про «внутрішню форму мови» як вираження індивідуального світоспоглядання народу. Мова, за Віліковським, детермінує поведінку людини. Так, в оповіданні є кілька моментів, коли головний герой пояснює свою мовленнєву поведінку завдяки використанню іноземної мови: «іноземна мова вже схопила мене за волосся і тягнула, куди їй заманеться». І далі: «Їхньою дивною мовою людина здатна висловити те, що рідною вона б ніколи навіть не спробувала, іноземною мовою говорить чужа людина, за якою ви не відчуваєте жодної відповідальності чи сорому. Це як розмальовка: про все найголовніше вже вирішено за вас, вам залишається тільки стежити, аби фарбою не вийти за лінії»³⁰.

Проблема ідентичності в творчості Віліковського нерозривно пов'язана з мотивом подорожі – пошук ідентичності завдяки подоланню відстані в дебютному оповіданні Віліковського «Більше, ніж будь-коли» (1961). Дорога стає основною темою і надалі посідає одне з центральних місць практично в усіх творах. Тут не лише сама розмова головного героя з Камю відбувається під час подорожі, а й образ Камю вписаний у мотив дороги. Вокзал, який дуже часто зустрічається в творах Віліковського, виявляється ідеальним тлом для зображення зовнішності Камю: «Я й не помітив його саме тому, що він так личив вокзалові міста Брна». І сам характер Камю вписано в мотив дороги: «...він виглядав не як мандрівник, але як людина в дорозі»³¹.

²⁸ Vilikovsky P. *Všetko, čo viem o stredoeurópanstve* [Everything I Know About Central Europeanism], Babelmatrix [Online Resource], 2008 [in Slovak].

²⁹ Bodrova A., Brazgovskaya E. et al. *Segmenty identichnosti v tvorcestve zarubezhnykh slavyanskikh pisateley* [Segments of Identity in the Works of Foreign Slavic Writers], Saint Petersburg: SPbGU, 2014 [in Russian].

³⁰ Vilikovsky P. *Všetko, čo viem o stredoeurópanstve* [Everything I Know About Central Europeanism], Babelmatrix [Online Resource], 2008 [in Slovak].

³¹ Ibidem.

На думку автора, Камю завдяки подорожі вирішив свою проблему чи, принаймні, шукав місце, де б ця проблема так не кидалась у вічі. Все це та сама проблема, тільки в кожному часі вона називається по-своєму. Сьогодні вона називається «кризою ідентичності». Тоді в молодій людині піднімається ціла низка важких питань від «що їй в мені не подобається?» до «ким я власне є?». Це жорстока доля в «solar plexus, solar nexus і solar sexus» (сонячне сплетіння, сонячна енергія, сонячний вібратор), коли ми вперше усвідомлюємо, що для інших ми інші, не такі як для себе»³².

Зазначена цитата зачіпає ще один важливий аспект творчості Віліковського – типову для постмодернізму тему еротики та фізіології як маркерів категорії тілесності. Тут ця категорія представлена кількома не пов'язаними один із одним епізодами. Це і згадка про французького письменника Жана Жене, що слідує за своїм коханцем через Морава, це й епізод із Ромео та Джульєттою, які обмацують себе перед дзеркалом з метою з'ясувати, що в ньому від Монтеккі, а що в неї від Капулетті, і недоречно запитання Альбера Камю до головного героя «Ти хочеш спати зі мною?» (як стереотип англословних людей стосовно французів як дуже романтичних людей) під час заселення до оломоуцького готелю, а також побоювання головного героя, що Камю поцікавиться у нього, де в місті можна знайти повію. Сюди ж варто віднести і мету поїздки головного героя до Оломоуце, де він повинен був бути членом журі конкурсу «Міс Народна демократія».

Останній факт є приводом для розкриття кількох важливих ідей. Так, Камю не розуміє сенсу конкурсу «Міс Народна демократія». «В Америці, – мовив він, – де, власне, винайшли ці конкурси краси, є, наприклад, конкурс «Міс Криве коліно», «Міс Круглий пупок» чи навіть «Міс Родинка на сідниці», і там критерії відбору більш-менш зрозумілі, але «Міс Народна демократія?»»³³.

Головний герой іронічно пояснює, що для них гарна жінка – це, передусім, носій вищих духовних цінностей, саме тому до складу журі входять письменники як експерти з цих самих духовних цінностей. Камю захоплюється успіхом головного героя, письменника-початківця, але той відповідає, що не вважає членство в журі успіхом для себе, оскільки свої цілі та способи їхнього досягнення він визначає для себе сам. Камю на це відповідає: «Я оце зараз вас слухаю і розумію, що успіху ви в житті досягнете». При цьому Камю порівняв головного героя із Сізіфом, який терпляче пре вгору камінь, який щоразу перед самою вершиною скочується вниз. Тут міститься важливе для оповідання та всієї творчості Віліковського відсилання до філософського есея А. Камю «Міф про Сізіфа» (1942), програмного твору в філософії абсурду.

З міркуванням про сенс чи безглуздя праці, зусиль, прагнень, життя загалом пов'язана і проблема справжнього і фальшивого, істинного і придуманого – одна з головних у Віліковського. Для письменника, на думку одного з дослідників, «вийти із себе неавтентичного – це єдиний спосіб знайти і пережити власну ідентичність»³⁴. Що є в житті справжнього і яким є наше місце в світі – на це найголовніше питання автор намагається відповісти, використовуючи фігуру Альбера Камю. «Так це бувало, коли притягують Камю. Немовби його інтерес керувався безглуздям, немовби тільки безглузде мало для нього сенс. Він був істориком того, що не має історії, крихт, які непоміченими падають під стіл історії. Невже тільки в цих безпритульних моментах, які не пройшли інвентаризацію, він міг відчувати життя? Сьогодні, коли ми маємо стільки смислів, що нам починає бракувати для них дійсностей, сьогодні, мені здається, я його розумію. Боже, як я ненавиджу історію, цю автобіографію людства!»³⁵.

У цьому уривку мова плавно перетікає з передачі слів Камю в уста самого оповідача, останнє речення вже звучить від першої особи. Немовби один образ зливається і перетинається з іншим, оповідач (а за ним і сам автор) приміряє образ Камю на себе. Водночас образ Камю зливається і з образом оповідачевого батька – так одна й та сама фраза використовується для опису зовнішності Камю і батька: «Чорне, коротко обстрижене волосся, в кутику рота франтувато причеплена сигарета»³⁶.

Взаємини людини та історії, над якою письменник іронізує в повісті «Вічно зелене...», романі «Останній кінь Помпеї», відзначеному є приватним питанням опозиції істинного і фальшивого в житті. У текст оповідання автор непомітно і тонко вводить міркування про історію: «Дивно, що у великих містах і великій історії ці люди поводяться дуже невпевнено і відгукуються про них огульно і зневажливо. Приблизно так, що в них забагато бруду»³⁷.

Таким чином слово «бруд» (špina) несе тут подвійне, пряме й переосне, значення, характеризуючи міста й історію. Завдяки тому, що слово «dejiny» (історія) є plurale tantum (тільки множинне) і співзвучне з іменником «dediny» (села), фраза «у великих містах і у великій історії» відіграє надзвичайно важливе значення для розуміння творчості письменника.

Розлога проблема ідентичності нерозривно пов'язана не лише з історією, а й з географією. Розповідаючи Камю про особливості буденного життя в його країні, головний герой користується словосполученням «у наших географічних широтах». Дане стійке словосполучення є однією з ключових фраз і звучить в оповіданні вісім разів. Камю перепитує, чи має юнак на увазі Центральну Європу. Молодий чоловік розмірковує про те, що в часи «залізної завіси» він

³² Ibidem.

³³ Ibidem.

³⁴ Darovec P. *Pavel Vilikovský alebo Prepísať sa k citu, prečítať sa k zmyslu*, Bratislava: Kalligram, 2007, P. 145 [in Slovak].

³⁵ Vilikovský P. *Všetko, čo viem o stredoevrópanstve...*, op. cit.

³⁶ Ibidem.

³⁷ Ibidem.

навіть не зіштовхувався з поняттям Центральна Європа. І що даний вираз є скоріше зашифрованим означенням певного політичного режиму. Можливо, таке рішення свідчить про болісний пошук героєм національної ідентичності, характерний для всієї словацької літератури протягом усього її історичного розвитку.

Герої Віліковського постають типовими представниками постмодерністської літератури. Вони знеособлені, позбавлені індивідуальних рис. Це письменник, журналіст, шпигун, подорожній, спокусниця. Всі вони свого роду маски, що відповідає постмодерністській концепції втрати індивідуальності в сучасному суспільстві. Подібне знеособлення, стирання будь-яких рамок і кордонів стосується не лише окремої людини, а й цілих народів, що є способом реалізації постмодерністської ідеї «світ як хаос». Саме в цьому ключі Віліковський розкриває проблему національного, зокрема поняття «центральноєвропейськості». Герої Віліковського, на відміну від нього самого, іронічно ставляться до ідеї національної самобутності. Тому Словаччина в їхньому розумінні – це всього лише гори, долини, фольклорний герой Яношик, те, що зберіглося в генетичній пам'яті народу. А в романі «Останній кінь Помпеї», оповідач, розробляючи проблему слов'янської душі, не виявляє жодних особливих властивостей.

Практично в усіх книжках Віліковського («Словацький Казанова», 1991; «Піша історія», 1992; «Жорстокий машиніст», 1992; «Останній кінь Помпеї», 2001, відзначений Державною премією; «Автобіографія зла», 2009; «Перша й остання любов», 2013; «Повість про справжню людину», 2015; «Ромео з доби соціалістичного реалізму», 2015) розглядаються проблеми, які вповні узгоджуються з постмодерністським відчуттям (самоідентифікація особистості, мова і комунікація, письменник і творчий процес, співвідношення духовного і тілесного, позбавлення ілюзій, Бог і його втрата в сучасному суспільстві, смерть і злочин).

Проблема національної ідентичності завжди актуалізується на тлі чужої (іноземної) присутності. Не випадковим у Віліковського є підзаголовок «З невеликою дружньою допомогою Оломоуце і Камю», що визначає словацьку ідентичність не тільки з перспективи західноєвропейського погляду Камю і за допомогою частих порівнянь із американським стилем життя, але й на тлі чеського міста Оломоуце. З моменту утворення самостійної словацької держави

після розпаду Чехословаччини словакам доводиться визначати свою ідентичність, передусім відділяючи себе від чеського досвіду, що нині в умовах російсько-української війни є надзвичайно актуальним для українців. І хоча письменник, безумовно, представляє словацьку ідентичність як частину більш широкої центральноєвропейської, однак підкреслює, що ідентичність не є даністю, а являє собою шлях, пошук, настрій, почуття, процес і результат пізнання конкретної людини, яка бажає усвідомити і прийняти свою ідентичність. «Людина може все життя бути центральноєвропейцем, але так і не усвідомити цього. Мені пощастило, що на Центральному вокзалі міста Брна я зустрів Камю»³⁸. Дана позиція письменника є проявом сприйняття феномену національності як конструкту. Таким чином, словацький письменник Павел Віліковський розуміє ідентичність у дусі деконструктивістського підходу як продукт уяви, як ідею чи проект, які формуються за допомогою дискурсивних практик – наукової, художньої, політичної.

Сиваченко Галина – доктор філологічних наук, професор, завідувачка відділу компаративістики Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України, автор понад 200 наукових праць, з них 4 монографії і 10 підручників. Коло наукових інтересів: літератури західнослов'янських народів, українська література (постмодернізм, творчість В. Винниченка), компаративні дослідження світової та української літератури.

Syvachenko Galyna – Doctor of Philology, Professor, Head of the Comparative Studies Department at the Institute of Literature named after T. G. Shevchenko, National Academy of Sciences of Ukraine, author of over 200 scientific works, including 4 monographs and 10 manuals. Research interests: literature of Western Slavic peoples, Ukrainian literature (postmodernism, works of V. Vynnychenko), comparative studies of world and Ukrainian literature.

Аністратенко Антоніна – доктор філологічних наук, професор кафедри суспільних наук та українознавства Буковинського державного медичного університету, старший науковий співробітник Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України.

Anistratenko Antonina – Dr. of Sci. (Philol.), Professor of the Department of Social Sciences and Ukrainian Studies, Bukovinian State Medical University, Senior Researcher at the Taras Shevchenko Institute of Literature, NAS of Ukraine.

Received: 24.11.2025

Advance Access Published: December, 2025

© G. Syvachenko, A. Anistratenko, 2025

³⁸ Ibidem.

ПАРАТЕКСТ ЯК СКЛАДОВА ДРАМАТУРГІЧНОГО ДИСКУРСУ РЕАЛІЗАЦІЇ АВТОРСЬКИХ КОМУНІКАТИВНИХ СТРАТЕГІЙ

Нанушка ПОДКОВИРОФФ,

Одеський національний університет ім. І. І. Мечникова,

Одеса (Україна),

podkovyroff.nanouchka@gmail.com

PARATEXT AS A COMPONENT OF THE DRAMATURGICAL DISCOURSE OF THE IMPLEMENTATION OF AUTHORIAL COMMUNICATIVE STRATEGIES

Nanouchka PODKOVYROFF,

Odesa I. I. Mechnikov National University,

Odesa (Ukraine),

ORCID ID: 0000-0001-6165-4436.

Nanouchka Podkovyroff. Paratext as a component of the dramaturgical discourse of the implementation of authorial communicative strategies. The article analyzes the specifics of the division of the dramatic text into the main and secondary, the emergence and evolution of the concept of «paratext», the role and significance of the communicative strategy of the author's presence at the level of the paratext. The main goal is to determine the linguistic and extralingual mechanisms of communicative interaction of all participants in communication using the dramatic text, which includes the paratext, as well as the features of its transformation and transition from artistic to stage communication in modern «post-dramatic» theater with the leading role of the director compared to the playwright.

The author's paratext marks the graphic and visual material boundary of the text, and also implements the CS of the author's interpretation of the work, critical understanding of traditional and innovative approaches to the genre specificity of the work.

The stage way of embodying the paratext as the CS of the author's presence involves the «correct» interpretation of the text of the play by the director. From the point of view of the theory of communication and the implementation of communicative strategies, we propose to interpret the dramaturgical text as a special artistic and scenic unit, which structurally consists of the main text of the work and the paratext, which are combined into a single text of a literary work, which is considered as a communicative phenomenon in the plane of discourse. It is proposed to divide the paratext into conditionally normative and freely associative, in accordance with the stages of development of the theater (from dramatic to directorial), taking into account the classical, that is, normative, nominative, with a small number of remarks and a strictly hierarchical list of signs, the text of the dramaturgical work, and the opposite non-classical, with the use of epithets, metaphors, comparative and conditional constructions, free from the author-dramatist possibilities of directorial interpretation of the text in the modern «postdramatic» theater.

Keywords: *discourse, dramaturgical text, paratext, communicative strategies, playwright, director, postdramatic theater.*

Вступ. Антропоцентричний характер філологічних наук і розвиток театральної культури у XX столітті створили культурне і літературне середовище, що сприяло появі і розвитку поняття мовної особистості драматурга, яка проявляється в його творах, через які відбувається культурна і мовна комунікація з суспільством. Автор, як суб'єкт письмової літературної комунікації, використовує свій авторитет драматурга, авторські комунікативні стратегії, які націлені на адресата в першу чергу для передачі його інтенцій та настанов, а також на сценічне втілення тексту, він прагматично орієнтується на поліфонічний діалог з віртуальним адресатом, що призводить до зміни драматургічних канонів текстотворення в сучасному постдраматичному театрі.

Смислове представлення драматургічного твору зумовлено бажанням прагматичного вираження авторської позиції як в основному тексті, так і на рівні паратексту, прагненням переконливого комунікативного діалогу з новим адресатом. Засобом представлення комунікативної та прагматичної специфіки драматургічного твору є паратекст, що частково належить автору і є способом художньої

комунікації, який через необхідність сценічного втілення трансформується в паратекст, що твориться безпосередньо в театрі, тобто художня комунікація трансформується у сценічну, відповідно і комунікативна стратегія авторської присутності зазнає змін, адже задіюється інша семіосфера для її реалізації. Паратекст у письмовому варіанті тексту постає як цілісний об'єкт найвищого мовного рівня, який має дискретні паратекстуальні одиниці й специфічну категорію, характеризується структурним і змістовним оформленням, що й забезпечує комунікацію автора з читачем/глядачем завдяки обраній комунікативній стратегії.

Такий авторський паратекст спрямований на позначення графічно візуальної матеріальності межі тексту, а також реалізує комунікативну стратегію авторської інтерпретації представленого твору, що полягає у відстоюванні свого авторського погляду, критичному осмисленні традиційних та новаторських підходів до жанрової специфіки твору. Сценічний спосіб втілення паратексту як комунікативної стратегії авторської присутності передбачає формування позитивного і адекватного сприйняття тексту п'єси

з непростою і не завжди зрозумілою для сучасного адресата авторською настановою.

Комунікативна стратегія авторської присутності в паратексті відіграє важливу роль у міжпоколінній передачі інформації та культури, сприяючи розвитку культурної та літературної компетентності адресата, який звертається до драматургічного твору. Паратекст сприяє подоланню часової, просторової, культурної та історичної дистанції між учасниками комунікативного акту за допомогою драматургічного твору, а також підвищенню пізнавальної та концептуальної компетентності адресата при знайомстві з текстом.

Комунікативний потенціал драматургічного твору значно збільшується за рахунок розширення семіотичного декодування літературної комунікації у сценічну, коли в процесі перекодування відбувається взаємна адаптація словесних та паратекстових знаків тексту, які допомагають здійснити перехід літературної комунікації в сценічну, це своєрідна практика візуального втілення комунікативної стратегії авторської присутності в драматургічному тексті.

Основним завданням дослідження є вирішення проблеми визначення мовних і мовленнєвих механізмів комунікативної взаємодії всіх учасників спілкування за допомогою драматургічного твору, який містить паратекст, а також особливості його трансформації та переходу від художньої до сценічної комунікації в сучасному «постдраматичному» театрі, де роль режисера є значно вагомішою за драматурга.

Культурне тло дослідження поняття паратекст ще від другої половини ХХ століття є дуже цікавим для зарубіжних дослідників. Зараз у зарубіжній науковій літературі активно почало обговорюватися питання щодо позатекстових елементів, периферії літературного тексту, що визначається вже усталеним терміном *паратекст* (Ж. Женетт, Ж. Дерріда, Ф. Лан).

Дослідники вважають паратекст невід'ємною складовою формально-змістової частини писемного тексту, розглядаючи його просторові, часові, прагматичні та функціональні особливості щодо основного тексту (К. Гаузенблас, М. Фуко, М. Кабесас, Ж. Еррерас, П. Камю).

Аналіз проблеми цілісності тексту в сучасному текстознавстві привів науковців до визначення категорії паратекстуальності як важливої параметричної ознаки, що класифікує писемний текст, сприяє фіксації, у тому числі графічній, тексту, вказує на його межі – рамки (Ж. Женетт, Д. Менгенот, І. Петер та ін.). Звертається увага на парадокс: в писемному варіанті (художня комунікація) драматургічний текст поділений на основний та другорядний, що відображає структурне відокремлення, а при сценічному втіленні (театральна комунікація) другорядний текст є структурним та смисловим поєднанням з основним текстом (Р. Інгерден).

Таке тлумачення периферії дає можливість підійти до літературного тексту як до якісно нової єдності,

твору, зумовленої своїм спільним призначенням, а також єдиною структурно-смисловою організацією.

Проблема паратексту перебуває в центрі уваги українських учених з кінця ХХ століття, коли було поставлено питання про низку вагомих складових в архітектоніці літературного тексту, і звичайно, є предметом дослідження сьогодення (М. Сокол, В. Кухаренко, І. Колегаєва, Л. Синявська, В. Корольова).

Основний виклад матеріалу. Серед науковців активно обговорюється проблема сутнісних ознак паратексту, зокрема, приналежності до площини мови або мовлення, одиниць його поділу та їхньої структури, кореляційних стосунків основного тексту та паратексту, дихотомії дискурс – текст тощо. У той же час вивчення лише сучасного текстового матеріалу дає неповне уявлення про специфіку паратексту.

Проблема паратексту не може бути вирішена без звернення до причинно-наслідкових зв'язків у текстових парадигмах, що привело до необхідності урахування цих парадигм та комунікативних стратегій трансформації драматургічного тексту.

З огляду на вищезначені проблемні аспекти дослідження з погляду теорії комунікації та реалізації комунікативних стратегій пропонуємо трактувати драматургічний текст як особливу художньо-сценічну одиницю, яка структурно складається з основного тексту твору і паратексту, які поєднані в єдиний текст літературного твору, що розглядається як комунікативне явище в площині дискурсу. Наведене визначення сформульовано на основі власних спостережень та з опертям на праці А. Ребуля, Ж. Мешлера, М. Шарола, Б. Комбетта.

Означивши поняття *драматургічний текст*, звернемося до трактування поняття *дискурс* у зарубіжному та вітчизняному літературознавстві та характер стосунків тексту та дискурсу.

Тлумачення поняття *дискурс* з погляду сучасної науки полягає в тому, що воно розглядається як складне комунікативне явище, що містить текст і контекст (екстралінгвістичний – знання про світ, думки, настанови, цілі адресата), необхідні для розуміння тексту. Оскільки нас цікавить сучасна французька та українська драматургія в компаративістському аспекті, то проаналізуємо праці французьких дослідників: М. Фуко, П'єра Бурдьє, Jean-Pierre Sarrazac, Dominique Maingueneau, Paskal Rambert, Silvie Chalaye, Gilbert David.

Так, П'єр Бурдьє розробив концепцію дискурсу влади, мається на увазі мовної влади, яка для тексту та прояву авторської позиції є конструктивною.¹ Jean-Pierre Sarrazac, відомий критик та теоретик театру, який у своїх розвідках опрацьовує зміну драматургічного дискурсу, цікавиться драматургією як «драмою життя», досліджує дистанцію між моделями сучасної та попередньої драми.² Dominique Maingueneau поєднує підходи прагматики, теорії енуціації та літературного дискурсу як функціонування дискурсу драматурга (голос, позиція автора, інше).³ Paskal

¹ Bourdieu Pierre. *Méditations Pascaliennes* [Pascalian Meditations], Paris, Le Seuil, 1997, 316 p. [in French].

² Sarrazac Jean-Pierre. *De la dramaturgie classique au drame de la vie, 1880: la rupture* [From classical dramaturgy to the drama of life, 1880: the break], Persée. Fr, 2007, P. 65-82 [in French].

³ Dominique Maingueneau. *Discours et analyse dudiscours* [Discourse and discourse analysis], Ed. A. Colin, 2021, 224 p. [in French].

Rambert у багатьох інтерв'ю «écriture de plateau» дає пояснення, як драматургічний текст народжується з репетицій, імпровізації, з участі акторів і сцени, тобто його цікавить не стільки зафіксований писемний текст, скільки імерсивний театр.⁴ Silvie Chalaye на основі аналізу текстів сучасних африканських авторів та діаспор аналізує, як створюються нові голоси, нові дискурси драматургії, як «etre sur la photo» бути помітним у «білому» традиційному полі драматургії.⁵ Gilbert David аналізує «усність / літературність» та їхні прояви в тексті, а також балансування драматичного письма між мовою народною, розмовною та літературною, грає з текстом як літературою.⁶

Отже, сучасні франкомовні дослідники драматургії аналізують стосунки дискурсу та тексту на різних рівнях: культурному, соціальному, історичному, мовному, тестовому, що розширює інтерпретаційні можливості тексту та визначає його роль як авторського повідомлення для узагальненого адресата.

Відповідно вітчизняні дослідники дискурсу сучасної української драматургії по-різному визначають його характер та функції. Дихотомія дискурсу і тексту розглядається деякими вченими як протиставлення процесу, пов'язаного з реальним виробництвом мови (творенням дискурсу) і результатом виробництва мови (ним є текст), який корелює з його письмовою формою (С. Єрмоленко, Н. Бабич, В. Лазарович). Інший погляд висловлюють науковці, які дискурс співвідносять з усним мовленням (О. Сербенський, Н. Гуйванюк, О. Баранов).

Ще один підхід до визначення дискурсу виділяємо у працях сучасних дослідників, які визначають його розуміння як будь-якого мовлення у функціональному, соціальному, культурному контексті, незалежно від того, усне воно чи писемне. В. Корольова у роботі «Сучасний український драматургічний дискурс: комунікативна структура і прагматика» аналізує драматургічний дискурс як структурно-комунікативне та прагматичне явище.⁷ Т. Вірченко у дисертації «Дискурс, еволюція, типологія художніх конфліктів української драматургії 190-2010 років», торкається аспектів дискурсу літературно-критичного та театрального.⁸

О. Цокол у дисертації «Текстові стратегії української драматургії 1980-2010 років» розглядає драматургію у контексті національного літературного

процесу та взаємодії з постмодерним дискурсом⁹, О. Бондарева у статтях «Леся Українка – міфологічний концепт і актуальний дискурс української драматургії кінця ХХ – початку ХХІ століття» та «Українська драматургія та театральний контекст після Революції Гідності: куди рухаємося і що толеруємо» констатує, що дискурс реалізується у нових проблемно-тематичних дискурсивних полях драми.¹⁰

Дослідивши вищезазначені роботи та поняття дискурсу в них констатуємо, що під дискурсом можна вважати як текст повсякденного мовлення в поєднанні з екстралінгвістичними факторами (прагматичними, соціокультурними та іншими планами), так і художній текст, однак він є надтекстовою одиницею, що охоплює письмове та усне мовлення залежно від контексту. На нашу думку, таке розуміння дискурсу забезпечує перехід однієї форми спілкування в іншу, коли літературна комунікація драматургічного твору трансформується у сценічну. Дискурс враховує процес створення драматургічного твору на рівні структури мовної особистості драматурга, мовно-творча діяльність якого можлива в певному соціокультурному контексті епохи в присутності адресата.¹¹

Ми вважаємо, що враховуючи напрацювання теорії комунікації, сучасні дослідження теорії драми французьких та вітчизняних науковців під дискурсом слід розуміти драматургічний текст, занурений в ситуацію спілкування, що відбувається в певних соціокультурних умовах, спосіб переведення художньої комунікації в сценічну драматургом, режисером, театальною трупою. Таке розуміння дискурсу дає можливість визначити позицію адресанта в комунікативному акті, що охоплює сферу участі автора (драматурга та режисера) і адресата в процесі комунікації, враховуючи історичні, соціальні та культурні умови створення тексту та його діалогічну направленість.

Загальним та традиційним напрямком у вивченні формування тексту як твору мистецтва є його оформлення як цілісного об'єкта зі структурним і предметним оформленням (В. Кухаренко, Л. Синявська), коли створюється враження, що твір і текст пов'язані між собою ієрархічними відносинами від авторського задуму до завершення текстотворення, відображають об'єктивний розвиток та появу художнього тексту.

⁴ Mies freres. *Solitaires intempestifs 2020* [Untimely Solitaires 2020], Deux amis 2021 [in French].

⁵ Chalaye Sylvie. *L'Afrique noire et son theatre au tournant du XXe siècle* [Black Africa and its theatre at the turn of the 20th century], Collection Plurial, 2001, 240 p. [in French].

⁶ Gilbert David. *Le théâtre contemporain au Québec, 1945-2015: essai de synthèse historique et socio-esthétique* [Contemporary theatre in Quebec, 1945-2015: an essay in historical and socio-aesthetic synthesis], Montréal, Presses de l'Université de Montréal, 2020, 642 p. [in French].

⁷ Korolova V. V. Suchasnyi ukrainskyi dramaturhiinyi dyskurs: komunikatyvna struktura ta prahmatyka [Modern Ukrainian dramaturgical discourse: communicative structure and pragmatics], Dys. dok. filol. nauk: 10.02.01 «Ukrainska mova», Dnipro, 2017, 423 p. [in Ukrainian].

⁸ Virchenko T. *Khudozhnii konflikt v ukrainskii dramaturhii 1990-2010-ky rokiv: dyskurs, evoliutsiia, typolohiia* [Artistic conflict in Ukrainian dramaturgy of the 1990s-2010s: discourse, evolution, typology], Kryvyi Rih: Vydavnychi Dim, 2012, 335 p. [in Ukrainian].

⁹ Tsokol O. *Tekstovi stratehii ukrainskoi dramaturhii 1980-2010-ky rokiv* [Textual strategies of Ukrainian dramaturgy of the 1980s – 2010s], Dys. kand. filol. nauk, Kyivskiy universytet imeni Borysa Hrinchenko, 2017 [in Ukrainian].

¹⁰ Bondareva O. «Lesia Ukrainka – mifolohichni kontsept i aktualnyi dyskurs ukrainskoi dramaturhii kintsia KhKh – pochatku KhKhI stolittia» [Lesya Ukrainka – a mythological concept and current discourse of Ukrainian dramaturgy of the late 20th – early 21st centuries], *Ukrainska mova i literatura v shkolkakh Ukrainy*, 2014, #2, P. 3-12. [in Ukrainian].

¹¹ Korolova V. V. Suchasnyi ukrainskyi dramaturhiinyi dyskurs: komunikatyvna struktura ta prahmatyka [Modern Ukrainian dramaturgical discourse: communicative structure and pragmatics], Dys. dok. filol. nauk: 10.02.01 «Ukrainska mova», Dnipro, 2017, 423 p. [in Ukrainian].

Драматургічний твір є багаторівневою структурою, організованою відповідно до комунікативної і прагматичної функції. Однак паратекстуальна організація драматичного твору ще не знайшла свого висвітлення в дослідженнях з рівневої організації тексту. Перспективним є звернення до багаторівневої або рівневої організації драматичного тексту, побудованого з урахуванням комунікативно-прагматичної функції. За такого підходу драматургічний текст, його перетворення та перехід з художньої форми на сценічну комунікацію обумовлюється принципом конструктивного динамізму, що склався в поетиці формалістів, а пізніше структуралістів: динамізація драматургічно-художнього матеріалу забезпечується текстовими змінами та трансформаціями відповідно до комунікативної мети та завдань, на етапи дослідження в цьому руслі вказують праці М. М. Бахтіна, М.-Л. Пратта, Д. Менгена.

Функціонально-комунікативний підхід до аналізу паратексту уможливорює розгляд мовного спілкування як одного з видів людської діяльності, що здійснюється за допомогою текстів. Проблема дослідження драматургічного тексту в межах комунікативної та системно-структурної парадигми підводить до актуальної проблеми прагматики тексту, оскільки мовні комунікативні конструкції діалогічного чи монологічного характеру основного тексту та паратекст передбачають створення об'єктно-знакової передумови впливу на учасників спілкування за допомогою певних як мовних, так і екстралінгвальних засобів (Ж.-М. Адам, Т. ван Дейк, К. Кербрат-Орекчіоні).

Писемний драматургічний текст є важливою формою комунікації, однак без театрального втілення, тобто переведення паратексту та основного тексту у сценічну форму він не є функціонально та прагматично завершеним, оскільки постановка в театрі реалізує комунікативну мету і завдання драматургічного тексту. Основний текст складають діалоги персонажів та їхні монологи, вони розраховані на «озвучення», тоді як паратекст немає такої комунікативної мети, однак завдяки функціонально-комунікативному підходу може переходити до основного тексту твору.

Термін *паратекст* вперше згадується в статті французького лінгвіста Жана-Марі Томасо («Pour une analyse du paratexte théâtral», 1984), як аналогія таких вузькоспеціальних термінів, як *дидаскалія* і *сценічні вказівки*. Визначення дослідником паратексту, яке згодом увійшло до ряду словників, означає «текст (набраний курсивом або іншими шрифтами, які завжди візуально відрізняють його від іншої частини твору, яка супроводжує діалоги театральної вистави)». ¹² Томасо пропонує поділ тексту драми на тексти діалогів і паратекст, щоб вказати на рівність елементів такої дихотомії, оскільки в попередні періоди спостерігалось більше зацікавлення дослідників смисловою та

змістовою стороною тексту, тобто перевага надавалася аналітичному аналізу тексту самої драми.

Жерар Женетт поглибив дослідження Жана-Марі Томасо, тому саме його вважають основоположником паратекстуального дискурсу. Уявлення про паратекст як безпосередній предмет філологічного аналізу сформувалося в роботі «Пороги тексту» (1987), пізніше в «Полімпсести: література у другому ступені», де термін трактується як комплекс вербальних і невербальних компонентів художнього твору, які, не будучи частиною тексту, мають значний вплив на його сприйняття. Женетт зазначає: «Паратекст емпірично складається з різномірної групи практик і дискурсів, що належать до різних типів і періодів, які я групую під терміном «паратекст» в ім'я спільного інтересу, або зближення впливів, що здається мені важливішим, ніж їхні зовнішні відмінності». ¹³

Отже, функціональна схожість елементів паратексту виявляється вагомим аргументом для їх групування. Женетт свою працю будує так, що в окремих розділах аналізує складові паратексту: видавничий паратекст, ім'я автора, назву, передмову, присвяту та написи, епіграфи, ситуацію паратекстової комунікації, яка включає час, місце, передумови, адресата та інше. Таким чином, автор надає класифікацію та створює типологію паратекстуальних елементів, наголошуючи, що методологічно його дослідження орієнтоване на синхронічний підхід, а не на історію паратексту. ¹⁴ Перелічені групи елементів зовсім не мають на увазі їх незмінної і фіксованої в певній послідовності наявності навколо тексту: «... У деяких книгах відсутня передмова, деякі автори проти інтерв'ю, а в деякі періоди не потрібно було записувати ім'я автора або навіть назву твору. Види і засоби паратексту постійно змінювалися в залежності від періоду, культури, жанру, автора, твору і публікації, зазнавали різного ступеня тиску і часом варіювалися в широких межах...». ¹⁵ Аналіз паратексту, на думку Женетта, повинен ґрунтуватися на розгляді просторових, часових, прагматичних, функціональних і змістовних характеристик паратекстуального об'єкта. Женетт використовує метафору порогу, а також метафору вестибюля, запозичену у Борхеса, для функціонального опису таких частин тексту художнього твору, як назва, ім'я автора, жанровий підзаголовок та інші. На думку дослідника, такі елементи дають час для паузи у сприйнятті твору. Читач повинен зупинитися, подумати про те, що його чекає, де він бачив щось подібне, що він знає про автора твору і вирішити, чи йти далі, чи переступати поріг, що веде в художній світ даного твору. Зазначимо, що дослідник визначає функціональні, локальні та часові особливості паратекстуальних елементів щодо тексту твору, в такий спосіб підкреслюючи вихідний постулат зв'язку між текстом і паратекстом, їх нерозривність і незрошеність.

¹² Thomasseau J.-M. *Pour une analyse du para-texte théâtral: quelques éléments du para-texte hugolien* [For an analysis of theatrical paratext: some elements of Hugo's paratext], Littérature, Paris, 1984, № 53, P. 79 [in French].

¹³ Genette G. *Paratexts: Thresholds of Interpretation*, Cambridge, Cambridge Univ, Press, 1997, P. 2 [in English].

¹⁴ Ibidem, P. 14.

¹⁵ Ibidem, P. 14.

Для нашого дослідження більш продуктивною та вагомою є думка Ж. Женетта не стільки про бар'єр чи непроникну межу, скільки про поріг, про деяку «невизначену зону» між внутрішнім і зовнішнім текстом, у якій знову ж таки немає чіткої межі із середини, з боку тексту, ані ззовні, з боку дискурсу про текст».¹⁶

Патріс Паві у своїй статті про паратекст у «Словнику театру» пише, що цей термін був запропонований замість попереднього, більш звичного і нормативного поділу тексту на основний та другорядний, запропонований Р. Інгарденом.¹⁷ Серед принципових відмінностей тексту та паратексту дослідник називає візуальну відмінність, яка обрамлює репліки діалогів драматичного твору: паратекст друкується іншими шрифтами, інтервалами та регістром. Зовнішні особливості паратексту проявляються і в його внутрішній структурі. За своїми основними функціональними характеристиками він відрізняється від тексту драми.

Паратекст не призначений для «озвучування» чи тотального, загального перекодування, як текст драми в театральну постановку, тобто художньої комунікації в сценічну. Так історично склалося, що так звані сценічні інструкції слугували кінесичним і проксемічним коментарем, але не можна однозначно недооцінювати їх статус в постдраматичному режисерському театрі в епоху рефлексивного традиціоналізму.¹⁸ Патріс Паві тлумачить функції «вторинного» тексту як керівництво до дії стосовно втілення основного тексту.¹⁹

Як відомо, режисерський театр з'явився досить пізно, і до його появи актори самі продумували гру за вказівками драматурга. Паратекст був допоміжним елементом організації сценічної дії. Такі функції він частково зберігає і донині, наприклад, у розумінні прихильників постановки «правильного тексту» – режисерів і глядачів, які підтримують концепцію найбільш правильного та повного перекодування тексту драматургії в інші види мистецтва, що забезпечується знаками іншої семіотичної системи. Цьому протиставляється сучасний погляд на виставу, який уникає буквальної, єдиної інтерпретації тексту драми, забезпечуючи у такий спосіб реалізацію більшої частини смислів, що містяться в тексті. Відповідно, значення паратексту ускладнюється, це буде не завжди пряме слово, яке вимагає безпосереднього виконання. Елементи паратексту в творчій парадигмі артистизму часто стають інтерпретаційними, тобто надають режисеру та акторам простір для фантазій та уяви. Їх функція полягає не в тому, щоб назвати предмет або дію, а в створенні образу, варіації втілення якого можуть бути різними.²⁰

Щодо драматургічної творчої парадигми артистизму дослідники відзначають перерозподіл усередині системи «текст – паратекст» і рух паратексту

до семантичного ядра драми. Ремарка не виконує своєї прямої функції, тобто не організовує сцену, поєднуючи воєдино слово, жест, паузу і сценографію. Свій «драматичний» обов'язок ремарка не виконує тому, що неможливо відтворити те, що написано, так само як неможливо зіграти реалізовану метафору. Те, що було відвертою пародією на традиційний театр, незабаром оформилося в нову естетичну систему.

Однак, передбачаючи можливість повної «емансипації» паратексту, опираючись на найавторитетнішого дослідника в цій галузі Ж. Женетта констатуємо, що паратекст, звичайно, може мати самостійну естетичну та ідеологічну цінність, пафос і парадокс, але він завжди буде підпорядкованим тексту, і ця функціональна підпорядкованість визначає його сутність.

Отже, констатуємо наявність щонайменше двох підходів до визначення паратексту: паратекст як сама по собі естетична система (за поділом драматургічного тексту на основний та другорядний Р. Інгарденом), як самостійний елемент з можливістю наділення його певною естетичною цінністю та тяжінням до сценічного втілення – ось дві крайні позиції, які аналізуються сучасними дослідниками в цій галузі.

Відповідно до вищевисловленого пропонуємо поділити паратекст на умовно нормативний та вільно асоціативний, відповідно до етапів розвитку театру (від драматичного до режисерського), урахувавши класичний, тобто нормативний, номінативний, з невеликою кількістю зауважень і строго ієрархізованим переліком знаків текст драматургічного твору, і протилежний неklasичний, з використанням епітетів, метафор, порівняльних і умовних конструкцій, вільних від автора-драматурга можливостей режисерської інтерпретації тексту.

Методика, розроблена Ж. Женетом, виявляється продуктивною для вивчення драматургії, адже саме цей вид літератури відрізняється особливим навколо текстуальним простором.

Женетт поділяє вихідне поняття паратексту на дві складові – перитекст та епітекст. При вивченні поетики паратексту драматургії перитекст розглядатимемо тим же паратекстом у вузькому сенсі, що знаходиться безпосередньо біля зауважень до діалогів від імені автора і назви, до місця і дати написання. До нього також включені передмова і післямова.

Епітекст, як далеке оточення тексту драми (плакат, афіша, спогади автора та його сучасників про твір, режисерські постановки тощо), знаходиться за межами нашого дослідження, оскільки з погляду комунікативістики нас цікавить перехід художньої комунікації у сценічну.

Наявність і найменування тих чи інших елементів паратексту може відрізнятися. Деякі дослідники називають паратекстом розташування тексту на сторінці, шрифт, наявність або відсутність певного

¹⁶ Ibidem, P. 78

¹⁷ Pavis P. *Słownik terminów teatralnych* [Dictionary of theatre terms], Wrocław: ZNO, 2002, 217 p. [in Polish].

¹⁸ Genette G. *Paratexts: Thresholds of Interpretation...*, op. cit., P. 3-11.

¹⁹ Pavis P. *Słownik terminów teatralnych...*, op. cit., P. 373.

²⁰ Ibidem, P. 217.

оформлення (обкладинки, ілюстрацій, колонтитулів), навіть тип і якість паперу. З одного боку, такі невербальні елементи, що входять до складу текстового середовища, не відносяться до паратексту, оскільки вони не вербалізовані, їх текстовий характер, який за визначенням є необхідною умовою, є сумнівним.

З іншого боку, Ж. Женетт трактував цей термін дуже широко і вважав, що будь-який контекст є паратекстом.²¹ З погляду комунікативного підходу предмет дослідження паратексту драматургічного твору, на наш погляд, повинен бути зосередженим на перитекстових елементах. Отже, бачимо, наскільки змінилося розуміння паратексту в результаті наукової дискусії, адже в статті Ж.-М. Томасо термін *паратекст* був покликаний замінити його застарілі аналоги – дидакалія і сценічні вказівки.

Сценічні вказівки, як і назва тексту, що супроводжує діалоги, є швидше формальною стороною паратексту, і не включає всі його складові. Тільки зауваження і список персонажів можна назвати сценічною інструкцією. Така назва для паратексту була актуальною на межі дев'ятнадцятого – двадцятого століть, з виникненням режисерського театру вона стала вузькою та не відтворює функцій та ролі паратексту.

Термін *дидакалія* є найдавнішим, він використовувався ще за часів античності, має архаїчний відтінок, але саме це стало причиною відходу від його вживання в сучасному обігу. Тому з цих трьох термінів паратекст є найбільш вдалим та найбільш придатним для вивчення драматургії. Термінологічна перевага *паратексту* Ж. Женетта полягає в тому, що він не містить конотації розмежування, а навпаки, підкреслює однорідність і взаємодію позатекстових елементів з текстом драми.

У лінгвістиці межі ХХ-ХХІ століття пропонуються поняття фрейму, поняття драматургічної рамки, які співвіднесені з паратекстом, однак, на наш погляд, вони звужують функції паратексту до однієї – рамкової, а вона актуальна поряд з інформативною, структуротворчою, метатекстуальною, оцінною та іншими функціями. Доречним вважаємо вивчення драматичного паратексту на рівні драматичного діалогу як виду художнього діалогу автора з читачем, який забезпечується персонажним рівнем драми. На сьогодні відсутній системний опис діалогічної структури авторського дискурсу в драматичному тексті, а також шляхів його реалізації, зокрема, на паратекстуальному рівні, тобто в авторських висловлюваннях, що робить наше дослідження актуальним.

Ще однією дотичною проблемою, пов'язаною з паратекстуальною організацією драми, є суб'єктивна сфера драми, коли автор розглядається як суб'єкт естетичної діяльності. За такого підходу паратекст можна вважати комунікативною стратегією вираження авторської позиції, своєрідним матеріальним вираженням суб'єктивної діяльності автора драми.

Висновок. Враховуючи діалогічний характер драми як роду літератури, комунікативна стратегія авторської присутності перетворює традиційний функціонально-допоміжний фрагмент драматичного тексту зі слова-зауваження на самостійний художній елемент драматургічного твору – паратекст. Тому зауваження в драматургічних тестах сучасних драматургів вже є не лише функціональним елементом, орієнтованим на їх сценічне втілення, а стають головним вираженням авторської оцінки і характеристики персонажів, тобто метафоризуються.

Отже, завдяки комунікативній стратегії авторської присутності у комунікативному акті на рівні ланцюжка автор – герой – читач паратекст стає частиною основного і лише традиційно, по-інертності вважається додатковим, тобто співвідношення між основним текстом і паратекстом змінюються відповідно до стосунків про відношення частини та цілого. Комунікативна стратегія авторської присутності на рівні паратексту – це свого роду «аксесуар» (Ж. Женетт), який робить текст книгою і водночас формує не лише зовнішні, а й внутрішні межі твору.

Подковирова Нанушка Тат'яна Софія – кандидат педагогічних наук, доцент кафедри іноземних мов професійного спрямування, докторант кафедри зарубіжної літератури факультету РГФ, Одеського національного університету імені І. І. Мечникова. Автор та співавтор близько 120 наукових праць. Наукові інтереси: французька та українська література, порівняльне літературознавство, зарубіжна література, театр, іноземні мови, міжкультурна педагогіка.

Podkovyroff Nanouchka Tatiana Sonia – Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor of the Department of Foreign Languages of Professional Orientation, Doctoral Student of the Department of Foreign Literature of the Faculty of RGP, Odesa National University named after I. I. Mechnikov. Author and co-author of about 120 scientific works. Scientific interests: French and Ukrainian literature, comparative literary studies, foreign literature, theater, foreign languages, intercultural pedagogy.

Received: 10.11.2025

Advance Access Published: December, 2025

© N. Podkovyroff, 2025

²¹ Genette G. *Paratexts: Thresholds of Interpretation...*, op. cit.

**ПРО МОЖЛИВІ ДЖЕРЕЛА ВІРШОВАНИХ ФОРМ
ВАСИЛЯ ПАЧОВСЬКОГО****Борис БУНЧУК, Лариса МАРКУЛЯК, Наталія РЕУЦЬКА,**

Чернівецький національний університет ім. Ю. Федьковича (Україна)

b.bunchuk@chnu.edu.ua, renatalex1996@gmail.com, l.markuliak@cnnu.edu.ua

**ON THE POSSIBLE SOURCES OF VASYL PACHOVSKY'S
VERSE FORMS****Borys BUNCHUK, Larysa MARKULYAK, Natalia REUTSKA,**

Yuriy Fedkovych Chernivtsi National University (Ukraine)

ORCID ID: 0000-0002-0302-9875, RESEARCHER ID: 9513-2016,

ORCID ID: 0000-0003-6509, RESEARCHER ID: E-2217-2016.

Borys Bunchuk, Larysa Markulyak, Natalia Reutska. On the possible sources of Vasyl Pachovsky's verse forms. The article under discussion deals with the issue of possible origins of the verse forms of one of the Ukrainian «Molodomuzivtsi» poets Vasyl Pachovsky.

The article emphasizes that much has already been written about V. Pachovsky's poetry, ranging from reviews of his collections to PhD theses on his works and a monograph on the poetics of his lyrics. The studies that either occasionally (M. Stepniak, E. Balla, N. Mushyrovskaya, N. Kaminchuk, N. Naumenko) or specifically (B. Bunchuk) consider the poet's verses contain certain considerations on the genealogy of his poetic forms. However, there is no special study of the sources of V. Pachovsky's verse forms.

The purpose of this investigation is to identify the possible sources of V. Pachovsky's verse forms by comparing his works with the samples of national folklore, Ukrainian and foreign poetry.

Apart from folklore, Ukrainian literary songs also influenced the poet. The article contains the comparison of I. Kotliarevsky's song «Viiut vity, viiut buini, azh dreva hnusia...» and V. Pachovsky's verse «Viiut vity, viiut buini...», as well as M. Shashkevych's poem «Vesnivka» with V. Pachovsky's poem «Oi, tuzhu, tuzhu...», highlighting the stylization nature of the poet's works.

It is important that the greatest influence on V. Pachovsky was exercised by Taras Shevchenko's literary songs. The article considers T. Shevchenko's poems «U peretyku khodyla...», «Oi, maiu, maiu ia ocheniata...», «Iakby meni cherevyky...», «Porodyla mene maty...», «Teche voda z-pid iavora...» and compares them with the verses by V. Pachovsky, concluding that the author of «Scattered Pearls» has borrowed from Kobzar not a specific poetic form, but certain versification principles and techniques.

Besides, the article compares the texts of S. Rudansky's romances «Mene zabud...» and V. Pachowski poem «Zabud mene, zabud...», as well as the song «Chorni kolir» translated by S. Rudansky with W. Pachovsky's poem «Tvoia Pravda! – Ty pizнала...».

In the study, one may also find a comparative analysis of the structure of I. Franko's poems «Raz ziishlysia my sluchaino...», «V vahoni», «Syple, syple, syple snih...», «Kozhda kuchera v mli...», «Kameniari» on the one hand and V. Pachovsky's verses «Ty bula meni vse rada...», «Honyt kolia z Podillia», «Misiats svity, syple snih...», «Zakurylys v horakh verkhy...», «Dukh Bohuna».

The article also discusses the borrowing of versioning experience of prominent foreign poets by V. Pachovsky. It identifies a number of poems marked by the influence of Polish poetry.

Thus, the verse analysis revealed that the possible sources of V. Pachovsky's verse forms are most frequently folk songs (every time, the poet tones down their syllabic basis, turning their rhythm into a syllabic-tonic one), literary songs by T. Shevchenko (V. Pachovsky borrows certain versioning principles and techniques from Kobzar), poems by I. Franko, Polish poets and H. Heine (both song and non-song texts). Less often, the poet relies on the song samples of I. Kotliarevsky, M. Shashkevych, S. Rudansky, P. Karmansky, and E. Poe. Each time the poet stylizes the proto-basis, trying to create his own unique form.

Key words: literature, poetry, prose, poetics, tropes, versification, strophe, rhyme.

Постановка науково проблеми та її значення.

Літературознавча рецепція творчості будь-якого поета передбачає вивчення віршованої форми його поезій та з'ясування її джерел. Щодо українського митця Василя Пачовського (1878-1942) спеціальна праця про витoki його поетичних форм важлива принаймні з трьох причин: по-перше, це збагатило б наші уявлення про поетику віршованих творів цього автора; по-друге, послужило б добрим порівняльним матеріалом щодо аналогічних даних інших українських поетів кінця XIX – середини XX століття; по-третє, збільшило б сегмент знань про витoki вітчизняного віршування окресленого періоду загалом.

Аналіз останніх досліджень. Про поезію Василя Пачовського написано вже чимало, починаючи з рецензій

на його збірки і закінчуючи кандидатськими дисертаціями про його творчість, монографією про поетику лірики автора. Меншою є кількість досліджень, у яких принагідно (М. Степняк, Е. Балла, Н. Мушировська, Н. Камінчук, Н. Науменко) чи спеціально (Б. Бунчук) розглянуто віршування поета. В деяких з них наявні міркування про генеалогію його поетичних форм.

Мета роботи – установити можливі джерела віршованих форм Василя Пачовського на основі зіставлення його творів зі зразками вітчизняного фольклору, української та зарубіжної поезії.

Виклад основного матеріалу. Майже всі дослідники поезії В. Пачовського єдині в тому, що автор зазнав значного впливу української пісні. У цьому зізнався й сам поет: «Мої вчителі: усна

словесність, тисячолітня історія народу...»¹. І ще: «... Я хочу і мушу бути собою, маючи свою поетичну мову і свою стилістику, вірний традиції і народній творчості...»². Автор «Розсипаних перлів» у листі до редакції журналу «Світ» (1929) стверджував, що першою книжкою, яку тримав би для себе «для підкріплення духа і для понуки своєї творчості» є «Народні пісні в V т. «Трудів» Чубинського»³.

Звичайно, у тяжінні до української пісні В. Пачовський мав попередників: Є. Гребінку, Л. Боровиковського, В. Забілу, М. Петренка, О. Афанасьєва-Чужбинського, С. Писаревського, Т. Шевченка, Ю. Федьковича, С. Воробкевича, І. Франка, Лесю Українку, Б. Лепкого, П. Карманського та ін. Невипадковим є також підзаголовок до першої віршованої книжки «Розсипані перли» (1901) – «Пісні тай вірші». Вираз «та й вірші» підказує, що таких структур у збірці менше. Справді, зі 116-ти творів, які склали «Розсипані перли», до віршів можна зарахувати такі: «... Скорше жар землі застигне...» (X4, 5-вірш, ABCAB), «І знов я в тебе в гостях дома...» (Я4, 6-вірші, AbAccb), «Тиха нічка. Всі заснули...» (X4,3,4,4,3, 5-вірш, XABBA), «Чорна тїнь, закривши очі...» (X4,4,4,4,3, 5-вірш, AABVc та X4,4,3,4,4,3, 6-вірш, AAbCCb), «В альбом Марусі П. « (Я5,5,2,3,3,5,5, 7-вірш, AAbcDDc), «Ользюню, та чому знов так...» (Я4, катрен, abba), «В альбом Вандзі Б.» (X4, 6-вірш, AAbCCb), «Моя Вандзя прогріває...» (X4, катрен, AbAb), «І знов був я на забаві» (X4, катрени, AbCb), «Чую в хаті: він приїхав!» (X4, катрен, AbCb), «В альбом Стефці П.» (Я3, 6-вірші, AAbCCb), «Віє вітер на калину...» (X4, 6-вірші, AAbCCb), «Ведуть дружби до шлюбу...» (Я3, 6-вірші, AAbCCb), «До вечері в шлюбнім строю...» (X4, 10-вірші, AABVbCCDDb), «Дамен-валс» (X4, 6-вірші, AAbCCb), «Знов я бачу їх на муку...» (X4, 6-вірші, AAbCCb), «Прокотились три неділі...» (X4, 10-вірші, AABVcDDEEc), «І знов зайшов я тут кудись...» (Я4,3,4,4,3, 5-вірші, aVaAb), «Ніч. Ти з підбитими очима...» (Я4, катрени, AbAb), «Втікаю з того дому знов...» (Я4,4,3,4,4,3, 6-вірші, aaVccB), «Мене знов тягне на той шлях...» (Я4,3,4,4,3, 5-вірші, aVaAb), «Сон» (X4, 6-вірші, AbCABc). Всього – 22 твори (19% від усіх віршів збірки). У деяких з них, наприклад, «Віє вітер на калину...», відчувається вплив пісні, однак **розмовна інтонація та наявність сюжету відрізняють їх від неї**. Решта – пісні.

Пісня, як зазначено в літературознавчому словнику-довіднику, це словесно-музичний твір, призначений для співу. Основними показниками пісні

як жанру лірики є строфічна будова, повторюваність віршів строфи, розмежування заспіву та приспіву (рефрену), виразна ритмізація, музичність звучання, синтаксичні паралелізми, проста синтаксична будова⁴. Додамо, що в аспекті версифікації народна пісня має силабічну будову, здебільшого складається з двовіршових строф із парним римуванням жіночих закінчень, з цензурним членуванням довгих рядків. Рідше постає тривіршова строфа (як правило, внаслідок додавання рядка – рефрена) або катрен (генетично походить з двовіршів, у яких піввірші стали рядками з римуванням ABCB). У «Розсипаних перлах» засвідчено лише три силабічні структури: «Ой гай, гай, шумить гай...» (6,6,8,5,6,6,8,5, 8-вірші, aaBCadBED), «В альбом Стефці П.» (8,6,8,6, катрени, a'Va'V і AAAA), «На забаві ми зійшлися...» (8,6,8,6, катрени, ABCB). Це становить 3,19% від пісень збірки.

У V-му томі «Трудів...» П. Чубинського уміщено 827 любовних пісень. Усі вони мають силабічну будову. Строфічні характеристики цих творів такі: двовіршові – 618 (74,72%), тривіршові – 7 (0,84%), катренні – 169 (20,44%), п'ятивіршеві – 8 (0,96%), шестивіршові – 5 (0,6%), різнострофічні – 20 (2,42%).

В. Погребенник у праці «Фольклоризм української поезії (остання третина XIX – перші десятиріччя XX століття)» зауважував щодо творів з «Розсипаних перлів»: «Низка пісень до Дзюні (головна героїня віршів – Б.Б., Н.Р.) взагалі творилася за мотивами народної лірики кохання з п'ятого тому «Трудів» Чубинського⁵. Щодо рівнів письменницького засвоєння фольклорного поетичного матеріалу, то дослідники (М. Степняк, В. Погребенник, Н. Муширивська, Б. Бунчук) виокремлюють такі: 1) наслідування; 2) стилізація. Е. Балла, йдучи за прибалтійським ученим В. Кубілюсом, окреслює три стадії: 1) стилізація; 2) психологічна інтерпретація фольклорних мотивів; 3) крок у народну міфологію – міфологізм⁶. У дослідженні використовуватимемо двоступеневий поділ фольклоризму. В аспекті віршування перший ступінь (наслідування) визначатимемо як застосування народнописаних форм, другий – стилізацію – будемо розуміти як витворення на основі фольклорної форми нової структурної якості. Застосування такого підходу до творів В. Пачовського, які мають відповідники у V-му томі «Трудів...» П. Чубинського, виявляє, що наслідувань значно менше, ніж стилізацій. Якщо ж урахувати, що народні твори – силабічні, а вірші поета – силабо-тонічні, то майже всі пісні-перегуки можна вважати стилізаціями⁷. З трьох віршів із «Розсипаних

¹ Pachovskyi V. «Moia spovid» [My confession], *Dzvin*, 1934, Ch. 5, P. 237 [in Ukrainian].

² Ibidem.

³ Pachovskyi V. «Try knyzhky [Lyst u redaktsiiu zhurnal «Svit»]» [Three books [Letter to the editors of the magazine «World»], *Svich*, Lviv, 1929, Ch. 1, P. 11 [in Ukrainian].

⁴ *Literaturnyi slovnyk-dovidnyk* [Literary dictionary-reference], R. Hromiak, Yu. Kavliv ta in., K.: VTs «Akademii», 1997, P. 505 [in Ukrainian].

⁵ Pohrebennyk V. *Folklorizm ukrainsko poezii (ostannia tretyna KhIKh – pershi desiatylittia KhKh stolittia)* [Folklorism of Ukrainian poetry (last third of the 19th – first decades of the 20th century)], K.: Yunivers, 2002, P. 111 [in Ukrainian].

⁶ Balla E. *Poetyka liryky Vasylya Pachovs'koho: monohrafiya* [Poetics of Vasyl Pachovsky's Lyrics: Monograph], Uzhhorod: Lira, 2008, P. 5 [in Ukrainian].

⁷ Силабо-тонічність використаних фольклорних форм не є новаторством поета. Вже в П. Куліша твори з народнописаними формами були «силабо-тонічними». Див про це у працях: Нахлік Євген. І. Франко про оновлення українського віршування пошевченківської доби. Наш Франко – письменник, мислитель, громадянин. Матеріали міжнар. наук. конф., Львів: Свіч, 1998, С. 517-523; Нахлік Євген. Пантелеймон Куліш як реформатор українського віршування. ЗНТШ. Т.СХХХХІV, Праці філологічної секції, Львів, 1997, С. 48-65.

перлів», які мають силабічну будову, до наслідувань можна зарахувати лише один – «На забаві ми зійшлися...». Наведемо цю поезію та її ритмічну схему:

«На забаві ми зійшли ся 01000010 X4
Як голубів пара, 010010 силаб. р. (6)
На забаві розійшли ся 00100010 X4
Як дощова хмара. 000110 силаб. р. (6)

Постіль біла, аж сьмієть ся, 10100010 X4
А сон не береть ся — 010010 силаб. р. (6)
Твоє личко, біле личко 10101010 X4
На душі снуєть ся. 001010 X3

Біле личко, гарні брови 10101010 X4
На душі снують ся, 001010 X3
Карі очі без розмови 10100010 X4
Коло серця в'ють ся. 001010 X3

А здається не журу ся, 00100010 X4
В тугу не впадає ся, 100010 X3
А як лист несуч на поchtу. 0010101 X4
Від вітру валю ся. 010010 силаб. р. (6)

Шлють ся листи, 10011010 силаб. р. (8)
шлють ся очі 010010 силаб. р. (6)
І серденько рветь ся, 00100010 X4
А від тебе із півночі 00100010 X4
І пташка не шлеть ся»⁸. 010010 силаб. р. (6)

З 20-ти рядків твору силабо-тонічна будова властива лише 13 версам (65% від усіх рядків). Отже, маємо силабічну структуру з розміром 8,6,8,6 (де 8=4+4) і римуванням АВСВ. Пісенні тексти з такою формою поет міг бачити в томі П. Чубинського. Наприклад:

«Иде козакъ въ Україну, 01010010 8 А
Мушкетъ за плечами; 010001 6 В
За нимъ иде дівчинонька 01010010 8 С
Зъ чорними бровами»⁹. 1000106 В

1. «Ой у броду, броду	001010	6	А
2. Пили голуби воду;	1010010	7	А
3. Вони пили, полинули,	01100010	8 (4+4)	В
4. Крилечками стрепенули.	1000010	8 (4+4)	В
5. Про любові спом'янули:	0100010	8 (4+4)	В
6. «Якъ зъ тобою женихались –	00100010	8 (4+4)	С
7. Сухі дуби розвивались.	01010010	8 (4+4)	С
8. А тепера перестали –	00100010	8 (4+4)	Д
9. Однолітки сухі стали» ¹² .	01000110	8 (4+4)	Д

Римування першого і другого рядків, як у II строфі, В. Пачовський міг помітити в тому ж джерелі:

«Ой зъ-за гори вітеръ віє – А
Калина не спіє. А
Козакъ дівку вірно любить, В
Заняти не сміє»¹⁰. А

Перехресне римування у III строфі кваліфікується як елемент віршового новаторства поета. Форма двох інших силабічних віршів – «Ой гай, гай, шумить гай» та «В альбом Стефці Б.» – через незвичність ритміки і римування в першому та римування у другому творі не може бути **вналежена** до наслідувань.

Так само не вважаємо наслідуванням форму поезії «Дощова заграва» (збірка «На стоці гір» (1907). В. Пачовський створив цього вірша, маючи за зразок форму української народної думи. Він написав його різнонаголошеними і різноскладовими рядками із несистемним римуванням. Однак поезія, на відміну від народної думи, характеризується наявністю «цитат» з відомих фольклорних форм: варіацій 14-складовика (8+6)² та колядкового десятискладовика (5+5). Тому можемо говорити лише про стилізацію цієї форми у поета.

Отже, найбільше віршів В. Пачовського, пов'язаних із прототипами з народної пісні, належать до стилізацій. В. Погребенник, говорячи про важливість V тому «Трудів...» П. Чубинського для поезії В. Пачовського, стверджував: «Кінцевий варіант, однак, не наслідував ту ж ту пісню. Найчастіше вона лише відлунювала»¹¹.

У віршознавчому аспекті розглянемо приклади найвідоміших перегуків. Майже всі дослідники поезій В. Пачовського вказують на фольклорне джерело вірша «Як ми, Дзюню, спізнавались...»: пісню. Цікавими видаються початок пісні «Ой у броду, у броду...», закінчення пісень «Коло млина, коло броду...» та «Текла річка – холодна вода», уміщених у V-му томі «Трудів...» П. Чубинського. Початок названої пісні виглядає так:

⁸ Pachovskyi V. *Rozsypani perly* (Pisni ta y virshi) [Scattered pearls (songs and poems)], Lviv, 1901, P. 131 [in Ukrainian].

⁹ *Trudy etnografychesko-statystycheskoy ekspedytsyy v Zapadno-Russkii kraї, snariazhennoi Ymperatorskym Heohrafycheskym Obshchestvom, Yuho-zapadnyi otdel* [Proceedings of the ethnographic and statistical expedition to the Western Russian region, equipped by the Imperial Geographical Society, South-western department], *Materialy y yzslედovaniia, sobranny d. chl. P. P. Chubynskym; yzdan pod nabliudeniem d. chl. N. N. Kostomarov: prepynt. vyd. V 7 t. T 5. Pesny liubovnyia, semeinyia, bytovyia y shutochnyia, vidpov. Za vyd. H. Skrypnyk; NAN Ukrainy, UMFE im. M. T. Rylskoho, K., 2011, P.86* [in Ukrainian].

¹⁰ Ibidem, P. 83.

¹¹ Pohrebennyk V. *Folklorizm ukrainsko poezii...*, op. cit., P.111.

¹² *Trudy etnografychesko-statystycheskoy ekspedytsyy ...*, op. cit., P.58.

Уривок розпочинається 6-ти –7-ми складовими рядками. Далі маємо верси з вісьмома складами, які за допомогою римування групуються в трирядкові (верси 3-й – 5-й) та дворядкові відтинки з парним римуванням жіночих закінчень. Поет також, очевидно, звернув увагу і на дактилічні рими (вони у його віршах стають оригінальним стилістичним прийомом).

Наведемо закінчення пісні «Коло млина, коло броду»:

«Доки ми любилися –	└┐└┐└┐└┐	7 а'
Сухі дуби розвилися,	┐└┐└┐└┐└┐	8 (4+4) а'
А тепер перестали –	┐┐└┐┐┐└┐	8 (4+4) В
Однолітки повсихали» ¹³ .	┐└┐┐┐┐└┐	8 (4+4) В

«Як ми, Дзюню, спізнавались,	┐└┐┐┐┐└┐	8 (4+4)	А
Сухі дуби розвивались,	┐└┐└┐┐└┐	8 (4+4)	А
Соловії розспівались!..	┐┐└┐┐┐└┐	8 (4+4) X4	А

Як любитись перестали,	┐┐└┐┐┐└┐	8 (4+4) X4	В
Однолітки повсихали,	┐└┐┐┐┐└┐	8 (4+4)	В
Чорні круки верещали!..» ¹⁵ .	└┐└┐┐┐└┐	8 (4+4) X4	В

У цьому вірші наявна невластива фольклорним зразкам хореїзація (50% рядків). Поет не хоче просто повторювати фольклорні зразки, а застосовує тривірші з жіночим моноримом. Отже, маємо не наслідування, а стилізацію.

«Як ми, Дзюню, спізнавались,	┐└┐┐┐┐└┐	8 (4+4)	А
Сухі дуби розвивались,	┐└┐└┐┐└┐	8 (4+4)	А
Соловії розспівались!..	┐┐└┐┐┐└┐	8 (4+4) X4	А
Радосте моя!	└┐┐┐└┐	5 X3	б

Як любитись перестали,	┐┐└┐┐┐└┐	8 (4+4) X4	С
Однолітки повсихали,	┐└┐┐┐┐└┐	8 (4+4)	С
Чорні круки верещали!..	└┐└┐┐┐└┐	8 (4+4) X4	С
Жалосте моя!» ¹⁶ .	└┐┐┐└┐	5 X3	б

В останньому варіанті зріс рівень хореїзації версів (62,5%), однак вірш залишився в сегменті силабіки. Додавання до кожної трирядкової строфи фольклорного рядка – вигуку («Радосте моя!», «Жалосте моя!») надало формі вірша ознак ще віддаленіших від форми джерела (катрени зі специфічним римуванням

1. «Ой ти, соловей, золоте перо,	┐┐┐└┐ ┐┐└┐└┐	10(5+5)
2. Та не щечечи, вь гору летячи,	└┐┐┐└┐ └┐┐┐└┐	10(5+5)
3. Ой не отруси раннєї роси,	┐┐┐└┐ └┐┐┐└┐	10(5+5)
4. Не завдавай серденьку моему тоски;	┐┐└┐└┐ ┐└┐┐└┐	12(7+5)
5. Нехай отрусить матінка моя,	┐└┐┐└┐ └┐┐┐└┐	10(5+5)
6. До мене идучи, одвідуючи,	┐└┐┐┐└┐ ┐└┐┐┐	11(6+5)
7. На моє життя завидуючи.	┐┐└┐└┐ ┐└┐┐┐	10(5+5)
8. Ой якь я живу, якь я горюю,	┐┐└┐└┐ ┐┐┐└┐	10(5+5)
9. Я своє життя другимь дарую» ¹⁷ .	└┐└┐└┐ └┐┐└┐	10(5+5)

Пісня укладена десятискладовиком (5+5). Окремі рядки об'єднані парною римою (3-й, 4-й, 6-й, 7-й, 8-й, 9-й). Певні верси додатково ритмізовані

Заключний фрагмент пісні складається з семи-восьмискладових версів з дактилічним та жіночим римуванням.

Пісня «Текла річка – холодна вода» завершується так: «Якь ми зь тобою любилися, сухі дуби розвивалися; А якь тепер перестали, то й однолітки повсихали»¹⁴.

┐└┐└┐└┐└┐ ┐└┐└┐┐└┐└┐	17(8+9)
┐┐└┐┐┐└┐ ┐┐└┐┐┐└┐	17(8+9)

Маємо неримований двовірш, який складається з 17-складових рядків, скріплених внутрішніми римами. В оригінальному творі поет застосовує (крім змістовного наповнення) перший та другий варіанти народної пісні, однак строфіка та римування – інші:

8 (4+4)	А
8 (4+4)	А
8 (4+4) X4	А
8 (4+4) X4	В
8 (4+4)	В
8 (4+4) X4	В

Цікаво, що на цьому В. Пачовський, щодо цитованого вірша, не зупинився. У «Розсипаних перлах» (1933 року видання) вірш постає в такому вигляді:

8 (4+4)	А
8 (4+4)	А
8 (4+4) X4	А
5 X3	б
8 (4+4) X4	С
8 (4+4)	С
8 (4+4) X4	С
5 X3	б

замість двовіршів з парним). Поет ще більше посилив стилізаційний фактор.

«Відфольклорну» основу має й поезія В. Пачовського «Ой ти соловій, золоте перо». Це пісня «Ой ти соловей, золоте перо», уміщена до V тому «Трудів...» П. Чубинського:

¹³ Ibidem, P. 252.

¹⁴ Ibidem, P. 318.

¹⁵ Pachovskyi V. Rozsypani perly..., op. cit., P. 12.

¹⁶ Pachovskyi V. Zibrani tvory: u 2-kh t. [Collected works: in 2 vols.], Filadelfia, Niu-York, Toronto, 1984, T. 1, P. 37 [in Ukrainian].

¹⁷ Труды этнографическо-статистической экспедиции в Западнорусский край, снаряженной Императорскимъ Неографическимъ Обществомъ, Ухо-западныя отдѣлы..., op. cit., P. 327.

«Ой ти соловій, золоте перо, Та не вилітай, гілля не ламай, Тай не заглядай у зелений май – Та не наноси пір'я на гніздо!»	uuuu uuuu X6cy1 uuuu uuuu X6cy1 uuuu uuuu X6cy1 uuuu uuuu X6cy1	a b b a
А зі мною линь геть світами в даль – І не щечечи, в гору летючи, Тай не обтрусил ранньої роси, Не пригадуй сліз, серцю мому жаль!» ¹⁸ .	uuuu uuuu X6cy1 uuuu uuuu X6cy1 uuuu uuuu X6cy1 uuuu uuuu X6cy1	c d d c

Розмір вірша – шестистоповий хорей з цезурним усиченням на один склад, який постає на основі фольклорного десятискладовика 5+5. У народній пісні літературний розмір X6cy1 постає як ритмічна тенденція: він властивий 66,66% версів (4-й, 5-й, 6-й верси безсумнівно силабічні). Отже, твір В. Пачовського перебуває в річищі іншої системи віршування: силаботонічної. Є й інші відмінності – струнка строфіка (катрени) і римування (abba). Більшість «пісень» В. Пачовського мають відповідники у фольклорі. На це ж вказувала щодо творів «Чую, чую через пташку...», «В ярмі лісі від доріжки...», «Ой вже Галя, моя Галя...», «Ой чого ти рожевієш...», «Ой я тебе козаченьку...» Е. Балла¹⁹. В. Погребенник називав «відфольклорними» щодо ритму твори «Моя Дзюно, моя роже...», «Гей, як піду я прощати...», «Ясне сонце у віконце...», «Ой дівчино ти моя заручена...»²⁰. Всі вони є стилізаціями. Складається загальне враження: щоразу, відштовхуючись від фольклорного зразка, поет вирівнював його ритм до силабо-тоніки і змінював строфіку та римування. Отож, в аспекті віршування В. Пачовський добивався «свого» власного стилю.

Крім фольклорних творів, на поета могли впливати також українські літературні пісні. Наприклад, пісня І. Котляревського з «Наталки-Полтавки» «Віють вітри, віють буйні...», яка в аспекті ритміки є наслідуванням української народної пісні.

І. Котляревський:

«Віють вітри, віють буйні, аж дерева гнуться;
О, як болить моє серце, а слези не ллються»²¹.

У 16-ти рядковому творі І. Котляревського засвідчено силабічну форму 14-ти складовика (8+6)2. Лише 4 рядки (25%) мають хореїчну будову. З восьми рим шість – дієслівні.

В. Пачовський:

«Віють вітри, віють буйні,
Аж дерева гнуть ся —
Ох, роздерлось моє серце,
А слези не ллють ся»²².

У вірші В. Пачовського теж 16 рядків. Однак лише 25% з них – силабічні (1-й, 4-й, 12-й, 13-й). Решта (75%) – хореїчні. Розмір вірша – X4,3,4,3. Твір має катренну будову з римуванням ABCB. Отже, І. Котляревський у версифікаційному аспекті наслідує народну пісню, а В. Пачовський стилізує і народну пісню, і Котляревського²³.

Поезія В. Пачовського «Ой тужу, тужу...» зі збірки «Очні листи» інтонаційно дуже нагадує вірш М. Шашкевича «Веснівка». Наведемо кілька фрагментів з 24-рядкової поезії М. Шашкевича:

1. «Цвітка дрібная	uuuu	Д2
2. Молила неньку	uuuu	Я2
3. Весну раненьку:	uuuu	Д2
4. «Нене рідная!	uuuu	Д2
5. Вволи ми волю –	uuuu	Я2
6. Дай мені долю	uuuu	Д2
7. Щоб я зацвіла	uuuu	Я2
8. Весь луг скрасила	uuuu	Я2
17. Бо вихор свисне,	uuuu	Я2
18. Мороз потисне,	uuuu	Я2
19. Буря загуде, –	uuuu	Д2
20. Краса змарніє,	uuuu	Я2
21. Личко зчорніє,	uuuu	Д2
22. Головоньку склониш,	uuuuu	Амф2
23. Листочки зрониш, –	uuuu	Д2
24. Жаль серцю буде» ²⁴	uuuu	Д2 п/сх (I)

Літературна веснянка М. Шашкевича має фольклорну основу. Композиційно вона побудована на діалозі квітки (що хоче?) та матері-весни (що буде). Твір завершується трагічним передбаченням загибелі квітки. Поезія характеризується силабічним п'ятискладовим розміром. Щодо ритміки, у ній неупорядковано чергуються рядки Я2 (54,17%), Д2 (41,67%) та Амф2 (4,16%). Твір астрофічний, римування несистемне. Усі рими – жіночі.

¹⁸ Pachovskyi V. *Rozsypani perly...*, op. cit., P. 58.

¹⁹ Balla E. *Poetyka liryky Vasylia Pachovskoho: monografija...*, op. cit., P. 44-45.

²⁰ Pohrebennyk V. *Folklorizm ukrainsko poezii...*, op. cit.

²¹ Kotliarevskiy I. *Poetychni tvory. Dramatychni tvory. Lysty* [Poetic works. Dramatic works. Letters], K.: Nauk. dumka, 1982, P. 218 [in Ukrainian].

²² Pachovskyi V. *Rozsypani perly...*, op. cit., P. 118.

²³ Н. Чамата виділила у «Наталці Полтавці» дві пісні, укладені силабічними п'ятивіршами (вокальний № 10 та вокальний № 13), та одну – написану силабічним шестивіршем (вокальний № 18). Основне римування в п'ятивіршах – ААВВА, трапляються АВССВ та АВс'д'В. Римування в шестивіршах – ААВВСС, трапляється АВс'ВDD.

²⁴ *Ukrainski poety-romantyky: Poetychni tvory* [Ukrainian Romantic Poets: Poetic Works], K.: Nauk. dumka, 1987, P. 353 [in Ukrainian].

Дві строфи 30-рядкової поезії В. Пачовського виглядають так:

1. «Ой тужу, тужу	У1У1У	Я2
2. Всі дні і ночі,	У1У1У	Я2
3. Орлами кружу	1УУ1У	Д2
4. Над рідним краєм,	У1У1У	Я2
5. Шлю свої очі	11У1У	Д2 п/сх (I)
6. За його раєм!	УУ11У	Я2 п/сх (II)
7. Чи ще побачу	У1У1У	Я2
8. Його у квітах?	У1У1У	Я2
9. Чи вже проплачу	У1У1У	Я2
10. Вік на чужині –	1УУ1У	Д2
11. Лежу в лахміттях	У1У1У	Я2
12. На цій пустині!» ²⁵ .	У1У1У	Я2

Як бачимо, символ квітки, характерний для поезії М. Шашкевича, з'являється у 8-му рядку вірша В. Пачовського. Загалом твір цього автора є монологом ліричного героя. На початку вірша фіксуємо внутрішній діалог (що хочу? – що буде?). Дві останні строфи, на відміну від твору М. Шашкевича, – своєрідна стверджувальна оптимістична кінцівка. Наведемо останню строфу поезії:

25. «Хай я погляну	1УУ1У	Д2
26. На рідні села,	У1У1У	Я2
27. Измию рану	У1У1У	Я2
28. У своїй груди,	У1У1У	Я2
29. Душа весела	У1У1У	Я2
30. На віки буде!» ²⁶ .	У1У1У	Я2

Твір В. Пачовського складається з п'яти шестивіршів. У них несистемно чергуються верси Я2 (67%) та Д2 (33%) з римуванням АВАСВС. У М. Шашкевича запозичено певні елементи тематики, розмір (п'ятискладовик), особливості ритміки (верси Я2 і Д2), усучіль жіночу риму. В. Пачовський частково змінює композицію, строфіку та спосіб римування. Таким чином здійснюється стилізація протоформи.

Очевидно, що на В. Пачовського найбільшим був вплив літературних пісень Т. Шевченка. Щодо кількості літературних пісень Кобзаря потрібно звернутися до цінної статті М. Бондаря «Знать, од Бога і голос той, і ті слова...»: пісня як жанр поетичної творчості Т. Шевченка» (2014). Як пісенний, учений виділяє у творчості поета 31 твір. Шевченкові пісні він поділяє на чотири підвиди. Перший підвид складають поезії, написані під впливом народної пісні. У цьому підвиді М. Бондар виділяє три групи творів. Перша – пісні, позначені безперечним впливом народнопісенної лірики (6); друга – «вірші, поетика яких ускладнена супроти поетики народної пісні» (5); третя – «твори пісенного жанру, що в них засобами загалом народної поетики сформовано висновки, які зазвичай мало культивує чи, у певній частині переважно давніших творів, навіть табує народна лірика» (5)²⁷.

До другого підвиду належать «твори, які більше тяжіють до зразка пісні літературної». До третього підвиду вчений уналежнював дві історичні пісні, до четвертого – «пісні-романси» (7).

Віршознавчий аналіз Шевченкових пісень здійснили ще Ф. Колесса у «Студіях над поетичною творчістю Т. Шевченка» (1939), який відшукав окремі фольклорні відповідники до творів Кобзаря, та Н. Костенко у «Метричному довіднику до віршів Тараса Шевченка: Методичний розробці з курсу віршознавства» (1994), а особливо – у статті «Строфіка Шевченка» (2014), яка увійшла до її збірника «Вірш і поезія» (2014).

Загальні версифікаційні риси Шевченкових пісень такі: поетові пісні, за деякими винятками, як і народні, мають силабічну будову, навіть у тих випадках, де відсоток хорейзації досить великий; вони переважно строфічні, найчастіше – монострофічні, укладені катренами; трапляються «інші» некатренні форми: тривірші («Породила мене мати...»), «Ой маю, маю я оченята...»), п'ятивірші («І широку долину...»), шестивірші («Якби мені черевики...»), семивірші («У перетику ходила...»), «Якби мені, мати, намисто...»), восьмивірші («Тече вода з-під явора...»); впадає в очі невикористання фольклорного силабічного дистиха.

На нашу думку, В. Пачовський міг запозичити від Т. Шевченка не якусь конкретну віршовану форму, а певні версифікаційні принципи та прийоми.

Наприклад, схильність до хорейзації силабічного пісенного твору. Прикладом може слугувати вже згадувана Шевченкова поезія «У перетику ходила...», задумана, очевидно, у вигляді силабічних семивіршів 8,4,8,4,8,8,4 та римуванням АВАСССВ. Наведемо першу строфу та ритмічну схему:

«У перетику ходила	У1УУУ1У	8 (X4)
По горіхи,	У1У	4 (X2)
Мірошника полюбила	У1УУУ1У	8
Для потіхи.	1У1У	4 (X2)
Мельник меле, шеретує,	1У1УУУ1У	8 (X4)
Обернеться, поцілує	У1УУУ1У	8 (X4)
Для потіхи» ²⁸ .	1У1У	4 (X2)

У цій строфі фіксуємо лише один незаперечний силабічний рядок – третій. Загалом у 28-рядковій поезії наявні лише шість (21, 42%) силабічних версів; решта – 22 (78,58%) – хорейзовані. Можна говорити про силабо-тонічний розмір X4,2,4,2,4,4,2. Пісенні тексти В. Пачовського зі збірки «Розсипані перли», за винятком трьох, мають силабо-тонічну, здебільшого хорейчну основу.

У Шевченкових піснях В. Пачовський міг помітити силабічні тривірші з римуванням ААА:

«Ой маю, маю я оченята,
Нікого матінко, та оглядати,
Нікого серденько та оглядати!»²⁹.

²⁵ Pachovsky V. *Zibrani tvory: u 2-kh t...*, op. cit., T. 1, P. 371.

²⁶ Ibidem, P. 371.

²⁷ Bondar M. «Znat u Boha i holos toi, i ti slova...»: Pisnia yak zhanr poetychnoi tvorchoosti T. Shevchenka [«Knowing God's voice and words...»: Song as a genre of T. Shevchenko's poetic work], *Slovo i chas* [Word and time], 2014, № 3, P. 63 [in Ukrainian].

²⁸ Shevchenko T. *Povne zibrannia tvoriv: U 12 t.* [Complete Works: In 12 vols], Redkol.: M. H. Zhulynskyi (holova) ta in., K.: Nauk. dumka, 2003, T. 2.: Poeziia 1847-1861, P. 147 [in Ukrainian].

²⁹ Ibidem, P. 305.

Подібну строфічну та римову форму В. Пачовський використав у вже цитованій поезії «Як ми, Дзюню, спізнавались...», уміщеній до першого видання «Розсипаних перлів».

Поетові, очевидно, не могла не сподобатися Шевченкова пісня «Якби мені, черевики...»:

«Якби мені черевики,	┌┐┌┐┌┐┌	8
То пішла б я на музики...	┌┐┌┐┐┐┌┐	8 (X4)
Горенько моє!	┌┐┐┐┌	5 (X3)
Черевиків немає,	┐┐┌┐┐┌┐	7
А музика грає! грає!	┐┐┌┐┌┐┌┐	8 (X4)
Жалю завдає!» ³⁰ .	┌┐┐┐┌	5 (X3)

Твір написано силабічними шестивіршми 8,8,5,8,8,5 (у I строфі – 8,8,5,7,8,5) з римуванням ААбССб. Звернемо увагу на великий відсоток хореїзації рядків – 70. У В. Пачовського подібна форма (але вже силабо-тоніка з чотирнадцятьма процентами силабічних рядків) постає в такому вигляді:

«Із-за гори вітер віє	┐┐┐┌┐┌┐┌	8
Калиновий цвіт не спіє,	┐┐┌┐┌┐┌┐	X4
Калиновий цвіт!	┐┐┌┐┌	X3
Моя Дзюню, через тебе	┌┐┌┐┐┐┌┐	X4
Сьвіт загірю без потреби,	┌┐┌┐┐┐┌┐	X4
Скапараю сьвіт!» ³¹ .	┐┐┌┐┌	X3

У цьому вірші маємо розмір X4,4,3,4,4,3.

Поділ шестивіршів ААбССб на два терцети ААб і ССб В. Пачовський міг засвоїти з вірша Т. Шевченка «Породила мене мати...»:

«Породила мене мати	┐┐┌┐┐┌┐┌	8
У високих у палатах,	┐┐┌┐┐┐┌┐	8 (X4)
Шовком повила.	┌┐┐┐┌	5 (X2)
У золоті, в аксамиті,	┐┌┐┐┐┐┌┐	8
Мов та квіточка укрита,	┐┐┌┐┐┐┌┐	8 (X4)
Росла я, росла» ³² .	┐┌┐┐┌	5

Розмір силабічних Шевченкових терцетів: 8,8,5.

У В. Пачовського теж маємо терцети ААб і ССб, але вже з силабо-тонічним розміром хореїчного чотиристоповика «Як зазуля весну кує...»:

«Стрілять цвіти серед руни,	┌┐┌┐┐┐┌┐	X4
В нашім серці грають струни,	┌┐┌┐┌┐┌┐	X4
Нам сьпіває соловій!	┌┐┌┐┐┐┌	X4
Всьо цвітисте! всьо зелене!	┌┐┌┐┌┐┌┐	X4
Сьмій ся, любочко, до мене!	┌┐┌┐┐┐┌┐	X4
Сльози котять ся з-під вій...» ³³ .	┌┐┌┐┐┌	X4

У Т. Шевченка римуються останні рядки третього, четвертого, п'ятого та шостого терцетів, у В. Пачовського – останні рядки всіх чотирьох терцетів твору.

Восьмирядкову будову строф (поєднання двох катренів) з римуванням а'BCBd'EFE В. Пачовський

міг запозичити із Шевченкової пісні «Тече вода з-під явора...»:

«Тече вода з-під явора	┐┌┐┌┐┌┐┐	8
Яром на долину.	┌┐┐┐┌┐	6 (x3)
Пишається над водою	┐┌┐┐┐┐┌┐	8
Червона калина.	┐┌┐┐┌┐	6 (X3)
Пишається калинонька,	┐┌┐┐┐┐┌┐	8
Явір молодіє,	┌┐┐┐┌┐	6 (X3)
А кругом їх верболози	┐┐┌┐┐┐┌┐	8 (x4)
Й лози зеленіють» ³⁴ .	┌┐┐┐┌┐	6 (X3)

Силабічна форма восьмивіршів: 8,6,8,6,8,6,8,6.

У поезії В. Пачовського «Знов лелію я надію...» восьмивірші мають ритм хореїчного чотиристоповика з подібним, але не тотожним Шевченківському, римуванням ABCBDEFE:

«Ой уздрів я там миленьку	┐┐┌┐┌┐┌┐	X4
Та за всіх вже наймилішу,	┐┐┌┐┐┐┌┐	X4
Бо до «першої» любови	┐┐┌┐┐┐┌┐	X4
За усіх найподібнійшу.	┐┐┌┐┐┐┌┐	X4
Ой до першої, до тої,	┐┐┌┐┐┐┌┐	X4
Що всьо щастє моє взяла	┐┌┌┐┌┐┌┐	X4 (псх)
І на жаль, на жаль великий –	┐┐┌┐┌┐┌┐	X4
Іньшому його віддала!..» ³⁵ .	┌┐┐┐┌┐┌┐	X4

В. Пачовський міг засвоїти Шевченків принцип трансформації фольклорних силабічних рядків шляхом додавання до них додаткових версів, як це простежується щодо пісні Т. Шевченка «Якби мені черевики...» (8,8,5,8,8,5) та вірша В. Пачовського «Як ми, Дзюню, спізнавались...» (8,8,8,5,8,8,8,5). Також автор «Кобзаря» міг наштотхнути автора «Розсипаних перлів» на використання такого стилістичного прийому як дактилічна чи рїзнонаголошена рима.

Шевченкова «нелюбов» до використання у власних піснях силабічних двовіршів з парним жіночим римуванням відгукується в поетичній спадщині В. Пачовського (таких форм у нього небагато).

Певний Шевченків вплив фіксуємо у поезії «Твоя біла постать небесно промінна» зі збірки «Ладі й Марені терновий огонь мій». Наведемо I строфу твору та ритмічну схему:

«Твоя біла постать небесно промінна,	
Така мелодійна, як пісня яка,	
Яка ж та юрба побіч тебе відмінна,	
Де-ж ти відродилась, де взялась така?» ³⁶ .	
┐┌┌┐┌┐ ┐┌┐┐┌┐	Амф4ц, п/сх. (I)
┐┌┐┐┌┐ ┐┌┐┐┌	Амф4ц
┐┌┐┐┌ ┐┐┐┐┐┌┐	Амф4ц
┌┐┐┐┌ ┌┐┌┐	X6

³⁰ Ibidem, P. 124.

³¹ Pachovskyi V. *Rozsypani perly*..., op. cit., P. 82.

³² Shevchenko T. *Povne zibrannia tvoriv: U 12 t.*..., op. cit., P. 127.

³³ Pachovskyi V. *Rozsypani perly*..., op. cit., P. 8.

³⁴ Shevchenko T. *Povne zibrannia tvoriv: U 12 t.* ..., op. cit., P. 366.

³⁵ Pachovskyi V. *Rozsypani perly*..., op. cit., P. 123.

³⁶ Pachovskyi V. *Ladi y Marenii ternoviy ohon mii* [My thorny fire, Lada and Marena], Lviv, 1912, P. 92 [in Ukrainian].

Вірш складається з трьох катренів чотиристопового цезурованого амфібрахію, але четвертий рядок – іншорозмірний, у восьмому версі фіксуємо аж два позасхемних наголоси, у дев'ятому рядку («У твоїй розмові є музика духа...» 0100010||0100010) «правильний» ритм постає при діалектному наголошенні слова «тв'ій»). Такі «збої» ритму нагадують Шевченкову силабічну форму 12₆-11₆-складового вірша, як визначила її Н. Костенко³⁷.

У «Причинній» Т. Шевченка фіксуємо такі рядки:

«Чи винна ж голубка, що голуба любить?
Чи винен той голуб, що сокіл убив?
Сумує, воркує, білим світом нудить,
Літає, шукає, дума – заблудив»³⁸.

0100010||0100010
0100010||0100010
0100010||0100010
0100010||0100010

Перші два рядки мають ритм Амф 4а. Два наступні верси – безсумнівно силабічні. Силабічну Шевченкову форму В. Пачовський стилізує, постає силабо-тоніка.

Попередником В. Пачовського в аспекті творення пісенних текстів був С. Руданський. Дослідники закономірно вказували на схожість романсів «Мене забудь, моя дівчино!» (С. Руданський) та «Забудь мене, мене забудь?!», що під назвою «В альбом Олі Г.» увійшла до збірки «Розсипані перли». Наведемо першу строфу поезії С. Руданського:

«Мене забудь, моя дівчино! 01010101010
Спокійно жий, щаслива будь, 01010101010
Цвіти хочь рожой, хочь калиной, – 01010101010
Мене забудь, мене забудь!...»³⁹. 01010101010

Твір написано катренами Я4 з римуванням АbАb. Перша строфа вірша В. Пачовського виглядає так:

«Забудь мене, мене забудь! 0101010101 Я4
Що нам колись жевріла груди, 0101010101 Я4
Що серце рвало ся колись – 10100001 Я4
Ми розійшлись!»⁴⁰. 0001 Я2

Змістовна близькість цих творів – безсумнівна. Подібною є й форма. Основою ритму обох віршів є чотиристоповий ямб. Однак В. Пачовський знову ж таки не наслідує, а стилізує. Він вкорочує останній рядок катренів, змінює спосіб римування та характер рим. Розмір його строф: Я4,4,4,2; римування має схему aabb. До того ж зміну розміру в кінцевих рядках катренів поет підкреслює ще й графічно: за допомогою відступу тексту вправо.

Цікаво також порівняти переклад С. Руданським польської пісні «Чорний колір», здійснений 1854 року із зазначенням «З польської» та поезію В. Пачовського «Твоя правда! – ти пізнала». Наведемо першу строфу перекладу:

«Щоб співати колір чорний 0010101010 8 X4
Дала-сь голос твій. 1010101 5 X3
І тобі одній покорний 0010101010 8 X4
Я співаю колір чорний, 0010101010 8 X4
Бо то колір мій!»⁴¹. 0010101 5 X3

Переклад здійснено п'ятивіршами дуже тонізованого (63,4% силабо-тонічних рядків) силабічного вірша зі схемою 8,5,8,8,5 і римуванням АbААb. Звернемо увагу на те, що перша строфа повністю хореїзована: Х4,3,4,4,3. Наведемо першу строфу поезії В. Пачовського:

«Твоя правда! – ти пізнала, 1010101010 Х4
Бистра голова твоя! 10000101 Х4
Так, ти Дзюню, добре мала, 1010101010 Х4
Що ти мною гордувала. 00100001 Х4
Бо найбільший дурень – я!»⁴². 001010101 Х4

Ймовірно, знову фіксуємо стилізацію. Поет міг «залишити» туж строфу і римування, але «згладив» ритм: замість силабічних урегульованих різноскладовиків часто з хореїчним відповідником маємо чотиристоповий хорей.

На створення ліричної драми «Розсипані перли» могла надихнути нашого автора збірка любовних віршів І. Франка «Зів'яле листя» (1896). Мотив ліричного вірша І. Франка «Раз зійшлися ми випадково...» озивається у творі В. Пачовського «Ти була мені все рада...». Наведемо строфу із вірша Каменяря:

«Я питав про щось такеє, 1010101010
Що й не варт було питать, 0010101010
Говорив щось про ідеї – 00100001010
Та зовсім не те, не теє, 0010101010
Що хотілося сказать»⁴³. 00100001

Маємо п'ятивірш Х4 з римуванням АbААb. Строфа В. Пачовського виглядає так:

«Про що ми не розмовляли – 01100001010
Тільки все нічо про тоє, 1010101010
Що хотіли ми про себе 1010101010
Раз довідатись обое»⁴⁴. 1010101010

В автора збірки «Розсипані перли» залишається той же чотиристоповий хорей, але змінюється строфіка та римування: постають катрени з римуванням АbСb.

³⁷ Kostenko N. *Virsh i poeziia: Zbirnyk naukovykh, literaturno-krytychnykh i publitsystychnykh statei* [Poem and poetry: A Collection of scientific, literary-critical, and journalistic articles], K.: Vydavnychiy dim Dmytra Buraho, 2014, P. 327 [in Ukrainian].

³⁸ Shevchenko T. *Povne zibrannia tvoriv: U 12 t.* [Complete Works: In 12 vols], Redkol.: M. H. Zhulynskyi (holova) ta in., K.: Nauk. dumka, 2003, T. 1.: *Poeziia 1847-1861*, P. 74 [in Ukrainian].

³⁹ Rudanskyi S. *Tvory: V 3 t.* [Works: In 3 volumes.], K.: Nauk. dumka, 1972-1973, T. 1, P. 37 [in Ukrainian].

⁴⁰ Pachovskyi V. *Rozsypani perly...*, op. cit., P. 27.

⁴¹ Rudanskyi S. *Tvory: V 3 t.*, op. cit., T. 1, P. 199.

⁴² Pachovskyi V. *Rozsypani perly ...*, op. cit., P. 84.

⁴³ Franko Ivan. *Zibr. tvoriv: U 50 t.* [Collected works: In 50 volumes], K.: Nauk. dumka, 1976-1986, T. 2, P. 125 [in Ukrainian].

⁴⁴ Pachovskyi V. *Rozsypani perly...*, op. cit., P. 125.

Уже на лексичному рівні відчутний перегук з поезією І. Франка «Каменярі». Тут постає образ «сильного голосу», що «гримить» над землею. А в цитованому уривку перегукуються вирази «І всі ми, як один, підняли вгору руки» (І. Франко) та «... В скаргах піднялося / Благальними руками» (В. Пачовський). «І тисяч молотів о камінь загуло...» (І. Франко) – «Мільйони мар» (В. Пачовський). «Мов давить всіх страшний один якийсь тягар...» (І. Франко) – «...Мов давив всіх страшний якийсь тягар...» (В. Пачовський).

Перегукується й розмір – шестистоповий цезурований ямб. Все інше – строфіка та римування – інакше. В І. Франка фіксуємо катрени АВАВ у В. Пачовського – терцети з римуванням АВА ВАВ СdC dCd. Отже, маємо стилізацію.

Попередником «Розсипаних перлів» була також збірка любовних віршів П. Карманського «З теки самоубійця» (1899). У ній немало «пісенних» текстів. Наприклад: «Моя ти надіє, верни ся, верни ся!» (Амф4,3,4,3, катрени, АbAb), «За скоро ви цвіті...» (Амф2, катрени, АbCb), «Вітер віє, завіває...» (Х4,2,4,3, катрени, АbАb), «Нудно, сумно, душно в груди...» (Х4,3,4,3, катрени, АbАb), «Коли б ти знала, що то ночі...» (Я4,3,4,3, катрени, АbAb), «Моя цитро, цитро, моя ти потіхо!» (Хбц, катрени, АbAb), «Мчить пара за паров, филіос, буяє...» (Амф4, катрени, АbАb і ААВb), «Сумно ллються звуки цитри...» (Х4,3,4,3, катрени, АbCb), «На мене, любко ти, забудь!» (Я4,3,4,3, катрени, аВаВ, abab, abcb), «Щаслив, в кого сия зірниця...» (Я4, катрени, АbАb), «Ох ті хвили грози й муки!» (Х4, катрени, АbАb), «Лягла природа на той час...» (Я4, катрени, abab), «Цвітом ти мене дарила...» (Х4,3,4,3, катрени, АbАb) та ін.

Перегуків текстів з подібним лексичним наповненням (зміст, образи) та з параметрами форми (метрика, ритміка, строфіка, римування) у цих збірках не бракує. Наприклад: «Вітер віє, завіває...» (П. Карманський) та «Віють вітри, віють буйні...» (В. Пачовський): спільне джерело – фольклор, І. Котляревський; «Мчить пара за паров, филіос, буяє...» (П. Карманський) та низка «танцювальних» віршів В. Пачовського; «Сумно, тужно, пусто всюди...» (П. Карманський) та «Розсипані перли (В альбом Дзюні Х.)» зі спільним образом «незабудок». Наведемо приклад повного збігання елементів форми у віршах поетів.

П. Карманський:

«Ох ті хвили грози й муки!

Сум який, яка туга!

Як дзвенять страшні звуки:

Не твоя вже, не твоя!»⁵².

В. Пачовський:

«Дзюню, сьвіт чужий для мене,

Ти одна мені своя,

Хоч ти все чужа для мене,

Як чужий для сьвіта я!»⁵³.

Фіксуємо очевидні лексичні перегуки та однаковість форми: катрени чотиристопового хорю з римуванням АbАb. Щоправда, у поезії П. Карманського заключні рядки кожної строфи мають рефренний характер: «Не твоя вже, не твоя!», «Не твоя, ні – не твоя!», «А вона вже – не твоя!» У творі В. Пачовського теж наявний натяк на рефрен. Наприклад, 11-й рядок: «Дурень той, що у віконце...», 13-й рядок: «Дурень той в одному цвіті...», 17-й рядок: «Дурень той зимніські очи...», 21-й рядок: «Дурень серце дав гаряче...».

Скажемо також про запозичення В. Пачовським версифікаційного досвіду чільних іншомовних поетів.

Галичанин В. Пачовський не міг не знати польської культури. Ще П. Керманський в «Українській богемі» відзначив «вплив Виспянського «Весілля» на Пачовського «Сон української ночі»⁵⁴.

Тема «В. Пачовський і польська поезія» ще чекає на свого дослідника. Тут зазначимо лише, що вплив польської поезії на версифікацію В. Пачовського проглядається в окремих творах зі структурами силабічних урегульованих різноскладовиків. Наприклад: «Снилось мені моя сиза пташко...» (10, 5, 10, 5, де 10=6+4), «Червона рожа, біла лілея...» (10, 8, 10, 8, де 10=5+5), «Коб ти хотіла, моя сиза пташко...» (12, 11, 12, 11, де 12=6+6, а 11=6+5), «Засвітна соната Остапа Нежанського» (10, 9, 10, 9, де 10=5+5, а 9=5+4), «Дума про Івана Цепка, Петра Шеремету і Степана Мельничука» (12, 11, 13, 13, де 12=6+6, 13=7+6 або 8+5) та ін.

Не можемо погодитися з М. Зеровим, який у статті «Іван Франко – поет» (1925) дорікав В. Пачовському за те, що його поезії в збірці «Ладі й Марені терновий огонь мій» «одноманітні у своїх силабічних нахилах»⁵⁵.

З усіх творів поетичної книжки складочисельну будову не фіксуємо й у десятку поезій, причому більшість із них базована на від фольклорно-Шевченківській основі з розмірами (8+6) 2 та 8, 6, 8, 6. Літературну силабіку засвідчено лише у двох віршах: «Тягнули коні закриті трумно...» та «Срібна царівна». Чому ж учений наполягав на «силабічності» творів поета?

Можемо припустити таке: ймовірно, східняк М. Зеров не зовсім правильно відчував наголошування слів у галицькій говірці.

Упродовж усього творчого шляху, починаючи від «Розсипаних перлів»⁵⁶ і особливо часто – в «молодомузівський» період, український автор **припадав** до поезій Г. Гайне, що цілком закономірно. По-перше, впливу великого німецького поета зазнали майже всі європейські літератори, по-друге, Г. Гайне став відомий світовому загалові своєю «Книгою пісень» – збіркою любовних віршів, яка слугувала, ймовірно, одним із творчих стимуляторів віршованих творів про кохання В. Пачовського. Особливо часто ім'я німецького поета звучить у віршах збірки «На стоці гір» (1907), здебільшого у підзаголовках. Наприклад: «За Гайнем»

⁵² Karmanskiy P. *Z teky samoubyitsia. Psykhologichnyi obrazok v zamitkakh i poeziiakh* [From the suicide folder. Psychological image in notes and poems], Lviv, 1899, P. 24 [in Ukrainian].

⁵³ Pachovskiy V. *Rozsypani perly...*, op. cit., P. 55.

⁵⁴ *Moloda Muza: Antolohiia zakhidnoukr. poezii pochatku KhKh st.* [Young Muse: Anthology of Western Ukrainian Poetry of the Early 20th Century], Uporiad., perednie slovo ta prymit. V. I. Luchuka, K.: Molod, 1989, P. 280 [in Ukrainian].

⁵⁵ Zerov M. *Tvory: v 2 t.* [Works: in 2 volumes], K.: Dnipro, 1990, T. 2, P. 461 [in Ukrainian].

⁵⁶ Наприклад, незаперечним Гайнівським впливом позначена поезія «Минув ся баль, минув ся баль...».

(тричі), «На мотив Гайне». Поезія «Стою на горі на шпилі» розпочинається строфою-цитатою із Г. Гайне, а у дев'ятому рядку автор зізнається: «Коби я мав Гайне, твій регіт...». Цей верс перегукується з початком вірша І. Франка «Ах, коб я був музикантом...». Спільне джерело форми – поезія Г. Гайне.

До форми поезій великого німця український поет вдавався як у перекладних, так і в оригінальних творах. У перекладних поезіях В. Пачовський використовував такі структури: власне силабо-тоніка, силабо-тонічні перехідні форми від двоскладовика до дольника, силабо-тонічні перехідні форми від трискладовика до дольника, власне дольник. Цікаво, що в силабо-тонічних перекладних творах він подає або на початку поезії («Стою на горі на шпилі»), або наприкінці твору («Мадам стоїть над морем», переспів «На мотив Гайне», «Ой не питай ся, голубко...») один або й два дольникові рядки як версифікаційний «знак» Г. Гайне. Наведемо приклади власне силабо-тонічних «гайневських» форм – «Минув ся баль, минув ся баль...» (Я4,3,4,3, катрени, аВаВ, аВсВ, аВс'В, а'ВсВ), «На мотив Гайне. Ой не питай ся, голубко...» (Д3, з двома рядками (10%) Дк3, катрени, АвСв), «Про душу не мов, моя мила...» (Амф3, 6-вірші, АbАbXb), «Стою

на горі на шпилі...» (Амф3 з двома рядками Дк3 (10%) та одним рядком Я5 (5%), катрени, АвСв.

Перехідна форма від двоскладовика до дольника – «За Гайнем. Мадам стоїть над морем». Два перекладні катрени цього вірша мають такий вигляд:

«Мадам стоїть над морем,	У У У У У	Я3
Зітхає раз у раз –	У У У У У	Я3
Розніжилась тим горем,	У У У У У	Я3
Що сонця сьвіт погас!	У У У У	Я3

О, пані, се не шкодить,	У У У У У	Я3
Старий сей факт як сьвіт –	У У У У	Я3
Воно з переду заходить	У У У У У У	Дк3
І верне ззаду як слід» ⁵⁷ .	У У У У	Дк3

Параметри форми твору: Я3, катрени, АbАb. Дольникові верси становлять лише 25% від цих рядків, але вслід за Н. Костенко [8, с. 103], вважаємо цю структуру перехідною формою від двоскладовика до дольника.

Перехідна форма від трискладовика до дольника – «За Гайнем. Ой любко, дай ручку на серце моє...». Як і твір, розглянутий попередньо, ця поезія складається з двох строф:

«Ой любко, дай ручку на серце моє,	У У У У У У У	Амф4
Чи чуєш, як в хатці хтось молотом бє?	У У У У У У У	Амф4
Там мешкає тесьля лукавий на всі,	У У У У У У У	Амф4
Він трумно там теше мені.	У У У У У	Амф3

Ой довбе і стука чи в день, чи у ніч –	У У У У У У У	Амф4
Воно мені давно вже сон плине з віч,	У У У У У У У	Амф4
Сьпішишь, пане тесьля, чи ти чув,	У У У У У У	Тк4
Аби я скоро вже заснув!» ⁵⁸ .	У У У У У	Я4

Як бачимо, два останні рядки – іншометричні. Вони становлять 25% від усіх версів. Таку структуру, як і в попередньому вірші, за Н. Костенко вважатимемо перехідною від трискладовика до дольника. Загалом же параметри форми твору такі: Амф4-3, катрени aabb.

Власне дольникові форми серед перекладів поета представлені віршем «За Гайнем. Стою на горі на шпилі...».

«Стою на горі на шпилі,	У У У У У У	Дк3
А серце розняв мені жаль,	У У У У У	Амф3
Коб мені пташкою бути...	У У У У У У	Д3
Зітханнями ллється печаль.	У У У У У	Амф3
Коб ластівкою бути,	У У У У У	Акц3
До тебе злинув би я –	У У У У У	Дк3
Зліпив би над твоїм віконцем	У У У У У У У	Амф3
Гніздо собі, зоре моя!	У У У У У У У	Амф3
Коб соловійчиком бути,	У У У У У У У	Д3
До тебе злинув би я –	У У У У У	Дк3
З вишень цілу нічку сьпівав би	У У У У У У У У	Амф3
Пісень тобі, зоре моя!	У У У У У У	Амф3

Коб жовтодзюбком бути,	У У У У У У	Дк3
Летів би до тебе сей час –	У У У У У У	Амф3
Ти ж рада жовтодзюбам,	У У У У У У	Я3
А сойці це пара якраз!» ⁵⁹ .	У У У У У У	Амф3

Розмір цього вірша – тринаголосою дольником, катрени АвСв. Ознаки дольникових структур мають оригінальні твори В. Пачовського «Мамо, я впав на стоці гір...» (Дк4,3,4,3, катрени, аВаВ), та «Вічний Народе, Генію туги...» (Дк4, 6-вірші, АвСвdd). Загалом уявлення про форму віршів Г. Гайне навіває більше двох десятків поезій у збірці В. Пачовського «Ладі й Марені терновий огонь мій».

Цікавою видається стилізація В. Пачовським форми строфи відомої поезії «Крук» Едгара По. Цей чудовий містичний твір американського автора складається з вісімнадцяти шестирядкових строф з розміром X8,8,8,8,8,4 та римуванням АbСbbb. Помітну роль відіграє стале (у першому, третьому, четвертому версах) внутрішнє римування. Його можна відобразити такою схемою:

⁵⁷ Pachovskyi V. *Na stotsi hir* [At the foot of the mountains], Lviv, 1907, P. 10 [in Ukrainian].

⁵⁸ Ibidem, P. 27.

⁵⁹ Ibidem, P. 64.

1. —A—A
2. ———b
3. —C—C
4. —C—b
5. ———b
6. ———b.

«Once upon a midnight dreary, while I pondered, weak and weary
Over many a quaint and curious volume of forgotten lore,
While I nodded, nearly napping, suddenly there came a tapping,
As of some one gently rapping, rapping at my chamber door.
«Tis some visitor,» I muttered, «tapping at my chamber door —
Only this, and nothing more»⁶⁰.

Стилістичне значення має повторення слова – рефрену в кінці строф. Наведемо першу строфу оригіналу:

«Вкінець змучений журбою,	U11UUU1U	X4 з/наг. (I)
Раз північною порою	1U1UUU1U	X4
Я схилився, задрімав	UU1UUU1	X4
Над одним старинним твором,	UU1U1U1U	X4
Над забутим мені взором,	UU1U1U1U	X4
Що велику славу мав.	UU1U1U1	X4
Коли чую: стук роздався,	U11U1U1U	X4 з/наг. (I)
Стук роздався з двору мого...	1U1U1U1U	X4
Подорожній заблукався	UU1UUU1U	X4
Та прибивсь до двору мого,	UU1U1U1U	X4
Подорожній – більш нічого» ⁶¹ .	UU1U1U1U	X4

Як бачимо, П. Грабовський не дотримався форми оригіналу. Строфа його перекладу – одинадцятивірш чотиристопового хорею з римуванням ААВсСbDEDEE. За такого підходу ефект внутрішнього римування втрачається.

Уперше увагу до строфи «Крука» В. Пачовський виявив у поезії «Сон», яка увійшла до збірки «Розсипані перли». У творі, який складається із тринадцяти шестирядкових строф (шестивірші, як у Е. По) з розміром X4 (як у П. Грабовського) і римуванням АВсАВс, поет зберіг містичну основу, образ крука – «пугача», та у кожній строфі послідовно заримував слова «пугач» – «плач». Наведемо першу строфу поезії:

«Хто вночі йде по цвинтарі?	1U1UUU1U
Вслід берези стогнуть шумно,	1U1U1U1U
Глухо пугає пугач –	1U1UUU1
З татом Дзюня йде у тузі –	1U1U1U1U
Хтось несе за ними трумно,	1U1U1U1U
З того трумна чути плач» ⁶² .	1U1U1U1

У вірші дивовижно поєднано особисті мотиви («Дзюня»), образ ворона Е. По, діалогічність та містичність окремих балад Й.-В. Гете.

Друге звернення до форми «Крука» простежуємо в поезії «Дрожання душі», що увійшла до збірки «На стоці гір». У творі поет **позбувається** похмурої містичної основи на користь елегійно-любовним складникам. Ймовірно, первинною формою стилізації була така:

«Так ходила по алеї, та займати я не міг!
Чистий ангел – білосніг!.. Млів я дивлячись на неї,
Плили сльози з віч моїх, заросив я слідки ніг...
Поверталась, усміхалась —
Та займати я не міг!..»

На час звернення В. Пачовського до вірша «Крук» вже був його український переклад, здійснений П. Грабовським. Поет опублікував його 1897 року в журналі «Зоря». Наведемо першу строфу перекладу, оскільки і його форму врахував В. Пачовський:

«Так ходила по алеї,	UU1UUU1U
Та займати я не міг!	UU1U1U1
Чистий ангел – білосніг!..	1U1UUU1
Млів я дивлячись на неї,	1U1UUU1U
Плили сльози з віч моїх,	1U1U1U1
Заросив я слідки ніг...	UU1U1U1
Поверталась, усміхалась –	UU1UUU1U
Та займати я не міг!..»	UU1U1U1

Тут маємо п'ятивірші з розміром X8,8,8,4,4, два верси X4, замість одного, порушено акцентну і зовнішню, і внутрішню схеми римування, зате постають чудові звукові перегуки. Можливим був і такий варіант:

«Так ходила по алеї,	UU1UUU1U
Та займати я не міг!	UU1U1U1
Чистий ангел – білосніг!..	1U1UUU1
Млів я дивлячись на неї,	1U1UUU1U
Плили сльози з віч моїх,	1U1U1U1
Заросив я слідки ніг...	UU1U1U1
Поверталась, усміхалась –	UU1UUU1U
Та займати я не міг!..»	UU1U1U1

Цей зразок ближчий до перекладу П. Грабовського. Маємо восьмивірш чотиристопового хорею з римуванням АввАввСв.

Однак поет йде далі – перші три рядки першого варіанту або шість перших версів другого подає як ритмічну прозу; два останні рядки залишає віршованими. Твір постає в такому вигляді:

«Так ходила по алеї, та займати я не міг!
Чистий ангел – білосніг!.. Млів я, ди —
влючись на неї, плили сльози з віч моїх,
заросив я слідки ніг...
Поверталась, усміхалась —
та займати я не міг!..»⁶³.

Маємо двочастинну поліметричну конструкцію. Перша частина – від слова «так» до слова «ніг» – виконана ритмізованою прозою. Друга – віршована (двовірш чотиристопового хорею). Стилiзуєчи, поет наче «приховує» першоформу.

⁶⁰ Edgar A. *The Raven*, URL: <https://www.owleyes.org/text/raven/read/the-raven#root-219281-19> [in English].

⁶¹ Hrabovskyi P. *Pereklad «Kruka» E.* [Translation of «The Raven» by E. Poe.] Po Zibr. tv.: U 3 t., K.: Vyd-vo AN URSSR, 1959, T. 1, P. 156 (Akad. vydannia) [in Ukrainian].

⁶² Pachovskyi V. *Rozsypani perly ...*, op. cit., P. 115.

⁶³ Pachovskyi V. *Na stotsi hir ...*, op. cit., P. 19.

До образу крука В. Пачовський звертається у ще одному, крім «Дрожанне душі», вірші зі збірки «На стоці гір» – «Камінний голос». Наведемо одну строфу поезії:

«І згасло нам сьвітло в кімнаті, 010010010
Лиш бив ся об стіни той голос, 010010010
Літав чорним крюком по хаті 011010010 псх (І)
І сивів від смутку мій волос. 010010010
Так кракав той крук»⁶⁴. 01001

Маємо п'ятивірш Амф 3, 3, 3, 3, 2 з римуванням АВАВс.

Висновки. Отже, віршовий аналіз засвідчує, що ймовірними джерелами форми віршів В. Пачовського часто слугують народні пісні, силабічну основу яких поет щоразу тонізує, літературні пісні Т. Шевченка (В. Пачовський запозичує в Кобзаря певні версифікаційні принципи та прийоми), вірші І. Франка, польських поетів та Г. Гайне (і пісенні, й не пісенні тексти). Рідше поет відштовхується від пісенних зразків І. Котляревського, М. Шашкевича, С. Руданського, П. Карманського, твору Е. По. Поет щоразу стилізує протооснову, намагаючись створити власну унікальну форму.

Бунчук Борис – доктор філологічних наук, професор кафедри української літератури Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича. Досліджує українське віршування XVIII–початку ХХ ст. Автор численних публікацій.

Bunchuk Borys – Doctor of Philology, Full Professor, Department of Ukrainian Literature, Yuriy Fedkovych Chernivtsi National University. Studies Ukrainian versification of the XVIII – early XX centuries. Author of numerous scientific works.

Маркуляк Лариса – кандидат філологічних наук, доцент кафедри української літератури Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича. Коло наукових зацікавлень: історія української літератури (40-50-х років ХХ ст.), література Буковини, методика викладання української літератури.

Markulyak Larisa – PhD of Philology, Associate Professor of the Department of Ukrainian Literature at the Chernivtsi National University named after Yuriy Fedkovych. Scientific interest: Ukrainian literature (40-50s of the 20th century), literature of Bukovyna, Methodology of teaching Ukrainian literature.

Реуцька Наталія – аспірантка кафедри української літератури Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича. Досліджує версифікацію Василя Пачовського. Авторка низки публікацій.

Reutska Natalia – Post-graduate Student, Department of Ukrainian Literature, Yuriy Fedkovych Chernivtsi National University. Studies versification of Vasyl Pachovsky's poems. The author of a few publications.

Received: 5.11.2025

Advance Access Published: December, 2025

© B. Bunchuk, L. Markulyak, N. Reutska, 2025

⁶⁴ Ibidem, P. 54.

«ПОГАНІ ДОРОГИ» НАТАЛІЇ ВОРОЖБИТ ЯК ЖІНОЧА ДРАМА ВИЖИВАННЯ**Леся ВОЙТЕНКО,**

Одеський національний університет імені І. І. Мечникова

Одеса (Україна)

lesyavoytenko1@gmail.com

NATALIA VOROZHBIT'S «BAD ROADS» AS A FEMALE DRAMA OF SURVIVAL**Lesya VOITENKO,**

Odessa I. I. Mechnikov National University

Odessa (Ukraine)

ORCID 0000-0002-6748-8210.

Voitenko Lesya. Natalia Vorozhbit's «Bad roads» as a female drama of survival. The article analyzes Natalia Vorozhbit's play from the point of view of feminist criticism, in particular from the standpoint of Anglo-American feminist theory, which emphasizes traditional concepts. **The purpose of the article** is to analyze the theme, motive and images of the play from the point of view of feminist criticism.

The play reflects the life and experience of women in the war and during the war, which is **relevant today**. It is built on the principle of montage of 6 stories, stories that relate mainly to women and are told by them, and has a novelistic-dramatic character both at the level of composition and poetry. Montage, documentary and realism, almost photographically recorded naturalism, parallelism of two worlds, two ways of life – peaceful and military, happy but sad finale – characteristic compositional features of the play.

The will to live in the characters of the play is realized thanks to masculinity, which explains the nature of the female soul. This masculinity is projected onto the environment and performs a compensatory function.

Communication of violence and cruelty – these features are characteristic of the play, they represent a woman unconventionally. Scenes of violence and horror, sex in front of the audience, abusive language, a headless corpse, obscene behavior – all this disturbs the peace of the viewer/reader, shows deviations from the norm of ordinary life, they accompany the women in the play. Violence becomes the norm of «every day» communication, an excess that undermines discourse and opens the way to the unconscious. The metamodernist concept of «new sincerity» explains how a woman's worldview is formed during the war, where violence becomes an integral part of life, and cruelty is its accentuated function, but unlike men, women try to be sensitive, gentle, caring and loving.

Conclusions. The author brings out her characters as eccentric, «heroically whimsical», but their dichotomy is their universal feature. Vulnerability, sentimentality, credulity, melodramatism, which a woman feels even in war, are depicted through the lens of feminist criticism; the combination of phenomena that sometimes contradict each other in content, such as: irony and sincerity, violence and vulnerability demonstrate the simultaneity of being in different states and the impossibility of determining which of them dominates – this is an optimistic response to the perception of the tragedy of war.

Keywords: *Feminine discourse, «new sincerity», dramaturgy, metamodernism, «communication of violence»*

Вступ. Моє покоління дуже добре знає вираз: у війни нежіноче обличчя. П'єса Наталки Ворожбит «Погані дороги» спростовує це не просто на рівні фрази, а на рівні онтологічному, заперечуючи стереотипно традиційні для нашого суспільства засади, за якими жінку сприймають як берегиню роду, ніжну, слабку половинку чоловіка. Такі традиційні уявлення замінені сучасними, деколи доволі цинічними принципами, комунікацією насильства, але саме вони забезпечують «виживання» жінки під час війни. Катастрофа і свобода вибору, любов і жага життя вступають у фатальний двобій, тільки територія боротьби тут внутрішня – душа жінки, яка прагне врятувати життя, знайти шлях виживання.

Аналіз п'єси Наталки Ворожбит «Погані дороги» з погляду феміністичної критики є **актуальним та нагальним**, адже тема війни та місця і ролі жінки в ній є глобальною.

Текстовий та літературно-критичний матеріал дослідження сучасної української драми є досить потужним та масивним. Варго зауважити, що в сучасній українській драмі останні два десятиліття

феміністичні тенденції заявлені досить вагомо: це звернення до «жіночої» проблематики, тенденція представлення жіночого погляду, який, звичайно, інший, відмінний від чоловічого. Таку різницю світоглядів і світовідчуттів представляють, наприклад, п'єси Оксани Танюк, Олександри Погребінської, Наталки Ворожбит, Лени Лягушенкової.

Проект Центру Леся Курбаса об'єднав феміністичні п'єси та репрезентував їх у жіночій антології «Мотанка». Н. Ворожбит досить органічно вписується у цей феміністичний дискурс. Авторка по-своєму, по-жіночому пише про долю жінки на війні: п'єса «Погані дороги» якраз і демонструє багатолике сприйняття війни жінками різного віку, професій, соціальних верств. Значний текстовий масив сприяє й посиленню інтересу критиків та літературознавців до аналізу та осмислення цих драматургічних текстів саме у аспекті феміністичної критики.

Дослідження О. Бондаревої, яка зробила досить плідну та системну розвідку, де описала електронні колекції та серії сучасної драми, Т. Вірченко, М. Шаповал, стали підґрунтям при написанні

пропонованої статті, також, звичайно, праці зарубіжних дослідників драми П. Паві, П. Баррі, Z. Bauman, Bornstein.

П'єса має радше новелістично-драматичний характер як на рівні композиційному, так і поетологічному, адже способи комунікації авторки з читачем/глядачем досить модерні та сучасні. Це і монтаж, документальність та реалістичність, майже фотографічно зафіксована натуралістичність, паралелізм двох світів, двох способів життя – мирного та воєнного, щасливий, але сумний фінал, адже попереду невизначеність, а тому страх і темрява, які долаються жагою щастя, бажанням вижити попри жахи і страхи.

Враховуючи розбіжності у феміністичній критиці щодо характеру теорії та різних підходів до окреслення її теоретичних засад (маємо на увазі, французький, американський та англійський варіант феміністичної критики) ставимо за мету проаналізувати п'єсу з позицій англо-американської феміністичної теорії, де «здебільшого увагу звертають на традиційні поняття, такі як тема, мотив і образ»¹. Як і риси феміністичного письма можна виділити на основі цього підходу у п'єсі Н. Ворожбит «Погані дороги».

Основний виклад матеріалу. Однією з провідних та визначальних ознак феміністичної теорії є прийняття «засад реалізму» як підходу до літератури «відображення життя й досвіду жінок, які можна витлумачити й оцінити щодо дійсності»². Авторка зображує реальні події, життя під час війни, яка триває на Донбасі з 2014 року.

П'єса побудована за принципом монтажу шести історій, новел, які стосуються переважно жінок і розказані ними, їм передує історія журналістки, яка закохалася у бійця, що воює на Донбасі, куди вона їде, щоб написати про війну.

Вже тут, у цій історії, що починається в Києві в кав'ярні на Шота Руставелі, де поки що немає війни, перед нами постає рефлексуюча, самоіронічна, закохана з другого разу у жонатого чоловіка жінка – журналістка.

П'єса починається з незвичного для цього жанру опису-самохарактеристики: «Я – Наташа, мені вже сорок. У мене дрібна комплекція і тому здаюся молодшою. Ще в мене гострий ніс, красиві карі очі, тонкі губи, маленькі груди, що це?.. Худі ноги та руки. Через стреси й неправильний спосіб життя я в не дуже хорошій формі. Бліда і в мене вилітає серце. Ти називатимеш мене «горобчик»³.

Бажання Наталі писати про війну, про Сергія видають її приховане, відштовхнуте у несвідоме, бажання кохати цього чоловіка, мати від нього дитину, тому вона хоче йому «сподобатися», розуміє, що інтерес до війни – то єдина дорога до нього, вона

плаче у храмі і молить Богородицю, зізнаючись: «хочу кохання з тобою. Однак соромлюся просити, турбувати через це Самого».

Як бачимо, у цьому випадку текст з погляду феміністичної критики відтворює несвідомий голос героїні, що проявляється у мові, яка, за теорією Лакана, виявляє глибинні потаємні бажання, страхи через словесні асоціації. Маємо Сергієві карі очі, дивлячись у які «так почувуюся, начебто мене взяли в заручники й опускають у темний підвал», як на «розпеченому вугіллі», бо «хочу тебе, уявляю, як це могло б зараз бути. Як ти підводишся й підходиш до мене. Або простягаєш руку в темряві. Або ні, ти владно кажеш: «Йди сюди». І я йду в твою темну постіль. Але ні. Ти не зवेश. Лежиш на сусідньому ліжку, тварино, обкладена зброєю, і хрочеш»⁴. Ця уявна картина, внутрішній монолог Наташі завдяки словесному вираженню переводять приховане несвідоме у означувану площину бажань і вчинків. Наведений уривок ілюструє жіноче бажання любові, визнання.

Ці бажання реалізуються через біль, бо обраний коханець «військовий, який має рівну спину, в якого наче загнали стержень... прямиий жорсткий стержень, несумісний із життям. Ще ти схожий на задубіле дерево пустелі. Коли я дивлюся на тебе з усією любов'ю, на яку здатна моя підла письменницька душа, і ти відчуваєш мій погляд, то мовби наповнюєшся вологою, твої риси розгладжуються. Це короткотривалий ефект, але він дозволяє мені осягнути рівень твоєї самотності та здичавіння»⁵.

Отже, метафори та метонімія, які подано у цій цитаті для прикладу, а наявні вони в усьому тексті, демонструють зсуви та заміни, інтерпретують страхи та біль героїні як несвідомі бажання що завдяки мові не просто озвучуються, а й стають явними, таке проявлення болю – то суто жіноче сприйняття. Через біль Наталя відкриває любов, яку вона означає як дивну: «Як дивно любов прийшла до мене. І з таким дивним супроводом. Дорога. Порожні заправки. Перші блокпости. Перші військові. Перша бронетехніка назустріч. Перша ніч на першій військовій базі. У мене диктофон і серце, що намагається вистрибнути. У офіцерів шашилик, коньяк і жодної мотивації воювати. У тебе гітара й мотивація»⁶.

У феміністичному прочитанні наведений приклад показує багатопланову структуру репродукції соціального порядку на війні, де жінка залишається вразливою та емоційною, до рівня больового сприйняття реальності, пошуку любові та кохання. Наталя здійснює перехід від явного свідомого Я до несвідомого та таємного неусвідомленого, воно стає для неї стрижнем буття, адже вона прагне, намагається об'єктивно оцінити власні трансформації. Нівелювання власної волі та слідування бажанням Сергія не дратує,

¹ Barri P. *Vstup do teorii: literaturoznavstvo ta kulturolohiia* [Introduction to theory: Literary studies and cultural studies], Smoloskyp, 2008, P. 148 [in Ukrainian].

² Ibidem.

³ Vorozhbyt N. *Pohani doróhy* [Bad roads], Lviv, Vydavnytstvo Anetty Antonenko, 2021, 96 p. [in Ukrainian]

⁴ Ibidem, P. 10.

⁵ Ibidem, P. 13-14.

⁶ Ibidem, P. 12.

як у випадку з першим чоловіком, а зачаровує та обезсилює:

«Ти вперше цілуєш мене. Ти сам вирішуєш, як і коли це зробити. Я нічого не вирішую. У мене підкошуються ноги. Я не можу стояти. Таке відчуття, що пиздець – оце вона, саме та картинка із кіно про любов, яку я стільки разів бачила й чула, і перевідчувала за інших, але не за себе. Привіт, любове. На твою честь вибухають снаряди по другий берег. На твою честь комусь відірвало ногу»⁷.

Авторка не романтизує, але й не заперечує кохання на війні, вона подає його рядом матеріально-тілесним, іронічно-саркастичним, гіпернатуралістичним та гіперболізованим:

«Як вульгарно розповідати про любов на війні, про перший поцілунок на тлі обстрілів. Це все занадто нестерпно красиво. Я просто-таки відчуваю, як ви мені задрите і водночас плюється»⁸.

Це свого роду грубий реалізм в якому матеріально-тілесне подано у натуралістично-амбівалентному аспекті, воно ніби реабілітує любов, але не в плані романтики чи сентименту, а у формі модернізації матеріально-тілесного образу в літературі.

«Якою смішною фігнею займаються люди», – скажеш ти після сексу. Мабуть, це і справді смішно. Стояти в коридорі на колінах перед чоловіком, який думає про місію українського патріота. Місія українського патріота – служити народові України, зберігати цілісність і незалежність держави. Не рватись у політику, але змушувати політиків служити на користь країни й народу. За потреби віддати життя за цілісність України. Через мінет можна заразитися патріотизмом, хіба ви не знали?»⁹

Онтологічне, соціальне, тілесне подані у нерозривній єдності, як неподільне живе ціле, як різнолике та хаотичне життя. Життя жінки на війні і під час війни представлено у п'єсі на різновірковій жіночій аудиторії, так, скупі ремарки-описи місця дії підкреслюють скудність життя дівчаток-підлітків, які радіють подарованій помаді та шампуню, у своєму підлітковому віці заробляють для родини тушонку і коньяк, за що дорослі їх просто сварять, а однокласники бойкотують і називають «укропськими подстилками». Це дівчатка, які знають гірку правду життя фактично з підліткового віку, знають про секс не з книжок чи фільмів, а з практики, бо секс для них – це спосіб виживання. Фемінний дискурс у даному випадку відтворює амбівалентність жіночо-дитячої душі: бажання захисту і визнання одночасно, традиційно несвідомий розрахунок на чоловічий захист та бажання власної самореалізації. Ці троє дівчат тягнуться до дорослих чоловіків у формі, намагаючись знайти не так навіть секс, як бодай якийсь захист у нелюдському краєвиді «сірої зони», яку полишати мешканці, що народилися і прожили тут, все одно не хочуть:

«Я так рада, що додому вернулася. Я в евакуації этой думала, сума сойду. Вроде море, а капец, как тяжело. Потом вернулась, иду такая по городу и слышу: стреляют... И мне так хорошо стало – я дома! И в тот же день с Бизоном познакомилась».

Семирічна дівчинка цілує стіни будинку: *«она сбросила сапоги и давай прикладываться к стенам, дверям, подоконникам в каждой комнате и рыдать с причитаниями... Как старуха. Ей семь лет. Я ходила за ней, и смеялась, и плакала... Я не знала, что сказать. Мы всего три месяца не были дома, вернулись сразу после освобождения»¹⁰.*

Наведені цитати є свідченням проявлення несвідомої особистісної орієнтації, яка властива жінці від природи, на відміну від чоловіка, що й є основним джерелом фемінності. Бажання життя, воля до життя у персонажів п'єси є свідченням маскулітності жінки, яка пояснює природу її душевного комплексу. Ця маскулітність виступає в спроектованому вигляді, а проєкції, як правило, не можна розпізнати, вони експропріюються на найближче оточення, тому Жінка, що везе мертвого з відтятою головою Вітю, який був її коханцем, вважає його турботливим і ніжним:

«У него был хуевый характер. Он мог так посмотреть – как кирпичем приложит. А потом брал гитару, и все его любили. А если выпивал, то становился нежным, как котяра, и такие слова говорил, какие перед смертью вспоминаешь буду»¹¹.

Це метафоричне перенесення потреби захисту і ніжності на чоловіка є не чим іншим, як несвідомим бажанням залишатися жінкою, якій «снились уги в страхах», якій віддавали вітамінку чи цукерку «Мішка на Севере» – це не що інше, як маркери турботи і захищеності у жіночій свідомості. Однак вітамінки та цукерки – це спогади минулого, а чоботи в блискітках лише сон, тому з позицій феміністичної критики маємо прояви жіночої маскулітності, яка виконує компенсуючу функцію та надає сенсу жіночому життю на війні.

П'єсу «Погагі дороги» можна вважати метамодерною, адже авторка стоїть на позиції митців-«антибунтівників», «яким вистачить дитинної зухвалості, аби підтримувати прості недвозначні цінності. Які з благоговінням і довірою ставитимуться до старих немодних людських проблем і емоцій ... ці антибунтівники... виглядатимуть старомодними. Занадто щирими»¹². Зазначимо, що у тексті п'єси досить своєрідно синтезуються та стигматизуються новітня сентиментальність, довірливість й мелодраматизм у чуттєвості феміністичного світогляду, що зближує його зі згаданими антибунтівниками. Ця думка Воллеса дає право визначити текст як прояв «нової щирості», яку можна вважати новою рисою феміністичної критики, яку пов'язуємо із матеріально-тілесною, гіпернатуралістичною стихією, досить

⁷ Ibidem, P. 16.

⁸ Ibidem, P. 16.

⁹ Ibidem, P. 20.

¹⁰ Ibidem, P. 49.

¹¹ Ibidem, P. 51.

¹² Wallace D. F. E unibus pluram: Television and US ction. Review of Contemporary Fiction, № 13, P. 151 [in English].

широко представленою у тексті п'єси. Матеріально-тілесний ряд витісняє та замінює відсторонену ідеалізацію, замикання у собі, відірваність від екзальтованої ідейності тіла.

Тому жінка пропонує військовому: *«Лучше давай потрахаемся, Владимир. Ничего личного, просто чтобы согреться»*, а тіло вбитого чоловіка *«было хорошее тело. Но сейчас оно меня не заводит. Ну и потом, оно без головы. Тело без головы в мешке вообще не заводит»*. Але секс для неї – це не про задоволення, бо *«яичники отморозила еще во время первой ротации в блиндаже... У нас с Витей был странный секс, пародия. То у него не вставал, то у меня болело... Так обидно, когда любишь, хочешь и не можешь... Зато мы экспериментировали. Витя, помнишь наши игры? Давай, Вова, хотя бы почувствуем себя живыми»*¹³.

За грубістю і цинізмом цих висловлювань проглядається оголена жіноча душа, афективність та біль від втрати коханого, бажання приглушити та притупити цей біль втрати, витіснення цього почуття, емоції через тілесний зв'язок з іншим чоловіком, у цьому трикутнику переплелось життя і смерть, біль і страждання, надія і відчай, минуле й сьогоднішнє, реальність і мрія.

Як бачимо, у цій п'єсі матеріально-тілесний ряд є явищем глибоким та досить різностороннім, емоційно різноплановим (спектр емоцій від позитивних до негативних, від замилювання до іронічного визнання), поданий він не в приватно-егоїстичній формі, а як спосіб характеристики та означення життя жінки радше маскуліно, а не фемінно. Матеріально-тілесне в такий спосіб сприймається як універсальне, загальне, протиставляється суто індивідуально-тілесному відчуттю, воно не тільки сигніфікує «структуру почуття», але й описує нинішній історичний момент.

Відчуття історичності моменту, афекту й глибини, вводяться авторкою якраз через матеріально-тілесне, яке є космогонічним та універсальним, а тому життєствердним та таким, що дає можливість вижити персонажці 5 новели.

У цій п'єсі-новелі є Він і Вона, які не просто говорять, а ведуть словесно-психологічний двобій, винагородою в якому є життя. Військовий, який втратив людську подобу, вважає себе «животним», «был уебенком. А стал полноценным уебищем», «подорванный на всю голову», якому «нравится мучить, я садист!», «Я кончаю от чужого горя. Шо ты, сука, затихла?». і полонянка-журналістка, яка заперечує цю самохарактеристику хлопця, заставляє його пригадати смак дитинства, професію будівельника у мирному житті, інститут, відчути та згадати в собі людину. Саме апеляція до дитинства, згадка про бабусю, матір, мирне життя – через ці суто інтуїтивні, жіночі відчуття та материнське колективне несвідоме, яке проявляється у екстремальних життєвих ситуаціях

Вона знаходить ключик до Нього. Невиявлене, неусвідомлене, але інстинктивне апелювання до одвічного почуття любові рятує їй життя. Його самохарактеристику вона змінює витісненими спогадами через пригадування: *«ты же человек»*, *«был когда-то ребенком»*, *«ты хороший»*, *«жалко» його*, *«Ты мне правда очень нравишься»*, *«Я люблю тебя»*, *«Ты хороший... Я люблю тебя... Я люблю тебя...»*¹⁴. Маємо переведення всього духовного, ідеального, відстороненого в матеріально-тілесні особистісні спогади, в план землі та тіла в їхній нерозривній єдності.

Грубо-цинічному самосприйняттю військового, яке підкреслюється скупими описами місця та умов перебування (темний підвал без світла) Вона протиставляє любов. Повторює, що любить, що він хлопець її мрії, що в них є майбутнє... Вона перебирає на себе роль цілительки, смиренної жінки, яка на жорстокість, побиття, знущання, приниження відповідає любов'ю, переконує любов'ю. Верховенство військового, його цинізм, брутальність, грубість та жорстокість повторюваними, як мантра, словами про любов, Вона замінює на співчуття і свого роду турботу: він приносить тушонку, щоб поїла, воду помитися. Цю трансформацію хлопця передають скупі ремарки, які пов'язані з просторовими визначеннями верху-низу, однак це означення не просто топологічне, воно є свідченням його внутрішніх перемін:

*«Плюе на неї згори, виходить. Вона лежить нерухомо, потім ворухиться, починає стогнати. Двері відчиняються – це повернувся він, вона завмерла. Він підійшов до неї, помочився згори. Вийшов... Заходить він, тримає в руках бляшанку з тушківкою й ножа»*¹⁵.

Завдяки жіночій інтуїції Вона пробиває його жорстокість і цинізм, знаходить ключик до цієї спотвореної війною душі, завдяки щирості, покірності, слабкості (він б'є – вона не протриває, тільки стогне), робить його неспроможним на фізичне насилля над нею; плаче і вмовляє, що теж його роззброює. Таке поєднання почуттів, емоцій, що суперечать одне одному, як-от: щирість і цинізм, сльози і вмовляння нівелюють чоловічу ерекцію, – то вроджений прояв фемінного, закладеного природою в жінці. Можемо констатувати одночасність перебування дівчини в різних станах й неможливість визначити, який із них домінує, бо коли вони сидять обнявшись і слухають цикад, їм *«хорошо»*, однак *«Вона підводиться. Иде, стає в нього за спиною, бере цеглину... сильно б'є його ззаду по голові, кілька разів. Він падає у ванну. Вона плює на нього – слабо, по-дівочому. Потім стає обома ногами на ванну й мочиться на нього згори. Потім якийсь час сидить і плаче. Потім бере його рушницю й виходить із підвалу»*¹⁶. Повернувши йому віру й відчуття доброти, ніжності, любові, Вона нарешті називає своє справжнє почуття до нього – страх. Саме страх штовхає її на вбивство, він

¹³ Vorozhbyt N. *Pohani doróhy...*, op. cit, P. 54-55.

¹⁴ Ibidem, P. 64-66.

¹⁵ Ibidem, P. 67.

¹⁶ Ibidem, P. 80.

є своєрідною оптимістичною відповіддю на трагедію, яка відбувається з Нею, страх рятує життя, звільняє її з полону.

Досить інформативною є процитована вище ремарка, де Вона фактично повторює його дії над тілом-плює і мочиться, тобто авторка використала метод подвійної рамки, поєднавши зовнішню і внутрішню, проявлену та приховану емоцію та стан. Маємо зміну верху-низу, коли жінка зверху над чоловіком, але це можливо, за текстом твору, лише з мертвим чоловіком; така зміна є свідченням і зміни гендерних ролей та стилю поведінки. Характер такої трансформації амбівалентний, але він неминучий за воєнних умов.

Феміністичний дискурс цього твору дає право говорити про осциляцію жіночої природи між протилежностями емоційних станів, їхнього оприявлення в слові та сценічній дії п'єси. Діалоги переважають над діалектикою почуттів, саме в них, в майстерності їхнього ведення проявляється суть жіночого способу мислення та інтуїтивного вміння знайти підхід до свого завоювача-насилля, який шукає дно, тобто опору, але втрачає себе на цій війні. Комунікація насильства та жорстокості – ці риси є характерними для п'єси Наталі Ворожбит, що теж нетрадиційно представляє жінку. Авторка використовує місцями шокуючі методи впливу на глядача: сцени насилля, сексу на очах глядачів, лайливу лексику, труп без голови, непристойну поведінку. Все це порушує спокій глядача/читача, показує відхилення від норми звичного життя, сцени жахів та насилля супроводжують жінок у п'єсі. Насилля стає нормою «нормальної» комунікації, воно стало у п'єсі ексцесом, який підриває дискурс та відкриває дорогу до несвідомого. Насилля, констатує авторка, стає для жінок у її п'єсі природньою частиною життя, власне кажучи, як і для чоловіків, але при цьому маємо відмінність: насилля як соціальний успіх для чоловіків, як риса, що їх гламуризує та представляє як еліту, тоді як для жінки насилля стає способом збереження свого життя.

Отже, комунікація «насилля» є однією з характерних та відмінних ознак феміністичного дискурсу тексту. Авторка крізь призму жіночого письма та феміністичного дискурсу показує, як насилля під час війни набуло значення важливої форми соціальної комунікації, адже загальноприйняті категорії Добра і Зла, Любові і Краси, Життя і Смерті подаються через насилля. Виходить, що тема насилля пов'язується безпосередньо з жінкою, цей зв'язок не є чимось неймовірним чи неможливим, навпаки, виступає однією з найважливіших форм індивідуальної чи колективної самоідентифікації в момент катастрофи не лише культурної, а й буттєвої.

Катастрофа, яку переживають та проживають героїні п'єси «Погані дороги» показує розпад звичних форм соціокультурної комунікації, знецінює

міркування про свободу і важливість особистості, ніжність та тендітність жінки нівелюються та здаються безглуздими та непотрібними. Насилля виступає у п'єсі індикатором культурного хаосу, показує не просто занепад соціальних ідеалів мирного життя, трансформацію жіночої поведінки, а й утверджує нові соціальні практики та ідеали, які пов'язані з владою, власністю (у першу чергу, жіночою тілесністю), війною. Тому роль і функція насилля у п'єсі Наталки Ворожбит для героїнь стає ритуальною трансгресією, чимось священним, бо комунікація насилля сприймається як повсякденна, що базується на мовах насилля.

Зображення появи насилля, пояснення його як форми комунікації жінки зі світом, на наш погляд, є характерною та новаторською ознакою досліджуваної п'єси з погляду феміністичної критики, адже авторка намагається досягнути та показати становлення відповідних мов насилля крізь призму жіночого досвіду сприйняття війни та руйнації звичного світу. Авторка занурює глядача у світ насилля у різних формах – від матюків, які стають для героїнь, навіть молодих дівчат, звичною формою спілкування, до трупа коханого чоловіка без голови, якого Жінка супроводжує, щоб передати дружині. Тут доречною буде думка Зігмунда Баумана, який у своєму есе відзначає, що у сучасній культурі та медіа панує «постійний карнавал» насилля, який триває безперервно¹⁷. «Карнавалізація насилля» – це одна з характеристичних рис нашої сучасності, де триває війна.

Отже, насилля як форма комунікації цього «постійного карнавалу» стає для героїнь п'єси не страхом, а «функціонує подібно до сатири, хоча не є при цьому сатирою, – тобто показує всі вади, викликає у читачів/глядачів гнів та неприйняття, відчуття, що так жити не можна»¹⁸. Цю думку досить красномовно ілюструє текст п'єси:

«ВІН: Нет. Я. Насмотришься всего. Даже не смерти. Смерть может быть вообще легкой. Или неважной. Ну как бы мы привыкли, что смерть это пиздец. Потолок всего. Первого двухсотого нельзя забыть. А с десятого уже можно кольцо снять. Я не снимал. Но уже нет шока. Радуешься, что это не ты. А потом и этому не радуешься, потому что перестаешь чувствовать. Дно страшнее смерти. Заглянул на дно и думаешь: это дно... А нихуя. Под ним еще дно... Под ним еще... А под ним мертвый товарищ с выколотыми глазами... Вот кто выколол ему глаза? Ведь другой человек... А ты потом идешь тушенку жрать. Жрешь и думаешь: следующему пленному тоже выколю глаза. Живому. Ам. Понимаешь?»¹⁹.

«Нова щирість», на наш погляд, якраз і пояснює цей шлях до втрати у людині людяності, поетапно зображує появу жорстокості та сприйняття світу через насилля, яке карнавалізується та стає атрактором у сучасній драмі. Як чоловіки, так і жінки приймають цей погляд і транслують у реальність, хоча жінки,

¹⁷ Bauman Z. *Life in Fragments: Essays in Postmodern Morality*, Oxford and Cambridge: Blackwell, 1995, P. 149 [in English].

¹⁸ Bornstein E. *Sex and Violence in Contemporary Russian Popular Culture*. Ithaca, London: Cornell University Press, 2008, P. 17 [in English].

¹⁹ Vorozhbyt N. *Pohani doróhy...*, op. cit., P. 77-78.

певно, завдяки своїй природі, намагаються за іронічно-сатиричним саморефлексуванням приховати та зберегти себе справжню, турботливу і кохану.

Висновки. Світ війни – то світ насилля, який стає для жінки руйнівним та жорстоким. Жінки у цьому жахливому світі війни стикаються з приниженням, основний меседж в їхній бік – погрози вбити, зґвалтувати, спотворити, використати, завдати фізичного та морального болю. Насилля переплітається з сексуальністю персонажів-чоловіків, що є звичною формою домінування над жінкою. Завдяки метамодерністській концепції «нової ширості» авторка показує, що у жінки на війні формується світосприйняття, де насилля стає невід’ємною частиною життя, а жорстокість є його акцентованою функцією, однак на відміну від чоловіків, жінки намагаються бути чуйними, ніжними, турботливими та люблячими.

Отже, комунікація насилля, яку авторка пов’язує з карнавалізацією життя своїх «героїчно химерних», ексцентричних персонажів, з погляду феміністичної критики підкреслює вразливість, сентиментальність та довірливість, мелодраматизм, які відчуває жінка навіть на війні; поєднання явищ, котрі подекуди суперечать за змістом одне одному, як-от, іронії та ширості, насилля

та вразливості демонструють одночасність перебування у різних емоційних станах й неможливість визначити, який із них домінує – це й є оптимістична відповідь на трагічні події жіночого життя.

***Воїтенко Леся** – доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри зарубіжної літератури Одеського національного університету імені І.І. Мечникова, автор та співавтор близько 110 наукових праць, 4 навчально-методичних посібників та 2 монографій. Наукові інтереси: українська та зарубіжна драматургія, антична література, теорія комунікації, сучасна українська та зарубіжна література, компаративістика.*

***Voitenko Lesia** – Doctor of Philology, Professor, Head of the Department of Foreign Literature of the Odessa National University named after I. I. Mechnikov Voitenko Lesya Ivanivna – Doctor of Philology, Professor, Head of the Department of Foreign Literature of the Odessa National University named after I. I. Mechnikov, author and co-author of about 110 scientific works, 4 teaching aids and 2 monographs. Scientific interests: Ukrainian and foreign dramaturgy, ancient literature, communication theory, modern Ukrainian and foreign literature, comparative studies.*

Received: 16.11.2025

Advance Access Published: December, 2025

© L. Voitenko, 2025

ВІДЛІУННЯ МОДЕРНІСТСЬКОГО ПИСЬМА У НОВЕЛІ
МИКОЛИ КОРСЮКА «ПОЄДИНОК»

Лариса МАРКУЛЯК,

Чернівецький національний університет

імені Юрія Федьковича,

l.markuliak@cnnu.edu.ua

ECHOES OF MODERN WRITING IN MYKOLA KORSIUK'S
NOVEL «DUE»

Larysa MARKULYAK,

Yuriy Fedkovych Chernivtsi National University,

ORCID ID: 0000-0003-6509;

RESEARCHER ID: E-2217-2016.

Markulyak Larysa. Echoes of modern writing in Mykola Korsyuk's novel «DUE». The purpose of the proposed article is to analyze M. Korsyuk's short story «Duel» from the collection «Neither God nor people...», outlining the main dominants of the author's stylistic strategy. **The relevance of the research topic** is due to the fact that it is time to introduce the short prose of the well-known representative of Ukrainian literature in Romania, Mykola Korsyuk, into the literary discourse, and to comprehend his stylistic strategies in short prose. **The novelty of the study** lies in the fact that for the first time a short story by the Ukrainian writer from Romania, Mykola Korsyuk, has been analyzed in terms of the author's stylistic manner. **Research methods.** The article uses general scientific methods of analysis, synthesis, as well as historical-literary and biographical methods. **Conclusions.** Mykola Korsyuk reveals the psychological factors of the main character's behavior, his inner world. The disclosure of the inner world of the main character of the novella is based on deep psychologism, which, in our opinion, is an essential feature of Mykola Korsyuk's creative method. It is obvious that Mykola Korsyuk was formed on the best examples of Ukrainian and European prose, but he has his own unique voice, which echoes in the modernist manner of writing.

Key words: *small prose, novel, modernism, issues, image, psychologism.*

Постановка проблеми в загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. У літературознавчому дослідженні «Знайти себе у тому краї, де українство в гарній згоді», присвяченому оглядові сучасної української літератури в Румунії, професор Володимир Антофіїчук зазначає: «У міжвоєнний і повоєнний період на теренах Румунської держави опинилася чимала група українських письменників, які в нових суспільно-політичних умовах продовжували творити рідною мовою. Серед них – Сидонія Никорович-Гнідий, Іван Дошівник, Гаврило Клемпуш, Орест Масикевич, Юрій Ракоча. Денис Онишук, Осип Дуда, Ярема Байрак, Микола Козак та ін. А якщо до відзначеного додати ще й те, що в Румунії віддавна проживали українці, які творили власний фольклор, згодом дбайливо зібраний, вивчений і виданий Іваном Ребошапкою, Мирославою Шандро, Іваном Лібером, Вергілієм Ріцком, Олексою Бевкою, Юрієм Сакалошем, Юрієм Чигією, Марією Чубікою-Григоращ, Іваном Кідешуком та ін., то міцні традиції українського письменства в цій державі переконливіше сприйматимуться як закономірні»¹.

У середовищі письменників діаспори помітно вияскравлюється постать Миколи Корсюка, який утверджував шлях української літератури на теренах Румунії, заявивши про себе спершу як поет, згодом виявивши хист у написанні прози. Аби краще зрозуміти творчість митця слова, зупинимося на основних віхах його життєпису.

Микола Миколайович Корсюк народився 30 березня 1950-го року у селі Луг над Тисою Марамурського повіту в Румунії. Тут він виріс та сформувався як письменник.

Майбутній художник слова навчався на українському відділенні Сігетського ліцею. У 1973 році завершив навчання на філологічному факультеті Бухарестського університету. Далі працював редактором видавництва «Критеріон», а також відповідальним редактором щорічника «Обрії» та головним редактором журналу «Наш голос», газети «Український вісник», дитячого журналу «Дзвоник».

Дебютною для поета стала збірка «Нащадки сонця» (1972). Далі були збірки «Ворота» (1980), «Монолог дерева» (1980). «Монолог» (2003), збірки для дітей ««Яйце-райце» (2005) та «Зайчикова книжка» (2009). Прозовим доробком М. Корсюка є книги «Роздоріжжя» (1973), «Сюжет для новели» (1977), «Чужий біль» (1985), «Ні Бог, ні люди» (2008).

М. Корсюк упорядкував у Румунії чимало видань творів української літератури у серії «Мала бібліотека», серед яких твори Лесі Українки, Івана Франка, Михайла Коцюбинського, Марка Черемшини, Степана Васильченка, Олександра Довженка, Юрія Яновського. Письменник написав передмови до цих видань, а також до впорядкованої ним двотомної антології малої української прози «Просвіт» (2009), «Кобзаря» Тараса Шевченка (2010), збірки «Народні перлини. Українська поетична творчість». На сторінках

¹ 1. Antofiiuchuk V. «Znaity sebe u tomu kraii, de ukrainstvo v harnii zghodi» (Shtrykhy do ohliadu suchasnoi ukrainiskoi literatury v Rumunii) [To find oneself in a land where Ukrainians are in good harmony], *Bukovynskiy zhurnal* [Bukovinian journal], 2011, № 1, P. 52 [in Ukrainian].

журналу «Наш голос» М. Корсюк відкривав читачеві маловідому в Румунії творчість «молодомузівців», «пражан» (вісниківців), неокласиків, шістдесятників, а також знайомив читачів із письменницьким доробком сучасних йому поетів та прозаїків материкової України. Долучався М. Корсюк і до мистецтва перекладу, інтерпретувавши деякі вірші М. Емінеску.

М. Корсюк відійшов у вічність 22 листопада 2020 року.

Аналіз останніх досліджень, у яких започатковано розв'язання проблеми. Творчість Миколи Корсюка привертала увагу дослідників материкової України та діаспори, проте наукові спостереження стосувалися головно його поезії (В. Антофійчук², Б. Бойчук³, І. Кідешук⁴). Зокрема для І. Кідешука поезія Миколи Корсюка – це «роздуми поета про Всесвіт і всесвітнє, над життям і смертю, над минулістю і вічністю»⁵. Прозовий доробок М. Корсюка ще не був у полі зору літературознавців.

Актуальність теми дослідження зумовлене тим, що на часі ввести в літературознавчий дискурс малу прозу знаного репрезентанта українського письменства в Румунії Миколи Корсюка, осмислити його стильові стратегії в малій прозі.

Мета нашого дослідження – проаналізувати новелу М. Корсюка «Поєдинок» із збірки «Ні Бог, ні люди...», окресливши основні доміанти авторської стильової стратегії.

Виклад основного матеріалу. Мабуть, суть мистецького кредо письменника Миколи Корсюка можна відчитати у новелі «Вітка черешневого цвіту»: «В кожному прожитому людиною дні, як і в усякому її вчинку, повинна завжди критися дешиця вічності, прагнення й націленість на майбуття, на його звабливу таємничість, яка породжує надію, бо коли немає надії, то немає й любові, а де немає любові, там немає життя...»⁶.

Персонажі Миколи Корсюка весь час перебувають у пошуку вічних істин: Добра, Взаєморозуміння, Благородства, Любові, Краси. Шляхи досягнення результатів не є простими, радше навпаки, бо таким є людське життя, якщо людина відповідально ставиться до себе та до ближніх. Та людині властиво помилятися.

Проблематика малої прози Миколи Корсюка різноманітна. Це і проблема добра і зла, проблема кохання, проблема людських взаємин, проблема байдужості до чужого горя, проблема людського відчуження, проблема самотності. Письменник змальовує людські долі в екстремальних обставинах, уводячи їх у «межові» ситуації, коли персонажам

потрібно робити вибір. Таким є герой новели «Поєдинок» – старий селянин, який, відчуваючи наближення своєї кончини, прагне віддати кобилицю в надійні руки, аби її доглядали дбайливі господарі.. Позаяк гніда була старою, немічною та надто охлялою, ніхто з односельців не хотів її не те що купити, але й узяти безкоштовно. Навіть цигани-скитальці, які отаборилися в сусідньому селі, глузують з пропозиції старого віддати їм скотину: «Її, вуйку, лиш з берега та в воду трутити, а не у віз запрягати»⁷. Після цього випадку старий ще більше зажурився, бо розумів, що не зуміє подбати про притулок кобили. Безнадія породжує жакливу думку: завести худобину далеко в ліс і там забити. Нелегко було прийняти таке рішення: «Цілими годинами мучився на самоті, перебираючи в думках всякі можливості, а коли зі всього того не вийшло нічого і він опинився у безнадійному становищі, десь у темній глибині свідомості пробилась жаклива думка, яка ставила всьому кінець. Спочатку він рішуче відкидав її, але з кожною невдачею вона міцніла й вигранювалась усе виразніше, аж доки не зблиснула на всю силу, перекресливши всі інші можливості й заповнюючи його розум. І він з часом піддався їй, навіть повірив, що в даному положенні вона найбільш підходяща»⁸. Письменник не зразу озвучує остаточне рішення свого персонажа, наче інтригує читача, насправді ніби боючись порушити народну мораль у ставленні до живої істоти. Навпаки, автор показує дбайливість господаря, який пореється біля кобили, вичісує її, не хоче зробити їй боляче. тому соломною, а не бляшаною скребницею чистить її заяложені брудом боки. Після цієї процедури пригощає худобину грудочкою цукру. Старий вирішив пройтися селом, ведучи кобилу за вуздечку, маючи надію, що хтось з односельців все ж захоче забрати собі гніду, проте це бажання залишилося не реалізованим.

Доволі напруженим є опис письменником того шляху, який мають пройти старий селянин із своєю кобилою густим лісом. Старий хоче заплутати худобині стежки, тому шукає непролазні хащі, водночас створюючи труднощі й для себе. Але насправді це є виявом приборкання шалених думок щодо свого жорстокого задуму («А він далі відгортаючи з-перед себе заросль, дерся якимось завзято й несамовито під гору, наче хотів приглушити в цьому шаленстві свій гнів та досаду»⁹). Письменник тримає в напрузі читача, ведучи своїх персонажів лісовими хащами і вводячи в полотно новели уявний діалог між старим та його кобилою. З цього діалогу довідуємося про історію життя селянина. Виявляється, сталася

² Ibidem, P. 52-54 [in Ukrainian].

³ Boichuk Bohdan. *Korsyuk Mykola. Poza tradytsii. Antolohiia ukrainskoi modernoi poezii v diaspory* [Korsyuk Mykola. Beyond tradition. Anthology of modern Ukrainian poetry in the diaspora], Vydavnytstvo Kanadskoho instytutu ukrainskykh studii, Albertskiy universytet, Fondy ukrainoznavchykh studii ta doslidzhen pry Ottavskomu universyteti, Kyiv, Toronto, Edmonton, Ottava, 1993, P. 388-389 [in Ukrainian].

⁴ Kideshchuk I. «Poeziia Mykoly Korsyuka – monoloh u vorota vichnosti» [Mykola Korsyuk's poetry – monologue at the gates of eternity], *Vilne slovo* [Free speech], 2010, № 3, P. 70 [in Ukrainian].

⁵ Ibidem.

⁶ Ibidem.

⁷ Ibidem, P. 71.

⁸ Ibidem, P. 71.

⁹ Ibidem, P. 82.

трагедія у його родині: під копитами кобилиці загинув його маленький син Олекса. Головний персонаж, переживаючи страшну втрату, у стані афекту хотів застрелити гніду, але не дістав патронів. Іншого разу кобила врятувала свого господаря від зграї вовків, миттєво зреагувавши на небезпеку. В цих діалогах оприявлено філософське бачення автором екзистенції людського існування. Микола Корсюк роздумує над людським життям, яке приносить людині радощі та страждання. У стражданні людина відчуває всю повноту життя, яке «весь час манить тебе своїм блиском та чарами, а коли вже гадаєш, що ось-ось торкнешся їх і душа твоя порозкошує, щедро наповнившись його дарами, виявляється, що воно пожартувало з тобою, хотіло лише вивірити твою заспрагу, щоб іншим разом появитись перед тобою ще звабливішим і спокусливим. І так із дня у день Божий, щоб ти не зазнав ніколи супокою і змирення з собою»¹⁰. Герой новели доходить висновку, що кожна людина залишає по собі слід на землі. В уявному діалозі з гнідою (а це насправді розмова з самим собою) старий селянин говорить про необхідність прожити життя «якомога чесніше й людяно, щоб не пекло в душі й не гризло сумління»¹¹. Автор свідомо використовує прийом звернення до пам'яті героя новели: це той внутрішній простір, який допомагає розгорнути подальші події твору. Обрана письменником форма уявного діалогу дозволила увиразнити терзання старого через рішення забити гніду. Після такого уявного спілкування старого почало ще більше мучити сумління. Хіба він залишить про себе добру пам'ять, убивши кобилицю, яка служила йому вірно, працювала разом з ним на полі, неодноразово виручаючи його у важкій сільськогосподарській праці? Цей вчинок назавжди перекреслить усі його чесноти. Насправді він любить худобину, яка після смерті дружини та сина залишилася єдиною товаришкою, з нею він багато років ділиться їжею, піклується про неї, довіряє їй свої сокровенні думки: «Глянувши на гніду, старий від усвідомленої думки, що його чекає жажлива річ, одразу якось зсутулився, зім'явся і понидів на виду, а в занепокоєних очах прозирнула змішана з острахом безпорадність»¹². Уся подальша поведінка старого підпорядкована тому жорстокому вчинку, який він мав здійснити. Тому цілком умотивовано автор змальовує внутрішнє переродження старого, що проявляється у рішучості персонажа «діяти негайно», аби не мати вже часу для сумнівів: «Стискаючи міцно топориче, ідучи до кобили, він вирішив не піднімати заздалегідь руку, щоб вона не запримітила руху і не відвернулась, уникаючи удару, а вдарити зненацька з розмаху і зі всією силою»¹³. Проте старий так і не зумів здійснити жорстокий вчинок, позаяк «якось несподівана сила затримала його». До того ж у нього з'явився страх, аби

гніда «у фатальну передміть удару не заглянула йому в очі». Мабуть, ця думка й урятувала тварину.

Кульмінаційний момент новели М. Корсюк виписує надзвичайно експресивно, використовуючи висхідну градацію: «Опустивши сокирчину, він розплющив боязко очі й глянув безсило на кобицу..., і раптом відчув, як ламаються під ним у колінах ноги, як дрижить дрібно кожна часточка його перемученого тіла і болить гостро поразене серце»¹⁴. Власне, на цьому можна було закінчити твір, але письменник вирішує інакше. Головний герой залишає свою кобицу в лісі та повертається додому. Тривога не відступає від нього, він весь час думає про гніду. То йому вчувався голос кобилиці, то раптом він уявляв, що її могли загнати у яр вовки... Письменник майстерно змальовує психологічний стан головного персонажа, який почуває себе надзвичайно самотнім, що підсилює усвідомлення відсутності надзвичайно відданої йому живої істоти. Аби вирватись із цієї психологічної пастки, старий іде на пошуки гнідої і на свій подив знаходить її. Сцена зустрічі старого з гнідою змальована автором надзвичайно щемно: «Ти простиш мені? – шептав він благаючи, стискаючи пальці. – Видиш, життя мені немає без тебе, – і притулився гарячим чолом до її голови»¹⁵.

Завершення новели драматичне: з головним персонажем стався серцевий напад, він помирає, опиняючись під копитами кобилиці, встигнувши зазирнути їй у очі. Письменник ніби завершує життєве коло персонажа, який все своє життя найбільше був пов'язаний з гнідою.

Микола Корсюк розкриває психологічні чинники поведінки головного персонажа, його внутрішній світ. Розкриття внутрішнього світу головного героя новели заґрунтований на глибокому психологізмі, який, на нашу думку, є присутньою рисою творчого методу Миколи Корсюка.

Пейзаж виступає в новелі як своєрідне тло для творення психологічного портрету головного героя. Таким чином автор підкреслює особливий зв'язок старого з природою, адже все його життя пов'язане з сільськогосподарською працею.

В авторських відступах по-філософськи осмислено життєву дорогу, яка готує людину до зустрічі з вічністю. Ця частина твору є органічною, позаяк слугує збагаченню внутрішнього світу персонажа, репрезентує поліфонію його емоційних станів. Таким чином письменник суттєво доповнює композиційний простір новели.

Висновки. Назва новели «Поєдинок» – символічна. Це двобій головного персонажа із самим собою, із своїм сумлінням. Він бореться за право залишитися людиною – і цей шлях проходить достойно.

Микола Корсюк веде оповідь не від імені оповідача-наратора, а крізь призму світобачення

¹⁰ Ibidem, P. 85.

¹¹ Ibidem, P. 87.

¹² Ibidem, P. 92.

¹³ Ibidem, P. 94.

¹⁴ Ibidem, P. 95.

¹⁵ Ibidem, P. 101 [in Ukrainian].

персонажа. Ця особливість творчої манери письменника виказує тяжіння до модерністської поетики, адже, як переконливо доводив Іван Франко, говорячи про українських модерністів, вони не змальовують «верхній світ», а «відразу засідають у душі своїх героїв, і нею, мов магічною лампою, освічують усе оточення. Властиво, те оточення само собою їм мало інтересне, і вони звертають увагу на нього лише тоді й остільки, коли й оскільки на нього падають чуттєві рефлексії тої душі, яку вони беруться малювати»¹⁶.

Очевидно, що Микола Корсюк виформовувався на кращих зразках української та європейської прози, проте йому притаманний свій власний голос, який відлунує модерністською манерою письма.

Маркуляк Лариса – кандидат філологічних наук, доцент кафедри української літератури Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича. Коло наукових зацікавлень: історія української літератури (40-50-х років XX ст.), література Буковини, методика викладання української літератури.

Markulyak Larysa – PhD of Philology, Associate Professor of the Department of Ukrainian Literature at the Chernivtsi National University named after Yuriy Fedkovych. Scientific interest: Ukrainian literature (40-50s of the 20th century), literature of Bukovyna, Methodology of teaching Ukrainian literature.

Received: 13.11.2025

Advance Access Published: December, 2025

© L. Markulyak, 2025

¹⁶ Korsiuk Mykola. *Ni Boh, ni liudy...* [Neither God nor people], Vydavnytstvo «RCR Editorial», Bukharest, 2008, P. 108 [in Ukrainian].

ПУБЛІЦИСТИЧНИЙ І НАУКОВО-ПОПУЛЯРНИЙ
КОНТЕНТ «УКРАЇНСЬКОЇ ЛАСТІВКИ» – ЧЕРНІВЕЦЬКОГО
ДИТЯЧОГО ЖУРНАЛУ 1933-1940-Х РОКІВ

Лідія КОВАЛЕЦЬ,

Чернівецький національний університет
імені Юрія Федьковича,
lidijakovalets@gmail.com

PUBLICISTIC AND POPULAR SCIENCE CONTENT
OF UKRAINSKA LASTIVKA – THE CHERNIVTSI
CHILDREN'S JOURNAL OF 1933-1940

Lidiia KOVALETS,

Yuriy Fedkovych
Chernivtsi National University,
ORCID ID: 0000-0003-3022-522X,
RESEARCHER ID: E-1144-2016.

Lidiia Kovalets. Publicistic and Popular Science Content of Ukrainska Lastivka – The Chernivtsi Children's Journal of 1933-1940. The article examines the publicistic content of the Chernivtsi children's journal *Ukrainska Lastivka* (1933-1940) and analyzes its popular science materials. The study reveals that amidst limited access to Ukrainian-language education, the periodical undertook the mission of a school of national upbringing, becoming a «small illustrated encyclopaedia of Ukrainian studies for children».

The publicistic discourse of *Lastivka*, represented primarily by editorial addresses and short articles, was characterized by distinct emotionality and an appeal to moral, ethical, and civic values. The authors, using a confidential tone and analogies accessible to children, not only informed but also actively engaged readers in co-creation and community work, nurturing the idea of shared responsibility for the fate of their native land. Materials covering the tragic events in Soviet Ukraine, particularly the Holodomor, acquired special significance. Such publicistic pieces were quantitatively fewer than literary works; however, they «worked» more directly towards forging the civic stance of the younger generation.

The popular science segment, which consistently opened each issue of the periodical, was structured according to key areas: Ukrainian history, Ukrainian literature, and socio-cultural and educational life. The historical narrative was constructed as a cohesive, continuous line from the Princely Era to the *Koliiivshchyna*; the concept of «Ukrainian» was deliberately applied to Kyivan Rus' and its rulers. Thus, the continuity of the state-building tradition was affirmed, which fostered the development of patriotic feelings in children, with the figures of princes and hetmans presented as models of patriotism. A characteristic feature of many publications was a distinct anti-Muscovite motive; the history of Ukraine was presented as a permanent struggle for independence. The literary studies content, in turn, formed the readers' understanding of the canon of national literature, emphasizing the role of «masters of the word» in establishing the vernacular as a literary language and in resisting Russification. Meanwhile, materials about socio-political, cultural, and educational figures shaped the children's understanding of this important sphere of life and work of Ukrainiandom. All biographical sketches were devoid of officialdom; instead, the authors focused on the human qualities of these prominent individuals, turning these materials into role models for emulation.

Thus, the publicistic and popular science materials in *Ukrainska Lastivka* performed not only an informative-cognitive function but also a key compensatory one. The Ukrainocentrism and child-centricity of the pieces, a well-considered selection of personalities, a patriotic interpretation of historical events and literary phenomena, as well as the masterful adaptation of complex topics to a child's worldview, allowed the publication to become a powerful tool for preserving and transmitting national identity to the younger generation.

Key words: *Chernivtsi children's journal Ukrainska Lastivka of the 1930s, Ukrainian children's periodicals, children's reading, publicistics, popular science articles for children, national identity.*

Постановка наукової проблеми та її зв'язок із важливими науковими завданнями. Історія чернівецького дитячого журналу «Українська ластівка» започаткувалась у 1932 році з ініціативи студента юридичного факультету Чернівецького університету Василя Якубовича й зумовлювалась певним послабленням у краї заборони з боку окупаційної влади тодішньої королівської Румунії щодо української мови. Власне, рік перед тим тут почав діяти закон, згідно з яким дозволялось викладати у школах українською мовою, якщо серед учнів буде більше половини українців, дозвіл цей проіснував до 1934-го. Проте літературно-освітня спільнота, об'єднана в товариство «Українська школа», встигла успішно скористатись ним, заснувавши щомісячне ілюстроване періодичне

видання для дітей, якому вочевидь завдяки своїй лояльності до місцевої влади пощастило виходити в Чернівцях до червня 1940 року, тобто до приходу на Буковину радянських військ і приєднання краю до підрадянської України. В умовах окупації часопис відіграв надивовижу присутню роль у вихованні української національної ідентичності юних буковинців через рідне художнє слово із загальноукраїнського та світового терену, а також через публікації науково-популярного змісту, що стосувались української історії, української літератури, громадсько-політичного та культурно-освітнього життя.

Власне, знаковий для свого часу журнал майже столітньої давності нині належить до видань раритетних, його найповніший (але неповний) комплект зберігається

у відділі рідкісної книги та рукописів Наукової бібліотеки Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича. Раритетність видання, його унікальність, недостатня актуалізованість і зумовлює потребу в цілісному науковому вивченні його повного контенту й тим самим осмисленні ширшої проблеми про роль історичної, літературної, загальнокультурної спадщини у вихованні дітей надто в часи визначальні для долі української нації.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, у яких започатковано розв'язання проблеми. Вивченню дитячої літератури, зокрема дитячої періодики присвячені роботи наших сучасниць Т. Качак¹ та Е. Огар². Літературно-художній матеріал «Української ластівки» 1930-х років та й сам феномен цього зrealізованого національно-культурного проекту стали об'єктом кількох спеціальних студій Л. Ковалець³, зокрема розглянуто фольклорно-етнографічні, поетичні, ліро-епічні тексти й прозу; деякі спостереження видрукувані, інші ж очікують свого оприлюднення. Тоді як науково-популярні статті, якими зазвичай відкривалось кожне число «Української ластівки» і на які покладалось неабияке інформативно-пізнавальне, ідейно-виховне навантаження, а також спеціально розраховані на конкретну дитячу аудиторію публіцистичні виступи ще не потрапляли в поле зору фахівців, їх не систематизовано й не досліджено в аспекті своєї проблематики. Між тим видання, з погляду фахівця, «спричинилось до створення невеличкої ілюстрованої енциклопедії українознавства для дітей, яку юні передплатники могли б собі впорядкувати вдома на основі часопису»⁴. А вчитель та краєзнавець М. Гнеп у статті «Слово спогаду про «Ластівку» 30-х років» на основі власних, особистих вражень так означив роль видання: «справді був цей журнал для українських дітей усім: граматику, читанкою, історією і літературою»⁵. Широку реалізацію значною мірою формував якраз публіцистичний та науково-популярний контент, систематизацію та цілісне прочитання якого складає **мету пропонованої розвідки.**

Актуальність теми зумовлена як потребою вивчення досвіду чернівецького дитячого журналу 1930-х років, так і необхідністю осмислення ідейно-тематичної, змістової своєрідності всієї розрахованої на дитячу аудиторію української публіцистики та науково-популярної літератури в історичному зрізі. Подібні студії

в науці ще не провадилися, дарма що значення таких матеріалів завжди істотне, зумовлене природою жанрів та актуальними проблемами виховання в українських дітей національної культурної ідентичності.

Методи дослідження. У роботі застосовано кілька методів, а саме: структурно-типологічний аналіз (для виявлення й систематизації визначених текстів), метод контент-аналізу (для з'ясування проблематики, інших особливостей надрукованої в журналі публіцистики й науково-популярних нарисів), культурно-історичний метод (він дав змогу співвіднести зміст публікацій із ключовими подіями української національної історії, розвитком української літератури, суспільного життя на Буковині у міжвоєнний період), функціональний метод (завдяки йому була змога оцінити впливовість обговорюваного матеріалу на читацьку аудиторію).

Виклад нового матеріалу.

1. Публіцистичні виступи

Згідно з «Літературознавчою енциклопедією» Ю. Коваліва, публіцистика – це «різновид літератури на межі з журналістикою, що, оперуючи засобами логічного переконання та емоційного впливу, висвітлює, узагальнює, оцінює актуальні проблеми сучасності у періодиці або в окремих виданнях»⁶. З огляду на тяжіння до активного діалогу з юною читацькою аудиторією видавці й автори «Української ластівки» закономірно вдавались до публіцистичних матеріалів – порівняно коротких звертань чи й до повноформатних статей із важливої проблематики. Так, уже в 2-му числі журналу за 1933 рік було вміщено звернення «Любі Діти!» за підписом цілком «родинним» (таке дуже часто практикувалось тут) «Ваш стрийко» і з кількома пропозиціями до дітей. Перша зводилась до того, щоб «шукати засоби для її [«Ластівки»] життя»: «Ви не лише проситимете у Ваших родичів грошей на «Ластівку», але й самі при нагоді свят, okazji, де лише старші українці зібрані, попросите у них датків та й самі будете щадити, а то й заробляти гріш на «Ластівку»⁷. Друга пропозиція стосувалась запрошення дітей до безпосередньої співпраці з часописом – до дописування, а значить – до співтворчості. «Такою вашою участю в праці коло журналика він стає вам рідним і дорогим, а що найважливіше, він стає вашим спільним скарбом, так як хатина, де ви народилися і зросли, обістя, садок, у яким утішало вас тьохкання солов'їв, запах цвітів та

¹ Качак Т. *Ukrainska literatura dlia ditei ta yunatstva* [Ukrainian literature for children and youth], Kyiv: Akademiia, 2016, P. 172-175 [in Ukrainian].

² Огар Е. *Dytiacha knyha v ukrainskomu sotsiumi (dosvid perekhidnoi doby)* [Children's book in Ukrainian society (experience of the transition period)], Lviv: Svit, 2012, 320 p. [in Ukrainian].

³ Kovalets L. «Chernivetskyi dytiachyi zhurnal «Ukrainska lastivka» 1933-1940 rokiv yak zrealizovanyi natsionalno-kulturnyi proiekt» [Chernivtsi children's magazine «Ukrainian Lastivka» 1933-1940 as a realized national-cultural project], *Naukovyi visnyk Chernivetskoho universytetu imeni Yurii Fedkovycha. Istorii*, 2025, № 1, P. 75-87 [in Ukrainian]; Kovalets L. «Zadlia vykhovannia natsionalnoi identychnosti: folkloro-ethnografichni teksty na storinkakh chernivetskoho dytiachoho zhurnalu 1933-1940 rokiv «Ukrainska lastivka»» [For the cultivation of national identity: folkloric-ethnographic texts in the pages of the Chernivtsi children's magazine «Ukrainian Lastivka» 1933-1940], *Aktualni pytannia suspilnykh nauk ta istorii medytsyny*, 2025, № 1, P. 178-186 [in Ukrainian].

⁴ Romaniuk M. *Ukrainska presa Pivnichnoi Bukovyny yak dzhereło vyvchennia suspilno-politychnoho zhyttia (1870-1940)* [Ukrainian press of Northern Bukovina as a source for studying socio-political life (1870-1940)], Lviv: Feniks, 2000, P. 391 [in Ukrainian].

⁵ Гнеп М. «Slovo spohadu pro «Lastivku» 30-ykh rokiv» [A word of memory about «Swallow» of the 30s], *Lastivka* [Swallow], 1994, № 4, P. 28 [in Ukrainian].

⁶ Kovaliv Yu. A. *Literaturoznachcha entsyklopediia: u 2 t. T. 2* [Literary encyclopedia: in 2 vol. Vol. 2], Kyiv: Akademiia, 2007, P. 296 [in Ukrainian].

⁷ Vuiko stryiko. «Liubi Dity!» [Dear Children!], *Ukrainska lastivka* [Ukrainian swallow], 1933, № 2, P. 2 [in Ukrainian].

гудіння хрущів, є скарбом не тільки твоїм, але спільним скарбом і твоїх родичів, і братів, і сестер. Ви тоді не скажете моя, але наша «Ластівка». Таким способом ви привикаєте цінити спільне добро і згодом порозумієте і відчуєте, що то є рідний край, рідний нарід та навчитесь рідний нарід і край любити та для нього все жертвувати»⁸. Апелювання до принципів питань громадсько-політичного, морально-етичного порядку, експресивність викладу, стилістичні фігури, близькі дитині аналогії, не кажучи про вмале використання прийомів переконання підсилювали комунікативні властивості тексту, забезпечували його публіцистичність і впливовість на читацьку аудиторію.

Через кілька номерів Вуйко стрийко знову звертається до своїх читачів під тим же гаслом – «Любі Діти!». На цей раз його увага була сповнена важливої турботи про теперішнє і майбутнє співрозмовників, до якого треба «загоді приготуватися»: «Тому Ви вже тепер застановляйтеся над тим, до чого ви почуваете в собі найбільше здібности і що вам спричиняє найвище задоволення»⁹. Мовець серед іншого дає несподівану, але важливу пораду: «Діточі театральні кавалки можете про всяке відігравати якнайчастіше. Таким способом багато зискаєте і щодо мови, і щодо поведіння з людьми»¹⁰. Більше того, діти запрошуються до громадської, суспільно значущої праці, бо «чоловік єдино в гурті може розвиватися». Інакше «всі ми, весь наш нарід був би німою, безсилою калікою, що зміг би тільки плазувати перед чужими та випрошувати в них собі насущного хліба»¹¹, – резюмується у виступі.

Подібні важливі публіцистичні звернення, написані жваво, навіть художньо з доступною дитині образністю, – й разом з тим переконливі, аргументовані набували характеру декларацій у кращому сенсі слова, вони значно прямолінійніше, ніж художні твори, «працювали» на формування світогляду дитини, її громадянської позиції. Зрозуміло, що в умовах іноземного поневолення видавці змушені були вдаватися і до інакомовлення. Так, зокрема, в 1-му числі журналу за 1939 рік пояснювалось, чому в попередньому році вийшло тільки одне число видання. Виявляється, «поганий шуліка» не дав донести «Ластівку» до читачів, нелегко було пташці. А врятували її самі діти, які Бога просили, щоб вона не загинула. Думається, нескладно було здогадатись, кого треба було розуміти під алегоричним образом шуліки, – це і влада королівської Румунії, цензура, зденаціоналізоване українство, яке чинило негідно проти юного українського цвіту.

Повторимось, іноді публіцистичні виступи в «Ластівці» були зовсім невеликими за обсягом, проте

вони завжди були змістовними і спрямованими на виховання дитини, гартування її громадянської позиції. Так, у зверненні, вміщеному в липнево-серпневому числі видання за 1933 рік «Страшне лихоліття на Україні» сповіщалося: «Великі і малі гинуть з голоду, бо всякі дорібки забирають з України московські кати, большевики. Такого страшного голоду ще не було на Україні від світової війни»¹². Тому редакція і просила дітей надсилати «збірки» для голодуючих на адресу скарбника комітету п. А. Гриника. А наприкінці того ж 1933 року у привітальному слові з нагоди Різдва Христового в дописі «Дорогі українські діти!» було здійснено спробу публіцистичного промовляння в іншій, так важливій для юних сердець святковій тональності: «Радуйтеся й веселіться, забавляйтеся гарно і ростіть своїм родичам і українському народови на честь і славу, та виростаєте в щирости і пошанівку до своїх і до всіх! Любіть з глибини свій рідний край, будьте щирими українцями й шануйте свою рідну українську мову. «Українська ластівка» провела Вас аж до кінця цього року, щиро навчаючи Вас добра. Рада би вона всіх Вас провадити і на дальше в слідуючій році, як її сил стане!»¹³. Вплив на дитячу свідомість таких проникливих риторичних звертань був безперечним. Як безперечною була україноцентричність, дітоцентричність виступів. Повчальна риторика подібних наративів не створювала відчуття оскомини саме завдяки щирості промовлянь. Що ж до жанрової специфіки публіцистичних текстів, то це були статті й замітки. Вони хоч кількісно поступались перед художніми творами, що потрапили до видання, однак достойно виконували свою виховну місію стосовно дитини у складний період української національної історії.

2. Науково-популярний матеріал про українську історію

Упродовж усіх років існування часопису його перші сторінки незмінно присвячувались видатним постатям української історії, громадським, культурним, освітнім діячам, письменникам, крім портретів, подавались і статті про них. Один з найактивніших авторів видання Микола Гарас так мотивував ці публікації: «Кожна просвічена людина повинна познайомитися із життям славних, заслужених людей, та й ви, любі діти, хочете певно, щоб вас зачисляли до просвічених»¹⁴. Відповідь аудиторії була захопливою. «Ти щечечеш нам про наших давніх дорогих діячів, щоб ми знали, хто ми і чиї ми діти»¹⁵, – писав семикласник Миколка Боднарук. В іншому подібному звертанні до «Ластівки» зазначалось: «Я дуже охочо читав Твої історичні оповідання про життя наших славних та незабутніх великих достойників,

⁸ Ibidem, P. 4.

⁹ Vuiko stryiko. «Liubi Dity!» [Dear Children!], *Ukrainska lastivka* [Ukrainian swallow], 1933, № 5, P. 13 [in Ukrainian].

¹⁰ Ibidem.

¹¹ Ibidem.

¹² B. p. «Strashne lykholittia na Ukraini» [Anon. Terrible hard times in Ukraine], *Ukrainska lastivka* [Ukrainian swallow], 1933, № 7-8, P. 30 [in Ukrainian].

¹³ *Ukrainska lastivka*. «Dorohi Ukrainski dity!» [Dear Ukrainian children], *Ukrainska lastivka* [Ukrainian swallow], 1933, № 12, P. 2 [in Ukrainian].

¹⁴ Haras M. «Sydir Vorobkevych», *Ukrainska lastivka* [Ukrainian swallow], 1933, № 9, P. 2 [in Ukrainian].

¹⁵ B. p. «Perepyska z nashymy dorohymy ditochkamy-peredplatnykamy» [Correspondence with our dear children-subscribers], *Ukrainska lastivka* [Ukrainian swallow], 1937, № 8, P. 127 [in Ukrainian].

поетів, письменників»¹⁶. З огляду на двоплановість науково-популярних виступів, тобто їхню спеціальну приуроченість, з одного боку, важливим сторінкам, постатям української історії, з іншого – письменникам, громадсько-культурним та освітнім діячам, розглянемо по черзі ці групи матеріалу.

Авторство статей найчастіше належало Діду Хомі (псевдонім досі нерозшифрований), він до всього ж опікувався постійною рубрикою «Дещо з нашої української бувальщини», в якій друкувались фрагменти з історичних науково-популярних праць або ж подавались розповіді на певну тему. Так, діти довідалися, як саме в Київській Русі творились літописи, яким був устрій життя на Запорозькій Січі, в чому полягали особливості кобзарства, чумакування тощо. Перш ніж підвести читача до розуміння специфіки літописів, Дід Хома закономірно спрямував увагу до князівського середовища, назвав імена найвідоміших із них (Святослава, Володимира Великого, Ярослава Мудрого), згадав, як ті зі своїми військами «відборонювали свою рідну землю від кровавих нападів»: «За це їх українські співці славили /.../, а учені й письменні ченці по монастирях, з яких у тих часах виходила вся наука, описували великі походи значних князів у своїх книгах, званих літописами»¹⁷. Дід Хома згадує про існування кількох літописів, називає ім'я найславнішого з літописців – агіографа Нестора, його ж умовний портрет експонується поряд.

А в шерезі тих представників княжого періоду історії, про кого йшлося в «Ластівці», – княгиня Ольга, князь Святослав, князь Володимир Великий, князь Ярослав Мудрий, князь Данило Галицький. В діяльності Ольги автор, підписаний криптонім В. В. (це найскоріше Василь Весняний – псевдо Василя Якубовича), виокремлює час, коли княгиня почала правити, як відомстила за свого чоловіка князя Ігоря і з якою ревністю реалізувала себе як жінка-патріотка: «Вірна своєму народові й державі вона, як мама, зуміла влити такі самі почування і в душу свого сина на славу українському народові»¹⁸. Між іншим, в останньому числі за 1940 рік редакція подала передрукований із харківського часопису «Молодняк» статтю про Святослава як першого князя України, який «пірвався на далекі землі і покоровив сусідів», «з'єднав дужою рукою всі українські племена під проводом Києва», «положив підвалини великої княжої держави»¹⁹. Звернемо увагу на вживання поняття «український» про той час, коли держави з такою назвою ще не було. Але позаяк редактори часопису вочевидь свідомо уникали поняття «руський», вважали Київську Русь та її правителів українськими, прагнули розвинути патріотичні почуття своїх читачів, то й вдавались до такої характеристики.

Головною заслугою князя Володимира вважалося прийняття християнства й початок будівництва церков і шкіл, Ярослава Мудрого – захист земель від печенігів, спорудження Софії Київської, працю на благо освіти, підготовка збірки законів «Руська Правда», а також налагодження зв'язків з іншими державами. Розповідаючи про Галицько-Волинську державу, Дід Хома акцентував, що правління князя Данила випало на дуже нелегкі часи і саме завдяки цьому галицькому королеві було здобуто перемогу над угорцями й татарам дано не одну відсіч.

Закономірно своє широке висвітлення знайшла на сторінках часопису доба козаччини як найяскравіша сторінка в історії України. Головна увага акцентувалась на персоналіях, розповідях про національно-визвольну боротьбу українського народу проти польської шляхти й навіть окремі події, як-от Коліївщину 1768 року. Неабиякий пізнавальний ефект мала і стаття Діда Миколи «Запорожжя» – розповідь загального плану про історію Січі, походження назви «Запорожжя» («Це тому, що ті козацькі оселі, ті твердині знаходилися за порогами Дніпра»²⁰), а також про устрій життя козаків, їхні звичаї та традиції тощо. З окремих діячів увагу привернули постаті Петра Сагайдачного, Богдана Хмельницького, Івана Богуна, Івана Виговського, Петра Дорошенка, Івана Мазепи, Івана Гонти й Максима Залізняка. Розповівши про походження Петра Сагайдачного, його заслуги перед Україною, Дід Хома найбільше уваги приділив участі гетьмана у Хотинській війні, наприкінці зацентрувавши, однак, на іншому, близькому дітям: «Цей великий українець був і великим добродієм України, який підтримував своїми грішми науку і просвіту в ріднім краю»²¹.

Образ Богдана Хмельницького перед читачами «Української ластівки» постав у різних планах: і на тлі розповідей про окремі змагання, як-от битви під Жовтими Водами і Пилявцями, і через статтю про церкву в с. Суботові, позаяк у цій церкві, цьому родинному мастку гетьман заповідав похоронити себе. Та зовсім інакше склалась його посмертна доля: «труп гетьмана і його сина [йдеться про Тимоша Хмельницького] вирвали з гробів на приказ одного польського генерала польські вояки нібито за пімсту, що вони з ними воювали за волю України. А, вирвавши кості, спалили й розвіяли по всім вітрам!»²². Несподіваний ракурс вибрано в іншому матеріалі Діда Хомі: автор аналізує відому картину славного маляра-буковинця Миколи Івасюка «В'їзд Богдана Хмельницького до Києва», світлина якої експонується тут же: Хмельницький «має в лівій руці булаву, знак своєї влади, і держить коня за віжки, а правою він, знявши шапку перед найвищими достойниками

¹⁶ Ibidem.

¹⁷ Did Khoma. «Deshcho z nashoi ukrainskoi buvalshchyny» [Something from our Ukrainian past], *Ukrainska lastivka* [Ukrainian swallow], 1936, № 11-12, P. 4 [in Ukrainian].

¹⁸ V. V. «Slavna ukrainska kniahynia y mama Sviata Olha» [Glorious Ukrainian princess and mother Saint Olha], *Ukrainska lastivka* [Ukrainian swallow], 1934, № 5, P. 2 [in Ukrainian].

¹⁹ B. p. «Kniaz-Zavoovnyk» [Prince-Conqueror], *Ukrainska lastivka* [Ukrainian swallow], 1940, № 6, P. 2 [in Ukrainian].

²⁰ Did Mykola. «Zaporizhzhia», *Ukrainska lastivka* [Ukrainian swallow], 1934, № 7, P. 4 [in Ukrainian].

²¹ Did Khoma. «Hetman Petro Sahaidachnyi», *Ukrainska lastivka* [Ukrainian swallow], 1935, № 4, P. 2 [in Ukrainian].

²² B. p. «Dorohi ditochky!» [Dear children!], *Ukrainska lastivka* [Ukrainian swallow], 1933, № 10, P. 2 [in Ukrainian].

православної церкви, кланяється перед ними». І далі: «Україна вільна, бо її найкращий син ручить за це»²³.

Івана Богуна Дід Хома називає «одним з найзавзятіших і найхитріших вояків Хмельницького», адже, на думку автора, саме завдяки Богунові було врятоване козацьке військо під Берестечком у 1651 році. «Коли гетьман Хмельницький пристав до Москви, то І. Богун не хотів присягати на вірність московському цареві і таки ніколи не присяг москалеві»²⁴, – наголошується в матеріалі. Про те, що спіткало Україну після смерті Хмельницького, передплатники довідалися зі статті цього ж автора «Гетьман Іван Виговський». Ішлося, зокрема, про те, яким чином отримав булаву Виговський і як проти нового очільника повстав народ, коли дізнався про зраду з Польщею. Портрет Петра Дорошенка і стаття про нього Діда Хоми прикрасили вереснево-жовтневе число часопису за 1936 рік. Дорошенко, пише Дід Хома, «бачучи велику руїну свого рідного краю, зрікся гетьманства й піддався москалям, що його заслали в далекі московські краї, де, проживши довгі літа, і вмер». Тож прикро, що «спочиває цей славний українець не на рідній землі, а на далекій Московщині»²⁵. Публікації ж про Івана Мазепу приурочувались 225-й річниці смерті гетьмана – трагічної постаті в українській історії. Автор згадав молоді роки Мазепи, час його гетьманства та сокровенну мрію «вірного Петрові І» при слушній нагоді відлучитися од Росії. Та не судилося Україні і цього разу піднятися з колін, бо після зловісної битви під Полтавою «москалі почали забирати все більше прав від України, аж доки не знесли цілком козацького війська і його порядків та не запровадили тяжку панщину на українській землі»²⁶. Іван Мазепа все-таки прислужився своїй неньці Україні, крім іншого, тими пам'ятками архітектури, які залишилися після нього. Власне, стаття Діда Хоми «Будови гетьмана Івана Мазепи» й повідала про те, що гетьман відновив Печерську Лавру, збудував палату для бурсаків Могилянської академії, а також пишну церкву Св. Миколи, братську церкву Богоявлення, церкву Вознесіння у Переяславі. Цим Іван Мазепа, на думку автора, сприяв піднесенню духовності рідного народу, котрий завше славився релігійною культурою і шанобливим ставленням до святинь.

Окремо висвітлено в часописі постаті Івана Гонти й Максима Залізняка. Але зусилля ватажків Коліївщини не дали довгожданої волі, тим паче, що на 1775 рік припав новий удар для понівеченої України. Про це було розказано в ілюстрованому малюнком нарисі «Зруйнування Запорозької Січі» з його виразним антимосковським мотивом.

Таким чином, охопивши увагою знакові події й постаті історії Наддніпрянської України, редакція «Ластівки» зробила чимало для популяризації цього

матеріалу серед юного покоління буковинців. Статті виявились інформативно насиченими, ілюстрованими, але й не переобтяженими фактажем; відомості добирались яскраві, показові, манера розповіді була завше жвавою, дохідливою, з елементами художньої образності, що й підсилювало враження від читання. Між тим редакція вочевидь цілеспрямовано не подавала у своєму виданні матеріалів з історії Буковини, як-от про очільників селянських рухів Олексу Довбуша та Лук'яна Кобилицю, в умовах іноземного поневолення краю вважаючи цю тему дразливою і сподіваючись, мабуть, на те, що пам'ять про ці рухи ще була доволі свіжою у свідомості народу й передавалась дітям в усній формі.

3. У фокусі уваги – діячі української літератури

Чернівецька «Ластівка» представила вдумливому читачеві ледь не весь канон рідної літератури, починаючи від І. Котляревського і завершуючи тими, хто творив письменство на рубежі XIX-XX століть. Авторам, схоже, було важливо подати біографічний матеріал, але несучо, нешаблонно, з виокремленням найважливіших подій, як важливо було розповісти про творчість письменника, окреслити його місце в літературі й навіть означити ширшу перспективу. Скажімо, роль І. Котляревського, його «Енеїди» полягала в тому, що «перший раз в українців написано й надруковано книжку в чистій народній мові – мові, зрозумілій для кожного». І далі: «це була ніби якась велика революція-зміна в Україні», адже досі «писалося тільки по-церковному або й мовою, перемішаною сильно з церковними виразами й словами. /.../ Яка ж з цього користь? Дуже велика. Бо тепер кожна українська книжка не мучить читача, а подає йому в легкий спосіб те, що він хоче знати»²⁷. Розповідаючи про Григорія Квітку-Основ'яненка, було зазначено, що саме твори українською мовою принесли цьому авторові визнання: «Писав він насамперед по-московськи, а далі – по-українськи. Тільки його московські писання не мають ніякої вартості, а українські принесли йому славу одного з найбільших наших письменників»²⁸.

Цікаві деталі з життя Євгена Гребінки теж були представлені у спеціальній статті. Дід Хома звернув увагу на родину, в якій виховувався майбутній письменник: «батько і мати говорили до маленького Євгена по-московськи, і якби не нянька-українка, що оповідала йому багато казок, то Гребінка став би москалем»²⁹. Діти довідалися також про особисте знайомство письменника з Тарасом Шевченком, безпосередню участь у викупленні поета з кріпацтва, сприяння у виході «Кобзаря» 1840 року тощо.

Червнєве число журналу за 1935 рік було присвячене 92-й річниці смерті Маркіяна Шашкевича, «славного письменника Галичини», який «зломив той давній звичай писати для українського народу

²³ Did Khoma. «Vyizd Bohdana Khmelnytskoho do Kyieva» [Bohdan Khmelnytsky's entry into Kyiv], *Ukrainska lastivka* [Ukrainian swallow], 1937, № 1, P. 2 [in Ukrainian].

²⁴ Did Khoma. «Ivan Khfedorenko (Bohun)», *Ukrainska lastivka* [Ukrainian swallow], 1936, № 7, P. 2 [in Ukrainian].

²⁵ Did Khoma. «Hetman Petro Doroshenko», *Ukrainska lastivka* [Ukrainian swallow], 1936, № 9-10, P. 2 [in Ukrainian].

²⁶ Did Khoma. «Hetman Ivana Mazepa», *Ukrainska lastivka* [Ukrainian swallow], 1934, № 9-10, P. 2 [in Ukrainian].

²⁷ Did Khoma. «Ivan Kotliarevskyi», *Ukrainska lastivka* [Ukrainian swallow], 1935, № 9, P. 2 [in Ukrainian].

²⁸ Did Khoma. «Hryhorii Kvitka-Osnovianenko», *Ukrainska lastivka* [Ukrainian swallow], 1936, № 8, P. 2 [in Ukrainian].

²⁹ Did Khoma. «Yevhen Hrebinka», *Ukrainska lastivka* [Ukrainian swallow], 1936, № 2, P. 2 [in Ukrainian].

незрозумілою мовою», його альманах «Русалка Дністровая» відіграв важливу роль у суспільному житті галицьких українців: для них це була «велика і важна хвиля, бо то перший раз чисто народньою мовою, якою говорять наші люди, була друкована книжка»³⁰. У нарисі звернено увагу й на матеріальні труднощі, яких довелося зазнати майбутньому письменникові, на його особливе художнє світосприйняття, виявлене в поезії, а також на діяльність усього гуртка талановитої львівської молоді на чолі із Шашкевичем. Заклик до глибшого пізнання віршів письменника виражений у формі, до якої часто звертались автори подібних матеріалів, попри це він і зараз виглядає свіжо і ненав'язливо: «У кого охота, хай їх [віршів] навчиться напам'ять і прокаже перед своїми батьками й знайомими!»³¹

Особливим пієтетом була оточена постать Тараса Шевченка, майже в кожному березневому випуску «Ластівки» фігурували статті про нього. Авторами виступали не тільки дорослі, а й діти: так учень 7 класу Михайло Мельничук у третьому числі журналу за 1933 рік подав статтю про основні віхи біографії письменника, там же Дід Хома вмістив матеріал про походження Шевченка й початки його літературної творчості; автор, підписаний криптонімом В. В. (думається, Василь Якубович), у статті з промовистою назвою «Чому ми всі святкуємо Шевченка?» закликав дітей читати твори Кобзаря й вивчати їх напам'ять. Іноді публікації носили надто загальний характер, справляючи передовсім емоційне враження; ніби відповідаючи на запитання, винесене в назву попередньої статті, Дід Микола (Микола Гарас) підкреслював: «бо він [Шевченко] виспівував у своїх прекрасних піснях долю цілого українського народу, він упоминався на права поневоленого люду, що, мов той чорний віл, ішов мовчки на панщину»³².

Особливої уваги заслуговує стаття Вуйка Славка «Могила Тараса Шевченка». Бо не стільки про могилу «замученого москалями найбільшого поета і пророка України» пише автор, його увага вийшла за рамки літературної тематики і примітна своїм публіцистичним пафосом. Бо ж не про таку долю для свого народу мріяв Кобзар, він і тепер, спочиваючи в могилі, не має спокою: «Україна в неволі гіршій, як за татарських часів...»³³. Стаття нагадує про страшні репресії, голодомори на підрадянській Україні, автор використовує експресивно забарвлену лексику, яка увиразнює біль за долю України: «Дніпрові хвилі, закривавлені кров'ю українців, клекотять, а буйні вітри виють-завивають і доносять Тарасові страшні вісти з українських земель. Україна закована в тяжкі кайдани й страшні рани покривають ціле її тіло»³⁴. Винуватців трагедії названо

«московськими катами», «наїзниками», «чужинцями», а суспільний лад – «пеклом сатани». Так дітям нагадали про сумну реальність на іншій частині України і живий, кровний зв'язок Шевченка з цією реальністю. Загалом у всіх матеріалах про письменників Наддніпрянщини присутній антимосковський вектор уваги, діяльність їх розцінюється як протистояння Московії.

Приміром, у розповіді про Леоніда Глібова акцентується на значенні його як видавця, котрий своїм «Черниговским листком» теж пропагував друковане українське слово: «То було на той час велике діло видавати газету на нашій рідній мові, тому що багато з наших людей були помосковщилися і встидалися нашої української бесіди»³⁵. Та невдовзі часопис заборонили, бо «москалі нерадо дивилися на те, що наша українська мова дісталася й до книжок і газет»³⁶. Хіба могли знати редактори «Української ластівки», що подібна доля судилася і їхньому виданню на сьомому році його історії?!

Важливо, що в цих розрахованих на дитяче сприйняття оповідях увага зверталася на юні роки письменників як час становлення їхніх талантів. Так, мовлячи про Пантелеймона Куліша, автор підкреслив вплив матері «одного з найбільших письменників», яка «оповідала сину безліч казок, байок і ріжних повістей та співала багато чудових пісень»³⁷. Між тим у цьому матеріалі було згадано і про участь Куліша в Кирило-Мефодіївському братстві, і в підготовці першого українського літературного журналу «Основа». Все це закономірно розширювало кругозір юних читачів, побільшувало їхню загальнокультурну компетенцію.

Особливо значна увага в чернівецькому виданні спрямовувалася на постать Юрія Федьковича, тричі друкувались його різні портрети, кілька статей були різної тематики. Власне, питання мови і тут виявлялось ключовим: уже в першій публікації, вміщеній у дебютному числі видання, наголошувалось, що найбільшою заслугою Федьковича є те, що він першим на Буковині почав писати народною мовою. З іншого матеріалу Діда Хоми, видрукуваному на столітній ювілей письменника в 1934-му, діти довідались, як саме поет розпочинав свою творчість: «Професор-німець Найбавер заохотив Федьковича писати вірші німецькою мовою, а потім студенти-українці з Галичини Антін Кобилянський і Кость Горбаль заохотили писати по-українськи»³⁸. Серію коротких нарисів із життя та творчості найбільшого поета Буковини логічно завершила публікація «Похорони Юрія Федьковича». З неї читачі «Ластівки» довідались, що відправили письменника в останню дорогу три священники, серед них Сидір Воробкевич, «другий славний поет

³⁰ Did Khoma. «Markiian Shashkevych», *Ukrainska lastivka* [Ukrainian swallow], 1935, № 6, P. 2 [in Ukrainian].

³¹ Ibidem, P. 3.

³² Did Mykola. «Shevchenkovi rokovyny» [Shevchenko's anniversary], *Ukrainska lastivka* [Ukrainian swallow], 1937, № 3, P. 2 [in Ukrainian].

³³ Viiko Slavko. «Mohyla Tarasa Shevchenka» [Taras Shevchenko's grave], *Ukrainska lastivka* [Ukrainian swallow], 1935, № 3, P. 3 [in Ukrainian].

³⁴ Ibidem.

³⁵ В. п. «Leonid Hlibiv», *Ukrainska lastivka* [Ukrainian swallow], 1935, № 10, P. 2 [in Ukrainian].

³⁶ Ibidem.

³⁷ Did Khoma. «Panteleimon Kulish», *Ukrainska lastivka* [Ukrainian swallow], 1937, № 2, P. 18 [in Ukrainian].

³⁸ Did Khoma. «Yurii Fedkovych», *Ukrainska lastivka* [Ukrainian swallow], 1934, № 8, P. 2 [in Ukrainian].

буковинських українців», присутніми були представники читалень з буковинських сіл, гуцули, міщани, студенти університету, члени українських товариств, а також німці та поляки, й це теж засвідчувало всенародну любов до Федьковича. Передбачалось, що розповіді про письменників стануть спонукою для самостійного пізнання їхньої творчості. От і цього разу запрошення у світ Федьковича мало зовсім неформальний, а ширий характер: «А ви, любі діточки, читайте вірші й оповідання нашого великого поета і побачите, яка краса в них та щира любов до нашого народу!»³⁹.

Удостоїлись уваги редакторів видання й брати Сидір та Григорій Воробкевичі, їм теж було присвячено кілька статей. М. Гарас в одній із них зауважив, що автор вірша «Мово рідна, слово рідне...» «писав не лише поезії та оповідання, він складав і ноти для співу. І ви, любі школярі, маєте від Сидора Воробкевича кілька співаників із гарними співаночками»⁴⁰. Діти мали змогу дізнатись, що своєю любов'ю до рідної мови та історії ці поети був зобов'язані передовсім своєму дідові й бабці, в яких виховувались. «І ви тепер не маєте нагоди навчитися українського письма в школі, – обережно зазначив М. Гарас, – тому вчіться дома й других научайте читати й писати по-українськи»⁴¹.

Отак «Ластівка» через популяризацію досягнень рідної літератури фактично прилучала читацьку аудиторію до ширшої праці над своїм національно-культурним зростанням. Спонука могла виглядати і в такій прямій, дещо прагматичній формі: «Любі діточки, як просите від родичів яких дарунків, то в першій мірі просіть, щоб вони вам подарували якийсь твір Івана Франка. І певно так полюбите Франка, що не розлучитесь з ним до смерті»⁴². Власне, розповідь перед тим про цього «другого по Шевченкові найбільшого нашого поета» (із важливими деталями, як-от про недавнє відкриття надгробка на його могилі у Львові), згадка про адресовані дітям твори письменника («Ліса Микиту», «Абу-Касимові капці»), в яких так багато «мудрости та поучень для життя», і навіть цитування з поеми «Мойсей» теж мали зацікавити читачів і спонукати їх відкрити Франка для себе.

Добрим зразком і наукою мислилося редакцією «Ластівки» й життя Лесі Українки: та «змалку говорила до своїх родичів по-українськи, хоть багато з українських інтелігентів тоді говорило по-московськи», «ще молоденькою дівчинкою вона багато читала»⁴³. Дід Хома, автор статті про письменницю, згадує також зібрання київського гуртка «Плеяда» й тодішні творчі успіхи молоденької Лесі, повідомляє про тяжку хворобу, яку доводилось їй долати силою духу, і здатність попри все жити й творити задля загалу («Від неї

можем ми всі навчитися, що незломною постановою треба себе не раз побороти, аби створити таке діло, яке йде на хосен цілому українському народові»⁴⁴). Більше того: акцентується на надзвичайній скромності як ще одній «красній прикметі» видатної жінки, тобто увага звертається на суто людський образ Лесі Українки. «Треба, аби й Ви старалися йти за її добрим прикладом»⁴⁵, – підсумовує автор, переводячи увагу на дітей як потенційних читачів письменниці. Стаття, як і всі інші такої ж тематики, була позбавлена офіціозу, виразні факти були розраховані на дитячий досвід і на пізнавальну місію видання.

Важливо, що автори «Ластівки» познайомили дітей із кількома своїми талановитими сучасниками, правда, головно з буковинського терену: Ольгою Кобилянською, Остапом Вільшиною, Іваном Бажанським, Спиридоном Черкасенком. Власне, авторку «Землі» було пошановано в 1937 році в час відзначення 50-ліття її творчої праці. Зі статті Діда Хоми можна було довідатись, де народилась письменниця, в якій сім'ї виховувалась, як почала писати. Першість відкриття таланту Кобилянської належить Наталі Кобринській та Софії Окуневській, котрі, запізнавшись із молодого Кобилянською в Кимполунзі, зрозуміли одразу, що «вона має великий талант писати оповідання»; після цієї зустрічі, продовжує Дід Хома, Ольга й «дуже полюбила наших українських письменників і зачала писати по-українськи»⁴⁶.

Про Остапа Вільшину на десяту річницю його передчасної смерті відгукнувся Дід Микола, зазначивши справжнє ім'я поета (Юрій Пантелейчук); було повідомлено, що він – уродженець Рогізни, що під Чернівцями, й окреслено його творчі здобутки. Взагалі «за короткий час свого життя написав Остап Вільшина досить віршів, в яких виказує гарячу любов до батьків своїх, до вітчизни й взагалі до всього українського народу»⁴⁷. До речі, ця творчість присвячувалася й дітям, редакція «Ластівки» досить активно пропагувала її. Публікація ж статті та й віршів Остапа Вільшини, людини, переслідуваної тодішньою румунською окупаційною владою, може розцінюватись як акт громадянської відваги видавців часопису.

У нарисі Діда Миколи про письменника й педагога Івана Бажанського дітей мала привабити розповідь про те, як той «вивчив іграшкою свою трьохрічну донечку Олю плинно читати», а «найкращою книжкою було його оповідання «Пропасть», де в живих прикладах [автор] доказує, що наука й добре виховання важніші, ніж гроші і багатство»⁴⁸.

Власне, публікація статей про українських достойників часто пов'язувалась із їхніми ювілеями.

³⁹ V. V. «Osyp Yurii Fedkovych», *Ukrainska lastivka* [Ukrainian swallow], 1933, № 1, P. 11 [in Ukrainian].

⁴⁰ Haras M. «Sydir Vorobkevych», *Ukrainska lastivka* [Ukrainian swallow], 1933, № 9, P. 3 [in Ukrainian].

⁴¹ M. H. «Sydir Vorobkevych», *Ukrainska lastivka* [Ukrainian swallow], 1936, № 7, P. 4 [in Ukrainian].

⁴² V. V. «Ivan Franko», *Ukrainska lastivka* [Ukrainian swallow], 1933, № 6, P. 2 [in Ukrainian].

⁴³ Did Khoma. «Lesia Ukrainka», *Ukrainska lastivka* [Ukrainian swallow], 1933, № 7-8, P. 3 [in Ukrainian].

⁴⁴ Ibidem.

⁴⁵ Ibidem.

⁴⁶ Did Khoma. «Olha Kobylanska», *Ukrainska lastivka* [Ukrainian swallow], 1937, № 11, P. 162 [in Ukrainian].

⁴⁷ Did Mykola. «Ostap Vilshyna», *Ukrainska lastivka* [Ukrainian swallow], 1934, № 5, P. 2 [in Ukrainian].

⁴⁸ Did Mykola. «Ivan Bazhanskyi», *Ukrainska lastivka* [Ukrainian swallow], 1939, № 1, P. 3 [in Ukrainian].

Так, до 60-річчя Спиридона Черкасенка в «Ластівці» побачив світ нарис про цього письменника, котрий мешкав на еміграції – в Чехії, однак активно друкувався і в їхньому часописі під псевдонімом Дід Свирид. Допитливі читачі довідались, що Черкасенко народився в Україні, працював учителем і «говорив з дітьми по-українськи, давав їм українські книжки, та москалям це не сподобалося й вони його позбавили учительського хліба»⁴⁹. А в лютому числі видання за 1940 рік була подана сумна звістка: «8 лютого вмер на чужині, в Празі, славний український письменник і драматург, автор прекрасних українських читанок та щирий співробітник «Української ластівки» Спиридон Черкасенко»⁵⁰.

Такий широкий спектр імен у літературі, представлених в інформативно-художньому, пізнавальному ракурсах, зі свого боку потверджував універсальну, навіть енциклопедичну місію часопису. Разом з уміщеними творами авторів ці нариси забезпечили добре ознайомлення дітей з українським письменством, в умовах іноземного поневолення такі статті для багатьох могли бути ледь не єдиним джерелом відомостей про український літературний канон. Тоді як відсутність публікацій про Євгенію Ярошинську, талановиту дитячу письменницю, громадсько-культурну та освітню діячку з Буковини, відому, зокрема, своїм різким засудженням тієї частини української інтелігенції, котра зрумунізувалась, можемо розцінювати як свідомий редакторський хід задля збереження видання в умовах окупації.

4. «Ластівка» про громадсько-політичних, культурних та освітніх діячів України

Об'єктом уваги редколегії часопису виявились також постаті Михайла Грушевського, Софії Русової, Миколи Лисенка, Степана Смаль-Стоцького, Омеляна Поповича, Єротея Пігуляка, Сергія Шпойнарівського, Миколи Гараса. Фактично всі вони були представлені візуально – через портрети – і в контексті складної проблематики суспільно-політичного життя, що підсилювало розуміння значущості праці цих людей, окремі яскраві біографічні факти зі свого боку увиразнювали імена, роблячи їх такими, що запам'ятовувались. Так, розповідаючи про М. Грушевського, Дід Хома не випадково згадав про Голодомор на підросійській території, коли «загинуло найкращого цвіту українського народу шість мільйонів або й більше»⁵¹. Власне, тоді багато хто «з провідних українських людей, що бачили ту кривду, впізналися за нашими голодними братами. Їх люто карали за те москалі-большевики: убивали, замикали до тюрми або й засиляли...»⁵². Серед них був і професор Михайло Грушевський, котрий у цей час займався науковою працею. Заслання позначилось на слабкому здоров'ї літнього вже Грушевського, що призвело

до завчасної смерті. Діти довідались, що перу цього вченого належать вагомі праці з історії України, за допомогою яких автор «хотів нашим людям отворити очі, просвітити їх уми, розвіяти їх темноту, щоб і наш український нарід став нарівні з другими розумними, багатими й могутими народами»⁵³. Щирий тон, проста, дохідлива манера розповіді, а головне – підкреслення патріотичності зусиль відомого політика та вченого мусили справити враження на юних читачів.

Україноцентрична тема панувала і в нарисі про Миколу Лисенка, бо він «збирав хори молодих українців і вчив їх співати наших пісень», «заснував свою високу школу музики у Києві» (йдеться про першу в Україні національну музично-драматичну школу), «уклав ноти Шевченкових віршів»⁵⁴. Згадується також про відвідини Лисенком Чернівців у 1904 році й концерт, даний у залі Музичного товариства, тобто вміло використовується нагода підкреслити зв'язки культурної громадськості порізних частин України.

Про Софію Русову до її 60-ліття було сказано як про видатну вчительку і громадську діячку, за походженням не українку. Однак ще змалку вона перейняла від няні-українки любов до всього українського, згодом познайомилась зі М. Старицьким, М. Лисенком, навчалась у Києві й так перейнялась думками про національне відродження України. З любові до дітей Русова заклала школу й дитячий садок, з любові до всього українського, зосібна й до літератури, подружжя Русових у Празі організувало видання творів Шевченка.

На відзнаку 75-річчя С. Смаль-Стоцького в січневому номері «Ластівки» за 1934 рік було чимало доброго сказано й про нього як «найбільшого і вельми заслуженого українського просвітителя і добродія нашого народу на Буковині»⁵⁵. До того ж він «складав книжки для молоді», тому «ми повинні його пам'ятати»⁵⁶, а також разом із Омеляном Поповичем і Єротеєм Пігуляком заснував товариство «Українська школа», зусиллями якого виходила «Ластівка». Окремі матеріали про Ом. Поповича та Є. Пігуляка теж значною мірою були пов'язані з їхньою особливою причетністю до вчительського товариства. У статті про педагога, публіциста, громадсько-політичного діяча Ом. Поповича оживає біографічний матеріал, зокрема згадується походження від православного священника, блискуче навчання в гімназії та вчительській семінарії, а також праця над укладанням українських книжок для шкіл народних і літературна творчість. Розповідь про педагога, громадсько-політичного діяча Є. Пігуляка теж виявилась інформативно наснаженою та жвавою: діти довідались, що іскра любові до рідного народу зажеврила в серці хлопця ще в дитинстві, коли батько розповідав йому бувальщини з життя козаків, а зміцніла,

⁴⁹ Did Khoma. «Spyrydon Cherkasenko», *Ukrainska lastivka* [Ukrainian swallow], 1937, № 5, P. 2 [in Ukrainian].

⁵⁰ *Ukrainska lastivka*. «Spyrydon Cherkasenko», *Ukrainska lastivka* [Ukrainian swallow], 1940, № 2, P. 14 [in Ukrainian].

⁵¹ Did Khoma. «Mykhailo Hrushevskyy», *Ukrainska lastivka* [Ukrainian swallow], 1935, № 11, P. 2 [in Ukrainian].

⁵² *Ibidem*.

⁵³ *Ibidem*.

⁵⁴ Did Khoma. «Mykola Lysenko», *Ukrainska lastivka* [Ukrainian swallow], 1937, № 12, P. 178 [in Ukrainian].

⁵⁵ B. p. «D-r Stepan Smal-Stotskyi», *Ukrainska lastivka* [Ukrainian swallow], 1934, № 1, P. 1-2 [in Ukrainian].

⁵⁶ *Ibidem*.

коли пов'язав своє життя з товариством «Руська Бесіда», сприяючи тому, що там запанував український дух. А відомий на Буковині в кінці XIX – на початку XX століття педагог, перший директор української гімназії в Кіцмані, автор «Української читанки», за якою вчилися гімназисти всієї Західної України, Сергій Шпойнарівський теж став героєм окремої розповіді, як і до свого 75-річчя професор Микола Гарас, один з редакторів «Ластівки», відомий на Буковині громадсько-культурний діяч.

В умовах майже повної відсутності в тій порі інших можливостей для ознайомлення юних буковинців з українськими достойниками на ниві освіти, культури, громадсько-політичного життя подібні матеріали на сторінках «Української ластівки» відігравали ключову роль у цій справі.

Висновки й перспективи подальших досліджень.

Завдяки цілісному аналізу публіцистичного й науково-популярного контенту чернівецького дитячого журналу «Українська ластівка» 1930-х років переконаємось: матеріали ці істотно посприяли тому, що видання виконало свою унікальну роль у формуванні національної свідомості та культурної компетентності юних буковинців в умовах іноземної окупації та денационалізаційних процесів. Редакція часопису вміло реалізувала цілеспрямовану і системну виховну стратегію, перетворивши журнал на «невеличку ілюстровану енциклопедію українознавства для дітей».

Публіцистичний дискурс «Ластівки», представлений переважно зверненнями та короткими статтями, характеризувався виразною емоційністю, прямою й апеляцією до морально-етичних і громадянських цінностей. Автори, послуговуючись довірливою тональністю й доступними дитині аналогіями, не лише інформували, а й активно залучали читачів до співтворчості та громадської праці, плекаючи ідею спільної відповідальності за долю рідного краю. Особливої ваги набували матеріали, що висвітлювали трагічні події на підрадянській Україні, зокрема Голодомор, використовували інакомовлення для критики окупаційної румунської влади. Такі публіцистичні виступи кількісно поступались художнім творам, однак вони прямолінійніше «працювали» на гартування громадянської позиції юного покоління.

Науково-популярний сегмент, що послідовно відкривав кожне число часопису, був структурований за ключовими напрямками: українська історія, література, громадсько-культурне та освітнє життя. Історичний наратив вибудовувався як цілісна, безперервна лінія від княжої доби до Коліївщини, поняття «український» свідомо використовувалось щодо Київської Русі та її правителів. Так стверджувалася спадковість державницької традиції, постаті князів та гетьманів подавалися як взірці патріотизму, так розвивалися патріотичні почуття дитини. Характерною рисою цих публікацій був виразний антимосковський мотив, історія України поставала як перманентна боротьба за незалежність. Літературознавчий контент, у свою чергу, формував у читачів уявлення про канон національного

письменства, акцентуючи на ролі митців у становленні народної мови як літературної та протистоянні русифікації. Тоді як матеріали про громадсько-політичних, культурно-освітніх діячів зі свого боку формували уявлення дітей про цю важливу сферу життя та праці українства. Усі біографічні нариси були позбавлені офіціозу, натомість автори зосереджувались навіть на людських якостях митців, перетворюючи ці матеріали на рольові моделі для наслідування.

Таким чином, публіцистичні та науково-популярні матеріали в «Українській ластівці» виконували не лише інформативно-пізнавальну, а й ключову компенсаторну функцію. В умовах обмеженого доступу до україномовної освіти часопис узяв на себе місію школи національного виховання. Україноцентричність та дітоцентричність виступів, продумана добірка персоналій, патріотична інтерпретація історичних подій та літературних явищ, а також майстерна адаптація складних тем до дитячого світосприйняття дозволили виданню стати потужним інструментом збереження й передачі національної ідентичності прийдешнім поколінням.

Перспективи подальших наукових розвідок вбачаються нам у детальнішому вивченні авторства публікацій, зокрема розшифруванні псевдонімів авторів, проведенні порівняльного аналізу «Української ластівки» з іншими дитячими періодичними виданнями того часу, а також у глибшому дослідженні поетики матеріалів.

***Ковалець Лідія** – докторка філологічних наук, доцентка кафедри української літератури Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича. Коло наукових зацікавлень: актуальні питання історії української літератури, зокрема її людинознавчих (біографічних і психологічних аспектів), українська література для дітей, література Буковини, федьковичезнавча наука. Авторка понад трьохсот праць, у т.ч. книжок «Літературний дивосвіт Буковини» (Чернівці, 1998, у співавт.), «Сторінками життя і творчості Юрія Федьковича» (Чернівці, 2005), «Юрій Федькович. Історія розвитку творчої індивідуальності письменника» (Київ, 2011), «З українсько-румунських літературних теренів» (Чернівці, 2014), «Про Параску Амбросії та її поетичні присвяти дітям» (Чернівці, 2020).*

***Kovalets Lidiia** – Doctor of Philology, Associate Professor at the Department of Ukrainian Literature, Yuriy Fedkovych Chernivtsi National University. Research interests: current issues in the history of Ukrainian literature, particularly its anthropological aspects (biographical and psychological), Ukrainian children's literature, literature of Bukovyna, and Fedkovych studies. Author of over three hundred works, including «The Literary Wonder-World of Bukovyna» (Chernivtsi, 1998, co-authored), «Through the Pages of Yuriy Fedkovych's Life and Work» (Chernivtsi, 2005), «Yuriy Fedkovych. The History of the Writer's Creative Individuality Development» (Kyiv, 2011), «From Ukrainian-Romanian Literary Territories» (Chernivtsi, 2014), «About Paraska Ambrosii and Her Poetic Dedications to Children» (Chernivtsi, 2020).*

Received: 21.11.2025

Advance Access Published: December, 2025

© L. Kovalets, 2025

НАРОДНІ ОПОВІДІ УКРАЇНЦІВ БУКОВИНИ ПРО
ГОЛОДОМОР 1932-1933 І «ГОЛОДІВКУ» 1946-1947 РОКІВ

Василь КОСТИК,

Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича,
kostyk_vv@ukr.net.FOLK TALES OF BUKOVYNA UKRAINIANS ABOUT THE
1932-1933 HOLODOMOR AND THE 1946-1947 «HOLODIVKA»

Vasyl KOSTYK,

Yuri Fedkovych Chernivtsi National University,
ORCID ID: 0000-0003-3177-1919,
RESEARCHER ID: E-22.69-2016.**Kostyk Vasyl. Folk tales of Bukovyna Ukrainians about the 1932-1933 Holodomor and the 1946-1947 «Holodivka».**

The article is devoted to the consideration of folk tales written by Ukrainian immigrants to Bukovyna from the eastern regions of Ukraine about the second (the most tragic in the history of Ukraine) Holodomor of 1932-1933 and the «Holodivka» (this is how the events of those times were characterized by many interviewed Bukovyna residents in the late 20th – early 21st centuries) of 1946-1947. For its writing, many stories from the old residents of Bukovyna and Western Ukraine were also recorded and processed, as well as oral poetic texts, which were noted down by students of the Faculty of Philology during folklore practice, were used. They are stored in the folklore phonoarchive of the Department of Ukrainian Literature of the Yuri Fedkovich Chernivtsi National University. **The purpose of the study** is to analyze the coverage of tragic events in the history of the region and Ukraine through the prism of popular perception (folk tales). **The topicality** of the topic lies in the significant addition of knowledge about the tragic pages of Ukrainian history, which will help to use the obtained results in educational and scientific work with students of the higher school who attend the courses of «Ukrainian folklore» and «Oral folk art». **The methodological basis** of the research was the involvement of handwritten folklore fixations and historiographical sources: works (monographs, articles), collections of scientists who purposefully work on the development and study of this important scientific issue. In the work, we refer to the author's texts of the well-known Ukrainian writer I. Nagirnyak, who addressed this topic in prose and dramatic works (for example, Ivan Nagirnyak's drama «Hnat Pereveslo»). **Conclusions.** In the analysis of the article, we included folk texts about famines, collectivization and repressions experienced by the Ukrainian people. They fully shed light on the political and socio-economic processes that took place in our region, in Western Ukraine, in the first and second half of the 20th century. The stories of our Bukovyna residents about the «Sovietization» (about the coming of Soviet power) of Bukovyna seem to us the most vivid: the violent creation of collective farms (collective farms and state farms), the illegal taking away of families' land, livestock, livestock (tools), grain (wheat, barley), fodder, and so on. All these processes were reflected in the oral narrative prose of Bukovyna Ukrainians. Often they sounded notes of satire and humor. And even just harsh satire in the sloppy way that often led to hunger strikes and real famines, because of which many of our compatriots died. Such and similar texts require special study, classification and systematization, so that in subsequent studies they can be freely operated and widely used in scientific studies. There are witnesses of those times from whom we urgently need to get the information we need, because later it will be too late. Storytellers, each in their own way, conveyed to the community, to the family true stories that they had to experience at their own age. For this, they used folk poetic symbols, often used short but apt phrases – simple sentences, widely involving the territorial dialect.

Key words: *short story, violent creation of collective farms, illegal taking of grain, Holodomor, hunger strike, drama, Ivan Nagirnyak, Hnat Pereveslo.*

Вступ. Українська фольклористика початку ХХІ століття дедалі частіше звертається до розгляду колись заборонених, «незручних» текстів і тем, які багато десятиліть чекали своєї черги на оприлюднення і вивчення. До таких складних наукових проблем науки про фольклор належить тема голодоморів, які пережив народ України. Період страшних випробувань значної частини наших співвітчизників знайшов відображення у народних оповідях.

Про ці події з'явилося перше ґрунтовне видання документальних матеріалів «Голод 1932-1933 років на Україні: очима істориків, мовою документів»

(Київ, 1990)¹, народна книга-меморіал «33-й. Голод» (Київ, 1991), яку підготували автори-упорядники Л. Коваленко і В. Маняк², тематичні фольклорні збірники в упорядкуванні В. Сокола «Українці про голод» (Львів, 2003)³, а також друга частина монографії з текстами народних оповідей «Фольклорна проза про голодомори ХХ ст. в Україні: Парадигма тексту» (Львів, 2017)⁴, С. П'ятаченка «Голодомор на Сумщині у спогадах очевидців» (Суми, 2019)⁵ та ін.

Ознайомившись із працями цієї проблематики, у коло наших наукових зацікавлень потрапила велика тема про виживання українців в періоди колективізації

¹ *Golod 1932-1933 rokiv na Ukraini: ochyma istorykiv, movoju dokumentiv* [The famine of 1932-1933 in Ukraine: through the eyes of historians, in the language of documents.], K, 1990, 605 p. [in Ukrainian].

² *33-j. Golod. Narodna knyga-Memorial* [33rd. Famine. People's Memorial Book], K, 1991, 584 p. [in Ukrainian].

³ *Ukrainci pro golod 1932-1933* [Ukrainians about the famine of 1932-1933], Lviv, 2003, 232 p. [in Ukrainian].

⁴ *Sokol V. Folklorna proza pro golodomory XX st. v Ukraini: Paradigma tekstu. Monografija* [Folklore prose about the famines of the 20th century in Ukraine: The paradigm of the text. Monograph], Lviv, 2017, P. 213-434 [in Ukrainian].

⁵ *Golodomor na Sumshchyni u spogadah ochevydsiv. Zbirnyk materialiv* [Holodomor in Sumy Oblast in the Memories of Eyewitnesses. Collection of Materials], Sumy: MakDen, 2019, 368 p. [in Ukrainian].

і голодоморів в часи бездержавного входження наших земель до радянського союзу.

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими завданнями. Упродовж ХХ століття український народ пройшов горнило випробувань: пережив дві війни, три голодомори, колективізацію, висилку в Сибір і на Далекий Схід, зазнав політичних переслідувань, а за своє вільнодумство поплатився роками ув'язнень і тортур. Усе це відбилосся у багатьох творах усної народної словесності.

Народні оповідання тривалий період не входили до кола теоретичних досліджень усної поетичної творчості, хоча своїми сюжетами, мотивами й темами, своєрідними формами вислову здавна живлять її та красне письменство.

Один із найбільших дослідників української народної прози, професор С. Мишанич писав, що зараз усні оповідання аналізуються найперше крізь призму втілення у них художнього мислення певного народу, у контексті місцевої оповідної традиції. Він вважав, що «Усними народними оповіданнями є такі оповіді чи розповіді про події із повсякденного життя, учасники чи очевидці яких з метою емоційного впливу на слухачів широко використовують засоби і прийоми, вироблені усною оповідною традицією»⁶. Учений називав такі нарративи «усними хроніками народного життя»⁷. Власні судження про природу народних оповідань та оповідей загалом оприлюднили фольклористи С. Мишанич⁸, Є. Луньо⁹ і В. Давидюк¹⁰. Окремі збірники народних оповідань зібрали й упорядкували С. Мишанич¹¹ і М. Зінчук¹². Текстологічні аспекти вивчення прозової традиції фольклорного осередку розглянула

О. Бріцина¹³. Проблему вивчення усної історії про геноцид українців у 1932-1933 роках крізь призму народних нарративів вивчала В. Борисенко¹⁴.

Тема великого голодомору 1932-1933 і «голодівки» 1946-1947 років (а саме так називають українці Буковини майже дворічний період господарювання «совітів» після Другої світової війни на теренах краю й Західної України загалом) у науковій літературі висвітлена нерівномірно.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Питання голодоморів в Україні неодноразово ставало темою багатьох публікацій і наукових досліджень. Перші дописи, а згодом і праці з цієї важливої наукової проблеми з'явилися під завісу існування радянського союзу у вигляді статей, монографій, тематичних збірників. Не залишилося воно поза увагою письменника Р. Конквеста¹⁵. Широкого розголосу про штучний голодомор 1933 р. в радянській Україні набула стаття в «Українському історичному журналі» відомого журналіста Д. Мейса¹⁶. Того ж року оприлюднено документальні матеріали про реакцію світу на великий голодомор¹⁷. Про другий і найбільший голодомор в Україні і його сприйняття українською діаспорою Північної Америки написали О. Ковальчук і Т. Марусик¹⁸.

У період становлення й утвердження Української Держави вивчення цієї теми поглибилося цілою низкою праць. Г. Михайличенко¹⁹ упорядкував збірник документів і матеріалів про колективізацію і голод упродовж 1929-1933 років. Чернівецький історик О. Масан виступив на сторінках «Буковинського журналу»²⁰, та з науковою доповіддю і публікацією на відповідну тему на науковій конференції у вересні 1993 року²¹. Тематичну публікацію «Голодомор

⁶ Myshanych S. *Usni narodni opovidannia: Pytannia poetyky* [Oral folk tales: Questions of poetry], K.: Naukova dumka, 1986, 328 p. [in Ukrainian].

⁷ Myshanych S. «Usni hroniky narodnogo zhyttia» [Oral chronicles of the national life], *Narodni opovidannia* [Folk tales], K.: Dnipro, 1986. P. 5-16 [in Ukrainian].

⁸ Myshanych S. «Bilia dzherel narodnoji prozy» [At the sources of folk prose], *Narodni opovidannia* [Folk tales], K.: Naukova dumka, 1983, P. 15-62 [in Ukrainian].

⁹ Lunio E. «Narodni opovidannia» [Folk tales], *Ukrainska folklorystyka. Slovnyk-dovidnyk* [Ukrainian folklore studies. Dictionary-reference], Ternopil: Pidruchnyky i posibnyky, 2008, P. 271-272 [in Ukrainian].

¹⁰ Davydiuk V. «Opovid» [Stories], *Ukrainska folklorystyka. Slovnyk-dovidnyk* [Ukrainian folklore studies. Dictionary-reference], Ternopil: Pidruchnyky i posibnyky, 2008, P. 282 [in Ukrainian].

¹¹ *Narodni opovidannia* [Folk tales], K.: Naukova dumka, 1983, 503 p. [in Ukrainian].

¹² *Narodni opovidannia* [Folk tales], K.: Muzychna Ukraina, 1993, 96 p. [in Ukrainian].

¹³ Britsyna O. *Tekstologichni aspekty vyvchennia prozovoi tradytsiji folklorного oseredku* [Textual aspects of studying prose traditions in a folklore center], Golovaha I. *Prozoviy folklore sela Ploske na Chernigivshchyni (teksty ta rozvidky)* [Prose folklore of the village of Ploske in Chernihiv], K., 2004 [in Ukrainian].

¹⁴ Borysenko V. *Svicha pamjati: Usna istorija pro genotsyd ukrajintiv u 1932-1933 rokah* [Candle of Memory: Oral History of the Genocide of Ukrainians in 1932-1933], K., 2007 [in Ukrainian].

¹⁵ Konkvest R. *Zhnyva skorboty: Radianska kolektyvizatsia i golodomor* [Harvesting Sorrows: Radian Collectivization and the Famine], K.: Lybid, 1993, 384 p. [in Ukrainian].

¹⁶ Mejs Dzhhejms. «Shtuchny golod 1933 r. v radianskij Ukraini: Shcho stalosia i chomu?» [Artificial famine of 1933 in Radian Ukraine: What happened and why?], *Ukrainskyj istorychnyj zhurnal* [Ukrainian Historical Journal], 2007, № 1, P. 188-200 [in Ukrainian].

¹⁷ *Reaktsia svitu na golodomor v Ukraini 1932-1933 (dokumentalni materialy)* [The world's reaction to the famine in Ukraine 1932-1933], K., 2007, 48 p. [in Ukrainian].

¹⁸ Kovalchiuk O. O., Marusyk T. V. *Golodomor 1932-1933 rr. v USRR i ukrainska diaspora Pivnichnoji Ameryky* [The Holodomor of 1932-1933 in the USSR and the Ukrainian diaspora in the North America], Chernivtsi: Nashi knygy, 2010, 224 p. [in Ukrainian].

¹⁹ *Kolektyvizatsia i golod na Ukraini (1929-1933): Zbirnyk dokumentiv i materialiv* [Collectivization and famine in Ukraine (1929-1933): Collection of documents and materials], K.: Naukova dumka, 1993, Vyp. 2, 736 p. [in Ukrainian].

²⁰ Masan O. «Vyjmo u velykyj dzvin na tryvogu!» (Golodomor 1932-1933 rr. i ukraintsi Bukovyny) [«Let us ring the great bell of alarm!» (The Holodomor of 1932-1933 and the Ukrainians of Bukovina)], *Bukovynskyj zhurnal* [Bukovinian journal], 1993, № 3-4, P. 87-99 [in Ukrainian].

²¹ Masan O. M. «Golodomor 1932-1933 rr. i ukrainska gromadskist Bukovyny. Pamiati zhertv radianskyh golodomoriv v Ukraini» [The Holodomor of 1932-1933 and the Ukrainian public of Bukovina. In memory of the victims of the Soviet Holodomors in Ukraine], *Materialy naukovoi konferentsii* (Chernivtsi, 24 veresnia 1993 r.), Chernivtsi, 1994, P. 45-56 [in Ukrainian].

1932-1933 років в УСРР» підготував для «Енциклопедії історії України» В. Марочко²². Історик В. Огієнко розкрив динаміку історичного процесу, що вела до голодомору, наміри та мотиви організаторів злочину, а також проаналізував психологічну травму народу, яку він спричинив²³. Поступово формувалося усвідомлення про найбільшу трагедію в історії України²⁴ (окрім двох світових воєн) – геноцид українського народу²⁵. Про труднощі усвідомлення голодомору 1932-1933 рр. як геноциду йдеться у книзі С. Кульчицького²⁶. Окрему книгу про пропагандистські апарати радянського союзу та російської федерації, які придумали спеціальні методи і моделі заперечення голодомору 1932-1933 років в Україні написав П. Козицький²⁷.

Серед фольклористів найбільш послідовно цією темою займався член-кореспондент НАН України, доктор філологічних наук, професор, багаторічний завідувач відділу фольклористики Інституту народознавства (м. Львів) Василь Сокіл. У 2003 році він видав фольклорний збірник «Українці про голод 1932-1933» і написав до нього ґрунтовну передмову про причини і наслідки страшного випробування для українців, яке забрало життя близько 10 мільйонів людей (хоча точної кількості жертв, на жаль, уже ніхто й ніколи не дізнається). Тут учений подав певну класифікацію таких матеріалів за відповідними сюжетами: 1) колективізація та її наслідки; 2) напади, пограбування та руйнації; 3) рятування людей від голодної смерті; 4) тотальне вимирання населення²⁸.

Наступним кроком В. Сокола було написання підсумкової монографії із додатком нових фольклорних

текстів про усі три голодомори, які пережила українська нація. У 2017 році він оприлюднив велику книгу «Фольклорна проза про голодомори ХХ ст. в Україні: парадигма тексту». Взятися за розробку такої складної теми його спонукала хвиля фальсифікацій про нібито вигаданість голодоморів.

Кожен із дослідників цієї теми обирав для висвітлення свою проблему: хтось писав більше про вимирання людей, інший про наслідки колективізації, а хтось – про вилучення їжі та збіжжя. Спеціальне дослідження про вилучення їжі під час голодомору 1932-1933 років в Україні і на Кубані у світлі усноісторичних джерел написала Т. Боряк²⁹.

Політика й методи москвитів щодо грабунків і вилучення тварин, збіжжя й городини не мінялися ні під час першого (1921-1923 років), ні другого голодоморів (1932-1933 років), ні «голодівки» 1946-1947 років.

Виклад основного матеріалу. На Буковині проблематику голодоморів висвітлювали у своїх працях В. Ботушанський і Г. Чайка³⁰, П. Брицький³¹, О. Масан³², Н. Масіян³³, І. Фостій³⁴. Ці вчені, краєзнавці взяли участь у підготовці «Національної книги пам'яті жертв голодоморів 1932-1933, 1946-1947 років. Чернівецька область» (Чернівці, 2008)³⁵. До великого тому, обсягом у 1088 сторінок увійшли статті, спогади-свідчення 79 мешканців Буковини – очевидців голодомору 1932-1933 років, що були зафіксовані у 10 районах краю та міста Чернівці. Це – оповіді людей, які свого часу волею долі потрапили на Чернівеччину й тут вижили. Дивно, що жодного народного оповідання

²² Marochko V. I. «Golodomor 1932-1933 rokiv v USSR» [Holodomor of 1932-1933 in the USSR], *Entsyklopedia istorii Ukrainy* [Encyclopedia of Ukrainian History], K., 2005, T. 2, P. 145-146 [in Ukrainian].

²³ Ogijenko V. *Golodomor. Istorija neusvidomlenoji travmy* [Holodomor: A History of Unconscious Trauma], K: Vihola, 2024, 608 p. [in Ukrainian].

²⁴ Gryshyn-Gryshchuk I. «Najbilsha tragediia v istorii Ukrainy» [The greatest tragedy in the history of Ukraine], *Bukovynske viche*, 1993, 14 serpnia [in Ukrainian].

²⁵ Verstiuk V., Tylishchak V., Juhnovskij I. *Golodomor – genotsyd ukrainskogo narodu. 1932-1933* [The Holodomor is the genocide of the Ukrainian nation. 1932-1933], K: Vydavnytstvo imeni Oleny Teligy, 2008, 25 p. [in Ukrainian].

²⁶ Kulchitskyj S. *Golodomor 1932-1933 rr. jyak genotsyd: trudnoshchi usvidomlennia* [The Holodomor of 1932-1933 as a genocide: difficulties of understanding], K.: Nash chas, 2008, 424 p. [in Ukrainian].

²⁷ Kozyskyj P. *Kremlivska brehnia pro golodomor 1932-1933 rr. v Ukraini* [Kremlin's lie about the 1932-1933 famine in Ukraine], Lviv: Literatura ta mystectvo, 2023, 264 p. [in Ukrainian].

²⁸ Sokil V. «Oddzvonyv golodomor», *Ukrainci pro golod 1932-1933* [Ukrainians about the famine of 1932-1933], Lviv, 2003, P. 5-18 [in Ukrainian].

²⁹ Boriak T. «Vyluchennia jizhi pid chas golodomoru 1932-1933 rr. v Ukraini i na Kubani u svitli usnoistorychnykh dzerel: porivnialnyj analiz» [Food Seizure During the Holodomor of 1932-1933 in Ukraine and the Kuban in the Light of Oral History Sources: A Comparative Analysis.], *Narodoznachchi zoshyty*, 2021, № 3, P. 581-592 [in Ukrainian].

³⁰ Botushanskyj V., Chajka G. «Apogej antyselianskoji polityky bilshovytskoji vlady» [The apogee of the anti-peasant policy of the Bolshevik government], *Natsionalna knyga pamiati zhertv golodomoriv 1932-1933, 1946-1947 rokiv. Chernivetska oblast*, Chernivtsi: Zelena Bukovyna, 2008, P. 57-66 [in Ukrainian].

³¹ Brytskyj P. «Golodomory XX stolittia v Ukraini – neprostymi zlochyny komunistychnoji vlady» [The Holodomors of the 20th century in Ukraine are unforgivable crimes of the communist regime.], *Natsionalna knyga pamiati zhertv golodomoriv 1932-1933, 1946-1947 rokiv. Chernivetska oblast*, Chernivtsi: Zelena Bukovyna, 2008, P. 16-56 [in Ukrainian].

³² Masan O. «Golodomor 1932-1933 rokiv: svidchennia gazety «Chas»» [The Holodomor of 1932-1933: evidence from the newspaper «Chas»], *Natsionalna knyga pamiati zhertv golodomoriv 1932-1933, 1946-1947 rokiv. Chernivetska oblast*, Chernivtsi: Zelena Bukovyna, 2008, P. 95-109 [in Ukrainian].

³³ Masijan N. «Strashne lyholittia na Ukraini» [Terrible disaster in Ukraine], *Natsionalna knyga pamiati zhertv golodomoriv 1932-1933, 1946-1947 rokiv. Chernivetska oblast*, Chernivtsi: Zelena Bukovyna, 2008, P. 111-116 [in Ukrainian].

³⁴ Fostij I. «Zhertyvy golodomoriv volajut pro vsenarodnyj osud jihnih organizatoriv» [Victims of the Holodomors cry out for nationwide condemnation of their organizers], *Natsionalna knyga pamiati zhertv golodomoriv 1932-1933, 1946-1947 rokiv. Chernivetska oblast*, Chernivtsi: Zelena Bukovyna, 2008, P. 67-94 [in Ukrainian].

³⁵ *Natsionalna knyga pamiati zhertv golodomoriv 1932-1933, 1946-1947 rokiv. Chernivetska oblast: Staty, spogady, dokumenty, spysky zhertv golodomoriv* [National Book of Commemoration of the Famine Victims of 1932-1933, 1946-1947. Chernivtsi Region: articles, memoirs, documents, lists of the Victims of the Famine], Chernivtsi: Zelena Bukovyna, 2008, 1088 p. [in Ukrainian].

про ті страшні часи не було записано у Заставнівському районі.

На рівні Української Держави 28 листопада 2006 року було прийнято «Закон України Про Голодомор 1932-1933 років в Україні», який підписав третій Президент України Віктор Ющенко³⁶. Зрештою, він і підняв це, роками замовчуване, кричуще питання на державному і світовому рівні³⁷.

Свідчення очевидців – переселенців з інших регіонів України про великий голодомор 1932-1933 років

У квітні 2021 року студентка 3 курсу філологічного факультету Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича Аліна Беженар, за порадою бабусі, зафіксувала у трьох селах Глибоцького району Чернівецької області оповіді про голодомор 1932-1933 років від колишніх переселенців із Вінницької і Дніпропетровської областей, які за різних обставин потрапили на Буковину. Оповідь колишнього мешканця села Слобідка Глибоцького району Миколи Юхимовича Засухіна, 1917 року народження, наприкінці 1990-х років ХХ століття запам'ятали й переповіли його односельчани: «Родився я в місті Дзержинськ Дніпропетровської області. У голод 1932-1933 років мені виповнилося 15 років. Я вчився в технікумі. Нас, студентів, закріпили в одну столову і давали їсти раз у день – кусок хліба, тоненький як папір, і чай без цукру. Зі сльозами на очах згадую той час. Всі ходили голодними, не було що їсти. Пам'ятаю, який був мій живіт, надутий від голоду. Недалеко від нас був маленький ліс (посадка). Мій брат ходив туди гриби збирати. Мама варила їх дуже довго, бо боялася, щоб діти не отруїлися». Його краєнин, Віктор Григорович Харківський розповідав про ті часи так: «Я народився на хуторі Краснощокове Васильківського району Дніпропетровської області 1925 року. Мати варила нам гнилу кукурудзу, про хліб чи картоплю не було й мови. Дуже багато людей помирало від голоду. На вулицю страшно було вийти. До нас не приходили з сусідніх сіл, бо не мали сили ходити. У людей опухали спочатку животи, а потім ноги, руки. Вони не могли говорити і помирали з голоду» (записано в с. Корчівці Глибоцького району).

У 1940-х роках через кордон на Буковину із сусіднього Поділля перебралося дві родини із Вінниччини. Уродженка села Красне Тиврівського району Вінницької області Ольга Олександрівна Резніченко, 1925 року народження, пригадала, що «У голодомор 1932-1933 років я проживала з татом і мамою на Тиврівщині. Голод був дуже страшний. Мій батько ніде не працював, а мати – в колгоспі. Їсти не було що, ми харчувалися равліками та зеленим листям. Пухли від голоду. Єдиним спасінням був дядько, який жив і працював у Києві й вислав нашій сім'ї сухарів. В селі були такі люди, які через голод походили з розуму. У них були дуже страшні очі. Батьки

старалися не відпускати своїх дітей на вулицю, бо боялися, що вони можуть пропасти» (записано в селі Черепківці Глибоцького району).

Буковинському письменникові І. Нагірнякові потрапила до рук книга-сповідь кандидата історичних наук Леоніда Олійника. Про нього було відомо, що той останні роки мешкав у Києві, а походив зі сходу України. У рукописному фоліанті Л. Олійник описував пережите на власному досвіді. За велінням долі він брав безпосередню участь у колективізації. Всіляко сприяв нав'язуванню «любові» до радянської влади та колективного господарства. І. Нагірняк занотував кілька актуальних уривків із невиданої книги Л. Олійника «Спогади». Про себе цей автор зокрема написав так:

«Ми приїхали в Бирине, коли там боротьба за здійснення колективізації перебувала в повному розпалі. Колгосп уже було створено, тепер ставилося завдання до початку весняної посівної кампанії 1933 року завершити об'єднання в колгосп всіх селянських господарств. Сільський актив, очолюваний енергійним і вольовим головою сільради Ничипоренком, працював з неослабною енергією. Не могли стояти осторонь від подій і ми з Михайлом Стеблиною і як комсомольці, і як радянські студенти. Ми брали найактивнішу участь у здійсненні завдань господарського і культурного будівництва. Довелося не тільки виступати з лекціями і доповідями, агітувати за перевагу колгоспного виробництва, але й брати участь у здійсненні планів хлібзаготівель, які були дуже перебільшені. Доводилось ходити хатами і «вигрібати» комори, погребі і бути свідками голосінь жінок і плачу маленьких діток, яких ми лишали без зернинки, без картоплинки. У мене серце кров'ю обливалося, я не міг бачити цих картин, я кричав, протестував»³⁸.

Вчений-історик зазначив, що осінню 1932 і весняну 1933 року посівні кампанії з величезними труднощами вдалося провести за допомогою мобілізації чималої кількості міського населення. За той період вродив непоганий врожай, але збирати його вже не було кому. Тоді виникла нагальна необхідність комусь рятувати становище. Була дана команда у двадцятих числах червня 1933 року сформувати кілька ешелонів робочих рук у Харкові. Сюди запакували студентів інституту, у якому навчався Л. Олійник. Довгий робітничий ешелон за якийсь час прибув до Полтавської області у село Карпівку. Тут відбувся розподіл по населених пунктах і колгоспах. Вони потрапили в село Старицьківку. Під вечір з'явився голова колгоспу. Він якось дивно попросив прибулих робити так, щоб колгоспники не бачили їх із хлібом у руках. Студенти й викладачі тільки згодом збагнули сенс такого незвичного прохання. Тут вони своїми очима побачили обсяг горя й людської трагедії.

Студент-старшокурсник ніяк не міг збагнути чому в країні побудованого соціалізму, найдемократичніший,

³⁶ Zakon Ukrainy «Pro Golodomor 1932-1933 rokov v Ukraini», *Natsionalna knyha pamiati zhertv golodomoriv 1932-1933, 1946-1947 rokov. Chernivetska oblast*, Chernivtsi: Zelena Bukovyna, 2008, P. 3-5 [in Ukrainian].

³⁷ Jiushchenko V. «Golodomor: pochuty golosy kriz movchannia» [Holodomor: hearing voices through silence], *Golos Ukrainy* [Voice of Ukraine], 2003, 11 liutogo [in Ukrainian].

³⁸ Nagirniak I. *Pereveslo* [Pereveslo], Chernivtsi: Bukrek, 2012, 448 p. [in Ukrainian].

найвільнішій країні, у колись найбагатшому Полтавському краї, вимерло ціле село. З більш як тисячного населення села, на той час, залишилось хіба що два-три десятки страшно змарнілих людей, які ледве пересували свої опухлі ноги. Як пізніше виявилось, таке творилося не в одному селі, а в південних і східних регіонах України.

Оповіді буковинців про «голодівку» 1946-1947 років

Про голод 1946-1947 років в Україні і про збережені факти колективної пам'яті у вигляді свідчень очевидців, спогадів-переказів їхніх рідних, меморіальних і публіцистичних статей В. Марочко упорядкував окремий збірник (за матеріалами О. Веселової і В. Веселова. Київ, 2019)³⁹.

Події голодного лихоліття 1946-1947 років на західноукраїнських землях мають дещо інший характер. По-перше, не в усіх областях і районах колективізація проходила однаково планово, звідси й різні наслідки недолугої політики колективного господарювання. По-друге, розмах втрат як народонаселення так і падіж худоби, відбирання / вилучення збіжжя та інших продуктів харчування у порівнянні із двома першими голодоморами на Великій Україні неспівмірний. Напевно через те в українців буковинського краю закріпився усталений термін про ті події як «голодівка». На Чернівеччині, на теренах Північної Бессарабії, скрута була відчутніша, і тому люди були змушені вимінювати речі хатнього вжитку, знаряддя праці, прикраси на продукти. У тодішніх районах Буковини, що межують із Поділлям і Покуттям, ситуація була прийнятніша й терпиміша, бо місцеві мешканці могли дозволити собі виміняти миску борошна, квасолі, бобу чи кукурудзи на вишиту сорочку чи кожух або кептар та ін.

Анастасія Василівна Костик (Кушнірик), 1930 року народження, машканка села Веренчанка Заставнівського району пригадувала, як батько наказував їм – малим дітям, аби вони мішки із зерном ховали на печі, під головами, щоби маскалі не забрали в колгосп. Діти прикривали мішки із пшеницею подушками, гралися там, нікого не пускали до хати, плакали, кричали коли хтось чужий заходив до їхньої оселі і так виживали. А сусіди казали тим посіпакам, аби вони не йшли на це подвір'я, бо там – сироти без мами.

Мешканка с. Данківці Хотинського району Марія Михайлівна Довга, 1939 р.н., згадувала про ті часи таке: «Як я була мала, дес мала 6-7 років, ми з дівчатками брали торбинки і йшли в Зарожани на цукровий завод. Там у спеціальних ямах лишалоси трохи жому. Мене дівчата спускали на мотузках, які ми зв'язували з фусточок, у таку яму. Там я набирала жому і мене вікигали назад. Дома мама домішували до тої кашки трохи муки, солили й пекли на шпаргаті такі тоненькі коржики. А ми то їли. Воно на смак не дуже добре, але другого не було».

Кілька сюжетів зі свого дитинства і юності про початок господарювання «совітів» після Другої світової війни пригадав мешканець села Веренчанка Заставнівського району Степан Васильович Яківчик, 1931 року народження: «Я памнітаю як мама зварили таку тирбу з лободи, трохи забілили молоком, додали крупи, тай дали нам у поли їсти, бо ми йшли сапати. Ми то поклали на межі тай сапаім. На обід посідали їсти, а то прокисло. Ми плачем, бо то не мож їсти, а другого нема нічо. Тай так плачучи їли. А ще назбирали ікогос зилинцу (зелених яблук), тай тожи то їли. А то крутит черево, бурчит, ми плачем, а шо робити?».

С. Яківчик пригадував також як окремі односельчани виживали у той складний час, де добували хоч якісь харчі, щоби протриматися: «Памнітаю, ньеньо казали, шо за селом був худоб'їчий цвинтарь. Туда звозили худобу, яка згинула. А звозили вночі, щоби люди не виділи. Але всерівно, були хлопці, які тожи йшли вночі на той цвинтарь з сокирами, відкопували, рубали ту худобу на куски, складали в мішки й несли дудому, варили і їли. Там мош було задихнутиси від того смороду, але шо було робити. Голод не пан».

Подібний сюжет знаходимо і в свідченнях українців про другий голодомор. Так мешканка с. Ровеньки П'ятихатського району Дніпропетровської області пригадувала: «Нашу сім'ю скотомогильник також рятував. Коли поздыхає який кінь в колгоспі з голоду, батько примітять, коли відвезуть, а вночі до ями з братами підкрадуться, відрубують стегно з кінського трупа і несуть додому. Мама потім днів 2-3 вимочувала у воді, аби воно не пахло, а тоді вже їжу варили та й їли. Але і конина не рятувала: першими вмерли з цього страшного голоду наймолодші сестрички: Ганна, Люба і Ната, потім брат Михайло, а потім мама. В живих залишилися лише ми: старший брат Петро, батько і я»⁴⁰.

І. Нагірняк, спілкуючись із земляками про важкі часи голодних 1946-1947 років у Бессарабії, почув якось від одного поважного чоловіка: «Та то тільки у ваших Ломачинцях бідували. У нас, в Сокирянах, люди вміли жити і ніякого голоду не було». Особливою прикрістю лягли на серце ті слова. Бо він ніяк не міг забути жахливих розповідей земляків. Багато повідали літераторові старожили краю.

Любов Петрівна Гавдюк народилася 14 січня 1921 року на Сокирянщині. Вийшла заміж за В. Гавдюка, який у 28 років загинув під час Другої світової війни в Угорщині. Вона у 22 роки залишилася вдовою з маленьким Толиком на руках та трирічною Софійкою.

У буковинців іще від Другої світової війни кровоточили незагойні рани, а тут звалилася на плечі нова біда – колективізація, а за нею й голодомор. Справне господарство було в родини: півтори десятини землі, плуг, борони, сіялка, пара волів. Усе це за один прихід комуністів із щойно обраним головою забрали в колгосп. А далі взялися за збіжжя – повимітали до

³⁹ Golod 1946-1947 rr. v Ukraini: kolektyvna pamiat. Zbirnyk svidchen chevydtsiv, spogadiv-perekaziv jihnih ridnyh, memorialno-publystystychnykh statej [The Famine of 1946-1947 in Ukraine: collective memory. A collection of eyewitness testimonies, memories and retellings of their relatives, and memorial and journalistic articles], К.: Vydavets Melnyk M. JU., 2019, 1176 p. [in Ukrainian].

⁴⁰ Golod 1932-1933 rokiv na Ukraini: ochyma istorykiv, movojtu dokumentiv [The Famine of 1932-1933 in Ukraine: through the eyes of historians, in the language of documents], К., 1990, 605 p. [in Ukrainian].

останньої зернини. Події тих буремних років назавжди врізалися в дитячу пам'ять доньки Любові – Софії Володимирівни. Вона оповіла таке: «Навесні 1947 року до нас прийшов уже не молодий дільничний міліціонер і двоє ястребків. Вони залізли на під і все зерно змели. Кинули мішки на підводу і їдуть, а мама впали на коліна, здійняли до неба руки й голосять: «Залишіть хоч трішечки. Чим же я дітей годуватиму». Після того мама з хати вивезла в Стрий і килими, і вишивані рушники та сорочки. Привезла кілька кілограмів зерна, муки і хлібину. І ось настав літній день 1947 року, коли в хаті голо, а в животах пусто. Перед хатою у нас росла слива, а під нею шовкова трава. Постелила в тінючку мама ряднину, лягла і нас поклала біля себе «Спійть, – каже, – то ї їсти не схочете». Сон не йде. Лиш братик все пхивкає та повторює: «Ам, ам», дайте їсти. І враз мама до мене: «Соню, а ну лізьмо на під. Ти маленька, понишпориш попід стріхою, може десь закотилася торішня фасулина». І я назбирала майже відерце квасолі. Поклала мама варити оте добро і посилає мене до сусідки, тьоті Олі Саранчук, що вже спухла з голоду. Я прийшла, а вона лежить на призьбі, як гора. А ноги як колоди: опухлі аж сині. Говорю: «Гай ідіть до нас, мама казали, щоб ви прийшли поїсти фасуль», а сама не можу відвести очей від тих страшних ніг.

Тітка Оля ледве видавила з себе: «Ой, дитинко. Я не годна. А ти мені допоможи встати». Помаленьку ми прийшли. Мама дала нам по кілька ложок того смачного наїдку й попередила: «Не кваптеся, аби не завадило на голодний шлунок». Минула якась година, а тьотя Оля знову клянчить. «І не просіть, – каже мама, – Потім. А зараз не можна»⁴¹.

А її земляк, Василь Павлович Пуйко, не соромлячись гіркої селянської сльози, згадував: «У 1947 році мати повивозила все з хати – вишиті рушники, сорочки, ткані килими. Міняла на Западні Україні, у Стрию, на хліб. Мами по кілька днів не було дома. А ми – Маруся, якій чотирнадцять виповнилось, восьмирічна Катя і я (мав тоді сім років) голодні і злякані очі продивили, виглядаючи матір, сподіваючись, що вдасться бодай якоїсь каші скуштувати. І жом їли, і лободу, і траву всяку. Але в нас була корова і ми врятувались».

Якось пішов я провідати свого товариша Михайла Микитюка. Дивлюся, а він спухлий біля плити хитається. «Що ти робиш? – питаюся. А Михайло, ледве ворухачи губами, прошепотів: «Борщ варю. З фасульками». Подивився я у каструлю, а там плавають одні кісточки з вишень. Тоді я прибіг до мами і, давлячись слізьми, випалив: «Я нічого не буду їсти, якщо не візьмемо до себе сусідського Мішу». Так він вижив у нашій сім'ї»⁴².

І. Нагірняк зазначав, що у той складний період в Ломачинцях сотні людей, як дорослих, так і дітей, забрала голодна смерть.

Сусідка Євгенія Беженар якось зізналася йому: «Неподалік від нас дві осиротілі сестри з'їли свого молодшого брата. Несповна розуму дівчата навіть показали місце за хатою, де прикопали Кирилові кісточки. Але так їм нічого й не було»⁴³.

Письменник наслухався багато сумних оповідей про зболені 1946-1947 роки. Спочатку про ці події мешканці краю вперто мовчали. І. Нагірняк не міг зрозуміти, як можна було не реагувати на такі кричущі злочини?

Він перечитував старі підшивки сокирянського районного часопису «Оновлене життя» за перші роки після Другої світової війни. Знайшов матеріали і про життя своїх рідних Ломачинців, зосібна в пам'ятному 1947 році. Аналізував прочитане на сторінках газети, а відтак почуте від очевидців подій. Однак вкотре переконувався, що саме тоді на Буковині почала формуватися цинічна й дволика ідеологія: писали й говорили з трибун партійних конференцій, пленумів, з'їздів одне, а насправді в житті відбувалося зовсім інше.

Журналіст І. Нагірняк пригадав спогад місцевої пенсіонерки Ганни Попадюк. Вона оповідала про голодівку таке: «Тато сховали під припічком макітру жита. Але її знайшов разом з уповноваженими голова сільради Микола Бузурний, якого люди Митросером прозвали. Забрали. Наші люди йшли за жомом аж до Снятина, в чужу область. Подалася туди і я з подружкою Сяньою Гандзійкою. Люди по дорозі помирали, але не було сили їх поховати. Дорослі чоловіки переходили річку Бистрицю вброд. Бралися за руки і йшли, аби течія не збила з ніг. Окремі не змогли встояти, падали і вже не піднімалися. А що робилося біля ями з жомом! Дехто тут же об'їдався тієї смердючої січки, і вже не вставав. Ми переступали через мертвих. На жаль, ті принесені кілограми жому не врятували від голодної смерті тата»⁴⁴.

Подібною була й розповідь односельчанина Івана Попадюка, який неохоче пригадував окремі епізоди зі свого життя, зіплюючи зуби:

«Добре пам'ятаю, як у 1947 році моя сестра Докія разом із сусідкою Марією позбирали, що можна було з одежі, вишиванок, та й подалися в Коломию міняти на хліб. Вдома у неї zostалися голодні чоловік із трирічним сином. Вона тоді виміняла майже півпуда жита. Нарешті, вже доїхала до станції Іванівці. Додому залишалося недалеко, через одну станцію – Романківці, а то, вважай, вдома. Докія з Марією сиділи на колодах, якими був наповнений вагон товарного поїзда. «Вранці, може, й буду вже біля свого синочка», – поділилася Докія з товаришкою. Та враз Марія вирвала з її рук мішок із хлібом і штовхнула Докію з вагона. Біль тут же облік ноги. Коли останній вагон прогуркотів над головою, зрозуміла – ноги відрізані. Крик вирвався із Докієвих грудей, як грім із неба. «Десь близько є люди», – майнула у Докії думка. Вона кричала з надією, що,

⁴¹ Nagirniak I. *Pereveslo...*, op. cit., P. 182.

⁴² Ibidem, P. 182.

⁴³ Ibidem, P. 182.

⁴⁴ Ibidem, P. 182.

може, її почують люди. Відчула, як кров покидає тіло. І тоді Докія скинула куфайку й позапихала обрізані ноги в рукави. За цією тяжкою роботою і застав її колійний обхідник. Чоловік забрав Докію до себе, а звіти її транспортували в чернівецьку лікарню. Тим часом Марія сказала рідним, що загубила подругу у жебрацькій штовханні. Згодом її засудили на сім років в'язниці. Але горе, породжене голодом, від цього не зменшилося. Як і тяжість долі Докії, яка ще три роки жила на землі калікою»⁴⁵.

Людське горе і зажита на ньому «слава» новонавернених комуністів сплюндрованої України йшли поруч. У черговому номері «Оновленого життя» за 28 серпня 1947 року, І. Нагірняк знайшов коротке повідомлення про занесення на районну дошку пошани ломачинецького колгоспу імені 28 червня за дострокове виконання плану хлібозаготівлі. У цій облаві особливо відзначився місцевий голова сільської ради Микола Бузурний.

Журналіст вирішив провести розслідування й з'ясувати: хто ж він, цей заповзятий поборник нової радянської влади – Микола Бузурний? Як виявилось, це був звичайний сільський бідняк. Про таких в селі зазвичай казали: «Не дай Бог з Івана пана!» Чиновницьке одвічне прагнення вислужитись перед начальством, неодноразово підштовхували М. Бузурного особливо не з'ясувати, де багатий, а де бідний. Тому він усіх оббирав і робив жебраками.

Уродженець сокирянських Вашківців, Олександр Бандалак про страхітливє лихоліття розповідав так: «1947 рік – то моє дитинство, страшне і голодне. І бідувала не тільки наша сім'я. Бідували всі жителі Вашківців.

Я спух від голоду, а то була ознака, що смерть уже за порогом чекала. Врятували старші брати Михайло й Василь, які взяли мене в Дрогобицький район пасти за їжу худобу в людей»⁴⁶.

Побратим І. Нагірняка, уродженець села Романківці, журналіст Василь Гандзій з боєм згадував про той голодний рік: «Я жив тоді однією думкою: хоч раз добре наїстися. Ви знаєте, що то таке бевка? Ні? Та щоб ніколи й не знали. Це трава, подібна до мамалиги, але приготовлена з м'якоті соняшничиння і перетертої лободи. Хліб замінив жом, який носили аж з-під Станіслава. Анастасія Ваданюк, яка не дочекалась з війни двох синів, залишала третього, зовсім малого, вдома і йшла в оту неблизьку дорогу за жомом. І не одна вона йшла. Сотні романківчан шукали порятунку від голодної смерті. Не всі й додому повернулися»⁴⁷.

І. Нагірняк перечитав усю газетну підшивку «Оновленого життя», але так і не знайшов бодай маленького повідомлення про голод, про труднощі із хлібом. Замість того навперербій друкувалися рапорти про виконання і перевиконання плану хлібозаготівок та повідомлення про судові засудження злісних злодіїв і саботажників по всій території республіки.

Саме тоді в його свідомості вималювався смертельний сценарій дій тодішньої влади, що сіяла у 1946-1947 роках голод, страждання і страшну смерть.

Журналіст Михайло Брозинський, уродженець села Михалкове на Сокирянщині, також почув і занотував народні оповідання про голодівку 1946-1947 років. У книзі «Босоніж по стерні» він зазначив: «Осінь 1947-го не густо віддячила селянинові – і непогідна була, і всяка мушкара влітку точила і бурячок, і картопельку, і зернинку – не рясно було по кутках ні в колгоспній коморі, ні у Тодировій стодолі»⁴⁸. Михайлова родина легше перебула злигодні, бо тато Федір був майстром: комусь коня підкує, комусь фіру зремонтує, а комусь – біденьке весілля зіграє. «По-бідному, і все ж пережили (навіть із висівок з лободою коржі пекли) зиму 48-го, а там вже й молоденька кропива пішла, первоцвітом луги покрилися, забрунькували дерева – і легше стало»⁴⁹.

Та не всі буковинці могли зв'язати кінці з кінцями, деякі родини ледь животіли. Усе залежало від того, кого призначили на сільського голову, голову колгоспу, партійного керівника. Вони визначали загальну політику тодішньої влади.

«Селами шастали совіти, ні одну хату не минали. Забирали в людей всьо, що хотіли: птахів, овець, свиний, зерно, муку». Селяни, що могли приховували, але «стребки» з москалями знаходили і забирали все до зернини, не зважали навіть на те, що старі люди, діти залишаються впроголодь. Мешканець села Борівці Олександр Іванович Гордей (1905 року народження) згадував:

«Прийшла ця дика згряя на нашу вулицю, шо си називає Ланци. Все забрали в моїх сусідів Буджіків. А в Івана Буджіка дев'ятеро дітей. Як ці діти мучились, пухли з голоду. Наконєц прийшли й до мене, а в мене менча дитина була слаба, мала горечку, лежєла на подушці, на постелі. Лишилось дес зо три кили курудзіної муки. А моя жінка міщул з тов муков поклала під подушку, де дитина лижєла. То шо ви думаєте, вони ту муку забрали з під подушки. Діти плакали голодні, зачєли їм і нам з жінков пухнути ноги. А це була весна, пригріло сонечко, зачєла рости травичка та всіякі бурінці. Пішла моя жінка по городі, назбирала натини, жєлючої кропиви та пера від часнику. Отак лиш віжили у той час.»

Люди в селі пухли з голоду. Ходили полем, де росла «мандамурка», відсортовували замерзлу і з неї робили коржі. А на пограниччі двох сіл, Борівців і Кисилєва, на околиці колись був завод, де з картоплі робили горілку. Відходи від бульбин викидали в яму. То місцеві ті залишки (лушпиння, жмих) набирали мішками і пекли з того коржі. Про це розповіла мешканка села Борівці Марія Квасніцька (1900 року народження).

«Збиралоси нас кілька жінок, і зо два чоловіки, і вночі з ліхтарєми йшли на Юзифівку. Там набирали

⁴⁵ Ibidem, P. 183.

⁴⁶ Ibidem, P. 185.

⁴⁷ Ibidem, P. 185.

⁴⁸ Brozynskij M. *Bosonizh po sterni* [Barefoot on the stubble], Chernivtsi: Bukrek, 2012, 280 p. [in Ukrainian].

⁴⁹ Ibidem, P. 10.

тих відходів від мандабурки і несли додому. З них пекли коржі. Але від них люди мерли. Кожний день похорони. І то по кілька людей. Лишень передавали одні другим: умерли Янушка з сином, померла вся родина Галицьких. Повмирали Кулієвичі (тато і мама), а діти си лишили сиротами». А інша мешканка села Марія Сливка (1911 року народження) згадала таке: «Була тепла весна, файні були сходи озимого жита, пшениці, ячменю. Вже си вібили колоски, але зернітка ще не дозріла. В них лиш молочко ще було. То дітлахи з торбинками і ножиціми йшли на своє поле, зрізували ті колоски, а дома мали їх сушити на шпаргаті, розтирали і варили таку тирбу та додавали до неї натини, кропиви та перів часнику. Отак си люди ратували від голоду».

На Заставнівщині також були великі проблеми у місцевих мешканців після створення перших колгоспів. Марія Андріївна Габора (1939 року народження), мешканка села Дорошівці Заставнівського району про голодівку 1947 року розповіла таке: «Мамка купили ділетку пшениці. Ділетка пшениці мала двацять п'ять кил. Дали двацять і штири тиці, сполокали її, поклали, бо треба було сполокати, би вітак змолоти. А мене поклали пазити, би кури не їли. А жінка прийшла, то була Параска Варвущена, як уздріла, і тако кулаками їст ту пшеницу. А я стала і див'юси. Мамка відкис прийшли та й кажуть до мене: «Шо це є?». А я кажу: «Мамко, така жінка голодна була, та й набрала пшениці, а шо я мала їй казати».

Нараторка щодня зранку йшла з коровою, мати давала їй у торбинку хліба та й невеличкий шматочок «солонини». А тут сусідські підпарубки пастушили: Іван Загороднюк і Олекса Загороднюк. Вони кажуть Марії: «Ти будеш сидіти, не будеш завертати корови, лиш дай нам по кавальчикови боханця і сала». Дівчина, жаліючи бахурів, ділилася тим пожитком. Мама давала дитині трохи харчів у поле, а вона ще трохи украде, щоб мала їм що дати. «А у нас корова си доїла. Я знаю, шо ту пшеницу мамка як змололи нараз, то лиш пекли коржі нам, а самі не їли, лиш молоко тили. Молоко тримало, а так шоби ми мали шо їсти обидві. А голод не мав бути, але приходили забирали усьо, шо було. Прийшли, шо найшли змолочене, усьо забрали».

Про голод 1946-1947-го року українці Буковини тривалий час не мали права навіть згадувати. Узагалі в українського народу до сьогодні зберігається страх на генетичному рівні, і вони часто відмовляються розповідати про своє стражденне життя.

Під час голодівки у 1947 році на Буковину приходили люди з Бесарабії. Вони приносили із собою вишиті сорочки. Ті вишиванки були гаптовані бісером (цітками). Змарнілі подорожні заходили в села, на обійстя до господарів і казали, що віддають / міняють сорочку, лиш аби їм дали за неї «або фасуль, або муки, або барабуль», або щось поїсти. Багаті родини міняли

ті сорочки на збіжжя, городину, молочні продукти, іноді й м'ясо.

Мешканка села Мигове Вижницького району Чернівецької області, Василина Іванівна Берник (1943 року народження) про своє дитинство розповіла наступне: «Мама ходила в калагоз. А в калагозі нічо не було, і в нім нічо не платили. Шо за рік заробила, то принесла десіть кел пшениці у торбинці. Ну тай шо з тої пшениці. Варили кулешу. Тим сім'ям легше було, чий чоловік робив уліскокомбінаті, бо вони діставали шомісіця трохи муки. Багато не давали, але все давали. Трохи давали курудзіної муки. Тай там гроший вже більше зароб'єли. А ці одовиці, які си лишили після війни, так бідували, і діти, і жінки бідували з ними».

Трохи заможніші запрошували робітників на день, на тиждень сапати за муку на кулешу, за молоко, за одяг чи взуття. Мама Василини наймалася на таке сапання. Одного разу вона пішла обробляти землю до жінки й сапала у неї тиждень. Господиня побачила, що сільська дівчина була погано одягнена. Жінка дала їй продуктів і подарувала куфайку. Вона принесла її додому та й мала шо вдягати взимку.

Народні оповіді українців Буковини про голодомори 1932-1933 і 1946-1947 років висвітлюють страшні випробування, які за тематикою сюжетів вписуються в розроблену класифікацію таких текстів В. Сокола, вносячи певні доповнення у деталях і коментарях нараторів.

Відомий на Буковині фольклорист і просвітянин М. Іванюк склав на основі підліткових вражень про тодішню скруту збірник авторських оповідань «Голодна вечера»⁵⁰, краєзнавець І. Фостій написав радіоп'єсу «Народ вмирав, вожді над ним глумились»⁵¹, а письменник І. Нагірняк – вперше в українській літературі – трагедію «Гнат Перевесло» (про події голодомору-«голодівки» 1946-1947 років на Буковині)⁵².

Висновки. Історія України ХХ століття надзвичайно складна й суперечлива, але це не означає, що науковці повинні мовчати про ті непрості часи, не висвітлювати народні оповіді, спогади учасників тих подій, не давати їм сучасної об'єктивної оцінки з позицій правди, життєвої справедливості.

До аналізу у статті ми залучили народні тексти про голодомори, колективізацію і репресії, які пережив український народ. Вони проливають світло на політичні та соціально-економічні процеси, які відбувалися в нашому краї, на Західній Україні у першій половині ХХ століття. Найбільш яскравими нам видаються оповідки крайн-буковинців про «радянизацію» Буковини: насильницьке створення колективних господарств (колгоспів і радгоспів), незаконне позбавлення родин землі, худоби, реманенту (знарядь праці), збіжжя (пшениці, ячменю), кормів для худоби і таке інше. Часто у них звучали нотки сатири і гумору. А то й просто жорсткої сатири

⁵⁰ Ivaniuk M. *Golodna vecheria: Opovidannia* [Hungry Supper: A Story], Vyzhnytsia, 1999, 52 p. [in Ukrainian].

⁵¹ Fostij I. «Narod vmyrav, vozhdі nad nym glumyls. Radiopiesa» [The people were dying, the leaders mocked them. Radioplay], *Natsionalna knyga pamiati zhertv golodomoriv 1932-1933, 1946-1947 rokiv. Chernivetska oblast, Chernivtsi: Zelena Bukovyna*, 2008, P. 277-289 [in Ukrainian].

⁵² Nagirniak I. *Zhinocha dolia. Piesy* [Women's fate. Plays], Chernivtsi: Bukrek, 2005, 232 p. [in Ukrainian].

на той недолугий лад, який часто призводив до голодівок і справжніх голодоморів, через які гинуло багато наших співвітчизників. Такі й подібні тексти потребують спеціального вивчення, класифікації й систематизації, аби у наступних дослідженнях можна було вільно ними оперувати й широко використовувати у наукових студіях. На жаль, залишилися поодинокі свідки тих часів. Оповідачі кожен у свій спосіб доносили до громади, до родини правдиві історії, які їм довелося пережити на власному віку. Для цього вони використовували народнопоетичні символи, оперували часто короткими, але влучними фразами – простими реченнями, широко залучаючи територіальний діалект.

Костик Василь – кандидат філологічних наук, доцент кафедри української літератури Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича. Автор понад 70 статей. Наукові інтереси: історія української фольклористики, жанри українського фольклору Буковини, літературне краєзнавство.

Kostyk Vasyl – candidate of Philological science, Associate Professor of the Department of Ukrainian Literature at Yuri Fedkovych Chernivtsi National University. The author has about 70 articles. Scientific interests: history of Ukrainian folklore, genres of Ukrainian folklore in Bukovyna, literary ethnography.

Received: 12.11.2025

Advance Access Published: December, 2025

© V. Kostyk, 2025

**РЕЦЕНЗІЯ НА КНИГУ «ІЗ КРИЇВОК ДУХУ», В. ВОЗНЮК,
ЧЕРНІВЦІ: ДРУК-АРТ, 2025, 368 С.**

Лідія КОВАЛЕЦЬ,

Чернівецький національний університет ім. Ю. Федьковича,
l.kovalets@chnu.edu.ua

**BOOK REVIEW «FROM THE HIDING PLACES OF THE
SPIRIT», V. VOZNIUK, CHERNIVTSI: DRUK-ART, 2025, 368 P.**

Lidiia KOVALETS,

Yuriy Fedkovych Chernivtsi National University,
ORCID ID: 0000-0001-7005-4563;
REASERCHER ID: E-1144-2016.

Lidiia Kovalets. Book review «From the Hiding Places of the Spirit», V. Vozniuk, Chernivtsi: Druk-Art, 2025, 368 p.

The artistic and artistic-documentary content of the new book by the famous Ukrainian writer Volodymyr Voznyuk is considered in terms of thematic, figurative and semantic originality. Its broad persona, biographical in nature, and the peculiarities of the internal connection of the written work with the personality and worldview of the author (the author in artistic and non-artistic realities) are noted. The wide stylistic palette of the text, in turn, testifies to the corresponding capabilities of the writer.

Keywords: *Volodymyr Voznyuk, «From the Hiding Places of the Spirit», the author's personality, personosphere, creativity, literature of Bukovina.*

У вірші, яким починається книжка, підготовлена Володимиром Вознюком до свого 75-ліття, є рядок: «Душа тремтить, мов крила перепілки...» Попри традицію видавати за таких нагод вибране, найпосутніше зі створеного, те, що вже утвердилося

в літературі, культурному просторі як знакове, В. Вознюк звернувся до нас з епічним матеріалом про те, від чого тремтить, а значить, болить, страждає чи й тішиться його «м'ятежна» душа, про те, що є у її криївках (тут – сховищах, потайниках). Звідси й назва – відповідальна, як сповідь.

Власне, В. Вознюк представив доволі неоднорідний пласт написаного, зокрема й прози. У першому творі «Накували зозулиці та й перепелиці...» (свого часу він друкувався у збірці «Між іконами і піраньями» (2013)) постать Танасія Кукудзяка – жива емблема буковинського гуцула: він «навіть у літньому віці невисоким зростом, кремезними плечима і жилавими руками скидався на потужного, надійно вкоріненого у карпатський ґрунт бука, котрий не наважився здійматися над своїми близькими, аби не зашкодити їм, не заступати небесного простору, а вроджені сили сконцентрував у міцнюшому стовбурі, розлогій кроні»¹. Народжений за Австро-Угорщини, цей учасник Першої світової пережив і королівську Румунію, і численні випробування, що випадали за совітів на долю його краян і на долю окремої, хай і певної себе, людської одиниці. З-поміж десяти дітей Танасія В. Вознюк обирає для свого подальшого спостереження одного сина – Юрка, який і поставою, і поведінкою не був схожим на батька, але залишився відданим батьковій філософії нічого не красти, жити з того, що заробив. Власне, філософія таких Кукудзяків, може, справді не дуже вкладалася в стандарт, бо й пошуки скарбів, до яких генетично тяжіє гуцул як спадкоємець Довбуша, були зі своїми очікуваннями й наслідками; Юрко навіть газдою не міг зарубати курку; та й любовні пригоди для Юрка виломались зі стандарту, бо ж це таркатість грудей єдиної хлопцевої обраниці (себото поплямленість їх ластовинням) завадили йому повести дівчину на шлюбне ложе.

¹ Vozniuk V. *Iz kryivok dukhu* [From the storehouses of the spirit], Chernivtsi: Druk-Art, 2025, P. 15 [in Ukrainian].

«Хіба гуцулів збагнеш?»² – резюмує автор, явно солідаризуючись із запевненням (що і його самого ніхто на світі ще не зміркував) іншого правдивого гуцула – Юрія Федьковича, який, до слова, дівком часто бував у Киселицях, звідки й В. Вознюк, здобуваючи там у вуйка, пароха Ганіцького, початкову освіту. Власне, «зміркувати» інших, тим самим «зміркуючи» самого себе, і є, мабуть, найважливішим завданням письменника, воно реалізується і в наступній повісті «Покочев я келішечком, а келішок мною», одна з ліній якої свого часу склала основу оповідання «В лоджії». І вже звідси В. Вознюк перекидає кладку до іншої, нової форми спостережень за собою і світом – не художньої, а сказати б, художньо-мемуарної, тільки на перший погляд простішої. В об'єктиві знов перебуває рідний терен, на круги своя цей письменник завжди повертається за найменшої нагоди, як до Мекки. Разом з тим Вознюкова пам'ять, зумовлена історією його власного життя, веде читача і в Кременчук, звідки родом дружина, її близькі та рідні, і на Донбас, на Південь, і в європейській контекст: там мешкають доньки зі своїми родинами, там спочиває дружина, світлої пам'яті Людмила Вознюк, обертаються інші люди, зчаста й випадкові подорожні на життєвому шляху автора. І я розумію, чому він так багато хоче сказати надто тепер – і щоб нікого не забути, і чому в одному місці хід його пера призупиняє сувора відверта думка, чи треба йому про все це писати. Як розумію підтекст іншої, толерантнішої мисленнєвої тези В. Вознюка: що варто, таки варто завершити ці нотатки, бо «це спостереження часів його земного буття»³.

У такому глибшому сенсі книжка «У криївках духу» справді художньо-мемуарна, художньо-документальна і про дуже багатьох людей – учителів, друзів, рідних, коханих, знайомих і незнайомих. Про когось просто чулося, от як про тих хлопців-гуцулів, котрі вже на цій, теперішній війні передають одне одному дані своєю говіркою, як «іноземний легіон». Усі лики тих, про кого говорить В. Вознюк (а значить, щодо кого він почуває свій внутрішній обов'язок), не умістилися б і в найбільшого формату колективний знімок. Бо життя є зустрічі, життя – це люди. Письменник зауважує дуже істотні рисочки в їхніх образах. Так, мовлячи про одного агронома, він каже, що той, «встромивши палець у ґрунт, безпомилково визначає, коли і що садити або сіяти»⁴. А прадід цього ж самого чоловіка був старостою села за поляків, німців та й радянської влади; коли ж та надумала розібратись із таким, мовляв, зрадником батьківщини, люди заступилися за нього, бо, виявляється, «їхній староста рятував хлопців і дівчат, чинив усе можливе і неможливе, щоб їх не відправляли в Німеччину на примусові роботи під час фашистської окупації»⁵. Хтозна, може, подібні згадки у цій книжці залишаться з часом єдиним письмовим свідченням, що ці люди жили на цій землі – і жили не даремно.

У такій широкій персоносфері нового видання все ж домінують щонайменше дві центральні постаті, цілком конкретні. Це батько В. Вознюка – священник Аксентій Вознюк, і це його син, ліричний герой письменника, постать психологічно куди складніша. Панотець, панотчик – фігура ідеальна і, як на мене, монументальна, не кажучи, що безмежно дорога авторові й тому присутня на багатьох сторінках і цієї книжки. Я теж мала щастя свого часу познайомитись із отцем Аксентієм Вознюком, низеньким на зріст, худорлявим, дуже мудрим і делікатним чоловіком. Він воював у Другій світовій війні і вижив, мабуть, завдяки Небові й образочкові, зашитому в гімнастерці коло серця. З таких панотчиків, справжніх служителів культу і громади, варто ліпити скульптури, бо вони, подібно як довженківські герої, стоять ногами на землі, а головами упираються в небо.

Образ ліричного героя книжки, як сказано, самого автора, автора в художній і нехудожній реальностях, повторимось, куди складніший. Він ніби й афішує відкритість перед читачем усієї своєї кривки, але насправді нашим очам відкриваються хіба окремі її площини. Так, читач майже не допускається до внутрішніх переживань, станів, пов'язаних, скажімо, із творчістю як домінантною сферою діяльності його, автора, точніше, вони викладені, може, занадто економно – через цитовані вірші, які є ліричними сплесками лишень вибраних емоцій і закономірно не відображають повноти життя. Зате ми багато чуємо про пригоди поетового серця в його самотині, про сумніви й невдачі, бо ж насправду для людини це іноді перше. Писав же О. Потебня, що в особистому житті будь-яке розуміння себе є нерозуміння. Чи не для цього – щоб знову ж таки зрозуміти себе, таку свою теперішню історію та філософію – й постали «Сюжети з криївок душі, або Осмислюване і замислюване». В. Вознюк тут демонструє, може, аж завелику довіру до свого нададресата (ідеального читача), впускаючи його у сферу свого приватного буття із тією ж гіркою самотинністю в центрі, своїми розчаруваннями, зовсім не випадковими алюзіями на Шевченкову історію з Ликерою, – щоб загодя убезпечити надміру цікавих від домислів та інсинуацій. Можна сперечатись, чи існують межі таких форм довіри. Леся Українка, як відомо, рішуче протестувала проти будь-яких проявів цікавості до свого особистого буття. Але кожен митець має право, послугуючись Федьковичевим слівцем, свою «поведенцію» мати, кожен прагне тепла, бо його чи не всім нам катастрофічно бракує надто в теперішньому шаленому часі. Що вже казати про душу конкретної людської одиниці зі своїми тягарями – нашого автора?!

Дуже важливо, що ліричний герой В. Вознюка, кепсько схований за легенькою маскою іншого, прибраного імені, цей, за узагальненим Франковим означенням «цілий чоловік» має на кого й на що опертися. Він має своє літературне ремесло, тривку пам'ять і дорожить ними, як зіницею ока, література,

² Ibidem, P. 80.

³ Ibidem, P. 326.

⁴ Ibidem, P. 153.

⁵ Ibidem, P. 154.

багаж досвіду, тієї ж самої пам'яті, не кажучи про потужне етногенетичне коріння, тримають його на світі і гріють. Чого варті розповіді навіть у цій книжці про підготовку першої збірки «Твої кроки» й вимогу зверхників зумисне ідеологізувати її; про вечір зі студентських літ у 70-х роках, присвячений «крамольному» тоді В. Симоненкові, дуже цікаво викладене навчання чеської через настирливу інтелектуальність приятеля по студентській квартирі чи розповіді про вже пізніші оказії в письменицькому й позалітературному середовищах. Подекуди ж на першому плані цих мемуарних розмислів закономірно виявляються родина й доньки. І тоді стільки батьківської втіхи зринає, от як у згадках про те, що його Оксана в Нідерландах опікується тими українцями, яких доля закинула туди через війну.

В. Вознюк якимось обмовлюється, що спогади, думки муляють йому душу⁶. Для читача важливим є це зізнання. Власне, чи не для того, щоб зняти напругу, бодай трохи звільнитись від неї, і лягли на папір ці розмірковування про своє та й чуже життя-буття, про людей, політику, війну, людські чесноти і слабкості? Чи не тому у стильовому діапазоні книжки так пережевано-переплетено майже щоденникову фіксацію окремих періодів життя з поетичним і прозовим, романтичним і реалістичним письмом?.. Перед нами, зауважмо, й естет, з огляду, може, й на викладацьку працю культуролог: маємо щедре апелювання до літературного матеріалу значущих *Інших* і ще вільніше перебування в царині народної мудрості, гуцульських співанок, звичаїв, не кажучи вже про рідну колоритну говірку – чим не домівку духу. Зізнаюсь, досі не чула, що таке «спошендити»

чи «ментрожити». А чого вартий авторський новотвір «комуняка-випивоха» та багато їм подібних.

Однак, як на мене, у цій книжці В. Вознюк найцікавіший тоді, коли він перестає бути сухуватим чи й пафосним і стає художником. Чого варта, скажімо, штрих-пунктирно, але з яким теплим гумором передана в початковому творі збірки «анекдотична бувалиця» про поїздку Іхтемія Крамара, простого гуцульського вуйка, до Москви і його пізніша зустріч «не на камеру» із земляками. Колись за неї можна було дорого заплатити. Зрештою, написати «стружка пахла лісом, волею, чимось рідним», «мрія зотліла, як жарини ватри», «терпіння рвем, як волоконце...» чи назвати дорогу для себе жінку «коханою-світлечком» здатні тільки художники. Так само, як тільки натури патріотичні, глибоко закорінені в наш теплий, дорогий (бо наш!) український ґрунт, можуть відмовитись (як В. Вознюк) од заморських принад аргументом, що в Україні вони порозуміються навіть із бездомним псом і що вдома найкраще, бо загалом ти «рідний лише для себе, лише на тій землі, де народився». Такі проникливі одкровення з криївок духу значущі, вони додають авторові честі, а нам – глибшого розуміння природи патріотизму і творчої сили людини. Навіть задля цього, а також задля кращого розуміння особливостей життя, думок сучасного українського письменника пори його «третього цвітіння» варто було відкрити для себе цю зовсім нерядову книжку.

Received: 18.11.2025

Advance Access Published: December, 2025

© L. Kovalets, 2025

⁶ Ibidem, P. 242.

РЕЦЕНЗІЯ НА КНИГУ: БАБІЙ І. ГОЛЯНИЧ М., СТЕФУРАК Р. СЛОВНИК ЛІНГВІСТИЧНИХ ТЕРМІНІВ: ЛЕКСИКОЛОГІЯ, ФРАЗЕОЛОГІЯ, ЛЕКСИКОГРАФІЯ, ІВАНО-ФРАНКІВСЬК: ПРИКАРПАТ. НАЦ. УН-Т ІМ. В. СТЕФАНИКА, 2024, 336 С.

Олена КУЛЬБАБСЬКА,

Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича,
o.kulbabska@chnu.edu.ua

BOOK REVIEW: BABII I. HOLIANYCH M., STEFURAK R. DICTIONARY OF LINGUISTIC TERMS: LEXICOLOGY, PHRASEOLOGY, LEXICOGRAPHY, IVANO-FRANKIVSK, 2024, 336 P.

Olena KULBABSKA,

Yuriy Fed'kovych Chernivtsi National University,

ORCID ID: 0000-0002-1858-9269; RESEARCHER ID: C-2286-2017.

Olena Kulbabska. Book review: Babii I., Holianych M., Stefurak R. Dictionary of linguistic terms: lexicology, phraseology, lexicography, Ivano-Frankivsk: Vasyl Stefanyk Precarpathian national university, 2024, 336 p.

In the process of teaching the course «Modern Ukrainian Literary Language: Lexicology, Phraseology, Lexicography», as well as any other academic discipline, the formation of students' terminological competence is of paramount importance. Such competence contributes to a deeper understanding and effective acquisition of the curriculum content, as well as to a more profound insight into the nature and functioning of terminological systems associated with particular language levels. The reviewed dictionary contains more than 600 dictionary entries and over 700 of the most frequently used terms in lexicology, phraseology, and lexicography. The definitional component of the reference work is structured in such a way that each headword is accompanied by several definitions proposed by different scholars, with explicit references to the sources of the quoted definitions. This approach convincingly substantiates the linguistic and encyclopaedic status of the lexicographic work.

Key words: *terminography; dictionary; headword list; linguistic term; multi-aspect interpretation; quotation; gifted students; research competence; interactive methods.*

2024 рік ознаменувався активізацією процесу видання термінологічних лексикографічних праць, адресованих здобувачам освіти – учням, студентам і аспірантам, які цілеспрямовано виформовують *науково-дослідницьку компетентність*: уміння планувати, проводити й аналізувати матеріал дослідження, формулювати гіпотези, спостерігати, експериментувати, узагальнювати одержані результати й робити висновки¹.

Серед наукових книг у царині сучасної української термінографії вирізняється нова колективна праця проф. Марії Голянич, доцентів Ірини Бабій і Роксолани Стефурак, науковців Карпатського університету ім. Василя Стефаника, – «Словник лінгвістичних термінів: лексикологія, фразеологія, лексикографія», що, на нашу думку, має виразний синкретичний характер і дає підстави визначати її статус як *лінгвістично-енциклопедичне видання*.

Реєстрове ядро словника – це осібні чи в композиційній єдності лінгвістичні терміни, пов'язані з окремим мовним рівнем, задекларованим у назві, – «тієї метамови, яка опредметнює в слові наукову галузь (її важливі риси, структуру, наукові здобутки й особливості формування наукового знання)»². Отож презентоване видання є першим в Україні *вузькоспеціалізованим словником цитатного типу*, для

якого типовими є не лише різноаспектні тлумачення термінів, логіко-поняттєві визначення, але й описи власне понять за зразком енциклопедичної статті. Особливістю цієї праці є те, що в ній використано такий прийом лексикографічного опису терміна, як **пряме цитування**: у словниковій статті запропоновано визначення термінів лексикології, фразеології, лексикографії, дібрані з різних мовознавчих джерел (словників, енциклопедій, довідників, монографій, статей, підручників, вебсайтів), передусім – із енциклопедії «Українська мова» (Київ, 2004).

В авторській «Передмові» до рецензованої праці «акцент зроблено на тих основних термінах, якими оперують при вивченні лексикології, фразеології, лексикографії, бо від рівня їх [термінів] засвоєння студентами залежатиме розуміння ними термінологічних процесів, взаємозв'язків і взаємозалежностей між термінологічними одиницями, тенденціями, які виявляються в окремих мовознавчих науках»³.

Для економії текстового простору й зручності використання автори обрали алфавітний принцип подання фактичного матеріалу, чітко продумали оптимальну систему скорочень, поданих у рубриках «Загальні умовні скорочення»⁴ і «Перелік умовних скорочень словників, використаних як ілюстративний матеріал»⁵.

¹ Doroshenko S. *Slovyk-dovidnyk linhvistychnykh terminiv yunoho movoznavtsia* [Dictionary-reference of linguistic terms of a young linguist], Kharkiv, 2024, 400 p. [in Ukrainian]; Baran Ye., Hazdah V. *Slovyk-filolohichnykh terminiv* [Dictionary of philological terms], Berehove, 2024, 108 p. [in Ukrainian].

² Babii I., Holianych M., Stefurak R. *Slovyk linhvistychnykh terminiv: leksykolojiia, frazeolojiia, leksykohrafiia* [Dictionary of linguistic terms: lexicology, phraseology, lexicography], Ivano-Frankivsk: Prykarp. nats. un-t im. V. Stefanyka, 2024, P. 4 [in Ukrainian].

³ Ibidem.

⁴ Ibidem, P. 8.

⁵ Ibidem, P. 9-11.

Репертуар понад 700 найуживаніших термінопонять лексикології, фразеології, лексикографії в 680-ти словникових статтях, як засвідчує «Покажчик термінів»⁶, охоплює як традиційні терміни, які давно «прижилися» в лексикології, фразеології та лексикографії, так і ті, що використовуються рідко чи є відносно новими або й такі, що мають міжгалузевий статус.

Дефінітивна частина словникової статті складається з одного (рідко), двох-трьох (напр., *активний словник*, *активна лєксика*⁷; *омонім*⁸, але найчастіше чотирьох-п'ятьох визначень-цитат (напр., *валентність*⁹, *денотат*¹⁰, *евфемізм*¹¹ тощо). До того ж авторки врахували наявність термінів-синонімів, їхніх іншомовних відповідників та словотвірних й фонетичних варіантів, одно- і полілексемних номінацій, кожна з яких подано в окремій словниковій статті (синонім-дублет представлено формулами «те саме, що...»; «див. ...», напр.: **Антропонімів словник**. Див. **Ономастичний словник**.

Кожна нормативно наголошена термінологічна лексема супроводжується паспортизацією зі вказівкою умовного скорочення та номера сторінки відповідного джерела, а подеколи й короткою етимологічною довідкою. Наведемо приклад однієї словникової статті (с. 215): **Прототіп** – «(англ. *prototype*, від грец. *prototypon* – прообраз) – 1) одиниця, яка виявляє найбільшою мірою властивості, спільні з іншими одиницями даної групи; 2) одиниця, яка реалізує спільні для групи властивості без домішки інших властивостей» [Кочерган. ОЗМ. С. 376]. Уважаємо, що така концепція словника є безсумнівною перевагою рецензованого видання, оскільки, виконуючи своє безпосереднє призначення – знайомити користувачів із дефініціями лінгвістичних термінів, він відіграватиме роль своєрідного довідника чи бібліографічного покажчика: за потреби зацікавлений читач може звернутися до ретельно вказаного біля кожної цитати джерела за детальнішою інформацією.

Джерела, із яких із дотриманням принципу академічної доброчесності науковиці вибирали дефініції термінів і терміносполук, подано в рубриках «Список використаної літератури» (с. 309-316), що охоплює 96 позицій, та «Перелік лексикографічних праць, використаних як приклади у словникових статтях» (с. 317-325), який складається із 107 видань.

Варто зазначити, що «Словник лінгвістичних термінів: лексикологія, фразеологія, лексикографія» пройшов належну апробацію і є вже другим, виправленим і доповненим, виданням (перше було у 2011 році). Зрозуміло, що за цей час лексикографічна праця значно розширилася, зокрема:

– додано ряд нових словникових статей, наприклад: **Поетонім** – «поетичне ім'я ... – особова назва персонажа художнього твору, напр.: *Назар Стодоля* (Т. Шевченко), *Захар Беркут* (І. Франко), *Лукаш* і *Мавка* (Леся Українка) та ін.» [Бучко. С. 150];

– окремі словникові статті доповнено додатковими цитатами-визначеннями з нових наукових джерел і/або прикладами із сучасної художньої літератури, наприклад: **Англійцізм (англізм)** – «...». «Сучасні «англізми нерідко зазнають [...] граматичного освоєння. Використовуючи українські афікси, мовці легко пристосовують до української граматики англійські дієслова, у яких немає потреби з огляду на повноцінні питомі відповідники: *розпошувати* = *поширювати*, *розсилати*; *камбекнутися* = *повернутися*, *пролонгувати* – *продовжити*, *зафрендитися* – *стати друзями* / *подружитися*, *андейтнути* – *оновити*, *зачекінитися* – *відмітитися*, *інстальювати* – *установити*, *юзати* – *використовувати*, *репостити* – *пересилати*» [Баган. С. 43];

– до багатьох словникових статей із лексикографії дібрано приклади нових лексикографічних праць, які з'явилися в науковому обігу в останнє десятиліття (що є експліцитним індикатором енциклопедичного жанру), а також додано покликання на їхні електронні версії в мережі «Інтернет», адже й сам словник можна плановано використовувати як у паперовому, так і в цифровому форматі.

Рецензована праця є універсальною інформаційно-лексикографічною базою, що відображає сучасний стан розвитку сучасної лексикології, фразеології та лексикографії, є вагомим внеском у галузь термінографії й універсальним джерелом вивчення рідної мови для здобувачів освіти. Окрім того, він відкриває широкі можливості використання інтерактивних методів під час вивчення зазначених мовних рівнів як в аудиторії, так і в позааудиторній роботі (на заняттях лінгвістичних гуртків, наукових товариств тощо), напр., «Лексикографічний паспорт терміна», «Термінологічна синоніміка», «Діалог цитат», «Відкритий мікрофон», «Займи позицію», контент-аналіз тощо.

Насамкінець відзначимо високий рівень художнього оформлення, оптимальний формат видання, специфіку шрифту тощо. Особливо справляє враження дизайн словника, який демонструє гармонійне поєднання вишуканості та стриманості: на обкладинці – налиті зелені житні колоски як маркер достатку, родючості та працьовитості в українській культурі, а під час повномасштабної російсько-української війни жито – ще й символ переможного миру, процвітання, духовної сили, єднання поколінь.

Переконані: «Словник лінгвістичних термінів: лексикологія, фразеологія, лексикографія» матиме довге й плідне наукове життя, стане в нагоді науковцям, викладачам закладів вищої освіти й учителям-філологам, обдарованій учнівській та студентській молоді.

Received: 31.10.2025

Advance Access Published: December, 2025

© O. Kulbabska, 2025

⁶ Ibidem, P. 326-335.

⁷ Ibidem, P. 17-18.

⁸ Ibidem, P. 179.

⁹ Ibidem, P. 42-43.

¹⁰ Ibidem, P. 66-67.

¹¹ Ibidem, P. 77-78.

Вимоги до оформлення статей

(Requirements for the articles)

Рукописи для публікації у журналі приймаються в електронному варіанті. Матеріали не повинні перевищувати 16 стор. формату А-4, шрифтом Times New Roman, 14 кеглем, через 1,5 інтервали; верхнє і нижнє поля – 2 см., лівє – 3 см., правє – 1,5 (20.000-30.000 друк. знаків без резюме та ключових слів). Формат файлів – doc або rtf.

Рукописи приймаються українською, англійською та французькою мовами.

1. У першому рядку ліворуч вказують індекс УДК (жирний прямий) – тільки для українських авторів.

2. У наступних рядках вказують українською та англійською мовами: Прізвище, ім'я, науковий ступінь, учене звання, посада, місце роботи автора (без скорочень); якщо авторів декілька, відомості про кожного подаються окремими рядками;

Назва статті українською та англійською мовами.

3. Анотація та резюме:

Анотація українською мовою – об'єм 600-800 знаків з пробілами; ключові слова – 5-10. Резюме англійською мовою – 1800 знаків / 1 сторінка (назва статті, прізвища та ініціали авторів, текст резюме); ключові слова – 5-10.

4. Текст статті повинен мати наступні елементи:

4.1 постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями; 4.2 аналіз останніх досліджень і публікацій, на які спирається автор; виділення невирішених раніше частин загальної проблеми, яким присвячується стаття; 4.3 формулювання мети статті; 4.4 виклад основного матеріалу дослідження; 4.5 висновки та перспективи подальших досліджень; 4.6 список літератури (11 кегль); 4.7 карти, схеми, таблиці, фотографії;

Останній підпункт не є обов'язковим.

Рисунки та графіки у статтю вставляють в одному з форматів (jpeg, bmp, tif) з роздільною здатністю не менше ніж 300 dpi (подавати якісні оригінали).

Таблиці подають як окремі об'єкти у форматі *Word*. Основний кегль таблиці 11, заголовок 12.

5. Посилання в тексті подаються в кінці сторінки, нумеруються поступово, відповідно до порядку їх цитування в тексті. **Посилання транслітеруються за допомогою спеціальних програм.** Наприклад: <http://ukrlit.org/transliteratsiia>.

Посилання оформляються згідно з вимогами ДСТУ 8302:2015 «Інформація та документація. Бібліографічне посилання. Загальні положення та правила складання» (<http://lib.pu.if.ua/files/dstu-8302-2015.pdf>) та MLA Style оформлення бібліографічних посилань, розроблений Асоціацією сучасних мов Америки <https://owl.english.purdue.edu/owl/resource/747/06>.

Посилання подаються тільки латиницею. Прізвища авторів і назви джерел-посилань подаються транслітерацією кирилиці. Транслітеровані назви статей подаються у лапках, а в квадратних дужках подається назва статті, перекладена на англійську мову. Назва джерела посилання – періодичного видання, подається курсивом, а потім також подається англійською мовою в квадратних дужках. Назви джерел посилань – книжкових видань теж перекладаються англійською мовою та подаються у квадратних дужках. Всі області бібліографічних зон відділяються комами. Приклади:

Періодичне видання:

¹ Bojchuk T. M., Moisey A. A. «Istoriya ta perspektivi rozvitku kafedri suspil'nih nauk ta ukrayinoznavstva» [History and Prospects of the Department of Social Sciences and Ukrainian Studies], *Aktual'ni pitannya suspil'nih nauk ta istorii medycyny* [Current Issues of Social Studies and History of Medicine], 2014, Vol. 1 (1), P. 7-18. URL: <http://apsnim.bsmu.edu.ua/izdanie1/do-70-ricca-bdmu>

Монографія:

¹ Moisey A. A. *Ahrarni zvychayi ta obryady u narodnomu kalendari skhidnoromans'koho naseleण्या Bukovyny* [Agrarian Customs and Traditions in the National Calendar of Eastern Roman Population of Bukovina], Chernivtsi 2010, 304 p.

6. **Всі автори подають підписану авторську довідку** – http://apsnim.bsmu.edu.ua/for_authors/declaration

7. У кінці статті потрібно подати «Дані про автора» українською та англійською мовами (до 800 друк. знаків).

The manuscripts for publishing in journal must be given in electronic version. The materials for the publication must not exceed 16 A-4 size pages in 14 points Times New Roman, 1,5 space; top and bottom margins – 2cm, left – 3cm, right – 1,5 (20.000-30.000 characters apart from resume and key words). Files format – doc or rtf.

We are waiting for the manuscript in Ukrainian, English and French.

1. In the first line the index UCD (bold, straight) is put to the left – only for Ukrainian authors.

2. In the next lines indicate in the Ukrainian and English: the author's last name, first name, scientific degree, academic status, position, workplace (no abbreviations); if there are several authors of the paper, information about them should be given in different paragraphs;

The title indicates in Ukrainian and English.

3. Abstract and resume

Abstract in Ukrainian – 600-800 symbols including quadrates; 5-10 of key terms. Resume in English – 1800 symbols / up to 1 page (the topic of the article, surnames and initials of its authors, summary text); 5-10 of key terms.

4. Summary text should have the following elements:

4.1 general statement of the problem and its connection with important scientific or practical aims; 4.2 analysis of the latest researches and publications, singling out of previously unsolved parts of the general problem, which are the focal point of the article; 4.3 statement of the aim of the article;

4.4 laying out of the main research material; 4.5 conclusions of the research and perspectives of further studies in this area; 4.6 bibliography (11 point); 4.7 maps, schemes, tables, photographs.

Pictures and graphics in the article should be of one of the following formats (jpeg, bmp, tif) raster at no less than 300 dpi (high quality original materials should be submitted).

Tables are to be submitted as separate objects in Word format. Main table point 11, heading 12.

5. **Reference in the text** – at the end of every page of the article, should be numbered gradually, according to their citing order in the text. **Link transliterated with special programs.** Example: <http://translit.kh.ua/?lat&passport>

Please present the list of references in accordance with requirements of the DSTU 8302:2015 «Bibliographic Reference. General principles and rules of composition» and the MLA Style method of citation, developed by the Association of American Modern Languages <https://owl.english.purdue.edu/owl/resource/747/06>.

Please present references in Latin letters. To this end, the authors' last names and names of journals or literary sources should be transliterated from Cyrillic script titles of articles submitted in English in square brackets. Transliterated titles of articles must be given in parentheses, and brackets fed title, translated into English. Name Attribution – periodical served in italics, also served in English in brackets. Names of book editions also should be translated into English and presented in square brackets. All areas bibliographic zones should be separated by commas. Example:

Periodical:

¹ Bojchuk T. M., Moisey A. A. «Istoriya ta perspektivi rozvitku kafedri suspil'nih nauk ta ukrayinoznavstva» [History and Prospects of the Department of Social Sciences and Ukrainian Studies], *Aktual'ni pitannya suspil'nih nauk ta istorii medycyny* [Current Issues of Social Studies and History of Medicine], 2014, Vol. 1 (1), P. 7-18. URL: <http://apsnim.bsmu.edu.ua/izdanie1/do-70-ricca-bdmu>

Monography:

¹ Moisey A. A. *Ahrarni zvychayi ta obryady u narodnomu kalendari skhidnoromans'koho naseleण्या Bukovyny* [Agrarian Customs and Traditions in the National Calendar of Eastern Roman Population of Bukovina], Chernivtsi 2010, 304 p.

6. **All authors submit a certificate signed by the author** – http://apsnim.bsmu.edu.ua/for_authors/declaration

7. At the end of the article you must submit «Information about the author» (up to 800 characters).

Підписано до друку 29.12.2025. Формат 60x84/16. Папір офсетний.
Гарнітура Times New Roman. Друк офсетний.
Обл.-вид. арк. 21,4. Ум.-друк. арк. 23,9.
Тираж 100 пр. Зам. №136-2025.
Віддруковано ФОП Лівак У.М. Реєстр № ДК-7505.
58018, м. Чернівці, вул. Головна 244/5

Видавництво БДМУ
Свідоцтво державного реєстру
Серія ДК, №2610 від 12.09.2006 р.